

SACRORVM,
SACRIFICIORVMQ;
GENTILIVM

BREVIS ~~ET ACCURATA~~

Descriptio universæ Superstitionis
Ethnicæ ritus ceremoniasq;
complectens:

AD SACROS ET PROFANOS SCRIP-
tores probe intelligendos explicandosq;
peraccommodata:

EX

*Antiquissimis probatissimisque Auctoribus depromta,
Nunc primum luci commissa*

A

IO. GUILIELMO STVCKIO

TIGVRINO. Auctore damnato hactenus

perhibita nunc vero cum expurgatione permessa
ACCESSERVNT HIS NON PAUCA; ET EA QVIDEM NON
parvum momentum que eundem Auctoris ANTIQVITATVM CON-
VIVIALIVM libris, recens editis, quasi quadam Ap-
pendix non incommode videntur addi posse:

Cum INDEX Rerum & Verborum copiosissimo.

conveniunt libris in 3. de actibus de libris madrid.

J. Thomas Dany

TIGVRI.

APVD HANNEM VVOLPHIVM,
TYPIS BOSCH. ANNO M. D. XCVIII.

SACRORVM,
SACRIFICIORVMQ;
GENTILIVM

BREVIS ~~ET ACCURATA~~

• Descriptio, universæ Superstitionis
Ethnicæ ritus ceremoniasq;
complectens:

AD SACROS ET PROFANOS SCRIP-
tores probè intelligendos explicandosq;
peraccommodata:

EX

*Antiquissimis probatissimisque Auctoribus depromta,
& nunc primum luci commissa*

A

IO. GVILIELMO STVCKIO

TIGVRINO.

Auctore damnato Hactenus

prohibita nunc vero eum expurgatione permessa

ACCESSERVNT HIS NON PAUCA; ET EA QVIDEM NON
parvi momenti, quæ ejusdem Auctoris ANTIQVITATVM CON-
VIVIALIVM libris, recens editis, quasi quadam Ap-
pendix, non incommode videntur addi posse:

Cum INDICE Rerum & Verborum copiosissimo.

Corrigi est libro in J. de octobro die 1672. in adri di

J. Thomas Dreyer

TIGVRI.

APVD IOHANNEM VVOLPHIVM,
TYPIS FROSCHE ANNO M. D. XCVIII.

IN INSIGNIA

WAMBOLDORVM AB VMBSTAT, ETC.

Epigramma

CASPARI VVASERI, TIGVRINI.

Impar Isoceleon numerus: color albus et ater, Vuamboldis pulcre singula conveniunt.
 Et Canis ad galeam cingula fulva gerens. Artibus, ingenio, virtutibus undiq; toto
 Hac Vuamboldorum sunt prisca insignia gētis, Quippe Orbe illustres, ceu Cynosura, micant:
 Fortibus e Francis qua generata viget. Quis vel Caesaribus dare prudens atque fidele
 Schemate Isoceleon nihil ingeniosus usquam Consilium, vigiles Marte Togas, que ant:
 Architectonice ac tota Mathesis habet. Hujus eos praestant sollertes munia summa:
 Pro vidus est Canis atq; sagax, vigil atq; fidelis: Qua vel principibus saepe negata viris.
 Sacra Magistratus munia Zona notat: Cumq; nec Eos desint his pondera gaze;
 Fulvus opum: ni veus pacis: Martis color ater. Arma quis haec illis tradita jure neget?

GENEROSIS ET AMPLISS. V. V.

DN. PHILIPPO WAMBOLDO
 AB VMBSTAT, DN. IN CARLENBACH, ETC.

ILLVSTRISSIMO ELECTORI PALATINO A CONSILIIS,
 Aulaque eius Electoralis magistro summo:

ET

DN. WOLFGANGO WAMBOLDO AB

VMBSTAT, DOMINO IN PFIN, ETC. ILLVSTRIS-
 simi Principis ac Domini, Dn. Iohannis Palatini Bipontini,
 &c. Consiliario, Aulaeque summo praefecto:
 fratribus germanis:

Dominis suis omni observantia colendis,

S. P. D.

*V*AE mihi adhuc, Generosi & Amplissimi viri, vos unice
 amandi & colendi causa fuerunt: eadem me nunc ad hoc, qua
 lecumq; meum, opusculum, vobis potissimum dedicandum, im-
 pulerunt. Ea autem sunt, ut uno quasi verbo dicam, & Gene-
 ris vestri vetustas ac nobilitas, et auita eximiaq; vestra vir-
 tutes, & clara splendidaq; vestra dignitas, et deniq; egregia ac
 propé singularis vestra erga me Meosq; humanitas atq; benevolentia, & quae
 inde promanarunt, multa magnaq; vestra in me, Meosq; merita atq; beneficia.
 Ha autem non mihi tantum, sed quibusvis etiam aliis vos amandi et obseruan-
 di iustissima sane sunt gravissimaq; causa. Nam primum quidem quam ama-
 bilis, quamq; veneranda sit Nobilitas inter omnes, qui sana sunt mente praediti,
 satis superq; constat. Vnde sapientissimus & eloquentissimus ille quondam Reip.
 Rom. Consul, qui primus novum & obscurum suum genus virtute sua nobilita-
 vit, Nobilitatem scite admodum et vere BLANDAM CONCILIATRICVLAM
 appellavit, gravissima hac addita ratione: Omnes enim, inquit, boni semper
 Nobilitati fauimus, & quia utile est Reipub. nobiles esse homines dignos
 Maioribus suis; & quia valet apud nos clarorum hominum, & bene de Rep.
 meritorum memoria, etiam mortuorum. O egregium luculentumq; Nobilitatis
 encomium, omnes feré eius laudes uno quasi fasciculo complectens! O praeclarum &
 eximium Nobilitatis praecone; qui etiam primus Nobilitatis sui generis autor fuit!

At Nobilitatem quidem clarisq; Natalibus ortos plurimi esse faciendos, magnisq;
 afficiendos honoribus docet ratio, docet natura, docet omnium gentium consensus,
 qua lex naturae est putanda. Cuncti enim Mortales vel ipsius naturae ductu &
 instinctu plurimum generis splendori tribuunt, & eum summis honoribus deco-
 randum existimant: unde Aristoteles in Politicis: Η δὲ γένεσις, inquit, παρ' ἐνός οἰκο-
 τισμού, hoc est, Nobilitas (quam Graeci generis bonitatem seu praestantiam vo-
 cant) apud singulos magno domi est in pretio: & ut idem ait, Πολῖται μὲν δὲ οἱ
 ἄριστοι οἰκοτῆσι τ' ἀριστοὶ εἰσὶν, Civeis magis sunt habendi homines nobiles et generosi,
 quam ii, qui humili genere et obscuro loco sunt nati; quia, ut addit, verisimile est

eos, qui ex melioribus nati sunt, esse meliores, cum Nobilitas, ut idem eam definiunt, sit generis virtus. Hinc Horatius:

Fortes creantur fortibus & bonis:
Est in iuvenis: est in equis patrum Virtus.

Ac nullum omnino est animantium, atque adeo rerum genus: in quo non existere atque eminere aliquam Nobilitatis effigiem, perspicimus.

Apollonia, quae civitas olim fuit clarissima, ad mare Ionium sita, & Thera (quae una fuit insularum illarum, quae Sporades dictae sunt, & Cyrenes, quae celeberrima olim Africa civitas fuit, mater) non nisi qui ceteris anteabant nobilitate Remp. regebant, ut Aristoteles in Politicis testatur. Verum si quavis alia antiqua litterarum monumenta voluere atque revolvuere voluerimus, reperiemus, plerasque civitates atque Resp. multo melius, felicius & diuturnius a viris generosis, nobilibus & patritiis, quam a viris novis, plebeis & obscuris fuisse gubernatas.

Nobilitatis autem nullum, meo iudicio, clarius & illustrius testimonium, exemplum & quasi speculum habemus, quam ipsum Christum, Dominum & Servatorem nostrum: unde & nos nomen & salutem nostram hausimus. Is enim quanti generis nobilitatem fecerit, suo ipse exemplo demonstravit. Nam ex alto & sublimi illo caeli palatio, ex Patris illius sui caelestis sinu gremioque, in haec terras dei absum; tametsi eo se demisit et abiicit, ut assumpta vilissimi abiectissimique servuli forma ac persona, in stabulo, inter pastores, interque iumenta natus, & in praesepe collocatus sit, tandemque acerbissimum ignominiosissimumque crucis supplicium pro salute nostra subierit: idem tamen & regia in urbe, obscura licet illa tunc temporis fuerit, & ex regia tribu, & ex antiquissimo, nobilissimo atque regali illo genere atque prosapia Dauidica, ex Mariae virginis sanctissima regali sanguine absque virili semine, secundum carnem nasci atque procreari voluit. Christus ergo hoc ipso suo in his terris ortu nobilissimo Nobilitatem quasi consecrasset, & universo generi humano commendasse videtur: quem ideo merito Nobilitatis tutorem, patronum atque praesidem appellare possumus.

Quemadmodum autem Christus illud ipsum regale suum genus ab obscuritate, ad quam fuerat redactum, et ab interitu divinis suis virtutibus vindicavit, illud illustravit & ad caelum usque euexit: sic viri nobiles non modo cauebunt summo pere, ne quam vitii atque malefactorum suis clarissimo suo generi ignominiae atque decoris labem aspergant, sed etiam omni contentione sua elaborabunt, ut si forte, quod saepe fieri solet, genus suum in contemptum, degenerum quorundam ditio atque culpa venerit, aut alio modo obscuratum fuerit, ut illud praeclaris suis virtutibus rebusque gestis instaurare, ac pristino suo splendori atque dignitati restituere conentur. Humilitatis quoque exemplum hinc nobiles capiant, ut, quemadmodum Christus, quo altior fuit & sublimior, eo humilius sese atque demissius gessit, nec quenquam Mortalium, vel vilissimum et abiectissimum, praese se contempsit: sic ipsi quoque humilitati studeant, & ab omni fastu, insolentia, superbia & aliorum hominum contemptu atque desipientia abhorreant toto pectore & abstineant. Hinc quoque colligimus, non, si quando viri, ex nobili genere oriundi, quod Christi parentibus contigit, ac saepe usu venire solet, ad paupertatem & inopiam redigantur, idcirco illos, dummodo dignos sese suo genere & Maioribus praesent, contemnendos,

contemnendos, irridendos, & hominibus novis, plebeis, rusticis, quia hi ditiores ac locupletiores sunt, postponendos esse.

Præterea eadem hac Christi stirps atque genealogia regalis: in qua improba aliquot et infames utriusque sexus persona recensentur, nos monet atque docet, non propter nonnullos, a Maiorum suorum virtutibus deflectentes atque degeneres, ipsam generis nobilitatem despiciendam ideo et contemnendam esse. Sic enim nonnulli Nobilitatis osores ac contemptores facere consueverunt, qui ex Nobilitatem, quae diuinum atque caeleste bonum est, apud vulgus, plebemque imperitam cauillandi, calumniandi, extenuandi, atque adeo in odium contemptumque extremum adducendi occasionem arripiunt: unde graues pestiferæque saepe in civitatibus, Rebus publicis, regnis atque imperiis discordia, contentiones, motus atque tumultus exoriuntur. Hi perinde mihi facere videntur, ac si, quoniam nonnulli reges, principes, & magistratus dignitate potestateque illa sua ad libidinem, ad vim, ad iniuriam atque tyrannidem & olim abusi fuerunt, & hodie quoque abutuntur: idcirco ipsa regna & imperia, & quivis Reges, principes & magistratus vel omnino tollendi, minimeque tolerandi, vel certe nullo honore, amore, observantia afficiendi existimarentur: quae quidem seditiosorum ac turbulentorum quorundam hominum vesana est opinio. Sed de Nobilitate in genere, de eius origine, vita, natura, dignitate atque praesentia, de Nobilium munere atque officio, de honore atque cultu, qui illis debetur, alia forsitan commodior sese offeret dicendi occasio.

Vobis vero, Generosi & Amplissimi viri, gratulandum est merito, quod Deus, cuius in manu potestateque sita sunt omnia, & cuius nutu arbitrioque cuncta fiunt, vos, pro infinita sua gratia atque bonitate, non ex nouo et ignobili aliquo, sed ex antiquissimo, nobilissimo generosissimoque genere tam paterno, quam materno nasci atque oriri voluit. Hoc ipsum merere, gratuita & soli in solidum gratia divina esse ascribendum, eiusque soli perpetuas ob id agendas vobis & habendas gratias facile pro pietate vestra intelligitis.

Ac quantum ad paternam primam vestram familiam attinet, illius originem ex antiquissima, liberrima, fortissima multarumque gentium victrice ac domitrice illa gente Francica esse repetendam, satis constat. Hanc ipsam vero nationem Francicam praesentissimarum quarumque in Germania & in Europa, familiarum quasi parentem ac procreatricem vere appellare possumus. Nam quemadmodum olim ex equi illius Troiani lateribus atque latebris multi heroicae virtutis viri ducesque subito eruperunt: sic ex Francorum gente (quam ipsam a Troianis volunt oriundam) optimam rei equestris atque militaris magistratam, multam nobilissimam, clarissimam & illustrissimam familiam, quibus Germania atque adeo tota Europa nobilitata atque decorata fuit, prodierunt, ut omnes ferè historia testantur.

Francica autem huiusce vestrae originis, praeter Annales vestros genealogicos, de quibus hic taceo, vel ipsa gentis familiaeque vestrae nomina atque insignia clara satis manifesta sunt indicia ac testimonia. Nam ipsum primum gentilitium vestrum VVAMBOLDI nomen Francicam originem ac Francicam nobilitatem virtutemque spirat. Illi enim, qui principem olim honoris dignitatisque locum

apud Francos obtinebant (quæ admodum norunt omnes, qui vel parum in Germanicis, & Francicis præsertim, historiis sunt versati) Rutboldi, Clerboldi, Diethboldi, Guthboldi, Gelboldi, Grunboldi, Hildboldi, Himboldi, Ramboldi, Semboldi, Sigboldi, Luthboldi, Amboldi, Archamboldi, et his similibus nominibus fuerunt insigniti. Hæc, inquam, & alia his similia nomina apud Francos, non hominum vulgariæ et plebeiorum, sed nobilitatis, equitum, heroum, ducum, virorum illustrium apud Francos fuerunt nomina in Bold siue Bolt terminantia: quæ vox ipsa bellicam virtutem atque celeritatem videtur sonare. Sed idem testatur alterum quoque illud nomen vestrum gentilitium VMSTAT: quod Francicæ olim fuit ditionis oppidum: in quo multa adhuc hodie visuntur gentis familiarum, vestra vestigia atque monumenta illustria, multaque ibi loca atque prædia a Vuamboldis Maioribus vestris nomina sua sunt sortita, quæ non opus est hic enumerare.

Familiam denique vestram Francorum esse propaginem, argumento non leui sunt illa ipsa vestra insignia, nimirum panes illi dimidiati (quos wecken Germani vocant: quæ voce Phryges quoque, ut testis est Herodotus, usi sunt) siue, ut alii ea appellant, Pinne: cuiusmodi antiqua & Caroli Magni, & Francicæ gentis insignia fuisse tradunt. Bavariæ certè & Teccensis familia (quæ & ipsa a Francis sunt oriunda) panes integros habent pro suis insignibus. Sed de gentis familiarum vestra paternæ antiquitate, dignitate, splendore, Maiorumque vestrorum virtutibus malo, ut de Carthagine olim Salustius dixit, silere, quam nimis pauca dicere.

Quantum verò ad maternum vestrum genus, GEMMINGENSIVM nimirum (quod & ipsum multorum Heroum seminarium exstitit) attinet; illius quoque tanta est claritas, tantusque splendor in uniuersa Germania, ut, si quis illud laudibus illustrare conetur, is ipsi Soli, fonti omnis luminis, ut est in Prouerbio, lumen adferre velle videatur.

Secunda verò, viri Generosi & Amplissimi, quæ mihi, ut vos amandi & obseruandi: sic labores hosce meos glorioso potissimum vestro nomini inscribendi causa fuit vestra Virtus. Virtute enim, ut rectè & crequè Cicero dixit, sic ut nihil est formosius, nihil pulchrius, nihil præstabilius: ita nihil amabilius. Virtus optima est efficacissimaque amoris amicitiaque conciliatrix: cuius quidem tanta vis est, ut ad hostes quoque & inimicos nostros, in quibus illa conspiciatur, diligendos ac suspiciendos nos inuitet & alliciat. Hæc Nobilitatis, de qua paullo antè dixi, & genitrix est, & alitrix atque nutrix: unde Nobilitatem Aristoteles definiunt generis virtutem: & quidam eam definiunt dignitatem generis; in quo maxima virtutes exstiterunt, vita communi salutare et fructuosa. Hinc Poeta illa:

— Nobilitas sola est & unica virtus.

Non mirum igitur est, Romanos Virtutem olim, tanquam Deam coluisse, eique templum consecrâsse, post quod erat Honoris templum. quo ipso situ significabant teste Plutarcho, nemini aditum ad Honorem, nisi per Virtutem patere. At nos Christiani Virtutem non Deam: sed Dei donum atque munus esse credimus, contra impiam illam Ciceronis sententiam & orationem: ubi Virtutem, inquit, nemo nostrum acceptam Deo retulit, & rectè. Propter Virtutem enim iure laudamur, & in virtute gloriamur.

De vestris

De vestris autem virtutibus, Generosi & Amplissimi viri, multa hoc tempore verba facere primum vester pariter meusque pudor prohibet, ne vos, quasi in os laudando, adulatorem potius, quam laudatorem agere videar. Deinde quod non tantum meum ingenium est, nec tanta mea est dicendi aut scribendi vis & facultas, qua inlytas virtutes vestras vel solum enumerare, nedum pro dignitate exornare possim. His adde, quod, ut vino vendibili non opus est hedera: sic vestra virtutes nullius indigent laudatione atque præconio. Ipsa etenim, tanquam actiosa, se ipsas laudant & prædicant, sequè in plurimis grauissimisque vestris actionibus conspiciendas quotidie, atque etiam imitandas præbent. Non enim Principes vestri illustrissimi: non etiam alii viri clari & illustres in rebus atque negociis maximi momenti atque ponderis, & ad publicam salutem dignitatemque pertinentibus vestra potissimum uterentur operâ atque ministerio: non, inquam, vobis tam honorifica quidem, augusta & magnifica, sed ardua valde, difficilia atque graui imponerent munera quasi onera: nisi cognita probè perspectaque illis esset vestra sapientia, prudentia, eloquentia, iustitia, fortitudo, temperantia, continentia, vigilantia, industria, fides, pietas & integritas; ac nisi vos his & aliis præclaris virtutibus instructos tot tantisque muneribus sustinendis ac tuendis pares esse persuasum exploratumque haberent.

Harum igitur vestrarum virtutum quasi theatrum quoddam est uniuersus Palatinatus, patria vestra charissima; estque ille, tanquam palatium et campus quidam amplissimus: in quo virtutes hæc vestra egregia quotidie excurrunt atque conspiciuntur. Nec verò Palatinatus tantum, sed alia quoque orbis Christiani partes virtutum vestrarum spectatrices adhuc fuerunt atque testes propter peregrinationes, legationesque vestras honorificentissimas, quas hinc inde ad Imperatores, ad Reges & ad Principes externos, in Gallia, Bohemia & Germania, maximam cum vestra laude obiistis.

Sed & illa ipsa generosissima stirpis familiarum vestra insignia, quæ mihi semper ante mentis oculos obuersantur, cum Maiorum, tum vestra quoque Nobilitatis pariter atque virtutum symbola sunt insignia valde et illustria. Non temerè enim & promiscuè olim (ut hodie pro seculi nostri more atque licentia fieri consuevit) sed singulari consilio atque iudicio huiusmodi scuta, insignia atque stemmata ab Imperatoribus, Regibus atque Principibus non nisi viris, virtutum rerumque gestarum gloria florentibus optimeque de patria & genere humano, domi militiæque, meritis, tanquam virtutum rerumque gestarum premia atque monumenta perpetua tributa fuerunt atque concessa. Sic igitur ille ipse Canis, qui vestro scuto insidit, exsertat linguam suo quasi latratu atque clamore virtutes laudesque vestras canit quodammodo et decantat. Huius autem animalis imaginem non solum præscis seculis Alani, gens fortissima & bellicosissima, sed etiam hodie nobilissima et vetustissima quedam familia, ut Delfeldensium, Heussensteinorum, atque adeo Comitum quoque Teccensium, Zollerensium, Ottingensium, pro suis habent insignibus. Est autem Canis in sacris & profanis litteris & prudentia, solertia atque sagacitatis, & fortitudinis, & vigilantia, & denique fidei atque charitatis symbolum: quæ virtutes quoniam in iis, quæ uel sacra, uel profana munera gerunt & administrant, maximè requiruntur: idcirco idem animal apud

EPISTOLA

Aegyptios, & iudicis, & magistratus, & vatis, & scriba sacri (quæ maxima apud eos erat dignitas hieroglyphicū. Præ cæteris autem virtutibus in Canibus maxima solet esse admirationi illorum fides atq; charitas erga dominos et alumnos suos: unde Plinius: Fidelissimi, inquit, ante omnia (animalia) homini Canes & Equi: ubi etiam multa admiranda, imò stupenda fidelitatis canum erga dominos suos exempla recenset. Sic etiam inter omnes vestras virtutes nulla ut rarior (hoc præsertim nostro seculo, perfidie et infidelitatis plenissimo:) ita præclarior est, quàm vestra erga patriam, tanquam matrem vestram charissimam, patriaq; vestra patres, hoc est, Principes ac Dominos vestros illustrissimos, constantissima fides atque pietas. Sed nimis imprudenter forsitan facio, qui quasi falcem in alienam immittens segetem, insignibus hisce vestris explicandis nimis diu immoror, cum ~~CASPARVS NVASERVS, lingua Hebraica apud nos doctor publicus, illa elegantissimo carmine descripsit, & suis quasi coloribus depinxerit: qui et in vobis probè notus propter excellentiam multarum linguarum, atq; disciplinarumq; liberalium scientiam, & rerum multarum, quam Germanicis, Belgicis, Sabaudicis, Anglicis, Scoticis, Hebernicis & Italicis suis peregrinationibus consecutus est, experientiam, magno patrie vestre caput esse usui & ornamento.~~

Inter alias autem virtutes laudesque vestras, ut ad vos redeam, hæc ferè iam propria clarissima splendidiſſimæque vestre familia laus est, quòd cum generis vestri splendore, cum civili, politico & militari quoque vite vestre genere & instituto, ut etiam reliqui vestri fratres, Musarum, hoc est, linguarum & artium disciplinarumque ingenuarum ac liberalium studia vobis coniungenda duxistis. Multorum hodie animi stultà stolidaq; hoc opinione sunt imbuti, ut Musas atque litteras Regibus, Principibus, virisque nobilibus ac politicis fraudi magis, quàm laudi: & dedecori potius, quàm decori: denique damno potius & impedimento, quàm usui & adiumento, ad munera sua, pacis bellicue temporibus, bene ac feliciter administranda, esse arbitrentur. Verùm insanam, barbaram ac brutam istorum hominum opinionem omnes omnium ferè gentium historie, resellunt ac refutant, quæ manifestè testantur, nobilissimos & generosissimos quosque viros: immò ipsos Reges, Imperatores ac Principes potentissimos & celeberrimos in studia artium atque scientiarum liberalium omnibus animi viribus incubuisse, iis plurimum fuisse delectatos, usq; tanquam ad maniculis & subsidiis optimis instructos res admiratione prædicationeq; perpetuà dignissimas gessisse, & Respublicas, regna & imperia sua non domi solùm & in pace optimè felicissimeq; gubernasse ac conseruasse, sed etiam bellica sua virtute amplificasse, & longè lateq; propagasse.

Verissimè igitur Plato, Philosophorum facile princeps, non dubitavit affirmare, eas demum Respublicas felices esse ac beatas, quæ a Philosophis regantur: vel quorum rectores ac moderatores philosophentur. Vnde Alphonsus, clarissimus ille Rex Aragonum, cum quendam audiuisset dicentem, Principem litteras non decere, exclamasse fertur: Bous, non hominis istam esse vocem. Ac quemadmodum Diogenes olim hominem opulentum, qui litterarum rudis sit & imperitus, $\chi\epsilon\upsilon\sigma\acute{o}\mu\lambda\omicron\nu\delta\omicron\nu$, id est, ouem aureum gestantem vellus: Socrates autem man-

cipium

DEDICATORIA.

cipium aureum appellavit: sic nos talem hominem idolum, seu simulacrum aureum verè appellabimus: quo etià nomine vernaculà nostrà linguà vulgo hominem stolidum ac stupidum vocitamus. Nā quemadmodū idolum aureum, affabrè præsertim artificiosèq; effectum & elaboratum, speciosissimam quidem vel Dei, vel hominis alicuius speciem præ se fert: cum nihil vel diuinitatis, vel humanitatis in se contineat: sic multos videre licet passim homines diuitis & opibus abundantes, qui magnificā pompā sese inferunt, ac splendidissimo corporis habitu atq; cultu hominum oculos ita perstringunt, ut quasi Di quidā esse videantur: qui tamē, cum artium disciplinarumq; liberalium non modo sint ignari, sed etià ab iis abhorreāt, vel ipsis idolis stupidiores meritò uilioresq; sunt cæsendi.

Quàm utilis autem, immò necessaria sit Principi ad bene regendā Rempublicam doctrina atq; eruditio Plutarchus, qui Philosophus fuit $\omega\omicron\lambda\iota\pi\kappa\acute{o}\tau\alpha\tau\theta$, peculiari ea de re conscripto libro egregiè demonstravit. Idè Cicero in aurea elegantissimaq; illà suā oratione pro Archia Poëta, antiquis præstantissimorum & celeberrimorum Regum, Imperatorum atq; Principum Reipubl. Romanæ, atq; etiam aliorum testimonis & exemplis comprobavit. Sed, ut exemplorum antiquorum, quorum plena sunt omnes historie, cōmemoratione supersedeam, nostrā quidem hac ætate palma in hoc laudis genere videtur deferenda Principibus Palatinis: quorum non Academia solùm atq; Scholæ, sed Aula quoq; viris eruditissimis, liberalissimisque studiis affluunt. Viris enim doctis atq; litteratis plurimum delectantur, illorū familiaritate, consuetudine atq; colloquiis magna cum voluptate fruuntur, illorum potissimum operā atq; consilio in legationibus, & quibusuis vel difficillimis muneribus & actionibus utuntur, illos liberalissimè munificentissimeq; fouent, alunt, honoribus ac dignitatibus augent atque ornant, ut quotidiana testatur experientia.

~~Præ aliis autem quæstionem quoddam atq; columnam Reipubl. litteraria hæc nostris temporibus appellare possumus illustrissimum Principem ac Dominum, Dn. ROBERTUM, Bipontinum Ducem, qui & ipse est litteratissimus, & in historiis præsertim versatus, & Scholæ in sua ditione omniumq; artium & scientiarum doctores munificentissime fouet, & bibliothecā habet, optimorum librorum suppellectile multè nobilissimam, & filios duosq; suos, tanquam carissimam suam pignoraq; ab ipsis quasi incommutabilis cura pietate & religione, tum linguis litterisque hæreticioribus diligentissime curat infundere, acq; institui, adhibet ad id doctissimorum quoque serorum operā. Atque itaq; illius curæ & pietatis atq; religionis, tum litterarum disciplinarumq; liberalium gymnasiū atq; scholam dixerim. Si quis ferè de ROBERTO, illustrissimo Elæctore Principe, litteratissimo doctissimoq; patris gloriosissimo & memorie filio doctissimo & litteratissimo, fama est, laudes atque gloria plenissimas. Tales Principes suo exemplo laudabilissimo erroris atq; mendacii aperte committunt omnes eos, qui de eorum atque traditionem a viro principe, nobili, politico ac militari alienam esse, eosq; omnimò docere existimant.~~

Est igitur, ut ad vos redeam, Generosi & Amplissimi viri, quòd maximas cum Deo immortalitū Principib. vestris illustrissimis, tū patri uestro beate me-

EPISTOLA

moris, agatis & habeatis gratias; qui nullis parcendo vel curis atq; laboribus, vel sumptibus, vos ceterosq; fratres vestros ab ineunte etate, domi forisq;, omni linguarum, doctrinarum, disciplinarumq; talium genere excoli atq; exornari curavit, ut Patrie ac Principibus vestris illustrissimis magno aliquando possetis esse emolumento simul & ornamento. Quae quidem spes ipsum minimè fefellit, ita ut operam sumptusq; suos non perdidit, sed optimè collocarit. Nam ad earum potissimum artium disciplinarumq; studium vos applicastis, quibus instructi Patrie & Principibus vestris illustrissimis nunc maximè cum summa vestra laude adfertis fructū: nec vos ita litteris abdidistis, ut nihil possitis ex his ad communem adferre utilitatem & in lucem aspectumq; proferre.

Ac patris quidem vestri, beatae memoriae, quoniam hinc a me facta est mentio, laudes eius nequaquam sunt silentio praetermittendae: quarum haec nō est minima, quod XL. fere annorum spatio quattuor Electoribus Palatinis, & VVOLFANGO Principi Palatino Bipontino, illustrissimae memoriae Principibus domi militiaq; (Militavit enim in Vngaria sub FRIDERICO, Principe Palatino, Germanici exercitus ductore) honorificentissimis functus muneribus, tanta inseruivit fide atque diligentia, ut sibi suisq; perpetuam pepererit gloriam. Sed vita, morum, virtutum rerumq; gestarum eius quasi compendium quoddam est egregium & elegans illud Epitaphium, quod in templo Birckensheimensi (ubi in Maiorum suorum monumentis sepultus iacet) ad perpetuam eius nominis memoriam fixum est, atque legitur; quod mihi hic subiiciendum putavi.

Hac terrā requiesco, satus genitore PHILIPPO,
VVOLFANGVS VVAMBOLDT: qui stemmate dicor ab VVMS TAT.
Incluta mater erat DVRENENSIS gloria stirpis.
Gnarus uterque parens statim puerilibus annis
Moribus institui me iussit, & arte poliri.
Crescebam pietate & nobilitate paternā.
Deinde Palatinus clarā FRIDERICVS in Aulam,
Iudicium mirans juvenile, recepit & auxit
Me variis donis. Tunc Marte valente feroces
Me duxit contra Turcas: ubi fortis in armis
Pugnabam. Tandem victrici Marte reverso
ANNA thoro mihi juncta fuit dulcissima, nata
De GEMMINGENSI praecleara stirpe. Probavit
Deinde LVDOICVS, FRIDERICVS Magnus & OTTO
HENRICVS: nec non FRIDERICVS tertius Heros,
A me Ducatus perfecta negotia multa.
Summa Palatina VVOLFANGVS gloria stirpis
Auxilioq; meo est fretus. Nam rebus in amplis
Iustus erant: fandi possent finitima se
Afficiebantur sine furo Croesus & Ius:
Multa tuli: vici, Christo duce, cuncta, relictis
Sex Natis, Patris qui clara exempla sequuntur.
Hos decorat pietas, innataque gloria, summis
Principibus chari, commissa negotia tractant.
In caelis merces latitat: victricia tandem
Dona reportabunt, vestigia nostra sequentes.
In lacrymis natus, lacrymarum in valle morabar:
In lacrymis Mundi mortalia funera clausi.
Quid remoror? Verā vice nunc exulto triumphans,

DEDICATORIA

Angelica lætus post mille pericla phalange,
Aspectuque fruor sancto solamine Christi.

Harum paternarum virtutum cum vos strenui sitis & fideles imitatores, quis vos non amore & obseruantia meritò complectendos summisq; laudibus efferendos censeat? O felicem igitur vestrum patrē, qui tales vos post se reliquit filios, paternae nimirū & auitae virtutis imitatores & cultores strenuos! O vos felices filios, qui talem habuistis patrē, virum scilicet immortalī laude dignissimum, unde omnium virtutum exempla vobis liceat petere!

Non minor est virtus, quā querere parta tueri: inquit Poeta ille. Maxima igitur hac vestra est virtus, & maxima laus, ab omnibus meritò predicanda, quod & Nobilitatis & virtutis, & nominis atq; gloria patrimonium atque hereditatem, vobis a parentibus & Maioribus vestris, per longā annorum seriem, relictam atq; traditam non retinere solum atq; conseruare, verum etiam augere atq; amplificare egregius vestris virtutibus, & ad liberos atq; posteros vestros trāsmittere ac propagare sedulo studetis. Si enim laude dignissimi sunt, qui pecuniarū patrimonia sibi a parentibus suis relictā nō modò seruant atq; tuentur, verum etiā honestis artibus augent & amplificant (ut contra vituperationē grauissimam illi merentur, qui suā uel negligentia & incuria, uel prodigalitate atq; luxuria patrimonia sua perdūt & amittunt, liberisq; suis as alienū, & paupertatem ignominiosissimā relinquunt:) quanto maiori laude digni sunt ii, qui virtutis, laudis atq; gloriae patrimonium (quod lautissimis & locupletissimis quibusq; pecuniarū patrimonii atq; thesauris longè est pretiosius) suis virtutibus factisq; egregiis nō solum cōseruant, sed etiā id magna auctū cumulatūq; accessione liberis posterisq; suis relinquunt ac tradūt? Atq; haec quoq; sunt pia, religiosaq; uestra iusta atq; parētalia, quae parentibus Maioribusq; uestris facitis assidue, dum nimirū laudabilem gloriosamq; illorū memoriam, quam nulla unquā delebit obliuio, constanti uirtutū ipsorum imitatione, quasi reficere assidue & innouare conamini.

Tertia porro ut iusta debitaq; mea erga vos, Viri generosi & amplissimi, beneuolentia & obseruantia: sic nuncupationis huiusce mea causa est uestra dignitas, uester honos atq; gloria, qua Deus uos ornauit. Hoc enim ipsa pietatis, equitatis iustitiaeq; ratio postulat, ut eos, quos Deus in excelsis & sublimi dignitatis potestatisq; loco collocauit, amore, honore & obseruantia prosequamur: quos etiā ipse suo dignatur nomine, eos אלהים, Aelohim, id est, Deos appellādo. Vobis autē Deus pro uestris uirtutibus, quae & ipsa gratuita eius dona sunt atq; munera, uia aditūq; ad maximos honores atq; dignitates patefecit, uosq; Caesarum, Regū atq; Principū officarios, cōsiliarios, aulamagistros, legatos, oratores, uicarios et principes cōstituit, quod nemo, quantumuis inuidus atq; maleuolus inficiari potest. In his ipsis autē summis uestris dignitatibus & honoribus, qui magnos plerūq; hominibus spiritus afferūt, eosq; arrogantes & insolentes reddūt, maxima uereq; Christianae uestra cernuntur uirtutes. Eae sunt, humilitas, humanitas, modestia, facilitas, lenitas, comitas ac benignitas uestra, quae quidē uirtutes uos meritò quibusuis amabiles carosq; reddunt. Vos etenim uita rerumq; humanarū imbecillitatis, fragilitatis, ac uicissitudinis perpetuae memores; memores etiam Christianae inprimis pietatis, quō in maiori dignitatis gradu estis positi, tātō humiliiores uos

EPISTOLA

modestioresq̄ geritis, ac non modò neminem prae vobis cōtemnitis atq̄ despiciis, verùm etiā, patris vestri, pie memoria, exemplo & imitatione, ad quibusuis vel infimae sortis atq̄ fortunae hominibus ac peregrinis, pauperib. viduis, pupillis gratificandum, commodandū, operā, ope, consilioq̄ vestro subueniendū propensī semper estis & parati: quo pacto firmā stabilemq̄ non ab hominibus solūm, sed ab ipso Deo initis gratiam. Nam quemadmodum inter omnes diuinas virtutes nulla Deo quasi magis est propria, quām Clementia & Misericordia: sic nulla virtute, quām hac ipsa homines propius ad Dei similitudinem accedunt, eiusq̄ gratiam sibi facilius & efficacius conciliant.

Postremò, me, ut ad vos magnopere amandos & colendos: sic ad lucubrationem hanc meam nouam vobis potissimūm dicandā quasiq̄ consecrandam incitauit ac impulit singularis vester erga me, Meosq̄ amor atq̄ fauor, quē quidem multis magnisq̄ vestris in nos beneficiis satis declarastis. Nec enim me tantūm, sed etiam fratrem meum charissimum, SEBASTIANVM nomine (quem Deus superiori anno, IV. XL. Mart. ex his terris, & ex Altopstadiana illa praefectura ad se & ad superas caelestesq̄ illas suas sedes euocauit) eximia quādam humanitate, beneuolentia ac beneficentia per annos aliquot estis persecuti: quo certē nomine me Meosq̄ plurimūm vobis deuinctos & obstrictos, atque adeò totos in are vestro esse confiteor.

Huc accedit singularis vestra nō erga me Meosq̄ tantūm, sed etiā erga uniuersam patriam meam charissimam charitas, quam cū aliis signis, tum eo certē manifestissimē declarastis, quòd unus vestrum, tu nimirum, VVOLFEGANGE generose, cum familia tua in illā migrare, & sedem domiciliumq̄ tuum in illa figere atq̄ collocare non dubitauisti. Selegisti autē tu tibi locū ad habitandum in amplissimo nostro Comitatu Turgoiensi, nō obscurum & ignobilē, sed antiquissimum & clarissimum, quē antiquitus a Romanis, bella in his nostris oris gerentibus, cultū & habitatū fuisse cū Annales nostri, tum prater alia oppidi agriq̄ illius antiqua rūdera atq̄ vestigia, plurima, quae quotidiē ferē ibi effodiuntur atq̄ reperiuntur, numismata Romana aerea & argentea, tum denique ipsum oppidi agriq̄ illius nomen PFIN, ad FINES antiquitus dictum, clarissimē testatur. Hic idem locus adhuc nobilissimarum & clarissimarū quarumq̄ familiarū sedes fuit. Quoniam autē inter Palatinatum & Heluetiam, hoc est, inter vestram meamq̄ patriam per multos annos egregia intercessit necessitudo & amicitia, multis officis utrinq̄ culta, diuinitus profectō nunc accidit, ut tu, generose & ampliss. DN. VVOLFEGANGE, hac tua migratione in nostram patriam, hoc tuo incolatu: sed imprimis tua pietate, iustitia, equitate, benignitate atque beneficentia, qua tuae iurisdictionis hominibus praefuisti adhuc, & profuisti, plurimūm antiquam illam tuae nostraeq̄ patriae necessitudinem & amicitiam tuendi atq̄ fouendi optimam nactus sis occasionem.

Propter has igitur commemoratas causas, & imprimis propter summā ac prope singularem vestram cū erga uniuersam meam patriam charissimam, tum erga me Meosq̄ beneuolentiam ac beneficentiam nouum hoc meum opusculum sub honorifico gloriosoq̄ vestro nomine in publicum, lucemq̄ prodire volui, ut hoc

DEDICATORIA

est hoc qualicumque argumento, etsi non referendā, at saltem predicandā publicē gratiā gratam memoremq̄ vicissim meam in vos voluntatē & animum, amoris obseruantiaq̄ erga vos plenissimum declararem. Non me quidem fallit, quām opus hoc meum sit exiguum, & quām minimē non modò vestra dignitati, doctrinae atque iudicio, sed etiam incredibili meo erga vos studio & obseruantia respondeat. Sed non debent, qui magna prestare nequeunt, parua negligere, & qui magna merita atque beneficia magnis muneribus remunerare nequeunt, ob id etiā in paruis & leuioribus muneribus apud eos, quibus plurimūm debent, collocandis negligentes esse: praesertim cū in omni officii genere pluris animi voluntas, quā muneris magnitudo sit faciendā. Quemadmodū igitur (ut illis Plinii verbis & simili, operi huic meo accommodato, utar) Dū olim credebantur non minū propitiū, imò etiam placatiores lacte, aut molā salis, quā mture supplicantiibus: sic vos quoq̄, generosi & amplissimi viri, spero pro incredibili vestra humanitate, & natura ingeniq̄ bonitate, proq̄ eximia vestra erga me beneuolentia, hoc tenue & exiguum meum munusculum, vestra licet dignitate longē inferius: at ex animo, dignitatis vestrae amantissimo profectum, non minū beneuolis animis accepturos, ac si amplum esset atque splendidum. Cogitabit etiam liberalitatem non in dando tantum, sed etiam in accipiendo consistere, nec minū splendidū & magnificū iudicari, parua & exigua hilariter accipere, quā interdum magna dare. Id exemplo ARTAXERXIS, maximi potentissimiq̄ Persarum Regis, cui Μνημων, id est, MEMOR, fuit cognomentum, Plutarchus docet. Nullum enim huic tam paruum afferebatur unquā munus, quin id libenti alacriq̄ animo acciperet. Quod vos quoque facturos, & qualecunque hoc meum scriptum aequi boniq̄ consulturos, vestra fretus humanitate persuasum habeo. Sed ut scribendi grauissimasq̄ vestras occupationes interpellandi finem faciam, rogo vos maximū in modum, ut me Meosq̄, ut adhuc fecistis, humanitati, beneuolentia fideiq̄ vestra commendatos semper habeatis.

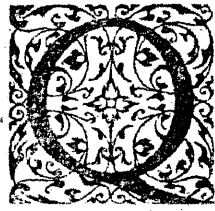
Postremò precor toto pectore non lanum, nescio quem bicipitem ac bifrontem (quem anhorum atq̄ temporum praesidem superstitiosa finxit Antiquitas:) sed Christum Θεωστρον, qui unica caeli atq̄ salutis nostrae ianua simul est atq̄ ianitor: ut annum hunc ineuntem nouūm, qui tribus istis prodigiosis Solis Lunaeq̄ defectibus, nescio quae nobis mala (quae Deus pro sua misericordia auertat) portendere videtur, vobis familiaq̄ vestra ornatissima bene fortunet: vobis diuturnam adhuc vitā huiusce mortalis usurā largiatur, quo diutiūs patriae vestrae, pro laudabilissimo vestro more, atque cōsuetudine inseruire atq̄ prodesse possitis: vos deniq̄ post arumnosam, caducam, fragilemq̄ hanc vitā caelestis, eterna ac beatissima illius vitae, quam suā nobis morte peperit, participes reddat. Amen. Tiguri. Kalend. Ianuar. Anno salutis CIO. IO. XCVIII.

Generosae uestrae Amplitudini
addictissimus

IOH. GVILIELMVS STYCKIVS.

Autho
Danabul

Candido & benevolo LECTORI S.

QUONIAM, candide & amice Lector, nihil agere, nihil tentare, nihil suscipere debemus, cujus non aliquam vel probabilem saltem rationem possimus reddere: idcirco mihi quoque novi hujus mei operis atque lucubrationis, quae nunc in lucem prodit, reddenda videtur esse ratio: unde appareat, nihil me fecisse, quod ab officio meo abhorreat. Primum igitur cum suo quisque ducatur & trahatur studio, & eam, quam quisque didicit, artem, ut vulgo loquuntur, exercere debeat, fateor equidem, me ab ineunte aetate, miro antiquitatum historiarumque studio flagrasse, in quo si non tantum profeci, quantum vellem, quantumque debui, id profectio non tam mea negligentiae, quam ingenii mei tenuitati est adscribendum.

Ad horum autem studiorum rationem suscipiendam & ingrediendam principem mihi fuisse gratiam memorię, mente prædico, & prædicabo, quod vivam, FRANCISCVM HOTOMANNVM (apud quem Argentorati vixi) clarissimum illud orbis Christiani lumen, qui nunc caelesti illo lumine fruatur, vitamque vivit veram vitam & immortalem, cuius etiam laudabilis gloria, nomine fama vivit in his terris, in multorum, qui ejus audientes fuerunt, atque discipuli, animis, vivatque perpetuo: quam nulla unquam extinguatur, nulla delebit oblivio. Nam præclara quoque ejus monumenta, quae post se reliquit, quae multorum quotidie divinis monumentis versantur manibus, ejus memoriam facile ab omni plane oblivione vindicabunt.

Accidit etiam divinitus profectio (quod, quoniam in hunc locum incidi, tacitus præterire minimè possum) ut ex eadem illa antiqua nobilissima Hotomannorum familia, legatione nunc (quod felix faustumque sit) apud nos Helvetios, atque etiam Rhetos, Regis Galliarum & Navarrae nomine obeat, ejus & generis & nominis vir ornatissimus & amplissimus, FRANCISCVS HOTOMANNVS, dominus de Morfontaine, &c. Regiae Majestatis Consiliarius intimus & fidelissimus. Et in hoc ipso honorificentissime suae legationis munere (quod ipsum quoque singulari quodam dei consilio, atque providentia fieri quis dubitet?) comitem sibi & administrum ascivit IOHANNEM HOTOMANNVM de Villiers, agnatum suum, magis illius Hotomanni filium, patremque virtutis atque doctrinae imitatorum suorum.

Hic novus autem legatus, et si & Regis in primis nomine, qui munus hoc ei imposuit, & ipso jure Gentium, & propter eximias ejus virtutes: tamen hanc quoque ob causam tanto gratior nobis merito esse debet ac jucundior, tantoque meliorem de hac ejus legatione spem habere, & majora nobis bona promittere possumus & debemus, quod ejusdem ferè gentis cognatione nobis est conjunctus, ita ut de benevolo & fideli ejus erga nos voluntate nequaquam nobis sit dubitandum. Majores namque ejus quasi coloniam ex Germania in Galliam, & quidem Galliae metropolim, Lutetiam nimirum Parisiorum, civitatem illam amplissimam & celebrem, deduxerunt: ubi & illorum posterius ad hodiernum usque diem dignitatibus, honoribus, atque opibus florent. Sed in Germania quoque, ut in Silesia, Lusatia, Misnia, Cluvia, ejusdem nominis atque familiae nobilissimae viri clari & illustres vivunt adhuc atque florent, ut etiam quondam PHILIPPVS MEXICVTON, clarissimum illud Reipublicae Christianae ornamentum, in quo prædico, ad Te, HOTOMANNVM, per epistolam testatur. Eiusdem quoque rei testem appellare possumus, IACOBVM MONTANVM, Vratislaviae, in Austria, Silesiae, &c. Quin ipsum quoque gentilitium nomen Germanicum Hotoman, sive, ut alii scribunt, Hotman (quod interposito p littera, Hoptman, caput virorum, hoc est, Capitaneum sonat) gentis hujus & originem, & virtutem bellicam dignitatemque summam quodammodo spirat & significat. Omnino autem constat & Hotomannos Gallos, & Hotomannos Germanos hodie quoque in tanta esse dignitate & honore constitutos, ut maximo & patriae utriusque, & sibi invicem sint decori & ornamento, ac proinde optimo jure de se invicem gloriari possint.

Te vero, nobilissimè amicissimeque IOHANNES, communis patriae, id est, Reipublicae, litterariae nomine rogo & obsecro, ut quemadmodum te facturum promisisti, reliqua præclara & utilia patriae tuae beatæ memoriae opera, quae adhuc in tua bibliotheca & in tenebris latent, in lucem, qua sunt dignissima, primo quoque tempore edi ac divulgari cures: id quod & Reipublicae litterariae civibus maximo usui, & tibi totique familiae vestrae ornatissimae maximo ornamento erit.

Sed huc nescio quò pacto sum delapsus, candide & amice Lector, quo me præstantissimi illius viri recordatio atque desiderium & incredibile meum grati memorisque mei erga ipsum, tanquam alterum meum parentem totamque ejus familiam, animi voluntatisque testificandae studium, quasi æstus quidam, abripuit. Nunc, ut eo, unde digressus sum revertar, cum superiore anno

Iohannes

P R A E F A T I O.

Iohannes Vvolphius, typographus & Senator civitatis nostrae ornatissimus, Conviviale meum opus, additamentis, non paucis auctum & amplificatum recuendū suscepisset, cumque ei præter alia sacrificiale quoddam meum opusculum, quod paucorum erat foliorum quasi Appendicis loco addere voluisssem, ille licet invitatus, propter temporis angustiam ea prætermittere fuit coactus. Ne autem qualiscumque ille meus labor planè periret, amici quidam mei pii atque docti, magnopere mihi autores suaforesque fuerunt, ut rude inchoatumque illud meum de Gentilium sacrificiis opusculum seu *opusculum* potius quendam, quae illis admodum arridebat, latius aliquantò explicarem, & ad justum voluminis magnitudinem perducerem, ac in lucem ederem. Ad id autem cum ipsa tantorum virorum auctoritas, quae mihi nequaquam videbatur aspernanda, tum spes rationesque non leves, quae adferebantur, me impulerunt, animumque mihi addiderunt.

Nam primum quoniam Conviviale illud meum scriptum paucos ante annos in lucem editum, tantopere Reipublicae litterariae placuerat (quod tamen non ejus dignitati, sed divinae potius benignitati acceptum fero) ut cunctis ejus exemplis divenditis atque distractis, Typografus noster illud anno præterito denuo prelo suo subicere atque imprimere in animum induxerit: spes nunc me tenet non exigua (qua faxit Deus ut ne frustrer) fore, ut sacrificiale quoque hoc meum opusculum pari, aut certè non multo minori, quam prius illud, æquitate benevolentiaque accipiatur.

Deinde commoda hæc & opportuna mihi visa fuit occasio, multa lectu forsitan non inutilia, nec injucunda hic addendi, quae in priore illa mea lucubratione, propter causam, paullò antè commemoratam, fuerant prætermissa; ita ut hæc illius quasi Appendix quaedam merito dici possit.

Præterea quoniam Conviviorum Sacrificiorumque solennium ac festivorum maxima apud Veteres cum Iudeos, tum Ethnicos fuit conjunctio; ita ut nullum ferè convivium sine sacrificio, nullumque sacrificium sine convivio fuerit celebratum, conveniens officio institutumque, meo fore videbatur, ut, qui de Conviviis sacris & profanis prolixè admodum copioseque scripisssem, de Sacrificiis quoque quaedam scriberem, præsertim cum hæc ad illa illustranda non parum videantur conducere.

At dixerit non nemo, quid opus est de antiquis illis Gentilium idolis, sacrificiis, cerimoniis ac NO TA. superstitionibus multa verba facere, quarum memoria non modo non refricanda, sed perpetua etiam oblivione sepelienda ac obruenda esse videatur? Videbitur igitur hoc forsitan nonnullis plane esse supervacaneum, atque adeo à Christiani hominis officio professioneque alienum. Verum si rem hanc verè æstimare & diligenter accurateque, perpendere voluerimus, facile intelligemus. hujusmodi de antiquis Gentilium erroribus, superstitionibus, ritibus atque cerimoniis scripta, non solum non supervacanea, inutilia, vel inter impia, sed utilia, fructuosa, Christianaeque pietati consentanea esse. Ecquem autem graviorem, augustiorem sanctioremque rei hujus testem & autorem proferre possemus, quam illum ipsum sanctitatis veritatisque omnis fontem, Spiritum nimirum sanctum, qui in sacrosancto suo Verbo creberrimè frequentissimamque errorum superstitionumque Gentilium mentionem facit? Quid enim quæso & quinque illi libri Moysi, & liber Iosuae, & liber judicum, & libri Regum ac Paralipomenon, & quatuordecim illa Prophetarum volumina (ut taceam de reliquis) aliud ferè complectuntur, nisi partim cultus religionisque veræ, partim idololatricae atque superstitionum descriptiones amplissimas, & illius quidem laudationes, hujus verò reprehensiones gravissimas? Nec verò generatim tantum, sed etiam speciatim singulae illae Gentilium superstitiones, sacra, sacrificia, atque cerimoniae recensentur, describuntur atque culpantur. Verissimè hoc mihi affirmare posse videor, nullam ferè in sacris litteris, Veteris præsertim Testamenti, paginam reperiri, in qua non Idolorum, Deorum alienorum, Excelsorum, Altarium, Temporum, Sacrificiorum Gentilium fiat mentio. Quomodo igitur quæso Concionator aut Theologus aliquis in locorum illorum innumerabilium explicatione dextrè solerterque versari poterit? quomodo illa ad nostrorum temporum mores atque consuetudines applicabit aptè atque accommodabit, nisi idolorum, rituum cerimoniarumque illarum cognitione habuerit? Magna profectio sacrae scripturae pars illi, aut leviter transilienda, aut intacta omnino relinquenda erit.

Quae cum ita sint, cui dubium, quin hujusmodi idolorum, sacrorum sacrificiorumque descriptiones ad plurima sacrae scripturae loca probè intelligenda, explicanda & illustranda, non parum habeant momenti atque ponderis? Atque hinc apparet, momos & cavillatores illos, quibus aetate suam otio & voluptate transigentibus nihil prius est & antiquius, quam alienos labores alienaque vel dicta, vel scripta Theonino, seu Canino potius suo dente, inter pocula præsertim intempestiva, carpere ac mordere, eaque in deteriorem potius, quam meliorem partem interpretari, dum multum sibi sapere videntur, planè desipere, dumque videri volunt planè religiosi, irreligiosos potius ac superstitiones esse habendos. Arguant, si voluerint, ipsum Spiritum S. temeritatis & imprudètiæ, qui in sacrosancto suo verbo tam saepe idolorum, simul & sacrificiorum Gentilium mentionem fecit, eaque suis, ut ita loquar, coloribus depinxit.

Huc accedit Scriporum doctrinam pietateque præstantissimorum, cum antiquorum, ut Tertul.

P R A E F A T I O.

Iani, Cypriani, Arnobii, Lactantii, Augustini, Tatiani, Clementis Alexandri & omnium ferè Patrum primitivæ Ecclesiæ, tum recentium, ut Alexandri ab Alex. Gyraldi, Vincentii Chartarii, Guilielmi de Choul, Antonii Verderii, & plurimorum aliorum, qui de Gentilium idolis, Diis, superstitionibus atque idololatriâ, egregia multa litteris memoriâq; prodiderunt, autoritas gravissima; ita ut post tot tantosq; viros scribere me eodem de argumêto aliquid ausum fuisse, jam pœniteat ferè atque pudeat.

Hujusmodi autem Spiritus S. & sanctissimorum doctissimorumq; virorū de antiqua illa Gentilium idololatria atq; superstitione scripta ac monumenta (ut nihil jam amplius de meo dicam) plurimum profectò utilitatis in se fructusq; continent. Nam quemadmodum (secundum tritum & pervulgatum illud Dialecticorum axioma, Contraria contrariis opposita magis elucescunt) lucis almæ utilitas, suavitas & necessitas tenebrarum collatione magis elucescit: sic Religiois veræ præstantia atque dignitas superstitionis & idololatriæ cōparatione clarior fit ac manifestior.

Sed quid dicam, quòd etiâ in crassissimis atque tartareis illis errorū superstitionumq; Ethnicarum tenebris semper claræ quædã & illustres Veritatis scintillulæ emicuerunt? Sic enim, exempli gratia, vel illis ipsis horrendis execrandisque suis sacrificiis humanis Ethnici manifestè satis ostenderunt se sentire, & Numen esse aliquod, & illud esse colendum, & deniq; illud non nisi humanâ hostiâ perfectè placari, hominumq; peccata eo expiari posse. Quæ autem & qualis illa sit futura hostiâ ignorant, errore, seu furore potius quodam Diabolico excæcati, teterrimis sese istiusmodi homicidiis atq; parricidiis polluerunt. Nos verò Christiani certò scimus atque credimus, hostiam illam esse Christum, qui non homines, non pecora, non fruges, sed seipsum pro salute generis humani in ara Crucis obtulit, quâ unicâ quidem oblatione atque sacrificio perlitavit, hoc est, Deum, nobis propter peccata nostra infensum & infestum, pacatum placatumq; reddidit, & universi Mundi peccata sustulit & expiavit: in quo sacrificio solo omnè salutis nostræ spem habemus defixam.

Porro superstitionum istarum Ethnicarum descriptiones animos nostros meritò accendere & inflammare debent, maximo studio assiduas Deo immortalis & misericordie agendi & habendæ gratias, quòd is nos cum antiquis illis, & quidem operosissimis laboriosissimisq; Judaicarū ceremoniarum umbris, tum teterrimis ac funestissimis illis Ethnicarum superstitionum tenebris per Christum, filium suum unigenitum liberavit. Is enim, tanquam Sol justitiæ, suo in his terris ortu, sua morte, sua Evangelii prædicatione partim illas Judæorum umbras, sive ceremonias, ipsam redemptionem generis humani, per eum factam, & veram solidamq; pietatè adumbrantes, partim pestiferas exitialesq; illas Ethnicarum superstitionum tenebras dispulit ac dissipavit.

Præterea eorundem Scriptorum lectio jure nos ad verum veri & unius Dei cultum, què ipsemet sacrosancto suo verbo nobis patefecit atq; præscripsit, excitulare atq; incitare debet. Sic enim cogitare nos assidue animisq; nostris reputare decet. Si Ethnici in irreligiosis illis suis religionibus, in vanissimis illis suis superstitionibus, in sacrilegis illis suis sacris atque sacrificiis, in ceremoniis & ritibus illis suis non modò irritis, id est, vanis & inutilibus sed etiam mortiferis, tantum & operæ, & studii, & laboris, & sumtus, & temporis diurni atque nocturni posuerunt: quanto majore studio, zelo, diligentia & assiduitate in germano, genuino ac salutarifero unius veri Dei cultu dies noctesq; versari debemus? His adde, quòd hujusmodi idololatriæ atq; superstitionū Gentilium descriptiones cautos nos meritò reddere debent, ne temerè iis nos implicari & involvi patiamur. Felix, inquit Poeta ille, quem faciunt aliena pericula cautum. Quam proclivis autè atq; propensè suapte natura homines sint a veritate ad mendacia & a religione ad superstitionem (quæ religionis callida imitatrix est atq; simulatrix) vel unicum illud Judæorū antiquorum, qui Dei fuerunt populus peculiaris & electus, exemplum satis superq; demonstrat. Hi etenim, ut sacra docet historia, cultu illo, sibi a Deo tradito atq; præscripto, non cōtenti, spretis contemptisq; innumeris Dei oraculis, monitis, miraculis, beneficiis, pœnis promissis, minis, sæpissimè ad Gentilium superstitionem atq; idololatriâ impiè nefarieq; defecerunt: cujus etiam suæ apostasiæ graves sæpe & atroces luerunt pœnas. Hoc igitur exemplo moniti & edocti summâ, si salutis nostræ curâ tangimur, adhibebimus cautionem, ne vel in prisca illas Judæorum umbras, quas Christi, tanquam corporis, adventu, antiquari & abrogari oportuit, vel in vanissimas inutilissimasq; illas Ethnicarum superstitionum tenebras incidamus, atque ita non tam *χρησιμίζουσι*, quam *Ιουδαίοι*, vel *Ισραηλιται* videamur.

Habes, candide & amice Lector, quæ me causæ ad novum hoc argumenti genus adduxerint & impulerint, quas tibi pro æquitate tua dijudicandas relinquo. Rogo etiam te ad extremum, & obrestor (ne verbositate mea diutius tibi sim molestus) ut qua æquitate, humanitate, atq; benevolentia Conviviale illud meum opus accepisti; eadem sacrificiale quoque hoc meum opusculum, etiamsi illud acutissimo tuo iudicio minus responderit, accipere, legere bonamq; in partem interpretari digneris. Vale.

INDEX AVTORVM, QVI IN
HOC OPERE NOSTRO CITANTVR.

Ben Ezra.
Adamus Bremensis.
Adolphus Occo.
Adrianus Turnebus.

*A*geus.
Ælius Lamprius.
Ælius Spartianus.
Æschines.
Albertus Crantzius.
Alexander ab Alexandro.
Alexander Neapolitanus.
Alexander Sardus.
Alphonsus Ciaconus.
Ammianus Marcellinus.
Ammonius.
Angelus Politianus.
Antimachus Colophonius.
Antonius Augustinus.
Antonius Muretus.
Antonius Verderius.
Apollodorus.
Apollonius.
Apollonii Scholiastes.
Apulejus.
Arius Montanus.
Aristophanes.
Aristoteles.
Arnobius.
Arrianus.
Atejus Capito.
Athenæus.
Athenæi Epitome.
Aventinus.
S. Augustinus.
Aulus Gellius.

*B*artolomæus Marlianus.
Beatus Rhenanus.
Beda.
Benedictus Curtius.
Benjamin Iudæus.
Benzo.
Beroaldus.
Berosus.
Blondus.
Bocacius.
Boëtius.

*C*allimachus.
Callistratus.
Calphurnius.
Carolus Sigonius.
Caspar Peucerus.
Calsiodorus.

Cato.
Catullus.
Celsus.
Censorinus.
Christophorus Landiaus.
Chrysothomus.
Cincius.
Claudianus.
Clearchus.
Clemens Alexandrinus.
Cloatius.
Cœlius Rhodiginus.
Columella.
Comes Natalis.
Cornelius Frontejus.
Cornelius Tacitus.
Cyprianus.

*D*amascenus.
David Kimchi.
Demosthenes.
Diaconus.
Diodorus Siculus.
Diogenes Laërtius.
Dion Historicus.
Dionysius Alexandrinus.
Dionysius Halicarnassæus.
Dionysius Lambinus.
Donatus.

*E*merus.
Ennius.
Enzelius.
Epipharmus.
Epiphanius.
Erasmus.
Ernestus Brotusius.
Erpoldus Lindenbruchius.
Eurypides.
Eusebius.
Eustathius.

*F*enestella.
Festus.
Franciscus Hottomannus.
Franciscus Polletus.
Fridericus Sylburgius.
Fulgentius.

*G*aleotus Martius.
Galenus.
Georgius Buchananus.
Gordianus.
Granius.

Gregorius Nyffenus.
Guilielmus Budæus.
Guilielmus de Choul.

*H*adrianus Iunius.
Henricus Glareanus.
Henricus Stephanus.
Heraclides.
Hermes Trismegistus.
Herodotus.
Hesiodus.
Hesychius.
Hieronymus.
Hippocrates.
Holmoldus.
Homerus.
Homeri Scholiastes.
Horapollo.
Horatius.
Huberrius.

*I*acobus Rævardus.
Iamblichus.
Ioachimus Camerarius.
Iohannes Grammaticus.
Iohannes Hottomannus.
Iohannes Rosinus.
Iohannes Spondanus.
Ionathas, Chaldæus Paraphraistes.

Iosephus Scaliger.
Irenicus.
Isaacus Casaubonus.
Isidorus.
Isocrates.
Iulianus, Imp.
Iustinus Historicus.
Iustinus Martyr.
Iustus Lipsius.
Iuvenalis.

*L*abeo Antistius.
Lactantius Firmianus.
Lambertus Danæus.
Laurentius Valla.
Licinius Macer.
Lilius Gregorius Gyraldus.
Livius.
Lucanus.
Lucianus.
Lucilius.
Ludoicus Vives.
Lutatius Grammaticus.
Lyfias.

I N D E X A U T O R V M.

M
 Marcellus.
 Macrobius.
 Marcus Tullius Cicero.
 Martialis.
 Martianus Capella.
 Maffurius Sabinus.
 Methodius Picenensis.
 Middendorpius.
N
 Nævius.
 Nazarenus.
 Nicander.
 Nicolaus Copernicus.
 Nicolaus Damascenus.
 Nicolaus Leonicus.
 Nicolaus Scutellius.
 Nonius.
O
 Onkelos, Chaldaeus Paraphraſtes.
 Oribasius.
 Orpheus.
 Ovidius.
P
 Pacuvius.
 Pamphilus.
 Paullus Diaconus.
 Paullus Manutius.
 Pausanias.
 Petrus Albinus.
 Petrus, Dominus de la Primaudaye.
 Phænulus.
 Philo Iudæus.

Philochorus.
 Philoſtratus.
 Phurnutus.
 Phylarchus.
 Pindarus.
 Pindari Scholiaſtes.
 Plato.
 Plautus.
 Plinius.
 Plutarchus.
 Polixenus.
 Pollux.
 Polydorus Virgilius.
 Pomponius Lætus.
 Porphyrio.
 Porphyrius.
 Poſſidonius.
 Procopius.
 Propertius.
 Prudentius.
 Pycphron.
Q
 Quintilianus.
 Quintus Curtius.
R
 Robertus Guaguinus.
S
 Sabinus.
 Seneca.
 Septuaginta interpretes Græci.
 Servius.
 Sextus Pompejus.
 Silius Italicus.
 Solinus.

Sophocles.
 Staius Papinius.
 Steuchus.
 Stobæus.
 Strabo.
 Suetonius.
 Suidas.
T
 Terentius.
 Tertullianus.
 Theocritus.
 Theodoretus.
 Theodorides.
 Theodorus Zuingerus.
 Theophilus.
 Theophrastus.
 Theophrasti Scholiaſtes.
 Thomas A uinas.
 Thucydides.
 Tibullus.
 Timarchides.
 Tyrius Maximus.
V
 Valerius Flaccus.
 Valerius Maximus.
 Varro.
 Vegetius.
 Veranius.
 Verrius.
 Vincentius Chartarius.
 Virgilius.
 Vitruvius.
 Vlpianus.
X
 Xenophon.

I N D E X

I N D E X R E R V M E T V E R B O R V M.

QVI IN HOC OPERE EXPLICANTVR.

A Biblia ſacra quæ 81. b
 Abelis ſacrificium anti-
 quiſſimum 48. b
 Abcona, Dea abeundi-
 locis facultatem præ-
 bens 31. b
 Abgötterey/ Germ. unde 7
 Abii qui apud Aegyptios 80
 Ablutio corporis in precatione o-
 lim adhibita. 86. b. manuum, *ἁβ-
 ῆμυ* ſacrificiorum 77. b. uſitata
 in libationibus 13. b
 Abſtinentia ſacerdotum a cibo &
 potu 80. a conſuetudine conju-
 gali ibid. a contactu & aſpectu
 certarum rerum ibid.
 Aſcenſio lucernarum feſtum Aegy-
 ptiorum 106. b
 Accipiter Apollini ſacer 25
 Accola 2
 Acerra 54
ἄχαι quid 85. b
 Acheron, Deus infernalis 32. b
 Achilles, in Epiro cultus 29. b
ἄχθῆ/ Germanicum, unde 109. b
 Acieris diſta ſecuris ibid.
 per Acinacem jurare veteres ſoli-
 ti 95. b
 Aſtionis Dii ſpeciales 31. gene-
 rales ibid.
 Adam unde diſtus 118
 Adeona, Dea adeundi loca faculta-
 tem præbens 31. b
 Adiantum Plutoni ſacer 26
ἄδης, locus inferorum 21. b
 Adjurare 90
 Admiſſivæ aves quæ 153
 Adolere quid 138. b. Hirquitali di-
 cti adoleſcentes, & cur 138. b
 Adon, Hebr. 21. b
 Ador farris genus 49. unde di-
 ctum ibid. 82
 Adorare, quaſi odorari 138. b. 82.
 pro toto cultu 5. b. etiam mu-
 tis tribuitur 84. idem quod
 agere 3. b
 Adoratio 1. 3. b. unde diſta ibid.
 pro toto cultu 5. b
 Adorationis maxima pars olim in
 incentionibus odorum 138. b
 Adoraturi ſedeant, ſymbolum Py-
 thagoræ 86. b
 Adorea, idem quod gloria 48. b
 Adoreum, idem, quod Far ibid.
 Adriani factum notabile 36. b
 Adtegrare idem, quod, augere vi-
 num in ſacrificiis 52
 Adulari, Latinum, unde 4
 Aæcus, Deus infernalis 32. b
 Aeder, Hebræum quid 48. b
 Aedes vel Aedis 57
 Aedicula ibid.
 Aediculus, Deus ædium 32
 Aedilium apud Romanos munus
 62. b
 Aedis variæ notationes 57
 Aedituus ibid.

Aegle, filia Aefculapii 29
 Aegobolus diſtus Liber pater 46. b
 Aegophaga juno cur diſta ibid.
 Aegroti in ſano Aefculapii ſoliti
 pernoſtare 120. b
 Aegyptii feſtis diebus jejunare ſo-
 liti 80. cepas & allium vene-
 rati 26. Typhoniboves ruſas
 maſtare ſoliti 44. b. Deos ma-
 ximè monſtroſos coluerunt 25
 altariū invenrores 64. laneas ve-
 ſtes in templo non inferebant 80
 elementa abſque imaginibus ho-
 norarunt 40. b. ſerpentem ve-
 nerati 25. b. in ſacris piſcibus
 interdixerunt 47. b. hominem
 venerati pro Deo 26. b. Iſidi
 ſpicas immolarunt 48. b. feles,
 hircos, boves, arietes, canes, ſues
 muresque venerati 25
 Aegyptiorum peculiaris mos ſacri-
 ficandi 144. b. ſacerdotes pi-
 ſcium eſum exceſerati 72. a con-
 jugali conſuetudine abſtinue-
 runt 80
 Aehl, ſacerdos falſus ſimul & ido-
 lum 73. b. unde diſtum hoc no-
 men ibidem
 Aelilim, Hebr. qui 15
 falſi 33
 Acolus ventorum rationis inven-
 tor 21. creditus Aſtologus ib.
 habitus pro anno ibid. cultus
 potiſſimum hyeme 18. ventor-
 um Rex ibidem
 Aequor, diſtum; quia equaliter ſur-
 ſum eſt 24
 Aer cultus ſub junonis nomine 21.
 ut Deus 21. b. cur ibid.
 Aerus cultus 20. b. deſcriptio. ibi-
 dem
 Aes, materia olim idolorum 38. b
 Aefculapius ſalutis Deus 46. b
 pater trium filiorum 29. Medi-
 cinæ præſes 27. b. 29
 Aefculapii templum frequens Græ-
 cia adire ſolita 120
 Aefculapio capra immolata 46. b
 Aefculapit plures olim 33
 Aefculus Iovi ſacra 26
 Aether parens cæli 19. ut Deus
 cultus ibid. unde diſtus ibi-
 dem
 Aetheris cultus ibid.
 Affectus pravi culti 28. b
Ἀφῆρη, carceres, unde equi emir-
 tuntur 145
Ἀφοσίμα, piaculum 5
Ἀφοσίμα, ſanctum reddere ibid.
Ἀφοσίμα, expiatio ibid.
 Africa, genera liborum 50
Ἀφροδιτιον, templum Veneris 58
Ἀγαλλε 35. b
Ἀγαλλε, quid & unde ibid.
 Agamemnon Iovi bovem immola-
 vit 44. b. 12

Agona, grex porcorum 78
 Agenesis Dea actionis 31
 Agere 76
 Agna Iovi & Minervæ immolari ſo-
 lita 46
 Agnæ vel agni ſacrificari ſoliti ibi-
 dem
 Agnires diſtus Aefculapius 38
 Agnus ſaginataſt hostia Priapi 45. b
 unde diſtus 46. eſt nomen com-
 mune ibid. a Græco *ἀγνός* cur
 diſtus 156
 Agolum, baculum paſtorale 8. 76
 Agón' vel Agóne, vox ſolenis ſa-
 crificiorum 109. b. 115. b. 76
 Agonalia, feſtum 31. 8. 76
 Agonia ſacrificium 8. hostia cer-
 ta ibid.
 Agonium, dies, quo agonia immo-
 lata ibid. 76
 Agonius ludus 8
 Agonius, Deus, præſidens rebus a-
 gendis 8. 31
 Agricola 2
 Agriculturæ Dii ac Deæ 23. b. 23
ἄγριος, idem quod ſecuris 109. b
ἄγρομαρτυρία, divinatio per ſecures
 ibidem
Ἀγρομαρτυρία Dii 14. b
ἄγρος, particula, in ſacrificiis quem
 uſum habeat 121. b
ἄγρος, & ejus conjugata 85
ἄγρομαρτυρία 19
 Ajus locativus, Deus ſermonis
 30. b
ἄμφοτερος *σπονδή*, cur aliis Diis dari ſo-
 lita: Mercurio autem *ἀμφοτερος*
 133
 Alah, Hebræum quid 115
 Albogalerus, pileum capitis 69. b
 Alcinous, Deus & cultus hortorum
 23. b. Iovi bovem immolavit ibi-
 dem
ἄλκοτος, poculum libationum 134. b
 Alexander M. perſico more adorari
 voluit 27
 Alliorum oblatio 49. b
ἄλκοτος quid 98
 Altare, vide Ara, vel aræ.
 per Altare juratum olim 95
 Altaria diſta unde 87
 Althænus mons 120
ἄλθην, idem quod mederi 120.
 unde diſtum ibid. Alva, Hiſpa-
 nicum quid 72. b
 Alvi purgationis præſes filius Ae-
 ſculapii tertio-genitus 29
 Alutamen, ſive alutamentum 119
 Alutarii ibidem
 Amanus mons, & Deus montium
 23
ἄμύρα ſacra 133
 Amicitia Dea Fortunæ 29. b
 Amicus ad aram, proverbium
 65
 Ammonitæ Molochum venerati &

I N D E X.

Baalzebubum	140.b	146. a. b. &c.	ex Arboribus antiqui responsa ac-
Amor Deus matrimonii	31. b	Arta, idem, quod haurio	cipere soliti
Amoris varia cognomina	ibid.	Anymphi qui apud Aegyptios	103. b
descriptio	ibid.	Arta, idem, quod haurio	50
Amphiarus somniorum arte ex-	120	Arta, idem, quod haurio	132. b. 133
celluit	120	Arta, idem, quod haurio	69. b
Amphibitus	20	Arta, idem, quod haurio	32
Amphibrite	24	Arta, idem, quod haurio	25
Amuualdina Panacea	29	Arta, idem, quod haurio	16. b
Anaitis Dea Lydorum, in nuptiali-	31. b	Arta, idem, quod haurio	58
bis culta	31. b	Arta, idem, quod haurio	128
Anaktoria, idem, quae de sacri-	154. a. b. &c.	Arta, idem, quod haurio	128
ficiis dicta	154. a. b. &c.	Arta, idem, quod haurio	128
Anachemara	62. b	Arta, idem, quod haurio	128
Ancillarum Dii	32	Arta, idem, quod haurio	128
Ancipitum animalium cultus	25. b	Arta, idem, quod haurio	128
Anclabria vasa	65. b. 116. b	Arta, idem, quod haurio	128
Anclabris, mensa sacrificialis	1. 6. b	Arta, idem, quod haurio	128
unde sic dicta	ibid. 65. 126. b	Arta, idem, quod haurio	128
Anculae & Anculi, Deae ac Dii an-	32. 65. b	Arta, idem, quod haurio	128
cillarum, & ministrantium om-	32. 65. b	Arta, idem, quod haurio	128
nium	32. 65. b	Arta, idem, quod haurio	128
Anculare, idem, quod servire ibi-	ibid.	Arta, idem, quod haurio	128
dem	ibid.	Arta, idem, quod haurio	128
Anculare, sive antlare	65. b	Arta, idem, quod haurio	128
Anclabris, verbum proprium jugula-	117. b.	Arta, idem, quod haurio	128
tionis	117. b.	Arta, idem, quod haurio	128
Eustachio quid	ibid.	Arta, idem, quod haurio	128
Angeli Christianorum, loco Genio-	154. b	Arta, idem, quod haurio	128
rum Ethnicorum	154. b	Arta, idem, quod haurio	128
Angerona Diva quae	7. b.	Arta, idem, quod haurio	128
anguinae	29.	Arta, idem, quod haurio	128
Dea silen-	37. 80	Arta, idem, quod haurio	128
tii	37. 80	Arta, idem, quod haurio	128
Angeronalia, festum	29. 31	Arta, idem, quod haurio	128
Anguilla cultra ab Aegyptiis	25. b	Arta, idem, quod haurio	128
Anguilla Copaidae immolatae	47. b. 98	Arta, idem, quod haurio	128
Aniliter dicere, Proverbium	6. b	Arta, idem, quod haurio	128
Anima hominis caelo respondet	27	Arta, idem, quod haurio	128
fractis alis e caelo labitur, Pytha-	21. b	Arta, idem, quod haurio	128
gore dictum	21. b	Arta, idem, quod haurio	128
Animalia singulis Diis certa dica-	34	Arta, idem, quod haurio	128
ta	34	Arta, idem, quod haurio	128
Animalium cultus	24. b	Arta, idem, quod haurio	128
Animus cultus in genere	27	Arta, idem, quod haurio	128
Animi partes in specie cultae	27. b	Arta, idem, quod haurio	128
Annus sacer Iovi & Iano	17. b.	Arta, idem, quod haurio	128
dictus a Iano	ibid.	Arta, idem, quod haurio	128
& a Schar-	18.	Arta, idem, quod haurio	128
nab Hebraeorum	ibid.	Arta, idem, quod haurio	128
quasi annulus cur dictus	17. b	Arta, idem, quod haurio	128
Annus tempora certis imaginibus ex-	17. b	Arta, idem, quod haurio	128
pressa	ibid.	Arta, idem, quod haurio	128
dicta Horae	ibid.	Arta, idem, quod haurio	128
cultae, ceo Deae	ibid.	Arta, idem, quod haurio	128
Anser, profanum	5	Arta, idem, quod haurio	128
Anser junoni sacer	25	Arta, idem, quod haurio	128
per Anserem jurare olim soliti	94	Arta, idem, quod haurio	128
Anserum immolatio	47	Arta, idem, quod haurio	128
Anteli Dæmones	159	Arta, idem, quod haurio	128
Antipraxis, festum	49. b	Arta, idem, quod haurio	128
Antipraxis, sive oblatio hominum	11. 41. b. 42. a. b.	Arta, idem, quod haurio	128
etiam usitata po-	43	Arta, idem, quod haurio	128
pulo Del	43	Arta, idem, quod haurio	128
Antipraxis, sive oblationis homi-	42. b	Arta, idem, quod haurio	128
num causae impulsivae	42. b	Arta, idem, quod haurio	128
Anthropolatria improbata in fa-	26. b	Arta, idem, quod haurio	128
cris litteris	26. b	Arta, idem, quod haurio	128
Antiqui litteras geminare nescii	128	Arta, idem, quod haurio	128
Antithesis Ethnicismi & Christia-	129. b	Arta, idem, quod haurio	128
nismi	154. a. b. 155. a. b.	Arta, idem, quod haurio	128

I N D E X.

Arsidela	65. b	Berech, Hebr. malé & benedicere	49
Arsiratum, vide Assaratum.	133	significat	1. b
Athenicum libatio qualis	133	Bethaven, Hebr. quid	58
Astra, caeli ignes, flammæ atque	20. b	Bethel, Hebr. quid	ibid.
lumina	20. b	Bethonica	141
Astrorum cultus	19. b	Bidental	57. b
Astylum, templi genus	59	Bidentes cur dictæ oves	99. b
Atre, Dea Fortunæ malæ	29. b. un-	Bigor/Germanicum unde	35. b
de dicta	ibid.	Bigor, Gallicum, unde	7
Atergate Dea Syriæ	23	Bigoterie	ibid.
Atergatis Deæ sacra ex piscibus	47	Bimâh, Hebr. quid	63
facta	47	Bimus, Hebr. quid	ibid.
Athens, panis carus	50	Bonus pro moruo	46. b
Athenienses solennia tauris & a-	46.	Bos Apis dictus Aegyptiis & ab iis	46. b
gnis celebrare soliti	46.	cultus: unde cum immolare ne-	45
rem venerati pro Deo	28.	fas ducebant	45
di & Impudentiæ aras consecra-	28. b	Bos, a quibus primò occisus ibi-	ibid.
runt	28. b	dem. Lunæ sacer	25.
Atropos, Dea infernalis	32. b	Apollini ibidem. masculus immo-	ibid.
Avaritiæ Dii	28. b	latus Minervæ	75. b.
Avæ cultæ	25	viçtima, mari familiaris	44. b
Averruncus Deus	23. b	Bovem locuti, in prodigiis prisco-	110. b
Avërsto stomachi	50. b	rum frequens	110. b
Augures qui, & unde	67	Boum immolatio	44.
Avium immolatio	47	usitata etiam	45.
Aula, antiquis pro olla	129. b	Israelitis	45.
Aulico qua exta quæ	129. b	apud nonnul-	ibid.
Aures Memoriarum sacrarum	29	los illicita	ibid.
Auroræ cultus	20	Bouchiers, Gallicum unde	109
Aurum Iovi sacrum vel foli	26.	Bibula, immolatio boum	11
materia olim idolorum	38. a. b.	Beburæ duo significat	44
Auspicium piacularum	148.	Bolpæros, sacrificii genus quale	156
cadu-	127	Bol, particula intendendi vim ha-	44
cum	127	bens	44

B

Baal, Deus summus Assyriorum	154. b. 33	Brachia, junoni sacra	29
Baalim, Hebr. qui	33	Brachmanes, Indorum sacerdotes	67
Baalzebub, Deus muscarum	26	Briæ, vas vinarium	52. b
Babylonii Belem venerati	40. b	per Bruta jurare olim moris	94
Bacchus montium Deus	23.	Bubona, Dea boum	24
Deus	23.	Buphonia, festum	45
crapulæ	28. b.	Busta cur dicta Ethnicorum tem-	161
coli foliis	18.	pla	161
autumni tempore	18.		
dictus Dionysius, Lenæus, Ly-	28. b.		
æus, Osiris, Liber pater	28. b.		
Bacchi plures olim	33		
Bacchanalia, festa Bacchi	10. b.		
Bacchus, Hebræum quid	87. b.		

C

Bambyre, urbs Assyriorum	144. b	C. littera, posita frequenter ab An-	32. b
Bamâh, Hebr. quid	63	tiquis pro G.	32. b
Barbari per viscera hominum augu-	128	Cacia Dea	24
rari soliti	128	Cacodæmones	15. 3. 2. b
Baruch de vestitu sacerdotum	70	Caduca auspicia dicta quæ Roma-	127
Basilium	87	nis	127
Basilii conjugata	87	Cædere idem aliquando, quod sa-	108. b
Basilare, Italicum unde	ibid.	crificare	108. b
Basilis, Gallicum, unde	ibid.	Cæsa victima quæ	ibid.
Basilis, quid Græcis	97. b	Caini sacrificium antiquissimum	48. b
Basilis, quid Græcis	81. b	Cajus Caligula ut Deus adoratur	27
Basilis, profanum	5	Calabra dicta Curia	13
Beccari, Italicum, unde	109	Calabri ad sepulchrum Podalyrii	120
Bel, cognomen Solis	20	agnis instratum pellibus de-	120
Bellona, Dea belli	29. b	cumbere soliti	120
Bellum, Numen fortunæ	29. b	Calatores, servi	13
Belus/Germanorum unde	119	Calciati sacrificare interdum soliti	69. b
Bibula, tribunal, unde	63	facerdotes	69. b
Beneficium, Numen Fortunæ	29. b	Calculi pro hordeis usurpati in sa-	46. b
Democriti	ibid.		
Beneficior, vas lustrale	78. b		

I N D E X.

Carmelus, Deus montium, & mons 23
Carmen, Dea, eadem quae Themis 27. b. unde dicta ibid.
Carna, Dea cardinum 32. partium carnalium corporis humani 28
Carnea Dea, vide Carna.
Carnae Deae templum 29. fa crum ibid.
Caro sribula quid 50. b
Castor, Deus belli 29. b. 24
Carnus 54. b
Carius, Deus catos reddens 28. b
Catuli a Graecis non sacrificati 47
Carumeum, genus libi 10
Cella 57. b
Celtae Germani quercum venerati 26
Cemarii, sacerdotes 66. b. unde dicti ibid.
Cenotaphium quid Graecis & Latinis 1. b
Censores purpurati hostias mactare folii quondam apud praefatos Romanos 109
Cerberus, Deus infernalis 32. b
Cerimonia 1. 3. dicta a carendo 1
Cerimoniae nomen pro religione positum in utroque numero 3
Cetimonium ibid. etymon varium ibid.
Cetymon ibid. Hebraeum ibid.
Cetymon quid Graecis 3. quasi Cereris munia 3. quasi Cerimonie 80
Cetymonia 3
Ceres pro pane sancta apud Latinos, praesertim poetas 50. Dea frugum prima omnium culta 3
Dea arationis 23. b. eadem, quae Vestra 5. b. Dea aedifera 78. b. coli solita Aestate 18
Ceres quasi Seres vel Geres sic dicta vel a ferendis vel a gerendis frugibus 23
Cereris sacra 3. anniversaria quando intermissa 150. b. Summa religioe confici solita 7. b. per Graecae sacerdotes curata ibid.
Zona 51. b. simulachrum olim aeneum 38. b
Cereris porci immolati 43. b
Cereale, libi genus 50
Cerealia, festa Cereris 10. anti. quissima 3
Ceroserarii 106. b
Cerva Dianae sacra 25. eidem immolata 47
Cervicales nervi qui 107. b
Cethus Sudaee medulla vocatus 31
Charem, Hebr. idem quod anathema 3
Chares, Hebr. Sol 19
Charesed, Hebr. benignitas, sive misericordia 5
Chus, Hebr. quid 12. b
Chalal, Hebr. quid ibid.
Chalil, Hebr. quid 111. unde dictum ibid.
Chaldaei ignis cultores 20. b

Chalis, sive χαλίσματα quid 132. b. 132
Χαλίσματα quid 133
Chammah, Hebr. Sol 19. b
Charam, Hebr. idem quod devovere 3
Χαριστήρια sacrificia gratias agendi causa instituta 152
Charon, Deus infernalis 32. b
Chasid, Hebr. benignus, sive misericors 5
Chattá, Hebr. & peccatum & sacrificium est, quo expiatur peccatum 2. 8. 148
Χειρὶ πρὸς ὕδατος vas, e quo aqua funditur ad manus ablucendas 77. b
Cheneragi insulae ignem ut colant 101. b
Χερύβιμ 77. b
Χερύβιμ ibid.
Chilimobae 75. b. 156
Chimera, Dea infernalis 32. b
Χιτων, Graecum, unde 119. b
Chlovis eadem, quae Flora 29. b
Χορδαί, quid 125
Choquer, Gallicum a Schock Hebraeorum, quod idem ac collidere 122. b
Christus natus in matrimonio cur 164. b. cur e virgine ibidem. peccatum ut dicitur 148. vera hostia 155. b
Christi sacrificium quocumplex 160. b. 161
Christianorum victima Christus 43. eorum Deus unus 154. b. summus Iehova ibidem. pater unicus ibidem. mediator unus ibid. imagines, videlicet Christus, fideles, mundus, sacrae litterae 155. peregrinationes in spiritu 155. a. b. cultus 155. b. victima ibid.
Χαροβία, sive immolatio animalium ibid.
Χαροβία, sive immolatio agnorum 156.
Χαροβία, sive immolatio taurorum ibidem. corpora ad sacrificium destinata 156. b. caro sacrificialis ibid. sanguis 157. femur 157. b. linguae ibidem. pili ibid. partes internae 158. hostia vere vivifica ibid. sacrificia ex plantis 158. a. b. thymiamata 158. b. unguenta 159. coronae 159. b. panis ibid. libatio ibid. sal. 160. mola salsa ibid. decimae 160. b. templa 161. luci 161. b. altaria ibid. 162. foci ibidem. ignes ibid. lampades ibid. ligna 162. b. cineres ibidem. sacerdotes ibid. 163. a. b. festa 163. b. preces 164. lectisternia 174. vota ibidem. iuramenta ibid. jejunia ibid. coelibatus 164. b. vestitus ibid. cantus & hymni ibid. theatrum 165. laetitiae ibid. epulum sacrificiale ibid. oracula ibid. divinationes ibid. miracula ibidem. libri 165. b
Χαρισματα sive unctiones Christianorum sunt eorum χαρισματα, sive munera & dona 159
Χερουαθία, temporis cultus 17
per Cibos jurandi olim consuetudo tam apud Romanos, quam Graecos 94
Cicada imago sacerdotis apud Aegyptios 66. b
Ciceris usus potissimum in pervigiliis 49. b
Ciconia sacra Concordiae Deae 25
Cijuo, Hebr. idem quod Saturnus 19. b
Cinis, effectum ignis 105. b. unde dictus ibid. saepe pro morte sumi solitus 105. b
Cineris usus ibid.
Cineres symbolum mortalitatis 144. in Olympo monte qui 162. b. in Armenia montibus ibid.
Cinorum in Medicina maxima vis 144. item in illustratione ibid.
per Cineres jurare olim moris 94
Cinnalis Saguntalis, herbae Sabinae species apud Plinium 141
Cinnamomum meti quando solear in Aethyopia 160
Cinxia, Dea nuptiarum 31. b. sic dicta a solvendo cingulo ibid.
Clamoribus usus quis in sacrificiis 115. b
Clamoribus celebrata quae festa Gentilium 115. b
Clarrigare quid 79. b. 141
Clavis idem quod fastus 102. b. unde 15
Clavus annalis 62. b
Clivia, loca difficilia aditu 127
Clivia, quae cumque difficilia ibid.
Clotho, Dea infernalis 32. b
Clunadum, culter sanguinarius in sacrificiis usatus 117. b
Clusius dictus Ianus a claudendis januis 63. 17. b
Clypeus pellicus in templo Fidis suspendi solitus 121
Cocetum, eduli genus 59
Coceta numerare extra, prov. 129. b
Cocytus, Deus infernalis 32. b
Coelum, Saturni pater 19. Veteribus eorum 13. pro Deo, seu possessore caelorum in S. L. 19
Caeli cultus ibid.
Caelestibus Numinibus sub auro-ram sacrificatum 11. b
Caelum Dei dicti, quod coelum incolant 2
Coelibatus Christianorum 164. b
Cohen, Hebraeorum quid 66. b
Colere Deum vel Deos 2. templum 2. delubra 2. diem natale 2. religionem 2. ceremonias 2. homines 1. b
Colendi verbum deductum a κολλεω, adulando 2
Collectae, piorum thymiamata 158. b
Colles culti 23. b
Collina Dea collium 23. b
Columba sacra Apollini 25
Columbae immolatae 47. b. albae Veneri sacrae 25
Columbina, herbae species 141
Columna Trajani antiquitatum est quasi epitome 72
Comitiales

Comitiales dies 12
Commentaculum 81. 74
Comperendi dies 12
Compirales Lares qui 79
Compiralia 12. b
Compiralicii ludi 79
Comus, Deus gulae 28. b
Conceptio primus actus vitae humanae 30
Conceptionis Numina 30
Conceptivae feriae 12
Conceptis jurare verbis quid 92. b
Concordia, Dea Fortunae 29. b
Confarreatio 48. b
Confestum, a festis dicta vox 119. 145. b
Conjurare 90. b
Consentes Dii mensium 18. b
Consuetudo sacra 18. b
Consiiva Dea 22. b
Consolandi Dea 31
Conspoleum, genus libi 50
Consul, Deus consiliorum 28. b
Consualia, festum 28. b
Contendere 84
Conviviorum Dii ac Deae 28. b
Convivium concordiae faciendae causa 136
Convivia sacrificiorum appendices 145. b
Conviviorum Dii 28. b. eorum & sacrificiorum magna semper apud omnes gentes cognatio 1
sacrificialium quoque & quot membra 145. b. 146
Convoti 85
Cooptare, idem quod eligere 67. b
Coquinaria ars, liberalis disciplina 109
Coquorum ars veneranda 109. eorum quae in sacris olim munia 109
Cordis divinatio quae apud Veteres 127. b
Coriarius ut differat ab alutario 119
Corium quid proprie 119. b
Corio alieno ludere, prov. 126. b
Cornicen 111
Cornua varia Deorum 34. Dianae 62. b
Corona Christi spinea 159. b
Coronae sacrae Gentilium quales olim 159. quem usum habuerunt ib. Christianorum 159. b. si sacrae 79. variae Deorum 34
Coronarum sacrarum materia 79. b
Coronare crateres quid 134
Coronatio sacra quae 79
ex Coronis ornatus sacrificialis quadruplex 79
Corpus hominis cultum 28. b. terrae respondet 27
Corporis mala culta 29. bona culta 29. puritas & sanitas considerata in sacerdotibus 68. a. b
varius motus in sacrificiis usurpatus 115. b
Corvus, Apollini & Marti sacer 25
Costa 122. b
Costa, Italicum quid 72. b
Cortytia, Atheniensium sacra 14

I N D E X.

Coturnium vas libationis 52. b
Coturnices immolatae 47. b
Corys, Proserpina 14
Coxa quid & unde 122. b
Coxarum sectio 123. obductio, quae adipe facta ib. duplicatio 123. b. mistio cum particula cruda ibid.
Coxarum in dissectione victimarum potissima habita ratio 122
Creta, materia olim idolorum 38
Criologus dictus quis 49
Crocodylus Aesculapio sacer 25. b
Cucurbita terrestis quae dicta 120
Cubulum, genus libi 50
Culoniae in adibus olim quasi templa 101. b. unceditae ibid.
Culullii qui 49
Cultus Dei in obedientia voluntatis divinae maxime consistit 4. b. cum adulatione plerumque conjunctus 2
Cultus in plurali numero 2
Cultrarius quis dictus in sacrificiis 177. b
Cultrarii 108. f. factorum ministri 73
Culosos supponere quid 108. b
Cumina, Dea infantium, in cunis exstentium 30
Cupido, Veneris filius 28. b. Deus nuptiarum 31. b
Cupidinis lignum, olim marmoreum 38
Cupressus, Plutoni sacra 26
Curiales mensurae quae 65. b
Curionum, aes quae 71. b
Cutis quid, & unde 119. b
Cyathus 134. b
Cyathos olim non nisi 134
Cybele unde dicta 23
Cygnum sacer Veneri & Apollini 25
Cyllenius cur dictus Mercurius 27. b
Cynocephalus sacer Mercurio 25
Cynopolitani canem venerati 25
D

Damon nomen commune spiritibus tam bonis, quam malis 21. b
Damonones aquas inhabitant & loca subterranea 22. item aerem 21. b. carissimos 22. Dei hominumque hostes. ib. superstitionis auctores. ib. unde dicti 21
Damonum cultus 21. b. 32. b
Damonis sacra facere quid 15
Darschen, Hebraeorum, quid 101
Dag, Hebr. piscis 25. b
Dagon, Deus tutelaris Syrorum 25. b
Dam, Hebr. quid & unde 118
Dania, Dea 11
Damas, sacerdos 11
Damjum sacrificium 11
Damnatus Veteribus quis 14. b
Daphnites cur dictus Apollo 103
Deaster 35. b
Decembris, Amazonius dictus 18
in tutela Vestrae fuit ibid.
Decimae frugum & pecorum oblatim olim 160

Decortico 119. b
Decumbere non erat moris apud antiquos, sed sedentes epulae soliti 75
Deducere, idem, quod detergere 1. b
Defunctis circa Solis occasum sacrificatum 11. b
per Defunctos jurare olim moris 94
Dejerare 90. b
Δεισιδαιμονία 6. b. quasi δεισιδαιμονία 7
Δεισιδαιμονία 7
Delius cur dictus Apollo 27. b
Delphici lupum venerati 25. b
Delphines culti ab Aegyptiis 25
Delubrum quid & unde 56. b
Delubra a diibendo, & cur 77. b
Δελφικὴ, quasi Δελφικὴ, terrae mater, id est, Ceres 23
Δελφικὴ 80. 5. b. inter Δελφικὴ & Δελφικὴ quod discrimen 123
Democritus de extis 118. b
Denanae ceremoniae quae 80
Dendrodæmon qui 161. b
Dentium evulsionis praefes filius Aesculapii tertio genitus 29
Δελφικὴ & ejus conjugata 80. b
Δελφικὴ quid 131. b
Depesta quid & unde 134. b. 54. b
Deprecari 83
Depricator 83. b
Deprecatio 83. b
Dereeto, Dea Syriae 144. b
Detergere rivus sordidatos mos Veterum 1. b
Deverra, Dea mulieris fortis post partum 30. Dea scoporum 132
Devotio 85
Devotor, devotrix, devotum 85
Deus cur dictus pius 2. auctor verorum templorum 58. b. mensura & canon divini cultus optimus 4. b. solus temporis auctor 19. judæos avocavit a superstitione Ethnorum 7
Deivenia optimo remedium aegris 149. b
Dii Manes 11. b. utriusque sexus existimati 20. domestici & familiares 32. molares 98. b
Δελφικὴ 137. b. marini 24. b. patellarii 131. littorales 14. b. placidi 104
Dii ac Deae maris 24. sacrificiis etiam interesse creditae 74. b
Germanorum praefatos qui 161. b
Δελφικὴ, 25. 27. 28. 33. fontium 24. b. littorum ibid. portuum marinerum 24. b. fluminum & stagnorum 24. b. aedium, sive domorum 32. matutinis salutationibus adfunt 11. b
Deorum nomina & cognomina varia 33. numerus ib. sexus ib. ortus seu nativitas ib. aetas 33. b. educatio ib. matrimonium vel coelibatus ib. sedes ac domicilia ib. munus & officium ib. res gestae ib. casus varii ib. mors & sepultura ib. idola & simulacra ib. aedes ib. arae & altaria ibid.

I N D E X.

sacrificia ibid. ludi ib. festi-
vitate ibid.
Deos potissimum spectare quando
soliti Romani 15. eos colendi
vetus mos per placentas 139
per Deos jurandi consuetudo olim
92.b.93
Dius non libandum ex amputatis vi-
tibus, symboli Pythagoreorum
132.b. non nisi selecta & eximia
offerri solita 124.b. supplica-
tum olim tempore cladis 150
Dextra Fidei sacra 29
per Dextram jurare olim moris
94
Διατάξαι θέαν, pro transitu sacrifi-
care 9.b
Diademata 69.b
Διαχρίεν quid 121.b. differentia
ejus, & verbi διακρίεν ib.
Διακρίωσις cur dictus Mercurius 30.b
Diana dicta Luna ab jana 20. Py-
tho 31. ærifica 21
Dianæ simulacrum olim æneum 38.b
ejus virginum cœlibatus 164.b
Dicaete, ministri judiciorum 28.b
Dicaeosyne, Dea judiciorum, 28.b
Dices, Dea iustitiæ 28.b.31
Dies, unde dictus 18. b. parens
cœli 19
Dies culti 12.b. dicati jovi 18.b
arri qui 14
Diei quor; partes sacræ 14
Dierum sacra quedam ex tempo-
raneâ 14. ratio quæ apud Ve-
retes 12
Dies piter dictus jupiter 13.b.18
Diffarreatio quid 49.b.50
Digit Minervæ sacri 29
Digitum inflexione numeri olim
ostendi 17.b
Διακρίωσις qui 95.b
Διακρίωσις sacra 109
Διακρίωσις eadem, quæ Liberalia 50
Dionysii plures olim 33
Diophantus factum notabile 36.b
Dioscuro tres 33.24.b
Dis divitiarum Deus 28.b. idem
qui Pluto 23
Discaecatius sacrificia & adora-
tio 69.b
Discordia culta 28.b. ministra
Martis 29. b. Dea formæ
29.b
Dispositio corporis in precando
qualis olim adhibita 86.b
Dissectio victimarum ritè fieri so-
lita 122. triplex ibid.
Dithyrambus, hymnus Baccho di-
catus 115
Diti patri ex qua materia sacrificia-
rum 48.b
Dividere linguas, idem quod silere
137
Divitiæ, Deæ Fortunæ 29.b
Divinatio quid 126. quotuplex
ib. unde dicta ib. quomodo
Græcè ib. facta etiam ex ho-
minum exis 128
Dodonæum humanum, proverb.
103.b
Dolabra, instrumentum sacrificiale

110. ad excoriationem 119
Domiduca, Dea nuptiarum 31.b
Domitius, Deus nuptiarum 31.b
Domitianus, mensis October 18
Don, Italicum, unde 21.b
Donaria 62.b
Doris 24
Δορις, culter excoriationi destinatus
119
Dorsum Plutoni sacrum 29
Δορῶν, genus sacrificii 156
Δορῶν, 4
Δορῶν, vera significatio 4. discrimen a λατρεία ibid.
Druidæ Gallorum sacerdotes 67
Dryades, Deæ nemorum 23.b
Duplicatio coxarum quid 123.b
Δυσδαιμον, infelix 7
Δυσπαρῆχος quis 125.b
Δυσπῆστις E
Eanus, itionis Deus 31.b
Ebur, materia olim idolorum 38
Echo, Dea aeris, linguæ, sermoneis
30 b
Edessa, urbs Assyriorum 144.b
Edos, templum 58. idem quod
sedes 35.b
Educatio, secundus actus vitæ hu-
manæ 30
Educorum omnis generis oblatio
49.b
Edusa, Dea infantium, quando ce-
medere possunt 30
Effertissimus, idem quod, offertis-
simus 10.b
Effigies 35.b
Efflagitare 84
Egeria, Dea nativitatit 30
Ἐγκρατῆς quid 125
Egregius, e grege exemptus 75.b
76.b
Ei, templi Delphici foribus inscri-
ptum 154.b
Eid/Germanicum ab Hebr. Ed. 92
Eidolon, templum seu sanum 35.b
58
Εἰδωλόματρία 6.b.4
Εἰδωλόματρίων 4
Εἰδωλόματρίων ab εἰδωλῶν 35
Εἰδωλόματρίων 15
Εἰδωλόματρίων 4
Εἰσοχλατρία quis cultus 4
Eingetovet/Germanicum, unde 125
Εἰσοχλατρία, sacra pro felici anni prin-
cipia 9.b
Ejurare 90.b
Εκκλῆτος dictus Apollo cur 28
Εκκαχρία, induciarum præses 29.b
Εκκαχρία 75.b
Εκκαχρία, quid propriè in sacrificiis
123
El, vox Assyriaca, solem significans
20
Ελῶν ab El, Hebræorum 138 b
Eleemosynæ piorum thymiamata
158.b
per Elementa jurandi quæ consue-
tudo olim 94
Elephas solem adorare quomodo
dicatur 84
Elicius cur dictus Iuppiter 102

Elisim, dicta idola Hebræis 34
Elohim, vide Aelohim
Empanda Dea 32
Endotercisi dies 12
Ennos, Deus anni 17.b
ἐννεῖς imago ibid.
ἐννομα quid 125. b. & unde ibi-
dem.
Εννομήτιον quid 125
Εννομήτιον δῶτα quid 145.b
Ενορῆ 12.b. unde ibidem.
Επαρ præcipuum inter exta 127
Επαρ divinatio 127.a.b
Επαρῶν, mensa coquinaria 107.b
Epichyris, poculi genus 134.b
Επικαρῶν, mensa sacrificialis 122
Επίκοπος, mensa sacrificialis ibi-
dem.
Epitymbia, Dea funerum 32
Epulum sacrificiale, vide Convivi-
um sacrificiale
Equus October quis 45. Marti
lacer 25
Equi in molari soliti Marti 45.b
Equorum immolatio 45.b. cur
facta ibidem. cui potissimum
ibid. 45. a quibus ibid.
Ερμῆς, unde dictus 31
Ερμηολατρία 25
Εσχ, idolum ignis 20.b
Escha, Chald. ignis ibid.
Escha, ab Esch Hebræorum 63.b
Ἐσχη, Germanicum, unde 102
105.b
Esedones hominis calvariam ve-
nerati 40.b
Εστῆ, nomen Vestæ Græcum unde
20.b.101
Εθιολογία 6.b.4.b
Εθιολογία 4.b
Ethnici vide Gentiles.
Eudæmones, Dii inferi 32.b
Eumenides, Deæ inferæ ibid.
Excelsa in sacris literis 9.b
Excommunicatio Gentilium a sa-
cris quæ 81.a.b
Excommunicationis poena gravif-
sima habita 81.b
ad Excommuni carionem expiandâ
aqua uti soliti 81.b
Excorio, quid 119.b
Excoriatio victimæ 119
Excoriationis varia nomina et phra-
ses ibidem.
Excrementa pecorum immolari so-
lita a Kyrgesis 48
Exstr, pro purgamento 139
Eximius, quasi exemptus e grege
75.b.76.b
Exigere 84
Εξοχία quæ 44.b
Exosculatio manuum 87
Εξοχία, purum sceleris reddere. 2
Expiare 2.b.148
Expiatio & expiamentum 148 b
Expiabile 148
Exta quid & unde dicta 126.129.b
Exta quid & unde dicta 126.129.b
profecta Dii reddi 130. por-
rici ibid. coqui 129.b. pro-
secari solita ibid. quæ mu-
ta 126. b. arguta ibidem.
127. legalia ibidem, lu-
stralia

I N D E X.

stralia ibid. piacularia ibid. cli-
via ib. pestifera ib. semicru-
da reddita Marti Velitris 129.b
Extorom divinatio 127.128.129.a.
b. usus in sacrificiis 126. in
juramentis 129.a.b. in fœderib,
ib. in epulis 130.b. eorum in-
spectores 126. a.b. interpreta-
tio 128.b
Extispicium Ciceronis ætate cele-
bre 128. maximè cultum ab He-
truscis ib. 127. institutum cur
126.b. magni olim factum 127
Extispicium mensa olim destinata
126.b. item culter ibid.
Extispicii actio quib. expressa ver-
bis vel phrasibus 126 b
Extispices a Romulo instituti 127
omnes Hetrusci primùm ibid.
Extispicum minus 127
Extispicina, vide Extispicium
Extremis, vox sacra & auguralis
145.b
Ἐπιχαρῶν, sacrificia pro re bene ge-
rita 9 b
Ἐπιχαρῶν, sacrificia 11
Ευχῆ, quid & unde 85
Ευχῆ, varia conjugata 85
Ευκαχία 19
Ευκαχία quid 75
Ευλογεῖν 3.b
Ευσεβία 23.b
Ευσεβίας etymon 4. definitio
ibid.
Ευσεβία 3.b
Ευσεβία 3.b
Ευσεβία quis 125.b
F
Faba Refriva 49.b
Fabæ impuræ cur habitæ 49.b
Fabarum oblatio 49. b. usus po-
tissimus in parentalibus 49.b
Fabaceæ Kaleadæ junæ cur dictæ
29
Fabulinus, Deus infantium, cum fa-
ri incipiunt 30
Facere, idem quod sacrificare 8.7
130.b.128.b
Faces, vide, Lucernæ.
Fagantal, facellum jovis 57.b
Falces supponere aristis quæ phra-
sis 117.b
Fama Dea, & Famella 28.b. unde
dicta ibid.
Fana a fando dicta 61.b
Fauum, quid & unde 56.b
Far primus antiquis in Latio ci-
bus 48.b
Farris oblatio prima & antiquissî-
ma 48.b. ejus causâ instituta
Fornacalia 48.b
Farrum quid 49. libi genus 50
Farracia dicta sacræ nuptiæ 49
Farina dicta unde 49
Fascinus, Deus infantium, fasciis
involutorum 30
Fasti 12
Fatales Deæ dictæ Parcæ cur 32
Fatum cultum 29.b
Faventia 80
Favere sacrificiis quid 80. pro
silere ibid.
Favor, Deus Fortunæ 29
Favoris simulacrum cœcum 73.b
Favilla, ad lustrandû adhibita 78.b
57. b
Faula Dea nemorum 21.b
Fauni 15. Dii nemorum, &c.
23.b
Faustina uxor M. Antonini Impe-
ratoris 18
Faustinus, mensis October 18
Febris culta 29
Februa 149
Februare 149
Februacum 149
Februarius in tutela Neptuni
dictus a febris 18
Februatio mense civitates olim lu-
stratæ 18
Februatio 149.47
Februus 149. Deus lustrationum 18
Fell/Germanorum unde 119
Fellis inspectio & divinatio quæ
127.b
Femen, idem quod femur 122.b
ejus differentia & femoris ibid.
Femina unde dicta 122.b.124.b
Femur 122.b
Femori manum imponere, vatus
juramenti forma 124.b
de Femore progredi quid sit 124.b
Femora in ignem conjici solita
124
Femorum consecratio apud Gen-
tiles unde nata 124.b. conse-
crationis hujus quis finis 124.b
Femoralia 122.b
Fenestra lauro olim ornata 106.b
Feralia a ferædis epulis dicta 49.b
festa Manib. sacra 108.b. unde
dicta ib. sacrificia 12
Ferarum immolatio etiam usitata
apud Ethnicos 47
Feretum, libi genus 50
Feria, unde 12
Feria publicæ vel privatæ 12. pri-
vatæ, propriæ familiarum 12
singulorum ib. indici solitæ
a Rege ibid. ab actu ferien-
di dictæ 108.b
Ferire a ferro 108.b
Feronia, Dea arborum 23.b
Ferrum, materia olim idolorum
38.b
per Ferrum candens juratum olim
95
Ferrum, vide Feretum.
Ferula sacra Baccho 26
Feruligeri dicti Bacchi ministri
103
Ferus unde 108.b
Fessonia, Dea fessorum ex itinere
31.b
Festa unius diei vel plurium 13.b
propria singularum gentium ib.
mulierum vel virorum ib. ser-
vorum, vel liberorum, &c. ibid.
a festinatione dicta 119
Festi dies qui 11.b.12. unde dicti
11.b
Festorum dierû divisio ex Macro-

bio 12. fines.13.b. modus ce-
lebrationis ibid.
post Festum, idem, quod nimis tar-
dè 119
Festino 11.b
Festivus 11.b
Fetor/Germanicum, unde 100.b
Fetren/Germanicum, unde 12
Fideles corona dicti 159 b
Fidius Deus 28
Ficus etiam pro ture in Sacris ad-
hibita 142
Ficum oblatio 49.b
Fio & ejus composita 138.b
Fieri, ea proprie dicta, quæ in ho-
norem Dei fiunt 139
Fits/Germanicum unde 100
Fimus, sive fimum, quid & unde
130
Finis sacrificialis quæ consecutio
152
Fines sacrificiorum veri etiâ Ethni-
cis quibusdam propositi 153.b
de Finibus sacrificiorum Arnobius
152. Varrò ib. jamblichus 153.a.b
Fistilla 50.b
Flagitare 84
Flagitator 84
Flagrare unde dictum 140
Flamma a φλόξ. 140
Flamines iidem qui Filamines 67
Flamini Diâli apud Romanos pro-
hibium jurare 92.b
Flaminica, lunonis antistita 80
Flutter, Gallicum, unde 4
Flatteren/Germanicum unde 4
Fleuten/Germanicum, unde 111
Flora, meretrix, culta 27
Dea frumenti florentis 23.b
Flora Dea volupratis 28.b.49.b
Floræ sacrificia 51.b
Floræ attributus color versicolor,
& cur 49.b
Floralia, festum 23.b.49.b
Flores verni qui 79. qui æstivi
ibid.
Florum oblatio 48.b
Florifertum, festum 49.b
Fluonia; Dea partus & parturien-
tium 30. Dea menstruo-
rum 30
Foci olim quasi aræ sacræ unde di-
cti ibid.
Fœciales, unde 67
Fœdare quid 140
Fœdus, quid 140. unde dictum
108.b
Fœtor quid & unde 140
Fœtus sive fructus pecorum immo-
lari soliti 48
Fontinalia, festum 24.b
Fontinalis porta 24.b
Forda bos 108.b
Fordicidia festa unde 108.b.44.b
Formicæ immolatæ 47.b
Fornax Dea 23.b.32
Fornacalia, festum 48.b.98.32
23.b
Fors culta 29.b
Fortuna culta in genere 29. b
cæca 73.b
Fortunæ nomina & cognomina ib.

I N D E X.

bona & mala. 29. b. effecta. *ibid.*
 Fortunæ doz. 29. b
 Forulus, Deus forium. 32. 159
 Fraga, dicta vel quasi fragrantia.
 139. b. vel fragilia. *ibid.*
 Fragrare in utramque partem acci-
 pi solitum. 139. b. 140. unde di-
 ctum. *ibid.*
 Frons Genio sacra: 29
 Fructesca, Dea fructuum. 23. b
 Fruges offerri solitæ. 48. b
 Frumenti recondendi Dii ac Deæ.
 23. b. item pinfendi. *ibid.*
 Fulgura culta. 21
 Fulica Herculi & Mercurio sacra.
 25
 Fulmina culta. 21
 Fumus iræ simul & misericordiar
 divinæ symbolum. 107. effectum
 ignis quid & unde. 105. Græcè
 & Germanicè ut dictus. *ibid.*
 118. quæ habeat conjugata La-
 tina. *ibid.*
 Fumi, in sacrificiis olim excitati.
 138. habitus res sacræ. *ibid.* præ-
 sentia Deorum symbola. 143. b
 ex Fumis futura prædicendi occa-
 sionem sumpserunt. 143. b
 Fundere aliquando idem, quod su-
 pina manulibare. 99
 Funerum Dii. 32
 Furari olim licitum in sacris Samio-
 rum. 116
 Furia, Deæ inferæ. 32. b. Plutonis
 administræ. 29. b
 Furina, Dea fortium. 28. b. Dea fu-
 rum. 28. b
 Furinalia, sacra Furinæ Deæ. 28. b
 29. b
 Furnales, Deæ Furinæ sacerdotes.
 67
 Furor Deus. 28. b. minister Martis.
 29. b. cultus Furiarum nomine.
ibid.

G

Gabinus cinctus, vestimenti genus.
 72. b
 Gad Hebr. quid. 19. b
 Γαλατρία. 22
 Gallinæ immolatæ. 47
 Gallus gallinaceus immolatus. 47.
 quibus & quo tempore. *ibid.* fa-
 cer Apollini. 25. Aesculapio
 & Minervæ. *ibid.*
 Gallum enutrias: sed ne sacrifices,
 symbolum Pythagoræ. 47
 Γαμψία θύων quid. 53. b
 Gatis, Syrorum Regina. 144
 Geiten/ Germanorum, unde. 35. b
 Geniculari. 87. b
 Geniculatio. 87. b
 Geniculationis cur tantus olim u-
 sus. 87. b
 Genius, Deus actionis. 31
 per Geniū Augusti jurare olim mo-
 ris. 136
 Genii, Dii domestici. 32. unde di-
 cti. 21. b
 Geniorum cultus. 21. b
 Genua Misericordiar sacra. 29
 Genuflexio quomodo Græcè ex-
 pressa. 87. b. 88

Genuum gestus quis in precatio-
 nibus. 87. b
 Gentiles Deos suos coluerunt inrer-
 né & externé. 7. b. veram re-
 ligionē a superstitione discernere
 non potuerunt. 7
 Gentilium Numina nomina. 14. b
 cultus eorum insaniam arguit. 15
 extenditur in res univasas Mun-
 di. 15. b. religio orta ex prava
 imitatione veræ religionis. 7
 mera superstitio. 7. b. mater
 omnis impietatis. *ibid.* 62. 9 Dii
 innumerabiles. 154. a. b. supres-
 mus, juppiter. 154. b. patres plu-
 res. *ibid.* mediatores plures.
ibid. innumera idola. 155. b. pere-
 grinationes. 155. b. cultus. 155. b.
 victimæ & oblationes. *ibid.* 200.
 201. *ibid.* 210. 211. 212. 213. 214.
 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221.
 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228.
 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235.
 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242.
 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249.
 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256.
 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263.
 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270.
 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277.
 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284.
 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291.
 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298.
 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305.
 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312.
 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319.
 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326.
 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333.
 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340.
 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347.
 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354.
 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361.
 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368.
 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375.
 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382.
 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389.
 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396.
 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403.
 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410.
 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417.
 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424.
 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431.
 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438.
 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445.
 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452.
 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459.
 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466.
 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473.
 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480.
 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487.
 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494.
 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501.
 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508.
 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515.
 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522.
 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529.
 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536.
 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543.
 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550.
 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557.
 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564.
 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571.
 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578.
 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585.
 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592.
 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599.
 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606.
 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613.
 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620.
 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627.
 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634.
 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641.
 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648.
 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655.
 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662.
 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669.
 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676.
 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683.
 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690.
 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697.
 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704.
 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711.
 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718.
 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725.
 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732.
 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739.
 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746.
 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753.
 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760.
 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767.
 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774.
 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781.
 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788.
 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795.
 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802.
 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809.
 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816.
 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823.
 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830.
 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837.
 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844.
 845. 846. 847. 848. 849. 850. 851.
 852. 853. 854. 855. 856. 857. 858.
 859. 860. 861. 862. 863. 864. 865.
 866. 867. 868. 869. 870. 871. 872.
 873. 874. 875. 876. 877. 878. 879.
 880. 881. 882. 883. 884. 885. 886.
 887. 888. 889. 890. 891. 892. 893.
 894. 895. 896. 897. 898. 899. 900.
 901. 902. 903. 904. 905. 906. 907.
 908. 909. 910. 911. 912. 913. 914.
 915. 916. 917. 918. 919. 920. 921.
 922. 923. 924. 925. 926. 927. 928.
 929. 930. 931. 932. 933. 934. 935.
 936. 937. 938. 939. 940. 941. 942.
 943. 944. 945. 946. 947. 948. 949.
 950. 951. 952. 953. 954. 955. 956.
 957. 958. 959. 960. 961. 962. 963.
 964. 965. 966. 967. 968. 969. 970.
 971. 972. 973. 974. 975. 976. 977.
 978. 979. 980. 981. 982. 983. 984.
 985. 986. 987. 988. 989. 990. 991.
 992. 993. 994. 995. 996. 997. 998.
 999. 1000. 1001. 1002. 1003. 1004.
 1005. 1006. 1007. 1008. 1009. 1010.
 1011. 1012. 1013. 1014. 1015. 1016.
 1017. 1018. 1019. 1020. 1021. 1022.
 1023. 1024. 1025. 1026. 1027. 1028.
 1029. 1030. 1031. 1032. 1033. 1034.
 1035. 1036. 1037. 1038. 1039. 1040.
 1041. 1042. 1043. 1044. 1045. 1046.
 1047. 1048. 1049. 1050. 1051. 1052.
 1053. 1054. 1055. 1056. 1057. 1058.
 1059. 1060. 1061. 1062. 1063. 1064.
 1065. 1066. 1067. 1068. 1069. 1070.
 1071. 1072. 1073. 1074. 1075. 1076.
 1077. 1078. 1079. 1080. 1081. 1082.
 1083. 1084. 1085. 1086. 1087. 1088.
 1089. 1090. 1091. 1092. 1093. 1094.
 1095. 1096. 1097. 1098. 1099. 1100.
 1101. 1102. 1103. 1104. 1105. 1106.
 1107. 1108. 1109. 1110. 1111. 1112.
 1113. 1114. 1115. 1116. 1117. 1118.
 1119. 1120. 1121. 1122. 1123. 1124.
 1125. 1126. 1127. 1128. 1129. 1130.
 1131. 1132. 1133. 1134. 1135. 1136.
 1137. 1138. 1139. 1140. 1141. 1142.
 1143. 1144. 1145. 1146. 1147. 1148.
 1149. 1150. 1151. 1152. 1153. 1154.
 1155. 1156. 1157. 1158. 1159. 1160.
 1161. 1162. 1163. 1164. 1165. 1166.
 1167. 1168. 1169. 1170. 1171. 1172.
 1173. 1174. 1175. 1176. 1177. 1178.
 1179. 1180. 1181. 1182. 1183. 1184.
 1185. 1186. 1187. 1188. 1189. 1190.
 1191. 1192. 1193. 1194. 1195. 1196.
 1197. 1198. 1199. 1200. 1201. 1202.
 1203. 1204. 1205. 1206. 1207. 1208.
 1209. 1210. 1211. 1212. 1213. 1214.
 1215. 1216. 1217. 1218. 1219. 1220.
 1221. 1222. 1223. 1224. 1225. 1226.
 1227. 1228. 1229. 1230. 1231. 1232.
 1233. 1234. 1235. 1236. 1237. 1238.
 1239. 1240. 1241. 1242. 1243. 1244.
 1245. 1246. 1247. 1248. 1249. 1250.
 1251. 1252. 1253. 1254. 1255. 1256.
 1257. 1258. 1259. 1260. 1261. 1262.
 1263. 1264. 1265. 1266. 1267. 1268.
 1269. 1270. 1271. 1272. 1273. 1274.
 1275. 1276. 1277. 1278. 1279. 1280.
 1281. 1282. 1283. 1284. 1285. 1286.
 1287. 1288. 1289. 1290. 1291. 1292.
 1293. 1294. 1295. 1296. 1297. 1298.
 1299. 1300. 1301. 1302. 1303. 1304.
 1305. 1306. 1307. 1308. 1309. 1310.
 1311. 1312. 1313. 1314. 1315. 1316.
 1317. 1318. 1319. 1320. 1321. 1322.
 1323. 1324. 1325. 1326. 1327. 1328.
 1329. 1330. 1331. 1332. 1333. 1334.
 1335. 1336. 1337. 1338. 1339. 1340.
 1341. 1342. 1343. 1344. 1345. 1346.
 1347. 1348. 1349. 1350. 1351. 1352.
 1353. 1354. 1355. 1356. 1357. 1358.
 1359. 1360. 1361. 1362. 1363. 1364.
 1365. 1366. 1367. 1368. 1369. 1370.
 1371. 1372. 1373. 1374. 1375. 1376.
 1377. 1378. 1379. 1380. 1381. 1382.
 1383. 1384. 1385. 1386. 1387. 1388.
 1389. 1390. 1391. 1392. 1393. 1394.
 1395. 1396. 1397. 1398. 1399. 1400.
 1401. 1402. 1403. 1404. 1405. 1406.
 1407. 1408. 1409. 1410. 1411. 1412.
 1413. 1414. 1415. 1416. 1417. 1418.
 1419. 1420. 1421. 1422. 1423. 1424.
 1425. 1426. 1427. 1428. 1429. 1430.
 1431. 1432. 1433. 1434. 1435. 1436.
 1437. 1438. 1439. 1440. 1441. 1442.
 1443. 1444. 1445. 1446. 1447. 1448.
 1449. 1450. 1451. 1452. 1453. 1454.
 1455. 1456. 1457. 1458. 1459. 1460.
 1461. 1462. 1463. 1464. 1465. 1466.
 1467. 1468. 1469. 1470. 1471. 1472.
 1473. 1474. 1475. 1476. 1477. 1478.
 1479. 1480. 1481. 1482. 1483. 1484.
 1485. 1486. 1487. 1488. 1489. 1490.
 1491. 1492. 1493. 1494. 1495. 1496.
 1497. 1498. 1499. 1500. 1501. 1502.
 1503. 1504. 1505. 1506. 1507. 1508.
 1509. 1510. 1511. 1512. 1513. 1514.
 1515. 1516. 1517. 1518. 1519. 1520.
 1521. 1522. 1523. 1524. 1525. 1526.
 1527. 1528. 1529. 1530. 1531. 1532.
 1533. 1534. 1535. 1536. 1537. 1538.
 1539. 1540. 1541. 1542. 1543. 1544.
 1545. 1546. 1547. 1548. 1549. 1550.
 1551. 1552. 1553. 1554. 1555. 1556.
 1557. 1558. 1559. 1560. 1561. 1562.
 1563. 1564. 1565. 1566. 1567. 1568.
 1569. 1570. 1571. 1572. 1573. 1574.
 1575. 1576. 1577. 1578. 1579. 1580.
 1581. 1582. 1583. 1584. 1585. 1586.
 1587. 1588. 1589. 1590. 1591. 1592.
 1593. 1594. 1595. 1596. 1597. 1598.
 1599. 1600. 1601. 1602. 1603. 1604.
 1605. 1606. 1607. 1608. 1609. 1610.
 1611. 1612. 1613. 1614. 1615. 1616.
 1617. 1618. 1619. 1620. 1621. 1622.
 1623. 1624. 1625. 1626. 1627. 1628.
 1629. 1630. 1631. 1632. 1633. 1634.
 1635. 1636. 1637. 1638. 1639. 1640.
 1641. 1642. 1643. 1644. 1645. 1646.
 1647. 1648. 1649. 1650. 1651. 1652.
 1653. 1654. 1655. 1656. 1657. 1658.
 1659. 1660. 1661. 1662. 1663. 1664.
 1665. 1666. 1667. 1668. 1669. 1670.
 1671. 1672. 1673. 1674. 1675. 1676.
 1677. 1678. 1679. 1680. 1681. 1682.
 1683. 1684. 1685. 1686. 1687. 1688.
 1689. 1690. 1691. 1692. 1693. 1694.
 1695. 1696. 1697. 1698. 1699. 1700.
 1701. 1702. 1703. 1704. 1705. 1706.
 1707. 1708. 1709. 1710. 1711. 1712.
 1713. 1714. 1715. 1716. 1717. 1718.
 1719. 1720. 1721. 1722. 1723. 1724.
 1725. 1726. 1727. 1728. 1729. 1730.
 1731. 1732. 1733. 1734. 1735. 1736.
 1737. 1738. 1739. 1740. 1741. 1742.
 1743. 1744. 1745. 1746. 1747. 1748.
 1749. 1750. 1751. 1752. 1753. 1754.
 1755. 1756. 1757. 1758. 1759. 1760.
 1761. 1762. 1763. 1764. 1765. 1766.
 1767. 1768. 1769. 1770. 1771. 1772.
 1773. 1774. 1775. 1776. 1777. 1778.
 1779. 1780. 1781. 1782. 1783. 1784.
 1785. 1786. 1787. 1788. 1789. 1790.
 1791. 1792. 1793. 1794. 1795. 1796.
 1797. 1798. 1799. 1800. 1801. 1802.
 1803. 1804. 1805. 1806. 1807. 1808.
 1809. 1810. 1811. 1812. 1813. 1814.
 1815. 1816. 1817. 1818. 1819. 1820.
 1821. 1822. 1823. 1824. 1825. 1826.
 1827. 1828. 1829. 1830. 1831. 1832.
 1833. 1834. 1835. 1836. 1837. 1838.
 1839. 1840. 1841. 1842. 1843. 1844.
 1845. 1846. 1847. 1848. 1849. 1850.
 1851. 1852. 1853. 1854. 1855. 1856.
 1857. 1858. 1859. 1860. 1861. 1862.
 1863. 1864. 1865. 1866. 1867. 1868.
 1869. 1870. 1871. 1872. 1873. 1874.
 1875. 1876. 1877. 1878. 1879. 1880.
 1881. 1882. 1883. 1884. 1885. 1886.
 1887. 1888. 1889. 1890. 1891. 1892.
 1893. 1894. 1895. 1896. 1897. 1898.
 1899. 1900. 1901. 1902. 1903. 1904.
 1905. 1906. 1907. 1908. 1909. 1910.
 1911. 1912. 1913. 1914. 1915. 1916.
 1917. 1918. 1919. 1920. 1921. 1922.
 1923. 1924. 1925. 1926. 1927. 1928.
 1929. 1930. 1931. 1932. 1933. 1934.
 1935. 1936. 1937. 1938. 1939. 1940.
 1941. 1942. 1943. 1944. 1945.

I N D E X.

Imago. 35.b
Immolare est molam salisam victi-
maz aspergere. 117.8.b.98
Immolari absoluté. 8.b
Immolatio pro sacrificio & sacrifi-
catione.8.unde dicta. 49.4.7
Immulator. 8.b
Impar numerus adhibitus in nu-
ptiis. 28. facer superis. ibid.
Imperatores Romani Pontifices di-
cti. 71. cur. 66
Imperativæ feræ. 12
Impetrare, idé quod impetrare. 153
Impetris, minister Martis. 29.b
Impiatus, idé quod sceleratus. 2.b
Impietas religionis veræ extremû.
6.b.2.b
Impius. 2.b
Implorare. 84
Impreari. 83.b
Imprecationis formulæ. 89.b.90
Imprecationibus usi Gentiles in sa-
cris Herculis. 163.b
per Inanimata jurare olim soliti.94
Inarculum, virga qualis. 103.b
Inauguratio templorum non cuili-
ber olim concessa. 62
Inaurandi victimas mos antiquus.
77
Incestus virginum Vestalium hor-
ribiliter punitus. 72
Incola. 2
Incoxare. 122.b
Incubare propriè qui dicantur.
120.b
Incubare Iovi quid. 120.b
Incubi, Dii inferi. 32.b
Indi rem divinã facere soliti in me-
ridie. 11 b
Infantes oblati Saturno. 41.b
Inferorum Dii. 32.b
Inferium vinum. 134
Insulæ. 69.b
Inguina Veneri & Priapo sacra. 29
Initium pro sacrificio & sacrifica-
tione. 8.a.b
Injuratus. 90
Insectorum cultus. 26
Institia quid. 130
Institia, infecta caro. 50.b
per Instrumeta certa jurandi olim
confuetudo. 95
Integrare quid. 52
Intellectus cultus. 27.b
Inter cæsa & porrecta fari licitum.
115.b
Interanea quid. 125.b
Intercedo, Deus mulieris fortæ post
partum. 30
Intercisi dies. 12.155.b.130.b
Interduca, Dea nuptiarum. 31.b
Internundinum. 13
Incestina, vide Viscera.
Inestimatorum in sacrificiis usus ma-
ximus. 138.b
Invidia culta. 28.b
Invictus, dictus October. 18
Inlatæ, 20
Iona, idem quod Luna. 13
Ira, ministra Martis. 29.b
Iris culta ut Dea. 21. aerea cogno-
minata. ibid. Deorum nuncia.

ibid. unde dicta. ibid. Thau-
mantias cur vocata. ibid. cur
Multicolor. ibid.
Iridis habitus. 21
Iridi alæ tributa. 21
Irreligiosus. 1.b
Irruminare, unde. 53
Iscáh, Hebr. quid. 122.b
Isciadicus morbus quis. 122.b
Isciadici qui. 122.b
Isiaci, Isis sacerdotés. 67
Isis dicta Linigera & cur. 69.b.
inventrix hordei & tritici. 48.b
Isidis simulacrum pennis pavonis
coronatum. 25
Itis, Iovis fiducia. 13.b.18
Iudæi in cineribus cur volutari fo-
liti. 144. in superstitionem
Gentilium sæpe relapsi. 7
Iuga, Dea nuptiarum. 31.b
Iugarinus Deus jugorum montiû.
23. Deus nuptiarum. 31.b
Iuge sacrificium quod. 11.b
Iugatio sacrificialis leniorib ver-
bis olim expressa. 117. victimæ.
116.b
Iugulationis varia nomina & phra-
ses. 116.b
in Iugulatione victimæ considera-
ri solita, per seque jugulantes. 117.b
jugulandæ victimæ dispositio.
ibid. instrumentum, quo victi-
ma jugulata. ibid. victimæ ju-
gulatæ sanguis. 118
Iulus, cantus Cereri dicatus. 115
Iunius Brutus, primus Romanorû
consul. 18
Iunius mēsis dictus a juvenibus. 18
a junone. ibid. a junio Bruto.
ibid. junoni facer. ibid.
Iuniperi ligna in sacris usitata. 103
Iuno soror jovis. 21. cœli Regi-
na. ibid. Dea nuptiarum. 31.b
28. Dea lucorum, unde Lucina.
23 b. hospita. 8. conjux jo-
vis. &c. 154.b. aeris Dea. 33.b
terræ. ibid. parturientium. ibid.
dicta Fluonia unde. 30. a ju-
vando dicta. 22. b. pro aere.
20. b. Luna & Lucina cur di-
cta. 29
Iunones plures olim. 33
Iunonius cur dictus janus. 18.b
Iuavus dictus Pan. 23.b
Iuppiter unde. 154. b. Lapis,
vel Deus Lapideus cur dictus.
93. Ephorcus cur 91.692.b. cur
Dius Fidius. ibid. cœli Rex.
21. sacrificiis interesse credi-
tus. 75. dictus a juvando, quasi
juvans pater. 33. Deus Majus
dictus a magnitudine & majes-
tate. 18
Iovis nomen a Iehova. 16.b. eius
simulacrum apud Argivos fuit
trinis oculis. 73.b. & auribus
quaternis apud Spartanos. ibid.
idem apud Greenfes oculis &
auribus caruit. 73.b
Iovi vivo argento sacrificatum. 7.b
triplex regnum attributum. 16.b
Iovem Ethnici dixerunt a Iehova. 33

Iovem Lapidem jurare, prov. 93
per Iovem frequentissimè jurare so-
liti. 92.b. item per Iovem La-
pidem. 93
Ioves trecenti olim. 33. aliis ta-
men non nisi tres. ibid. 154.b
Iurare conceptis verbis. 90. in le-
gem vel verba. 90
Iuramentum. 90
Iuramenti nomina vel verba Lati-
na. 90. Græca. 91. Hebræa.
92. Gallica. ibid. Germanica.
ibid. usus. 90.b.91. definitio.
92. circumstantiæ. 92.b. ut, per-
sonæ, quæ jurant. ibid. for-
mæ seu modi, quibus & per quæ
jurant. ibid. 93.a.b. 94.a.b. 95.
a.b. locus, in quo jurant. 96.
religiosa conservatio. ibid. vio-
lationis gravissima pœna. 96.b
Iuramento aliquid fanciendi mos
scepturû injiciendo in manus. 95.b
Iuratus. 90
Iurantes aram tangere soliti. 95.b
Iusurandum. 90
Iusurandum per caput pro sanctis-
simo olim habitum. 93.b.94
Iustitia dicta a jure sistendo. 6.b
Iustitia Nemesis dicta. 28.b
Iusti sive iustitiæ duo genera. 4.b
Iuventus mactatus Herculi in ara
maxima. 44. b. candidus lo-
vi Capitolino immolatus. 55. b
Iuvenca immolata Minervæ. 75. b
Iuventa Dea. 32. b. dicta Hebe ibid.
Iuventus, Deus. 23. b

K

Kaini sacrificium ex frugibus. 10
Kairis, ut Deus, cultus. 29. b
Kalon, idem quod lignum. 102. b
Kalendæ a kalên. 13. cultæ. 12. b. cur
primus dies mensis dictæ. 13.
Dii cœlestibus sacra. 13
Kalendis junio præerat & janus.
18. b.
ad Kalendas Græcas, prov. 13
καλλιστήν quid. 153
καλλιστήνα, sacrificium ritè peractû.
153
καλοπρόβια, calcei lignei. 102. b
Καλιγος unde. 66. b
Καπνός unde. 105
Καπνομαρτία. 143. b. 144. 105
καταπέσις perfusio qualis. 135
Καταπόσις quid in sacrificiis. 122
καβαρσί, qui dicti. 82
καδοσίον, purum sceleris reddere. 5
Καδζεν, quid. 102. b
Κεραβίμ, Hebr. quid. 125
Κεραυδέν quid. 135
Κιραβωβή/ Germ. unde. 52. b
Klagen/ Germanicum, unde. 114. b
Kleif/ Germanicum unde. 119. b
Klopfen/ Germanicum, unde 108. b
Κνίσα quid. 52. unde. 123. idem
quod nidor. 140. b
Κνισαλοισίς quis. 140. b
Kot/ Germanicum, a colore Latino-
rum. 105. b
Κάμος, unde. 119
Korban, Hebr. quid. 10
Κοσμοκρατία, sive Mundi universi
cultus.

I N D E X.

eulus 16
Κροχαζία quæ usitata in sacrificiis
97. b
Κεζαρος unde 97. b
Κεζή quid Græcis 49
Κρισθολογί, sacerdotes apud Opun-
tios 67
Κεβομαρτία 144
Κρίνος quasi κρίνος dictus Saturnus 17
13. b
Küssen/ Germanicum, a κρίσις, quod
ofculari est 87. b. 5. b
Κύων, ofculari 5. b

L

Λάατ. & λάος, lapis 93
Lábfuchen/ Germanicum, unde 132
Lac libare soliti in sacris Bonę Deę
133. in aliis sacris 48
Lactis usus frequens in sacrificiis,
præsertim Noctis & Fortunæ 48
Lacte Mercurio supplicatum Ro-
maz 48. item Sylvano ibid.
Lactata portio in Oscillorum festo
48
Lactans Deus quis 23
Lacedæmonii solijunonem solunt
46. b. canem Neptuno immo-
lare soliti 46. b. & Marti ca-
nem ac bovem 44. b. 47. fom-
niandi causâ excubare soliti 120
Lactantius de fabricis idolorum 37
Lacturcia Dea lactescentis frumen-
ti 23. b
Laercus, aurifaber, Nestoris famu-
lus 66
Lærcia, Dea 28. b
Læicus, idem, qui profanus 56
Lampada tradere, proverb. 06. b
Λαμπαδέρροια 106
Λαμπαδέρροιν quid 106
de Lana caprina, proverb. 100
Lares familiares 31. Tutelares
32. viales 31. b
Lari & Genio animatum immolare
nefas 54
Laribus thure supplicatum 53. b
Larentia, meretrix, culta 27
Larron, Gallicum unde 25
Laros, species avis 25
Λαός ἀφίσις, populis missio, solennis
vox sacrificiorum 145
Lapis, materia olim idolorû 37. b. 38
instrumetum sacrificiale, quo a-
gni caput cedi solitum 110
per Lapidem jurare olim soliti 95
Lapides quadrati pro Diis culti 26
Lateranus Deus focorum 32
Latius, sive Latinus Deus dictus
Saturnus 17
Latiun, sedes Saturnia 17
Latini pices venerati 25
Λάτις, famula 4. Λάτις, famulus 4
Λατρία in genere quodvis servitiû,
profanum, tum divinum signifi-
cat 4
Λάτρισμα 4
Λατρίσμα unde 4
Λάτρις, merces 4
Larus, piscis, cultus ab incolis La-
tonis 25. b
Lavare, idem quod furari 2. b
unde. ibid.

Lavatores, fures dicti 28. b
Laverniones idem 104. 28. b
Laverna, Dea furum 28. b. unde
dicta ibid.
Laurus victoriæ symbolum 158. b
triumphis propriè dicata 145. b
Apollini sacra 26
Lauri olim usus in sacrificiis ad suf-
ficum 141. b. ad purgationes. ibi
Laurum pro foribus statuere soliti
Græci 141. b. pollui in profa-
nis usib. olim nefas, & cur 141. b
Lauream virgam gestare soliti an-
tiqui per urbem 141. b
Lebanáh, Hebr. Luna 20
Lebonáh, rus 53
Leib/ Germanicum unde 50
Legere, verbum proprium sacro-
rum 76
Leges sanctæ dictę apud Romanos
2. b
Leguminum oblatio 49
Λεβάνη quid 131. b
Lemures, Dii inferi. 32. b
Lentiginosi ab aris summoti 68. b
Leo Cybelæ facer 25
Lecropolitæ leonem venerati 25
Lepor, Deus persuadendi 30. b
Lescenorius cur dictus Apollo
27. b
Levana, Dea infantium, cum e ter-
ra levantur 30
Λευκάδος cur dicta juno 29
Leucothoe 24. b
Liba, certæ placentæ 132. unde
dicta ibid.
Libatio qualis ritus 99. a Libe-
ro, secundum nonnullos 132
pro sacrificio & sacrificatione 8
duplex apud Ethnicos 132. 130. b
131. b facta in mensis secundis
134. 131
Libatio quid loh. Grammatico 135
non nisi Libatione facta prius
Dii, veteres in conviviis bibere
soliti 136
Libationes Ethnicorum unde ortæ
132. b. absq; vino quales 133. ex
aquis ib. ex aquis cum melle &
lacte ib. ex oleo 133. b
Libationis nomina Græca 131. b
Hebræa 132. Latina ib. materia
ex vino, aquis, melle, lacte, oleo
132. b. 133. a. b. ritus. 133. b. 134
præfultor 134. b. varietas 135
gestus ib. usus 131. 135. b. 136. tem-
pus ib. 136. b. 137. a. b. finis 137. b
contemptus ex Arnobio 135. b
modus apud Arnobium 52. vasa
ib. materia 159. b
Libum 50. unde dictum ib. 159. b
Liborum oblatio 49. b
Libratoria vasa ut dicta 134. b
Libare quid 8. 131. verbum sacrifi-
ciorum proprium 132. b sed &
profanum ib. aliquando etiam
de aridis usurpatum 132
Libare dapes 131
Libare pro salute Augusti olim mo-
ris 136
Libellati 54. 7. b
Libentina, Dea libidinis 28. b

Libertas, Dea fortunæ 29. b
Libanus unde dictus 53
Liber dictus Bacchus a libis 50
Liberalia, festa Liberi, id est, Bacchi
10. b. festum, a libis 50
Libitina, Dea funerum 32
Licii haruspicinam facere soliti ex-
piscibus 47. b
Licinia, herbæ species 141
Liebe/ Germ. unde 28. b
Lienis inspectio & divinatio 127. b
Lignum, materia idolorum, singu-
lis Diis peculiare 37. b
Ligna sacrificialia quæ 181. b. unde
dicta. ib. cur arida esse oportue-
rit. ib. cur sobria vocata ib.
Lignorum sectio cur adhibita in sa-
cris 102. b. non ex quovis Li-
gno Mercurius 103. b
Lilia candida junoni sacra 26
Liliorum genera 79
Limus, certum vestis genus 73. 80
Limentinus Deus liminum 32. 159
Lindus, oppidum Rhodi 164
Lingua instrumetum Sermonis 137
Mercurio dicata 27. b. 29. cur
ib. 125. exsecta olim in sacrifi-
ciis præconibus dari solita 125
in victimis optimum & deterri-
mum 136. b
Lingua præconi, pro verb. 137
Lingua etiam libari solita & cur
136. b. cur sub vesperam 136. b
in forum conjectæ, comburi soli-
tæ 124. b. cum libamine concre-
mari 137
Linguarum adustio symbolum si-
lentii 125
Lingua Mercurio offerre soliti 157
137. eas altari imponendi mos
Megarensium unde 137. b
Linigere dicti Aegyptiorum & Isi-
dis sacerdotes 80
Liquorum infusio in pocula mino-
ra qualis olim 134. administra-
tio qualis in libationibus 134
Λιανή, & ejus conjugata 85. b
Lictores, sacrorum ministri 73
Λιανή 85. b
Litatio 152. b
Litatio 153
Litatum quasi luitatum 152. b
Litare quid 152. idem quod placare
8. b. item quod sacrificare 8. b
inter Litare & sacrificare quod di-
scrimen 152. b
Litare aliquem & alicui 152
Λιανή 85. b
Litæ Jovis filia 88. preces 152. b
Litæen, qui lituo canit 71. 111
Lituo instrumentum quale 72. b
Liryfa, genus hymni Rhæ 115
Locus captus quis 56
Λοζαριθμαρτία, varicinatio in nume-
ro 28
Locorum cultus 23
Λοιβά, libationes 131
Λοιβάριον, vas libatorium 134. b
Λοιβάριον, libatio olei 131. b. ejus dif-
ferentia a πορδαίον ibid.
Λοιβάριον, vas libatorium 134. b
Λοιβή unde 149. b

I N D E X.

Occator Deus occationis 23. b
Occasio Saturni filia minima 9
pro Dea culta 19. 29. b
Occlusa facra quæ 80
Oceanus 24
October, in Martis tutela 18
Oculi Cupidini sacri 29
per Oculos jurare olim moris 9. 4
Odor unde dictus 138. b
Odorum vis 143. b. nomina & phrasæ 139. conjugata 138. b. divisio 139. b. 190
Odores in aris incendendi verus consuetudo 138. b
Oeconomix recte constitutæ ty- pus, ordo sacrificii Nestoriani 66
Delgōn, Germanicum, quid 35. b
Offerimenta 8. b
Οιδσπονδα sacra 132. b
Οιγματεια 14. 4
Olea Minervæ sacra 26. pacis sym- bolum 158. b. 103
Oleam pollui in profanis usibus o- lim nefas 141. b
Oleum res sacra, & sacrificiis usi- ratissima 138. b. unde dictum. ib. aris cur infusum 131. non est
Oleum in lecytho, proverb. 103
Olei oblatio 54. b. usus ib. 55. a. b. effectus. ib. libatio 133. b
Oleo uncta capita 54. b. sacerdos- res, simulacra, lumina, Reges, Principes 55. b
Olere & ejus composita 138. b. unde dictum ibid.
Oliya Aristeo sacra 26
Olim, ab Hebræo 17
Olla polentæ 49. b
Ολοσθη, in sacris usitata 114. b
Ολοσθη, discrimen & εως 114. b
Ολοσθη, avis species 114. b
Ολοσθη, quid 114. b. unde 115
Omen ab Hebræo Amen 92
Ομνι, quid, & quæ ejus composita 92. unde dictum ibid.
Ομνι, in sacrificiis quem ritum denotet 123. b. unde dictum ibid. 124
Ομνι, 142. b
Οπαια, festa Opis 22. b
Οπαια, idè quod sacrificare 139. 8
Οπαια, pro sacrificiis 8
Οπαια, sacra 80
Οπαια, Dea fortunæ 29. b
Οπαια, dicta Juno cur 30
Οπαια, ab Opæ. 22. b
Οπαια, spolia quæ 22. b
Οπαια, 25
Οπαια, Saturni conjunx 126. b. unde ibid. Dea consiva ibid.
Οπαια, quid 4
Οπαια, 22. b
Οπαια, lux 19. b
Οπαια, 82. pro, agere ibid.
Οπαια, pars muneris vitæ huma- næ 30. b. 82
Οπαια, Numina 30. b
Οπαια, legati dicti cur 3. b
Οπαια, 82. unde dictus ibid.
Οπαια, vas aquarium 32. b
Οπαια, unde dictus 32. b. Quie- talis, vel Quercus 32. b. 29

Idem, qui Sumanus 32. b
Orci nuptiæ 51. b
Orgia quæ 9. b. unde dicta
Οργια, Orgia peragere 9. b
Οργια, Orgiorum peractio 9. b
Οργια, Orgiorum sacerdos 9. b
Οργια, quid, & unde dictus 91
Οργια varia conjugata & composita 91. b
Orpheus apud Thraeces primus Græcorum mysteria invenit 4. b
Orcades Nymphæ, monti Deæ 23
Orcos dictus Bacchus cur 23
Ορκοσθι, quid proprie 122. natum ex ritu sacrificiali 117. b
Osculum unde dictum 87. quid 87. b
Osculi conjugata 87. nomina va- ria 87. b
Oschosoria, festum 49. b
Osalago, Dea infantium 30
Ossa pro corpore 118. b. dicta quasi robur corporis 119
Osyris orationis repertor 23. b. frugum & fructuum 41. b. Aegy- ptis Sol 25
Olei quasi dicitur cur dictæ 57. b
Ολοσθη, quid & unde 97. quid Græcis 49. unde dictæ. ibid.
Ολοσθη, vas hordeaceum 97. b
Ολοσθη, quid 98
Oves immolari solitæ 45. b. a. qui- bus 46
Ovum, Mundi simulacrum 142. b
Ova adhibita ad lustrationes 142
immolari solita 48
Pacare 147
Pæan Apollinis cantus 115. cur di- ctus Apollo 27. b
Pædor 140
Pædor, ferire 27. b
Palatalis Flamen quis 67
Palatuar, sacrificium fieri solitum in Palatino monte 11
Palæmon 24. b
Palæstra filia Mercurii 28
Palæstræ inventor Mercurius 38
Pales Dea præcipua agriculturæ 18. 24. lacte culta 48. ut dicta ib.
Palilia, festa Pales 10. b. 28. 24
Pallor cultus 29
Palmitum oblatio 49. b
Pallas, Dea bellæ 29. b. unde dicta ibid.
Pæculum sub Panis nomine 16. b
Pan, Mercurii filius 23. b. unde di- ctus ibid. pastorum Deus 24
Deorum rusticorum præcipuus 23. b. eloquentiæ symbolum 30. b. præses Musicæ 28
Panis simulacrum quale 23. b. ima- go ex capro & homine 34
Pani immolatus canis a Romanis 46. b
Panchaja thura 53
Panda, Dea pandendæ viæ 31. b
Panaces, nomen quid significet 29
quæ ejus genera ibid.
Panæes 15
Panæcia, filia Aesculapii 29
Panegyris eanum quæ apud Roma- nos 46. b
Panicus timor unde 29

Papavar Lunæ sacrum 26. idem symbolum fertilitatis ibid.
Par numerus facer inferis 28
Παραπινδοι Dii 137. b
Parcæ, Deæ mortis 32. unde di- ctæ ibid.
Parilia, vide Palilia.
Parrhasii aprum sacrificarunt 45
Παρασθι, quid 125
Pastillum 50
Pastoritæ artis Dii multi 28
Pastorum Dii ac Deæ 24
Pater patras 67
Pateleua Dea frumenti 23. b
Patera, vas sacrificiale 118. b. vas libationis 52. b. 8. navalis veli pars inferior 118. b
Pateræ unde dictæ 134. b. 118
Pateræ descriptio 118. b
Pateras libare jovi 8. b
Pateris libare Jovi solitum 118. b
Πατρια, a πατριω 149. b
Patriarchæ Ecclesiæ caruerunt ido- lis 36
Patriarcharum posteris præter datâ legem idola coluerunt 36
Patulejus cur dictus janus 63. 17. b
Paventia, Dea, quæ pavores ab in- fantibus arceret 30
Pauire pro ferire 27. b
Pavor vide Timor 29
Pavo juno facer 25
Pavones immolati 47. b
Pauptas, Dea fortunæ 29. b
Pax, Dea Fortunæ 29. b. provenia- Deorum 147
Pæcatum pro sacrificio 8
Pecunia, Dea fortunæ 29. b. sacri- ficium 49
Pecuniam sequebantur sacra fami- liarum 10. b
Pedes Mercurio sacri 29
Pedibus nudis sacrificare solitum aliquando 69. b
Pediculus 140
Pejerare 90. b
Pædæ 30. b
Pelani 50
Πελαι, instrumentum, quo hostia cæsa 109. b
Pellis 119
Pellè assumere Leonis, prov. 121. b. caninam rodere ibid.
Pelles, metonymicè pro tætoris 121. cum victimis aliquâdo in ignem conjecit 111. b. solitæ etiam su- spendi 121
Pelli genera 119. b. usus 119. b. 120. a. b. 121. a. b. observatio reli- giosa 121
Pellibus olim tecta nonnulla simu- lacia 121. eis incubendi mos olim frequentissimus 120
In Pellibus cõsiderè solita nova nu- pra apud Ro. 121. b. itè lugetes ib. de Pellibus varia proverbialia 121. b. ex Pellib. cur vestitus factus 119. b
Pellarius & similia conjugata 9
Pellicarus 119
Pellicere 119
Pellicum 119
Pellonia, Dea bellæ 29

Πιμματα,

I N D E X.

Πιμματα, liba 9
Penates, Dii domestici 32. unde dicti ibid.
Penetrale 57. b
Pecus ibid.
Percussa Hostia stando 107. a. qui- bus 108. b. quando 109. quibus instrumentis 109. b
Percussæ hostiæ casus & ejus ad- juncta religiosè observata 110
in Percussa hostia quæ boni, quæ mali ominis 110. b
Percussionis hostiæ variæ cerimo- niæ 108. a. b. nomina & phrasæ ib. circumstantiæ ibid.
a Percussione sacrificiali variæ na- tæ phrasæ & nomina 108. b
Περσικα, particula, quem in sa- cris usum habeat 122
Perjurium 90. b
Perjurii poena olim gravissima 96
Perlitare 153
Pernoctandimes in templis & se- pulchris quis olim mos 120. a. b. 121
Perfæ hostiarum carnibus divisis, Diis nihil dare soliet: & cur 130. b. jovem cœlum existimarunt esse ib. in fluvium non injiciunt 145 non lavant ibid. non cadaver injiciunt ib. carnem immolare nefas ducebant & cur 158. pri- mis tæporibus nullas statuas ha- buerunt 40. b. cœlum appella- bant Jovem 19. ad Orientem precati 861. b. ignis cultores 20. b. 101
Perfaru Reges divino honore af- fecti 27. ritus sacrificialis pe- culiaris 144. b. 145
Persica, vel Persia, vel Persæ ovis cur dicta 46
Persuadendi Dea quæ 30. b
Pes quid dicatur 122. b
Pes, Dea petitionis 31
Petard, Gallicum, unde 145
Πεταλα, 25
Phanius cur dictus Apollo 17. b
Phasiani immolati 47. b
Philestus cur dictus Mercurius 44. b
Φιλιππος 9. b
Philosophi quidam nullum volue- runt esse Deum 33. alii, in fini- tos ibid.
Φιλιππος 9
Φιμ, fama, ἀπὸ τῆς φασίως 28. b
Phlegeton, Deus infernalis 32. b
Φα, idem, quod φασίως 116. b. 117
Φα, pro cultu Dei 5
Phoenix Solem adorare quomodo dicatur 84. Soli sacra 25
Phoenixes serpentes venerati 25. b. a porcis abstinere soliti 44
Φα, unde 116. b
Φασφρος, dictus jupiter 13. b. 18. b. 20. b
Φατολα, 20. b
Φατολα, cultus totius Naturæ 16
Piabile 148
Piaculum 2. 148
Piacularia auspicia 2. b
Piacularis porta Romæ 2. b

Piamen & piamentum 148. 2. b
Piari 2. b. 148
Picumnus Deus matrimonii 31. b
stercorationis 31. b
Picus immolatus a Latinis 47
Martii facer 25
Piens 2
Pictas 1. unde dicta 2. olim culta 2. b. 28. b
Pius, unde 148. idem quod, reli- giosus 2. b. item misericors & benignus 2. b
Pii amores 2. b
Pio, idem quod colo, placo 2
Pilum quid 23. b
Pileus Pontificalis 69. b
Pili omnes fideles 157. b
Pili, res sordida & abjecta 100. un- de dicti ibid.
Pilorum meditatio quæ 157. b
evulsio & concrematio usitata quog. in sacris 99. b. cur ib. & 100. a. b
Pilos offerre soliti Diis 157. b
a Pilis proverbiales dicendi formæ quæ nate 100
Pilumnus frumenti pinfendi Deus 23. b. matrimonii 31. b. mu- lieris scæte post partum 30
Pini tæda apta sacrificiis Cereris 103
Pinus Pani & Cybele sacra 26
Piscium cultus 25. b. immolatio 47. b
Pitho, collocata inter Gratias 31
Placare 147. idem quod celere 2. b
Placenta, genus libi 50. b. unde di- ctæ ibid. 147
Placentæ nomen erat & bos cornu- ta 50
Placentarum oblatio 49. b
Placamen & placamentum 147
Placere 147
Plantæ in sacris quædam prohibi- tæ: quædam non 79. b. 48. b
Plantæ pedum Theridi sacre 29
Plantarum cultus 26
per Plantas jurandi consuetudo o- lim 94
Plato cur ex vili materia simulacrâ fieri præceperit 41
Plenilunii tempore mulieres faci- lius prolem enuntur 30
Plumbum Saturno sacrum 26. ma- teria olim idolorum 38. b
Pluto sive Plutus idem, qui Suma- nus 32. b. divitiarum Deus 28. b. cæcus 73. b
Pluvix cultræ 21
Poculum boni Dæmonis in libatio- nibus usitatum 137
Pœna, Dea fortunæ 29. b
Numen Democriti ibid.
Pollux 24. Deus belli 29. b
Pellucere propriè est Herculi sacri- ficare, translâtè omnib. 8. b. 160
Pollutum quid 130. b
Πολυκαρπια, vox solennis in sacri- ficis 81
Piaculum 2. 148
Piacularia auspicia 2. b
Piacularis porta Romæ 2. b

Poma libare 8. b
Pomona Dea pomorum 23. b. 45. b
Pomonais flamen 24
Pontificis apud Romanos quod pro- prium 96. b
Popana 50
Popæ 108. b. a ποπαι, voce di- ctæ 139. 73
Poparum pictura in columna Tra- jani 73
Populus Herculi sacra 26. alba usi- tata in sacris Jovis Olympii 103
Populo R. Quiritibus, solennis vox sacrificiorum 145
Populone, Dea nuptiarum 31. b
Porca præcidanea quæ 43. b
Porcus, natura fœminea in virgini- bus 43. b
Porcus occisus in sanctione fœdes- rum 43. b. item in nuptiarum initio ib. propudianus 43. b. cur Cereri & reliquis amini- bus immolatus ibid.
Porci dicti mystici 43. itè sacres ib.
Porphyrius veritatis esor & oppu- gnator 22
inter Porrecta & cæsa, prov. 130. b
Porricere idem quod projicere 8. b. verbû solennè sacrificantib. 130
Porricere vinum 135. b
Porrici cæsa solita aliquâdo in mare 130
Portulus, Deus portuum 32
Portumnus portuum Deus 24. b
Postverta, Dea nativitatis 30
Potina, Dea infantium, cum potare possunt 30
Præcidere, ante sacrificare 108. b
Præcidanea agna quæ 108. b
Præcones 109. sacrorû ministri 73
Præfericulum vas libatorium 99
Præliares dies 12
Præmium, Numen fortunæ 29. b
Præparatio ad sacrificia, vide Lu- stratio
Præsticia 50. b. 130
Præstites dicti Lares 32
Precari 83. 5. b
Precatio 83. facta ante sacrificia 82. cur 82. b. a quo 85. b. pro quo ibid. ubi 86. quando ibid. quomodo, nempe externè & internè ibid. 86. b. pro toto cultu 5. b
Precationis vires 82. b. definitio apud Eustarium ibid.
Preces, usitate in libationib. 133. b. claudicantes cur pictæ 88. cur rugosæ 88. b. piorum chymia- mata 159
Precum nomina Latina 82. b. Græ- ca 85. Hebræa 85. b. materia 86. locus ib. tempus ib. modus ibid. finis & usus ib. formulæ 89. a. b
Præcia dicti præclamitatores 80
Precarium 83
Prema, Dea nuptiarum 31. b
Primitiæ ex omnibus membris vi- ctimæ Diis crudæ apponi solitæ 124. farinis imbutæ super aris adolebatur ib. frugum & peco- rum oblatæ olim 160
Priapus, Deus ruris & agrorû 23. b

b 3

I N D E X.

hōrtorum ib. nuptiarum ib. libi
dinis 28.b. dictus custos ruris 45
b. idem, qui Baalpehor 23.b
Priapi victima caput asinam 25
Privi vel privæ, idem, quod singuli
vel singulæ 79.b
Probūm, libigenus 50
Προβύμα quid 98
Prodigæ hostiæ quæ 144. Holocau-
sta quæ sacrificia dicta 144
ob Prodigia vocati in senatum aru-
spices 151.b. habita supplicatio
151.b. institutum jejunium ib.
Prodigiorum exemplis Dæmones
fascinare homines soliti 152. co-
rum procuratio apud Romanos
frequensissima 150.a.b. quando
151.b
Prodigiis nunciatis non facile lita-
tum 151
Profanare 57
Profanatio 57
Profanus quis 56.b
Profecturiam Herculi aut Sancto
sacrificare soliti 130.b
Profestum facere quid 12
Profesti dies qui 11.b. unde dicti 12
Prolapsus in rebus obscundis malū
omen 107.b
Prolubrum 77.b
Propertius de materia idolorū 37.b
Prophetæ Iovis qui dicti 80. dicti
olim sacerdotes 67
Propitiare 147.b. 2.b
Prorsā, Dea nativitatis 30
Prorsā, vide Prorsā.
Profecare, verbum sacrificiorum
propriū 130
Profecta 50.b
Profecta extra unde dicta 129.b
Proserpina Dea frumentorum ger-
minantium 23. b. Dea infernalis
32.b. existimata Hecata Chtho-
nia 46.b. frugum semen 23
Proficium quid 130. 50.b
Προφικιον, ritus adorandi 27
Προφικιον unde 5
Προφικιον, pro adoratione & vene-
ratione 5
Προφικιον, adorator 5.b
Προφικιον, pro sacrificio 10
Protèrvia culta 28. b. sacrificii ge-
nus 130 b
Protèrvia, quæ hostiæ dicta 144
Proteus 24
Προβύμα 9. 75. 50
Providentia Stoicorum anus dicta
16.b. Dea 28.b. 30
Prudentia Dea 28.b. Martis ad-
ministra 29.b
Prunæ cultæ 21
Προβύμα 6
Pudori sacellum positū Romæ 28
Pudēda Veneri & Priapo sacra 29
Puerorum extis Deos manes ma-
ctare 8.b
Pulchanā, Chald. quid 5.b
Pulli Iovis qui 33
Pulmonum inspectio & divinatio
127.b
Puls 50.b
Pultè longo tēpore usi Romani 50
Punicum, libigenus 50

Pūrgo a pure 140
Purificare 148.b
Pura vestimenta sacerdotum quæ
68.b
Pura, Dea putationis arborum 26
Puteus 140
Putor & ejus conjugata 140
Πυροχρυσία 20.b
Πυροχρυσία 143 b. 104.b
Pyrochi, Magi dicti, in Capoadocia
145
Pythagoras Gallum immolare soli
tus 47. & Musis bovē 8.b. 44.b
Pythius cur dictus Apollo 27.b
Pitho, Dea persuadendi 30. b. in Pe-
riculis labris habitare credita ib.
Q
Quadrupedum cultus 25
per Quaternarium numerum jura-
re Pythagorei soliti 95
Quercus Iovis sacra 26
Quercus folia projici olim solita
97. cur ibid.
Queis nec ara, nec fides durat, pre-
verb. 65
Quies Dea 31.b. Dea Fortunæ 29.b
Quiētis Dii ac Deæ 31.b
Quiescere in propria pelle prov.
121.b
Quintilis, idem qui Iulius 18. a nu-
mero sic dictus ib. in tutela Io-
vis. ibid.
R
Rakiah, Hebr. quid 32.b
Ramās, Hebr. quid 31
Ramorum arborum oblatio 49.b
Ratiocinatio abivina dicta 27.b
Ραυχ/ Germanicum, unde 105
Raumen/vel Numen/ Germanicum,
unde 30
Razenna Dea nuptiarum 31.b
Reges sacra facere soliti olim 71
66. etiam hostias cedere 109
Regibus apud nonnullos non licitū
olim sacra facere 71
Reddere extra quid 130. verbum re-
ligiosum apud Ethnicos 130
Redhostire idē quod equare 108.b
Radiculus, Deus 28.b
Refriva, vide Faba 49.b
Respublicæ symbolum sal 49
Religio dicta a relegando 1. a relin-
quendo ib. a relegendo: unde
lex appellata 1. ab Elohīm 1.b
ab eligendo 1. a relegando ib.
Gentilium mera superstitio 15
prava Dei iram sollicitat 150
non quemlibet, sed Dei cultum
significat 2. nequaquam merca-
tura 4.b. pio Deorum cultu con-
tinetur 2
Religionis nomen non solum rem
divinam, sed cuiusvis muneris
functionem & conscientiæ scrup-
ulum significat 1. b. quæ ejus
extrema 6. Gentiliū pars præ-
cipua sacrificia 7.b
Religionem offerre, afferre, &c. 1.b
Religiones 1.b
Religiosus 1.b. in bonam & malam
partem 1.b
Religiosus locus 1.b
Religiosi dies infames dicti 1.b

Religiosa delubra 1.b
Renes Veneri & Priapo sacri 29
Res divina pro cultu Deorum 3.b. 8
Reprilium cultus 25
Reschith, Hebr. quid 160.b
Respersum vinum quod 51.b
Reverentiæ gestus apud Hebræos
triplex 5.b
Ρίσην, idem quod sacrificare 138.b
Rhadamātus, Deus infernalis 32.b
Rhea, a fluendo 23. vel ab Hebræo
Raah ibid.
Rhenos, vestis pellicæ genus 120
Rietchen/ Germ. unde 105
Ρίσην, verbum proprium sacrificio-
rum 118
Ricā, integumentum capitis 69
Ridiculus, Deus, vide Radiculus.
Rifus, Deus 28.b
Rituum sacrificialium synopsis 108
Robigus Deus 23.b
Robigo Dea 23.b
Robigalia, festum 23.b
Roche, oppidum Galliarum 128
Roma antiqua omnis superstitio-
nis epitome 101
Romani canem cur & quibus im-
molare soliti 46.b. serpentem ve-
nerati 25. ignem 101. anseres 25
tuendæ religionis suæ studio ma-
ximo flagrarunt 6. religiosè ju-
ramentum coluerunt 96
Ρήταλος, instrumentum, quo hostia
caesa 109.b
Rores culti 21
Ruma, pars colli 51
Rumia, Dea infantia, cum lactent
30
Ruminare, unde 51
Rumia Dea sacra quæ 31.b. vino
libate nefas 33. cur lac immo-
latum 48
Rumina, Dea, vide Rumia.
Ruminalis fœcus 30
Runcare idem quod auferre 23.b
Runcina, Dea, quæ spinas ex agris
eradicaret 25.b
Ruricola 2
Rurina, Dea ruris 23.b
Rusina, Dea ruris 23.b
Rusona, Dea nuptiarum 31
Rutilæ canes quæ 46.b
S
Saba, unde dicta 53
Sabāch, Hebr. idem quod sacrificia-
re Latinum 31.b
Sabbatismus Christianorū duplex
163.b
Sabæi religiosissimi cur habiti 53.b
Sabæorum regio thure ferax 53
Sabin, Arabum Deus 53.b
Sabinæ herbæ quæ 141. quas ha-
beant vires. ib. unde dictæ 141.b
158.b. antiquitus inter herbas sa-
cras adhibita 141. ut accipiantur
apud aurores ib.
Sabini dicti a Ρίσην, quod præcipuè
Deos colant 3.b
Sacellum 57. quasi sacra cella ib.
Sacer, sacra, sacru, in vitamq; par-
tem sumitur 1. b. 67. 14. pro tem-
plo 17. pro sacrificio 7.b
Sacra civitas quæ dicta 144.b
inter

I N D E X.

Incer Sacrum & Saxum, prov. 7. b
Sacrum facere, scilicet, fieri 7. b
Sacra pro sacrificiis 7. b. Ethnico-
rum sacrilegia 161. Satanæ im-
pulsu facta 15. prisca pulvis fri-
tilla confici solita 50. b
in Sacris peragendis summa celeri-
tas olim adhibita 119. omnis
generis flagitia olim commissa,
116. mali omnis verba vitari
solita 117. b
Sacerdotes sacrificiorum personæ
principes 66. b. victimis olim
victitabant 8. comedere pec-
cata populi quomodo dicantur
ibid. electi forte 67. b. capti
muneribus aliquando ibid. va-
rii 68. armati etiam sacrificia
re soliti 70
Sacerdotum nomina, Hebræa 66. b
Græca ib. Latina & unde hæc
sumta ib. 67. electio & nomi-
natio 67. a. b. animus 68. cor-
pus ib. vestitus & ejus mæ-
ria ac color 68. b. 69. a. b. 70.
sexus ib. ætas 70. b. conjugi-
um vel celibatus ib. natio ibid.
vitæ genus 71. dignitas 71. b.
gradus & ordo ibid. poenæ &
supplicium 72. numerus ibid.
victus & abstinentia ibid. eo-
rum & idolorū Gentilium com-
paratio 73
Sacerdotium, munus sacerdotū 67
Sacrosanctum quid Festo 92
Sacramentū species juramenti 90.
b. militare quod ibid.
Sacramenti usus 90. b. 91
a Sacramento variæ natæ loquen-
di formæ 91
Sacrimenta, mustum 52
Sacratum 57. b
Sacrificare pro toto cultu 5. b
ne Sacrifices sine farina, prover. 49
Sacrificia pars præcipua religionis
1. summa cum modestia celebra-
ri solita 75. ab impuris homi-
nibus Diis non accepta 78. ex
plantis prima & antiquissima
140. b. varia & multiplicia 10. b
publica vel privata ib. privata
vel paterna vel adoptiva ib. pa-
terna 11. externa ib. tenuia &
exigua ib. magnifica & splendi-
da ib. inoperto vel operto ibid.
stata 10. b. sueta ib. solen-
nia ib. annua ib. diurna ib.
nocturna ib. mentrua ib. 66.
67. 11. ib. pro mortuis
& vivis 11. tandem ad cineres
& fumos redacta 144
Sacrificiorum Gentilium fines ge-
nerales quatuor 146. a. b. propiti-
atorius 147. lustratorius 147.
b. eucharisticus 152. divina-
torius ib. speciales plurimi ib.
forma & processus 75. materia
4. b. 41. b. locus 56. origo 10.
personæ, quæ triplices, princi-
pes, ministrantes, communican-
tes 66. a. b. 72. præparatio 75.
incredibilis cerimonia 3. obje-

ctum Dii 14. b. quadruplex ib.
Sacrificiis peragendis certa tempo-
ra destinata 11. b
extra Sacrificia vinum in humum
fundi solitum 135
Sacrificium internè, ex animo fa-
ciendum 123. lustrale 149. proto-
to cultu 5. b. nullum sine epulo 1
rem quæ sacrificatur, & actione
sacrificandi significat 7. b. unde
dictum 11. b
fenes Sacrificiū ne sis cælis ungui-
bus, proverb. 68. b
Sacrificii veri vel falsi typus 10
Sacrificandi apud Ethnicos ritus
varii & dive. si 144. a. b
Sacrificium, id quod ad sacra perti-
net 7. b
Sacrificus 7. b
Sacrificari ibid.
Sagmina, herbæ genus 79. b. 3
Sal divinum cur dictum 55. b. ami-
citiæ symbolum 97
Salis usus frequens in sacrificiis 55
b. utilitas quæ ib. facultas 104. b.
Salinum 56
Salacia, Dea salis 24. b
Salfamenta immolari solita in Ly-
cia 47. b
Salfamentis rem divinam facere so-
liti Phælitæ 98
Salfæ fruges quæ dictæ 98. b
Salus Dea Fortunæ 29. b
Salutare Deos pro venerari 3. b
Samia vasa 7. b
Samogitii serpentem pro Laribus
tutelariis venerari soliti 25. b
Samothracum Dii sanctissimi ha-
biti 4. b
Sancius, Deus itinerum 31. b. 130. b
Sancire a sanguine dictum 1. 8
Sanguis quid ib. quomodo dictus
Hebræicè ib. humanus immola-
tus 48. itemque pecudum ibid.
Sanguinis hostiarum effluxus co-
lor, excipiendi modus, vas quo
exceptus fuit 118. ejus effunden-
di super aras consuetudo 118. b
Sanitas pro Dea habita 29. dica-
ta Aesculapio, Hygiæ, Apollini,
Medicæ Deæ 29
Sancta Maria de Graua quale olim
templum 101. b
Sanctæ personæ vel res 2. b
Sancti Poetæ cur dicti ibid.
Sanctio 3
Sanctimonia 2. b
Sanctitas ibid.
Sanctitudo aliquando pro scientia
colendorum Deorum: aliquan-
do pro integritate 2. b
Sanctus ibid.
Sanctum omne justum, sed non o-
mne justum, sanctum 4. b. idem
quod propitium 2. b. a san-
guine dictum 118. a sanciendo 3
item a sagminibus ibid.
Sapientia, Martis administra 29. b
Dea 28. b
Saraph, Hebr. 101
Sarritor, Deus Sarritionis 23. b

Satā primaria causa idololatriæ 30. b
Sator Deus factionis 23. b
Saturnus quasi annis Satur. 17. tem-
poris Deus 17. dictus a Satār,
Hebr. ibid. Cæli filius 17. gulæ
28. b. agriculturæ 23. b
Saturni statua quaternis fuit oculis
73. b. effigies 17. ornatus ib. ejus
nomine cultum tempus 12
Saturno capite aperto sacrificia-
tum 69
Saturnalia, festa Saturni 10. b
Satyri Dii nemorum, &c. 23. b. 15
Scœna, instrumentum sacrificiale
110
Scarabei Mercurio & Apollini sa-
cri 26
Scelerati culti 26. b
Sceptrum olim, ut Numen cultum
95. b. imperii & justitiæ sym-
bolum 95
per Sceptrum jurare soliti Veteres
95. cur Achilles per hoc jura-
rit 95. b
Schaal, Hebræum quid 85
Schāchah, Hebr. quid 5. b
Schamāsch, Hebr. Sol 19. b
Schad, Hebr. 21. b
Schadād, Hebr. 15
Schaddaim, Hebr. 21. b
Schamāim, Hebr. cœlum 19. un-
de dictum ibid.
Scharāh, Hebr. annus 17. b
Schaphāl, Hebr. quid 5. b
Scharuth vel Schareth, Hebr. quid
5. b
Schealāh, Hebr. quid 85. b
Schebuachh, Hebr. quid 92
Schedsm, Hebr. quid 15
Schedol, vel Scheolāh, Hebræis di-
ctus Orcus, a postulando 32. b
Schedal, quid 102. b
Scheit, vel Scheit / Germanicum,
unde 102. b
Schedal, instrumentum, quo hostia ca-
ta 109. b. 102
Schedal, quid 102. b
Schedal, Hebr. nomē femoris 122. b
Schweigen / Germanicū, unde 30. b
Schleier, idē quod, scire licet 145. b
Scindere, vel ferrere fœdus quid &
unde 108. b
Scorpionēs culti ab Aegyptiis 26
Scortum, unde dictum 119. b. ge-
nus corii ibid.
Scorta, meretrices cur dictæ ibid.
Scorteum ibid.
Seuillum, idem quod tenue ibid.
Seutra ibid.
Seutula ibid.
Scythæ nulli, præterquam Marti
templum statuerunt 40. b. ho-
stiarum carnes ipsarum merosi-
bus adurere soliti 103
Sebach, Hebr. sacrificium 3. b. item
cultus totus ibid.
Sibis, cum veneratio ipsa est, tum
res, quam veneramus 3. b
Sibis 3. b
Sibis 3. b
Sibis 3. b
Sibis 3. b

I N D E X

Σίβη, a χίβη est colere: passivè co- li 3.b
Σίβη, a χίβη 3.b
Σίβη, a χίβη ibid.
Secespira quid 110
Secundus mensis dies inferis facer 13
Securis, instrumentum, quo hostia caesa 109.b. unde dicta ibid.
Securis varii usus 109.b. inven- trix 110
Securim Athenienses in jus voca- re soliti ibid.
Secures insignia magistratuū ibid.
Securitas, Dea Fortunæ 29.b
Sedere, locus corporis Gentilibus maximè adorantibus conveni- ens 115.b
Segestia sive Segesta, Dea Segestum 23.b
Sethim, idem qui Satyri 100.b. 15
Seja Dea fationis 23.b
Selago, herba 141.b. quas habeat vires ibid.
Seleucus quid de sacrificiis veterum 51.b
Σελύδα, unde 29
Σελύδα, unde ibid.
Semiramidis factum notabile 36.b
Senectus Dea 32.b
Senta, Dea nativitat. 39
Sencia, vide Senta.
Sencius, Deus sensus largitor 28. b. nativitat. 30
September 18. in Vulcani tutela 18
Septembris varia cognomina 18
Septenarius numerus facer, perfe- ctus 92
Septimontium, sacrificium septem in montibus fieri solitum 11
Sepulcrum dictum etiam templum 56.b
Sepulcra dicta Echnicorum tem- pla 161
Sub Seraphim nomine cultus ignis 100.b
Serment, Gallicum, quasi Seure- ment 92
Sermo dictus ab Ερημ. 30.b
Serpens salutis & valetudinis sym- bolum 27.b. quale animal ibid.
Serpentū cultus 25. ejus ratio 25.b
Sextilis, idem qui Augustus 18
eidem dicatur ibid.
Siboleth, Hebr. 27
Sidonii Astaroth venerati 40.b
Sigaleon, Deus silentii 31. unde dictus ibid.
Σικκίς, templum 58
Silenti Dii falsi 31. verus Deus ibid.
Silex, lapis, in faciendis foederib. a jurantibus teneri solitus 93
Instrumentum sacrificiale, quo victimæ caesæ 110
Simpinium, vas libationis 52.b
Simpultrices, mulieres ibid.
Simpulum, vas libationis 52.b. 54.
Simpavium 54.b
Simulacrum unde 36.b
Simulacra nonnulla pellibus caesa 121. asyla olim 40
Simulacrorum origo a Nino 36

Sinum, vas vinarium 54.b
Sirenes 24
Siticen 111
Σκυτόλη, instrumentum, quo hostia caesa 109.b
Σκυτόλης variaz significationes ibid.
Sobria sacra quæ 138
Sobrius cur dictus Mercurius 48
Socigena, Dea conjugii 31.b
Socrates Mercurio gallum immo- lavit 47
Sol quibus animalibus adumbratus 20. dictus ab Aegyptiis Horus 17.b. 19.b
Solis effecta 19.b. adjuncta ibi. cognomina ibid. cultus 19.b
Stymon ibid.
Soli mel, non vinum, in sacris obla- tum 51
Solidatrix Dea, vide Ofsilago.
Somnus Deus 31.b
Sophocles damnat simulacra 41
Sorres cultæ 29.b
Σοφίς, sidus lucidissimum 20
Σοφίδην quid, & quæ ejus differen- tia a σοφίην 131.b
Σοφίδην unde 116.b. ejus varia de- rivata ibid. composita 117
inter Σοφίδην & Σοφίην quæ differen- tia 139.b. 117
Spicæ Ifidi & Cereri oblatæ 48.b
Spinensis Dea, quæ spinas ex agris eradicaret 23.b
Spisi/Germanicum unde 146
σπλάγγων pro miseratione & intir- mo affectu 125.b
σπλάγγων, & quædam ejus derivata 125
σπλάγγωνος, cur dictus Iuppiter 126
σπλάγγωνοσσία ibid.
σπλάγγωνοσσία ibid.
σποδομαντία 144
Spolia omnis generis in templis so- lita 62.b
Spondæus pes, dictus ex ritu liba- tionis 134
Spondanus de hymnis Deorū 115.b
σπονδή aliquando libatio: aliquan- do foedus 131.b. 135.b. ejus va- ria derivata ibid. 10
σπονδή sacrificia 8.b. libationes sa- crificiales 131
σπονδήν, vasa libatoria 134.b
σπονδισίας sacerdotes unde dicti 135.b
σπονδισίας quid 135
Spurcum vinum, sacris non adhibi- tum 132.b. 52
Stabilinus, Deus infantium, cum jam possunt stare 30
Stannum Veneri sacrum 26. ma- teria olim idolorum 38.b
Stare, pro placere 107
Stando hostia caesa 107. cur 107.b
Scatarius, vide Scabilinus.
Stativæ feriaz 12
Stati dies ibid.
Statilinus, vide Scabilinus.
Statua a stando, sive statuendo di- cta 34.b
Stephanus idē, quod corona 159.b
στρατοφόροι, Herculis sacerdotes 67

στρατοφόροι quid 159
Stercora dicuntur idola 35
Sterculius, Deus stercoreationis 23.b
Sterquilinus, Deus stercoreationis ibid.
Stimula, Dea actionis 31
Stirpes Nepruno sacrae 26
Stirpium cultus, vide Plantas ibid.
Stoici divinationem tollere soliti 119
Strabo de Mose 41
Stramina in sacris cōburere apud Iulidas olim nefas 103
Strebula caro quæ 50.b
Stren/Germanicum, unde 101
Srenia, Dea actionis 31
Srenua, vide Strenia.
Strues, libi genus 69
Strufertari qui ibid.
Struppi qui dicti 79.b
Styx, Dea infernalis 32.b
per Stygiam paludem jurare olim frequentissimum 94.a.b. cur ibid.
Suada, Dea persuadendi 30.b
Suadela cum Venere culta, cur 31
Non est aliud Suadela sacrum præ- ter orationem, proverb. ibid.
Suanteuiz, idem qui sanctus Vitus, Deus Germanorum 161.b
Suavium quid & unde 87
Suavii conjugata 87. differentia a basio 87.a.b
Subigus, Deus nuptiarum 31.b
Subulones, idem qui Tubicines 111.
Succubi, Dii inferi 32.b
Suevetaurilia, festum 44
Sus unde dictus 43.b. cui inamo- latus ibid. qualis ibidem. a quibus ibid.
Sues sacrificari soliti 45.b
Suum immolatio antiquissima 43. b. arguit fuisse mores 44
Suffimenta 139
Suffimentorum usus 143
Suffimentis Gentiles non pietatis tantum, sed etiam sanitatis ratio- nem habuerunt 143.a.b
Suffio, idem quod Suffumigo 139
varia ejus denominata ibid.
Sulphur, adhibitum ad Suffumum 142. medela malorum 78. ad- hibitum in purificationibus 142. b. res sacra ibid.
Sulphuris usus 79
Sumanus unde dictus 32.b. Deus Inferorum ibid.
Sumanare idem, quod auferre vel rapere ibid.
Summus jus summa injuria, pro- verb. 6.b
Supellex unde dicta 121. 119
Supercilia junoni sacra 29
Superstitio religionis veræ extre- mum 6.b. a super & sistendo dicta ibid. tributa potissimum vetulis ibid. cur vana dicta a Virgilio ibid. anilis & mulie- bris cur dicta ibid. religioni propinqua 7
Super.

I N D E X

Superstitutionis Gentilium duo pri- maria objecta 15. b. nomina Græca 6.b. descriptio ex Plu- tarcho ibid.
Superstitiosi qui ibi. unde dicti ib. Deorum sunt inimici 7. Dæmo- num metu conflantur ib. im- pias de Diis habet opiniones ib.
Superstitiosorum exitus lethales 7
Superstitiose dicere, proverb. 6.b
Supplicare 84. pro toto cultu 5.b
Supplicatio 11.b. 5. pro toto cul- tu 5.b. habita ob prodigia 151.b
Supplicium pro sacrificio & sacrifi- catione 8.a.b. 138.b
Sybillini libri aditi quando 150
Sylani 15
Sylvæ ab antiquis cultæ 103.b
Sylvanus Deus, infestus quiescen- tibus 31.b. lacte placatus 2.b
Sylvano immolatus porcus 44
Sylvani 15. Dii nemorum, luco- rum & sylvarum 23.b
Sympinium, idem quod Sympu- lum 134.b
Sypula quid 134.b
Syrri columbas venerati 25
Syrorum mos peculiaris sacrifician- di 144.b
T
Tabach, Hebr. quid 10.b. 9
Tacita Dea silentii 81. 31
Tæda quid propriè 78. b. quid improprie ibid. ad suffumum adhibita 142
Tædæ cum sulphure conjungi so- litæ 142
Τάφος, sepulcrum, unde dictū 105.b
Tah Theridi sacri 29
Tansan, Deus priscorum Germa- norum 161.b
Tarquinis Prisco cur potissimum honos habuit a Romanis 7. b
Tartari nomine quid intelligatur 21.b
Tebach Hebr. sacrificium 7.b
Τεβάζ quid 9. b. unde dictū ibi.
Τεβάζ cur dictæ lustrationes 82
Teles Iuppiter quis 124.b
Tellus porco placata 21.b. 22
Tellumon 22
Tellumon, Deus nuptiarum 31.b
per Telum forma jurandi quæ 95.b
Τεμνός 58. 139.b
Tempestat culta ut Dea a Roma- nis 21
Templa 59.a.b. ea claudendi vel aperiendi ritus 62.b. sint ne fabricanda vel non variaz senten- tiæ 59.b. ea incolere quo sen- su Deus dicatur 55.b
Templorum varia cognomina 161. Latina 56.a.b. 57.b. Gre- ca ibid. Hebræa 58. invento- res & origo ibid. votio 69.b
ædificatio ib. situs 61. ma- teria ibid. forma ibid. par- tes ib. restauratio 61.b. in- auguratio ib. 62. exauguratio 62.b. decoratio ibid. confer- tio ibid. epitheta varia 63
origo ex sepulcris 58.b

abque Templis quidam Deos co- lendos arbitrati 161.b. 59
Temus sapientissimum Thaleti & Simonidi 17. cultum Satur- ni & aliorum nomine ibi. un- de dictum ibid. omnia consu- mit ibid. per vices omnia ge- rit 12. edax dictum ibid. æ- ternum philosophis 17
Temporis vis 17. partes olim ab Ethnicis cultæ 12.b. 17.b
Tenitæ Deæ 29.b
Τετρα, cinis, unde 105.b
Τετραμαντία 144
Τετρας, unde 35
Tergus 119.b
Tergiverfari ibid.
Terminalia, festa Termini 10.b
Terminus, Deus, in cujus tutela a- grorum fines 23.b
Terra dicta mater magna 23. 22. b
mater Deum ibid. Bona Dea ibid. Juno, Ops, Vesta, Rhea, Proserpina, Cybele, Ceres, Ater- gate 22. b. 23
Terræ variaz cognomina, sub qui- bus culta 22. partes cultæ 23
Tesmophoria, Cereris sacra 80
Tescua, sive Tesca 57.b
Testudo sacra Veneri 25.b
Τετραποδία 25
Thalasio, sive Thalassius, Deus nuptiarum 31.b
Thare, pater Abrahami Vr. id est, ignem Chaldæorum coluit 25.b
Thebani mustelam venerati 25
Themis ancilista juris prudentiæ 27.b
Θέων, divinum, dictū Colophon 142. b
Θεοδωρία, pro cultu Dei 58.b
Θεοδορία, pro cultu Dei 58. dupl. x ibid.
Θεόλαροι qui 5
Θεοσέβεια 3.b
Θεοσυνέσις, pro Deos colere 5.b
Θεοσυνέσις 4
Θεοσυνέσις definitio 4.b
Thephim, Hebr. quid 35. unde dicti ibid.
Theriace vitis medicina contra se- pentium ictus 52
Thesmophoria festum 50.b
Θεοσυνέσις qui 95.b
Thessali ciconias venerati 25
Thesis 24
Thiaphone, Dea infernalis 32.b
Thohu vahohu, Hebr. 14
Thoir vel Theur dictus Mercurius ab Aegyptiis 27.b
Θοός, particula solennis sacrificio- rum 119. 116.b
Thracæ Dii 4.b
Θρηάκεια 2. pro cultu Dei 4.b
a Thracibus originem traxit ib. in utraq; partem fumitur ibid.
Thus, vini focium 52.b. unde di- ctum ibid. 53. Sabæum 53. col- ligi solitū quanta religione 53.b
Thuris varia cognomina 54. va- sa omnis generis ibid. obla- tio 53.b
Thuribulum 54

Thusculum 13.b
Thurificati, qui thura idolis adole- verant 7.b. 54
Θύειν, idem quod θυμίζω 139
sacrificari e 9
Θυμιά, sacrificium & excipicium 9
139. b. 146. b
Θυμιάς, genus vasis, usitati in sa- crificiis 9
Θυμιά, suffimentum odorans 139. b
Θυμιάς, potus ex aromatis ibid.
Θυμιάς, vas aromatum ibid.
Θυμιάς, far melle imbutum 9
Θυμιάς, 139. b
Θυμιά quid & unde 119. b. 9
Θυμιάς 9
Θυμιά quid, & quæ habeat denomi- nata 139. unde dictum ibid.
Θυμιάς, aceria 139
Thynnæum sacrificium 98
Thynnæ sacra quæ 47. b
Θυα, liba 9
Θυός, suffimentum 9. 139. b
Θυείν 139. b
Θυάκος, sacrificus, qui sacra flam- mis adole- 9
Θυάκος. Idem 9. 139. b. ejus diffe- rentia & ἱερέας ibid. 126. b
Θυάκος, vel Θυάκος, acerra 139. b
Θυάκος, sacrificium cur significet 139
Θυάκος, sacrificus 9
Θυάκος, fues ab usu sacrificio 9
Θυάκος, ars sacrificandi 9
Tiberis 24. b
Tiberius mensis September 18
Tibia instrumentum quale 72. b. in sacrificiis adhibita 110. b. sym- bolum gaudii & luctus 112
Tibia nomina Hebræa, Græca, La- tina 111. origo seu inventores ib. genera ibi. materia 111. b
usus varius apud gentes abusus 112. b. 113. a. b. quem alia dam- narunt ib. alia laudarunt 112. a. b
Tibicen 111
Tibicena ibid.
ad Tibicinem hostiæ immolari so- litæ 112. b
Tibicines sacrorum ministri 72. b
in magno olim pretio 112. b. & cur ibid.
Tibullus de materia idolorū 37. b
Tigris Baccho sacra 25
Τιμῆν, pro colere Deos 5
Timor Deorū autor 5. pro cultu 29
Τιμῆν quid 125. extra tūde dicta 129. b
Tonitrua culta 21
Topici Dii qui 24
Τοπιλαργία 23
Tribuni plebis apud Romanos san- cti dicti 2. b
Tricæ quid propriè 100. b. unde dictæ ibid.
Tricenariæ ceremoniæ quæ 80
Τριχία, morbus pilaris 100
Τριχόβρωτος, vermiculorum genus 100. b
Τριχόβρωτος quid 100
Τριχόβρωτος, vestium genus ibid.
Trinundinum 13
Tristis Scythale, proverb. 109. b
Tristitiæ nomen unde 4. b

I N D E X.

Tritones 24
Troa, genus sacrificii 136
 Tristo, Italicum, unde 4.b
 Triumphantes oleagineis coronis
 usi 29.b
 Troezenii gallo albo ventum Afri-
 cum placare soliti 47
 Trogloditæ testudinem venerati
 25.b
 Trophimus, unus ex LXXII. disci-
 pulis Christi 128
 Tuba quale instrumentum 72.b.
 unde dicta 113.b
 Tubæ usus in sacris & sacrificiis
 113.b. 114.
 Tubis divinitus afflari homines
 crediti 114. impediti in sacris,
 nevarios ejulatus audirent 114.
 bestia ipse placare 114.b
 Tubicines 113.b
 Tubilustrium quid 46. 49. 113. b
 Tuer, Gallicum, unde 108
 Tunica, dicta unde 119.b
 Turtur Harpocratis facer 25
 Tutanus Deus 23.b
 Tutani Dii 24
 Tutelares dicti Lares 32. 24
 Tutelina vel Tutulina Dea 23.b
 Tutulum, ornamentum capitis 69.b
Tυποθηκος, finitimum sepulcrum ci-
 neri 105.b
 Tyranni cultus 26.b. 27
 Tyræus Apollo 159
 Tzaba, Hebr. quid 73.b
 Tzebach, sacrificium ibid.
 Tzelahh, Hebr. quid 122.b
 V
 Vacca sterilis immolata Proserpi-
 nae 45. cornuta Veneri 44.b
 Vaccam immolare apud quosdam
 gentes nefas 44
 Vacuna Dea rusticorum vacanti-
 um post collectas fruges 24
 Vagina cultri sacrificialis quæ apud
 Veteres 117.b
 Vagitanus, Deus infantium, cum va-
 giunt 30
 Vale, vale, vale, verba solennia in
 exsequiis 145
 Valles cultæ 23.b
 Vallona Dea vallium ibid.
 Vares divini cur dicti 3.b
 Venerari quasi venari ibid.
 Venerari simulacra 3. b. templa
 ibidem.
 Veneratio 1. pro Deorum cul-
 tu 3
 Venus libidinis Dea 28.b. Amo-
 ris mater 28. b. Dea nuptia-
 rum 31. b. 28. b. coli solita Ve-
 re 18
 Veneri suam sacrificavit, proverb.
 43.b
 Veneres plures olim 33
 Venire post festum, proverb. 145.b
 Venti culti ut Dii 21. hyeme po-
 tissimum excitantur 18
 Ventorum præses ac Deus Aeolus
 21
 Ventis sacra peculiaria facta ibid.
 cur attribui solitæ alæ ibid.
 Verbenaca 79. b. 141

Verbenæ unde dictæ 141. 138.b.
 dupliciter usurpantur 141
 Verbenarum nomina Græca 141
 Verbenarius 79 b
 Vergere in sacris quid 99
 Verres immolatus Marti a Gallis
 Cisalpinis 46.b
 Vertipedium, herbæ species 141
 Vertumnus Deus pomorum 24
 Vertumoi templum 24. festa ibi-
 dem.
 Verrumalia, festa Vertumni 10.b
 Verua antiquorum quæ 146
 Vespæ cultæ ab Acaronitis 26
 Vespæ principis Baalzebub 26
 Vest/ Germanicum, unde 101
 Vesta ab *Eστ* 119. b. a vestiendo
 22. b. a vi sua stando 23. 20. b.
 ignis Dea 100. b
 Vestæ templum quale 23. 101. b
 Vestæ non vino, sed aqua a Roma-
 nis libatum 51. b. 133
 Vestæ ob incestum necari solitæ 72
 duæ apud Antiquos 22. b. 101
 Vestalis ignis cuius rei symbolum
 106.
 Vestales virgines maximo in pre-
 tio habitæ 71. b. Deæ Vestæ
 sacerdotes 67
 Vestalum cœlibatus 164. b
 Vestis, unde 119. b. pura quæ 79
 b. quæ religiosa ibid.
 Vestes sacerdotales vel nigrae vel
 albæ 70. distinctæ secundum
 sexum ibid. secundum quan-
 titatem ibid.
 Vestibula sacra olim Vestæ 100. b
 101. b
 Viales Lares qui 32
 Vibilia, Dea ab erroribus viarum
 liberans 31. b
 Victima & sacrificium & genus sa-
 crificii 8. quasi victa 116. b
 108. b quasi victa ducta ad a-
 ras 76. b. speciatim ea, quæ
 post victoriam immolabatur 8
 Victimæ etymon 8. dissectio 121. b
 percussæ sublatis ex terra 116.
 excoriatio 119. jugulatio 116. b
 Victimæ *καρπυλα* quæ 152. foli-
 tæ funibus ad aram duci 76. b.
 inaurari cornibus 77
 Victimarii 8. 108. b. 73
 Victimariorum pictura in colum-
 na Trajani 73
 Victoria culta pro Dea belli 29. b
 Victus antiquissimus ex pulce, tri-
 tico, farre, libo, &c. 50
 Videlicet; idem quod videre licet
 145. b
 Vidua, quasi a viro divisa 13. b
 Vidus, quasi Idus 1. b
 Vinum quale Dionysio libatum 132
 b. dare, fundere, vergere & inver-
 gere idem quod libare 132. non
 quodvis in sacris adhibitum 51. b
 132. b. aqua dilutum libare Diis
 non licitum 134. novum etiam
 libatum 137. b
 Vinum rogo ne aspergito, prover-
 bium 51. b
 Vini effusio cur in sacrificiis usita-

ta 132. b. oblatio 51. 132. b.
 abusus homines reddit effron-
 tes 99
 Vino inscribere, mulieris juramen-
 tum 95
 Vino Græcæ uvæ libare, nefas olim
 132. b. oprimo in libationibus
 usi Veteres 133
 per Vinum jurandi consuetudo o-
 lim 95
 ex Vino consecrato etiam augura-
 ri soliti 133
 Vinalia, festum 52. 130. b
 Violentia Dea 30
 Virginensis Dea 31. b
 Viriplaca Dea matrimonii 31. b
 Virtus culta in genere pro Dea 28
 Virtutis species cultæ 28
 Virtuti delubrum positum Romæ ibid.
 Viscus unde dictus 126
 Viscera a vivendo dicta ibid.
 Viscera quid propriè 125. b. 126
 translata pro re abdita, & abstru-
 sa 126. pro amore aliquando
 sumta 125. b. item pro affecti-
 bus singulis ibid.
 Viscera claudere ab aliquo quid
 125. b
 Viscerum in sacrificiis usus maxi-
 mus 125. nomina Hebræa ibid.
 Græca 125. a. b. Latina 125. b. 126.
 super Viscera festa manus ponere,
 stare, & jurare soliti Veteres 12. b
 Viscerari, idem quod carnem di-
 stribuere 12. b
 Visceratio distributio carnis cru-
 dae, in solenni festivitate facta
 125. b. convivium de carnibus
 factum, 126
 Vita humana est velur Tragicoco-
 mœdia 30. dividitur in quin-
 que actus ibid.
 Vitæ humanæ actibus singulis cer-
 ta Numina constituta 30
 Vitia culta 28. b
 Vitis sacra Baccho 26
 Vitula, Dea Lætitiae 28. b. hostia
 Priapi 45. b
 Vitulari, pro gaudere 28. b
 Vitunus, Deus vitæ 28. b. Deus
 nativitatis 30
 Vitz quid prisca Germanis signifi-
 cet 161. b
 Vlulare unde 115
 Vnguenta Christianorum quæ 159
 Universum Mundi cultum sub Pa-
 nis nomine 16. b
 Volucrum cultus 25
 Volumnus, Deus voluntatis 28
 matrimonii 31. b
 Volumna, Dea folliculorum frumenti
 23. b. matrimonii 31. b. voluntatis 28
 Voluntas hominis culta & ejus ope-
 rationes 28
 Voluptas, Dea voluptatis 28. b
 Voluptas pro Dea culta ibid.
 Voluptina, vide Volumna
 Vortumnus, vide Vertumnus.
 Vorum nuncupare, suscipere, face-
 re 84. b. pro sacrificio & sacrificia-
 tione 8. a. b. 84. unde dictum
 84. b.

I N D E X.

Voti reus quis 14. b. 84. com-
 pos 100. b. 2. b
 pro Voto succedere 84. b
 Vota, pro sacrificiis 82
 Votivus 84. b
 Votivum, pro Votivum 85
 Vovere 84
Ωυγονοταρτεια 19
 Vrchasdim, Chald. 20. b
 Vrere, ab Or vel Vr Hebræorum
 100. b. 2. b
 Vitrina, idem quod ara 100. b
 Vulcanus artium inventor 27. b
 unde dictus 20. b. ex Iunone
 procreatus 33. ignis inventor
 præfectus, Deus 20. b
 Vulcani templum extra urbem 20
 b. sacrificia olim ignita 101
 Vulcani plures olim 33

Vulcanales, Vulcani sacerdotes
 67
 Vulcanalia, festa Vulcani 10. b
 Vulnerum obligatio inventa a pri-
 mogenito Aesculapii filio 29
 Vultur Iunoni facer 25
 W
 Wallfart/ Germanicum, quid &
 unde 161. b
 Weyhnacht / Germanicum, unde
 52. b
 Weyhrauch / Germanicum, unde
 ibidem.
 Winter a wind 18
 X
 Xenon, statua, quæ & unde 35. b

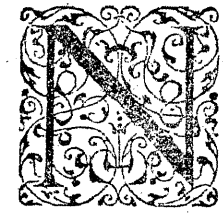
Z

Zakari, æditui 58
 Zamotis, discipulus Pythagoræ
 pro Deo cultus ab Aegyptiis
 26. b
 Zebach, Hebr. quid 10
 Zeit/ Germanicum, unde 17
 Zeno Deorum simulacra prohibuit
 40. b
 Zed; 154. b. ab Hebræo Ziv 16. b
 a Græco *ζω* 33
 Zona Iohannis Baptistæ qualis
 120
 Ζωονοταρτεια Dii 30
Ζωονοταρτεια 24. b
 Zutiber, Deus Germanorum pri-
 scorum 161. b

F I N I S.

SACRORVM SACRIFICIORVMQVE GENTILIVM DESCRIPTIO.

NEMINEM, qui vel mediocriter in antiquis litterarum monumentis sit versatus, ignorare arbitror, conuiviorum sacrificiorumq; maximam semper cum apud Iudaeos, tum apud reliquas gentes, cognationem fuisse & affinitatem. Nullum enim ferè sacrificium sine aliquo epulo, & vicissim nullum penè epulum, etiam profanum, publicum praesertim, sine sacris quibusdam ritibus atq; ceremoniis fuit celebratum. Quin ipsa quoq; sacrificia quid fuerunt aliud, quàm quaedam quasi epulae atq; conuiuia, secundum illud Poëta:

— Epulis accumbere Diuùm?

Quamobrem quoniam de Conuiuio, cum sacris, tum profanis, eorumq; ritibus siue antiquis, siue recentibus, quaedam pro ingenii mei tenuitate conscripsi & in lucem edidi, opera pretium, nihilq; a ratione alieni facturum me existimaui, si de sacrificiis quoq; Gentilium quaedam Conuiuiali illi meo operi, quasi appendicis loco subjungerem; in quo non pauca, quae in Conuiuiali illi meo opere fuerunt praetermissa, commodè addi possent.

Sed quae praeterea causa rationesq; non leues, ut opinor, me ad nouum hoc meum Opus conscribendum, atq; etiam in lucem emittendum impulerint, satis in Praefatione mea supra declarauimus. Nunc vero omittis multis parergis, ἐπιρροή, hoc est, opus ipsum, quod felix faustumq; sit, aggrediamur, Deum precantes, ut illud prosperare, & ad Numinis sui gloriam & Reipublicae litterariae utilitatem dirigere dignetur. Nam, quemadmodum antiquissimus clarissimq; ille Ecclesiae primitivae doctor atq; Martyr Cyprianus pie sapienterq; dixit: Ut nihil sanctum, nisi Deo sanctificante, nihil potens, nisi ipso corroborante: ita nihil felix, nihil auspdatum, nisi ipso prosperante esse potest.

Sed priusquam ad sacrificiorum explicationem accedam, quaedam in genere de religione, siue cultu Deorum, cuius Sacrificia pars fuerunt praecipua, videntur esse praemitenda, exordio ducto a nominibus, quibus religio cultusq; cum verus, iustus & legitimus unius & solius Dei, tum falsus, fucatus & adulterinus fictorum et commentitorum Deorum in sacris & profanis litteris exprimitur. Nam, ut ille dixit, εἰς τὸ ὁρθὸν ἰδύσθαι τὸν θεὸν τῶν ἑσπερίων τῶν ὀνομαζομένων: quae ut Aristoteles testatur, ἡ ἀρετὴ τῶν ἐσπερίων ἐστὶ μὴ μύθεα.

Nomina Latina trita & per vulgata sunt, Religio, Cultus, Pietas, Sanctitas, Cerimonia, Nomina Latina Supplicatio, Veneratio, Honos, Adoratio, &c. Religio Cicero videtur dicta a relegendo: unde etiam Lex nonnullis videtur dicta. Qui enim, inquit ille de Natura Deorum, omnia, quae ad cultum Deorum pertinent, pertractarent, & tanquam relegerent, sunt dicti religiosi ex relegendo. Alii, ut Lactantius, dictam volunt a religando, quod eam Deo obligati & obstricti sumus; vel quod eam hominum mentes atq; animi quasi vinculo quodam alligentur & obstringantur: unde illae dicendi formulae: Religione implicare, obstringere, obligare, impediri: Religionem expiare, eximere: Religione solvere, exsolvere, liberare. Hinc Aulus Gellius Nocturnum Atticarum libro 4. cap. 9. Religiosus, inquit, is appellabatur, qui nimia & supersticiosa religione se alligauerat, eaq; res vitio assignabatur.

Nonnulli religionem dictam voluerunt a relinquendo, teste eodem Gellio, lib. 4. cap. 9. Massurius Sabinus in Commentariis, quos de indigenis scripsit, religiosum voluit appellari id, quod propter sanctitatem aliquam remotum & sepositum a nobis est. Idem Macrobius affirmat ex Seruii Sulpitii sententia. A relinquendo, inquit, religio dicta, ut a carendo cerimoniae, &c. Augustinus & alii, religionem voluerunt vocatam ab eligendo, quod Deum, quem diligimus, eligimus. Quid si religio dicta sit a relegando, quod propter eam saepe homines ab hominum consuetudine & frequentia ad loca deserta & solitudines relegentur. Mihi quidem religio falsa, fucata & irreligiosa rectè & a religando, & a relinquendo, & a relegando videtur denominata propter

rea quod illa hominū mentes mirificē obligat atq; obstrictasq; tenet, quodq; idcirco, tanquā animi corporisq; pestis atq; perniciēs, merito relinquenda, deserenda, fugienda & ad inferos est ableganda.

**Religionis nomen etiam quodvis munus signi-
ficat.** Religionis autem nomen non solum rem divinam, sed cuiusvis etiam muneris functionem & conscientiae scrupulum & metum seu sollicitudinem significat. Hinc Virgilius:
Iam nunc religio pavidos terreat agrestes
Dira loci, &c.

Terentius: Dignus cum tua religione isthac odio. Nodum in scirpo quaris. Hinc etiam illa phrasēs & dicendi formae, quae passim, praesertim apud Poetas occurrunt, Religionem offerre, afferre, inferre, inducere, interponere, adhibere, injicere: item, In religionē venire, vertere, trahere: item, Religio mihi est hoc vel illud facere.

Religionēs. In plurali quoq; numero, Religionēs, saepe usurpatur. Cicero pro domo: In religionibus suscipiendis caput est interpretari, quae voluntas Deorum immortalium esse videatur. Livius, Apud quos iuxta divinas religionēs humana fides colitur. Quid si religionis nomen ab Hebraeo אלהים Elohim, Deum & Deos significante, sit derivatum?

Religionem idem Cicero libro de Inventionē definit esse, quae superiori cuidam naturae, quam divinam vocant, curam ceremoniamq; affert. Idem libro de Natura Deorum, Religionem pio Deorum cultu contineri ait: & libro de Legibus hac duo conjungit, Cultum Deorum & puram religionem suscipere.

Religiosum. Ab hoc nomine, Religio, religiosus & religiosi, quibus opponitur irreligiosus & irreligiosi, sunt dicti: de quibus vide Gellium eodem libro 4. supra citato, cap. 9. Festus, Religiosi, inquit, dicuntur, qui faciendarum, praetermittendarumq; rerum divinarum, secundum morem civitatis delectum habent, nec se superstitionibus implicant. Unde Virgilius,
— rivos deducere nulla

Religio vetuit. Id est, detergere. Nam diebus festis rivos veteres sordidatos detergere licebat: Veteres fodere non licebat. Idem Festus, Religiosus est, inquit, non modo Deorum sanctitatem magni aestimans, sed etiam officiosus adversus homines. Dies autem religiosi, quibus, nisi quod necesse est, nefas habetur facere, &c. Ita religiosum & sacrum inquit idem, est, ut templa omnia atq; aedes, quae sacrae, dicuntur. Religiosum locum, ut Iuris consulti affirmant, unus quisq; sua voluntate facere potest, dum mortuum infert in locum suum. Cenotaphium quoq; hoc est, sepulchrum, in quo nondum sepultus sit mortuus, quibusdam placuit religiosum dici, quod diri fratres negaverunt. Religiosi etiam dies infames, atq; infasti dicuntur. Cato, Itaq; aliter etiam religiosus nunc dies, aliter in vulgus.

Religiosus dies, vel locus quid. Omnino, uti apud Hebraeos vox בֵּרֵךְ berech & bene & maledicere significat, sic apud Latinos vox Sacri, & vox Religiosi in bonam & malam partē accipiuntur. Nam religiosus & locus & dies aliquando accipitur pro sacro seu sacro, si ve sancto: aliquando pro infami, infasto, ominoso si ve mali ominis. Gellius libro eodē 4. cap. 9. Simili modo illa quoq; vocabula ab eadem profecta religione diversim significare videntur, ut religiosi dies, & religiosa delubra. Religiosi enim dies dicuntur tristi omine, infames, impeditiq; in quibus et res divinas facere & rem quampiam novam exordiri temperandum est: quos multitudo imperitorum pravē & perperam nefastos appellat. Itaq; Cicero lib. 9. epistolarum ad Atticum, Majores, inquit, nostri funestiorē diem esse voluerunt. Ailiensis pugna, quam urbis capta, quod hoc malum ex illo. Itaq; alter religiosus etiam nunc dies, alter in vulgus ignotus. Idem tamen M. Tullius in oratione de accusatore constituendo religiosa delubra dixit, non ominosa, nec tristia, sed majestatis venerationisq; plena. Atq; hac de religione: de qua: sicut etiam de pietate, sanctitate, ceremoniis, fide, jurejurando: item quid de templis, delubris, sacrificijsq; solennibus, nec non de auspiciis, quibus praesumus, existimandum sit Cicero copiose agit libris de Natura Deorum.

Cultus, si ve cultura Deorum. Cultus si ve Cultura Deorum altera vox est, quae hinc consideranda. August. lib. 10. de Civitate Dei, cap. 1. de hoc verbo sic differit, Cultus Dei variis nominibus appellatur. Si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli Deo deberi videtur. Dicimus enim etiam colere homines, quos honorifica vel recordatione vel praesentia frequentamus. Nec solum ea, quibus nos religiosa humilitate subicimus, sed quaedam etiam, quae subiecta sunt nobis, coli putantur. Nam ex hoc verbo Agricola

cola, Ruricola, Coloni, & Incola (vel Accola) vocantur: & ipsos Deos non ob aliud appellant Calicolas, nisi quod caelum colant, non utiq; venerando, sed inhabitando, tanquam caeli quosdam colonos. Sed quia & aliarum rerum dicitur cultus, ideo Latine uno verbo significari cultus Deo debitus non potest. Nam & ipsa religio, quamvis distinctius, non quemlibet, sed Dei cultum significare videtur: unde isto nomine interpretati sunt nostri eam, quae Graecis θρησκεία dicitur, &c. Hac Augustinus.

Facit huc, quod Auctor libri de Inventionē pio Deorum cultu contineri Religionē ait. Colere Colere Deum. Deum, si ve Deos, metaphora videtur ducta ab agricultura, ad Deos vel homines, ad quas res alias: quas cum tractamus, versamus, exercemus, colere dicimur: & sic colimus omnia, quibus inhabitamus, incumbimus, studemus: ut colere studium Philosophiae, litteras, bonas artes, colere virtutes, jus, arma, ludos & similia. Non secus autē atq; agri fertiles in primis & optimi: sic Dei cultus fructus fert ad vitam aeternā uberrimos: qui quidē cultus observantia est, per quam superiores veneramur & colimus. Ovidius, Non bene caelestes impia dextra colit.

Cicero de Natura Deorum: Deos venerari et colere debemus. Idem: Dii, quos nos colere, precari, venerariq; debemus. Idem, Colere templū, delubra, diem natalem, religionem si ve religiones, ceremonias sepulchrorum religiose, religiosissime, magna cura, summa religione, pietate, castitate, sanctitate, &c. Quid si colendi verbum πρὸ τῶ καλοῦ καὶ θεῶν, ab adulando, sit dictum, eo quod plerumq; Dei hominumq; cultus cum adulatione & hypocrisi seu simulatione est conjunctus? Coluntur enim Dii & homines ab hominibus, non tam verē & sincerē, quam fictē, simulatē & adulatoriē.

Cultus in plurali numero Cicero dixit, Quid est, inquit, quod ullos Dii immortalibus cultus, Cultus in plurali numero. honores, preces adhibeamus?

Tertia vox, qua religionem Latini significant, est Pietas. Hac voce significatur officium, Pietas, quod praestandum hominibus & quod Numini divino. Pietas, inquit Cicero de Inventionē, est, per quam sanguine conjunctis patriaq; benevolis officium & diligens tribuitur cultus. Idem in Partitionibus Oratoris, Pietas est, inquit, justitia erga parentes. Idem pro Plancio, Pietas est voluntas grata in parentes. Idem in somnio Scipionis, Iustitia et pietatem, quae cum sit magna in parentibus & propinquis, tum in patria maxima est. Idem in Partitionibus, Pietas & charitas & bonitas quasi idem valere videntur. Idem, Pietas, quae erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine conjunctos officium conservare movemur. Idem de Natura Deorum, Pietas est justitia adversus Deos. Idem primo de Finibus, Pietas adversus Deos, &c. Idem pro domo, Nec est ulla erga Deos pietas, nisi honesta de munere eorum & mente opinio. Idem in oratione antequam iret in exiliū, Qua sanctissimi homines pietate erga Deos immortales esse solent, eadem ego erga Populum Romanum semper ero. Ibidem, illi, quorum animus est religionis pietate defunctus. Idem lib. 1. Officiorum, Deos placatos efficit pietas & sanctitas. Idem de Natura Deorum, Pietas, sanctitas, religio, quae omnia purē & castē Deorum Numini tribuenda sunt. Ibidem, Pietas, cui conjuncta justitia est, reliquaq; virtutes. De hoc eodem Pietatis nomine sic Augustinus lib. 10. de Civitate Dei cap. 1. Pietas quoq; propriē Dei cultus intelligi solet, quam Graeci εὐσεβείαν vocant. Hac tamen & erga parentes officiosē haberi dicitur. More autem vulgi hoc nomen etiam in operibus misericordiae frequentatur: quod ideo arbitror evenisse, quia hac fieri praecipue Deus mandat, eaq; sibi vel pro sacrificijs vel praesacrificijs placere testatur. Ex qua loquendi consuetudine factum est, ut & Deus ipse dicatur pius: quem sanē Graeci nullo suo sermonis usu εὐσεβείαν vocant. Haec tamen Augustinus.

Pietatem porro Veteres voluerunt dictam, quod, quae in ea sunt, penitus & in penetrabilibus re- Pietatis etiam conduntur. Sed potius a Pio, verbo, quod colere, placare, amare significat. Plautus, Ubi piem, id mon. est, colam, pietatem, si isto morata tibi postulem placere? Item, Pio verbum quandoq; capitur pro eo, quod est pie amo. Naeuius, Nemo est, qui suos magis piet liberos. Hinc piens, piencior, piencissimus, pienciter, piencius, piencissime. A Pio fit piaculum, id est, sacrificium cultus. Virgilius, Piaculum.

— ea prima piacula sunt. Aliquando tamen piacula crimina & flagitia dicuntur. Virgilius,

Distulit in seram commissa piacula mortem. Sic apud Hebraeos חַטָּא Chatta & peccatum & sacrificium, quo expiatur peccatum, significat. Piare & expiare.

A Pio item fit expio, quod est purgo, purifico & piatrix sacerdos, quae expiare erat solita, & Piamentum, quo in expiando utebantur, dictum a Poëta Piamen, & porta Piacularis Romae appellata ob quaedam piacula, quae ibi fieri solebant, Festus. Idem, Vel, ut ait Cloatius, cum per sacrum aliquo piaculo solvitur & alicujus piandi propitiandiq; causa immolatur. Hic piare pro colere, placare, propitiare, sicut & placare pro colere, in illo Horatiano usurpatur,

Tellurem porro, Sylvanum lacte placabant.

- Piari.** Porro piari, veluti proprio verbo, ait Verrius, dicuntur, qui parum sunt animati, cum mentis suae non sint, & per quaedam verba liberantur incommodo. Piatrix dicebatur sacerdos, quae expiare erat solita, quam quidam simulatricem; alii sagam; alii expiatricem vocant. Piamenta quoq; dicebantur, quibus utebantur in expiando, Festus. Piacularia auspicia, teste eodem, appellabant, quae sacrificantibus tristia portendebant: cum aut hostia ab ara profugisset, aut percussa mugitum dedisset, aut in aliam partem corporis, quam oporteret, cecidisset. Pius aliquando religio sus dicitur. Virgilius, *Dii meliora piis: &c.* Aliquando, misericors, benignus. Cicero, *Non secus in me pius, quam pater in filios: aliquando Castus. Virgilius, Quiq; pii Vates, &c.*
- Impietas.** Quintilianus, *Et pios amores & pudicos. Hinc & piissimus. Ejus contrarium, impietas, impius, impiè, &c. Cicero de Finibus, Sed nihil est, quod tam miseros faciat, quam impietas et fraus.*
- Impius.** Idem de Legibus, *Impius ne audeo placare donis iram Deorum. Idem de Divinat. 2. Est enim periculum, ne aut his neglectis impia fraude, aut susceptis anili superstitione obligemur. Impiatus sceleratus, Festus.*
- Impiatus.** Sed pietatem ipsam, ut ceteros Deos Romani olim colebant, cui aedem ab Acilio consecratam ajunt eo loco, quo quondam mulier habitaverit, quae patrem suum inclusum carcere mammis suis clam aluerit, ob quod factum impunitas ei concessa sit.
- Pietas olim culta.** Sanctitas, inquit Cicero libro de Natura Deorum, est scientia colendorum Deorum, Deos placatos, inquit idem, post reditum in patriam, pietas efficit & sanctitas. Idem de Natura Deorum, Pietas, sanctitas, religio, quae omnia pure & castè Deorum Numini tribuenda sunt. In plurali, Sanctitates. Cicero post reditum, *Mecum Deorum & hominum sanctitates omnes & religiones adfuerunt.*
- Sanctitas.** Sanctimonia. Cicero pro Rabirio, *Mentes, quae ex hominum vita ad Deorum religionem sanctimoniamq; demigrarunt. Idem ad Herennium, Omnis sanctimonia hic nuptiarum, uno signo tibi arum, &c.*
- Sanctimonia.** Sanctitudo. Cicero libro quarto de Repub. *Eosdem terminos intelligitur hominum cura atque vita: sic Pontificio jure sanctitudo sepulturae. Sanctus. Cicero, Qui sancti? Qui religionem colentes; nisi qui meriti Diis immortalibus gratiam honoribus et memori mente persolvunt? Homo sanctus & religiosus. Idem, Qua sanctissimi homines pietate erga Deos esse solent. Idem, Nullum est officium tam sanctum & solenne, quod non avaritia comminuere atque violare soleat. Pro Quint. Vir natura sanctus & religiosus, pro Rosc. Idem pro Archia, Quare suo jure noster ille Ennius sanctos appellat Poëtas; quod quasi Deorum aliquo dono atq; munere commendati nobis esse videantur. Idem post reditum, Numen vestrum aequè mihi grave & sanctum, ac Deorum immortalium futurum est. Sanctè. Pie sanctèq; colere Deum. Cicero de Natura Deorum. Idem, Augustè sanctèq; consecrare aliquem. Sanctitas igitur, ut etiam sanctimonia & sanctitudo aliquando a Latinis usurpantur pro scientia colendorum Deorum; aliquando generaliter pro integritate & morum vitæq; puritate, vel pro religione, vel pro castitate. Sanctæ dicuntur & personæ & res. Et cum personæ, tum res dicuntur sanctæ aliquando esse, quod sanctitatis, id est, religionis sunt studiosæ & amantes, quodq; religioni atq; Diis sunt consecratæ; aliquando quod ab hominum injuria sunt defensione, munitæ & immunes, quas violare sit nefas. Sic Tribuni pl. apud Romanos dicebantur sancti, item muri civitatis & alia: quemadmodum & leges dicebantur sanctæ, quia sanctione quadam subnixæ sunt, ut Vlpianus scribit. Sanctum quod propitiū. etiam pro propitio Veteres dixerunt.*
- Tibullus de Iunone, At tu sancta fave, &c.*
Catullus de Cupidine, Sancte puer, curis hominum qui gaudia mifces.

Idem

Idem de Venere, Quem neq; sancta Venus, &c.
Tibullus item de Genio,

Tunc precor infidos sancte relinque focos.

Nomen autem hoc, & unde illud est derivatum, sancienti verbum nonnulli volunt tractum sanctum a sanciendo dictum. esse a sanguine, quasi sanguine consecratum, cum sancire proprie sit aliquid consecrare sub sanguine hostia: unde etiam sanctio proprie vocatur lex cum terrore pœnæ. Alii verò, qui sanctum proprie volunt dici, quod ab hominum injuria debet esse commune, nomen hoc volunt derivatum a sanguinibus herbis, quas legati populi Romani ferre solebant, ne quis eos violaret, quemadmodum apud Græcos ea, quae Cerutia vocantur. Festus Sagmina scribit vocatas fuisse herbas verbenas & puras, quia ex loco sancto arcebantur a consule Prætorè ve legatis proficiscentibus ad fœdus faciendum, bellumq; indicendum; vel a sanciendo, id est, confirmando. Nævius, Scabos, si ve scapos, atq; verbenas sagmina sumpserunt. Item, Lex sacratum Iovis jurandum sagmine.

Cerimonia, si ve, ut alii scribunt per e, loco i, Ceremonia, est sacrorum religio. Religio est Cerimonia. inquit Cicero de Inventione, quae Dei curam ceremoniamq; affert. Ibidem, Religionem eam, quae in metu & cerimonia Deorum fit, appellant. Idem in Verrem, Quorum sacra maximis & occultissimis ceremoniis continentur. Ibidem, Fecit ludos maxima cum cerimonia. Idem contra Rullum, Domitius, quod per ceremonias populi fieri nō poterat, ratione assecutus est. Idem pro C. Rabirio, Lucius Flaccus, homo in sacerdotio ceremoniisq; quibus præerat, diligentissimus. Idem pro Cornelio Balbo, Sacra Cereris summa Majores nostri religione, ceremoniamq; confici voluerunt. Idem pro domo sua, Non alio modo est constituturus de religione Pontificum, quam ceremoniarum jus coegerit. Idem de Aruspicum responsis, Quod sacrificiorum fit incredibile cerimonia. Ibidem, Scætas solennesq; ceremonias pontificatu contineri. Ibidem, Omnia solennia librorum omnibus rebus summa cum cerimonia sunt servata. Item, Tam e Pontificio jure, & ceremoniis sepulcrorum intelligi licet. Cæsar de bello Gallico, Quo more eorum gratissima cerimonia continetur. Cicero de Legibus, Hoc summam religionem ceremoniamq; declarat. Ibidem, Cerimonia religionesq; in Deos. Pro Domo idem, Sacra religionis cerimonia. Ex his locis & similibus apparet, ceremonie nomen & singulari & plurali in numero cum pro religione ipsa (unde etiam saepe cum religionis nomine conjungitur.) tum pro ritibus sacris, si ve sacrorum institutis accipi.

De nominis autem hujus derivatione & etymologia varia sunt doctorum sententia. Cerimonia etymologiae niam causam, inquit Festus, alii ab oppido Cere dictam existimant: alii a caritate dictam judicant. Tit. Livius ab urbe condita lib. 5. de Lucio Albino quodam de plebe Romana sic loquitur, Qui virgines, sacraq; Cere plastro vexerit: unde quidam ceremonias dictas existimant. Valerius Maximus lib. 1. ejusdem historiae meminit, ubi L. Alvancum vocat. Inde, inquit idem, institutum est sacra ceremonias vocari, quod Ceretani ea infracto Reipub. statu perinde ac florente coluerunt. Sabinus apud Aulum Gellium libro 4. cap. 9. a carendo deducit ceremonias, sicut religionem a relinquendo. Augustinus lib. Retractationum 2. cap. 37. similiter a carendo vult ceremonias dictas, eo quod obervantes careant iis rebus, a quibus abstinere. Verum de urbe Cerite, & situ ejus vide Strabonem lib. 5.

Sunt qui ceremonias volunt dictas a Græco χαίρειν, quod salutis sint causa, si ve ad salutem Cerimoniae etymologiae spectent: vel quod letitiae in iis peragendis sit studendum. Thomas Aquinas, Primæ 2. quæst. 99. non Græcum. artic. 3. refert, quosdam fuisse, qui ceremonias existimant dictas a Cerere, quasi Cereris munia, si ve, ut uno verbo dicam, Ceremonialia: quod Ceres frugum Dea prima ferè omnium fuerit culta, & quod sacra illa Cerealia omnium sint antiquissima & sanctissima habita: Unde Cicero pro Cornelio Balbo, sacra Cereris summa dixit religione ceremoniamq; confici fuisse solita. Est ergo elegans paronomasia Cereris in vocabulo Cerimonia. Aliis etiã a cereis videtur dicta. Verum mihi Cerimoniae etymologiae verisimile videtur dicta ceremoniam si ve ceremonias ab Hebræo חַרָּם Charâm, quod de reverere, non Hebræum. anathemate ferire, a communi usu et consuetudine separare, Deo consecrare significat, si ve a חַרָּם Cherem, quod significat anathema, re Deo dicata et consecrata, ut cerimonia sit quasi cherecerimonia.

Veneratio Deorum etiam pro cultu saepe accipitur, quae revera fuit quasi venatio quadam. Hac Veneratio enim sacerdotes & animos & corpora, & fortunas hominum venari consueverunt. Venerationem justam, inquit Cicero de Natura Deorum, habet, quicquid excellit. Idem, Deos augustè omnes sanctèq; veneramur. Idem, Deos venerari & colere debemus. Idem in epistolis, Cum ignorit omnibus

qui multa Deos venerati sunt contra ejus salutem. Idem, Venerari aliquem, ut Deum. Item, Salutare Deos pro venerari. Et pro Plancio, Dii, quos colere, venerari, precariq; solemus. Agastocles apud Plautum in Pœnulo: Hanc equidem Venerem venerabor (elegans agnominatio) ut amet posthac propitia. Virgilius, Georg. 1.

Inprimis venerare Deos atq; annua magna Sacra refer Cereri.

Venerari simulachra. Cicero in Verrem, Simulachra ex suis sacris sublata in foro venerabantur. Venerari templa. Cicero de Cons. Eorum in urbibus atq; agris augustissima templa veneremur. Venerari autem Paulo videtur verbum compositum ex venia & orando, ut venerari sit quasi veniam orare. Vel venerari quasi vereri & revereri, vel orare ut Dii veniant & adsint hominibus vel quasi venari & aucupari Deorum gratiam.

Res divina.

Cultum præterea Deorum Rem divinam vocarunt Ethnici, cum revera illorum res divina non fuerit res divina, sed potius humana, immo daemoniaca, nimirum ab hominibus vel ipsis potius Daemonibus inventa, excogitata & in mundum introducta. Hinc Plautus: Paucis verbis rem divinam facito. Item in Pœnulo: Cum ab re divina rediero. Sic impias quoq; rerum futurarum prædictiones divinationem & vates suos divinos appellarunt a divinando & prædicando. In plurali numero, Res divina. Cicero in Oratione pro Milone, Patera, qua ad res divinas utebatur. Idem, Res illum divinas apud eos Deos in suo sacrario prope quotidie facere vidisti.

Res divina.

Adoratio.

Huc etiam pertinet Adorationis nomen. Adorare apud Antiquos, teste Festo, significabat agere: & legati Oratores dicuntur, quia mandata populi agunt. Quidam volunt dictum ab ore, tamen si mente potius, quam ore vera fiat adoratio. Deniq; Honos etiam pro cultu accipitur.

Honos.

Lar apud Plautum:

Ecquid majorem filius
Mibi honorem haberet? Et paulo post:
Atq; ille verò minus minusq; impendio
Curare, minusq; me impartire honoribus.
Dat mihi cornua, ejus honoris, id est, cultus gratia.

Nomina Graeca cultus Deorum.

Haecenus de Latinis nominibus, quibus Gentiles suam religionem cultumq; Deorum insinuerunt. Venio ad Graeca nomina. Inter hæc primum occurrit verbum σεβειν et σεβάζειν, quod Suidas interpretatur εὐλογεῖν & σεβάζειν, id est, colere & venerari: quod procul dubio derivatum est ab Hebræo סבא Sabach, id est, sacrificavit, & סבא Sebach, id est, Sacrificiū: quæ vox & speciatim atq; propriè pro sacrificiatione, & generatim pro toto cultu usurpatur: cujus præcipua ferè pars olim fuit sacrificium. Rom. 1. σεβάζειν & εὐλογεῖν τῆ κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα, &c. Euripides in Hippol. ἑπίσταυμα ἄνθρωπος μὲν θεὸς σεβειν. Lucianus de Sacrificiis, κατὰ τὴν θνητῶν οὐκ ἀλλοτρίων ἀπολλῶν. Porro σεβείναι interdum acti vè colere, observare, venerari etiam de hominibus: interdum passivi vè pro coli, vel adorari usurpatur. Ab hoc verbo Sabini sunt dicti, seu a cultura Deorum, quod ea gens Deos præcipuè colat. Inde & σεβίζω Poëtis idem est, quod σεβάζειν, & σεβασμῶ. Hinc σεβας, τὸ (nomen indeclinabile, ut putatur) cum venerationem, cultum divinum, adorationem, tum rem, quam veneramur & adoramus, tum stuporem ex admiratione significat. Σεβασμός item & σεβασίς veneratio dicitur, ac σεβασμός, quod venerantur homines & colunt. Σεβαστός veneratione & admiratione dignus, venerandus, augustus, quod plerunq; Imperio Romano fuit cognomen. Hinc εὐσεβής, pius, religiosus, qui probè colit & veneratur Deum. Lucian. de Calum. Προς τὸν εὐσεβῆ καὶ φιλόθειον ἀθεῖ καὶ ἀνοσίφιλος ἀσεβῆτα. Εὐσεβείν probè et religiose Deum colere. Isocrates in Nicoclem, εὐσεβῶς θεοῦ πῶς θεός. Εὐσεβείν dicitur, quod religiose & piè fit. Εὐσεβέως & contractè εὐσεβῶς piè, religiosè. Εὐσεβίμω piū factum, officiū pietatis. Εὐσεβεία pietas, religio. Itē θεοσεβεία, cultus Dei, θεοσεβείν Deum colere, θεοσεβής, qui Deū si vè Deos colit, θεοσεβῶς, religiosè, piè, more eorū, qui Deum colunt. Opposita sunt ἀσεβεία, impietas, et cōtemtus venerationis et cultus divini: ἀσεβής, impius, irreligiosus, qui contemnit & negligit cultū Deorum: ἀσεβείν impiè agere, impiū et irreligiosum esse. Xenophon ἀσεβείν εἰς τὰ μυστήρια. Athen. ὡς ἀσεβοῦντα καὶ θύοντα κατὰ τὰ πάτρια κολλῶσάτι. Item, δυσσεβεία, & ποῦτ, δυσσεβίη, idem quod ἀσεβεία, & δυσσεβής, idem quod ἀσεβής.

σεβειν.

σεβείναι.

σεβας.

σεβαστός.

εὐσεβής.

εὐσεβείν.

εὐσεβίμω.

εὐσεβεία.

εὐσεβεία.

Εὐσεβεία nonnulli a voce σεβας volunt deduci, quæ θαύμα & stupendum quid significat, quod Εὐσεβεία in cultu Dei omnia sint θαυμάσια, id est, admiratione digna. Trismegistus, quem plurimum & etymon & de Laetantius & Augustinus ipse sequitur, εὐσεβείαν definit θεοῦ γνώσιν, & Stoici, auctore Laert. finitio. tio lib. 7. εὐσεβείαν definiunt ἐπιστήμη θεοῦ θρησκείας, id est, scientiam colendi Dei, si vè cultus divini. Eandem definitionem adfert Suidas.

Aliud nomen, quo cultus & religio cum vera, tum falsa Ethnicorum a Græcis exprimitur, est λατρεία, nomen λατρείας. Hoc primò quidem in genere quodvis servitium profanum, tum divinum significat. Idem est λατρεύω a λατρεύειν, servire, famulari, &c, quod ipsum a λατρεύω & derivata. n, id est, servus, famulus & serva, famula, deducitur. Significat hoc etiam mercenarium. λατρεύς servus μισθῷ δ' ἐλάθειν, λατρεύς mercus. λατρεύτης cultor. Apollo etiam & Neptunus λατρεύς cognominatur a servitio Inomedonti in extruendis muris præstito. λατρεύειν volunt compositum esse a λα particula intensiva, καὶ τρεῖν, id est, φοβεῖσθαι, hoc est, tremere, metuerè: unde λατρεύς, id est, tremor. quod servi ad dominorum jussa & imperia vehementer tremere soleant.

Et si verò nomen hoc apud profanos auctores servitutem, si vè servitium profanum; & λατρεία quidem mercenarium significat: tamen apud Ecclesiasticos scriptores, ut apud Damascenum & quid apud sacros scriptores passim in novo Testamento accipitur cum pro religioso, tum etiam superstitioso cultu, ut Rom. 1. εἰσεβάδην, καὶ ἐλάτρευσαν τῆ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα. Hic cultus εἰκονολατρεία & εἰδωλαλατρεία vocatur, & εἰδωλαλατρεύς cultor idolorum & simulacrorum, & εἰδωλαλατρεύειν, idolorum seu simulacrorum cultui studere, vel esse deditum. Omnino autem τὸ λατρεύειν gentiliū fuit laterem lavare, ut est in pro verbo.

Videtur etiam ab hoc verbo λατρεύειν derivatum esse Gallicum flatter, cui respondet Germanicum flatteren / id est, adulari, eò quod servitium si vè profanum, si vè etiam divinum plerunq; cum adulatione & hypocrisi est conjunctum: unde etiam adulandi verbum a Græco λατρεία derivatum, sicut a δουλεία, adulari.

Porro ut λατρείας, ita δουλείας quoq; nomen, quæ duo sunt homonyma, cum apud profanos quidem auctores pro humano plerunq; servitio, tum verò apud scriptores Ecclesiasticos, in novo & veteri Testamento partim pro vero unius Dei, partim etiam pro falso & adulterino Deorum cultu usurpatur. De utriusq; autem vocabuli discrimine, quod nonnulli statuerunt, hæc sunt Augustini verba lib. 10. cap. 1. Latrām nostri, ubicunque scripturarum positum est, interpretari sunt servitutem. Sed ea servitus, quæ debetur hominibus, secundum quam præcipit Apostolus ser vos dominis suis subditos esse debere, alio nomine Græcè nuncupari solet. Latrā verò secundum consuetudinem, qua locuti sunt, qui nobis divina eloquia condiderunt, aut semper aut tam frequenter, ut penè semper, ea dicitur servitus, quæ pertinet ad colendum Deum. Proinde si tantummodo cultus ipse dicatur, non soli Deo deberi videtur. Dicimur enim etiam colere homines, quos honorifica vel recordatione, vel præsentia frequentamus. Haecenus Augustinus; de cuius distinctione ejus Commentator Ludovicus Vives hæc subjicit: λατρεύω est δουλεία, quasi servitio: sed postea Ex Ludovicæ factum est, ut esset σεβόμαι, teste Suida. Augustinus servitutem hominibus debitam non latrām vive appellari vult, sed alio nomine, puta δουλείαν. Nam ad Ephesios sexto, quem locum citat, sic est Græcè: οἱ δούλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις καὶ σαρκί. Hinc est illa distinctio facta de adoratione, latrā, dulia & hyperdulia. Vallā docet λατρείαν & δουλείαν idem esse & utrunque significare Ex Vallā. servitutem, quod ex Suida ostēdit, qui & ait: λατρείαν δουλείαν εἶναι ἐπὶ μισθῷ, servitutem esse mercenariam. Hucusq; Vives.

Utriq; autem huic nomini λατρείας & δουλείας respondet Hebræum אבדא Abudáh, id est, servitus, & Germanicum Gottesdienst / id est, servitium si vè cultus Dei, & Götzendienst / id est, servitium si vè cultus, qui præstatur idolis, Diisq; alienis.

Duobus his vocabulis respondet θεραπείας nomen & verbum θεραπεύειν, quod et si profanum & servile plerunq; servitium significat: tamen ad divinum quoque servitium aliquando accommodatur. Sic Plato dixit θεραπείαν εἶναι θεῶν, οἷαν οἱ δούλοι τοὺς θεαπότας θεραπείαν.

πεύσει, nempe υπηρετικῶ. Sic Suidas εὐσεβείαν definiit ἐπισήμω θεῶν θεοπραξίας, id est, scientiam Deo inferuendi, siue ejus colendi. Plutarchus quoq; religionem vocat θεοπραξίαν δεῖ: & Isocrates μεγίστω θεοπραξίαν dixit, id est, cultum maximum.

θρησκεία.

Sequitur θρησκείας nomen, quod & sacris & profanis in litteris saepe cum pro vera & legitima, tum pro falsa & fucata religione accipitur. Hoc nomen Suidas a Thracibus vult fuisse deductum, apud quos Orpheus, Poeta primus ἐπεχνολόγησε τὰ τῶν ἑλλήνων μυθήματα, id est, inuenit, excogitavitq; Græcorum mysteria: quæ cum ad alias gentes perlata essent, a Thracibus unde didicerunt, eum cultum θρησκείαν appellârunt. Suidæ verba sunt hæc: θρησκεία, λατρεία, θρησκείη, id est, θεοσεβείη, ὑπερηγεῖ τοῖς θεοῖς, λέγεται ἄρως Ὀρφεὺς θραξ ἄρως ἐπεχνολόγησε τὰ ἑλλήνων μυθήματα καὶ τὸ πρῶτον, θεὸν θρησκείην ἐκάλεισεν, ὡς θράκων ἔπος τὸ εὐρήσεως, ἢ δὲ τὸ θεὸν θρησκείην, id est, ὄρα. Idem testatur Plutarchus in vita Alexandri. Herod. lib. 3. τῆ ἱεροσώμῃ καὶ θρησκείᾳ χολάζειν τὰ θεῖα. Postea pro religione sumi generaliter capit. Unde Dii Thracæ, Dii Samoθracum, qui, ut est apud Varronem lib. 4. de lingua Lat. habiti sunt sanctissimi. Hoc igitur θρησκείας nomen in sacris litteris aliquando bonam in partem accipitur pro vero Dei cultu, ut Act. 27. ubi Paulus dicit, se exactissime secundum sectam suam θρησκείας, id est, religionis, scilicet Pharisaicæ vixisse: tamen si potest ibi etiam in malam partem accipi. Iacob. 1. εἰ τις δοκεῖ θρησκῆ & εἶναι, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τέττα μὲν τῶν ἢ θρησκεία, Si quis sibi videtur pius aut religiosus esse, non refrænans suam linguam, sed cor suum decipiens, hujus religio vana est. Et, θρησκεία καὶ ἀμείλιχὸς καὶ αὐτὴ ὄρα, ἐπισκεπτόμεθα ὄρανας καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν ἀσπίλον ἑαυτὸν τρεῖν δὲ τὸ πῶς: Id est, Religio pura & immaculata apud Deum & Patrem hæc est, in visere orphanos & viduas in afflictione ipsorum, & immaculatum sese seruare a mundo.

θρησκεία in S. litteris in bonam partem sumitur.

θρησκεία in S. litteris sumitur etiam in malam partem. Tristitia nomen a θρησκεία derivatum. ὄσιον & ὄσιότης.

In malam partem deinde, pro superstitione videlicet, accipitur ferè cum appositione quadam, ut ad Coloss. 2. θρησκεία ἀγγέλων, superstitiosus Angelorum cultus: & ἰδελοθρησκεία apud eundem pro religione siue cultu, quem homines pro arbitrio, seu libidine potius sua excogitarunt, confinxerunt atque commentati sunt. Apud Suidam ἰδελοθρησκείαν voluntarium cultum siue religionem arbitrarij suo sequi & amplecti significat. Quid si Tristitiæ nomē a Græco hoc θρησκείην sit derivatum, tanquam impietas, seu improbitas, quæ certè cum falso & superstitioso cultu est conjuncta. Italis enim Tristo est impius & improbus?

Præterea ut Sanctitas apud Latinos, ita vox ὄσιος & ὄσιότης apud Græcos pro religione & cultu divino, siue is verus sit, siue fictus & commentitijs accipitur. Plato in Dialogo, qui Euryphron Euthyphron inscribitur, siue de Sancto, duo facit τὰ δικαιά, id est, justū siue justitiæ genera: Vnum, quod vocant εὐσεβείας τε καὶ ὄσιον τὸ πρὸς τῶν θεῶν θεοπραξίαν, &c.

Idem omne quidem sanctum, dicit esse justum, sed non omne justum sanctum, non secus atque ubi pudor: ibi est metus: non autem ubi metus, ibi est pudor. Idem omne δὲ ἀεσοφιλές dicit esse ὄσιον, τὸ δὲ μὴ ἀεσοφιλές ἀνόσιον, id est, omne id, quod Deo gratum est, id dicit esse sanctum: quod Deo non est carum atque gratum, id esse non sanctum seu profanum. Deum enim mensuram atque canonem divini cultus esse optimum. Id probat simili ducto a servis bonis atque probis, qui dominos suos colunt non pro sua, sed ipsorum voluntate. Cultum itaque Dei in obedientia voluntatis divini maxime consistere. Ibidem ea demum dicit esse ὄσια, id est, sancta, si quis quæ grata sint Diis, ea norit dicere & facere εὐχόμενος καὶ θυῶν, id est, cum precando, tum sacrificando, quibus conferuntur cum privata domus, tum universæ Respub. Contra verò ea, quæ Diis sunt ingrata, omnia evertere & perdere. Hinc tandem concludit, ὄσιον καὶ ὄσιότητα, id est, sanctum & sanctitatem esse ἐπισήμω τὰ θύεντα καὶ εὐχόμενα, id est, scientiam sacrificandi & precandi: & θύειν quidem, id est, sacrificare, esse δωροῦναι τοῖς θεοῖς, id est, dare, siue largiri Diis. τὸ δὲ εὐχόμενος αἰτεῖν τὰς θεάς, id est, precari esse petere quid a Diis. Hinc efficit ὄσιότητα esse ἐπισήμω αἰτησεως καὶ δόσεως, id est, scientiam petendi & dandi. Cum autem Euthyphron inde vellent concludere, Cultum igitur Dei esse ἐμποικίω θεοῖς καὶ ἀνθρώποις παρ' ἀλλήλων, id est, mercaturam negotiationemve mutuam inter Deos & homines, respondet, opinionem hanc ejus refellens, religionem nequaquam mercaturam proprie posse dici, cum ea, quæ Diis dant, hominibus omnibus

ὄσια proprie quæ.

Descriptio ὄσιος, & ὄσιότητος.

omnibus sint nota: cum nihil habeamus boni, quod non ab illis nobis detur. At verò τίς, inquit, ἢ ὠφέλεια τοῖς θεοῖς ἔσται δὲ τῶν ἑλλήνων, ἀπαρ' ἡμῶν λαμβάνουσι, hoc est, quid commodi & utilitatis percipiunt Dii ex donis illis atque numeribus, quæ a nobis accipiunt? quasi diceret, Nihil. Contra autem, ut in omni contractu: ita in mercatura oportere ut onerum, impensarum atque damnorum: ita utilitatum atque commoditatum esse societatem, atque communionem. Atqui cum nulla in Deum ex religione nostra redundent commoda, non posse dici ἐμποικίω. Nam ὄσιότης θεοπραξία ἔσται θεῶν, ἢ ὠφελείας ὅτι θεῶν, ἢ τε βελτίους ποιεῖ τὰς θεάς. At objiciat non nemo: Deus tamen ab hominibus glorificari & sanctificari: ac honos atque gloria ejus augeri, propagari & illustrari dicitur. Respondet Socrates, hoc non ita intelligendum quasi aliqua honoris atque gloria ad Deum fiat accessio, qui cum sit immensus, infinitus, omnibusque numeris perfectus & absolutus, nihil ut essentia, ita gloria ejus vel addi, vel demi, aut detrahi potest: sed quia Dei gloria atque honor magis ac magis hominibus patefit ac innotescit. Hoc Solis similitudine illustrari potest, qui quando longè lateque suos in mundo spargit radios, videtur ille ab hominibus illustrari, cum nulla vel minima ad Solem fieri possit splendoris accessio, & non Sol ab hominibus, sed homines potius a Sole illustrentur.

Porro ὄσιον, id est, sanctum, nonnulli volunt dici quasi ἀσιον δὲ τὸ δέειν seu ἀξέειναι, id est, ὄσιον ἔσθαι, a colendo, seu venerando. Quid si potius ab Hebræo חַשִּׁיד, Chasid, siue חַשִּׁיד, Chasæd, id est, benigno, & misericorde, siue benignitate & misericordia sit derivatum? ὄσια etiam in plurali numero res sacre: item justa, parentalia, & exsequia appellantur, sicut & τὰ ἱερά καὶ νόμιμα καὶ νομιζόμενα. Hinc ὄσιον, ἀφοσίον, ἐξοσίον, καὶ ὄσιον, sanctum & purum sceleris reddere, piare, expiare, sanctificare, consecrare. Inde fit ἀφοσίωμα, piaculum, & ἀφοσίωσις expiatio. Opponitur τὸ ὄσιον & ὄσιότης, id est, sancto & sanctitati τὸ ἀνόσιον καὶ βίβηλον, id est, impium, nefarium, profanum, καὶ ἀνοσίωτης, id est, impietas.

Sed Religio atque cultus divinus etiam τιμὴ, id est, Honor appellatur: & Deum siue Deos τιμῆν, idem quod colere. Theodoretus, Deos τιμῆν ἐτησίως δημοδοῦναι, id est, annuo epulo, a quo verbo τιμῆν, Latinum Timendi & Timoris nomen videtur derivatum: quod & ipsum sepe pro uniuerso cultu divino accipitur.

His adde nomen φόβος καὶ φοβέειν: quod etiam Timorem & Timere significat. Unde Poeta φόβος ille Timorem facit Deorum auctorem:

Primus in Orbe Deos Timor fecit.

Et Plutarchus de superstitione, Metus siue timor Deorum qualis? Qui Deos metuit, omnia metuit.

Adde postremo his θεολογίας nomen. Vetusissimi Græciæ scriptores, ut ait Lactantius libro de ira Dei cap. 11. Qui de Diis & Deorum cultu agerent, appellari primum sunt θεολογοί, & eorum scientia θεολογία: non autem εὐσεβεία. Sed cum Deorum alii Dii tantum: alii Demones conferentur, jam bipartita capit esse Ethnicorum Theologia.

Alia enim de veris Diis, in quibus Theologiæ nomen mansit: alia de Demonibus tractata. Quæ de Diis egit, triplex fuit constituta, ut docet Augustinus ex Varrone lib. 5. de Civit. Dei capite sexto, nempe Μυθική, φυσική, πολιτική, id est, Fabulosa, Physica seu Naturalis, Civilis, seu Politica, Poetica, Philosophica, pro diverso fine, propter quem Deos & eorum gesta commemorabant. Quæ Demonum vim explicabat, illa tantum fuit bipartita: quia cum Demonibus Demonum alii sint boni & utiles; alii autem mali, noxii & timendi: quæ de Demonibus malis quæ triplex, placandis & averruncandis agebat μανθία & ῥητεία est dicta. Quæ autem bonos alliciebat & invitabat sacrificiis θεωρία & τελετή. Augustinus libro decimo, de Civitate Dei capite nono.

Προσκύνημα etiam & ἀεσοκωνήσις adorationem & venerationem significat a ἀεσοκωνήσιν, voce δὲ τὸ κωδὸς deducta, quæ proprie quidem significat sese instar catelli ad pedes alicujus, tanquam sui Domini, honoris & subjectionis causâ pro voluere: translata verò ado-

θεολογία

θεολογία

duplex.

1. Vna de

2. Altera de

3. quæ triplex,

4. Προσκύνη-

μα.

2. Superstio, aliterum extremum religiois.

Alterum extremum, excessum videlicet, diximus esse superstitionem. De hac sic Plutarchus in libello, quem scripsit de Superstitione, Nullus est animi morbus tam multis erroribus, perturbacionibusq; scatens, & ex tam inter se dissidentibus & pugnantibus opinionibus refertus, atque superstitio. Idem ibidem, Superstitionis ridicula sunt opera atque effectus, verba, motus, praestigiae, incantationes, circumcurstationes, tympanorum pulsationes, lustrationes impurae, sordida castimonie, barbarica & injusta in templis supplicia, quae nonnullis occasionem dederunt dicendi percontumeliam, praestare nullos esse Deos, quam qui talia probent, usq; delectentur, adeoq; sint contumeliosi, sordidi & morosi. In superstitione, ait Cicero libro de Inventione, inest timor inanis Deorum, cum scilicet timemus, ubi nullus debet esse timor. Superstitio, ut idem confessus est, fusa est per gentes, oppressit omnium serae animos, atq; hominum imbecillitatem occupavit. Nec tamen, superstitione tollenda, religio tollitur. Idem pro Cluentio, Pietate & religione & justis precibus non contaminata superstitione, nec casus hostis Deos placari dixit. Superstitione qui est imbutus, ut ait idem de Finibus, quietus esse nunquam potest: cui nulla sunt vel per somnium inducia, ut ait Plutarchus, quiq; neque vigilans recta ratione utitur, neque ab eo, quod ipsum perturbat, somno liberatur, sed dormit ratio, semper vigilat metus, fuga mali aut requies nulla datur. Imbecilli animi facile superstitione concipiunt, Idem de Divinatione. Et de Natura Deorum, Ita factum est in superstioso & religioso, alterum vitii nomen, alterum laudis.

Superstiosus unde dicti.

Superstiosos M. Tullius, libro secundo de Natura Deorum, voluit dictos quod totos dies precarentur & immolarent, ut sibi sui filii essent superstites, secundum illud Plauti in Asinaria: Sicut tuum vis unicum gnatum superesse, id est, superstitem & vitam sospitem esse. Ser vius similiter superstitionem vult dictam a superstite, quae anicularum propria est, quae multam per aetatem superstites sunt, & quae rebus inanibus addictae, dum volunt videri nimis religiose, superstitione sunt & ita delirant. Hinc superstitione a Cicerone & aliis tribuitur mulieribus, & quidem vetulis potissimum, ut quae ad superstitionem inprimis proclives sunt atque propensa. Hinc superstitione saepe muliebris & anilis appellatur. Idem Cicero de Divinatione, Omnis superstitione, inquit, est imbecilli animi atque anilis. Item de Inventione, Ea superstitiones sunt penae aniles. Item, Est periculum, ne aut neglectis his impietate, aut susceptis anili superstitione obligemur, de Natura Deorum. Huc facit illud, Non id dicitis superstitione atq; aniliter, sed physica constantiq; ratione.

Lactantius de etymo superstitionis.

Lactantius vero in Institut. Christ. libro secundo, capite vigesimo octavo, existimat superstitionem & superstitiones dici, non eos, qui filios suos superstites optant (Omnes enim optant.) Sed hos, qui superstitem defunctorum memoriam colunt, aut qui parentibus suis superstites colebant imagines, eorum domi tanquam Deos penates. Nam qui novos sibi ritus assumebant, ut in Deorum vicem mortuos honorarent, quos ex hominibus in caelum receptos putabant, hos superstitiones vocabant; eos vero, qui publicos & antiquos Deos colerent, religiosos nominabant. Unde Virgilius,

Vana superstitione, veterumq; ignara Deorum.

Vanam vocat, ceu proprio epitheto superstitionis: unde Silius Italicus libro quinto.

Vana superstitione, Dea sola in pectore virtus.

Ut iustitia a iure sistendo: sic superstitione a supersistendo dicitur.

Quid si, ut iustitia dicta est a iure & sistendo, quod sit virtus, qua jus suum cuiq; sistitur, hoc est, pariter aequaliterq; tribuitur; & solstitium a sole quasi sistendo; ita superstitione a super & sistendo dicta sit, quod ea cum Deo, cum Diis alienis sistat, id est, tribuat, quae sunt super, id est, praeter & contra veram rationem seu voluntatem legemq; divinam. Ita superstitione secundum nominis Latini notationem est nimia & superabundans pietas & religio, secundum illa Ecclesiastici seipso capite, Noli esse justus multum, & c. ne impietate egeris multum. Tam enim malum iudicatur nimium esse justum, id est, superstitionem, quam nimium esse sceleratum. Ut enim summum jus, summa est injuria, ita nimia & supervacanea religio, summa est superstitione.

Nomina Graeca superstitionis.

Graecis superstitione duobus potissimum nominibus insignitur, prout duae superstitionis sunt species. Una est, qua immediate in Deum ipsum, qui solus est colendus, peccatur: & haec est δεισιδαιμονία appellatur, quando in Deum peccatur per idola & simulacra, ut nomen ipsum sonat. Altera species est εἰδωλοθρησκεία, qua proprie in cultum peccatur. Interdum tamen superstitione appellatur etiam δεισιδαιμονία, id est, Daemonum, Deorumve metus superstitionis, & δεισιδαιμονία, qui

qui meticolose Demonas, seu Deos colit, & δεισιδαιμονία, metu Deorum superstitione teneri seu conflictari. Verè & merito superstitione hoc nomine insignita fuit ab Ethnicis, propterea quod, ut Cicero ait libro de Invent. in superstitione timor inest inanis Deorum. Homines enim superstitione riosi perpetuo Daemonum metu si ve tremore conflictantur atq; torquentur. Unde Cicero de Finibus, Qui superstitione est imbutus, quietus esse nunquam potest: & Plutarchus libro citato, Superstitiosus pallet Coronatus, sacrificans trepidat, tremente voce vota facit, manibus adolet titubantibus omninoq; ostendit, nugatum esse Pythagoram, qui dixit optime nos habere, cum ad Deos accedimus. Tunc enim miserrime pessimeq; affecti animo sunt. Haec Plutarchus de superstitione. Idem ibidem superstitione riorum vel superstitione exitus dicit esse lethales: cum illi magis impii sint. Nam superstitione impias de Diis qui Deos esse negant, habent opiniones. Deorum igitur sunt inimici. Itaque δεισιδαιμονία, id est, superstitione, verè δεισιδαιμονία, id est, infelix & infortunatus dici potest. Nos Germani rectè Idololatriam & superstitionem partim Abgötterey/ partim Apossteurey/ & heuchelei appellamus. Abgötterey/ quod a Deo uno animos nostros avocatur, atque traducit ad Deos alienos. Apossteurey/ verò & heuchelei ab hypocrisi & simulatione, quia est religio fallax, ficta & simulata. Galli hominem superstitionem Bigot, & superstitione Bigotterie appellant voce composita ex Bi, vel Bey/ quae vox Germanice Apud, & Gott/ quae Germanice Deum sonat: propterea quod superstitione homines simulant, se Deo esse propinquos & proximos, cum ab eo sint alienissimi, longeque remoti; vel quod caeco quodam mentis errore Deum, si ve Deos sibi propinquos, proximos ac praesentissimos esse opinantur. Multa enim sunt, ut hoc obiter dicam, Gallorum & Germanorum communia vocabula, ut etiam Itolorum, praesertim militaria, & ea imprimis, quae a Latina lingua sunt alieniora & remotiora.

Nomina Germanica superstitionis.

Et si verò Gentiles, ac illorum praesertim doctores, atq; magistri, Philosophi dicti, plurima ratione veritatisq; admodum consentanea & de religione & de superstitione memoriae litterarumq; prodiderunt: tamen veram religionem a falsa, si ve a superstitione discernere nequaquam potuerunt, & veram religionem, ut Iudeorum antiquam a Deo ipsis praescriptam atq; praescriptam appellaverunt: suas autem vel turpissimas & monstruosissimas superstitiones religionis Augusto sanctoque nomine insignierunt. Nam, ut ipse Cicero confiteretur, superstitione religioni propinqua est, & ut idem testatur, religionem superstitione imitatur, hoc est, religionis verae est imitatrix, emulatrix, simulatrix, quasque similes, quae speciosam praese fert religionis speciem. Sic enim, exempli gratia, ferè tota illa Gentilium, si ve gentium antiquarum religio profecta fuit ex κακοθρησκεία, id est, prava, per versa atque praeposteram quadam prisca, antiqua, ac verè divina illius religionis, quam Patriarchae, & illorum posteri, Iudaei, divinitus sibi traditam atq; praescriptam coluerunt, imitatione. Inde certè sumpserunt atque mutuati sunt plurimos ritus atque ceremonias. Deus autem ut electum, eximium & peculiarem illum suum populum Hebraeum & Iudaeum, & Israeliticum dictum, a varia, multiplici, infinita atque monstruosa illa reliquarum gentium superstitione atque idololatria, ab innumeris illarum opinionibus atq; erroribus ab innumerabilium Deorum cultu atque veneratione, ab innumeris, multiplicibus, diversis interque se contrariis eos colendi modis atq; formis, ab innumeris illarum templis, delubris, fanis atque lucis, ab innumeris aris & altaribus, ab innumeris idolis, statuis & imaginibus, ab innumeris ludis atque spectaculis, ab innumeris sacris atque sacrificiis, ab innumeris sacerdotibus atque sacerdotibus, ab innumeris ritibus ceremoniis, gestibus seu potius gesticulationibus variis & ridiculis, ab innumeris oraculis, auguriis, auspiciis & vaticinationibus avocavit atque avertit: ita se solum & unum verum Deum, ab uno & solo ferè illo suo populo, uno in loco, una in regione, uno in tabernaculo atque templo, uno altari, unis festis & solennitatibus, uno modo ab ipso met praescripto atque tradito, ab unius tribus sacerdotibus atque Levitis, uno animo atque spiritu, absque ullis idolis & simulacris coli & adorari voluit atque praecipit. At miser iste populus cum ipsius Diaboli instinctu atque impulsu, tum auctoribus & impulsoribus hominibus saepe in impias & impuras Gentilium superstitiones prolapsus est, & idcirco gravissimas, & quidem iustissimas poenas luit.

Ethnici veram religionem a superstitione discernere non potuerunt.

A superstitione Ethnicorum Deus Iudaeos avocavit.

Iudaei in superstitione Ethnicorum saepe relapsi.

Porro de superstitione libellum integrum scripsit Plutarchus, lectu dignissimum, in quo Gentilium superstitione suis depingitur coloribus.

Ethnici Deos suos coluerunt. 1. Interné. 2. Externé. Interné potiús Deum coli quídam agnoverunt.

Deos autem illos suos fictos & commentitios coluerunt partim interné, partim externé. Interné quidem animo atq; mente suá, vanissimis nimirum suis erroribus, opinionibus & persuasivibus illos amando, omnem salutis atq; felicitatis suæ spem in illis collocando, honorificè de illis sentiendo, & illos magnificando. Externé autem eosdem coluerunt variis & multiplicibus ceremoniis, ritibus, gestibus, votis, precibus, templis, altaribus, simulachris, sacrificiis, donariis, anathematis, peregrinationibus, festis, ludis, spectaculis.

Deum autem si ve Deos animo potiús, spiritu & affectu, & virtutibus quám externis & corporeis rebus, ritibus, ceremoniis, donis atq; muneribus colendos esse atq; placari posse, multi Ethnicorum prodiderunt. Huc illud:

Si Deus est animus, nobis ut carmina dicunt, Hic tibi præcipuè sit pura mente colendus.

Et hoc Ovidii:

Non bove mactato caelestia Numina gaudent, Sed quæ præstanda est, vel sine teste, fide,

Ethnicorum religio mera fuit supersticitio.

Verum quicquid sit, tota Gentilium religio nihil fuit aliud, quám mera superstitio & idololatria: religio, inquam, illorum irreligiosa fuit & superstitiosa: omnis illorum pietas mera fuit impietas: illorum sanctitas profana fuit & polluta: illorum res divina, non res fuit divina, sed potiús humana; immo demoniaca, ab hominibus Daemonum instinctu afflatuq; excogitata & in mundum introducta: omnia illorum sacra vera fuerunt secundum alteram vocabuli hujus significationem sacrerina, hoc est, summopere execranda & detestanda atque adeo sacrilegæ omnis illorum veneratio Deorum atque cultus omnis venerationis & reverentiæ fuit expers. Denique religio seu potiús superstitio illorum omnis impietatis & improbitatis, omniumq; scelerum atque flagitiorum mater fuit atque procreatrix, ut ipsorum doctores atque Philosophi mee sæpe testati sunt atq; confessi.

De sacrificiis, parte præcipua religionis Ethnicorum: & primitivum de nominibus Latinis. Sacrificii nomen quid significet. Unde dictum sacrificare.

HIS præmissis in genere de religione atq; cultu Deorum gentilitio, nunc ad sacrificiorum, quæ ejus pars sunt præcipua, generalem explicationem accedamus, exordio rursus ducto ab eorum nominibus.

Sacrificii nomen Latinum aliquando rem, quæ sacrificatur si ve offertur Deo si ve Diis, sicut Hebræum תִּבְחַח Tebach, significat: aliquando ipsam sacrificandi actionem, quæ sacrificatio propriè appellatur. Est autem vox composita a sacro & facere; ita ut sacrificare sit idem, quod sacrum facere, vel veniam petere sacrificacione. Pro sacrificare verò, vel sacrificari Deo, Latini etiam ajunt sacrum, si ve sacrificium Deo alicui facere, factitare, fieri. Plinius libro tertio capite quinto, Diva Angerona est, cui sacrificatur ad diem duodecimum Kalendas Januarii ore obligato, &c. Plautus in Mostellaria, Iovi viro argento sacrificassem. Idem in Capt. Genio suo quando sacrificat, ad rem divinam, quibus opus est, Samis vasis utitur. Cicero, Cujus Laurentiæ vos Pontifices ad aram in velabro sacrificium facere soletis. Idem de Aruspicum responsis, Qui sacrificia gentilitia illo ipso in sacello, statuto loco, anni versaria factitarunt. Ibidem, Sacrificium, quod fiebat pro salute populi.

Sacrificium. Sacrificati.

A sacrificio fit Sacrificus, si ve sacrificulus, qui sacrificium, si ve sacrum facit. Item, Sacrificum, id quod ad sacra, seu sacrificia pertinet. Item Sacrificati a Cypriano & aliis scriptoribus primitivè Ecclesiæ, qui idolis sacrificant: ut thurificati, qui thura idolis adoleverant. Cyprianus, Libellatici, id est, qui libellis conscientiam suam macularunt, cum sacrificatis non sunt comparandi.

Sacrum, vel sacra.

Porro cum vox sacrificii sit composita, ut dixi, ex sacro & facere, observandum utrunque nomen separatim pro sacrificio & sacrificacione usurpari. Quoad prius, sacrum & in plurali numero, sacra, sæpe pro sacrificio accipitur. Cicero pro Cornelio Balbo: Sed cum illam, quæ Græcum illud sacrum monstraret & faceret, ex Græcia deligerent: tamen sacra pro civibus civem facere voluerunt. Ibidem, Sacra Cereris summâ Majores nostri religione confici voluerunt. Ibidem, Sacra Cereris per Græcas semper curata sunt sacerdotes. Idem de Legibus, Nec ulla vitiorum sacra obeunt. Idem rem sacram facere sæpe dixit. Pertinet hinc etiam pro verbum, Inter sacrum

& saxum.

& saxum. Atq; hæc de priori. Quoad posterius, Facere absolute aliquando idem est, quod sacrificare, si ve sacrificium facere. Cicero pro Muræna, Nolite a sacris patriis Iunonis hospitæ, cui omnes consules Facere, id est, sacrificare necesse est, domesticum & suum consulem potissimum avellere. Virgilius in Bucolicis:

Cum faciam vitulâ pro frugibus ipse venito: Faciam, id est, sacrificabo. Sic Operari idem Operari pro sacrificio, quod sacrificare. Virgilius,

Sacra refer Cereri, latis operatus in herbis: Operatus, id est, sacrificans. Et Operatio pro sacrificio. Plautus, Ut isthac operatio, id est, sacrificatio, crimen expiet. Sic operari sacris, idem est, quod sacra facere, sacris operam dare.

Præterea Res divina cum generaliter pro tota religione, tû pro sacrificio, seu sacrificacione Res divina, pro sæpe accipitur. Et in plurali Res divina. Cicero, Patet, quæ ad res divinas, id est, sacrificia, ut sacrificio. Idem, Res illum divinas apud eos Deos in suo sacrario prope quotidie facere vidisti. Plautus Pænul. Paucis verbis rem divinam facito. Idem Stichus: Iube famulos, rem divinam apparent mihi.

Vocantur etiam sacrificia a Latinis victimæ & hostia: quæ tamen voces cum generatim pro victimæ & sacrificio, tum speciatim pro certis generibus sacrificiorum accipiuntur. Ac victimam victimam quidem, teste Festo, Aelius Stilo voluit esse vitulum, ob ejus vigorem sic dictum: alii inde, quod vincula adducatur ad altare, aut quod hostibus victis immoletur. Quidam sic dictam victimam, quod ictu percussa concidebat. Sic igitur quadruplex ferè hujus vocabuli ratio atq; notatio adfertur. Quid si victima dicta sit a victu, propterea quod sacerdotum & sacrificulorum victus constabat victimis: Victimis enim sacerdotes victitabant, victumq; sibi comparabant: unde Hoseas Propheta sacerdotes suæ ætatis idololatrias & superstitiosos dixit peccata populi sui comedere fuisse solitos: ubi vox peccatorum pro sacrificiis, ut sæpe aliàs in sacris litteris accipitur. Victimam autem speciatim dictam esse eam, quæ post victoriam & dextra victrice immolabatur, testantur illa Ovidii:

Victima, quæ dextrâ cecidit victrice vocatur. A victima dicti sunt Victimarii, partim negotiatores, qui victimas emebant & vendebant (Plinius, Unde victimarii, negotiatores vili mancipio.) partim ministri sacrificii, de quibus infra.

Ut autem victimæ; ita Hostiæ quoq; nomen cum generatim quodvis sacrificium significat, Hostiæ quoq; tum speciatim quod victis hostibus immolabatur, secundum idem Ovidii, sacrificium & genus sacrificii denotat.

Victima, quæ dextrâ cecidit victrice vocatur:

Hostibus a domitis hostia nomen habet.

Sic Christi sacrificium secundum specialem hanc utriusq; vocabuli significationem (si sacra licet miscere profanis) hostia & victima dici potest, quo nimirum omnes cum visibiles, tum invisibiles generis humani hostes, videlicet Diabolus, Mundus, Peccatum, Mors, Infernus, Legis maledictio, domiti, de victi, atq; prostrati fuerunt. Hostiam Festus vult dictam ab antiquo verbo Hostire, quod ferire significat, quod hostia hostiebat, id est, feriebatur, seu cædebat. Quid si hostia dicta sit vel a Græco ὅστια, quasi ὅστια, id est, sancta: vel ab Hebræo חַטָּאת חַטָּאת, quod & peccatum est, & hostia pro peccato: vel quod sit quasi ostium salutis? Inter hostiam autem & victimam speciatim dictam discrimen adferunt, de quo, sicut & de aliis, quæ huc faciunt, vide Gyraldum in libris, quos de Diis gentium conscripsit.

Porro Hostiam Antiqui Agoniam vocabant ab agendo: unde Agonium, dies appellabatur, Agonia, quo Rex hostiam immolabat: quamvis Agonium etiam putabant dici Deum, præsidem rebus agendis, cujus festivitatem Agonalia vocabant, si ve quia agones dicebant montes. Inde Agonia sacrificia sunt, & Agonius ludus. Forsan vel a voce Agone, vel ab agedis pecoribus: unde etiam Agolum dixerunt baculum pastorale, quo pecudes aguntur. Hæc Festus.

Sunt præterea apud Latinos quedam vocabula, quæ tametsi propriè peculiare quosdam ritus significant: tamen in genere pro sacrificio & sacrificacione sæpissimè accipiuntur. Hujusmodi sunt libationis, immolationis, mactationis, votorum, initiationum, suppliciorum nomina. Libatio igitur propriè nihil aliud erat, quám res, ad sacrificia destinatas, leviter degustare, & quasi pri-

moribus labris degustare: saepe tamen pro sacrificare ponitur, ut apud Virgilium & Tibullum: Nunc pateras libate Iovi.

Immolare. Sic Poma libare pro sacrificare. Sic, Immolare proprie erat hostiam mola, id est, farre molito & sale aspergere; creberrime tamen in genere sacrificare significat. Cicero de Natura Deorum, Pythagoras Musis bovem immolasse dicitur. Sic, Immolari absolute. Idem de Divinatione, Cum pluribus Diis immolatur, qui tandem evenit, ut aliis literetur, aliis non literetur? Idem ibidem, Cum Sylla in agro Nolano immolaret, id est, sacrificaret, &c. Inde fit etiam Immolatio, Immolator, de quibus infra.

Macltare pro sacrificare & interficere. Idem ditendum de macltandi verbo. Macltare proprie est sacrificare victimis caesis: ut, Et nigram macltabis ovem, lucumq; re vises.

Macltare, pro augere. Hinc apud bonos auctores interdum pro interficere ponitur. Interdum etiam significat augere, & tam in bonam, quam malam partem accipitur: in bonam, ut apud Ciceronem, Ferunt laudibus, macltant honoribus: & apud Plautum, Tamen honeste macltatum reducam domum: in malam partem, ut apud eundem Ciceronem in Vatinius, Quo etiam majore malo es macltandus, quod non solum facto tuo, sed etiam exemplo Rempublicam vulnerasti, neque solum improbus esse, sed etiam alios docere voluisti. Sic macltare supplicio, infortunio, damno, malo, re mala, cruce, cruciati apud Plautum frequenter occurrit. Inde Maclte, vox: ut maclte animi, maclte virtute, vel maclte viri virtute. Sic igitur proprie augeri hostia dicebantur, quando immolabantur

Maclte. Maclte, pro victimis auctis. adhibita mola, vino, thure ei infuso, & similibus: unde etiam maclte appellabantur, quasi magis aucta & cumulata. Sed alia quoque significatione augeri hostia dicebantur, quando una hostia non litante, altera, tertia pluresve adhibebantur, de quo inferius. Hujusmodi autem macltandi verbum saepe occurrit, praesertim apud Ciceronem: ut macltare victimam. Pro Flacco: Quam potestis P. Lentulo macltare victimam gratiorem? Sic Puerorum extis Deos manes macltare, pro, Diis macltare novo dicendi modo. Cicero in Vatinius, Et quoniam omnium rerum magnarum a Diis immortalibus principia ducuntur, volo ut mihi respondeas tu, qui de Pythagoricum soles dicere, & hominis doctissimi nomen tuis immanibus & barbaris moribus praetendere, quae tanta pravitas te mentis tenuerit, qui tantus furor, ut, cum inaudita & nefaria sacra susceperis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis Deos manes macltare soleas, auspicia, quibus haec urbs condita est, quibus omnis Respublica atque imperium continetur, contempseris, &c. Accius, Aut illorum copias fundam in mare, aut naues vestras macltabo, (id est, projiciam, praecipitabo) in mare. Videtur alludere ad morem libandi & extra porriendi, id est, projiciendi in forum, de quibus infra.

Macltare verbum crebrum apud Cic. &c. Macltare, pro victimis auctis. adhibita mola, vino, thure ei infuso, & similibus: unde etiam maclte appellabantur, quasi magis aucta & cumulata. Sed alia quoque significatione augeri hostia dicebantur, quando una hostia non litante, altera, tertia pluresve adhibebantur, de quo inferius. Hujusmodi autem macltandi verbum saepe occurrit, praesertim apud Ciceronem: ut macltare victimam. Pro Flacco: Quam potestis P. Lentulo macltare victimam gratiorem? Sic Puerorum extis Deos manes macltare, pro, Diis macltare novo dicendi modo. Cicero in Vatinius, Et quoniam omnium rerum magnarum a Diis immortalibus principia ducuntur, volo ut mihi respondeas tu, qui de Pythagoricum soles dicere, & hominis doctissimi nomen tuis immanibus & barbaris moribus praetendere, quae tanta pravitas te mentis tenuerit, qui tantus furor, ut, cum inaudita & nefaria sacra susceperis, cum inferorum animas elicere, cum puerorum extis Deos manes macltare soleas, auspicia, quibus haec urbs condita est, quibus omnis Respublica atque imperium continetur, contempseris, &c. Accius, Aut illorum copias fundam in mare, aut naues vestras macltabo, (id est, projiciam, praecipitabo) in mare. Videtur alludere ad morem libandi & extra porriendi, id est, projiciendi in forum, de quibus infra.

Macellum. A macltandi verbo macellum videtur dictum: tamen alii illud deducunt a macerando, quod pecora, dum eo ducuntur, macerentur. Et haec de verbo macltandi, sacrificiorum proprio.

Pollucere & Litare. His adde pollucendi & litandi verba: quorum prius etsi proprie est sacrificare Herculi: tamen ad aliorum quoque Deorum sacrificia transferuntur: posterius, licet a sacrificandi verbo recte distinguatur, & proprie, (qui sacrificiorum finis fuit & effectus) Deos placare & veniam ab eis impetrare significet: tamen generaliter saepe pro sacrificare accipi videtur, de quo postea pluribus.

Vota. Sic Vota quoque, ut apud Graecos αρονδαι, pro sacrificiis aliquando ponuntur. Virgilinus 3. Aeneid.

Lustramurq; Iovi, votisq; incendimus aras, id est, sacrificiis, quae vo veramus.

Supplicia. Supplicia quoque, Veteres quadam sacrificia a supplicando appellabant, teste Paulo.

Initia. Initia similiter pro sacrificiis usurpantur.

Haruga. Maruga, vel, ut alii legunt, absque aspiratione Aruga, hostia est, auctore Donato, ab araga quam alii sic dictam volunt ab hara, in qua includebatur. Haruga, teste Festo, dicebatur hostia, cujus adhaerentia inspiciebantur extra.

Offerimenta. Offerimenta denique, inquit Festus, dicebant, quae offerebantur. Haec de nominibus Latinis sacrificiorum.

A Graecis sacrificium θυσια appellatur. Vox θυσιαe proprie sacrificiationem, ipsamq; sacrificandi actionem, seu solennitatem, quae est in re divina facienda, significat, quam Cicero vertit Rem divinam. Hinc αδυται θυσιας, Sacra illegitima & polluta, apud Philonem, καλλιθυτοι & καλλιερητοι θυσιας, sacrificia bonis auspiciis, aut rite facta, αθαυατοι θυσιας, perpetua Sacra. Aliquando feriae, in quibus Sacra sunt, hac voce denotantur, ut apud Lucianum & Aristotelem libro 8. Ethic. cap. 9. Hinc θυσιαν ποιειν, siue ποιεισθαι dixit Plutarchus, θυσαι θυσιαν Plato, θυσιαν τελειν καὶ επιτελειν Herodotus, id est, sacrificium facere, conficere, curare. Sic enim Herodotus, υπερ βασιλειας θυσιας τελεσας. Porro θυσιαν Porphyrius & Grammatici quidam dictam existimant quasi θυμιασιν, quod primi Mortalium θυμιασιν, id est, suffitum & evaporationem Diis offerre & impendere fuerint soliti.

Θυμα victimam seu hostiam significat Luciano de sacrificiis & Plutarcho. Idem est θυσια-Θυμα. σμα Athenaeo libro nono, & Isocrati ad Nicoclem. Ejus plurale θυματα, Galenus apud Hippocratem exponit θυμιαματα, id est, suffimenta. Alioqui θυματα dicebantur etiam pistorium opus, quod ad animalium formam effectum Diis immolabatur, ut exponit Scholiastes apud Thucydidem libro primo. Θυματα item παγκαρπα apud Sophoclem in Electra sunt omnis generis fruges, quae Diis offerebantur. Inde fit θυμιασιν, siue θυμιασιν, parva hostia, bestiola, Poeticè & apud Suidam. Item, αεθθυμια, το αεθ θυσιας γυμνασιν, ut exponit Scholiastes Aristoph. Προθυμια. sacrificii praeludium, res, quae ante sacrificium offertur, victima praemaclata. Idem quod αεθθυμια, libamen sacrificiorum, quod fiebat, antequam hostia ferretur.

Θυσια, τε θυια & etiam θυμιαμα significat, hoc est, suffimentum, siue odoramentum, & θυον θυια, θυον erat omne illud, quod Deabus sacrificabatur: cujus plurale θυια Hesychius exponit πεμιατα, id est, θυια. est, liba, seu placentulas. Inde fit θυοκοι & θυοσοβοι, sacrificus, qui Sacra flammis adolet, seu accendit a θυια & κειω, id est, καιω. Eustathius Ιλ. α. οι μαυτεισ εισι θυοσοβοι η ιερηες; ubi tradit μαυτεισ esse genus; θυοσοβοι autem & ιερηες species. At secundum antiquos θυοσοβοι esse τες δε θυια επιθυμιασιν μαντιδοιδυρας, hoc est, εμπυθουμαντας, siue λιθαναμαντας, ut alio nomine vocantur. ιερηες autem τες δε απλαγχων, aruspices.

Θυνη item & sacrificium, (unde θυνησασθαι, sacrificare.) & aruspiciu siue extispiciu, Θυνη hoc est, ut Eustathius exponit τω δε θυσιων μαντειαν, significat; alio nomine etiam αεθθυια & est dicta, hoc est, mola, sacrificiis apta, quae fiebat ex tenuissima farina: cujusmodi est libum, placentia: ideo etiam pro απαρχη posita Ιλ. ι. apud Homerum:

Θδ εν πυρι βαλελε θυηλας.

Et apud Athen. lib. 13. ο δ εν τριεθ καὶ τας θυηλας επιτιθησιν: ubi videtur significare molas, quae hostiis insperguntur. Inde fit θυηλοισιν, genus vasis, usitati in sacrificiis, apud Pollucem, libro decimo, & θυηματα, siue θυηματα, farra melle imbuta, vel suffimenta, quae in aris adolebantur, ut vult Hesychius: ut vero Aristophanis Scholiastes, τα τις θεοις επιθυμια αλφια; quae dicit aspergi vino & oleo. Tale quid libum erat apud Latinos genus dulcearii, ex farre, caseo, melle & oleo. θυηματα Suidas quoque exponit αεθθυια, item απαρχας, id est, primitias, quae Budaο sunt αεθθυιατα.

Descendunt etiam inde θυιας, sacrificus, & θυιας, sues, sic dicti a sacrificio usu: item φιλοθυιας, rei divinae faciendae studiosus, Aristoph. in Vespis. item θυιας, videlicet τεχνη, scientia faciendi rem divinam est aruspicina. Hinc Athenaeus libro 14. co quos θυιας εμπειρας vocat, θυιας, επιπεριτος artis illius. Hujusmodi sunt θυιας, επιθυιας, σωθυιας apud Demosthenem & Aeschinem, θυιας, &c. & θυιας, vel θυιας, quae idem sunt quod ενκαλιζειν, ερδ ειεν, & similia, ut ερδ εν ιεροις, Hesiodo, id est, immolare, sacrificare, sacrificia facere. Interdum autem θυιας absolute ponitur, ut θυιας η θυιας, τις θεοις, sacrificare Diis, apud Demosthenem, & θυιας, το θεο καὶ ευχασαι, Sacra & vota Deo facere apud eundem, qui & ιεροποιειν καὶ καλλιερειν illi adjungit. Sic παρ τα πατρια θυιας, violare ritus patrios. Interdum conjunctum cum accusati vo transeunte reperitur, ut θυιας ειεν, θυιας, & similia. Interdum accusati vum habet significantem id, propter quod sacrificatur, ut apud Plutarchum, θυιας γαμεις, nuptias festas sacrificiis agere, pro, θυιας δε τας γαμεις, sacrificare propter nuptias. Sic ευαγγελια θυιας εκατον βας το θεο sacrificare centum boves propter fastum nuntium; Aristoph. Εισιθηια θυιας, sacrificare propter primum diem

tus magistratus apparebat, ὅθεν δευκατέμια apud eundem est pro transitu sacrificia- rum apud Homerum...

Etymon τὰ θύον, ἱερὸν, ἱερεῖα, & ἱερείαι.

ἱερὸν item & ἱερα, numero plurali, & ἱερεία, ut Sacrum siue Sacra apud Latinos, & sacrificium, siue hostiam seu victimam, & templum siue fanum, & rem divinam significat.

ἱεροποιεῖν, & ἱεροποιεῖν.

ἱεροποιεῖν, & ἱεροποιεῖν, ut μεταδιδόναι πνὶ τῶν ἱερῶν, recipere aliquem in societatem sacrorum, κοινωθεῖν καὶ ματέχεσθαι τῶν αὐτῶν ἱερῶν, uti iisdem sacris, ἀπέχεσθαι καὶ ἀπέχεσθαι τῶν ἱερῶν, attingere Sacra & ab his abstinere, ἐργεῖν ἢ ἐργεῖσθαι καὶ ἀποκλείειν τινα τῶν ἱερῶν, excludere aliquem & arcere a Sacris, συλαῖν ἢ συλαῖσθαι ἱερεῖα, prædare, rapere Sacra.

Ὀργία :

Ὀργία :

Ὀργιασμός, Ὀργιασμός, Φιλοργός, Τελετή.

Etymon τελετή.

Εισιτήμια, Διαβάτημια, Ευαγγέλια.

Ὀργία quoque, ut vult Seruius, apud Græcos cùm omnia Sacra dicuntur, tum propria Sacra Liberti, vel ἀπὸ τῶν ὄργων, id est, a furore, vel ἀπὸ τῶν ὄργων, id est, a montibus: quòd in montium jugis, ut cælo proximis locis (quæ Excelsa in sacris litteris appellantur) sacrificare consueverunt.

Μυστήρια etiam Græcis sacra sunt, & quidem generaliter arcana quævis sacra, siue τὰ μυστήρια τὰς θεάς. Hinc, Ἐμπαρταίνειν εἰς τὰ μυστήρια, & ἀδικεῖν τὰ μυστήρια, violare sacra, idem quod ἀσεβεῖν τὸ θεῖον, violare religionem.

Pertinet huc quoque vox αὐονδῶν, quam ad χήματ' ἱερά, siue res sacras adhibuerunt: quæ libationem, siue libamen significabant.

Hebraicè sacrificium זבח Zebach, appellatur, a זבח Zabach, sacrificavit: idem quod חטב Tabach, mactavit, & טבח Tebach, mactatio, id est, animalium.

Nomen generalius est קרבן Korban, quod generaliter significat omne donum, seu munus, quod Deo offertur, tam de pecoribus quàm frugibus, aliisq; rebus: unde Oblationis vocabulo Veteres commodissimè illud expresserunt.

Hinc etiam referri potest verbum הביא Hebi, id est, adduxit, attulit, siue obtulit, quod sacrificiis accommodatur Genesis quarto capite.

Porro sacrificiorum origo, ut omitamus Ethnorum fabulas, secundum sacras litteras repetenda est a primorum parentum generis humani temporibus.

Typus vel veretur Hebelis sacrificium omnis veri & iusti sacrificii: ita Caini sacrificium omnium falsorum sacrificiorum typus fuit & origo.

de Civitate Dei, sed in primis capite quinto, & decimo septimo ostendit in Caino & Hebele duarum, quae in hoc Mundo cernuntur, civitatum fundamenta describi & proponi. Vna est terrena, quae a Caino fraticida exordium suum habuit, atq; per ejus posteros fuit propagata: Altera est spiritualis & caelestis, quae est Ecclesia Dei, cujus primum exemplum fuit Hebel, Matthaei vigesimo tertio.

Sacrificia Ethnorum varia & multiplicia.

Sacrificiorum porro Gentilium varia, multiplicia ac penè innumera fuerant genera, quae enumerare omnia difficillimum, operosissimum & ad uiaaov planè esse videatur. Verùm, ut generalem quandam illorum divisionem subjiciam, illa primùm dividuntur in publica & privata secundum Festum. Ac publica quidem, ut idem ait, fuerunt dicta, quae publico sumtu pro populo fiebant; quaeque pro montibus, curiis, pagis, sacellis, dicta quasi populica: unde idem Festus ea popularia quoque appellat, quae nimirum, ut Labeonis testimonio interpretatur, omnes civis faciebant, nec certis familiis erant attributa. Plutarchus hujusmodi sacrificia θυσιας δημοτελεϊς appellat. Privata autem sacra, eodem Festo interprete, dicebantur, quae pro singulis hominibus, familiis, gentibus fiebant, quae etiam gentilitia vocabantur, ut sacra Clodii gentis apud M. Tullium, & innumera alia. Sacra privata, ut idem ait in libro de Legibus, perpetua manent. Et paulò post: De sacris haec sit una sententia, ut conserventur semper, & deinceps familiis prodantur, ut in Lege posui, Perpetua sint sacra.

Privata rursus paterna, vel adoptiva.

Haec privata verò & gentilitia singularum familiarum & gentium sacra videntur subdividi posse in paterna & adoptiva, secundum illa Ciceronis de Aruspicum responsis: Nec amissis sacris paternis in hac adoptiva venistis. Ad haec sacra privata & hereditaria alludit eleganter parasitus ille apud Plautum in Captiv. Sine sacris hereditatem sum aptus (id est, adeptus, ab antiquo verbo apiscor) offerriissimam, si ve, ut alii legunt, offerriissimam, plenissimam, uberrimam, refertissimam. Sine sacris, inquit idem, sine sumtu, intertrimento & onere, nullo sumtu admixto aut adjuncto. Sacra etenim familiaria pecuniam sequebantur, id est, eos, ad quos pecunia testatoris pervenerat, puta heredem, bonorum possessorem legatarium, aliumve successorem, si non exstabat haeres. Qui igitur hereditatem, praesertim optimam adeptus erat sine sacris, jure letari poterat, quia magnum damnum fecisset sine ullo intertrimento. Ad haec illustranda accommodata valde sunt illa Ciceronis secundo de Legibus: De sacris autem, qui locus patet latiùs, haec sit una sententia ut conserventur, & deinceps familiis prodantur: & ut in Lege posui, perpetua sint sacra. Hoc posito, haec jura Pontificum auctoritate consecuta sunt, ut, ne morte patris familiam memoria occideret, eis ea essent adjuncta, ad quos ejusdem morte pecunia venerit. Quinam autem sacris illis astringantur, si ve alligentur, pluribus ibidem Cicerone disputat.

Sacrificia secundum tempus. Stata. Solennia.

Deinde sacra, si ve sacrificia Gentilium dividi possunt secundum tempus; idque multifariam. Stata sacrificia, inquit Paulus, dicebantur, quae certis diebus fiebant. Cato in ea oratione, quam scripsit de Lucio Victorio de sacrilegio commisso, cum ei equum ademit: Sueti, inquit, stata, solennia, sancta deseruisti. Sic solennia, Festo teste, sacra dicebantur, quae certis temporibus annisq; fieri solebant. Sacra similiter annua & anni versaria sunt dicta, quae omnibus annis fieri solebant. Servius in octava Aeneidos Virgilii, Annua, inquit, quae differre nefas. Anni versaria ideo non differuntur, quia nec iterari possunt. Nam Kalendaria, si qua fuerint ratione dilata, possunt repeti, nec piaculum eorum intermissione committitur. Annua si ve anni versaria sacra θυσιας ετησιας a Thucydide appellantur.

Diurna & nocturna. Dialis. Mensura. Annua.

Sic sacrificia quaedam fuerunt diurna; alia nocturna: & diurna quidem vel matutina, vel meridionalia, vel vespertina, sed de his infra pluribus. Sortita etiam fuerunt sacra ista sua nomina a certis temporibus, ut diebus, mensibus, annis, in quibus illa confici consueverunt. Praeterea sacrificia Gentilium divisa, distincta ac denominata fuerunt secundum Deos, atque Deas, quibus illa fiebant, ut a Cerere Cerealia, a Libero Liberalia, a Baccho Bacchanalia, a Vulcano Vulcanalia, a Vertumno Vertumnalia, a Saturno Saturnalia, a Pale Dea Palilia ut Cerealia etc si ve Parilia, a Termine Terminalia: & sic de reliquis.

Aliquando

Aliquando nomina sua acceperant a locis, in quibus illa fieri consueverunt: ut Palatuar sacrificia seu sacrificium apud Romanos dicebatur, Festo teste, quod fiebat Roma in Palatino monte. Secundum loca, primum, ait idem, erat dies festus, quod septem in locis faciebant sacrificium, Palatio, Ve- in quibus fie- lia, Fagutali, Subura, Cermalò, si ve Germalo, Caelio, Oppio & Cispio.

Quinetiam sepius sacrificia nuncupata fuerunt a materia, ut θυσιας, Hecatombe a bo- sacrificia seu- bus, αιθεροθυσια ab hominibus, qui immolabantur, υσνερα, a suis, &c. cundum mate- riam: quae sacri- ficatur.

Distinguebantur etiam & appellabantur a fine: unde alia dicta fuerunt ευχαριστια, alia ιδυσια, alia μανθησια, Latine Consultoria: quae vel Deo, vel Diis ac Deabus gratias a- Sacrificia seu- gendi, vel eos placandi propitiandi ve, vel denique eos de rebus futuris consulendi gratia fiebant. cundum finem: cuius gratia fie- bant.

Sacra item sacrificia Gentilium alia erant patria, alia externa & peregrina. Peregrina ap- pellabantur, teste Festo, quae ab aliis urbibus religionis gratia erant adveeta: quae inquam, aut evocatis Diis in oppugnandis urbibus Romam erant conlata: aut quae ob quasdam religiones per pacem erant petita, ut ex Phrygia Matris Magnae, ex Graecia Cereris, ex Epidaurò Aescula- Sacrificia pa- tria & perea- grina.

Alia erant tenuia & exigua, Plutarcho dicta μικρα: alia magnifica, eidem λαμπαρα και Tenuia, & μεγαλοσπετη. Alia fiebant in aperto: alia in opero. Hujusmodi sacrificium in opero fuit id, quod in Bonae Deae honorem fiebat, unde Damium dictum a contrarietate, quod minimè es- set δημοσιον, id est, publicum. Dea quoque ipsa δεμια, & sacerdos ejus Damias appellaba- tur. Haec Festus.

Fiebant porro alia pro vivis, alia pro mortuis. Unde idem Festus, Humanum sacrificium; Sacrificia pro inquit, dicebant, quod mortui causa fiebat. Denique tametsi omnia Gentilium sacrificia fuerunt vivis vel morte impia, foeda, turpia: tamen alia illis erant, seu videbantur potius, pia, alia (cujusmodi revera erant omnia) impia & scelerata.

Atque haec quidem uni versè & ut ita loquar, εν παχη de sacrificiorum nominibus atq; gene- Specialis expli- ribus praelibare volui. Nunc ad specialem duorum istorum sacrificiorum explicationem redibo: catio sacrificio- rum. in quibus ut in omni alio sacrificio, atq; adeò in omni actione haec nobis consideranda sunt capita, seu circumstantia, nimirum Quando, Quib. Cur, Quo, A quibus, deniq; quo modo, ritu atq; ordi- ne utrunq; hoc sacrificium factum atq; peractum fuerit.

Est vero mihi animus unum atq; alterum sacrificiorum hujusmodi exemplum, ex antiquis & probatis auctoribus de promptum proponere, & quasi per anatomen quandam, hoc est, analy- sin explicare: Vnum quidem ex Homero, quem verè Poetarum Deum possumus appellare: alte- rum verò ex Apollonio.

Ac apud Homerum quidem nonnulla hujusmodi sacrificiorum exempla illustria exstant: ut Iliad. A. Hecatombaei sacrificii fit mentio, quod Rex Agamemnon per Chrysem sacerdotem Apollini pro Danais offerri curavit: necnon epuli, quod sacrificium illud fuit consecutum. Item Iliad. B. Idem Rex Iovi bovem immolavit, ad quod sacrificium atq; epulum Seniorum Graeco- rum proceres dicitur vocasse. Item Iliad. H. Similiter Iovi bovem idem Rex sacrificavit. Sic Odyss. Γ. Describitur magnificentum sacrificium epulare 82. taurorum, quod Nestor unà cum suis Neptuno obtulit: qui idcirco cum ob hoc, tum alia sacrificia, quorum fuit studiosissimus, οιλου- crificii Nesto- ris apud Hom- erum. ρης ab Aristophane in Vesp. dicitur. Odyss. Θ. Iovi etiam bovem sacrificasse dicitur Alcino: quo peracto sacrificio

— θαιωντ' ερχουσα δ αιτα
Τερπιδροι μετα η σον εμελετε θει
Αοιδος, Id est, summa cum jucunditate atq; cantu suavissimo gloriosum celebrarunt con- vivium. Odyss. Γ. Graeci umbroso in luco in Apollinis honorem & sacrificium Hecatombaeum et epulum magnificentum celebrasse scribuntur.

Verum praeter ceteris omnibus memorabile in primis & eximium fuit Nestoris illud & sacri- ficium & epulum, quod describitur Odyss. Γ. sub finem: quod paulò fufius & copiosius explicabo, quò melius & facilius Sacrificiorum hujusmodi epularium ratio consuetudoq; intelligatur.

Apud Apollonium verò lib. ii. proluxa admodum & luculenta, Homericæ illi non dissimi-

Explicatio sacrificij Argonautarum a quo Herodes illi clarissimi celebrum, longam periculo samam illam navigationem fuerunt exorsi.

Partes horum sacrificiorum, posterior, Epulum, quod ex utriusque sacrificij reliquiis fuit celebratum. Quod ad priorem, nempe sacrificium, attinet, illius caput primum est, ut antea dixi, Tempus; quando videlicet celebrari fuerit solitum. Hoc igitur, quoad Homericum Nestoris sacrificium attinet, fuit matutinum. Nam mane, simul atque aurora illuxit, primo Nestor, deinde illius filii e lectis suis surrexerunt, nec in multum diem steterunt (id quod vigilantia atque industria illorum est argumentum) ac paulo post rem divinam fecisse dicuntur, id quod religionis est indicium.

Mane David Deum invocavit. Hinc Herculi Romae in ara Maxima mane & vespere sacra fiebant a Pinariis & Politis. Hesiodi pulchrum hac de re extat preceptum, dicentem:

Αλλοτε δὴ κρονιδῆοι τε θυελάσιτε ἰλάεσθε
Ἡμῶν ὄτ' ὀνά (η κα) ὄτ' ἄρ' οἶα & ἰερόν ἔλθῃ,
Interdum certe libaminibus atque hostiis placa Deos
Et quando cubitum terris, & quando lux sacra venerit.

Ac omnino matutinum tempus, quod, teste Hesiodo, — πῶν ἔργων ὀφέλλει, id est, omne opus promovet, Antiqui sacrificiis idoneum existimabant: quo quidem Deos aspidere templis, & matutinis salutationibus adesse opinabantur. Huc videtur facere, quod mane, ut Grammatici volunt, dies clarus dicitur ab omine boni nominis. Manem enim Veteres bonum dicebant, unde forsitan Manes quoque, optima corporis humani membra, dicta sunt, & Dii Manes, Dii boni; quos etiam meriti mortis supplices venerabantur, ut e contrario Immanes dicimus minime bonos, sed crudeles. Magi Persarum primo semper diluculo Diis suis laudes hymnosque canere, solemque Orientem venerari (ut contra alii execrari) consueverunt. Indi vero & Gymnosophista in meridie, & ubi multum diei procefferat, immolare Diis solebant. Meridiealem, inquit Festus, Veteres hostiam atram appellabant, quam meridie immolabant. Appollonius Tyanæus primo mane cum Diis esse versandum: procedente mox die de iis loquendum existimavit. Apud Hebraeos certe mane & vespere sacrificabatur: id quod iuge sacrificium dicebatur.

Mane etiam Argonautae sacrificaverunt. Quantum vero ad Argonautarum sacrificij tempus attinet, illud quoque fuisse matutinum, ex circumstantiis nonnullis colligi potest. Huc accedit, quod Scholiastes ait, moris fuisse τοῖς κροῖ τοῖς χορδαῖοις, id est, defunctis circa Solis occasum: at & ἑσπείοις, id est, caelestibus sub auroram, solisque ortum sacrificare. Talis autem fuit Apollo, cui Argonautae rem divinam fecerunt.

Sacrificijs certis temporibus destinata. Verum, ut latius aliquantulum & plenius de sacrificiorum siue sacrorum tempore & diebus, quibus ea ab Ethnicis fieri consueverunt, dicam, certum omnino est minimeque dubium, certa tempora, certosque dies singulis sacris siue sacrificiis peragendis destinatos fuisse & dicatos. Huc pertinet elegans sapiensque illud Ciceronis dictum, Certus dies, non ut sacrificii, sic consilii expectari solet. Hi vero dies certi, statim, ac statuti, dies sacri, consecrati, sancti, divini, religiosi, siue habentes religionem, festi, & substantivè festa: item dies feriati atque feriae a Latinis fuerunt appellati.

Dies festi. Festi dies dicti sunt, qui, ut Macrobius ait, Diis erant dicati, in quibus vel sacrificia Diis offerre bantur, vel epulationes celebrabantur, vel ludi in honorem Deorum agebantur, vel feriae observabantur. Ac festi dies nonnullis videntur dicti a feriis: unde etiam feriati appellantur. Quid si potius dicti sint festi, quasi fessi, eo quod homines fessi, seu defessi ac defatigati reliquorum dierum operibus atque laboribus, ut refici solerent ac recreari. Vel fessi dicti sunt quasi confessi, quibus ex professo agerentur. Inde & festivus, festiva, festivum, lepidum, amœnum: quoniam dies illi magna cum letitia, hilaritate & voluptate peragi solebant: & festino verbum, id est, propero; quoniam ad dies festos, propter otium a labore, homines festinant potius, quam ad dies profestos, in quibus est laborandum. His opponuntur dies profesti, ut fano opponitur profanum: unde ille apud Plautum: Festo die si quid prodegeris, profesto egere licet, nisi peperceris.

Festivus. Festino. Dies profesti. Plautum: Festo die si quid prodegeris, profesto egere licet, nisi peperceris.

Profesti

Profesti dies, ait Festus, dicuntur, qui procul sunt a religione Numinis divini. Item: Profestum diem dicebant, qui festus non erat. Item: Profestum facere est, tanquam profanum facere, id est, quid eo die, qui dies feriarum non est, facere: vel, ut quidam dixerunt pro eo facere, vel, ut feriae non sint: aut id facere, quod feriis facere non liceat. Itaque diem profestum diem sine feriis esse. Macrobius libro primo Saturnalium, capite decimo sexto, quænam dierum apud Romanos appellatio fuerit atque ratio perspicue copioseque explicat. Numam enim ait, cum annum in duodecim menses distribuisset, eundem etiam in certa dierum genera divisisse; ita ut quidam dies essent festi, quidam profesti, alii intercesi. Festi dicebantur qui Diis erant dicati. Profesti, qui hominibus ad administrandam rem privatam publicamque concessi erant. Intercisi erant Deorum hominumque communes: quibusdam enim illorum horis fas erat, quibusdam non fas erat jus dicere. Nam cum hostia cadebatur, fari nefas erat: inter caesa et porrecta fari licebat. (Hoc Varro tempus medium inter hostiam caesam & extra porrecta vocat.) Rursum cum adolebatur, non licebat. Ideoque intercesi, vel quomodo Veteres pronunciabant, & quomodo etiam in Calendario notantur, Endotercisi vocabantur, aut quod intercederet fas, aut quod intercesum esset nefas. Festi porro dies, inquit idem, dividuntur in sacrificia, epulas, ludos, ferias. Sic & profesti in Fastos, Comitiales, Comperendinos, Statos, & Præliares. Idem, Sacra celebritas est, inquit, vel cum sacrificia Diis offeruntur: vel cum dies divinis epulationibus (quæ Cœnæ Deorum appellantur) celebrantur: vel cum ludi in honorem aguntur Deorum: vel cum feriae aguntur. Feriae, inquit Festus, a feriendis feris unde victimis appellata: unde Germanicum Seyren, id est, feriari, & Seyrtag, id est, feriae, seu feriae. Alii tamen ferias volunt dictas ab epulis ferendis; quoniam in iis epula fiebant ex pecorum frugumque, provenientibus, unde etiam Feralia dicta sacrificia, quæ mortuis fieri solebant, quod tunc Feralia sacrificia epulas ferebant ad sepulchrum ejus, cui vellent parentare. Ferias autem Festus a festis sic distinguit: Ferias, inquit, Antiqui festas vocabant: et aliae erant sine die festo, ut Nundina: aliae cum festo, ut Saturnalia, quibus adijungebantur epulationes ex provenientibus pecorum frugumque.

Porro Macrobius feriarum alias ait esse publicas, alias privatas. Et publicarum quidem feriarum, publicæ quatuor facit genera. Aut enim erant Stativæ, aut Conceptivæ, aut Imperativæ, aut Nundinae. Et Stativæ quidem feriae erant universi populi communes, certis & constitutis diebus ac mensibus, & in fastis statim observationibus annotatae, in quibus præcipue servabantur Agonalia, Carmentalia, Lupercalia. Sic Festus, Stativæ feriae appellabantur, quod certo statutoque die observarentur. Conceptivæ autem feriae dicebantur, quæ quotannis a magistratibus vel sacerdotibus concipiebantur in dies vel certos, vel etiam incertos: ut erant feriae Latinae, Paganalia, Sementinae, Compitalia. Imperativæ erant, quas Consules, vel Praetores pro arbitrio potestatis indiciebant. Nundinae erant Paganorum, id est, rusticorum, quibus conveniebant, negotiis propriis, vel mercibus provivendi.

Privatae feriae dicebantur, quæ vel propriae erant familiarum, ut Claudiae familiae, aut Aemiliae, aut Iuliae, aut Corneliae, & si quas ferias proprias quæque familia ex usu domestica celebrata sunt. Privatae feriae erant singulorum, ut Natalium Fulgurumque susceptiones, aut Funerum, atque Expiationum: unde Festus, Privatae feriae, inquit, vocabantur sacrorum propriorum, velut dies natales, operationes, decretales. Apud Veteres quoque quicumque nominabat, ut ait Macrobius, Semonam, Sejam, Segatiam, Tutilinam, ferias observabat. Item, Flaminiæ (Flamini uxore) quoties tonitrua audisset, feriata erat, donec Deos placasset.

Ceterum ad ferias publicas quod attinet, indiciebantur illae & proclamabantur singulis mensibus a Rege sacrorum & a Praetore. De Rege sacrificulo testis est Varro, libro quinto de lingua Latina. Rex cum ferias menstruas Nonis Februariis edicit, hunc diem Februatum appellat. Et paullo post: Harum rerum vestigia apparent in sacris Nonalibus in arce, quod tunc ferias primas menstruas, quæ futurae sint eo mense, Rex prædicit. Ex his verbis satis perspicuum est, Regem sacrificulum singulorum mensium ferias proclamasse. Ejus proclamationis hanc formam Arnobius libro secundo, adversus gentes tradit: Lavatio Deum matris est hodie: Iovis epularum forma. lum cras est: Aesculapii geritur celebraturque vindemia: Letisternium Cereris erit Idibus proximis: Telluris natalis est, &c. Praetorem autem etiam ferias, quæ Compitalia dicebantur, indicere a Praetore.

vocabulo *Thusco* *Itis* fuit dicta, quod significat *Iovis* fiduciam. Cum enim *Iuppiter* sit auctor lucis (unde etiam *Lucernus* & *Diespiter*: item $\phi\omega\sigma\ \rho\acute{o}\rho\theta$, hoc est, *Lucifer* dicitur:) hujus autem diei lux non cum solis occasu finiatur, sed splendorem diei & noctis continuet, Luna illustrante, quod semper in plenilunio, id est, medio mense fieri soleat, ideo merito *Iovis* fiduciam vocari putant. Alii tamen *Idus* volunt dictas quasi *Vidus*, a videndo, si ve $\delta\alpha\delta\ \tau\acute{\epsilon}\ \epsilon\iota\delta\ \epsilon\iota\upsilon$, quod idem est, nempe videre: vel etiam $\delta\alpha\delta\ \tau\acute{\epsilon}\ \epsilon\iota\delta$, id est, specie, quod eo die plenam speciem Luna demon-

Iduare *Hetrus* strit: unde quoque *Eidus*, per *Ei*, quidam scribere consueverunt. Alii putant *Hetruscam* vocem scis est dividere esse, apud quos *Iduare* erat di videre: unde etiam *Vidua* dicta, quasi a viro divisa. Ideo autem hos dies *Idus* dici, quod mensem dividant; quia plerumque in medium mensem incidunt. Deinde

Feriae Idibus dicatae. *ovis a Flamine diali* singulis *Idibus* immolabatur, quae *Idulis* fuit nuncupata, a qua nonnulli *Idus* volunt fuisse dictas. Erant etiam praecipuae quaedam feriae *Idibus* dicatae, quas coli observarique mos erat, quasque negligere erat nefas: de quibus omnibus praeter *Macrobius*, vide *Alexandrum ab Alexandris* libro tertio, capite decimo sexto. Vide ibidem de *Idibus Martiis*, quae in honorem *Annae Perennae* instituta, quo commode annare & perannare liceret, largioribus poenulis celebrari solebant: quae tamen infasta & ominosa postea facta fuerunt, & *Parricidium* vocata: quod illis *Iulius Caesar* *Conjuratorum* manibus caesus occubisset.

Festa unius diei & plurium. Observandum praeterea, festa apud *Ethnicos* quaedam fuisse unius diei, alia plurium dierum. Festa item fuerunt, ut & sacra, propria & peculiaria singularum gentium, ut *Assyriorum*, *Chaldaeorum*, *Aegyptiorum*, *Graecorum*, *Lacedaemoniorum*, *Romanorum*, & aliorum.

Festa propria gentium singularum. Fuerunt praeterea festa, ut etiam sacra & sacrificia, alia propria mulierum, alia virorum: alia propria mulierum, & sic deinceps: de quibus vide *Zuinggeri* *Theatrum*. Revera autem cuncta illa *Gentilium* festa atque sacra, stultorum festa atque sacra potuerunt appellari, qui, ut illis *Pauli* verbis utar, $\theta\acute{\alpha}\sigma\kappa\omicron\nu\tau\epsilon\varsigma\ \epsilon\iota\delta\ \sigma\phi\omicron\iota\ \epsilon\upsilon\alpha\rho\acute{\alpha}\nu\theta\iota\sigma\alpha\upsilon$: & idcirco $\mu\omega\epsilon\sigma\phi\omicron\iota$, si ve $\delta\delta\zeta\omicron\sigma\phi\omicron\iota$ jure potuerunt appellari.

Fines festorum. Porro festorum, ut etiam sacrorum, fines fuerunt, *Deorum* placatio seu propitiatio, gratitudinis erga *Deos*, bene de se meritis, testificatio, peccatorum delictorumque expiatio & lustratio, munerum certorum consecratio & inauguratio, denique divinatio, scientiaque & rerum futurarum captatio.

Modus celebrandi festa. Festa celebrata fuerunt cum sacris rebusque divinis, tum otio, cessatione ab operibus atque laboribus, letitia, convivio, choreis, tripudiis, ludis, certaminibus, cadibus, denique omni superstitionis, scelerum flagitiorumque genere. Latitia festa esse celebranda docent illa *Ovidii*:

Dii quoque, a cunctis hilari pietate colantur:
Tristitiam poni per sua festa jubent.

De modo festa celebrandi Cicero. De modo ferias celebrandi, & quibus a rebus in illis sit abstinentium, sic *Cicero* ex legibus *Tabularum* disserit libro secundo de *Legibus*: *Feriarum* festorumque dierum ratio in liberis requietem habet litium & iurgiorum: in servis operum & laborum: quas compositio anni conferre debet, & perfectionem operum rusticorum.

Macrobius. Similia hisce vide apud *Macrobius* libro primo *Saturnalium* capite decimo sexto: *Sacerdotes*, inquit, affirmabant ferias pollui, si indictis conceptisque opus aliquod fieret. Praeterea *Regem* sacrorum *flaminesque* non licebat videre feris opus fieri: & ideo per praconem denunciabant, ne quid tale ageretur: & praecipi negligens multabatur. Praeter multam vero affirmabant eum, qui talibus diebus impudens aliquid egisset, porco piaculum dare debere: prudentem expiare non posse *Scævola Pontifex* asseverabat, & quae sequuntur. Huc referri possunt illa *Ovidii*:

Prospera lux oritur, linguis animisque favete:
Nunc dicenda bono sunt bona verba die.
Lite vacent aures, insanaeque protenus absint
Iurgia: differ opus livida turba tuum.
Salve festa dies, meliorque revertere semper,
A populo rerum digna potente coli.

Tibullus. Sic *Tibullus* libro secundo de *Agri* lustratione, *Elegia* 1.

Luce sacra requiescat humus: requiescat arator,
Et grave suspensio vomere cesset opus.
Sol vite vincla jugis: nunc ad praesepia debent
Plena coronato stare boves capite.
Omnia sint optata Deo: non audeat ullus
Lanificam pensis imposuisse manum.
Vos quoque abesse procul jubeo: discedite ab aris
Cui tulit hesternae gaudia nocte Venus.
Casta placent superis: pura cum veste venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Quaedam tamen opera diebus festis concessa esse agricolis, scribit *Virgilius* in *Georgicis*. *Virgilius.*
Nec vero dies solum integri, si ve unus fuerit, si ve etiam plures, sed dierum quoque certa pars sacra fuerunt res, si ve majores, ut mane, meridies, vesper, sed etiam, ut est verisimile, minores, nempe horae etiam diei partem certa singulis sacris, seu sacrificiis destinata fuerunt & attributa. Nam cum singulis rebus civilibus agendis suas *Romani* attribuerint horas certas, secundum tritum illud *Epigramma*:

Prima salutantes atque altera continet hora, &c.

Cui dubium, quin rebus quoque sacris & religiosis tractandis & procurandis certa ab iis fuerint assignata hora?

Porro temporibus atque diebus istis sacris & festis, in quibus res divinae fiebant, opponuntur *Dies atrii* qui, dies profesti, atque atrii, qui vulgo *Aegyptiaci*, vel etiam religiosi, infasti, inauspicati & ominosi sunt dicti, in quibus nefas erat rei divinae, aut etiam alteri rei operam dare.

De diebus atris, qui fuerunt postridie *Kalendas*, *Nonas*, *Idus*, quos vulgus imperite nefastos *Macrobius* de *diebus atris* vocat, vide *Macrobius* libro primo *Saturnalium*, capite decimo sexto & *Plutarchum* in *questionibus* *Rom.* questione vigesima quinta.

Sed si verum fateri volumus, illi ipsi *Gentilium* dies festi, festivi, sacri, sancti, ut eos falso appellarunt, propter & sacra superstitiosa & impura, & plurima scelera atque flagitia, quibus in iis potissimum operam dederunt, jure non solum profesti, profani, sed etiam diri, atrii, infasti, nefarii, Deo hominibusque infesti atque funesti potuerunt appellari.

Et si vero plerumque *Gentilium* sacra certis diebus atque temporibus fuerunt alligata, tamen non nunquam pro re nata, & necessitate aliqua id postulante (qua, ut vulgo dicitur, non habet legem) & temporum etiam ultra citraque illa tempora rebus illis suis divinis operati sunt, quae sacra extemporanea, si ve extemporalia dici possunt. Et haec dicta sint de sacrorum si ve sacrificiorum tempore, quibus *Colophonis* loco addere libet quaedam de nocturnis sacris, nocturno tempore fieri solitis, de quibus supra quaedam attingimus.

Ac *Nocti* quidem primum ipsi nocturno tempore sacra fecerunt gallo, ut supra ex *Ovidio* dictum fuit, & nigris hostiis cum lacte: ut ex *Statii* *Papinii* libro secundo in *Noctis* hymno elegantissimum constat. Hanc *Orpheus* quoque & *Hesiodus* hymnis suis celebrarunt, illam *Deorum antiquissimam*, *Chaeus* filiam, *Aetheris* & *Diei*, immo *Deorum* hominumque matrem, & omnium rerum genesin appellantes. Haec illorum de *Nocte* fabula atque commenta forsitan profecta fuerunt ex historia illa creationis *Mundi*: in qua primo omnium $\theta\eta\eta\ \rho\eta\eta$ *Thohu*, *Vabohu*, (quod *Chaos*, rudem & indigestam molem doctissimi quoque interpretantur) & tenebrarum sit mentio, quam consecuta fuit *Lucis* creatio. Non mirum autem est, *Ethnicos*, qui in tam profunda, caliginosaque errorum atque superstitionum nocte fuerunt demersi, *Noctem* coluisse, id est, pro *Dea* habuisse.

Huc referenda *Bacchanalia*, *Corryttia*, *Atheniensium* sacra (*Cottym* si ve *Coryttum* nonnulli volunt esse *Proserpinam*) & alia *Inferorum* sacra. Hujusmodi autem nocturna festa atque Cottyttia, quae sacra, turpissimarum libidinum, amorum, stuprorum, cadum, aliorumque facinorum occasionem fuerunt atque causa: unde ipsi *Ethnici* ea saepe detestati sunt ac sustulerunt. Nam, ut verisimé *Poeta* ille cecinit,

Nox & amor vinumq; nihil moderabile suadent:

Illu pudore vacat, vna Venusq; metu.

Sed de his vide plura in Antiquitatibus meis Conuivialibus.

Obiectum sacri- ficatorum. 1. Nestoris Minerva. SECVNDVM membrum in utroq; hoc sacrificio considerandum, est OBIECTVM, nempe Numina, quibus Nestor & Argonauta hac sua sacrificia fecerunt. Ac Nestor quidem immolauit Minervae, quam Ethnici ex Iovis capite natam, & sapientiae, prudentiae, consilii, scientiae, artium disciplinarumq; matrem ac procreatricem: deniq; belli quoq; praesidem ac moderatricem finxerunt. Non mirum itaque fuit, Nestorem, qui summam propter vitae diuturnitatem, ac multarum rerum experientiam sapientiam prudentiamq; praeditus fuerat, huic potissimum Deae sacrificasse, praesertim cum ei paulo antea vota fecisset, cum ipsi in conuivio quodam appareret. Nestor itaque tanquam voti reus (sic enim antiqua & propria sacrorum voce eum appellabant, qui voto suscepto sese Numinibus obligarat. Virgilius:

Constituam ante aras voti reus, &c.)

Votum illud suum solvit, quem Damnatum Veteres vocabant, ut testis est Macrobius libro secundo, Saturnalium capite tertio. At nos Christiani a solo Deo, patre luminum, ut D. Iacobus nos docet capite primo, sapientiam supplici prece petere, & illi soli sacrificare, & pia religiosaq; vota facere atq; persolvere debemus.

2. Argonautarum Apollo. Argonauta autem longam, difficilem, periculosamq; illam suam navigationem suscepturi Apollini prius sacra fecerunt: qui quidem dictus fuit Ἰπλάτων, καὶ εὐβόδης, teste Scholiaste, propterea quod e littore sol ventibus, & navem ingredientibus is praesse & favere credebatur. Idem Ἰπλάτων a Troezenis fuit propterea cognominatus, teste Gyrardo ex Pausania. Huc referri possunt Dii littorales, qui a Graecis αἰγάριοι dicti. Carullus:

Neq; ulla vota littoralibus Deis sibi esse facta.

Obiectum sacri- ficatorum Christi- anorum solus Deus verus. Sed ut de hoc sacrificiorum Ethnicorum obiecto, quod quasi fuit infinitum aliquanto uberius dicam, Deus quidem in Veteri Testamento sibi soli, tanquam uni, soli ac vero Deo, omnium bonorum rerumq; auctori, creatori, conservatori, datori & largitori sacrificari ab hominibus voluit: juxta illud secundi Paralipomenon trigesimo quarto capite, vigesimo quinto versu, Adoleverunt Dii alienis: ideo effusa manebit aestuans ira mea in locum hunc & non extinguetur. At homines ductore & impulsore Satanâ, qui Dei honorem atque cultum omnibus modis ad se transferre atq; derivare studuit, non soli Iehovâ, uni & vero Deo, creatori caeli, terrae atq; maris, sed omnibus creaturis tam visibilibus quam invisibilibus, tam naturalibus quam artificialibus, cum bonis, tum malis, tanquam Diis atq; Numinibus veris sacra fecerunt.

Quot itaq; res sunt si ve entia in hac rerum universitate, tot illis fuerunt Dii atque Numina: & quot finxerunt Deos atq; Numina, tot fuerunt illis sacra atque sacrificia. Nec verò tantum res revera existentes, quae exstant in rerum natura: sed etiam res fictas & commentitias, quae nunquam in rerum natura existerunt, sacrificiis illis suis atq; sacris coluerunt.

Obiectum sacri- ficatorum Ethni- corum quadrum- plem. Hoc igitur sacrificiorum atque adeo totius cultus si ve religionis Ethnicorum obiectum in sacris Canonice litterarum monumentis quatuor ferè modis atque nominibus exprimitur, nempe nomine Deorum, Creaturarum, Idolorum & Daemonum, si ve Demoniorum, quibus Ethnici dicuntur sacrificasse. Nam primum quidem sapissime in sacris litteris cum Ethnici, tum Iudaei Ethnicorum videlicet exemplo & imitatione impiâ Dus, & quidem Dii alienis, falsis, adulterinis, dicuntur immolasse: idque cum in genere, tum speciatim huic vel illi Deo alieno, ficto, & commentitio. Deinde quoniam falsi & adulterini illi Dii fuerunt creaturae, saepe Ethnici creaturas dicuntur coluisse, iisque sacra fecisse: unde Paulus ad Romanos: οἱ τινες μετῴδασαν τὴν ἀλήθειαν τῆς θεῆς ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσαντο αὐτὰς, καὶ ἐλάτρευσαν τὰς κτίσεις ἢ τὴν κτίσαντα, ὃς ὁ θεὸς ἐὺλογητὸς εἰς τὰς αἰῶνας, ἀμήν, id est, Ut qui Dei veritatem mutarint in mendacium & coluerint atque servierint rebus creatis, praeter Creatorem, si ve praeterito Creatore, qui est benedictus in secula, Amen.

Numina Ethni- corum revera nomina sunt ac non vera & solida Numina, sed quasi nomina tantum quadam, ficta; falsa; futilia, vana, inania, εἰδωλα.

inania, adulterina, doli fraudis atque fallaciae plenissima, & quod illa ipsa falsa & commentitia sua Numina idolis, id est, simulacris & imaginibus potissimum coluerunt, denique quod illa ipsa idola atque simulacra inanimata divinis honoribus affecerunt, & tanquam Deos, si ve Deos in ipsis coluerunt, idcirco merito Sanctus Spiritus in suo verbo testatur ipsos Idolis sacrificasse; & illorum sacrificia εἰδωλόθυτα appellantur. Huc pertinent illa Pauli verba 1. Corinth. 8. Etenim si quis viderit te, qui scientia praeditus es, in Idolæo accumbere, nonne conscientia ipsius, qui infirmus est, aedificabitur, id est, incitabitur & impelletur ad edendum εἰδωλόθυτα, id est, ea, quae Idolis sunt immolata? Idem ab initio ejusdem capituli, καὶ εἰδωλόθυτων οὐδὲν ἔστιν ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι ἐὰν εἰς θεὸν ἕσται ἐκείνῳ, id est, Deesu igitur eorum, quae Idolis immolantur, scimus Idolum nihil esse in mundo, & nullum esse Deum alium nisi unum. Addit, Nam etiamsi sint, qui dicantur Dii & in caelo & in terrâ (sicut sunt Dii multi & Domini multi) nobis tamen unus est Deus, pater ille, a quo omnia, ut nos in ipsum, si ve in ipso, & unus Dominus IESVS CHRISTVS, per quem omnia & nos per ipsum.

Postremo quoniam Satanae ductu & impulsu contra Dei legem & voluntatem Ethnici im- pia atque sacrilega illa sacra fecerunt, ea fecerunt non soli Deo Creatori, sed Creaturis, quibus Diabolus sese insinuat, atque adeo ipsis aperte spiritibus impuris & immundis: quos Dæmonas & Genios, Deos inferos, & Manes appellarunt, idcirco merito sacra litterae testantur, eos Dæmonibus si ve Dæmoniis sacrificasse. Sic enim Levitici decimo septimo Deus ipse loquitur: Ne ultra sacrificent sacrificia sua שֵׁעִירִים Sejirim, post quos secuti sunt. Hebraeis enim Seirim Hebraeis quid. Sejirim, sunt Dæmones; & quidem in genere vel omnes facti, immundi, atque sordidi spiritus; vel in specie illi, qui cultoribus suis hirsuti & villosi, instar Hircorum, apparere solebant: quales a Poëtis Panes, Fauni, Sylvani, Silani, & voce non abluente ab Hebraea Satyri, aliiq; Dii agrestes describuntur; quibus quidem tam factis & horribilibus spectris Satan illudit hominibus eisq; persuasit, hæc esse Numina, quae ipsis prodesse & obesse possint.

Sic Moses Deuteronomii trigesimo secundo capite, decimo septimo versu, in Cantico suo Israelitis defectionem a vero Deo ad Deorum fictiorum cultum exprobrans, inquit: Sacrificaverunt לַשֵּׁדִים Laschedim, Dæmonibus: non Deo. שֵׁדִים Schedim enim Dæmones, si ve Schedim Hebraeis quid. Cacodæmones sunt, sic dicti a שָׂדַי Schadâd, vastando et perdendo: a quo nostrum Schadentia noxa & nocere sine dubio est deductum. Eorundem fit mentio Psalmo centesimo sexto, versu trigesimo septimo, Sacrificaverunt liberos suos Dæmonibus. Sic Psalmo nonagesimo sexto, versu quinto, Dii gentium Dæmonia sunt, ut vulgata versio habet: sed in Hebraeo est אֱלִילִים Elilim quid Hebraeis. Elilim, quae vox vanitates & figmenta hominum significat: unde Pagninus vertit Vana. His verò consentanea planè sunt illa Pauli, prima Corinthiorum decimo, Quapropter dilecti mei, fugite ab Idololatria. Et paullo post: Nonne qui edunt victimas (εὐδοκῶντες τὰς θυσίας) participes sunt altaris? Quid ergo dico? Idolum aliquid esse, aut εἰδωλόθυτον, id est, quod Idolis immolatum est, aliquid esse? Imò quae immolant gentes, Dæmoniis immolant, & non Deo. Nolim autem vos participes Dæmoniorum esse. Non potestis poculum Dæmini bibere & poculum Dæmoniorum.

Et si verò Gentes non solum Dæmonibus & spiritibus illis malis, sed etiam hominibus, & Dæmoniis sacra fecisse Gentes, quare dicuntur fecisse: tamen quoniam illa ipsa sacrificia etiam bonis creaturis facta, repugnarunt divina legi, voluntati, gloriae, ac maiestati, ad ejusq; spectarunt ignominiam atque dedecus, nec Dei, sed Diabolorum instinctu & afflatu fuerunt facta, idcirco Spiritus Sanctus eos Dæmoniis sacra illa sua fecisse testatur. Hinc etiam ipsi Ethnici superstitionem (qualis fuit tota illorum religio) rectè δεισιδαιμονίαν, id est, Dæmonum timorem, qui opponitur Timori Dei, appellantur.

Porrò operapretium duxi Deorum si ve Numinum istorum, quae Ethnici Diaboli instinctu impulsuq; coluerunt, generalem quandam brevemq; descriptionem, ac quasi epitomen & synopsis hinc subijcere: unde partim hominum, qui ista coluerunt, monstrosa vanitas, stultitia atque arguit.

Numina & sacra Ethnicorum Satanae impulsu facta.

Schedim Hebraeis quid.

Elilim quid Hebraeis.

Dæmoniis sacra fecisse Gentes, quare dicuntur.

Ethnicorum Numinum cultus, eorum insaniam arguit.

insania, partim Dei, qui ex tristi funestaque ista Diaboli servitute nos liberauit, infinita bonitas atque misericordia apparebit: quam assiduis merito laudibus celebrare debemus.

De Ethnicorum Numinibus qui scripserint.

Ac de Gentilium quidem siue Ethnicorum Diis atque Numinibus, praeter antiquos scriptores cum Christianos, ut Tertullianum, Augustinum, Lactantium, siue Lutatium Grammaticum, Theodoretum, Arnobium, tum Ethnicos, ut Varronem, Ciceronem, Porphyrium, Phurnutium & innumeros alios; nostris quidem temporibus copiose eleganterque scripserunt Vincen- tius Chartarius Rhegiensis Italicus, Antonius Verderius Dominus Vallis privatae Latinae, qui Chartarii librum in Latinum sermonem transtulit, denique (ut de multis aliis Antiquitatum scriptoribus taceam) Lilius Gregorius Gynaldus Ferrariensis; cujus septendecim libri siue syn- tagmata de iisdem exstant multiplici eruditione referta. Quare ne campum, pelagusve hoc quasi immensum ingrediar, ac ne actum agere videar, breviter tantum atque summam, quantum qui- dem instituti huiusce mei ratio postulat, de iisdem hic quaedam subjiciam, quae cognitu scro, non inutilia erunt ac injucunda.

Nulla in Mundo res, quam Ethnici non coluerint.

Observandum autem hic primo omnium, nullam ferè rem esse in universo hoc mundo, siue in hac rerum universitate atque natura, maximam, mediam, minimam, quam non Ethnici vel tanquam Deum, Deamve, atque Numen aliquod coluerint ac divinis honoribus affecerint, illud, tanquam patronum, tutorem, custodem atque praesidem sibi praesicientes.

Nec verò res tantum naturales, siue visibiles & corporeas, siue invisibiles & incorpo- reas, easque cum bonas, utiles ac salutare, tum etiam malas, perniciosas, pestiferas, execran- das & detestandas Deorum loco atque numero habuerunt, verum etiam res artificiales, homi- num manu atque ope effectas atque elaboratas, hoc est, ut sacra loquuntur litterae, manuum sua- rum opera, digitorum humanorum, ut ea Lactantius vocat, ludicra atque ludibria, velut ima- gines, simulacra, statuas, columnas, baculos & alia hujuscemodi superstitionis organa atque in- strumenta, ad Deorum honorem cultumque confecta & comparata, superstitionis, seu Numina quaedam, coluerunt.

Duo supersti- tionis Ethnicae primaria ob- iecta.

Duo igitur primaria fuerunt ac principalia Idololatriae superstitionis de Ethnicorum obe- ctis. Vnum naturale; res videlicet a Deo creata, quas creaturas & naturas vocamus: quibus homines, Deo Creatore derelicto, divinos exhibuerunt honores: & haec quidem diversorum sunt generum. Alterum artificiale, res nimirum ab hominibus fabricatae, cujusmodi sunt simulachra, statuae & imagines rerum conditarum: quae tamen, si materiam illarum spectes, quae Dei opus est, ac creatura, naturalibus potest adnumerari.

Duum horum obiectorum testi- monia S. Scripturae. 1. Vnum Rom. 1. 13. 19. 20. 21. 22.

Utriusque autem huius obiecti Idololatriae Ethnicorum duo imprimis luculenta habemus sacrae scri- pturae testimonia, quae omnino hic praemittenda minimeque praetermittenda esse videntur: ex qui- bus satis superque constat, cum deo Gentilium Deos res fuisse partim naturales, partim artificia- les. Primum testimonium est S. Pauli, qui in Epistola sua ad Romanos capite primo, de Genti- lium cum Graecorum, tum Barbarorum Idololatria, seu Idolomania potius cum naturali, tum artificiali, hunc in modum differit: Αποκαλύπτεται ὅτι ὄργη θεοῦ ἀπὸ ἕσθης, ὅτι πᾶσαι ἀσε- βειαι καὶ ἀδικίαι ἀνθρώπων τῆς τῶν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων. Διότι τὸ γινώσκοντες θεὸν φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. ὁ γὰρ θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσεν. τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτῆς ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοεῖν αὐτῆς καθεστῆται, ἢτε ἀδιόρατα αὐτῆς ἀύραμις καὶ θειότης, εἰς τὸ εἶδον αὐτῆς ἀναπο- λογήτες, διότι γινόντες τὸν θεὸν ἐχ' ὡς θεὸν ἐδόξασαν ἢ ἐχρηρίστησαν, ἀλλ' ἐμεταίωθησαν ἐν τοῖς δόξασμασι αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμω- ράνθησαν καὶ ἠλλαξαν τὸν δόξαν τῆς ἀφθάρτου θεοῦ ἐν ὁμοιωμάτι εἰκόνος φαρτῆς ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν καὶ τέτραπόδων καὶ ἐρπετῶν. Διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς καρδίας αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τὰ ἀτιμώτατα τὰ σώματα αὐτῶν ἐν εἰσέσει, οἵτινες μετέλα- ληξαν τὸν ἀλήθειαν τῆς θεοῦ ἐν τῶν ψεύσει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρωσαν τῆ κτίσιν περὶ τὸν κόσμον, ὃς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. αὐμὲν. Id est, Palam enim est ira Dei e caelo, adversus omnem impietatem & injustitiam hominum, ut qui veritatem injuste detineant: quo- niam id, quod de Deo cognosci potest, manifestum est in ipsis: Deus enim eis manifestum fecit. Ipsi enim in visibilia jam inde a condito mundo ex rebus factis intellecta pervidentur, aeterna (videlicet)

(videlicet) ejus tum potentia, tum divinitas: ad hoc, ut sint inexcusabiles. Propterea quod cum Deum cognoverint, (tamen) ut Deum non glorificaverunt, neque gratias ei egerunt: sed vani facti sunt in ratiocinationibus suis, & obtenebratum est desipiens cor eorum. Quum se didicerint sa- pientes, stulti facti sunt. Mutarunt enim gloriam incorruptibilis Dei in efformatam imaginem corruptibilis hominis & volucrum, & quadrupedum, & reptilium. Quamobrem etiam tradidit eos Deus cupiditatibus cordis ipsorum ad impuritatem, ut fœdarent corpora sua inter se: ut qui Dei veritatem transmutarint in falsitatem & coluerint ac servierint rebus creatis, praeterito Creatore, qui est benedictus in secula Amen. Haecenus primum testimonium, quo Paulus tum Idololatriae universae causam, originem, vim atque naturam graphicè describit, suisque quasi colo- ribus depingit, tum rerum partim artificialium, ut imaginum & simulacrorum, εἰκόνας & ὁμοιω- μάτων & nominibus, partim naturalium, κτίσεως, id est, creaturae, siue rei conditae nomine, expres- sam illustremque mentionem facit.

Alterum testimonium utriusque Idololatriae, naturalis, ut ita loquar, & artificialis, extat ca- 2. Alterum pite 13. libri illius, qui merito Sapientiae titulo insignitur, propterea quod sapientissima religio, Sap. cap 13. v. vita, morumque documenta complectitur. Ac primum quidem mentio fit rerum naturalium, quas Ethnici in Deorum numero reposuerint, his verbis, quae sequuntur versu 1. Μάταιοι μὲν γὰρ πάντες ἀθεοποιοῦσιν, οἱ παρὰ θεοῦ ἀγνοοῦσι, καὶ οἱ τῶν θεομύθων ἀγαθῶν, ἐκ ἰχθυῶν, εἰδέναι τὸν ὄντα, οὔτε τοῖς ἔργοις θεοσεβούσις ἐπὶ γινώσκαι τὸν τεχνίτην. ἀλλ' ἢ πνεῦμα, ἢ ταχὺν ἄερα ἢ κύκλον ἄστρον, ἢ βίαιον ὕδωρ, ἢ φασγάνου οὐρανῶν, φρυγανίας κόσμου θεοῦ ἐνό- μισαν. ὅν ἐι μὲν τῆ καλλοῦν τερπόλυροι, ταῦτα θεοῦ ὑπελάμβανον, γινώσκοντες πόσων τούτων ὁ δεσπότης ἐστὶ βελτίων, ὁ γὰρ τὰ κάλλος χρυσοκόρης ἐκπέσεν αὐτῶν. εἰδὲ δὲ ἡμεῖς ἐνεργεῖα ἐπιλαχόντες, νοσησάμεθα ἀπ' αὐτῶν πόσων ὁ κατεσθόδα αὐτὰ δὲ ἡμεῖς ἄλλοτερον ἐστίν, ὅν γὰρ με- γάλους καλλοῦν ἐκπέστων ἀκαλόγως ὁ χρυσοκόρης αὐτῶν θεωρεῖ. Hoc est, Etenim vani sunt ac nihili omnes homines natura, quibus inest Dei ignorantio, quia Dei cognitione va- cui ex iis, quae videntur bona, non valuerunt eum, qui est (nempe unicum illum ac suapte virtute existentem Deum) intelligere neque operibus ejus intenti ipsum verum opificem agnoscere. Sed aut Ignem, aut Ventum, aut citatum Aerem aut orbem Astrorum, aut rapidam violentamque Aquam aut caeli Luminaria Deos rectores Mundi esse putaverunt: quorum si specie & pulchritudine ca- pti et oblectati, Deos ea esse existimarunt: hinc eos discere oportuit, quia atò illis praestantior sit eo- rum Dominus: siquidem pulchritudinis auctor & architectus illa creavit. Quod si verò virtute & efficacitate harum rerum in admirationem rapti ac velut perculsi fuerunt, ratiocinentur inde atque colligant, quanto is, qui ea ita paravit & instruxit, viribus sit potentior. Nam ex magni- tudine pulchritudineque rerum creatarum spectatur atque cognoscitur earundem conditor: idque cer- ta quadam proportione & similitudinis congruentia, quae ex creaturis elucet.

Secundo meminit rerum artificialium his verbis, Καλαιπώτεροι ἢ ἐν νεκροῖς αἱ ἐλπιδες αὐτῶν, οἵτινες ἐκάλεσαν θεοῦ ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων, χρυσὸν καὶ ἀργυρὸν τέχνης ἐμμελέτημα καὶ ἐπεικασίματα ζώων, ἢ λίθων ἀργύρου χειρῶν ἔργα ἀρχαίας, Id est, Miseri verò sunt & mortuis incumbunt spes eorum, qui Deos appellant hominum opera, manibus fabrefacta, ex auro nimirum & argento, in quo artifex ipse se exercet, affabre illud sculpendo & poliendo, quia brutorum ani- malium simulacra, aut inanimem lapidem, priscam manu elaboratum, vetustateque sua commendatum Dei vocabulo dignantur. Hujusmodi est testimonium secundum, cujus alteram hanc Idololatriae speciem, nempe rerum artificialium cultum, ut impium, absurdum, ridiculum & ab omni ratione divina & humana alienum amplificat.

Duobus autem hisce Idololatriae obiectis, nempe naturali & artificiali tertium addi potest, nempe imaginarium, quo id Deus fingitur & pro Deo colitur, quod nusquam est in rerum natura, sed merum est mentis humanae figmentum.

NUNC his praemissis ad specialem Deorum istorum, hoc est, rerum cum naturalium tum arti- ficialium, quas Ethnici pro Diis coluerunt, enumerationem atque catalogum accedamus, in quo tanquam in speculo nobis horrendam miserandamque illorum insaniam intueri licet.

Primum igitur quantum ad res naturales attinet, ipsum primo Mundum univversum, siue hanc rerum universitatem atque Naturam, quam κόσμον, φύσιν, τὸ πᾶν Graeci ap-

2. Alterum Sap. cap 13. v. 1. 2. 3. 4. 5.

Specialis enu- meratio reru, quas coluerunt Ethnici. Κοσμολα- τρεία seu φυσιολα- τρεία, cultus Mundi seu Naturae.

pellant, & Cicero, communem Deorum atq; hominum unitatem, domum, urbem, civitatem, atque templum, tanquam Deum, si ve Numen aliquod coluerunt. Mundum, inquit Plinius lib. 2. cap. 1. & hoc, quod nomine alio Caelum appellare libuit, cuius circumflexu teguntur cuncta, Numen esse credi par est, eternum, immensum, neque genitum, neq; interiturum unquam. Strato, Theophrasti auditor, omnem vim divinam in Natura sitam esse censuit, quae causas gignendi, augendi minuendi ve habeat, sed careat omni sensu & figura. Democritus tum imagines earumq; circuitus in Deorum numero retulit, tum illam naturam, quae imagines fundat ac mittat, tum scientiam, intelligentiamq; nostram, de qua postea. Sic Aristoteles modo Menti tribuit omnem divinitatem: modo Mundum ipsum dixit esse Deum: modo quendam alium praefecit Mundo: tum caeli Ardorem dixit Deum esse. Cleanthes, Zenonis auditor, tum ipsum Mundum Deum dixit esse, tum totius Naturae Menti atq; Animo hoc nomen tribuit, tum ultimum & altissimum atq; undiq; circumfusum & extremum, omnia cingentem atq; complexum Ardorem, qui Aether nominatur, certissimum Deum judicavit, Cicero teste lib. 1. de Natura Deorum. Sensit idem Xenophanes, qui Mente adjuncta omne praeterea, quod esset infinitum, Deum voluit esse. Vellejus contra Epicureus apud eundem Ciceronem loco citato, portenta & miracula Philosophorum non differentium sed somniantium dicit esse, quando vel Mundi opificem & adificatorem, ut est apud Platonem in Timaeo, vel εὐνοίας, id est, Providentiam, quam Stoicorum animum fatidicam appellat, vel ipsum denique Mundum animo & sensibus praeditum, rotundum, ardentem, volubilem Deum statuunt. Pluribus deinceps hanc de Mundi aeternitate & divinitate Philosophorum sententiam refellit.

Mundus cultus sub Panis, Priapi & Iovis nomine.

Universum autem hoc, a Graecis dictum, sub Panis quoq; nomine coluerunt, quem idcirco nonnulli sic voluerunt fuisse appellatum. Idem coluerunt sub Priapi & Iovis nomine. Iovem enim illum suum fictum & commentitium a Iehova, proprio veri Dei, conditoris Mundi, nomine ad summam impietatem traducetes (qui Graecis Ζεύς, ab emicante & relucente vi ac viriditate rerum, quae Hebraeis dicitur יי, זיו, est nuncupatus) summum si ve supremum Deorum omnium senserunt, eum teste Seneca, & Fatum, & Providentiam, & Naturam, & Mundum appellantes, cui propterea triplex regnum attribuerunt, in Caelo, in Mari, in Inferno. Pulchre in hanc sententiam canit de eo Orpheus:

Primus cunctorum est & Jupiter ultimus idem. Jupiter & caput & medium est. Sunt ex Iove cuncta. Jupiter & terrae basis & stellantis Olympi. Jupiter & mas est, estq; idem nympha perennis. Spiritus est cunctis, validusq; est Jupiter ignis. Jupiter est pelagi radix; est Lunaq; Solq;. Cunctorum Rex est, princepsq; & originis auctor: Namq; sinu occultans, dulces in luminis auras Cuncta tulit, sacro versans sub pectore curas.

Phaenices, M. Tullio & Macrobio referentibus, lanam Mundi solum sunt arbitrari. Quare serpente caudam suam vorante, eum representabat. Mundus enim seipsum alit, & a sidue in orbem torquetur: quod rerum omnium ortus, interitus, necessitatem atq; instaurationem nobis ostendit.

Nos contra Christiani Mundum hunc univrsam, hanc rerum univrsitatem, non Deum aliquem, sed Dei Opus, seu opificium, Dei theatrum, spectaculum atq; speculum esse credimus: in quo Deus suam divinitatem, maiestatem atq; potentiam, adde sapientiam, misericordiam atq; iustitiam nobis perpetuo spectandam proponit. Universam item hanc Naturam, non Deum, sed Dei ministram atq; famulam, quae sapientissime potentissimeq; ab illo semper regitur ac gubernatur, esse credimus. Idem hoc, duce & magistra ipsa Natura. Ethnici quoq; qui inter illos fuerunt sapientiores, senserunt. Et huc facit Aristotelica Mundi definitio libro de Mundo, quae ita habet: Κόσμος ὅστις οὐσμησθε εἰς ἄραυς καὶ γῆς ἅπασαν τὰ τοῖς ἀειερχομένων φύσεων. λέγεται. ἢ Ἐτέρας κόσμος, ἢ ἡ τοῦ ἔλαιον τὰξιν τὴν καὶ ἀκακόσμησιν ἡ δὲ τοῦ τε καὶ δεῖν φουλαττομένη, Mundus constat ex caelo & terra, cunctisq; quae in eis continentur, naturis. Appellatur vero & aliter Mundus, omnium rerum ordo & administratio, a Deo & per Deum conservari solita.

Impurus

Impurus igitur & immundus fuit hic Mundi ceu Numinis cuiusdam cultus, cum Mundus non sit Deus, sed Dei opificium, sex dierum spatio ex Nihilo, hominis causa, creatum; a quo etiam ad extremum illum usque diem conservatur, regitur & gubernatur.

Nunc, antequam ad singulas Mundi partes cum maximas, tum minimas, & omnia deniq; quae Mundi sinu complexuq; continentur, accedamus, de Tempore, cuius eadem ferè est cum Mundo origo atq; conditio, prius dicemus: quod ipsum quoq; ceu Numen quoddam, ab Ethnicis fuit cultu, sub Saturni, Iani, Iovis, & aliorum Deorum nominibus. Ac Saturni quidem nominibus, imaginibus, insignibus variis, quae illi tribuuntur & fabulis, quae de illo traduntur, Tempus (quod Latine a temperando dictum esse ait Beda: si ve quod unum quoddam, temporis spatium temperatum sit: si ve quod momentis, horis, diebus mensibus, annis, seculisq; & aetatibus omnia mortalis vitae curricula temperentur, hoc est, regantur) innuit, ac ejus vim, naturam, commoda & incommoda varia ac multiplicia designari copiose docent illi, qui de Ethnicorum Diis scripserunt. Sic enim, ut ex multis pauca delibemus, Saturnum Latine quasi annis saturum, Graece Κρόνον, quasi χρόνος voluit dictum. Plutarchus in quaestionib. Rom. 12. Cur Κρόνος, id est, Saturnum veritatis patrem fecerint Antiqui, hanc rationem reddit, vel quod Tempus est Cronus, ut nonnulli Philosophorum interpretantur; Veritatem autem eruit tempus: Vel, quod cum fabulae Saturni seculum faciant iustissimum, dubium non est, quin maximus in illo fuerit veritatis usus. Hinc etiam Saturnum Poetae veteres finxerunt Vrani, id est, Caeli fuisse filium, quod tempus nihil aliud est, quam spatium, quod Caeli conversione colligitur: si ve mensura motus, qui caelesti orbe conficitur, ad quem motum homines Tempus metiri ceperunt. Eundem expresserunt effigie hominis senis, Saturni effigies, aperto capite, (cui etiam aperto capite sacrificabatur) falcem manu altera tenentis, liberos (unde etiam liberi ei immolabantur) lapides & nescio quae alia devorantis, Quibus significabatur, Tempore omnia ad senectutem perducere, aperiri ac patefieri, incidere, confici, consumi ac quasi devorari: quo sensu Hebraei Tempus נַפְתָּח, Eth, dixerunt אֲנַחַי, Auath, id est, consumendo & pervertendo, propterea quod Tempus omnia consumat & pervertat, juxta illud Ovidii Metamorphos. lib. 15.

Xρονολατρία
temporis cultus.
Tempus cultum Saturni nomine.
Saturnus unde dicitur.
Saturnus Caeli filius.
Tempore omnia consumuntur.

Tempus edax rerum, tuq; invidiosa vetustas,
Omnia destruitis, vitiatatq; dentibus aevi
Paulatim lenta consumitis omnia morte.

Et Seneca, Tempus nos avidum devorat & chaos. Huc pertinent, quae Eusebius de Astarte, Caeli filia, Saturni vero sorore & conjugè tradidit, quae regnum quendam ornatum Saturno, fratri & marito suo confecerat, qui quatuor erat oculis praeditus: quorum duo ante, duo autè pone erant affixi: hi vicissim clauderantur atq; patebant, duobus semper vigilantibus: humeris quatuor alas addidit, quarum duae erant expansae, velut animantis ad volandum parati, duae reductae & complicatae, tanquam stantis. His quoq; Temporis vis atq; natura fuit expressa quod dormire licet videatur; tamen vigilet: dumque vigilat, simul quoq; dormit: idemq; stare licet videatur; tamen citissime volat. Unde Tempus mobile, volubile, si ve volucres, fugax si ve fugitivum, labens, subitum, lubricum, a Poeta appellatur, & nostrâ lingua Tempus zeit, si ve zeit appellamus a Cito, quod citatissimo cursu labitur, juxta illa Poetae:

Cito pede labitur aetas.

Nec bona tam sequitur, quam bona prima fuit. Ut igitur Mundum, ita Tempus quoq; pleriq; Veterum Philosophorum aeternum esse existimaverunt, quod propterea אֵלֶּיךָ, Olam, ab Hebraeis dictum fortasse putarunt (a quo Temporis nomenclaturam Olim, sunt mutuati) eiq; aeternitatem ac divinitatem tribuerunt. Thales & Simonides Tempus appellarunt sapientissimum, quasi ab illo sapientissime efficerentur omnia. Contra Paro Pythagoricus, teste Aristotele lib. 4. Physicorum, idem αἰὲς ἀθάνατος, id est, inscientissimum, seu ignorantissimum dixit; quia nimirum Temporis successione atque progressu omnia oblivione deleantur & abscondantur. Unde etiam Obliviosum a Poeta est dictum:

Obliviosum cuncta, sed Tempus vorat.

Et rectè Saturnus, Temporis Deus, ob hanc causam a ἄνοσ Satar, abscondit, deducitur: quem admodum & a latendo Deus Latius si ve Latinus est dictus, & Saturnia sedes Latium appellatū.

Ornatus Saturno qualis ab Astarte confectus.
Temporis vis.

Tempus aeternum Philosophorum.

Temporis etiā
partes culta.

Vt autem Tempus ipsum uniuersum: sic singula quoque ejus partes, ut Annus, Mensis, Septimana, Dies, Hora, diuina fuerunt consecrata honoribus, hoc est, partim pro Diis ipsis culta, partim certis Diis dicata.

Annus.

Annus igitur uniuersus & Ioui & Iano fuit consecratus: unde etiam Iani nomine fuit appellatus. Et certè vocis Anni atque Iani magna est affinitas ac similitudo: quæ utraq; ab Hebræa שָׁנָה Schanáh, Annum significante, videtur esse derivata: qui quidem sic dictus est a שָׁנָה Schanáh, mutauit, iterauit, vel, mutatus & iteratus fuit, nimirum a mutatione seu revolutione, eo quod annus annum perpetua serie sequatur (unde Annum Latine quasi Annulum, id est, Orbem nonnulli voluerunt esse dictum: alii a Græco ἄννος. ἔννος & enim Deus fuit anni: qui etiam euntibus præesse videbatur: cujus imaginem exprimebant Phœnices simulachro Draconis, in orbem redacti, caudamq; suam de vorantis, ut significarent Mundum & Annum in se resolui) quodq; in anno variæ & temporum & rerum sint mutationes ac vicissitudines. Hinc Ianum Ethnici fixerunt bifrontem, ad anni principium atque finem, siue tempus præteritum & futurum significandum: & binas ei tribuerunt, unam adolescentis, & alteram jam grandis natu: quarum altera temporis mox aduenturi, altera temporis præteriti erat signum. Eidem, tanquam Temporis Mundiq; janitori, clauem tribuebant, qua & dies & annos clauderet & aperiret: Vere quidem ineunte aperiret terram, eam ad herbas floresq; producendos mouendo, ejusq; sinum fecundissimum patefaciendo: Hyeme autem clauderet, quando ea omnibus suis ornamentis priuata constipatur, & niuis atque glacie rigore constringitur. Plinius libro 34. Naturalis Historiæ, janum a Numa Rege dicatum ait, digitis ita figuratis, ut CCLXV notâ per significationem anni, temporis & ævi se Deum iudicaret. Tot enim diebus annus constat. Nam apud Antiquos digitorum varia inflexione, quos quisq; vellet numeros, facile ostendebat: de qua numerandi ratione exstat adhuc perquam eruditus Bedæ liber. Suidas scribit, alios janum effingere in dextera manu tenentem clauem, ut temporis principium, ac anni reclusorem janitoremq; unde etiam Patulcius & Clusius ab aperiendo & claudendo fuit dictus: alios verò, in dextera CCC. sinistra LXV. continentem, ut annum significent.

Nec verò tantum bicipitem & bifrontem, sed etiam quadrupitem Ianum Veteres effinxerunt (cujusmodi statua in quodam Hetruriae loco reperta est) ad quatuor anni tempora adumbranda, quæ sunt, Ver, Aestas, Autumnus, Hiems: quæ similiter apud Priscos vario aspectu atq; habitu designabantur. Eodem arcus jani quadriformes & per vias referri possunt, quibus in pompis triumphalibus per urbem Romam ad jani templum excitabantur.

Duodecim similiter arcus ab Antiquis jano positæ, duodecim anni mensium, vel totidem signiferi segmentorum, per quæ singulis annis Sol decurrit, significationem habebant. Sic Romæ erat templum, jano sacrum, cujus testudo quatuor columnis pilatis sustentabatur, quatuor januis per vias: in singulis verò loculamenta duodecim, tanquam fenestellæ, in quibus statua reponuntur. Has quidam existimarunt mensium, qui in quatuor anni tempora diuiduntur, imaginem præ se ferre.

Anni tempora
Horæ dicta.

Porrò quatuor Anni tempora, Horæ a Græcis & Latinis appellata, tanquæ Dææ fuerunt culta, quæ Cælum aperire & claudere dicebantur, teste Eusebio in præparatione Evangelica. Hæc interdum Soli tribuuntur (qui Horus ab Aegyptiis fuit dictus) interdum & Cereri, atque ideo duos calathos ferunt: alterum florum plenum, quibus Ver innuitur: alterum ficibus, quibus Aestas significatur. Eas Ovidius libro 1. Fastorum Iano comites adscribit, in Cæli januis custodiendis. Ibidem libro 5. Floræ comites facit, sicq; Floram dicentem inducit:

Conueniunt pictis incinctæ vestibus Horæ,
Inq; leges calathos munera nostra legunt.

Horarum de-
scriptio.

Harum Horarū, id est, quatuor Temporū anni, elegantissima hæc exstat apud Ovidiū descriptio:
Verq; novum stabat cinctum florente corona.
Stabat nuda Aestas & spicea ferta gerebat.
Stabat & Autumnus calcatis sordibus urvis,
Et glacialis Hyems, canos hirsuta capillos.

Anni temporū
imago alia.

Alia item imagine hæc quatuor Anni tempora ostendebantur; ita ut Venus pro Vere, pro Aestate Ceres, pro Autumnus Bacchus accipiatur. Hiemem partim Vulcanus, ad fornacem ardentem

dentem adstant, partim Venti, unâ cum eorum Rege Aeolo (Hoc enim tempore, si unquâ aliâs, Venti tempestate sq; excitantur: unde Hiems, Winter/ Germanis a Wind/ id est, ventis, dicitur.) representant: de quibus hæc pulcherrima exstant Epigrammata,

De vere: Cùm viridi rident vernantes gramine campi,
Et pictis pascunt horti oculos oculis,

Ver.

Alma Venus colitur: Venerem genus omne animantium
Sentit: amat blando tempore blanda coli.

De Aestate: Aestiferi cùm sopremit horrida terga Leonis
Virginis & sensim labitur in gremium:

Aestas.

Flava Ceres gravibus compensat mensibus aestus:
Constans a Superis præmia sudor habet.

De Autumnus: Tertia succedit Bacchi variabilis ætas,
Sentit adesse nos rustica turba Deos:

Autumnus.

Inprimis hilari juvenantem fronte Lyeum.
Est juvenis: juvenes nam facit ille senes.

De Hieme: Aeolus ut Borea laxavit fræna furentis
Tristibus & species tristis oberrat agris:

Hiems.

Sic lætis ne luxuriet mens nostra secundis,
Admiscent mæstis præscia fata vices.

Sic ergo quatuor Anni tempora Horarum nomine aliisq; imaginibus fuerunt significata ac adumbrata.

Iam verò Menses quoq; certis Diis consecravit: omnes quidem Iunoni, teste Plutarcho, ut Menses. annum uniuersum Ioui & Iano: singulos verò aliis atq; aliis. Apud Romanos Romulus mensẽ primum Martium dixit, a Marte, quem voluit credi suum parentem, cui eum consecravit: alii tamen eum in Mineræ tutela fuisse testantur. Secundum vocavit Aprilem, a Venere principe sui generis, in cuius tutela hic mēsis est, quæ Græcè ἀπριλιον dicitur, ut sit Aprilis, quasi Aphrodilis. Tertium mensẽ a senibus id est, Majoribus, dixit Majum, quem alii a Deo Majo volũt dictum, qui est juppiter, a magnitudine videlicet & majestate: alii verò a Majestate, Dea magifratuum: alii a Maja, Vulcani, vel, ut alii volunt, Mercurii uxore. Fuit autem hic mensis in Apollinis tutela. Quartum a juvenibus junium dixit: quem alii a Iunone quasi junonium: alii a junio Bruto, primo Romanorum Consule, volunt nuncupatum. Hunc peculiariter Iunoni sacrũ fuisse testatur Plutarchus in Quest. Rom. 86. Cur mense Majo mulieres non ducantur: alii tamẽ in Mercurii tutela eum fuisse dicunt. Reliquos deinceps a numero & ordine nuncupavit. Nam quintum mensẽ dixit Quintilem: qui postea julius vocatus est propter julium Cæsarem, postquam is relatus est in numerum Deorum Romanorum. Fuit mensis hic in tutela Iovis. Sextum, qui in Cereris tutela fuit, dixit Sextilem, quem Augustum postea dixerunt propter Octavianum Augustum, cui is fuit quoq; dedicatus. Septimũ mensẽ dixit Septembrem: quem Senatus Rom. in Tiberii Augusti honorem Tiberium appellari voluit, quod tamẽ ne fieret, ipsemet intercessit. Idẽ Germanicus, Antoninus, Hercules, Tacitus fuit cognominatus, ac in Vulcani tutela fuisse existimatus. Octavum Octobrem; quem Domitianus a suo nomine Domitianũ, appellavit, quod eo natus esset mense. Faustinus etiam dictus, in honorem Faustinae uxoris M. Antonini, Imp. ut a Commodò Inuictus. Hic in Martis tutela fuit. Nonum Novembrem vocavit, qui a Commodò Imperatorius dictus in Dianæ tutela fuit. Decimum deniq; dixit Decembrem: qui ab adulatorib. Commodi Imp. Amazonius appellatus in tutela Vestæ fuit. His Numa Pompilius duos postea addidit januarium, in honorem jani, qui vetus fuit cum Saturno Latii rector, & Februarium, sic dictum a Februis, id est, inferiis, ac cæniis & careis, quæ anni extremo mense inferebantur sepulchris mortuorum & bustis, ut Umbrae quiescerent ac ne cuiquam molestæ essent, ut docet Ovidius in Fastorum libris, Festus, Varro & alii talium sacrorum veterũ interpretes. Hunc tamẽ mensẽ Macrobius lib. 1. Saturnalium ca. 12. a Februo, Deo lustrationũ, vult dictum, cui a Numa fuerit dicatus. Lustrari verò civitatem eo mense necesse fuisse, ut iusta Diis Manibus solverentur. Vt autem januarium in tutela Iunonis fuit, sic hic ultimus in Neptuni. Verũ de his vide plura

apud Macrobiū, Censorinū, Varronē, Ovidiū, & apud recentiores; potissimū Gyraldū. Hi autē Dii omnes, qui duodecim mensibus praeesse credebantur, uno nomine Consentes, quasi Consentes fuerunt dicti, qui in consiliū Iovis adhiberi putabantur: quorum Augustinus 4. de Civitate Dei, & Seneca lib. 2. Questionum naturalium meminit: unde sacra Consentia dicta.

Mensium partes. Porro Mensium apud Romanos praeipuae partes erant Kalendae, Nonae, Idus. Kalendis praeerat Iuno. (Sic enim Ovidius:

Kalendae. Vendicat Ausonias Junonis cura Kalendas.) itemq; Ianus; qui omnium primordiorū Deus putabatur, & idcirco Junonius fuit dictus, quod omnium mensium ingressum teneret, ut etiam Juno, Kalendisq; fenerator pecunias collocare solebant.

Idus. Idus omnes Jovi sacrae erant; ideoque ipsi Jovis mactabatur, quae ob hoc dicebatur Idulis. Ovidius:

Idibus alba Jovi grandior agna cadit. Festus: Idulis Jovis dicebatur, quae omnibus Idibus Jovi mactabatur. Idem testatur Macrobius libro 1. Saturnalium.

Dies. Praeterea, apud Ethnicos, Graecos, Romanos & alios, singulorum mensium dies certis Diis atque festis erant dicati, ut ex Kalendario Romano & multis aliis scriptis liquido constat.

Hebdomadae. Hebdomadam, seu septimanarum ratio quoniam solis Hebraeis fuit nota, caeteris autem gentibus incognita: idcirco nihil hinc de illis affirmare possumus, quibus nam Diis singulae hebdomades fuerint consecratae.

Dies dicatus Jovi. Quantum ad Dies attinet, Dies quidem in genere Jovi: Noctes vero Junoni erant dicatae. Dies, inquit Festus, dictus, quod divini sit operis, sive ab Jove, ejus, ut putabant, auctore, quem

Diei etymon. Graecè Δία appellant: sive quod aër diurnus dehiscat in candorem. Hinc Diespiter dictus Jupiter, quasi Diei pater, sicut Divo Jovis appellatus est, quasi Diem Jovans, quod homines die & quasi luce Jovaret. Unde Lucerium quoque a Veteribus Saliis nominatum legimus. Cretenses φωσφόρον, id est Luciferum vocarunt. Hinc etiam Idus dicta Itis, hoc est, Jovis fiducia. Vide supra de Idibus.

Diei pater Jupiter.

Nox. Nox similiter, quae Diei civilis pars est, ut Dea, ab Ethnicis fuit culta, quam Aratus ἀρχαίω, id est antiquam, & interpret ex Hesiodi sententia Deorum antiquissimam vocat. Hae Hesiodus Chaeis filiam & Aetheris, atque Diei matrem, Orpheus Deorum hominumq; matrem, & genesin omnium vocat: cujus sane sub nomine Tenebrarum, quae dicuntur fuisse ηχη, thohu, yabohu, in sacris litteris in Mundi creatione primo fit mentio. Illius descriptio & hymnus pulcherrimus extat apud Orpheum & Statium Papinium libro 2. Theb. De Noctis nominibus & sacrificiis vide plura apud Gyraldum: quam certe non mirum est Ethnicos, Noctis & Tenebrarum, id est, ignorantiae & erroris filios, seu superstioses potius coluisse.

Hebdomadam dies Planetis dicati. Iam vero singuli etiam Hebdomadam dies Planetis, quos, ut Deos, colebant, erant dicati, ut Soli, Lunae, Marti, Mercurio, Jovi, Veneri, & Saturno, secundum per vulgatos illos versiculos:

Prima dies Phoebi sacro nomine fulgens
Vendicat, & lucens feriam sibi Luna secundam.
Inde dies rutilat jam tertia Martis honore.
Mercurius quartam splendentem possidet altam.
Quinta Jovi est devota religione dicata.
Concordat Veneri magno cum nomine sexta.
Emicat alma dies Saturno septima summo.

Primus igitur Hebdomadae dies Soli, secundus Lunae, tertius Marti, quartus Mercurio, quintus Jovi, sextus Veneri, septimus Saturno fuit dicatus.

Horae etiam Planetis dicatae. Postremo Horae quoque, in quas dies distinguuntur, certis Planetis, tanquam Diis consecrantur, & certis actionibus destinantur, quae Planetariae, Naturales & Inaequales appellantur.

Horae principio erant XII; cujus ordinationis haec traditur origo: Hermes Trismegistus, cum esset in Aegypto, sacrum quoddam animal, Serapi dicatum, animadvertit in die toto duodecies urinam facere, pari semper interposito tempore: unde per XII Horas diem dividi debere con-

mon.

jecit

jecit, & inde Horas nonnulli volunt dictas εἶναι τὸν ἔραρον, id est, urina, quasi primum dicta sint εἶναι, quae postea sint appellata ἔραρον. Sed & ista XII. Horarum ratio fuit duplicata, & in XXIV. Hora. Horas dies divisus. Horam etiam Veteres Joventutis Deam vocabant: unde Ennius, duplicata.

Te, Quirine pater, veneror, Horamq; Quirini. Hanc nonnulli eandem volunt esse, quae Horta, de qua postea.

Et haec de Tempore cum universi, tum singularum ejus partium cultu superstitioso & idolo- Occasio pars latrico: ad quod Occasio quoque referripotest, quam Veteres pro Dea coluerunt. Occasio enim, ut temporis, est apud Ciceronem in libro de Inventione, est pars temporis, habens in se alicujus rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem. Et, in Occasione ad spacium temporis faciendi quaedam opportunitas intelligitur. Item, Tempus actionis opportunum, Graecè εὐκαιρία, Latine appellatur Occasio. Hanc Poetae filiarum Saturni minimam fuisse finxerunt.

Ut autem illi Tempus superstitiosè coluerunt: sic nos Christiani solum Deum, ut Mundi, ita Solus Deus, cum Tempore quoque cum universi, tum singularum ejus partium, vel minimarum, cujusmodi sunt Tempore auctora momenta, & creatorem, & conservatorem, & moderatorem credimus & confitemur esse optimum, potentissimum ac sapientissimum. Tempora, ut scriptum est Iobi 24. cap. non sunt abscondita ab Omnipotente. Tempora, inquit Christus ipse, & Temporum momenta Pater posuit in sua potestate. Act. 1. cap. Tempora, ut ait Ecclesiasticus cap. 39. immutavit Dei sapientia per motum Solis & Astrorum & dies festos ipsorum: & in illis dies festos celebraverunt ad horam.

Porro Mundi partes sive membra principalia sunt Caelum, Terra, Maria. Haec quoque & Mundi partes, illorum partes, omniaq; quae in eis continentur vel minima, vilissima & abjectissima quaeque, vel Numinum loco fuerunt habitata atque culta, vel certis Numinibus consecrata.

AC COELVM primum ipsum universum (שמיים, Schamaim, Hebraeis dictum, quod οὐρανός illic sicut aqua: & εἶραρον Graecis, ab altitudine seu luciditate: sive quod extremus sit Mundi terminus, sive determinatio) Deum appellarunt, & ceu Deum coluerunt, Saturni, id est, Temporis patrem fingentes; hujus vero parentes Aethera & Diem, ut testatur Cicerus de Natura Deorum. Theophrastus modo Mentis divinum tribuit principatum: modo Caelo: tum autem signis sideribusq; caelestibus. Atlantides, Africae populi, hunc primum Deum apud se regnasse praedicabant, teste Eusebio, & Diodoro. Persae quoque, teste Strabone, Caelum Deum putabant, & Iovem appellabant.

Hic observandum Caeli sive Calorum nomen in sacris litteris, figurè loquendi, quae a Grammaticis μετανομία, id est, Transnominatio dicitur, pro Deo, sive Domino & possessore Calorum accipi. Sic quidam interpretantur illa filii perditii & prodigi confessionis verba, Peccavi in Caelum, id est, Deum: ubi per id, quod continet, id quod continetur, significatur. Cui & illud addi potest, Baptismus Iohannis de Calone erat, an ab hominibus? Sic Poeta quidam e veteribus, Caelo gratissimus annis, dixit, pro Diis, qui caelo continentur. Sic 1. Macchab. 3. 18. οὐκ ἔστι δὲ ποσὸν ἐναντίον τοῦ οὐρανοῦ πᾶσι τοῖς ἐν οὐρανοῖς, ἢ ἐν οὐρανοῖς, Non est differentia in conspectu Caeli salvare in multis vel in paucis. Rursus 1. Macchab. 4. 19. καὶ νῦν βοήσομεν εἰς οὐρανόν, εἰ ἰδέσθαι ἡμᾶς, Nunc autem Caelum in clamabimus, utrum misereatur nostri. Quibus locis manifestè Deus significatur, sed improprie, ut dictum. Sed & Rabbinii saepenumero ita usurpant, ut cum dicunt, Omnia esse in manu Caeli. Item: Sit timor Caeli super vos: &, Nomen Caeli frequens in ore ipsius. Sic, Timor hominum, si praevaluerit, excludit, vel, ut alii legunt, expellit timorem Caeli. Haec enim de οὐρανοῦ τρεῖς.

Iam vero, cum Caeli duae sint partes, nempe Αἴθηρ Graecè, Latine Aether, & Αἴθρ, Latine Aër, uterq; illis Numen vel Deus fuit.

AETHER, Graecè sic dictus est partim ab ardore atq; splendore lucidissimo, partim a perpetuoq; cursu, nimirum vel εἶναι τὸν αἴθρην, id est, splendere, vel αἰετῆν, id est, semper currere. τρεῖς, cultus Hinc Cicero, libro de Natura Deorum, ardorem ultimū, certissimum, undiq; circumfusum, aërem Aetheris, completentem, in quo astra volvantur, vocat. Idem: Ultimus & a domiciliis nostris altissimus, omnia cingens & coërens Caeli complexus, qui idem Aether vocatur, extrema ora & determinatio Mundi, quam homines Iovem appellant. Atq; hic Aether, ut est apud eundem, Stratoni, Zenoni & reliquis ferè Stoicis videbatur summus Deus mente praeditus, qua omnia regantur.

D

Caelorum nomen pro Deo aliquando acceptum.

Aether, cultus

Aσπολαζεία, Astrorum, sive siderum cultus.

AETHER autem astra, sidera atque stellas, partim fixas & non errantes, partim errantes, vagas atque mobiles complectitur. Sic enim Cicero: Sidera aethereum locum obtinent. Haec autem stella uniuersa & singula, quas exercitum seu militiam Caeli sacra scriptura hinc inde vocat, pro Diis ac Deabus ab omnibus ferè gentibus habitae fuerunt atque cultae: quod notum est vel ex ipsa sacra scriptura; ubi exprobrat Deus iudaeis, aliquoties, quod mensam parauerint, id est, sacrificauerint numeris stellarum, more Ethnicorum (sic enim Es. 65. 11. quidam interpretantur vocem Hebraeam Gad: quam vis alii Martem; alii Iovem; alii Fortunam; alii Fatum; alii denique Mercurium interpretentur.) Sic Amos 5. 26. illis exprobrat, quod sidus Dei sui humeris gesta uerint, id est, sidera, Deorum more, coluerint: ubi ציון Cijun (vel, ut alii legunt ציון Ceuan; unde postea Revan, & Rephan, & tandem Remphan eo Aetorum loco, scribi cepit euphonie gratia) in specie Saturnum interpretatur Aben Ezra, & stellam Luciferum Hieronymus, quem etate sua dicit a Saracenis cultum fuisse. Idem porro liquidissime constat ex illo loco Sapient. 13. φωστήρας ἀράς, ἀρπυγίνας κόμισ, θεός ἐρύμισα, Lumina caeli, a quibus Mundus regitur, Deos putarunt. Et Cicero libris de Natura Deorum id multis probat: ubi inter alios Zenonem, Crotoniatem Alcmaeum, & Parmenidem inducit: item Ponticum Heraclidem, qui ex Platonis disciplina modo Mundum: tum Mentem diuinam esse putarunt: modo sideribus & errantibus stellis diuinitatem tribuerunt.

Ηλιολαζεία, cultus Solis.

INTER haec autem Caeli sive Aetheris signa principem locum obtinere constat Solem atque Lunam: quae idcirco praereliquis astris, a cunctis ferè gentibus, praesertim Aegyptiis, omnium mortalium primis, Phenicibus Graecisque (ut passim ex omnibus tam sacris, quam prophanis litterarum monumentis; maxime uero ex Platone, Diodoro Siculo, Plutarcho & aliis liquet) diuinis fuerunt affecta honoribus.

Solis etymon, efficta, & adiuncta.

Sol, ut inquit M. Tullius, dictus est vel quia solus ex omnibus sideribus est tantus (magnitudine uidelicet tanta, quanta astrorum maximo competit; terraque maior secundum Ptolemaeum centies sexagies sexies: sed secundum recentiore Copernici obseruationem centies sexagies bis unde maximus Deorum a Persis & Massagetis dictus fuit: quem in antro quodam uenerabantur, teste Lactantio, Statii interprete) vel, quia cum exortus esset, obscuratis caeteris sideribus solus apparet, astrorum principatum obtinet, fons & auctor esset lucis, dominus diei, mens Mundi, cor Caeli, dux & princeps moderatorque reliquorum luminum atque temporum, & ut apud Ouidium quarta Metamorphos. de se ait;

— Ille ego sum, qui longum metior annum,
Omnia qui video, per quem uidet omnia Mundus,
Mundi oculus. —

Solis uaria nomina.

Veteribus nomine iouis, Ἰουὸς ἡλιου, ἡλιου, spiritu per omnia comitantis, Phaëtonis, Hori, Serapidis, Osiridis, Mythrae sive Mythrii, Beli, Phæbi, Apollinis, Panis, Titanis, aliisque infinitis (ut Macrobius fuse demonstrat) appellatus: Graecis ἥλιος: Hebraeis & Chaldaeis חמא Chammah, חרס, Chæras, & שמש Schæmæsch, partim a calore & efficcatione, per excellentiam; partim a ministerio, quod praebet reliquis astris, eis lucem subministrando. Nec uero tantum Graeci & aliae gentes Solem illis nominibus appellarunt, sed etiam coluerunt & uenerati sunt: quorum quidem Deorum nomina, cognomina, imagines, statuae, & similia, quae fabulae illis affingunt innumera, Solis vim, naturam, celeritatem, efficacitatem, pulchritudinem, splendorem admirabilem: (unde in sacris litteris etiam sponso, egredienti e thalamo, elegantissimo vestito, comparatur) significarunt.

Sol Aegyptiis Horus dictus.

Horum autem Aegyptii appellauerunt Solem, uoce, ut uerisimile est, deducta ab Hebraea אור, Ori, que lucem sive lumen significat, quod Sol fons sit luminis, ut dictum. Inde Hora dicta, id est, quatuor anni tempora; quas Homerus finxit Caeli portis praesse, Caelum modo claudere, modo aperire, illudque modo serenum, modo nubilum efficere, & Solis equos curare, quod nimirum Solis cursum mensurentur ac distinguantur: unde Ouidius libro undecimo Metamorph.

Iungere equos Titan uelocibus imperat Horis:
Iussa Dea celeres peragunt. —

Macrobius similiter Horum pro Sole capi uult, ab eoque Horas, in quas dies est distributus, esse dictas.

dictas, lib. 1. Saturnal. Horus idem etiam fuit, qui Osiris, apud Aegyptios, accipitris formam expressus, quae a uis, quia & nocte clarè cernit, & uelocissimè uolat, Solis clara est imago, ad eius cum splendorem, tum uelocitatem exprimendam. Apud quosdam, ut Heliopolitanos, Sol felis etiam speciem praese ferebat, ob eandem rationem. Nam & felis nocte clarissime cernit, & uelocissimus est: unde αἰετόμορφος fuit dictus. Sic Lycopolitani, quae ciuitas est Thebaidos Aegypti, pari religione Apollinem, & λύκον, id est, lupum colebant, in utroque Solem uenerantes, quia hoc animal Solis in modum omnia rapit & consumit, & oculorum acutissimam acie praeditum, noctu quoque uidet, tenebrasque nocturnas vincit: quod notum uel ex pro uerbio, Lupis uespertinis acutior, Habac. 1. 8. & inde quod λύκος Graecè δὸς ἡ λυκός, id est, a luce uidetur dictus. Hinc non omittendum uideatur id, quod Aelianus docet, in historia animalium ita scribens: Οξυπέτατον δὲ ἐστὶ ζῷον. καὶ πόροι ἐνυκτός ἐσελεύθης ἐκ ζῶσης ὁδὸς ὄρεα. καὶ ὅτε πᾶσιν ἐστὶ σκότος, ἐμείνῃ βλέπει. ἄθην τοὶ ἐλευθέρως κέλευθον ὁ κρυπτός ἐν ἡμῶν ἐμείνῃ τὸ φῶς ὑπὸ τὸ φύσεως παρὰ λαβῶν ἐχθροῦ ἐμείνῃ. Ομπρος λέγει ἀμφιλόκω νύκτα, καὶ ἡ δὲ βλεπόντες λύκοι βαδίζουσι. Quae sic uersa sunt in editione Tigurina: Acerrimis (lupus) atque acutissimis praeditus est oculis. Enim uero in tempesta nocte, uel Luna ipsa silente, lucis usura perfruitur, & licet omnibus tenebrae offundantur, non huic tamen lux eripitur. Hinc Lycophos id temporis appellatur, cum lucem is solus naturae munere perceptam habet. Et uero Homerus mihi uocare uidetur id tempus, cum iam nunc cernens lupus se in uiam dat, ἀμφιλόκω νύκτα. Haec tenus Aelianus.

Porro Beli quoque nomine cultus fuit Sol; quod nomen ratione non carere scribit Seruius: El quippe Assyriorum lingua Solem significat: unde adspiratione adiecta Graecè ἥλιος est uocatus: alii tamen non Assyriorum lingua, sed Phenicum putant Hel Solem dici; unde Helius ducatur, qui mox & Belus dictus sit. Ab Hel forsan nostrum Germanicum bellus est clarum. Quin & Seruius tradit, quod Hal Punicam linguam Deus dicatur: apud Assyrios uero Hel dicebatur quaedam sacrorum ratione Sol & Saturnus. Caeterum de Solis fonte, imaginibus, mensa apud Phenicis, Megareses, Persas, Aegyptios, Elephantinopolitanos, Heliopolitanos & alios uide Gyraldum, Verderium, Chartarum, & eos, qui de hac re fuse scripserunt.

SOLI merito subiungenda aurora aurea Titanis, id est, Solis nuncia ac praevia. Virgilius: Ηλιολαζεία, cultus Aurorae.

Præuia flammiferi currus Aurora rubebat.
Er: Aurea fulgebat roseis Aurora capillis.
Haec quoque Ethnicorum Dea fuit.

SECUNDVM a Sole inter sidera dignitatis gradum Luna obtinet, a Lucendo dicta; uel potius a לבנה, Lebanah, Hebraeorum uoce, qua ab albedine Luna sic dicitur: quemadmodum ex Bathseba Hebraei ipsi fecerunt Bathsuam. Chron. 5. 3. Alii tamen sic dictam uolunt, quod una, id est, Sola, noctu lucescit (unde Noctiluca:) uel quod Sole lucente luceat sola: unde Solis filia. Σελλων, ἢ Σελλωῖα dicitur Graecè δὸς τὸ σέλας ἔνειον, id est, non uo lumine, quod lucem semper habeat non uam. In sacris litteris Noctis domina appellatur, & Isidis Dea Aegyptiorum, cuius sidus lucidissimum, quod Aegyptio nomine τῶδιδις appellatur; item Diana, iunonis, Hecates, Lucinae, Veneris; aliisque nominibus ab Ethnicis fuit insignita & culta. Diana autem dicta est, ab jana, si Macrobio credimus, D littera addita, jana enim Luna est etiam Varroni in libro de re Rustica, forsan ab Hebraeo ירעאך, sic dicta, quod a ירע, jarach, propagatur, significanter respicit: propterea quod noctu motu suo respirare facit, reficit & recreat; quae inter diu Solis ardore adusta fuerunt & torrida. Isidis uero nomine appellatam censet Diodorus lib. 1. de sententia quorundam ob antiquitatem: qui sensus est in uoce ירעאך Iasis, quae ἰσατογέροντα significat. Verba Graeca sunt, φασὶ ἡ γῆ ἐστὶν μαθευμένη ἀπὸ τοῦ εἶναι παλαιῦν, τεθειμμένης τὸ εἰσπρηγίας τῆ σελλων δὸς τῶδιδις ἔπαλαιας ἡρώσεως.

Ut autem Luna Dea: ita & Lunus Deus uocabatur & colebatur (sic enim plerumque Dei utriusque sexus fuerunt existimati) teste Aelio Spartiano de Caracalla Imperatore. At enim ipsum Dei Lunae templum accessisse, quem Deum miro cultu & ueneratione Caracalla colebant, adeo ut qui Lunam famineo genere & nomine putaret nuncupandam, is addictus mulieribus, semper inferuisset: qui uero marem Deum esse crederet, is dominaretur uxori, neque ulla muliebris pateretur insidias. Lunam ergo Ethnici & Lunæ & Luni in masculino genere, caeterisque nominibus coluerunt.

Πυρολατρεία
cultus Ignis.

PORRO post Astrorum cultū, quæ sunt Cæli ignes, flammæ atq; lumina, de Ignis atq; lucis cultu, iusto ordine, videtur dicendū. Ac Ignis quidē (a quo Sol etiam Hebræis dictus est שמש Schæmesh) duplex est: Alius cælestis, qui, ut inquit Cicero de Natura Deorū, est corporeus, vitalis & salutaris, qui omnia cōservat, alit, auget, sustinet sensuq; afficit. Alius terrestris, in nostro videlicet foco, quem adhibemus ad usum vitæ atq; victi. Atq; hic noster ignis, ut idem Cicero ait, quæ usus vitæ requirit, cōfector est & consumptor omnium, idemq; quacūq; invadit, cuncta disturbat & dissipat. Vtriusq; autem Ignis cum maxima sit utilitas, idcirco Ignem quoq; Ethnici venerati sunt sub Iovis, Vulcani, Vestæ & aliorum Numinum nominibus.

Ignis cultus
a Thare, Persis
& aliis.

Ac de Thare quidē, patre Abrahami, constat, eum in Chaldaea coluisse Vr Chaldeen, id est, Ignē, seu focum Ignis: quod Vr deductū ab Hebræo אש, Or, Lux, peperit Latinū Vrere & Vritica. Eundē postea Persæ sub Vromasde nomine tanquā maximum Deū colebant ac venerabantur. Hinc Idoli Esch, quod in ἄσπεια, id est, Tēplo Ignis, ab eis colebatur, meminit Tripartita Historia lib. 10. cap. 30. Ac Magi quidē Ignem tam religiosè coluerunt, ut cremare corpora ducerent nefas, ne cada veris contagio Deorum maximū violaret. Alio nomine hic ignis Vr chasdim,

Ignis Vulcani
nomine cultus.

Ignis Dæmonū, si ve sacer a Chaldæis fuit appellatus: quemadmodū Vulcanus, Græcè Ἡφαίστος, Ignis inventor, præfectus atq; Deus habitus. Unde Theodoretus: Ἡφαίστος, id est, Vulcanū voluit esse πῦρ, seu Ignē, & sæpe Vulcani nomē pro Igne accipitur, & Ignis Vulcanus dicitur a Statio: Lacte novo profusus edet Vulcanus ignis. Servius Vulcanum quasi Volcanum vult dictū, quod Ignis per aëra volet. Varro autem eum a majori vi & violentia ignis nomen hoc vult accepisse. Ejus fanum Romulus propter incendiiorum pericula extra urbem voluit esse, teste Plutarcho in Quæst. Rom. 47.

Ignis Iovis
nomine cultus.

Ignis Iovis quoq; nomine aliquando apud Veteres habitus fuit, sic ut pro Aere Junonē intellexerunt: unde etiam Iovis sororem sunt fabulati. Ignis perpetuus, ut in Arcadia in Panis templo: ita Romæ quoque in Vestæ templo cultus fuit a virginibus Vestalibus. Vestæ enim, Græcè Ἴστα (quæ voces ambæ a Chaldaea voce אש, Escha, significante Ignem, videntur derivatæ; eo modo, ut ab ἰδής vestis: & inde ejus colendi consuetudo a Chaldæis desluxit ad Persas, Græcos, Romanos & alias nationes) Ignis & focorum præses fuit habitæ; de hac Cicero lib. 2. de Natura Deorum ita: Vestæ, Græcè Ἴστα; cuius vis ad aras & focos pertinet. Itaq; in ea Dea, quæ est rerū custos intimarum, omnis & precatio & sacrificatio extrema est. Ovidius in sexto Fastorum:

Nec tu aliam Vestam, quam vi vram intellige flammam.

Ac Berofus primū hoc nomē usurpatum fuisse a Noacho testatur: Primus terram Aretiam, & ignē Estham vocavit. Quin & Delphis mulieres viro carentes in eodem templo custodierunt Ignem, tanquam manifestum symbolum præsentia Dei, atq; hoc nomine ipsum coluerunt.

Ὠὐλατρεία,
cultus Lucis.

LUCEM quoque Ethnici olim coluerunt ac venerati sunt, ceu Ignis effectum, quæ vox, Hebræis אור, Or, vel Vr, Latinis sic videtur dicta ἀπὸ τοῦ ἀλύξ, hoc est, prima luce, quæ præcedit Solis motum, ἀπὸ τοῦ ἀλύξ, id est, Lupo, qui eam cernens se in viam dare solet. Lucis autem datorem & largitorem finxerunt Iovem, Lucerium inde dictum. At sacra littera docent Iehovam verum Deum, Lucem primò omnium creasse, quæ postea in Sole, Luna, cæterisq; stellis collecta fuit. Cicero similiter in illa sua oratione pro Roscio Commodo, quibus utimur, lucemq; qua fruimur, spiritumq; quem ducimus, a Deo nobis dari atque impertiri videmus.

Ἄεραλατρεία,
cultus Aëris.

ATQVE hæc quidem de Cælo illo supremo, si ve Aethere & quæ in eo continentur. Nunc descendamus ad Cælum aëreum, si ve Aërem, qui in sacris & prophanis litteris sæpe Cælum appellatur. Aër, nomine Græco, sed recepto usu a Latinis, interjectus inter Cælum, id est, Aethere, & Mare, illius quidem tenuitate & calore temperatus, vitalem & salutarem spiritum præbet animantibus (nam spiritu ductus alit & sustentat animantes.) Idem, mari finitimus, frigorum & calorum facit varietates, die & nocte distinguitur: usq; tum susus & extenuatus in sublime fertur, tum concretus in nubes cogitur, humoremq; colligens terram auget imbribus, tum effluens huc & illuc ventos efficit: ipseque nobiscum videt, nobiscum audit, nobiscum sonat. Nec verisimile tantū, sed etiam verum esse censent, perinde ut cun que temperatus sit Aër: ita pueros orientes animari atque formari, ex eorū ingenia, mores, animum, corpus, actionem vitæ, casus cuiusque e ventisq; fingi.

Atque

Atque hunc Aërem Veteres, quem masculum & feminam statuerunt, inter quos Anaximenes Aër Iunonis nomine cultus. & Diogenes Apolloniates apud Ciceronem de Natura Deorum libro primo, Deum statuerunt, eumq; gigni, esseq; immensum & infinitum & semper in motu. Vulgo illum coluerunt sub Dianæ nomine, quæ idcirco Ἀρτυμία, teste Theodoro, quasi ἀερόμυθος, id est, Aerifeca, quæ per Aërem pergens, eam secet, est dicta. Præcipuè tamen Aërem Junonis nomine (quam Ἥρα Græci vocant, quæ vox cum Græca ἀήρ magnam affinitatem habet) intellexerunt & coluerunt: quam ideo Iovis sororem fabulati sunt, quod Iuppiter pro Igne poneretur. Itaque sicut illum Cæli Regem, ita hanc Reginam Cæli vocarunt. Ignis enim atq; Aër in sublimioribus locis degentes majorem vim in res has caducas, possident, quam cætera duo Elementa. Plato quoq; in Cratylo Ἥρα, id est, Iunonem Aërem appellat.

Aër Aërem, multorū quidē commodorū, sed multorum etiā incommodorū causam, non ut Deū colendū, pluribus disputat ad versus Gentes Theodoretus in περὶ θεῶν ἐπιπέδων ἀλλοιωτικῶν δευτέρου βιβλίου. Nec verò tantū Aër ipsum venerati sunt, sed etiā ea, quæ in Aëre continentur, ut Aves (de quibus postea) Meteora et Dæmones si ve Genios, quorū sedem Aër sacri et profani auctores faciūt.

QUANTVM ad Meteora: is quoq; divinitatem Ethnicos tribuisse constat. Tempestatem enim ut Deam coluerunt Romani, eiq; ades a M. Marcello extra portā Capenam edificata fuit: quam construxit e tempestate liberatus, quam passus erat cum in Corsicam & Sardiniam navigaret; cuius Ovidius meminit his versibus:

Te quoq; Tempestatem merita delubra fatentur,
Cum penè est Corfisi obruta puppis aquis.

Sed & Ventos Ethnici Deos fecerunt, eosq; hymnis, chore, templis, altaribus, simulacris, sacri Avemoficiisq; coluerunt, ut Gyraldus & alii multis exemplis atq; testimoniis probant. Hieronymus in ἀετρία, Psalmum 103, alas Ventis attributas scribit propter velocitatem. Sic enim inter alia ipse: Neq; illud, inquit, quod de ventis dicitur, Qui ambulat super pennas Ventorum, verè ventos, juxta fabulas Poëtarum & pictorum licentiam, pennas habere testatur; sed celerem in cuncta discursum.

Porrò Ventorum præsidem & Deum finxerunt, Aeolum: ut idem Auctor pluribus docet. Plinius hunc scribit Ventorum rationem invenisse: qui quoniam, ut Servius scribit ex Varronis sententia, & Strabo, ex nebulis consurgentibus; vel, ut alii volunt, ex Ignis diligenti observatione, futuros Ventos tempestatemq; prædicebat, creditus est a rudibus hominibus eas in suo potestate tenere, imperioq; suo premere. Sunt, qui cum volūt Astrologū fuisse, qui tēpora nosset, quibus venti flare debent, atq; ideo Ventorū Deum existimati. Quidā Homeri interpretes Aeolum interpretantur Annum, & ejus duodecim filios, duodecim menses. AVetis Minerva Anemotis fuit cognominata.

Vt autem Venti omnes Dii fuerunt existimati, ita etiam singulis, tum iis qui Mundi cardines obtinent, tum inde ortis (quorum omnium triginta duos statuunt Nautæ nostri temporis) tanquam Diis, Sacra peculiaria fuerunt facta.

Huc referri imprimis debet Iris, Aërea cognominata, quæ, ut & Mercurius, Deorum cum omni- Iriδολατρεία nium, tum Iovis & Junonis (unde Junonia dicta ab Ovidio) nuncia fuit habitæ, quam Servius cultus Iridis. vult dictā quasi ἱέρων, quod, ut Mercurius pacis (unde εἰρῶνοποιός & Pacificator dictus) ita hæc licitū & contentionū fuerit nuncia. Plato tamē in Cratylo eam ἀπὸ τοῦ ἱρεῖν, id est, loquendo vult dictam, quia sit ἀγυρῶν, id est, nuncia. A patre Thaumantias & Thaumantæa dicta est apud Poëtas, seu potius, quod admirationē ob speciem suam diversicolorē (unde Multicolor a Virgilio appellatur) & risum moveat. Hæc autē a Veterib; fuit Dea habitæ, quam fingebāt habitu muliebri, versicolore veste: nonnunquā & croceo, in obsequiū expedita: alas etiā ei versicolores Virgilius tribuit quarto Aeneidos, cum eam ad Iunonē missam fingit ad Didonis crinem incidendum:

Ergo Iris croceis per cælum roscida pennis
Mille trahens varios ad verso Sole colores
De volat. —

Referēda hūc sunt reliqua Meteora, & Aëris qualitates, ut Nubes, Pluvia, Nives, Grandines, Nebulæ, Rores, Pruina, Fulgura, Fulmina, Tonitrua, atq; id genus alia, quæ a Martiano Capella lib. 1. Philologia, sub Junonis, quæ Aëris Dea fuit habitæ, imagine representantur, quæq; brevitatis causa hæc sponte prætermittemus.

D 3

Δαίμονες
ἀετρεία.
Demonum sive
Geniorum cul-
tus.

POSTREMO ad Aërem referendi omnino videtur esse Dæmones, Latine Genii dicti, quos nos Angelos vocamus, qui partim boni sunt, partim mali. Plutarchus in Quæst. Ro. 40. Cur Jovis Flamini nõ liceat sub Dio inungi, inter alia scribit: An, quæ admodum in tēplo aut fano nudare sese nefaserat; ita Aërē etiā sub aperto Cælo et Dio venerabatur, ut Divi Geniisq; referunt? His verbis duo Plutarchus aperte significat, Primum, Ethnicos Aërē venerari fuisse solitos, ceu Deū: & quidē sub Dio. Secūdo rationē ejus reddit, nēpe quod Aërē credebāt referri esse Divi atq; Geniis.

Genii unde
dicti.

Porro qui a Latinis Genii seu Divi Geniales fuerunt dicti quasi Genitores, a gignendo, seu generando (vel quod agant & curent, ut homines gignatur, vel quod homines genitos suscipiant & tueantur) hi a Græcis dicti sunt Δαίμονες, quod apud Ethnicos nomen fuit commune omnibus spiritibus tam bonis, quàm malis. Unde & Philo testatur, quos Philosophi Δαίμονας vocarint, eos a Mose עֲלֵהִים, Elohim fuisse appellatos.

Dæmon in bo-
nam & malam
partem acci-
pitur.

Omnino igitur nomen Δαίμων, ut etiam Genii, in bonam & malam partē accipitur: & alii dicuntur boni Dæmones, quos εὐδαίμονας, καλοὶ δαίμονας & ἀγαθοὶ δαίμονας appellarunt: alii mali; quos ideo κακοὶ δαίμονας vocarunt. Sic Genios quoq; alios vocarunt bonos, alios malos: ut in nostra Religione nobis sunt Angeli alii boni, alii mali. Vox Δαίμωνος & Δαίμονος in sacris litteris in malam semper partē accipitur pro impuris illis & immundis spiritibus, qui justo Dei judicio aeternæ sunt damnationi atq; inferorum cruciatibus addicti, quos Diabolos appellamus.

Dæmones Divi
inferiores.

Porro Dæmones illi Ethnicorum sive boni, sive mali, Platoni & aliis Philosophis fuerunt Divi inferiores, quos Jovi illi suo, ceu Deo supremo, subiecerunt, & tanquā legatos atq; nuncios inter Deum & homines esse censuerunt. Horum alios fecerunt æthereos, sive celestes: alios aëreos, alios aqueos, alios terrestres, alios infernos, id est, subterraneos & circuitores sui vagos. Alii eos aliter dividere ac distinguere fuerunt soliti. Sed nos (omissis hinc variis multiplicibus, infinitis & perplexis Philosophorū atq; Poëtarum disputationibus de Dæmonum nominibus generibus atq; naturā) Dæmonū nomine hęc intelligimus secundū sacrarum litterarū stilum, impuros & immundos illos Spiritus, qui boni atq; puri initio a Deo creati propter superbiam & rebellionē suam voluntariā, e celesti & suprema illa sede atq; dignitate dejecti fuerunt ac deturbati & in Aërē illum caliginosum, tanquā in carcere detrusi, ubi ad aeternos illos Gehennæ cruciatibus referantur.

Dæmones unde
dicti.

Hi præter alia nomina, Δαίμονες sunt dicti quasi δαίμονες, a sciētia & sapiētia, in qua creati sunt, et qua adhuc aliqua ex parte sunt præditi, quæ, teste Augustino lib. 9. de Civitate Dei, ca. 20. expers est charitatis, & astutia potius, atq; malitia, quàm sapiētia dici meretur. Alii tamē vocem hęc ab Hebræa voce שַׁדַּי, Schaddaim, ultima nimirū ejus syllaba, volūt esse deductā, Deut. 32. v. 17. שַׁדַּי, Schaddaim autē Dæmonia videtur dicta, vel a שַׁד, Schad, mamma; a forma nimirum, qua apparebant in forma bestiae mammosæ, ut capræ, vel vaccæ, vel canis: vel a שַׁדַּד, Schadad, id est, vastando, quia vastitatis sunt auctores, sive in vastis locis habitant. Non absurdū videtur, si Δαίμων ab Hebræo אָדוֹן, Adon, & hinc vox Latina Dominus, ac Hispanica & Italica Don, Donna, Doncella et similes deriventur. Aere enim regioni potissimam domi nari impuros istos Spiritus, ibiq; sedem ac domicilium suum habere & vires suas exserere ex sacris litteris potest colligi.

Dæmones de-
trusi in Aërem.

Petrus epistolæ 2. cap. 2. testatur Deū Angelis, qui peccaverat, non pepercisse, sed in Tartarū eos detrussisse, hoc est, in infimas has regiones, terræ finitimas, nēpe in Aërem. Etsi enim Tartarū voce intelligitur sepe locus sub terra positus, ubi puniendi sunt animi impiorū, qui locus etiā ἀδης appellatur: tamē Petrus hoc in loco Aërē, & totū spatium infra Lunā intelligit. Judas ait, Angelos malos suū reliquisse domiciliū: & jam sub caligine, judicio magni illius Dei referari. Unde colligitur eos e Cælo in Aërem hęc caliginosum fuisse præcipitatos. Hinc Steuchus vult spiritus istos malos ab Empedocle vocatos fuisse ἀπαιροπτάς, id est, e cælo motos, sive raptos. Cælius Rhodiginus, antiquarū lectionū lib. 1. cap. 28. ait hoc idē significare voluisse Pythagoram, cū scripsit. Animā fractis alis e cælo labi, &c. Paulus 2. cap. ad Ephesios Diabolū vocat ἀρχόντα τῆς αἰῆτος, principem potestatis Aëris, Idem cap. 6. eos vocat ἀρχαί, ἰξουσίας, κοσμοκρατορας τῆς αἰῆτος, τῆς αἰῶνος & τῆς αἰῶνος, πνευματικὰ ἢ πνευματικὰ τοῖς ἑπταπύλιος, id est, principatus, potestates, Mūdi rectores, venobarū, seculi istius, spirituales malitias in cælestibus, hoc est, in Aere: adversus quos dicit nobis esse pugnam.

Sacris

Sacris litteris consentaneè Augustinus quoq; multis in locis Dæmonas sive Dæmonia in Aë- Dæmones de-
re hoc caliginoso esse, tanquam in carcere, usque ad finem Mundi testatur. Tunc inde educendos trusi in Aë-
& detrudendos in locum tetriciorem & funestorem: ubi crucientur perpetuò. Idem libro octavo, etiam Augusti-
de Civitate Dei, capite 22. & libro 14. capite 3. & 23. Dæmonas docet e cælo propter peccatum no teste.
ejectos esse in caliginosum istum Aërem, ubi sint tanquam in carcere, in judicio extremo puniendi aeterna damnatione cum hominibus. Idem pater aërea quoq; illis corpora tribuit, libro 2. de Civit.
Dei, cap. 10. de quo vide quoq; Cælium Rhodiginum lib. 1. cap. 26.

Etsi verò Aër proprius & peculiaris nunc est Dæmonum sive Diabolorum locus, illic præ- Dæmones in aë-
cipue potentiam suam, quatenus illis a Deo est permessa, exercendi: tamen, Dei permissione, quis quoq; &
ut res ipsa & quotidiana docet experientia, in aquis quoq; & in terra, & subter terram oberrant terra ac subter
atque vagantur, hominibusq; insidiantur, eos tentant, dirigunt, ad mala sollicitant, iis pluri- tant.
ma damna inferunt, Dei sunt quasi satellites, lictores, tortores, carnifices, quibus partim ad
piorum in hac vita fidem & patientiā exercendam atque probandam, partim ad impiorum im-
pietatem puniendam vritur. Plutarchus quoq; Quæst. Rom. 57. (ut Laribus, quos Præstites pro-
priè vocant, præficiatur; ipsi autem caninis vestibus amuciantur) inter alia dicit secundum Chry-
sippi & sectatoris ejus sententiam, Genios quosdam malos oberrare, quibus alii carnificum loco
utantur in puniendis flagitiosis & impiis hominibus: ob quem transcursum per multa loca, pro
totius Naturæ Deis habitis ac culti fuerunt.

Atque hi quidem Spiritus aërei capitales, perennes, atque perpetui Dei hominumq; hostes Dæmones su-
præcipui sunt, ut omnis peccati, sic Idololatriæ & superstitionis cū auctores, duces & impulso- perditionis au-
res, cum objectum, ut ex sacris constat litteris, quæ idcirco Ethnicos Dæmonibus sive Dæmonis ctiores præci-
sacrificasse, hoc est, ea coluisse testantur: unde etiam Idololatria, seu superstitio ingens dei nō ca-
pota ab ipsis Ethnicis passim appellatur: & eodem modo δαίμωνολατρεία, id est, Dæmonum timor atque cultus potest appellari: quem quidem cultum Porphyrius ipse, veritatis osor &
oppugnator irridet, manifestè ostendens, hos neque Deos esse, nec bonos Dæmonas, sed mendaciū magistrōs, omniumq; flagitorum patres. Dæmones enim, ceu Spiritus miræ subtilitatis, solertiæ, astutiæ, atque calliditatis, Dei hominumq; implacabili detestandoq; odio flagrantēs, quibus vis se se rebus cum naturalibus, tum artificialibus, ut simulachris, insinuantēs & in quas vis se se species atq; formas transformantes, hominibus apparentes, eos alloquentes, res stupidas efficientes, homines miris artibus ad se colendos ac divinis honoribus afficiendos pellegerunt. Invidentes enim Deo suum honorem atq; gloriam, ea omnibus modis ad se transferre sibiq; vendicare sunt conati: idq; vel immediatè, ut quando a Christo se voluit adorari: vel per media, sive naturalia, sive artificialia. Ipsa quoq; Dei nomina, ipsa sacra, quæ Deus populo suo ad Numinis sui cultum tradiderat atq; præscripserat, Dæmones, tanquam Dei simia, mancipiis suis tradiderunt ac præceperunt, multis fraudulentissimè callidissimèq; vel immutatis, vel additis, vel detractis, ut ex rituū atq; ceremoniarum Ethnicorum diligenti comparatione cum ritibus Judaicis divinitus institutis manifestè apparet. Atq; hæc quidem de prima Mundi parte, id est, Cælo, & iis, quæ in eo continentur, sint dicta, quæ innumerabilium Deorum atque Numinum Ethnicorum turbam complectitur. Sequitur pars secunda, nempe Terra.

PRIMUM igitur universam Terram in Deorum numero Ethnici dixerunt, eique divi- Cultus Terræ.
nos honores tribuerunt, sub diversis nominibus, secundum diversas ejus qualitates. Terra Dea
est, & ita habetur: quæ est enim alia Tellus? inquit Cicero de Natura Deorum Sic Terram
Deam esse, inquit Plato in Timæo & in Legibus. Eodem libro de Natura Deorum inquit idem:
Terram eam esse, quæ Ceres diceretur, disputat Chrysippus. Item, Terram & Cælum refert in
Deos Heraclides Ponticus.

Nomina autem, sub quibus Terra divinis honoribus culta fuit, plurima sunt: inter quæ, Nomina sub
Tellus & Tellumon; quæ Augustinus libro septimo de Civitate Dei, capite 23. ita ex Varro- quibus Terra
ne in libro de Divis distinguit, quod Tellus nihil sit aliud, quàm vis; & quidem femina, quæ se- culta.
mina recipit, aut nubit. Vim autem masculinam, quæ semina producit, Tellumonem dixerunt. Tellus & Tellu-
mon.
Veteres Terram Heram appellarunt (unde Heroas volunt dictos.) Ex Terra enim hominum
genus effectum est, teste Martiano, quod idem Græcus Theophrasti, item Lamblichus & veteres

interpres Homeri testantur. Heræ nomini respondet Germanicum **Herz**, quod utroq; genere tam masculino, quam feminino coluerunt, Tellurem & Tellumonem Romanis dictum, & Ἑστία Græcorum innuentes, vel domus cuiusq; præstitem Larem, quem **Heert**, hoc est, focum dicimus, significantes.

Mater magna.
& **alma.**

Hæc porro Terra dicta est **Mater**: & quidem **Mater magna** & **alma**; quod plurima pariatur, quod cibum gignat, quod uniuersa animalia fructibus suis alat. Plinius libro 2. cap. 63. Huic uni, inquit, naturæ partium, æimia propter merita, cognomen indidimus maternæ venerationis. Sic hominum illa, ut cælum Dei: qua nos nascentes excipit, natos alit, semelq; editos sustinet semper, non visum complexa gremio, jam a reliqua natura abdicatos, tum maxime, ut mater operiens: nullo magis sacramento, quam quo nos quoq; sacros facit, etiam monumenta ac titulos gerens, nomenq; prorogans nostrum & memoriâ extendens contra breuitatem ævi. Plura ibidem vide de Terræ utilitate: unde **Mater**; & quidem **Mater magna** dicta fuit. Neq; enim homines tantum aut belluæ, sed etiam feræ alia a terra vitam haurire, ab eaq; ali, nutrirî, foveri & conseruari videntur.

Mater Deum.

Dicta est etiam **Mater Deum** ab Ethnicis, propterea quod Dii, qui ab iis colebantur, aliquando mortales fuerunt, ac instar mortalium ceterorû, terræ fructibus victitârunt. Ad hoc Cicero quoq; alludit de Legibus: Terra, inquit Plato, ut focus, domicilium sacrum omnium Deorum est. Eandem, libro de Vniuersitate, altricem nostram, diæ caliq; effectricem, custodem antiquissimam Deorum eorum, qui intra cælum gignantur, appellat. Qua appellatione Ethnici Deorum suorum nullitatem, suamq; in illis colendis stultitiam atq; dementiam prodiderunt.

Bona Dea.

Hanc eandem non modo Deam, sed etiam Bonam Deam appellarunt, tanquam bonorum plurimorum parentem & procreatricem. Vnde a Virgilio Omniparens, a Lucano Frugifera, ab Ouidio, Ferax, Fæta, Gravidâ, aliisq; nominibus insignitur: a Theodoro vero ὀρεσβία, καὶ πλάσσειται, καὶ ἀντὶ τῆς καὶ πάλω, καὶ κοινὸν ἰδία, id est, vitæ diuitiarumq; largitrix, parens ac nutritrix.

Eandem etiam appellarunt & coluerunt Iunonis, Opis, Vestæ, Rheæ, Proserpinæ, Cybeles, Cereris, Atergatis & aliis nominibus.

Iuno.

Iunonis nomine Ethnici nonnunquam Terram intellexerunt, ob rationem, quam Virgilius in Veris descriptione adducit, eam Iovis uxorem fingens:

Tum Pater Omnipotens fecundis imbribus Æther,

Conjugis in gremium lætæ descendit, & omnes

Magnus alit, magno commissus corpore, fœtus.

Virtus enim quedam seminalis ex superioribus corporibus in terram influit, qua illi vim elargitur ea omnia proferendi, quæ affatum ipsa producit, non secus atque vir genitale mulieris arvum suo semine conspergens, id ad prolem concipiendam, suoq; tempore edendam idoneum, reddit. Sic autem Terra dicta est, Iuno, a iuvando: quia mortales maxime iuvat. Vnde Iuno credita Dea diuitiarum: id quod Terra similiter tribuitur.

Ops.

Opis deinde nomine Terra fuit culta: quia omnes opes humano generi Terra tribuit. Vnde & opulenti dicuntur terrestribus rebus copiosi, & hostiæ opimæ præcipue pingues: & opimæ magna et ampla. Vnde spolia quoq; teste Festo, quæ dux populi Romani, duci hostiû detraxit, opima dicuntur: quanquæ etiam opima quasi optima dici queant. Ab Ope hac (quam fingunt Saturni conjugem, qui ipse nominatus a satû, vel potius a Satana, tenensq; falcem effingitur, quæ est insigne agricolæ) vernaculum nostrum **obs**, id est, fructus, quos procreat Terra, & Latinorum **Obsonium** & **obsonare** est natum. Macrobius Terram dixit appellatam **Opem** vel ab Ope, id est, auxilio, quod ejus ope & auxilio vitæ humanæ alimenta quærantur: vel ab Opere, per quod fruges fructusq; nascuntur. Vnde etiam Opis Dea **Consiva** fit mentio apud Varronem, quæ nomen habuit a conserendo: quod fit nõ nisi manu opere et labore. Ejus festa **Opalia** quondâ dicta fuerunt.

Vestæ.

Vestæ præterea nomine Terra culta fuit sic dicta, quod viridibus herbis vestiatur. Hinc Cicero eam vestitâ floribus, herbis, arboribus, frugibus, eleganter appellat lib. de Natura Deorum: Duæ autem fuerunt apud Antiquos Vestæ: quarû una Saturni fuit uxor, quæ pro terra posuerunt: alia ejus filia, quæ Ignem significabant, id est, vitalem illum calorem, qui per terræ viscera susus, omnibus

tribus, quæ ex ea oriantur, vitam tribuit. Quare nullam ei Antiqui statuam posuerunt. Ovidius 6. sexto Fastorum: Nec tu aliud Vestam, quam vitam intellige flammam.

Vestæ templum, teste Ovidio & Festo, rotundum a Numa Pompilio constructum fuit ad Terræ rotunditatem adumbrandam. Porro Vestam idem Ovidius vult dictam a vi sua stando. Ita enim scribit: Stat vi terra suâ, vi stando, Vestæ vocatur.

Cicero a Græco Ἑστία vult dictam. Ea enim, inquit, Est; quæ aliter Ἑστία dicitur. Vis autem ejus omnis ad aras & focos pertinet. Theodoretus: Terræ vim principalem, τὸ ἡγεμονικόν, Ἑστίας, id est, Vestam vocarunt.

Proserpinæ quoq; nomine fuit Terra culta, sic nuncupata, quod ex ea fruges, metalla & a- Proserpinæ. lia exeuntia quasi proserpant. Cicero: Proserpina est, quæ προσειπὼν Græcè nominatur, quam frugum semen esse volunt.

Rheæ quin etiam nomine Terram venerati sunt, teste Phænulo, sic dicta ῥῆα τῆς γῆς, id est, Rheæ, a fluendo, quod plurimæ ex ea fluant. Sed hoc de quibusvis aquis atque aliis rebus ex ipsa nascentibus & copiosissime profluentibus dici potest. Non ineptè Rheæ deduci potest ab Hebræo רְחָא, sive רַחָא, id est, malo (unde etiam forsan Reus, Latine dictus, quem a Re Cicero vult dictum, ut cuius res agatur) quia Terra maledicta fuit a Deo, propter primorum nostrorum parentum apostasiam: vel a רַחָא, id est, pascendo, quod Terra homines atque bestias pascat ac nutriat. Vnde Cicero Altricem eam vocat & matrem cibos suppeditantem.

Præterea Terram adorarunt Cybeles nomine, quam Festus Pompejus sic vult dictam Ἐρὸς Κυβέλης, id est, Cybo: qua de causa etiam Cubus ei fuerit dicatus, ad Terræ stabilitatem monstrandam, cum Cubus, quocunq; modo jaciatur, semper stet rectus: vel ita dicebatur, quod magna mater, hoc est, Terra ageret homines in furorem, quem Græci ἰσθίβον vocant. Rectius Terram Cybelem appellatâ dixerimus ab Hebræa voce שִׁבְלֵת Siboleth, significante cum spicas, tum ramusculos oli varû: quod Terra omnis generis fruges atque fructus proferat, ac profundat.

In primis autem Cereris nomine Terram coluerunt: quam idcirco etiam a gerendis frugibus & spicis appellârunt, quasi Gererem: quanquam Geres pura pura vox est Hebraica, qua Moses utitur, spicam virentem significans. Alii eam a serendo, quasi Sererem volunt dictam, casu quodam primâ litterâ immutatâ, ut a Græcis. Nam ab illis quoq; Δημήτηρ, quasi γημήτηρ, id est, Terra Dea nominata fuit. Orpheus γῆ, id est, Terram, vocat μνητὴρ πάλων, δημητῆρ πάλων, cui consentaneum illud Ovidii:

Prima Ceres uno glebam dimovit aratro

Prima dedit fruges, alimenta q; mitia terris.

Vnde ab eodem Munifica dicitur & potens frugum, his versiculis:

Te Dea munificam gentes ubicunq; loquuntur.

Et: Diua potens frugum sylvæ errabat in altis.

His adde Ditis nomen, quo eadem fuit culta. Cicero de Natura Deorum: Terrena vis omnis, inquit, atq; natura Diti patri dedicata est: qui Dis, ut est apud Græcos δαίμων, quia recidant omnia in terras, & oriantur e terris, est dictus. Hesiodus Agricola præcipit, ut ante arationem atq; sationem, sylvam tenens vota nuncupet Diti ac Cereri.

Postremo Terram etiam Atergatis nomine, quam alii Adarcaten, alii Dercetonem vocant, Atergatis, quæ Dea fuit Syriæ sive Assyriæ, coluerunt. Duo autem erant primaria apud Assyrios Numina; nempe Adad, quod erat nomen summi Dei, & Vnum significat, quem Solem esse Macrobius vult. Alterum, quod ei subjungebant, erat Adarcatis, sive Atergatis, quam Terram interpretantur.

ET HÆC de Terræ uniuersa cultu. Iam verò et singulas Terræ partes venerabantur, vel τὸ πᾶσι θεῖα certis consecrabant Diis. Terra partes sunt montes, colles, valles, campi, nemora, sylvæ, luci. Locorum cultus: quantum ad montes, eorum cum altitudinem, tum fecunditatem et fertilitatem admirantes, vel tus: quo refecti ipsos, tanquam Deos colebant, vel Deos eorum fingebant incolæ & præsides. Tales montium cultus ac Deorum. Dii erant Carmelus & Amanus, qui & certorum montium nomen habebant, ut constat ex historia sacra. Talis erat Iugatinus Deus, qui jugis monti præsidebat. Talis Bacchus: idcirco Oreos sive Oreus, id est, monticola dictus. Virg. Bacchus amat colles. — Vnde & Oreades Nymphæ appellatæ & cultæ, quod in montibus frequenter apparent.

Dii ac Deae col-
lum, vallium,
nemorum, agro-
rum.

Sic Collium Dea & praeses fingebatur Collina: vallium Vallonia sive Vallonia: nemorum, lucorum & sylvarum Sylvani, Satyri, Fanni, Sileni, Nemesstrinus, Dryades, Faula, Feronia, & Iuno (unde Lucina cognominata) camporum, ruris, agrorum item Sylvanus: cui & agrorum colendorum cura fuit tradita: quemadmodum etiam Rusina Dea sive Rurina a rure nomen habuit, qui a ipsi rura commissa fuerunt: quo pertinent & Terminus, Pan & Priapus. Nam Terminus Deus, inquit Festus, dictus, quod in ejus tutela essent agrorum fines. Hic secundum Varro- nem a T. Tatio consecratus est: secundum alios a Numa Pompilio, & cultus in Capitolio, ubi cum Tarquinius superbus templum amplissimum Iovi Optimo Maximo extruere vellet, & pro- pterea omnium aliorum Deorum aedes exauguraret, Terminus & Inventas ei cedere noluerunt, qua de re Livius, Dionysius, Ovidius, Augustinus & alii. Pan deinde, Mercurii filius, Latine Iunus dictus, nomen accepit a πᾶν, Omne: quia non tantum sub ipso univversa rerum natura cole- batur, ut dictum est supra, sed quia praerat montibus sylvis, lucis, agris, pastoribus, ovibus, aliisque animantibus. Unde Deorum rusticorum praecipuus fuit habitus, & ex octo majorum gentium Diis unus: ac propterea Iunus dictus, ab eundo passim cum omnibus animalibus. Ob quam cau- sam etiam simulacrum ejus caprina facie effingebatur, rubro colore, hirtis cornibus, pectore sive- ribus radiante, infima sui parte hispida & caprino pede: altera pede incurvum, quod ejus simu- lachrum eleganter interpretatur Macrobius libro primo Saturnalium, capite vigesimo secundo, & ad rerum naturam transfert. Denique ruris & agrorum Deus ac praeses fuit etiam Priapus, Dionysii & Veneris filius: quod ex illo Ovidii satis liquet:

Caditur & rigido custodi ruris asellus.

Vbi Priapum intelligit. Hunc etiam Hortorum Deum et custodem fecerunt, quemadmodum & Alcinoem Regem Phaeacum, quod hortos & pomaria diligentissime curavit. De illo enim sic Vir- giliius Ecloga 7.

Sinum lactis & haec te liba, Priape, quotannis

Expectare sat est custos es pauperis horri.

Fuit is etiam Deus nuptialis dictus Mutinus: de quo alibi. Priapum Theophilactus in Ho- seam vult eundem fuisse, quem Hebraei Baalpegor appellaverunt, cui mystica initiati sacrificabant, qui mares videbantur faemella fuisse, quae cymbalis utentes, faemineis ulularibus, triavia circuibant.

Porrò & agricultura certos Deos ac Deas praefecerunt, ut in genere Saturnum: qui a satu sic dictus, ideo falcem tenens, quae agricultura est insigne, effingitur: & in specie sarritioni Sarri- torem: arationi Cererem & Osyrin: sationi Satorem & Sejam: occationi Occatorem: Stercora- tioni Picumnum (qui & Sterquilinus dictus, & Sterculius:) segetibus Segeriam sive Segeſtam: frumentis germinantibus Proserpinam: geniculis nodisque culmorum Nodinum sive Nodorum: involumentis folliculorum Volumnum & Volumnam sive Volutinam: cum folliculi pateſcunt, ut spica exeat, Patelenam: cum segetes novis aristis aequantur (quia Veteres aequare Hostire di- xerunt) Hostilinam: florentibus frumentis Floram: lactescentibus Lacturciam (Serrvius in pri- mum Georgic. Lactantem Deum esse dicit, qui lac infundat segetibus, & eas faciat lactescere) matureſcentibus Maturam: cum runcantur, id est, a terra auferuntur, A verruncum & Run- cinam, quae & Spinenſis dicta, quae spinas ex agris eradicaret.

Dii ac Deae fru-
menti: econ-
dendi.

Vt autem & tuto servarentur frumenta collecta atque recondita certos Deos & Deas illis praeposuerunt, qui a tuendo Tutanus & Tutilina, sive Tutelina: ab avertendo rubiginem a segetibus Robigus, & Robigo (cui etiam Robigalia celebrabantur) fuerunt dicti. Pertinet huc Deus Arungus, mala omnis generis a frumentis avertens.

Dii ac Deae fru-
menti pinſendi

Denique & pilendi seu pinſendi frumenti Deum constituerunt, quem Pilumnum Serrvius in Sextum Aeneidos vocat, qui Picumni Dei Sterquilini, frater fuit, & praesertim a Pistoribus cul- tus: a quo & pilum dictum est. Et quia ante triticum & ejus usum farras fornacibus torrebant, Fornax Dea fuit existimata: quam hyberno potissimum tempore, rigente frigore, colebant: de qua Ovidius non teſtatur, & sic loquitur:

Facta Dea est Fornax, laeti gaudete coloni. Unde Fornacalia quoque sacra instituta.

Dii fructuum.

Frugibus quin etiam & fructibus Terrae Deos ac Deas praefecerunt. Nam Augustinus li- bro 4. de Civitate Dei, capite 21. meminit Deae Fructesae, quae fructibus praesert: quibus praesert etiam Saturnus: quemadmodum floribus eorum Flora unde Floralia. In specie pomis praesert Dea

Dea Pomona (quae & proprium habebat Flaminem, qui dicebatur Flamen Pomonalis:) itemque Vertumnus, sive, ut alii scribunt, Vertumnus, sic dictus quod anni vertentis poma percipiat. Qu- dam affirmant, Vertumnum fuisse vetustissimum Thuscorum Regem, qui vinearum & pomife- rarum arborum serendarum tradiderit rationem, cui Thuscilli, qui cum Lucumone in auxilium Romuli venisse dicuntur, Romae templum edificarint. Hujus signum & templum in vico Thu- sco ad Opis & Cereris aras constituerunt. Festa ejus, quae mense Octobri celebrabantur, Vertum- nalia appellaverunt. Tandem, Agricola post collectas fruges quiescentes, Dea Vacuna sacriſi- cabant.

Postremo quia ars pastoritia & mellificatio quoque ad agriculturam pertinent: ideo his quoque, Dii ac Deae pro- certos Deos ac Deas praefecerunt, sub quibus eas coluerunt. Nam pastorum & pabuli Deum vel storam. Deam fecerunt Mercurium, Pana & Palen; unde Palilia, vel Parilia, festum in ejus hono- rem celebratum. Et bobus praerat Bubona: quorum de furto quia Herculi indicium fecerat Ca- cia, Caci soror, ea ut Dea culta fuit Romae: unde etiam sacellum meruit, in quo ei per virgines Vestales fiebat res sacra, ut scribit Serrvius Aeneid. 3. sic equis & stabulo Hippona praesert: qua- rum meminerunt August. lib. 6. de Civitate Dei cap. 9. Plutarchus in Parallelis, Apuleius li- bro 3. de Asino aureo, Tertullianus in Apologetico, & Fulgentius de obscuris vocibus. Melli- ficationis vero Deus fuit Aristeus, filius Apollinis & Cyneres, filiae Peni, qui primus usum mellis invenisse dicitur; Dea vero Mellona, sive Mellonia, cujus meminit inter alios Arnobius. Ac in Peloponneso Melissa Nympha, quae usum mellis illis dedisse credita est, in sacro- rum praefatione adhibebatur. Et de Diis Terra partium, quos venerabantur, haec tenentur: quibus, Co- rollarii loco, addi possunt Dii Topici a Graecis & Latinis dicti, qui locorum, regionum, urbium singularum, peculiarem curam gerebant: qui interdum Latine Tutelares, sive Tutani a tutan- do, & Genii ac custodes appellabantur, quos in dubiis & periculosis rebus invocatos ab ipsis fuis- se constat.

NUNC antequam de iis dicam, quae in Terra & super Terram continentur, cujusmodi sunt Tspolozgia plantae, animalia, metalla, quae vel pro Diis fuerunt habita, atque culta, vel certis Diis dicata, aquarum cultus. prius de Aquis caelestibus & terrestribus aquarumque omnium receptaculo, Mari, nobis esse di- cendum.

Mare igitur ipsum univversum, & singulae ejus partes, fontes, flumina, fluvii, lacus, aqua denique & humor univversus multis Deorum nominibus consecrata atque culta fuerunt. Aquam dixit initium rerum Thales Milesius; Deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret: cujus quidem statim ab initio creationis Mundi fit mentio Genes. 1. Et aqua erant super Terram, &c. Vt autem Terra; ita Aqua multis Numinibus est ascripta: Latine dicta quasi aqua, quod superficies ejus aequalis sit. Unde & Equor, quia aequaliter sursum est: vel quasi a qua sint om- nia, secundum Thales Milesii sententiam: vel a qua juvamus. Unde aqua & igni interdici solebat, a Romanis, quibusdam damnatis, tanquam duabus rebus humanam vitam maxime con- tinentibus, ut inquit Festus Pompejus: Graecis dicitur ὕδωρ, ab humiditate, Aegyptiis & Chal- daeis מים מוי, (unde & Moses, tanquam extractus ex aquis, dictus) Hebraeis מים מים, transpositis litteris a ים ים, id est, Mari, eo quod Mare sit quasi mater & πᾶνδοχέον om- nium aquarum.

Hoc autem Mare univversum & has aquas omnes coluerunt sub Neptuni nomine. Huic Aequae culta enim inter fratres, secundum Ethnicorum fabulas, qui illum Opis & Saturni filium finxerunt, sub Neptuni no- & fratrem Iovis ac Plutonis, maritimumque Amphitridis, administratio Maris & aquarum fuit mine. commissa: inde dictus ab Ovidio, Aequoreus, Caruleus, rector Maris & Deus: a Plauto Salsi- potens: ab Hesiodo parens aquarum.

Porrò quia Mare terras obnubit, ut nubes caelum, Neptunus est dictus: quamvis alii eum Neptunus uno quasi nube tonantem appellent. Inde Neptunalia, hujus Dei marini feriae postea dictae, & cele- de dictus. bratae.

Praeter hunc, alii Dii ac Deae marinae fuerunt, ut: Nereus pater, Nereides filiae, Proteus, Aquae culta et- Oceanus, Thetis, Doris, Pollux, Castor, Glaucus, Vertumnus, Amphitrite, Sirenes, Najades, tiam aliis sub Numinibus. (forſan a מים מים, Hebraeo nomine, per conversionem litterae liquidae M. in N.) Tritones,

qui figura partim hominem, partim piscem referebant, Melicertus filius & Leucothoë mater, quæ prius Ino fuit dicta, & Matuta Dea; cujus meminit Ovidius his verbis:

Leucothoë Grajis, Matuta vocabere nostris.

Et Propertius:

Quæq; tibi excepit tum Dea Leucothoë.

Hinc referenda est Dea Salacia, a Salo ciendo, seu concitando dicta, cujus meminit Varro lib. 4. de lingua Latina, & Festus in Fragmentis ita scribens: Salacia dicta est, quod salum ciat. Antiquos autem, ait, eo vocabulo Poetas pro aqua ipsa usos esse. Pacuvius: Hinc se vitiam Salacia fugimus, lætiq; munere vestimur Cereris. Et Ovidius: — Nymphæq; salaces.

Dii marini.

Pertinet huc portuum marinorum Deus, ab ipsis cultus: quem putabant esse eum, qui Palæmon a Græcis, & Portumnus Latinis dictus est, cui nautæ reduces e suis navigationibus sacrificarunt, ceu comiti Neptuni. Hic & alii Dii littorales αἰγάριοι Græcis fuerunt dicti, & ἐπιπλοῖοι: quo epitheto etiam Apollinem insignit Apollonius, id est, τῶν ἐπιπλοῦν τῶν πλοῦν, qui in littore colitur.

Dii fontium.

Ut autem Mare ipsum & portus ejus diuinis fuerunt honoribus culti: sic fontes quoq; unde Fontinalia, ferie certæ: quibus & in fontes coronas jaciebant, & puteos coronabant. Unde & Romæ Fontinalis porta. Plautus:

Utrum Fontinali an Libero Imperium te inhibere maris?

Dii fluminum, & stagnorum.

Sic fluminibus, stagnis, lacubus, & cunctis, tum singulis diuinitas & veneratio fuit tributa, eis simulachra, statuae, aræ, vota & sacrificia facta & instituta: quorum simulachrorum quædam humana facie, quædam bubula effigiebantur. Pertinent hinc Archiloë, Nile, Tiberis, Nymphæ siue Lymphæ: quibus statuae, aræ & sacella, præcipuè a Romanis, posita, iis vota facta & preces pro amoliendis malis. Hæc enim Antiquitas incendia depulsuras credebatur, si officio Sacrorum demulcerentur. Superstitionem istam ipse quoq; Cicero videtur subridere his verbis: Earum, inquit, Dearum templum inflammavit, quarum ope etiam aliis templis subuenitur. Nymphæ hinc salutiferæ dictæ: de quo epitheto Saxopoli in Dacia, in templo hujusmodi Nympharum monumentum extat:

N Y M P H I S S A L V T I F E

R I S S A C R V M .

M . L V C I L I V S L V C I L I A N V S A V G . C O S . P R O

S A L V T E S V A . E T

L . A N T I S T I

S I M I A V G . C O N S .

V S . M .

Dii nautarum & navigationum.

Hæc autem eadem Numina, Dii, atque Dea Maris, Fontium, Fluminum, Stagnorum Lacuumque, fuerunt etiam nautarum navigationumq; Numina: inter quæ præcipua sunt Castor & Pollux, qui in celebri illa navigatione Argonautarum cum eis Colchos navigarunt, dicti alio nomine Dioscuri, quos Antiquitas credidit salutare esse navigantibus si gemini apparerent, (apparent autem ignis specie antennæ aut malo insidentes:) contra tristes, si singuli. Dioscuri, apud Græcos (inquit Cicero libro tertio de Natura Deorum) multis modis nominantur. Primitres: qui appellantur Anaces, Athenis ex rege Iove antiquissimo & Proserpina nati, Titopatreus, Ebulens, Dionysius. Secundi Iove tertio nati ex Leda, Castor & Pollux. Tertii, dicuntur a nonnullis Aleo & Melampus, Emolus, Atrei filii, qui Pelope natus fuit. Et hæc de cultu Numinum aquæorum seu humidorum, quæ verè ita appellare possumus. Deus enim, creator omnium rerum, solus est, qui etiam Maria atque flumina creavit, eaq; portubus, littoribus atque ripis cinxit ac circumdedit, tanquam terminis, limitibus & ostiis, ne in terram erumpant. Job. 38. Proverb. 8.

Zωολογία cultus animalium

VENIAMVS nunc ad animalium, plantarum & metallorum, quæ cum in terris, tum in aquis nascuntur, cultum. Quantum ad animalia rationis expertia, siue bestias, illas partim Deorum numero fuisse ab Ethnicis cultas, partim certis Diis consecratas & dicatas, passim ex historiis sacris & prophanis constat. Quot igitur fuerunt bestiarum genera, tot iis fuerunt Numina: quod

quod Idololatria genus apud Gentiles, Aegyptios præsertim, qui Deos maximè monstrosos & portentosos coluerunt, familiare fuit: apud quos nullum ferè brutorum genus repertum, quod non coluerint. Hoc aperte diuinus Paulus indicat in epistola ad Romanos, capite primo; ubi docet, Gentes gloriam Dei immortalis commutasse in figuram atque imaginem non solum hominis corruptibilis, sed etiam Volucrum, Quadrupedum & Reptilium.

Ut autem animalium rationis expertum alia sunt simplicis vitæ: alia amphibia: sic utriusque generis animalia singula coluerunt; aut ea certis Diis consecrarunt. Aërea quidem Volucra, ut aves. Nam Syri columbas coluerunt & adoraverunt: Aegyptii gryphones, aquilas, cultus animalium volucrum. vultures, quibus ad auspicia maximè sunt usi, vespertiliones, ibes & accipitres; sub quarum symbolo Osirim, qui apud eos Sol est, intelligebant. Hinc apud eos pileum rubrum unâ cum accipitris ala rerum sacrarum scriptores gestare fuerunt soliti. Coluerunt porro & adoraverunt Græci gallos: Thessali ciconias, quas occidere apud eos erat nefas: Latini picos, quibus universi magnopere abstinebant: Romani ansæres (unde Plutarchus in Quæstionibus Romanis quæstione nonagesima octava, in hunc modum loquitur: Censoribus magistratus ineuntibus nihil prius erat locatione alimentorum pro sacris anseribus.)

Has verò atq; alias aves Ethnici etiam certis Diis ac Numinibus consecrarunt. Nam Veneri & Apollini cyncus sacer erat; & illi quidem etiam ardea: huic verò columba, gallus (qui & Esculapio & Minervæ) corvus (qui & Marti ob rapinas) & accipiter, ob visus præstantem aciem: quanquam columba candida etiam Veneri fuerint dicata, a quibus currus ejus veheretur. Aquila Iovi fuit sacra: turtur propter silentium Harpocrati: fulica (Græcè λαροῦ, avis rapax, a cujus rapacitate Comici sæpenumero homines furaces appellant Laros, & Galli larrons, id est, fures) Herculi & Mercurio: noctua Minervæ: phoenix Soli: pavonis, ciconia (quæ etiam Concordiæ Deæ) anser & vultur Iunoni: (unde pavonis pennis apud Aegyptios non tantum Isis simulacrum coronari solitum, sed domorum etiam januæ antiquitus ornabantur, ad domus nobilitatem & antiquitatem, secundum Alexandri Neapolitani sententiam, ostendendam: cujus quidem nobilitatis & pavonis elegantissima apud Bocatium exstat comparatio) picus Marti: grus Cereri (ut in libris de abstinentia ab animantibus testatur Porphyrius:) Ibis Mercurio, ceu cordis omnisque rationis præsidii & moderatori. Unde cor volentes indicare Aegyptii, Ibin pingebant, quia Ibis per seipsa, magna ex parte, cordi consimilis est. Hinc Cicero libro primo de Natura Deorum, Aegyptii, inquit, nullam beluam, nisi ob aliquam utilitatē, quam ex ea caperent, consecrarunt. Ibes maximam vim serpentium conficiunt, cum sint aves excelsæ, cruribus rigidis, corneo proceroque rostro: advertunt pestem ab Aegypto, cum volucres, tum angues, ex vastitate Lybie vento Africo invecas, interficiunt atque consumunt: ex quo fit, ut illa nec morsu viva noceant, nec odore mortuæ. Hactenus ille.

Coluerunt deinde & animalia aërea gradientia; eaq; Quadrupedia, ut feles, hircos, boves, arietes, canes, sues, muresq; Aegyptii. (Hircum quidem, quod salacissimum sit animal: quem etiam Mendosii eximus venerabantur honoribus, teste Theodorero.) Memphis taurum: Thebanum mustelam: Lycopolitæ & Delphici lupum, quod sacrum aurum in templo expilatum & defossam refodisset: Samii ovem, quod aurum ibidem surreptum e templo indicasset: Leontopolitæ Leonem (quem Aegyptii Soli, ut & bovem dedicarunt) & leanam in Ambracia, ceu vindicem libertatis, quod tyrannum interemisset: Cynopolitani canem & cynocephalum, quod animal nutriunt & rois, iægis, partim quod animal istud ab esu piscium abhorret, partim quod circumcisum gignitur, quam circumcisionem sacerdotes curare & peragere fuerunt soliti.

Nec verò tantum etiam hæc animalia coluerunt & adoraverunt Gentiles: sed certis quoque Numinibus ea dedicarunt atque consecrarunt: ut, inter alia quidem, equum & lupum Marti, ex quibus lupum etiam Apollini dedicarunt: lyncem & tigrim Baccho: cervam Dianæ: leonem Cybelæ: bovem Lunæ, Soli, & Apollini (cui etiam caper æneus sacer fuit) capram Diti: canem Esculapio: cynocephalum Mercurio: asinum Priapo (cujus victima asinum caput) & Baccho.

Tertio ex iis, quæ sunt simplicis vitæ, & quidem aërea humi reptantia, potissimum coluerunt Serpentem, animal reptile, terreæ ac frigida naturæ, corpore toto tereti, ac uno tramite a

capite ad caudam extremum porrecto, brachijs, pedibusq; & alis carens, præter Indicos quosdam & Africanos: cuiusmodi in Africa primo bello Punico ab Attilio Regulo repertum, diuq; oppugnatum, centum amplius pedes longum fuisse scribit Agellius.

Cur serpentis cultus.

Coluerunt hoc animal, ipsum diuinæ cuiusdam naturæ existimantes, Romani, Græci, Phœnices & Aegyptii. Ad Romanos quod attinet, nota est Aesculapii fabula, ex Epidaurio Romanam serpentis sub imagine translata, ac in insula Tiberina sedem sibi eligentis, cuius ope pestilentia gravissima urbis sit sublata: quæ Historia in monumentis Romanis passim est obvia. Hinc in numinis antiquis pictura serpentis est hieroglyphica pro salute & bona fortuna.

A quibus cultus.

Nec verò tantum a Romanis, sed & Græcis & Aegyptiis serpens (sub quo nomine dracones, angues, aspidæ, basilisci, & consimiles species, quæ omnes in Aesculapii tutela fuerunt, intelliguntur) cultus fuit & sacrosanctus habitus, ac tanquam salutis indicium atq; symbolum numis antiquis incusus: ut in Gordiani numis videre licet. Ita hodie quoque apud Samogitios, Sarmatiae populos, serpentes pro Laribus tutelaribus in ædibus ali feruntur.

Ratio serpentinae idololatriæ.

Huius autem Idololatriæ & superstitionis serpentina hæc primum affertur ratio, quod Satanæ, serpens sive draco ille antiquus, eâ præcipue in imagine se gentibus patefecit, salutarem se illis mentiens. Ac in ipso quidem Paradiso primis nostris parentibus per serpentem illuditur, cumq; fecit, eos in fraudem capitalem impellens. Deinde nota est illa serpentis aenei in Deserto Historia, qui Israëlitis, morsibus serpentum venenatorum ictis, salutis fuit; qui quidem Christi Servatoris & salutis nostræ unica typus illustris fuit, Christo ipso teste & interprete, Iohannis tertio, versu decimo quinto. Unde mirum non fuit, hanc quoque ob causam serpentem salutis atque sanitatis apud Ethnicos fuisse symbolum. Sed naturalis quoque ratio adferri potest, cur serpens salutis & valetudinis nota fuerit. Ea enim suam læbentem exuens, ex senecta squallore absterfo, quotannis juvenescit: & cum nihil sibi æstate recondat: totam tamen, quantumvis longam, hyemem jejuna ac incolumis transigit.

Serpens etiam sub certis Numinibus cultus.

Nec verò tantum etiam ipse per se fuit cultus & sacer habitus serpens, sed nominibus certis Deum ac Dearum dicatus & consecratus, ut Aesculapio, in cuius tutela fuit: ut Cereri: ut Minervæ; de qua re vide Verderium. Sic tortuosus ille serpens atque draco tartareus, ut statim in ipso Paradiso: ita postea serpentis forma & imagine sese in hominum gratiam insinuavit: & ut primi nostri parentes, ita posteri quoque illorum Satanam sub serpentis, animalis callidissimi (ideo Hebræis dicti נחש Nachasch, a curiosa observatione & insidijs) specie atque forma coluerunt.

Ἰχθυολατρεία piscium cultus.

Porrò aquea quoque animalia simplicis vitæ coluerunt, & adoraverunt, ut Pisces: eosq; vel in genere omnes, vel certas species; Omnes quidem, ut Aegyptii & insula Phari incolæ, ac civitatis Syenes, quæ civitas est Thebaidis: itemq; incolæ Maoridos paludis. Præcipue tamen piscibus honores cultumq; diuinum exhibuerunt Syri, qui inde & Deum suum principem ac tutelarem Dagon appellarunt, quem alii piscem interpretantur: alii volunt frumenti Deum fuisse. Nam דג Dag, Hebraicè piscem significat: & fortasse Dagon erat Neptunus. Unde Cicero, Dag maximum fuisse Deum dixit, sive Neptunus, sive alius quispiam fuerit: de quo idolo Hebræi tradunt, illud ab umbilico sursum versus humana forma fuisse: deorsum verò in piscem desisse. Dagon igitur, ut ex etymo constat, fuit Deus aliquis marinus: quales fuerunt apud Gentiles multi, de quibus postea. In specie idem Aegyptii anguillam coluerunt & Delphines, quos Neptuno venerunt, teste Tertulliano; & Latum piscem incolæ urbis Latonis: cui certa sacra, festa, templa, sacrificia, epulas, & post mortem sepulchra sumptuosa instituerunt & celebrarunt.

Ἀμφίβιο-λατρεία, animalium amphibiorum nature cultus.

Coluerunt præterea etiam amphibia animalia, hoc est, ea, quæ inter æreum & aqueum accipiunt sunt naturæ, eaq; partim quadrupedia, ut ranas & crocodilos; partim reptilia, ut naerices; partim volucra, ut mergos & anates, cui superstitioni Aegyptii, potissimum fuerunt dediti: præ alijs tamen maxime Crocodylum, quem Aesculapio attribuerunt, colentes; ob ejus solertiam: de cuius pictura quarum rerum symbolum sit, vide Hieroglyphica Pierii. His adde, quod Troglodytæ testudines, quas Veneri consecrarunt, coluerunt & adorarunt, teste Plinio in libris de Naturali historia.

Denique

Denique insecta quoque, quod est animalium genus, incisuris corpus distinctum habens, sine Evrombæ carne (unde Exsanguia sunt dicta) in Deorum numero reposuerunt. Nam ab Aegyptiis ἀσκήϊα, nei, canthari, qui præcipue scarabeos maximi fecerunt, teste Eusebio, scorpiones & scarabei, quos insectorū cultus Mercurio & Apollini dicabant, colebantur; quemadmodum ab Aconitis, vel Eronitis musca, vespa & similes cultæ fuerunt: quarum Deum nominarunt Baal-Zebubum, id est, Sminthium, Myagrum, sive Myothem Deum, ut legendum est apud Plinium libro 29. nat. hist. cap. 6. quo significatur muscarinus Deus, vel muscas abigens. Hunc verò muscæ figuram habuisse testis est Naxianxenus ἐπιτοπιὸς β. contra Iulianum. Is Deus alio nomine etiam Achor dictus est, de quo vide Verderium. Atque hæc de ζωολατρεία; a qua merito omnes Christiani abhorre debent, ut quæ cum blasphemiam nefanda est conjuncta nominis divini, secundum illa secundi præcepti verba: Ne facito tibi sculptile, aut ullam imaginem eorum, quæ sunt in cælis supra: aut quæ in terra infra: aut quæ in aquis infra terram. Ne incurvans te, honorem exhibeto eis, neque colito ea, &c.

NEC VERO animalia tantum rationis expertia, sed etiam plantas, stirpes & arbores omnium generis totamq; adeo vim φυσικῶν, quam Dionysium vocarunt, teste Theodoretæ, coluerunt, τρέφει, plantæ Nam, ut nihil dicam de Aegyptiis (qui etsi omnium ferè populorum habiti fuerunt sapientissimi rum & stirpium cultus & religiosissimi: unde reliquæ gentes suam hausserunt sapientiam & religionem, tamen eo stoliditate & insanie de venerunt, ut allium, cepas, & alias plantas pro Dijs coluerint) etiam ceteræ gentes plantas et similia, vel coluerunt (ut inter alias Celta Germani quercum excelsam) vel certis Numinibus consecrarunt: ut stirpes in genere Neptuno: earū putationes Putæ Deæ: Cupressum Plutoni: Acer Stupori, teste Servio: Laurum Apollini: Olivam Aristæo, Apollinis filio: Pinum Pani & Cybele: Liliam candidam Iunoni: Oleam Minervæ: Quercum & Aesculum Iovi: Myrtum Veneri: Populum Herculi: Narcissum florem & Adiantum, sive Cinnamulæ Plutoni: Pappaver Lunæ, quod quidem fertilitatis symbolum erat apud Aegyptios. Idem iudicium esto de reliquis: quò referri possunt etiam Vitis, Hedera & Ferula: quas Baccho consecrarunt, quia serenda vitis auctor creditus.

METALLA item & lapides coluerunt, ut Aurum, Argentum, Æs, Ferrum, Plumbum, Stannum, & similia, in genere sub Dijs, Plutonis & aliorum Deorum nominibus. Singula verò certis Dijs consecrarunt, tanquam eorum inventoribus & artificibus, ut Aurum Iovi, vel Soli, Argentum Lunæ, Argentum vivum Mercurio, Plumbum Saturno, Stannum Veneri. Sic inter lapides, præ alijs quadratos pro Dijs coluerunt, quorum acervi circa Mercurii statuam congeriebantur. Hæc de Metallorum cultu.

Atque hæc quidem sint dicta de Mundi & ejus membrorum cultu divino. VENIO nunc Ἀνθρώπου ad HOMINEM, tanquam ad μίχρονός μου, id est, Mundum parvum, sicuti a Veteribus fuit λατρεία, appellatus, propter quem magnus hic Mundus cum omni sua suppellectile a Deo Omnipotente Hominum cultus fuit conditus & conservatus. Huius itaque Mundi magni, homo & finis, & pars, & incolæ, & cultor atq; colonus, & spectator denique atque contemplator dici potest.

Vt autem in magno illo Mundo, de quo adhuc dictum: ita in parvo hoc Mundo, hoc est, Homo idololatriæ causa quidem atque auctor primarius est Diabolus: ita causa atque auctor ejusdem secundarius est ipse Homo. Is enim cum in Mundo & per Mundum hunc universum, tanquam per speculum clarissimum, suæ ipsius præsertim utilitatis atque salutis causa creatum, Deum ejus Conditorum cognoscere atque colere venerariq; debuisset: ipse pro vitiosa, prava perversa sua natura, Diaboli afflatu impulsus, non Deum Creatorem, sed Mundum universum singularisq; ejus partes, etiam minimas ac vilissimas potius colendas venerandasq; suscepit. Quemadmodum autem is, duce & magistro Diabolo, creaturas atque naturas reliquas omnes sive visibiles, sive invisibiles, sive corporeas, sive incorporeas, sive animatas, sive inanimes, tam bonas quam malas, partim in Deorum numero reposuit atque coluit, partim certis Numinibus, tanquam custodibus attribuit & consecravit: sic ejusdem Diaboli suavis & hortatu multo magis justioreque quasi de causa seipsum, suam naturam, suum animum, suum corpus, omnes animi corporisque sui vires, & facultates, omnem suam vitam a principio usq; ad finem, omnes vitæ suæ actiones, vir-

zutes, vitia, casus, eventus secundos & adversos, omnia denique quibus vita haec nostra est exposita, bona atque mala vel pro Diis sibi colenda, vel certis Diis consecranda duxit: ut ex singulorum enumeratione postea melius patebit. Ac Aegyptii quidem, ut Theodoretus ex Porphyrio probat, Hominem primum in genere coluerunt pro Deo, cui super aram sacrificarunt, & certo tempore proprium conveniensque epulum obtulerunt: unde postea innumerabilis alienorum & falsorum Deorum turba atque multitudo promanavit. Deinde in specie coluerunt Zamothin Pythagorae discipulum: quam antiquam quidem, sed pravam & execrandam consuetudinem secuti Lycaoniae incolae, quorum fit mentio in Actis Apostolicis capite decimoquarto, discipulis Christi, Paulo & Barnaba divinos honores exhibere voluerunt, quos illi repudiaverunt: quod ipsum & de Petro, cum Cornelius Centurio divinam ei adorationem tribuere vellet, legimus: itemque de Angelo in Apocalypsi, qui ἀθεοπολατρείαν hanc, si ve θεοκλίνοισιν ei serio prohibuit.

Homines bene de genere humano merito, olim culti. Nam primum constat, vel Ethnicorum ipsorum testimonio, maximam, & quidem praecipuam, quos ipsi coluerunt, Deorum commentitiorum partem, homines fuisse mortales, qui quidem propter eximias animi corporisque vires atque dotes, propter egregias virtutes atque actiones, propter praecelam erga genus humanum merita atque beneficia, propter rerum & artium utilissimarum et praestantissimarum inventionem, vel adhuc vivi, divinis fuerunt affecti honoribus, vel certe mortui in Deorum numerum relati, religiosissimeque culti. Cicero libro primo de Natura Deorum: Suscepit, inquit, vita hominum consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in caelum fama ac voluntas tolleret. Hinc Hercules: hinc Castor & Pollux: hinc Aesculapius: hinc Liber, &c. Idem: Perseus, Zenonis auditor, eos dixit habitos esse Deos, a quibus magna utilitas ad vitam cultum esset inventa, ipsasque res utiles & salutaris Deorum esse vocabulis nuncupatas. De more, bene meritos de genere humano referendi inter Deos, scribit etiam Plinius libro secundo suae Historiae, capite septimo, in hanc sententiam: Deus est mortali juvare mortalem (unde ille apud Plautum, Deus est homo homini, aut lupo) & haec ad aeternam gloriam via. Hac iere Romani: hac nunc caelesti passu cum liberis suis vadit maximus omnis aevi rector Vespasianus Augustus, festis rebus subveniens. Hic est vetustissimus referendi gratiam bene merentibus mos, ut tales Numinibus adscribantur. Quippe & omnium aliorum Deorum nomina, & quae supra sidera retuli, ea hominum nata sunt meritis. Iovem quidem aut Mercurium, aliterve alios inter se vocari, & esse caelestis nomenclaturae, qui non interpretatione naturae fateatur? Cicero libro tertio de Natura Deorum: Iam vero in Graecia multos habent ex hominibus Deos, Alabandum Alabandi, Tenedi Tenem, Leucothean, quae fuit Ino, &c.

Theodoretus. His consentaneè Theodoretus de hac θεοποία καὶ ἀθεοπολατρεία differit Sermone tertio, ad Graecos infideles de Angelis, Diis, Demonibus: Postea, inquit, homines virtutibus rebusque gestis illustres, artium utilium inventores, post obitum eorum, ἰθεοποιήσαντες, id est, in Deorum numerum retulerunt, ut Saturnum, Rheam, Iovem, Lunonem, Herculem, Aesculapium, Castorem & Pollucem, Bacchum, &c. Idem eodem Sermone tertio ad Graecos: Ethnici Herculem ὡς ἡρωϊκὸν καὶ ἀσπείρον ἰθεοποίησαν, ut generosum fortemque hominem sibi Deum fecerunt.

Tyranni etiam culti. Nec verò tantum bene meritos de genere humano, Ethnici olim, praesertim Graeci, Deos sibi fecerunt, sed Tyrannos etiam, qui genus humanum horrendum in modum portentosa sua immanitate afflixerunt: ut ex ipsorum Ethnicorum historiis potest colligi. Hinc Plutarchus de Superstitione: Tyrannos, inquit, quoque coli & saluari videmus, ut aureas statuas poni ab eis, qui tacite eos oderunt & execrantur: quo referenda sunt Alexandri Magni & Caligulae exempla. In hanc prorsus sententiam etiam Theodoretus: Hanc consuetudinem (Graecorum videlicet) Romani secuti suos Imperatores non solum justos, sed etiam injustos & tyrannos, ut Neronem, Domitianum, Commodum, post eorum mortem θεοποιήσαντες ἠέλωσαν, id est, divinitate dignos censuerunt.

Scelerati culti. Sed quid dicam, quod plerique istorum Numinum apud Ethnicos homines fuerunt lascivissimi, scortatores, meretrices, aliisque nefandis & detestandis sceleribus atque flagitiis infames?

Vnde

Vnde idem Theodoretus in haec verba: Non solum bene de genere humano meritos, sed lascivissimos etiam, tum viros, tum mulieres, Graeci Deos fecerunt. Hinc constat, Larentiam & Floram meretrices, monstra impudicitiae horrenda, eos pro Diis coluisse: quod ipsum quoque admiratus est Plutarchus in Quaestionibus Romanis, quaestione trigesima quinta: Quid verò causae est, inquit, quod Larentiam tanto afficiunt honore, cum fuerit meretrix?

Porro quemadmodum & ex Angelis illis caelestibus plurimi, & postea primi illi nostri pa- **Homines culti** rentes Angelorum seu Diabolorum illorum afflatu serpentino, teterrimoque exemplo & incitatio- **vivi.** ne incitati, non contenti illa Dei imagine, ad quam facti & formati fuerant, illaque dignitate sublimi, in qua fuerant collocati, ad superiorem, & quidem parem planè & equalem divinam majestatis dignitatem aspirarunt (quae utriusque ruina perpetuaque miseria causa extitit) sic ab illo tempore omnibus seculis plurimi exiterunt inter homines superbi & arrogantes, qui partim vivis, partim dolis, fraudibus atque blanditiis divinos honores cultusque ambierunt, eosque sibi adhuc vivis deferri curarunt. Sic Persarum Reges divino honore affici, & ceu Dii coli observarique voluerunt. Sic Alexander Magnus Persico more adorari voluit. Vnde Polypercon, cum unum ex venerantibus mento contingentem humum per ludibrium cepisset hortari, ut id vehementius ad terram quateret, Alexander indignabundus, Tu, inquit, non veneraberis me? Detractumque Polypercon e lecto praecipitavit in terram, & cum is pronus corruisset: Vidēsne, inquit, idem te fecisse, quod in alio ante ridebas? Sic Aulus Vitellius, teste Suetonio, Cajum Caligulam Caesarem adorari ut Deum instituit, cum reversus ex Syria, non aliter adire ausus esset, quam capite velato (more scilicet & habitu eorum, qui Deos venerabantur) circumvertensque se, deinde procumbens: Ritu nimirum priscorum, qui in adorandis Diis corpus circumagebant, deinde procumbentes sedebant, Numae instituto; vel Persarum more, qui procumbentes humi & mento humum contingentes Regem suum colebant; quod θεοκλίνοισιν vocant. Exempla plura arrogantiae atque superbiae istius plusquam Luciferianae, ut Herodis Agrippae Regis Iudae, Diocletiani Imperatoris Romani, Menenatis Medici praestantissimi Macedoniae, vide in Academia Gallica Petri Domini de la Primaudaye, & in aliis antiquis historiis. Hic commodus dicendi **Homines culti** locus esset de more & consuetudine, ritibus atque ceremoniis exhibitis in θεοποία defunctorum **etiam mortui.** Regum & Imperatorum, aut, etiam aliorum illustrium hominum: sed quoniam de hac re fuisse alii scripserunt: ideo nos ea sponte praetermittemus.

Ut autem Homines, Reges praesertim & Imperatores, aliique viri illustres, cum ipsi sibi vivis divinos arrogarunt honores, tum ab aliis, tanquam Dii coli & adorari voluerunt: ita post mortem etiam eorum, istis honoribus fuerunt affecti: id quod cum ex supra citatis testimoniis Theodoreti satis superque constat, tum exempla modo posita clarissime ostendunt. Haec de ἀθεοπολατρεία si ve θεοποία hominis in genere.

NEC VERO tantum Homo ipse totus, si ve vivus, si ve mortuus pro Deo Ethnici habi- **Homini singu-** tus cultusque fuit: sed singula quoque ejus partes, ex quibus compositus est, atque conflatus, nem- **le partes culti** pe Anima & Corpus, & singularum harum partium principalium partes minores, qualitates item & accidentia, si ve bona si ve mala, cuncta denique, quae ad humanarum rerum naturam atque vitam pertinent bona atque mala, commoda & incommoda, cum interna, quae animi & corporis, tum externa, quae bona & mala fortuita, si ve Fortuna vulgo appellantur, in Deorum numero ab iisdem fuerunt reposita, vel certis Diis adscripta & consecrata.

Primum igitur ut Mundus hic magnus duabus constat partibus primariis, Caelo nimirum **Partes hominis** atque Terrâ: ita Mundus hic parvus, id est, Homo ex duabus similiter conflatus est **partibus,** Anima, quae coe- **le partes culti** Anima nimirum & corpore: quarum illa quidem Caelo, haec Terrâ responderet. Et ut Caeli duae lo- **quod terra rea** sunt partes principes, Aether & Aer: sic animi similiter sunt duae quasi partes principes, Mens **quod terra rea** si ve Intellectus, & Cor, si ve affectus: quarum illa Aetheri; haec verò Aeri affinis est atque **respondet.** similis.

Ut igitur de Animo primò dicamus, is cum totus, tum singulae ejus partes, potentiae, fa- **Animus in ge-** cultates, habitus, affectus boni & mali divinis fuerunt consecrati honoribus. Mens a Roma- **nere primus** nis, ut Livius & Cicero tradunt, fuit consecrata, ut mentem ea bonam concederet; quod & **cultus.**

S. Augustinus non semel asseruit, & ante eum Lactantius. Ovidius in Fastis: Mens quoq; Numen habet, Mentis delubra videmus Vota, metu belli, perfide Pene, tui.

Propertius:

Mens bona si qua Dea es, tua me sacraria dono Exciderant surdo tot mea vota Iovi.

Philosophi quoq; pleriq; vovē, hoc est, mentem Deam fecerunt, sed non eodem modo. Cicero de Legib. lib. 2. Aſc illa, propter qua datur homini ascensus in Cælum, Mentem, Virtutem, Pietatem, Fidem, earumq; laudum delubra sunt; nec ulla vitiorum sacra solennia obeunt. Et paulo post: Bene verò; quòd Mens, Pietas, Virtus, Fides consecratur manu: quarum omnium Romæ dedicata publicè templa sunt: ut illa qui habeant (habent autem omnes boni) Deos ipsos in animis suis collocatos putent. Idem: Res ipsa, in qua vis inest major aliqua, sic appellatur, ut ea ipsa nominetur Deus, ut Fides sunt, ut Mens, quas in Capitolio dedicatas videmus proximè a Marco Aurelio Scauro. Ante autem ab Attilio Calatino erat Fides consecrata. Vides virtutis templum: vides Honoris, a M. Marcello renovatum.

Culte ab Ethnicis etiam animi partes, ut i. Intellectus.

Porrò ut Mentis duæ sunt partes: ita ambas quoq; coluerunt, & adorarunt, nempe Intellectum & Voluntatem. Et intellectus quidem cum operationes, tum effectus: quæ duo a Græcis νοητικὴ & βουλευτικὴ appellantur, inter alia sub se continentia artes, disciplinas atque scientias, quæ liberales & ingeniuæ appellantur: quarum quidem ut inventrices, ita Deas coluerunt Musas. Plutarchus in conviviis: Musæ omnino indignentur, si putemus psallarum opus esse citharam & fistulam: non morum institutionem, & affectuum moderationem, quæ consequuntur, qui cantilenis & concentibus utuntur. His adnumerari possunt etiam artes illæ, quæ manuum labore atque opera constant, vulgo artes mechanicæ si ve manuariæ dictæ: quæ licet manibus & reliquis corporis membris tractentur, atq; exerceantur: tamen a mente, ingenio & cogitatione fuerunt profecta, & mente etiam atq; animo potissimum excoluntur.

Artium ac disciplinarum inventores qui culti in genere.

Quarum vis igitur artium utilium & fructuosarum humano generi inventores pro Diis fuerunt culti. Ac generales quidem omnium ferè artium ut inventores, ita Diæ ac Deæ habitæ fuerunt Apollo, Minerva (unde Theodoretus τὸν λογισμὸν, ratiocinationem, ἀθηνᾶς vocat.) Minerva, Vulcanus (unde τὰς τέχνας, artes, ἠφαιστὸν, id est, Vulcanum appellarunt, quia ignis adminiculo pleriq; artes utuntur) Mercurius & Hercules; quorum duo ultimi etiam Gymnasiorum, Academiarum & Scholarum præsidēs fuerunt, atque antistites. Hinc Mercurii statuæ, Herminæ dictæ, quadratæ cum in Academiis & Gymnasiis, tum etiam ante domorum privatarum ostia poni solitæ. Idem propterea quoq; Sermonis, qui Mentis est instrumentum, Deus fuit habitus, idcirco Cyllenius dictus: quemadmodum & lingua ob hanc causam illi fuit dicata & consecrata. Aegyptii quoq; omnium bonarum artium, ut legum, litterarum, Musica, Geometria, inventorem Mercurium fecerunt, quem Theoir, vel Theut nominarunt, teste Platone, Iamblichos, & Cicerone libro tertio de Natura Deorum. Galenus similiter in oratione suasoria Mercurium & orationis parentem & artium omnium auctorem facit. Sic Apollo, Pythius vocatur is, qui discere incipiunt & perculantur: Delius & Phanius is, quibus jam aperitur & elucescit veritatis aliquid: Ismenius scientibus: Leschenorius is, qui jam utuntur ac fruuntur scientia, ac inter se disputant & philosophantur.

Artium, disciplinarum et negotiorum inventores qui culti in specie.

In specie deinde præfuerunt Medicinæ Aesculapius, & ejus filia Hygiea, si ve Sanitas, & Apollo: quibus ideo multa monumenta fuerunt posita. Pæana ideo Apollinem quidam vocaverunt, quòd remediis morbis finem faceret talis gravitatis: quanquam alii sic vocarunt, quòd sagittarum ictu eum nocere putabant. Est enim πᾶσις, ferre: unde forsitan pavire Latinum pro ferre, inquit Festus. Iurisprudentiæ deinde præfuit Themis, quæ & Carmenta Dea fuit dicta & Fatorem, Evandri mater; alio nomine Nicotrata, Carmenta appellata a carminibus, quibus oracula canebat: vel ut alii volunt, quasi carens mente, ob instinctus nimirum divinos, quibus ad fatiloqua fundenda carmina impellebatur. Sunt, qui Carmentam putarunt esse Parcā. Huic matronæ templum Romæ dedicarunt eamq; coluerunt, Plut. teste Quæst. Rom. 56.

Sic

Sic numerandi arti præfuit Dea Numeria, aliq; Diæ. Ac Numerum quidem ipsum ceu Deum, Ars numerandi colebant. Hinc par numerus Diis inferis olim consecratus; impar in nuptiis adhibitus: quo & Cælestes imprimis gaudere putabant. Huc referenda ἀριθμητικὴ, & ἀριθμητικαία, id est, vaticinatio in numero: de qua vide Peucerum.

Sic Agricultura, & rei rusticæ ac pastoritiæ artis Diæ ac Deæ plurimæ fuerunt (de quibus supra Agricultura præ alius autem maximè Pales; quæ ideo Dea rustica ab Ovidio lib. 4. Fastorum dicitur:

Rustica præcipuè est hoc Dea leta cibo.

Servius ait eam fuisse Deam pastorum & pabuli: cui sacrificarint pro felici proventu pabuli & incolumitate pecorum: unde pastorum domina ab Ovidio appellatur:

Pastorum domina grandia liba Pali.

Festus: Pales dicebatur Dea pastorum. Servius scribit, alios putare eam Vestam esse, alios matrem Deum. Festum, quòd in ejus honorem institutum fuisse dixi supra, Palilia, si ve Parilia fuit dictum, natalis videlicet urbis Romæ, a pastoribus conditæ. Propertius lib. 4.

Urbi festus erat, dixere Palilia Patres:

Hic primus cepit manibus esse dies.

Notat Servius, Palem a Virgilio genere fæminino dici: ab aliis masculino. Sed pace illius dixerim, apud alios quoq; scriptores genere fæminino reperitur: apud quos frequens ejus fit mentio, ut non tantum apud Virgilium, Ovidium & Propertium, sed Tibullum, Varronem & alios. Hæc de Pale.

Porrò Mercaturæ, negotiationis, mercium & negotiatorum Deus fuit Mercurius, ipse propterea venditor & negotiator dictus, ab Hebræa voce מַכָּר, Macâr, vendidit, emendum tradidit, unde מַכָּר, Macâr, merx, res venalis, & מַכָּרוֹת Macaroth venditiones, commutationes. Quid si Græca vox μαγαζιὸν ab Hebræa מַכָּר Macâr derivetur; quòd ob divitias & opulentiam, quæ emptionibus & venditionibus comparantur, homines felices & beati sint habendi. Eundem Luctæ & palestra ut inventorem, ita Deum constituerunt, cujus Horatius in hymno in eum meminit. Inde Philostratus Palestram Mercurii filiam finxit eiq; sedenti oleæ ramus in sinu positus erat, quoniam luctatores oleo se inungebant.

Arti verò canendi & instrumentis Musicis ludendi fuerunt Muse, Pan, Apollo: quorum potestatem etiam jaculandi & sagittandi artis fuit Deus, dictus ideo a Latinis sagittarius & jaculator: a Græcis Ποσειδών, inβολος. Euclyo apud Plautum:

Apollo queso subveni mihi atq; adjuva,

Confige sagittis fures thesaurarios.

Atq; hujusmodi fuit cultus primæ partis, mentis nempe intellectus. Coluerunt etiam alteram partem, videlicet Voluntatem, cujus Numina fuerunt Voluminus, & Volumina, a volendo dicta, inde & ejus operationes etiam cultæ. Ut autem Voluntas ad supremum intellectus decretum libera propensione fertur; ad bonum divinâ favente benignitate; ita Virtutes, coluerunt; & ad malum, ex prævâ nimirum naturæ inclinatione: ita omnis generis Vitia.

Quod igitur attinet ad Virtutes, ex quibus actiones honestæ & liberales proficiuntur, primò Virtutem ipsam Deam finxerunt. Iuvenalis:

Vt colitur Pax atq; Fides, Concordia, Virtus.

Huic etiam Roma delubrum fuit positum. Cur autem ante Honoris templum id factum, rationem reddit Verderius, quem vide.

Deinde & Virtutis species coluerunt & variis imaginibus expresserunt, tam Ethicas, si ve Morales, quæ ἐν ἀποδείξει ἀγαθῶν versantur, quàm intellectuales si ve Diandeticas, quæ ἐν θεωρίᾳ τῶ ἀληθοῦς occupantur. Ethicas quidem: ut Fortitudinem: Temperantiam: Liberalitatem: Magnificentiam circa pecuniâ in magnis: Magnanimitatem circa honores in magnis: Majestatem: Honorem, unde & Honorius Deus, cui Romæ fanum fuit positum: Clementiam & Misericordiâ: Amicitia, Veritatem: Fidē, unde & Deus Fidius, de quo Plautus; Per Deū Fidium jurato mihi: Pudicitia, & Pudorem, quæ Athenienses præcipuè coluerunt; et cui sacellum Romæ in Vico longo erat positum, itemq; in foro boario: Concordiâ & Pacē: Spem (de qua Cicero lib. 2. de Legib. Quoniam exspectatione rerum bonarum erigitur animus, rectè etiam Spes a Calatino con-

secrata est) iustitiam, alio nomine Nemesin dictam: itē Dicem & Dicaosynen, quae Dea & praeses iudiciorū fuit, lites & contentiones dirimens: cuius ministri vocabantur Dicae, quasi litium diremtores. Deniq; & Pietate: quam, ut Deos ceteros colebant Romani: cui adem ab Acilio consecratam ait Festus, eo loco, quo quondam mulier quadam habitaverit, quae patrem suum, inclusum carceri mammis suis clam aleret, ob quod factam impunitas ei concessa.

Virutis etiam species dianoëticae culte. Ad Dianoëticas verò virtutes, vulgo ἐξ ἐστὶν ἀληθοειδέων διδασ, quod attinet, similiter eas in Dearum numero reposuerunt. Hinc Dea Sapientia: Dea Prudentia: Dea Providētia (quarum Numen fuit Minerva:) Deus Catus, homines catos, id est, acutos reddens: Deus Consus, consiliorum Deus (unde Consualia:) Deus Sentinus, sensus largitor, ut Virunus, vita.

Operationum voluntatis maculae qui Dei aut Deae culte. Atq; hoc modo coluerunt Voluntatem, quatenus fertur ad bonum, ut Virtutes. Eandem coluerunt quoq; quatenus ad malū fertur, ut Vitia, cupiditates & affectus praeuos: qui cultus quam absurdus sit, & ab omni ratione alienus, docet Theodoretus, inquitens: Graeci gentilesq; Philosophi ἡγεμόντων ἐπιθυμιῶν εἰς πῦρ ἡμπερὸν ἔβαν, sumum fugientes in ignem inciderunt. Sic enim primum ipsa Voluptas Volupiae Dea nomine culta est, & amor impurius, ac libido nefaria nominibus Veneris & Priapi: Veneris quidem, quod ea libidinem, lasciviasq; cogitationes hominum animis injiceret, quas etiam ad opus deducendas curaret. Itaq; eam Amoris matrem sinxerunt, quod scilicet nunquam ferē mas cum femina conjugatur, nisi amore intercedente. Theodoretus: Venerem, inquit, ἀκολογίας διδασκαλον χαμηλὸν πλῶ & ἑταίρα, libidinis magistram, prostituti corporis meretricem coluerunt, ceu Deam. Eandem etiam Veteres, sicuti & Hymenaeum ac Iunonem nuptiis praeposuerunt: ea namq; contrahuntur, ut per concubitus prolem consequantur. Hinc Cupido refertur Veneris filius: utq; gemina Venus; ita geminus Cupido. His adde Veneris comites sive filias, quae Gratia fuerunt & Hora: item Mutinum Deum & Floram: inprimis autem Deam Libentiam, sive Libentiam, a libidine, (unde & nostrum liēde) sic dictam. Hanc unā cum Bumo Arnobius libidinum tutelae praefuisse dixit.

Dea Letitia. Porro quia letitia juvenilis cum Amore & libidine conjuncta est, hanc quoq; pro Dea venerati sunt, nomine Virula Dea. (Nam Veteres Vitulari dicebant pro gaudere) quemadmodum & Risum Deum fecerunt, ac coluerunt sub Ridiculi sive Rediculi Dei nomine: cui extra portam Capenam fanum construxerunt Romani, & templa Lacedaemoniū dicarunt teste Plutarcho.

Dii conviviorum. Praeterea conviviorum seu comissionum intemperiarum, atque Gulae Deos constituerunt Comum & Saturnum: sicut ebrietatis, remulentiæ & crapulae Bacchum, sive Iacchum, qui etiam Dionysius, Lenæus, Lyæus, ab Aegyptiis Osiris, et Liber pater, quod vino nimio nisi omnia liberē loquantur, fuit appellatus.

Dii avaritiae. Avaritiæ, hoc est, cupiditatis divitiarum inordinatæ & inhonestæ, ipsarumq; divitiarum & lucris sive quaestus Dii habiti fuerunt Plutus, Pluto, Dis, Mercurius: quibus addi potest furum & furtorum Dea Furina; unde Furinalia: (quae tamen secundum Etruscos Dea sortium fuit, ad dirimendas videlicet lites) & Laverna sic dicta vel a latendo vel a lavando. Nam fures Lavatores sive Laverniones olim dicebantur: Horatius lib. 1. epist. Pulchra Lavans da mihi fallere, da sanctum iustumq; videri. Aegens tamen eos ἀπὸ τῆς λαβῆς sic vult dictos.

Dii ac Deae convitiarum. Convitiij, maledicentiæ ac reprehensionis Deus fuit Momus; Noctis ac Somni filius; ac Calumniæ, & quae ipsam comitatur Fraudi & Impudentiæ aras consecrarunt Athenienses: inter quas Calumniæ effigies etiam ab Apelle depicta. Cicero lib. 2. de Legib. Nam illud vitiosum Athenis, quod Cylenio, scelere expiato, Epimenide Crete suadente, fecerunt Contumeliæ fanum & Impudentiæ: Virtutes enim non vitia consecrare decet. Et paulo antè: Nec ulla vitiorum sacra solemnia obeunto. Pertinet hūc Fama Dea; unde diminuti vum Famella, a fando dicta, ut apud Graecos φωνὴ ἀπὸ τῆς φάσεως, Festo teste.

Dea Invidiæ, Proterviæ & similibus. Sic Invidiam, Proterviā, Discordiam, Veteres coluerunt. Hinc fabula de Discordia, caelo pulsa: & Discordiam pomum in medium Dearum jecisse, de quibus vide Verderium. Cicero lib. 1. de Natura Deorum: Parmenides bellum, discordiam, cupiditatem, ceteraq; generis ejusdem ad Deum revocavit. His adnumerari possunt Murcea, sive Murcia, Dea Desidia, quae homines murcidos reddebat: item Dea Furina (unde Furinalia) Furor Deus, quem Graeci θυμὸν, id est, vim irascibilem, & ἀπείρα, id est, Martem appellant, aliq; innumerabiles.

VENIO

VENIO ad alteram hominis partem, nempe Corpus. Hoc non tantum integrum coluerunt: sed singulas quoque ejus partes sive membra certis quibusdam Diis ascripserunt, sub quorum illa essent curā ac tutelā. Sic enim, exempli gratia, in genere quidem omnibus vit alibus partibus humani corporis praesse credebant Carneam, vel potius Carnam Deam, sic dictam, vel a cardinibus corporis, vel carne: a qua tamen potissimum petebant, ut jecinora & corda, quaeq; sunt intrinsecus viscera, salva conseruaret: cui templum, pulso Tarquinio, junius Brutus in Caelio monte construxit, Kalendisq; junii sacrum Vestireus fecit: quod quidem pulve fabaceā & larido feri solebat: unde & Kalendae ipsae juniae Fabaceae dictae. In specie deinde caput Iovi deferbant: linguam Mercurio, quod is eloquentiae Deus esset: oculos Cupidini, Veneris filio, in quibus excubet, ceu speculā quadam: aures Memoriae: frontem Genio (unde Deum venerantes, frontem tangimus, inquit Servius:) supercilia Junoni, quod is protegantur oculi, per quos luce fruimur, quam a Junone tribui (ideo Luna & Lucina dicta) putabant. Eidem tribuebant brachia: unde Homerus, qui unicuique Deo pulcherrimum aliquod membrum tribuit, a quo eum cognominet, Iunonem ἀνωλόρον appellat. Locum verò retrō dextram Nemesi ascribebant: quo referenda illa Plinii; Taeto ore proximum a minimo digitorum veniam sermonis a Diis ibi recordantes. Dextra Fidei sacra fuit. Nam in fide ea porrigitur. Dorsum & postica partes Plutoni: sicut renes, inguina, pudenda Veneri & Priapo: pedes Mercurio: genua Misericordiae: tali plantae ve pedum Thetidi & digiti Minerva fuerunt consecrati.

Corpus, altera pars hominis culta.

Nec verò tantum integrum hominem, ejusq; partes, animam & corpus, horumq; membra singula divinis affecerunt honoribus: sed corporis etiam cū bona, tum mala sunt venerati; Bona quidem, ut Sanitatem praecipue, quam vel ipsam pro Dea habuerunt, vel certis aliis Diis ac Deabus consecrarunt: ut Aesculapio, qui Medicinae Deus praecipuus fuit existimatus; & ejus filiae Hygie, a Graeca voce ὑγίεια, sanitatem significante, sic dicta, quam etiam Salutem appellabat: item Apollini, & Meditrinae, Dea medicamentorum, a medendo nuncupata, cujus sacra dicebantur Meditrinalia, quibus, teste Festo Pompeio, mos erat Latinis populis, quo die quis primum gustaret mustum, diceret omnis gratia: Vetus novum vinum bibo, veteri novo morbo medeor. Plinius quodam loco non tantum Hygiam Aesculapii filiam facit, sed & Aeglen, Panaceam, sive Panaciam & Iasonem. Idem lib. 25. cap. 4. Panaces genera (quo nomine omnium morborū remedia promittuntur) enumerans, unū Aesclepiion dicit cognominari, quoniam is filia Panaciam appellavit: a qua voce forsitan Panacea istius Amvaldinæ in montib. Helvetiae origo esse potest.

Corporis Bona culta.

Deinde & mala corporis, ut morbos, omnesq; sanitati contrarios affectus sunt venerati, utque certos Deos ac Deas praefecerunt: ut Febrim, Timorem sive Pavorem, Pallorem & similes. De culta Febris Dea ita scribit Valerius Maximus: Febrim ad minus nocendum templis colebant, quorū Febris, unum adhuc in palatio, alterum in arce Marianorum, tertium in summa parte vici Longi, in eaq; remedia, quae corporibus agrotorum innexa fuerant, deferbantur. Meminit adium hujus Deae aliquoties etiam Cicero, & inter alia, lib. 3. de Natura Deorum, haec ejus verba sunt: Qui tantus error fuit, ut perniciosi etiam rebus non modo nomen Deorum tribueretur, sed etiam sacra constituerentur. Febris enim fanum in palatio, & adem Larum, & etiā mala Fortunae Esquiliis consecrata videmus. Omnis igitur talis a Philosophia pellatur error, ut, cum de Diis immortalibus disputemus, dicamus digna Diis immortalibus. Idem lib. 2. de Legibus: Araq; vetus stat in palatio Febris & altera Esquiliis mala Fortunae. Porro Timorem sive Pavorem sub Panis nomine; unde Panicus dictus, tanquam a Pano immiti solitus, coluerunt.

Corporis mala culta.

Vulnerum quinetiam ratione habita, eorum obligationi primogenitum Aesculapii filium, qui eam invenisse credebatur, praefecerunt: quemadmodum alibi purgationi et dentium evulsioni filium illius tertio genitum. Tres enim Aesculapius filios habuisse, antiquitus credebatur.

Vulnera, Alvus, Dentium dolores, Angina.

Sic Angerona Deae sacra a Romanis instituta sunt, in gratiam hominum & animalium brutorum, quae angina laborarent & consumerentur: cujus festa Angeronalia sunt dicta; de quibus Varro: Angeronalia ab Angerona, cui sacrificium fit in curia.

Pertinet huc Mena Dea, quae fluxibus mensuris mulierum praesse credebatur, ut Augustinus docet lib. 7. de Civitate Dei. Iovis filia haec, ut Luna, credita est; quippe Graece Luna μείων dicitur, quam ideo Iunonis privignam dicit idem Augustinus.

Menstrua mulierum.

Fortuna culta. Porro ut animi corporisq; humani bona atq; mala, ita Fortuna quoq; cum bona tum mala (quae etiam externa & fortuita appellantur) pro Diis fuerunt existimata. Ac primum quidem ipsa Fortuna siue bona siue mala, Τύχη Græcè dicta, a cunctis ferè gentibus Dea, Primigenia & omnium rerum humanarum non tantum regina, atq; domina, sed etiam principium fuit habita, secundum illa Iuvenalis:

Nullum Numen abest, si sit prudentia. Sed te
Nos facimus, Fortuna, Deam, caeloq; locamus.

Plinius lib. 2. cap. 7. Toto quippe Mundo, inquit, & locis omnibus omnibusq; horis, omnium vici-
bus Fortuna sola invocatur, & una nominatur: una accusatur: una agitur rea: una cogitur:
sola laudatur: sola arguitur & cum conviciis colitur: volubilis, a plerisque, verò & caeca existima-
ta, vaga, inconstans, incerta, varia, indignorum faulrix. Huic omnia expensa, huic omnia ferun-
tur accepta: & in tota ratione mortalium sola utramq; paginam facit. Hanc Aegyptii colue-
runt Isis nomine.

Sortes culta. His addi debet Fors, Sors, (quae sunt Fortunae nomina) & Sortes: quarum Deam & moderat-
tricem Ethnici cum Fortunam ipsam, tum Tenitas quasdam Deas, a tenendo sic dictas, Festo
te fte, finxerunt. Cicero: Sortes hodie Fortunae monitu tolluntur. Item: Quid igitur in his sortibus
potest esse certi, quae fortunae monitu, pueri manu miscentur atq; ducuntur?

Bona Fortune culta. Duas autem Fortunas finxerunt: Bonam unam: aliam Malam, quam & brevè ac parvam voca-
runt. Huic adversa omnia; illi prospera adscripserunt. Bona candido vultu; mala alio erat praedita.

Bona Fortuna Felicitas quoque potest appellari, & bonus eventus, siue factum: quae & ipsa,
Græcè εὐδαιμονία dicta, pro Diis fuerunt culta. Hinc Fortuna reduci ara ponebatur ob felicem
reditum. Eam Dion lib. 54. de Augusto loquens ἰχλω ἰπαράχωρον vocat his verbis: πολλὰ δὲ
παιρτοῖα ἐπιφύου ἐν ἐδὲν ἀροσηατο, πλὴν τύχη ἐπαυροῦ, Multa & varia illi decreta
sunt a Pop. Romano, quorum ille nihil accepit, praeterquam Fortunae reduci aram consecrari passus est.

Mala Fortune culta. Ex adverso Mala quoque Fortunae religiose culta fuerunt: quibus Cicero de Natura Deorum
aram Esquilis consecratam fuisse dicit. Pertinet huc Dea Αἴα, siue Aie, quae noxas mortalibus
immittit, Hesiodo ἀἴα, id est, βλάπῃ, sic dicta.

**Fortunae effe-
cta culta.** Ut autem & ipsa Fortuna in genere, & cum Bona, tum Mala Fortuna fuit Dea habita: sic
Fortunae utriusq; effectus cum boni, tum etiam mali fuerant consecrati. Sic, exempli gratia, Occa-
sionem (quam nonnulli eandem cum Fortuna esse voluerunt,) Latini ut Deam, Graeci ut Deum
(Καιρὸς enim in masculino genere Graecis idem, quod Occasio Latinis) coluerunt. Sic ut Deas ac
Deos coluerunt Salutem, Honorem, Amicitiam, Concordiam, Pacem, Securitatem, Quietem, (cu-
jus aedes extra portam Collinam fuit in via Labicana, Livio teste: unde & Orcus Quietalis di-
ctus) Libertatem, Favorem, Divitias, Famam, Beneficium ac Praemium, Maritiam, Deam
heredum, quam accepta hereditate coluerunt, Spem, Pecuniam, Monetam; Unde Cicero de Na-
tura Deorum: Ergo etiam Spes Dea est, & Moneta, omniaq; quae cogitatione nobismetipsis fin-
gere possumus. His adde e contrario Paupertatem, & Penam; quorum posterius Democriti Nu-
men fuit, sicut & Beneficium: item Discordiam & Bellum; quorum Numina fuerunt Pellonia
Dea, ut hostes depelleretur, Achilles, qui in Epiro cultus, Hercules, Bellona, Castor, Pollux, Vi-
ctoria, Εὐχρηστία induciarum praeses (cujus simulachrum in Olympia quondam exhibebat) Mi-
nerva, alio nomine Pallas dicta a Πάλας, Palas, agitandi, & versandi verbo, quod in bello arma
agitaret & versaret: ideo etiam armata fingi & pingi solita; quo significabatur, prudentiam &
sapientiam in bellis gerendis Martis esse administram, sine qua nemo feliciter regnare possit. Ob
eandem causam Oleagineis coronis ministros triumphantium usos fuisse testis est Festus, quod Mi-
nerva, praeterquam quod Oleae in vetrix esset, & belli Dea esse putabatur. Praecipuus belli Deus &
armorum fuit Mars, siue Maiores, apud Thracas natus, Bellonae frater, cujus ministri fingeban-
tur Impetus, Discordia, Ira, Furor: quem quidem Furorem furiosissimi Ethnici coluerunt Furia-
rum nomine, quas Plutonis administras finxerunt, & Furinae Deae nomine; cujus meminit Cice-
ro lib. 3. de Natura Deorum, quam idem vult esse Furias. Hinc Furnalia, siue, ut alii legunt,
Furinalia sacra Furinae, quam Deam dicebant, teste Festo.

Fatum cultum. Fortunae opponitur Fatum. Hoc igitur quoque pro Deo: & quidem longe potissimum, coluerunt,
quod

quod Fortunam vincere existimarunt. Referendae huc videntur Dea Necessitas, Dea Violentia, Dea Providentia & similes.

Iam verò si totius vitae humanae & principium & medium & finem considerare voluerimus, Singulis vitæ
rursus inde existet quasi innumerabilis Deorum falsorum numerus atq; copia. Varronem legimus humane acti-
a conceptione hominis Deos narrare cepisse ad decrepiti usque hominis mortem. Potest meo ju-
dicio, omnis vita humana, quae est quasi Tragico-Comedia quaedam in quinque partes, seu actus
quosdam dividi. Ii sunt, primò Conceptio & Nativitas. Deinde Nutritio & Educatio. Ter-
tio Munus seu officium, & quae ad munus siue officium quodvis efficiendum ac exsequendum re-
quiruntur, Actio & Oratio. Quarto Matrimonium. Denique Mors & Funus, siue Exsequia.
Singularis his vitae humanae partibus plurimi ab Ethnicis praepositi fuerunt Dii atq; Dea.

QUANTVM igitur ad primam partem siue actum, principium nimirum siue exordium vi-
tae humanae attinet, quod est CONCEPTIO & NATIVITAS seu hominis in hanc lucem ceptionis &
editio, junonem primò Ethnici finxerunt Fluoniam, quam mulieres colebant, quod eam sangui-
nis flumen in conceptu retinere putabant. Deinde & partus & parturientium eadem fuit Dea;
juno quidem dicta a juvenescendo, & Lucina quasi Lucida, quam mulieres, ut sibi adesset in par-
tibus invocabant, sicut & Lunam. Unde Glycerium apud Terentium, cum partus dolores expe-
raretur, exclamans ait: juno Lucina fer opem, ser vane obsecro. Et hoc:

Per caeruleum astrarum polum

Partus celerantemq; Lunam.

(Facilius enim mulieres sub plenilunium videntur prolem eniti.) Cicero: Apud nostros Junonem
Lucinam in pariendo invocant. Et quod ferre eam opem in partu laborantibus credebant Opige-
nam matronae colebat, inquit Festus. Atq; haec praecipua fuit Dea Nativitatis. Huic adde alias
& alios Deos, quos Ζωῳγόνας Graeci, Latini Vitunum & Sentinum siue Sentiam & Sentam
appellarunt, qui vitam & sensum largiri credebantur: cujusmodi fuerunt Partunda Dea, quae
parvi praesfet: Na scio siue Natio: (de qua Cicero lib. 3. de Natura Deorum: Natio quoque
Dea putanda est, cui, cum sana circumimus in agro Ardeatis, rem divinam facere solemus: quae
quia partus matronarum tueatur a nascentibus Natio nominata est.) Du Nixi ab enitendo,
id est, pariendo dicti: Prosa vel Prorsa, & Postverta siue Postvorta, ob pariendi discrimina.
(Prosa enim praesfet illis existimabatur quae rectum & legitimum partum ederent; Postverta
verò, aegris & infirmis, et cum praeposterè partus edebatur.) Egeria, quae mulieribus opitulari cre-
debat, partum egerendo, ut ait Festus: Genius: Iuppiter Lucerius, qui lucis causa esset, Nundina
Dea (a nono die nascentium nuncupata, qui Lustricus appellabatur, quo scilicet infantes lu-
strabantur, & nomen ejus imponebatur.) Mena menstruorum Dea, & Mana Geneta ortus ac
partus praeses a manando dicta. Porro mulieri foetae etiam post partum Deos custodes adhibue-
runt, ne Sylvanus Deus per noctem ingressus eas vexaret. Horum autem custodum significando-
rum causâ tres homines circumire limina domus fingebant, quorum primus Intercido dictus, li-
men securi feriebat: alter, Pilumnus, pilo: tertia, Dea Deverra, scopis deverterebat: quibus Diis
custodibus contra vim Dei Sylvani foeta conservabatur. Haec Varro.

SECUNDVS actus vitae humanae est NUTRITIO & EDUCATIO. Habuit simi-
liter haec quoque suos Deos ac Deas. Ac infantibus quidem, jam in lucem editis, hos Deos, seu cu-
stodes praefecerunt: Vagitanum, & Fabulinum, cum vagire & fari infantes incipiunt: Cuninam,
cum in cunis existunt: Fascinum, cum fasciis involvuntur: Ossilaginem, cum ossa eorum solidan-
tur; unde Dea solidatrix dicta: Levanam, cum e terra levantur: Statilinum vel, ut alii legunt,
Stabilinam, & Statanium, cum jam possunt stare: Ruminam vel Rumiam, cum lactent & aluntur
(a Ruma dictam, id est, mamma: unde Ruminialis ficus; ad quam Lupa Romulo mammam pra-
ebuit: & Germanicum nostrum Raumen vel Rumen, lactentium cibus.) Edusam & Poti-
nam, cum edere & potare possunt: deniq; Paventiam, quae pavores ab eis arceret; unde etiam ap-
pellata, teste Augustino.

TERTIVS vitae humanae actus est OFFICIUM siue MUNUS, vitae genus & insti-
tutum. Secundum igitur diversa vitae genera & instituta, officia atq; munera plurimi ac diversi-
fimi fuerunt apud Ethnicos Dii, quos coluerunt, quosq; omnes enumerare difficillimum fuerit.
III. Numina officii, siue mun-
neris.

Sic exempli gratia Philosophi, & quarumvis siue liberalium, & ingenuarum, siue etiam illibe-
ralium, mechanicarum & manuarum aruum magistris & professores, iternq; Republica præ-
sides, religionis antistites & cultores, opifices, artifices & fabri singuli, mercatores & negotia-
tores, milites, agricolæ, pastores, nautæ, & viatores: aruum quin etiam turpium cultores, ut me-
retrices, leones, fures, & similes, certos & peculiare habebant Deos, quos colere & invocare
solebant, quosq; sibi vel prodesse, vel obesse posse existimabant.

Sermonis Dii.

Ad munus & officium refertur Oratio & Actio. Orationis sermonis atque eloquentia, cuius
symbolum fuit Pan, Dii atq; Dea fuerunt primò Mercurius Græcè Ερμῆς; sermonis; & quidem
veri, Deus, parens atq; præses. Dicitur autè fuit Ερμῆς, seu interpres, quod sermo sit interpres atq;

Mercurius un-
de dicitur Lati-
nis.

nuncius mentis: unde sermo ipse, præciso a fronte S. a Græco Ερμῆς fuit appellatus. Porro Mer-
curii nomen obtinuit, teste Arnobio, quasi medius currens, quod sermo medius inter homines sit.
Eadem de causa mercibus præesse putabatur, a quibus Festus Pompejus, Isidorus & alii eum vo-
lunt dictum, quod inter ementes & vendentes sermo sit medius. Quod alas ei in capite & pedibus
assignare Antiqui, id significare voluerunt, volucrum per aërem ferri sermonem: unde & πτερό-
πτερον saepe ab Homero verba alata seu pennata sunt dicta. Ac teste Suida, figura quadrata
ei data, ut verus sermo innueretur, qui semper consistit, nec cuiquam eum oppugnantem cedit: sicut
Cyllenius cog-
nominatus.

Figura quadra
ta ei tributa.

contra mendacium subinde mutatur, nec usquam consistere potest. Cyllenius fuit cognominatus,
a quodam, ut nonnulli volunt, Arcadiae monte, ubi sit natus. Sed Festus eum ita vult appellatum,
quod omnem rem sermone, sine manibus conficiat, quibus partibus corporis qui carent, κούροι vo-
cantur. Eandem hanc ob causam Veteres linguam Mercurio consecrarunt; & mos fuit, cum cu-
bitum irent, ut vinum libarent, & victimarum linguas ei sacrificarent. Mercurius est Barba-
tus nonnunquam & Pileatus fuit pictus; plerunq; tamen Imberbis describitur: quo significa-
batur, sermonem nunquam senescere. Et quoniam per sermonem omnia enunciantur: ideo etiam
Nuncius dicitur Mercurius, ut auctor est Augustinus lib. 7. de Civitate Dei. Plato in Cratyllo,
& eum exponens Proclus, Ερμῆν dictum vult ab eo, quod est ἔρπειν & μεταδρα, quod loqui ex-
cogita verit & machinatus sit, ut & ἰρις dicta, quod Nuncia sit. Διάκτορ, & quinetiam, id est,
internuncius Mercurius dicitur, quod sermo sit interpres, nuncius & internuncius mentis nostræ.

Lingua ei con-
secrata.

Dictus, est Phurnutius, ἀπό τῆς φούρας & εἶναι καὶ ἀπαρτῆς, id est, vocalis & disertus: siue ἀπαρτῆς
ἑστῆς εἶναι τὰ νοήματα καὶ τὰς τῆς ψυχῆς ἀνοήτων ἰσχυαίς, id est, quod sensa nostra referat in eorum
animos, qui prope sunt, & ut Iohannes Grammaticus in Commentariis in Hesiodum ait, quod
explicet τὰ τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς ἐν θυμῷ, id est, animæ mentisq; cogitationes. Atq; hæc de Mer-
curio præcipuo sermonis Deo.

Nuncius dicitur.

Internuncius.

Echo.

Ajus Locu-
tivus.

Sermonis deinde atq; lingua & aëris Dea habitata etiam fuit Echo, a Pane adamata, & Ajus
Locutivus, a loquendo nomen habens, quod locutus fuerit, & præmonuerit Romanos de adventu
Gallorum; de quo ita Livius lib. 5. M. Ceditius de plebe nuncia vit Tribunis, se in nova via,
ubi nunc sacellum est, supra eadem Vestæ, vocē noctis silentio audivisse, clariorem humanā, que Ma-
gistratibus dici juberet, Gallos adventare; id, ut fit, propter auctoris humilitatē fretum. Et paul-
lō post; Camillo expianda etiam vocis nocturnæ, que nuncia cladis ante bellum Gallicum au-
dita neglectaq; esset mentio illata, iussuq; & templum in nova via Ajo Locutio fieri. Eandem
historiam recitat Cicero lib. 1. de Divinatione: quem Plutarchus in libro de Fortitudine Ro-
mana φούρα καὶ ἀπαρτῆς vocat, propter vocem divinitus editam: que Romanos de subito illo
& occulto Gallorum adventu admonuerat. Budæus lib. 4. de Ase: Nempe, inquit, quod Ajus ille
Locutivus arcanum nihil esse finit eorum, que in aula geruntur. Aedes huius Dei a P. Victore pon-
nitur in IIX. Urbis regione: a Cicerone tamen & Marco Terentio Varrone non ades, sed ara
tantum ei constructa esse scribit.

Hercules.

Dea persuas-
dendi.

Eloquentia, ut & prudentia, Deum Herculem quoq; statuerunt: cuius quidem vim inter alia
Galli simulachro adumbrarunt.
Huc referri potest persuadendi Dea, a Græcis πειθώ, ab Hebræo פתח, Patach quod suade-
re, persuadere, lactare, seducere significat, a Latinis Suada & Suadela dicta (unde nostrum
Schwätzen/ & Geschwätz.) Quidam Leporem dixere, cuius Dea sacellum fuit apud Si-
cyonios; teste Pausania. Hinc Pytho Dea in Periclis labris habitare dicebatur; & Cælogus
Suada

Suade medulla ab Ennio vocatus, propter insignem utriusq; eloquentiam, & quidvis alius per-
suadendi vim & facultatem. Huc pertinet per vulgatum illud Græcorum, ἐκ τῆς πειθῆς ἰσπὸν
ἀλλο πάλω λόγῳ, Non est aliud Suadela sacrum, præter orationem. Sed & Diana πειθώ
fuit cognominata. Observandum etiā Veteres Pytho collocasse inter Granas Veneris comites,
(ut etiam cum Mercurio Venerem conjungere solebant) & Suadelam cum Venere coluisse: quo
significabant Amorem, siue bonum, siue etiā malum, sermone & eloquentia maximè conciliari.

Huic addi potest Dea consolandi, quam cum Pytho factam fuisse a Praxitele Pausanias te-
stat, que παρήγορ, id est, consolatrix dicta & in Attica posita fuerit.

Porro ut dicendi, loquendi, persuadendi & consolandi; sic silentii atq; tacendi Deos atq; Deas Dii silentii
finxerūt, Harpocratem videlicet & Angeroniam siue Angeronam (unde Angeronalia) Mu-
tam & Tacitam. Harpocratis Apulejus, Martianus lib. 1. & 7. (ubi puerum piceum appellat)
Tertullianus in Apologetico, Varro in libro de lingua Latina, Catullus, Artemidorus oniro-
criticōn, Plinius & Casiodorus meminerunt. Non desunt inter scriptores, qui hunc Deum Si-
galeona vocari existimant ab Ausonio, illo versu:
Aut tua Sigaleon Aegyptius oscula signet.
& a Lucano hoc versu:
Vestraq; Sigaleon Aegyptius ora resignet:

Fuit enim Aegyptiorum Deus, ex Iside & Osiride natus, cuius simulachrum fingebatur digito
labris admoto: πᾶσι τῆς σιωπῆς καὶ λέως, a silendo & populo dictus, quod scilicet populis silentium
indicat.

De reliquis silentii Deabus ac Numinibus nempe Angeronia siue Angerona, Tacita &
Muta, vide Gyraldum & Verderium.

Nos verò Christiani, ut bene dicendi; ita bene silentii atq; tacendi, que non minor est virtus, Deus verus si-
magistrum optimum ac solum agnoscimus Deum. Tempus est tacendi & loquendi, inquit Ec-
clesiastes cap. 3. Tacebit vir prudens, inquit Ben Syrach. Linguam & os hominis Propheta
Deus moderatur. Exod. 4. Linguam eruditam dedit mihi Dominus, ut sciam sustentare eum, qui
lassus est verbo. Iesa. 50. Linguas gubernare Domini est, inquit Solomon in Proverbiis: quas
proinde non Mercurio, ut etiam reliquas corporis nostri partes, sed soli Deo consecrare debemus,
eumq; precari, ut eas cum reprimendi, coercendi & refranandi, tum iis bene ac recte utendi facul-
tatem largiatur.

Ut autem orationis; ita actionum quoq; in genere quarumvis, certa quedam Numina finxe-
runt Ethnici, que nimirum homines ad bene gnæviter, feliciterq; agendum excitarent atq; solli-
citarent: siue rebus agendis præessent. Huiusmodi Dii ac Dea generales quidem fuerunt Genius,
Agonius Deus, & Agenorina Dea, ab agēdo sic dicti: unde Agonalia festa: quod homines ad agen-
dum instigarent. Talis fuit & Dea Hortia, que similiter, ut Antistius Labeo tradidit, ab hor-
tando dicta, ad honestas actiones exhortabatur & incitabat (unde forsā vernaculum nostrum
burtig; id est, agilis, alacer, promptus, est deductum.) Hæc etiam Stimula fuit appellata; ul-
tra modum ad agendum stimulans: itemq; Hora, ἀπό τῆς ὁρᾶς, id est, a videndo, ut Deam providen-
tia, seu res inspicientem significet. Plu: archus in quæstionibus Romanis, quæstione quadragesima
quinta, An Hortia ea sit, quam nunc Horam dicunt, que obserret omnia, & sollicita sit de omni-
bus, nunquam ab ea res humanas negligi tradit: unde nec ejus aedem claudi solitam; eā scilicet de
causā, quod homines semper ad præclari aliquid agendum hortaretur & a cessando dehortare-
tur. Hanc Romuli uxorem fuisse, cum viveret, & Hersiliam dictam volunt, ut testatur idem
Plutarchus.

Talis agendarum rerum Dea ac præses fuit Muræa; cuius sacra apud Romanos in usu fue-
runt, & Strenua, siue Strenia, si codicibus antiquis credendū est; & præsertim Varroni, de lin-
gua Latina sic scribenti: Hinc oritur caput sacre viæ, ab Streniæ sacello. Porro a strenuè agen-
do sic denominabatur, teste Augustino in libris de Civitate.

Singularum deinde actionum quoq; Dii certii ac Dea fuerunt: ut rerū petendarum Petæ Dea: Actionum fin-
rerum dijudicandarum Dea Dice: profectio, peregrinationum, viarum & itinerum Mercu-
rius (ideo Ερμῆς dictus siue Hermes ab Hebræa voce פתח, Ramas, calca vit; iter fecit.)
F

Actionum Dii
generales.

Actionum fin-
gularum Dii.

Hecate: Sancius: Lares viales: Fessonia Dea, quod fessos ex itinere recrearet (sicut contra Sylvanus vulgo quiescentes in vadere ac pondere suo pressos gravare credebatur: Eanus, ab eundo: Panda Dea, a pandenda seu aperienda via: Adeona & Abeona quod adeundi & abeundi facultatem praearent: Vibilia, quod ab erroribus viarum liberaret; cuius meminit Arnobius lib. 4. Atq; hi quidem actionum Dii ac Deae fuerant praecipuae.

Dii ac Deae
Quictis

Comode his videntur subungi posse, ceu actionibus e diametro repugnantes, Dii ac Deae, Deus Somnus, Dea Quies, Dea Murcea, sive Murcia, quod homines murcidos, languidos & ignavos faceret, Dea Vacuna, a vacando dicta, quae ociosis & vacantibus praesesset.

IV. Numina
Nuptiarum &
Matrimonii.

SEQVITVR nunc quartus vitae humanae actus, nempe NUPTIARUM, & MATRIMONIVM. Horum igitur quoque plurimi apud Ethnicos fuerunt Dii ac Deae: inter quas praecipua fuit Iuno; quae idcirco *ἡγάθη*, sive Nuptialis a nuptiis, juga a subjugando, Interduca & Domiduca, a domum novam nuptam ducendo, Cinxia, quod initio conjugii cingulum solveret, Soci-gena, quod nubentes associaret & copularet, Populonia vel Popelone, quod ex nuptiis populi procrearentur, aliisque nominibus fuit appellata.

Talia Numina fuerunt Venus, ceu amoris virorum ac mulierum, ut Plutarchus scribit, mutua effectrix, ob voluptatem, corporibus simul commiscens ac colliquefaciens animos: Cupido, ejus filius: Hymeneus: Thalaesus sive Thalasio: Virginiensis Dea, quae adhibebatur, cum virgini sponsa Zona solveretur: Razenna Dea ab Etruscis culta in Nuptialibus: Tellumon: Resona: Subigus Deus pater, qui adhibebatur, ut virgo a viro subigeretur: Prema Dea mater, quae culta, ne subacta viro, cum premeretur, se commoveret: Jugatinus Deus, qui cultus, cum mas & femina conjungebantur, vel quod ipse conjuges conjungeret: Domitius Deus, ut in domo esset nova nupta: Manturna Dea, ut illa cum viro maneret, nec ab eo avelleretur.

His adde Deam Lydorum Anaitin; cuius ministerio dedicabant praestantes nobilitate puellas, quae corporis pudicitiam, in vulgus datam, velut augustiores facta, mox viris nubebant. Adde & Deam Viriplacam, viris placandis praepositam, quando odio a mulieribus disiderent. Nam, ut Valerius Maximus lib. 2. cap. 1. scribit, Quoties inter virum & uxorem aliquid iurgij intercesserat, in sacellum Deae Viriplacae, quod erat in palatio, veniebant; & ibi in vicem locuti, quae voluerant, contentione animorum deposita, concorditer revertebantur. Dignissimum sane conjugio sacrum institutum. Adde denique Picumnus, Pilmunus, Volumnus ac Volumnam, a volendo sic appellatos, qui praestabant, ut conjuges bona vellet & bene ac feliciter conjungerentur: quibus omnibus Dii ac Deabus nuptialibus & matrimonialibus non incommodè addideris Amorem; quem Cicero lib. 3. de Natura Deorum, Erebo & Nocte natum, Aetheris ac Diei fratrem fuisse scribit: qui ceu vinculum est matrimonii: unde a Pontano Socialis & Fecundus: ab Ovidio Socius: a Valerio Maximo Concors: a Castello Zelotypus, id est, formae vel alieni amoris amulus, quod frequentissimum est in matrimonio vitium: a Campano Genialis ac Dionaeus, ab epithero Veneris Dionaeae, quae matrimonii praecipua Dea est habita, fuit appellatus. Libet vero huic loco annectere elegantissimam Georgii Buchanani descriptionem Amoris, quae in Epigrammatis illius exstat:

Quis puer ales? Amor. Genitor quis? Blandus ocelli

Ardor. Quo natus tempore? Vere novo.

Quis locus excepit? Generosi pectoris aula.

Quae nutrix? Primo flore juvenuta decens.

Quo nutrit victu? Illecebris, vultuq; modesto.

Qui comites? Levitae, otia, luxus, opes.

Cur puero belli semper furiosa cupido?

Impellunt a viduae spes, trepidiq; metus.

Non metuit mortem? Non. Quare? Saepe renasci,

Saepe mori decies hunc brevis hora videt.

Postremo & Laribus familiaribus pro faustis nuptiis supplicare solitum, docet ille Plauti Eucelio in Aulularia;

Nunc tusculum emi, & hasce coronas floreas:

Hac

Hac imponentur in foco nostro Lari

Ut fortunatas faciat Natae nuptias.

Quoniam autem nuptiarum & matrimonii effectus est partus, naturali ordine hoc quoque loco de parturientium & infantium Diis esset dicendum. Sed quoniam supra de iis in actu vitae humanae primo & secundo, nempe Nativitatis & Nutritionis fuit dictum, nolumus haec dedita operae eorum catalogum repetere.

Porro ad Matrimonium sive conjugium referri quoque possunt Dii domestici & familiares, ut Mania Dea, quae horum omnium mater fuit, Genii, Penates, Lares, & singularium partium domus & familiares, custodes. De Penatibus, quos dictos dicit Isidorus ideo, quod essent in penetralibus, id est, in secre. Penates, exstat illud Comici Poetae: — Dii Penates,

Vobis mando meum parentem, rem bene ut tutemini.

Hinc Tutelares & Patru sunt dicti. Virgilius:

Quem secum patrios ajunt portare Penates.

Ac Diis connubialibus adnumerantur in illo Pontani:

Pax colitur, coliturq; thorus, castiq; Penates.

Idem iudicium est de Laribus quos etiam domum tutari credebant: unde & Tutelares & Praest. Lares. res fuerunt appellati; ob quam causam & caninis pellibus amicti, et canis iis praepositus fuit, quia istud animal domus magnam curam gerat. Hostilius ideo etiam dicti sunt, quod a domo hostes eos arcere credebantur. De Laribus adium custodibus qui plura desiderat; videat Lambinum in prologum Aululariae Plauti, ubi Lar familiaris sic loquens introducitur:

Ne quis miretur qui sum, paucis eloquar.

Ego Lar sum familiaris, ex hac familia:

Vnde exeuntem me aspexistis; hanc domum

Iam multos annos est cum possideo & colo.

Festus: Laneae effigies compitalibus noctu dabantur: quod Lares, quorum is erat dies festus, anima putabantur esse hominum, redacta in numerum Deorum. De Laribus Vialibus, qui peregrinantes tuebantur, dictum est supra. De his ille apud Plautum sic loquitur: — In voco

Vos Lares Viales, ut me bene juvetis.

Quod attinet ad domos, vel aedes ipsas; iis quidem in genere praefuit Aediculus Deus: quod Dii adium sive domorum.

vero ad singulas earum partes, liminibus primum praefecerunt Deum Limentinum, ut eam custodiret: Deinde Portis Porculum, ne ipsis dormientibus eas quisquam auferret: foribus Forulum, sive Forculum: cardinibus Cardeam vel Cardineam sive Carnam Deam, quae, ut canit Ovidio lib. 6. Fastorum, ab jano compressa, prius Cran nuncupata, clausa aperiret, aperta clauderet: (quo pertinet Empanda Dea, quae parentibus foribus praerat) & fornacibus, Fornacem Deam (unde Fornacalia, feriae instituae farris torrendi gratia: quod ad fornacem, quae in pistrinis erat, sacrificium fieri solebat) focus Lateranum Deum, a lateribus, e quibus foci construiebantur: arcis & capsis Arculum Deum, qui tutelam gereret arcarum: scopis, ut domum possent verrere Deverram Deam. His addi possunt Dii & Deae Ancillarum, quae scopis utuntur, dicti Anculi & Anculae, ab Dii ancillarum antiquo verbo Anculare, quod est servire & ministrare. Haec de quarto actu.

ULTIMVS & postremus vitae humanae actus, ejus clausula atque terminus est MORS: V. Numina

Huius Numen & Dea fuit Morta; culta quidem olim a Lacedaemoniis & Hispanis: apud quos utrosque templi illi dicata atque consecrata fuerunt: potissimum vero in urbe Gaderae Hispanorum: cui addi possunt Parca, quasi minime parcentes, alio nomine Fata dictae: unde Deae fatales; quarum officia a Poetis vulgo sic distinguuntur, ut velint, unam esse, quae vitam hominis ordiatur, aliam quae contexat, tertiam quae filum rumpat, ac finiat. Has igitur quoque unam cum Morte ceu Deas coluerunt & venerati sunt Ethnici.

His addendum Funus & Exsequia, quibus certa quoque Numina praeposuerunt: ut Deam Libitinam, Epitymbiam, Neniaem; cuius sacellum extra portam Viminalem fuit dedicatum. Hinc & exsequiarum. Nenia, teste Festo, est carmen, quod in funere laudandi gratia cantatur ad tibiam; quam quidam ideo volunt dictam, quod verisimilior querimonia fluentium sit.

Porro & post mortem coluerunt homines sub certis Numinibus: itemque animas & cadaverum. Dii mortuorum.

ra illorū: De quo cultu hominū jam mortuorum Cicero lib. 2. de Natura Deorum sic scribit: Quid absurdus, inquit, quam aut res sordidas atq; deformes, Deorū honore afficere: aut homines, jam morte deletos, reponere in Deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu?

Dii inferorū.

Pertinent hūc Dii inferi, ut Manes, Summanus, qui & Orcus & Plutus sive Pluto, Cerberus, Cocytus, Phlegeton, Charon, Acheron, Minos, Aeacus, Rhadamantus, Dæmones, Eudæmones, Cacodæmones, Lemures, Incubi, Succubi & alii: item Dea infera, Styx, Furia, Eumenides, Hesperides, Proserpina, Megara, Chimera, Tisiphone, Cotho, Lachelis, Atropos aliāq; innumerabiles; quas diuinis honoribus affecerunt & coluerunt, de quibus Cicero lib. 3. de Natura Deorum: Illos, qui fluere apud Inferos dicuntur, Acherontem, Cocytum, Stygem, Phlegetontem, Deos putarunt. Et alibi: Charon, Cerberus, Orcus Dii fuerunt habiti. Item eodem tertio libro de Natura Deorum: Aetheris & Dii fratres a genealogiis antiquis sic nominati sunt, amor, dolus, metus, labor, invidentia, fatum, senectus, morbus, tenebra, miseria, querela, gratia, fraus, pertinacia, Parca, Hesperides, Somnia, quos omnes Erebo & Nocte natos ferunt. Ac de Manibus quidem Dii ita Festus: Manes Dii, inquit, ab auguribus vocabantur, quod eos per omnia manere credebant, eosq; superos atq; inferos dicebant. Idem: Manes pro bonis accipiuntur a suppliciter venerantibus propter metum mortis. Isidorus: Manes dicunt Deos mortuorum, quorum potestatem inter lunam & terram asserunt: a quibus & manē dictum existimant; quos putant ab aere, qui manus, id est, rarus est, Manes dictos: sive quia latē manant per auras: sive quia mites sunt in manibus, contrario nomine hoc appellantur. Apulejus autem ait eosq; a τῶν χειρῶν dici Manes, hoc est, mites ac modestos, cum sint terribiles & immanes: ut Parcas, ut Eumenides, &c.

Manes.

**Summanus
Dei.**

Summanum verò dixerunt, quasi summum Manium, omnia rapientem ac devorantem, quippe sub cuius potestate consistat omnis Aëris a Luna diffusio, וַיִּרְאֶה רַקִּיָּא Hebraeis. Inde verbū Summanare finxit Plautus, pro auferre & rapere. Hinc Curculio, parasitus apud Plautum, Summanum se ab omnibus, vocari dicit, quod ad exemplum Summani Dei, omnia, quae incidant, rapiat. Simili ferè notatione Hebraei רַשָׁע, Scheol, vel רַשָׁעִים Scheolab, Orcum sive infernum dixerunt a רַשָׁע postularit, petiit, tanquam infernus semper petat: juxta illud Proverb. 30. Tria sunt insatiabilia: sepulchrum vel infernus, vulva occlusa, & terra quae non satiatur aquis; cuius nominis etymon etiam Lactantius reddidisse videtur hoc versu.

Inferus insatiabiliter carna guttura pandit.

Orcus.

Orcum porrò ab urgendo mortem dixerunt (Antiqui enim pro G frequenter ponebant C.) Isidorus verò eum quasi receptorē mortium vocat: unde & Orca nuncupatur vas, quod recipit aquas. Et quia mortem, cuius Numen fuit Orcus, quies sequitur, Orcus Quietatus, sive Quietatus fuit nuncupatus. Notationes reliquorum Deorum ac Dearum hujus classis qui scire volet, videat Gyraldum, Verderium & alios, qui de his ex professo scripserunt.

Dea Senectus.

Atq; ita aetibus vitæ humanae cunctis certa Numina, Deos ac Deas praefecerunt olim Gentiles. Referenda hūc sunt aetates, Senectus & iuventa; quae cum ipsae pro Deabus habitae fuerūt, tum sub certis Numinibus cultae. Senectuti quondam templa dicarunt & consecrarunt Lacedaemonii & Hispani, in Gadere urbe: iuventa verò alio nomine Hebe, dicta, sive iuventas, quod Ludovico Viri & Carolo Sigonio magis placet, inquit Augustinus libro quarto de Civitate, capite undecimo, & alibi, Dea est, quae post praeextam excipit juvenilis aetatis exordia. Hanc Romani a Servio Tullio usq; in Capitolio coluerunt. Quare cum Tarquinius Priscus templum Iovi Capitolino extruere vellet, & propterea omnium aliorum Deorum, qui in Capitolio colebantur, templa exauguraret, Terminus & iuventas cedere noluerunt, quod Romani in omen traxerunt, fore, ut nunquā termini Urbis morerentur, nec unquam juvenilis vigor deesset. Dionysius Halicarnassensis lib. 5. Augustinus de Civitate Dei, lib. 6. cap. 1. Iuventas Dea cum Terminis Iovi voluit concedere in Capitolio condendo, Livius lib. 5. extremo. Ludos etiā hujus aedis dedicandae causā factos, & quidem cum maiore religione, quod novum cum Antiocho bellum instaret, auctor est idem Livius.

Atq; haec quidem sint dicta de Diis & Numinibus Gentiliū naturalibus, quae nihil sunt aliud, quam res naturales, a Deo creatae atque conditae, quas Mortales Dei Creatoris loco habuerunt

atq;

atq; coluerunt; qui cultus non ineptē, meo iudicio, ratione subiecti, idololatria seu superstitio naturalis dici potest.

Horum autem omnium Deorum naturalium descriptio atq; cultus, cum generalis, tum specialis singulorum, his ferè constat locis, qui quidem singuli diligenter accurateq; considerati totidem sunt argumenta, quae cum ad Deorū istorum & divinarum, id est, nullitatem, seu futilitatem, tum ad eorum, qui illos coluerunt, stoliditatem atq; demerentiam demonstrandam pertinent.

Primus locus sunt nomina, cognomina, agnomina, tituli, epitheta, elogia, eaq; duplicia: primū generalia omnium Deorum, deinde specialia singulorum. Generalia nomina omnium Deorum Latina, Graeca, Hebraea, Germanica; Latina quidem, ut Deus, Dii, sive Dei, seu Divi, Numeri, sive Numina: Graeca θεός, θεοί; item varia & multiplices nominum istorū notationes. Hebraea אֱלֹהִים, Aelohim, אֱלֹהִים, Baal, & אֱלֹהִים Baalim: Germanica Gott, Götter, Abgott, Göt, Götzen. Nomina specialia singulorum Deorum, quae ex affectibus, opinionibus & erroribus hominum fuerunt profecta: ubi observandū, eos nomina & attributa, soli vero Deo convenientia & propria, ad fictos suos Deos exprimendum esse mutatos, seu potius suffuratos. Sic, ut ex innumeris, unum tantum exemplum proferam. Iehova, veri Dei nomē propriissimum & essentialiale, ad fictum illum suum Deum, Deorum principem, quē Iovem vocant, transtulerunt. Nominibus verò istis, Deorum suorum naturalium vim, naturam, vires, actiones, munera & officia alia atq; alia, quae iis affinxerunt, exprimere fuerunt conati. Ex Gentilibus tamen quidā Deos absq; nominibus coluerunt, quos Deos ἀνόμους & ἀνόμοις, ignotos seu incognitos vocarūt, ut apud Athenienses, quorū Paulus meminit Actorum 17. & Pelasgos. De his Cicero lib. 1. de Natura Deorum: Chrysippus, inquit, magnam turbam congregavit ignotorum Deorum, atq; ita ignotorum, ut eos ne conjecturā quidem informare possimus, cum mens nostra quid vis videatur posse depingere. E contra alii Deos multis, variis ac multiplicibus nominibus coluerunt, qui πολλοῦ μοι dicebantur: quos utrosq; & ἀνόμους & πολλοῦ μοις Theodoretus vocat ἰσοδουμους, tanquam indignos Dei veri nomine, quibus nomina divina magnifica & augusta, quae illis tribuebantur, nequaquam conveniebant. Nam quod Latinis Deorum suorum princeps iuppiter a iuvando, quasi iuvans, pater a Graecis Ζεὺς a ζω, seu vivendo, ab Assyriis, & Chaldeis אֱלֹהִים, Baal, id est, dominus, patronus ac maritus, aliisq; nominibus fuit appellatus, ut ὀπίσθεος, ὀπίσθη, Opitulus, Opitulatus, Servator, Conservator, haec omnia nomina non Diis illis fictis, sed soli vero Deo sunt propria.

Secundus locus est Numerus, isq; rursus duplex: Primò universalis omnium Deorum, qui fuit innumerabilis penè ac infinitus, qualis arenarum maris, pulveris terrae, ac stellarū caeli. Hic tamen observandum, quosdam nullum omnino voluisse Deum aut Numen esse, inter quos fuerunt quidam Philosophi clari & celebres; de quo genere hominū Theodoretus: Non athei solū, inquit, qui Deum esse negāt, sed etiam Homerus, Hesiodus, Philosophi, qui multos Deorum ordines fabulati sunt: ex quibus triginta millia Deorum numerat Hesiodus; de quo quidem numero quā varia & monstrosa fuerint hominū opiniones Plinius copiosè enumerat libro suae historiae secundo, capite septimo. Qui verò praeter unum Deum plures statuerunt Deos, eorum nonnulli certum finxerunt Deorum numerum: alii verò, & quidem pleriq; Deos finxerunt innumeratos. Iam verò singulorum quoq; Deorum numerus varius fuit & multiplex. Sic trecentos Ioves seu iupitros a Marco Varrone enumeratos esse testatur Tertullianus: Cicero tamen non nisi tres enumerat, sicuti & totidem Dioscuros, novem Musas, plures Vulcanos, Apollines, Dionysios, Minervas, Veneres, junones, Mercurios, Bacchos, Aesculapios, & alios.

Tertius locus est Sexus. Deorum alios finxerūt masculos, sive mares: alios feminas. Quinto in plerisq; sexus fuit anceps, masculus simul & femineus, ut Lunus, Luna, Tellumon, Tellus, & alii.

Quartus locus hujus prosopographiae Deorum, est illorum Ortus, sive Nativitas. Quo referendi parentes, genus, familia, patria, sive locus natalis, tempus, modus. Deorum enim quidā habuerunt tantum patrem, ut Minerva, ex capite Iovis nata: quidā tantum matrem, ut Vulcanus ex iunone procreatus, sine patre. Quorundam plures parentes fuerunt, ut Iovem primū & secundum natos in Arcadia finxerunt; alterum quidem patre Aethere, ex quo etiam Proserpi-

nam natam ferunt & Liberum; alterum verò patre Cælo, qui genuisse Mineram dicitur, quam principem & in ventricem belli ferunt; tertium Crentem Saturni filium, cujus in illa insula sepulcrum ostenditur. Idem autem iudicium esto de patria.

V. Actus Deorum.

Quintus locus est Aetas. Plinius lib. 2. cap. 7. Matrimonia quidem, inquit, inter Deos credi, tantoq; ævo ex his neminem nasci & alios esse grandævos, semperq; canos; alios juvenes atq; pueros, atri coloris, aligeros, claudos, ovo æditos, & alternis diebus viuentes morientesq; pueritium prope deliramentorum est. Cicero lib. 3. de Natura Deorum: Gelo, Chartaginensium tyrannus, Aesculapii Epidaurii barbam auream demi iussit: neq; enim convenire barbaturum esse filium, cum in omnibus fanis pater imberbis esset. Lactantius postquã longã oratione multisq; argumentis priscorum Deos homines fuisse, qui post mortẽ in Divos essent relati, probaverat, subjungit eos ideo diversæ fuisse ætatis, alios nempe pueros, alios adolescentes; aliosq; senes, alios demum aliam, eis propriam, statuatam posiram, ut ætas habitusq; referretur, in quibus morientes sunt reperti.

VI. Educatio Deorum.

Sextus locus est Educatio sive Nutritio singulorum Deorum, de qua similiter multa exstant fabellæ aniles ac monstrosæ, quas hic enumerare non est necesse. Summa enim tantum singulorum capita perstringere animus est.

VII. Matrimonium vel Cælibatus Deorum.

Septimus locus est Matrimonium vel Cælibatus. Deorum enim suorum Ethnici alios finxerunt cælibes ac virgines, alios matrimonio junctos. Matrimonia quidem, inquit Plinius libro supra citato, secundo, capite septimo, credi inter Deos, tantoq; ævo ex his neminem nasci pueritium prope deliramentorum est. Huc referenda Deorum libidines, adulteria, amores; quos singulis certos attribuerunt. Hinc tot amasii, amasia, & liberi illorum. Hinc pulli Iovis, de quibus fabulæ exstant, aliaq; id genus prope infinita. Plinius ibidem: Sed super omnem impudentiam, inquit, adulteria inter ipsos fingi, mox jurgia atq; odia, atq; etiam furtorum esse & scelerum Numina. Cicero lib. 1. de Natura Deorum: Poeta & ira inflammatos & libidine furentes induxerunt Deos, feceruntq; ut eorum bella, pugnas, prelia, ortus, vulnera videremus, odia præterea, discordias, ortus, interitus, querelas, lametationes effusas, in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesq; ex immortalibus procreatos. Pertinent hæc Deæ meretrices, Flora, & aliæ plurimæ.

VIII. Sedes Deorum.

Octavus locus est Sedes atq; Domicilium. Singulis enim Diis certas affinxerunt sedes, domicilia atq; habitationes. Hinc alios finxerunt superos, alios inferos, alios athereos, alios æreos, alios terrestres, alios maritimos, alios subterraneos & infernos.

IX. Munus & officium Deorum.

Nonus locus est, Munus, Officium, Imperium, Dominatus, Potestas, seu Tyrannis potius, varia & multiplex. Singulis enim Diis certa assignarunt officia, manera sive munia, imperia, potestates. Item uni Deo atq; Deæ multa attribuerunt munera, de quibus infinitum esset dicere. Sic enim, exempli gratia, Minervam & belli & artium disciplinarumq; omnium fecerunt Deam, Junonem finxerunt Deam Aëris, Terræ, parturientium, &c. Hinc secundum diversa illa munia diversa illis imposuerunt nomina atq; cognomina.

X. Actiones seu gestæ Deorum.

Decimus locus sunt Actiones, resq; gestæ cum bonæ & laudabiles, tum etiam malæ, impiæ & improbæ, nempe vitia, scelera atq; flagitia plurima, quæ Diis atq; Numinibus istis suis commentitiis tribuerunt. Observandum igitur non solum propter virtutes & actiones laudabiles, verum etiam propter vitia & malefacta, homines inter Divos retulisse sua Numina, ut passim ex illorum historiis atq; fabulis colligi potest.

XI. Casus varii Deorum.

Undecimus locus sunt plurimi Deorum istorum commentitorum Casus, cum prosperi, & secundi, tum infelices & aduersi, de quibus utrisque similiter legi possunt Ethnicorum historiæ atque fabulæ.

XII. Mors & sepultura Deorum.

Duodecimus locus est Mors, sepultura, monumenta atq; Sepulchra: de quibus quàm diversa & monstrosæ fuerint opiniones & errores, colligere promptum est ex Ethnicorum met scriptis.

XIII. Idola & simulacra Deorum.

Decimus tertius locus, qui ad cultum Deorum potissimum spectat, sicut & reliqui sequentes quinque continet Idola, simulacra, imagines, effigies, statuas, quæ etiam signa appellantur: quæ quidem sepius pro Diis ipsis, quorum fuerunt sepulchra & simulacra, tanquam ipsi essent, Diis, vel certe Diis in illis essent presentes, habita fuerunt atque culta. In his ipsis autem simulacris considerentur eorum effector, seu fabricator, materia, forma, finis. Materia simula-

crorum

crorum antiquissima, maximeq; communis fuit lignum: de quo quidem deinceps; cum de Diis artificialibus agemus. Forma Deorum istorum varia fuit & multiplex, vel humana, vel beluina, vel mixta, & composita ex homine & bellua: ut, exempli gratia, Panis imago constabat ex capro & homine. Ad formam pertinent Cornua diversa; ut Bacchi taurina, Iovis arietina, &c. Coronæ diversæ; ut quernæ Iovis, oleaginæ Minervæ, &c. Animalia varia singulis Diis dicata, ut turtur Harpocrati, fulica Mercurio, &c. Plantæ & arbores certæ, singulis Diis dicata; ut Myrtus Veneri, quercus Iovi, &c. Insignia & instrumenta, ut arma, hastæ, virgæ, baculi, sceptræ, &c. Vestes vel viles, vel pretiosæ, vel femineæ vel masculæ. Currus & quadrigæ variæ, in quibus considerantur animalia, a quibus fingebantur vehi, ut Dracones, a quibus Saturnus: aquila, a quibus Iuppiter: equi, a quibus Mars & Sol: corvi, a quibus Mercurius: turtures, a quibus Venus: homines, a quibus Luna vehabatur.

Decimus quartus locus sunt, Aedæ, Tempia, Fana, Delubra, Sacella.

Decimus quintus sunt Ara & Altaria, quæ in Deorum horum fictorum cultum fuerunt constructa.

Decimus sextus sunt sacrificia, libationes, anathemata, donaria, thus, suffitus & similia, quæ illis faciebant.

Decimus septimus Ludi.

Decimus octavus, Dies festi, festivitates, & solennitates. Hæc in genere de idololatria seu superstitione naturali.

SEQUENTVR nunc Dii atque Numina artificialia, quæ nimirum hominum manu, arte atque opere constat: tamen eorum materia est naturalis. Hæc sunt idola, simulacra, statuae, imagines, effigies, et alia id generis, quæ ab Hebræis עִלְלִים Elilim, id est, אֱלִילִים al Elim, non Dii, id est, creaturæ & vanitates: a Græcis χεῖρονομία & χεῖρογλυφία: passim verò satris in litteris Opera manuum humanarum: a Lactantio, qui acerrimus εἰκονομαχός, id est, imaginum & idolorum oppugnator fuit, digitorum mortalium ludicra & fragilia fragmenta, appellantur, hoc est, manibus humanis effecta & elaborata. Unde idem libro secundo, capite secundo: Quid igitur potestatis, inquit, habere possunt simulacra, quæ fuerunt in homunculi potestate, vel ut aliud fierent, vel ut omnino non fierent. Horum autem cultus & veneratio propriè idololatria appellatur, voce composita ab εἰδωλον, id est, simulachrum, species, figura & λατρεία, id est, cultus sive veneratio: quam quidem idololatriam artificialem, sive manuariam, respectu scilicet subiecti, licet appellare.

Prior idololatriæ species primo Decalogi præcepto: altera secundo prohibetur; & in libro Sapientiæ capite decimo tertio, prioris primò sit mentio; posterioris secundo loco: ac ibidem posterior docet magis esse ἀτονον ἢ ἀλογον, id est, absurdam & a ratione alienam. In præcepto ratio est, quia nimirum a ratione magis abhorrent opera humana, ut sunt idola atque simulacra, quàm opera divina, sive opera digitorum & manuum divinorum: cuiusmodi sunt, omnes res naturales Deorum loco habere ac divinis afficere honoribus. Res enim naturales, quæ quidem sensu atque motu, ac inprimis ratione & intelligentia sunt præditæ, longè propius ad Dei similitudinem & imaginem accedunt, & clarioribus illustrantur, longè sunt imaginæ & simulacra quàm res quæ vis vel artificio summa, quæ exquisitissimo opere, summo artificio summatim, arte sunt perfectæ, cum illa inanimata sint atque muta, omnino non solum ratione atque intelligentia, sed etiam sensu motuq; careant.

De his ipsis autem Gentilium imaginibus atque simulacris duo extant libri: Vnus Vincentii Chartarii, Italicus: alter Antonii Verderii, qui eum Latine reddidit, Latinus; ut tam elegantur & tam accuratè, ut nihil ferè eis addi posse videatur, ad quorum lectionem quosvis ejus rei studiosos remitto. Sed tamen, ne omnino nihil hac in parte, quæ toti huic meo instituto est accommodata, egisse videar, breviter & summatim quædam, quæ fuse copiosèq; in sacris litteris continentur & explicantur, hic proponere & cum eis, quæ apud profanos scriptores exstant, quantum fieri potest, conferre est animus.

Esti verò passim in sacris, veteris præsertim, Testamenti libris idolorum, simulacrorumq; creberrima occurrit mentio: tamen due inprimis luculentæ copiosèq; eorum descriptio

XIV. Aedæ Deorum.
XV. Ara & altaria Deorum.
XVI. Sacrificia Deorum.
XVII. Ludi Deorum.
XVIII. Festa Deorum.
De Numinibus artificialibus: quæ sunt idola.

In sacris litteris ubi de Numinibus artificialibus potissimum agatur.

Εἰδωλίον. Laetantius Firmianus omnia gentilia Idola vocat simulacra a simulando dicta. Hieronymus in Isaia Propheta caput undecimum ait, Idola imagines esse mortuorum. Et in sacris litteris, ubi Graeci habent εἰδωλα, Latini interpretis habet simulacra. Εἰδωλίον etiam pro effigie accipitur: & Εἰδωλεῖον pro templo, siue fauo, in quo profanum Idolum est positum & colitur. Εἰδωλόθυτον est illud, quod Idolis immolatur. Εἰδωλαφεύς, is qui Idola seu simulacra colit, & Εἰδωλαφεύς Idolorum, seu simulacrorum cultus.

Εἰδωλαφεύς. Εἰκόνες, εἰκασματα, & ἀπεικασματα similiter appellantur imagines & simulacra. Item Ἔδωρα, ἀγάλματα, ἔδνη. Edn Θεῶν Baysius pro, ἀγάλματα, id est, signa vel sigilla Deorum interpretatur. Edos etiam sedem, pavimentum, solum & templum significat: forsan sic & templa & simulacra Gentilium dicta ab edendo. (Nam edo, accentu in ultima, voracem significat) quod in templis & Idolorum suorum cultu gula indulgebant.

Βρέτας. Βρέτας etiam simulacrum Graece dicitur βροτῶν ἰουκεία, quod Mortalium speciem habent, teste Suida. Ἔδωρον, εἰδωλον & ἀνδριάντα Ammenius sic distinguit, quod Ἔδωρον proprie sit signum, siue statua, qua Heroibus erigitur: εἰδωλον, quae Diis: ἀνδριάντα, quae Regibus, tanquam maxime viris. Quicquid sit Ἔδωρον βροτῶν ἔδειν, id est, a poliendo, & sculpendo siue scalpendo videtur derivari: unde proprie est simulacrum sculpsile. Ἀγάλματι, id est, statua, imagines siue simulachra Graece videntur dici βροτῶν ἀγάλματα καὶ χάλκεα, propterea quod homines illis valde letantur & delectantur, ea jactant, eis gloriantur & exultant. Hoc enim significat verbum ἀγάλματα, quasi ἀγαλλεσθαι, id est, nimis, praelatitia exilire & exultare, **ausspringen von freude**: quale est Hebraeorum גַּל גַּל vel גַּל גַּד Gad, Gal vel Gail, a quo Graecum illud sine dubio est ortum, & Germanicum geilen/lascivire praegaudio, & geil/lascivus.

Nomina Latina Idolorum. Idolum. Latina vocabula, quibus artificialia & manualia ista Gentium Numina exprimentur, sunt Idolum (quae vox licet sit Graeca, tamen pro Latina etiam usurpatur) quae non inepte ac per jocum dixerimus, Idola sic dicta, quod doli sint, atq. doloris plenissima.

Simulacrum. Simulacra dicta sunt a simulando, siue simulatione, quae vox deceptionem siue circumventionem significat. Cicero ad Lentulum libro primo. A quibus tuendus fuerat, derelictus, idque non solum fronte atque vultu, quibus simulatio facillime sustinetur. Idem in 3. Verriana: Nullae sunt occultiores insidiae, quam haec, quae latent in simulatione officii, aut in aliquo necessitudinis nomine. Vel dicta sunt a similitudine. Ac recte sanè vel a similitudine, & a simulatione, vel etiam, si vis, a similitate sunt dicta, propterea quod non vera sunt, sed ficta, simulata atque fucata: unde Laetantius libro secundo, capite secundo. Cum simulacrum a similitudine nomen habeat, non possunt simulata, quae nihil sentiunt, nec moventur, Deo similia iudicari. A similitate etiam ea possumus derivare, eo quod similitatem & inimicitiam inter Deum & homines gignunt. Huc illud Pauli secunda Corinthiorum sexto, versu decimo quinto: Quod enim consortium iustitiae cum iniquitate? Et quae communicio luci cum tenebris? Et quae concordia Christo cum Belial? Aut quae portio fidei cum infidei? Et quae consensus templo Dei cum simulacris?

Imago. Porro imaginis quoque nomine insiguntur: quae vox vel ab imitatione, ut Festo videtur, quia imago est rei alicujus imitatio; vel a voce Graeca μιμήματα, & est dicta.

Effigies. Effigies quinetiam dicuntur, vel effigia. (Vtrunque enim dicitur, & effigies & effigia, ut Nonius Marcellus annotat ex Afranio Vopisco) ab effingendo: sicut signa & sigilla a significando. Ergo ut Hebraea, ita Graeca & Latina nomina Idolorum siue simulacrorum, vanitatis, simulationis, mendacii sunt symbola.

Nomina Germanica Idolum. Ἰδὼλ. Germani duo habent praecipua nomina, quibus idola & simulacra expriment. Vnum est Ἰδὼλ / quod in malam semper partem accipitur, derivatum a Gott / Deo, quasi dicas, Dei imago siue simulacrum, siue Deaster, Deus fictus & imaginarius: quod vocabulum & pro homine stupido atq. stolido qui nimirum similis idolo siue simulacro inanimato, omnis sensus rationis que experti, & Ἰδὼλ / pro homine insignis stultitiae stupiditatis que accipitur, qui etiam truncus, stipes, lapis (unde antiquitus simulacra maxima ex parte fiebant) metaphoricè nuncupatur.

Alterum nomen est bild & bildnuß, quod bonam & malam in partem accipitur, & ima Bild & Bildgenem significat. Hoc non inepte quis deduceret a Belo, quod primum simulacrum fuisse, et a Ni-nuß. no patre positum: unde simulacrorum origo fuerit, antiqui scriptores testantur: nisi quis ab Idolo, per metathesin litterarum, praeposita littera B. malit derivare. Haec de nominibus Idolorum & simulacrorum.

Deinde idolorum simulacrorumque Gentilium vanitas a sancto spiritu demonstratur, argu-mentis ductis ab illorum causis: Ac primo quidem ab illorum origine, inventione, causis efficientibus, cum primariis, tum secundariis. tatem demon- strant eorum etiam causae.

Quantum ad originem & inventores primos idolorum simulacrorumque attinet, varia de- is fuerunt Ethnicorum opiniones. Alii enim ad Prometheum inventum hoc retulerunt: alii ad Herculem: Latini ad Ianum, qui primus in Italia templa, altaria, simulacra, sacrorumque ritus instituerit. Graeci ad Pelagos: Hi ad Theseum, idolorum & idololatriae originem referunt. Quidam Telchines apud Rhodum Deorum statuas primum fecisse volunt: nonnulli Hertrufcos, seu Tyrrhenos praedicant. Alii Cadmo, Agenoris filio apud Graecos id tribuerunt. Sunt, qui Armodii & Aristogitonis primas statuas positas prodant, quod Athenas tyrannidis jugo liberassent. Alii Aegyptios idolorum simulachrorumque primos inventores atque cultores faciunt. Plerique tamen scriptorum Ethnicorum in hoc videntur consentire, idola eorumque cultum universum, qui idololatria appellatur, una cum Philosophia & artibus atque disciplinis liberalibus, ab Aegyptiis ad Graecos: a Graecis ad Romanos: a Romanis denique ad reliquas gentes omnes promanasse. Mibi quidè omnino, quae quatuor illarum Monarchiarum si- ve Imperiorum Mundi generalium: eadem Idololatriae videtur fuisse successio & propagatio, ita ut ab Assyriis & Chaldaeis, ad Medos & Persas: ab his ad Graecos: a Graecis ad Roma- nos; & inde ad omnes reliquas gentes atque nationes profluxerit.

Primigeniam verò illam sanctorum Patriarcharum Ecclesiam ante & post Diluvium, Primi Patriar- idolorum simulachrorumque usu cultuque caruisse vel inde constat, quod nulla illorum in sacris che Ecclesiae litteris plene fit mentio; nisi uno tantum in loco Geneseos trigesimo primo capite: ubi Rachel caruerunt idola Deos patris sui Labani, qui Syrus fuit, clam, inscio & ignorante Iacobo suffurata fuisse dicitur. Is igitur, ut eo libro, trigesimo quinto capite scriptum est, profecturus in Bethel, familiae sua praecipit, ut omnes Deos peregrinos, id est, idola atque simulacra Deorum alienorum, sibi adferrent, quos statim in Sichem terram obruit. Ex hoc ipso igitur loco constat, Iacobum ab idolis simulacris que istis, ex Syria furrim a Rachele (ut semper mulieres imprimis ad idololatriam sunt propensa) allatis, abhorruisse, & idcirco, tanquam pium religiosumque patrem familiae illa non humo solum, sed etiam perpetua oblivione voluisse obruta esse atque sepulta.

Postquam verò sanctissimorum illorum Patriarcharum soboles atque propago, hoc est, Patriarcharum Hebraei siue Iudaei ex diuturna funestaque illa servitute Aegyptiacam in libertatem a Deo fuerunt vindicati, ab eodem illis omni idolorum simulacrorumque usu cultuque, lege illa in monte Sinai lata ac promulgata, diserte fuit interdictum: qui tamen & statim & post divinam illam liberationem in ipso deserto, ut sacra testantur historia, & postquam in terram illam promissam fuerunt introducti, sapissime sese idolorum simulacrorumque Gentilium cultu, contra expressam Dei legem, ejusque interpretes atque doctores, sacerdotes nimirum atque Prophetas, polluerunt atque contaminarunt; & idcirco crebras gravesque pœnas justo Dei iudicio luerunt, ut ex sacris litteris satis superq. constat.

Non igitur ab antiquissima & primigenia illa Ecclesia populoque Dei, sed a reliquis gentibus atque nationibus, a quibus Deus populum illum suum peculiarem semper voluit esse separatam & separatam, idola ista atque simulacra profecta sunt: & idcirco passim in sacris litteris Dii alieni, peregrini, gentium, aliisque nominibus appellantur, a quibus Deus semper voluit populum suum esse alienum.

Sapiens ille in illo suo Sapientiae libro capite decimo tertio, Idololatriae originem pariter & idololatriae on- incrementum satis perspicue tradit. Ac ab initio quidem illius capituli, mentione facta & natura- nis causa gene- ralis est vanitas, verig- ralis est vanitas hominū Deiq. Dei ignorationem, quae ipsis a natura sit insita. Sic enim exorditur: Ματαίος ὁ ἄνθρωπος ὅτι ἄγνοετ Ignoratio.

ἀθεοποίησι, οἷς παρὰ θεῶν ἀγνώσιμα, hoc est, Vari etenim sunt natura omnes homines: quibus inest Dei ignorantia. Hanc igitur ille primam & generalem omnium idololatria, siue Pjus, qua res naturales, siue qua artificiales, id est, idola & simulacra coluntur, affirmavit esse.

Idololatriæ causa specialis est per versus affectus erga mortuos & absentes.

Deinde verò capite decimo quarto, versu decimo quinto specialem idolorum siue imaginum causam refert ad nimium & inordinatum hominum affectum, amorem ac desiderium erga defunctos. Sic enim loquitur: Ἀὐτῶν δὲ πάλαι θυχοῦ μὲν & πατρὸς τῆς ταχέως ἀφαιρέθεντος τέχνης εἰκόνα ποιήσας τὸν τότε νεκρὸν ἀθεοποίησεν, ὡς θεὸν ἐτίμησε, & παρέδωκε τοῖς ὑποχείριαις μυστήρια καὶ τελεταίς. εἶτ' ἐκ χειρὸς κεκοιμηθὲν τὸ ἀσεβὲς εἶδον, ὡς νόμου & ἐφύλαξεν, καὶ τυραννῶν ἐπιταγῶν ἐθροκοῦσεν τὰ ὑψηλά, id est, Intempestivo enim luctu vexatus pater, cito rapti filii imaginem faciens, tunc mortuum hominem, nunc ut Deum coluit, & tradidit subditis mysteria & sacrificia. Deinde in tempore quæ invalueraat impia consuetudo, tanquam lex custodita est, & Regum imperiis colebantur sculpta.

Diophantis factum notabile.

His consentaneè Diophantes Lacedæmonius, qui Antiquitatum libros quatuordecim scripsit, Syrophanem aegægyptium, hominem locupletissimum, filio superstite, ejus desiderio simulacrum domi statuisse, ad quod familiares, si quando in Domini iram & offensionem incidissent, confugerent, illudq; floribus, coronis, serisq; ornantes, sic Domini iram placarent & veniam consequerentur. Sic Adrianus Imperator suum Antinoum defunctum sculpti jussit, & divinis ornari honoribus. Sic Semiramis quoque illa Assyriorum Regina Belus, maritum suum mortuum, erectâ ejus statuâ, lugeri & pro Deo coli voluit. Hanc quoque scriptores profani tradunt pro insana sua ambitione ad montem Medæ, Bagisthenem nomine, suam in petra effigiem decem & septem stadiorum insculpi jussisse: quam Centum viri, tanquam sacerdotes, donis, muneribus atque sacris nonnullis assidue venerantur.

Adriani factum Semiramidis factum.

Idololatriæ progressus & incrementum. 1. Mos fabricandi idola. 2. Edicta tyrannorum.

Addit porro Sapiens ad Idololatriæ istius progressum incrementumq; significandum, morem hunc atque consuetudinem simulacra fabricandi atque colendi temporis progressu ita invaluisse, ut legis vim obtinuerit. Sic enim dicit: εἶτ' ἐκ χειρὸς κεκοιμηθὲν τὸ ἀσεβὲς εἶδον, ὡς νόμου & ἐφύλαξεν, &c. Deinde auctâ corroborataq; illâ impietate consuetudo tanquam lex fuit observata. Accesserunt porro & tyrannorum de idolis faciendis colendisq; edicta atque mandata: accessit vulgi & imperitæ multitudinis adulatio, qui Reges & Principes suos, longo locorum intervallo a se disjunctos, cum coram colere non possent, coluerunt eos absentes, tanquam ἑβασίμω, id est, Numen quoddam, per imagines nimirum & simulachra, quæ ipsis fieri curarunt. Sic passim in Romano imperio erectæ statuæ & imagines a provincialibus tum metu supplicii, tum studio adlandi.

3. Artificum avaritia & ambitio.

Huc postremo accessit ipsorum artificum (adde his sacerdotes) φιλοτιμία, id est, ambitio: immo & φιλαργυρία, id est, argenti questusq; cupiditas: quæ Idololatriam istam valde auxerunt & amplificârunt. Hæc Sapiens hic, siue is fuerit Salomon; siue quis alius; sapientissimè sanè litteris memoriâq; prodidit, de idolorum, simulacrorum & imaginum, atque adeo Idololatriæ origine, progressu, incrementis atque causis: quæ sunt, ut paucis eas complectar, naturalis hominis vanitas, Deiq; ignorantia, per versus inordinatis que erga defunctos & absentes affectus atque desiderium, mos & consuetudo diuturna, tyrannorum leges & edicta, vulgi adulatio, artificum ambitio atque avaritia. His adde, quod eodem in libro idola κενόδοξια, id est, vana hominum opinione in Mundum dicit fuisse introducta: non fuisse ab initio: non esse antiqua; & finem habitura tristem ac funestum.

4. κενόδοξια hominum.

Idolorum causæ primariæ causæ. 1. Homo. 2. Satan.

Primaria igitur idolorum simulacrorumque Gentilium causæ sunt cum Homo, unde Inventa hominum appellantur: tum Satan; cujus instinctu afflatiq; homines illa & fabricarunt et coluerunt. Sic Scholastici Theologi hominem Idololatriæ causam Dispositivam; Diabolam verò Completivam vocant. Ac Diabolus quidem statim ab initio per serpentem, animal callidissimum, tanquam per imaginem & simulacrum quoddam, sese in primorum nostrorum parentum gratiam insinua vit, is fucum fecit atque imposuit, ita ut inde quoq; idolorum simulacrorumq; origo repetenda esse videatur. Unde Theodoretus Sermone septimo de sacrificiis, Scôm. septimo ad Græcos infideles: Simulacra, inquit, Satan curavit fieri in usum eorum, qui litteratarum sunt expertes, ut eis ad superstitionem incitarentur.

Et certè gravis ac nefaria fuit illa primorum nostrorum parentum idololatria, qui serpentem illum astutissimum, arborem illam speciosissimam, ejusque fructum, denique ipsius Diaboli, qui per serpentem illum, tanquam per os organumq; suum locutus est, blandissima mendacissimaque verba, tanquam idola, simulacra Deosq; alienos, ipsi Deo vero, cæli terræq; creatori, patri ac domino suo beneficentissimo ejusque præceptis atque mandatis verissimis ac saluberrimis longè anteposuerunt; atque ita, ut Paulus loquitur, creaturam, præterito neglectoque Creatore, coluerunt atque venerati sunt.

Hominis primæ idololatria gravissima.

Sæpenumero præterea Sanctus Spiritus in sacris litteris, argumento ducto ab idolorum simulacrorumque fabricis, lignariis, ferrariis, aliisque artificibus, illorum vanitatem, hominumque ea colentium dementiam arguit: cum illa artificibus suis, qui homines sunt mortales, æqualia sint atque adeo longè inferiora; & ipsi cum artifices atque fabri, tum cultores idolis sint similes, ut ex Isaia capitibus 40. 44. & 46. item ex Psalmis, Jeremie 6. Baruchi 6. Habacuci 6. & aliis ex locis constat. Cum igitur idolorum simulacrorumque fabri & artifices homines sint nihili, mortales & caduci, & qui tandem confundentur, ut in locis paullo antè citatis scribitur, inde constat ipsa quoque idola & simulacra res esse nihili, vanas, futiles, fragiles & caducas.

Idolorum vanitatem demonstrant etiam eorum fabri et artifices.

Hanc verò idolorum simulacrorumq; vanitatem Lactantius eodem hoc argumento demonstrat, his verbis: Quæ igitur amentia est, aut ea fingere, quæ ipsi postmodum timeant, aut time-re, quæ finxerint? Et paullo post: Nec intelligunt homines ineptissimi, si sentire simulacra & moveri possent, ultrò adoratum fuissent homines, a quibus sunt expolita, quæ essent aut incultus, aut horridus lapis: aut materia informis & rudis, nisi fuissent ab hominibus formata. Homo igitur illorum quasi parens putandus est, per cujus manus nata sunt, per quem speciem, figuram, pulchritudinem habere cœperunt. Etiam melior, qui fecit, quàm illa, quæ facta sunt. Et tamen factorem ipsum nemo suspicit, aut veretur. Quæ fecit, timet, tanquam plus possit esse in opere, quàm in opifice. Rectè igitur Seneca in libris moralibus: Simulacra, inquit, Deorum venerantur, genu posito illa adorant, illis per totum assident diem, aut astant, illis stipem jaciunt, victimas cadunt: & cum hæc tantopere suspiciant, fabros, qui illa fecerunt, contemnunt. Quid inter se tam contrarium, quàm statuarum despiciere factorem, statuam adorare, & eum ne in convictum quidem admittere, qui sibi Deos faciat? Quam ergo vim, quam potestatem habere possunt, cum ipse, qui fecit, illam non habeat: sed ne hæc quidem dare his poterat, quæ habebat, videre, audire, loqui, moveri? Quisquam ne igitur tam ineptus est, ut putet aliquid esse in simulacro Dei, in quo ne hominis quidem quicquam est, præter umbram?

Lactantius de idolorum fabricis.

Idem libro secundo, capitibus secundo, tertio, quarto, &c. citans illud Persianum: O curvæ in terras animæ, &c.

Plurimum exagitat extremam hominum dementiam, qui erecti & vultu & corpore ad contemplationem rerum cælestium a Deo conditi, se incurvant & abjiciunt ad terram, id est simulacra terrena, & lutea, quasi doleant, se non quadrupedes natos.

Refutat idem eodem capite communem & usitatam idololatrarum objectionem & excusationem: Non ipsa, inquiunt, timeamus, sed eos, ad quorum imaginem facta, & quorum nominibus consecrata sunt (Consecratio hæc, ut obiter hoc addam, fiebat unctione olei. Unde Arnobius: Quo pinguior, eo religiosior est lapis) Respondet Lactantius: Aut in cælis sunt vestri Dii, aut non. Si non essent in cælis, eos non coleretis. Quod si sunt in cælis, cur non in cælos oculos tollitis, & advocatis eorum nominibus, in aperto sacrificium celebratis? Cur ad parietes, & ligna, & lapides potissimum, quam illò spectatis, ubi eos esse credatis? Deinde simulacra, inquit, aut mortuorum, aut absentium sunt monumenta. Nam omnium fingendarum similitudinum ratio idcirco ab hominibus inventa est, ut possent eorum memoria retineri, qui vel morte sublatis, vel absentia fuerunt separati. Ergo Dii vestri aut mortui sunt, cur ergo eos colitis? Aut sunt vivi. Ergo supervacua sunt hæc mortuorum monumenta. Item Dii vestri aut sunt absentes, aut sunt præsentis. Si sunt absentes. Ergo non sunt colendi. Si nec vident, quæ facimus, nec audiunt, quæ precamur. Si sunt ubique præsentis. Ergo supervacua sunt simulacra. Sed de his vide plura apud ipsum Lactantium. Et hæc de causis idolorum simulacrorumque efficientibus.

Idolorum vanitatem arguit et materia eorum.
1. Materia lignea idolorum

Sed causæ quoque eorum materialis crebra mentione, Spiritus Sanctus ipsorum vanitatem comprobat. Materia autem eorum semper varia fuit & multiplex. Antiquissima maximeque communis materia eorum fuit lignum atq; lapis, quæ idcirco in sacris litteris sæpe conjunguntur; ut Habac. secundo: *Va illi, qui dicit ligno, Expergiscere; & Surge, lapidi tacenti.* Sic Ieremiæ tertio capite scriptum legimus: *Mæchata est cum lapide & ligno.* Ligni creberrima in sacris litteris fit mentio, ut Isaia quadragesimo quarto, Hierem. decimo, Baruch. sexto & passim in omnibus ferè illis sacra scriptura locis, in quibus Idololatria taxatur. Sic et Plato ex ligno voluit esse Deorum simulacra. Pausanias similiter scribit, primis illis temporibus lignea fuisse apud Græcos simulacra; illa præsertim, quæ Egyptii confecerunt. Apud Romanos quoque lignea erant idola: unde signi lignei per vetusti meminit Cicero Verrina sexta, quod fuit Bonæ Fortuna. Et

Tibullus de materia lignea idolorum.

Tibullus Deos Penates alloquens sic libro primo Eleg. decima canit:

Neu pudeat prisco vos esse stipite factos:

Sic veteris sedes incoluistis a vi.

Tunc melius coluere fidem, cum paupere cultu

Stabat in exigua ligneus Aede Deus.

Et pacatus erat, si quis liba verat unum:

Seu dederat sanctæ spicæ fersa comæ.

Atque aliquis voti compos liba ipse ferebat.

Postque comès purum filia parva favum.

Propertius.

Sic Propertius de sua statua ita loquentem Vertumnum inducit:

Stipis acer vus eram, properanti falce dolatus,

Ante Numam grata pauper in urbe Deus.

Plinius.

Plinius naturalis historiae libro trigesimo quarto, capite septimo: *Mirum mihi videtur, inquit, cum statuarum in Italia tam vetus origo sit, potius lignea aut fictilia Deorum simulacra in delubris dicata usq; ad de victam Asiam: unde irrepsit & luxuria, &c.*

Vide ibidem plura de antiquis statuariis, signis, statuis & colosis: itemq; pretiis signorum immodicis.

Fabri lignarii idolorum ridentur a Spiritu.

Hinc Spiritus Sanctus merito irridet fabros lignarios, si ve materiarios; peritos licet suæ artis & ingeniosos, qui casâ aliqua arbore ex uno eodemq; ligno & vas aliquod si ve instrumentum ad vitæ humanæ usum conficiunt, & ex reliqua ejus parte, quæ sit nodosa, toruosa, incurva & inutilis Deum, id est, idolum, si ve simulacrum sculpunt, quod vel hominis vel bestie alicujus speciem referat, eique rubricâ aliâ ve materiâ colores addunt, omnesque ejus maculas abstergunt. Denique ejusdem ligni *σποσάνθησαν*, si ve res geminibus cibos coquunt.

Fabri lignarii ab Horatio quoq; ridentur

Simili ferè sarcasmo Horatius cum fabrorum lignariorum, tum idololatrarum stultitiam deridet, ubi Priapum, id est, ejus idolum per prosopopejam his verbis loquens introducit:

Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum;

Cum faber, incertus scammum faceretne Priapum,

Maluit esse Deum, Deus inde ego furum a riumque

Maxima formido, &c.

Plutarchus de materia lignea

Plutarchus quoque antiquissima apud Græcos & Romanos Deorum simulacra testatur fuisse lignea. Hinc simulacrum ligneum Delubrum etiam fuit dictum. Delubrum, inquit Festus, dicebant fustem delibratum, hoc est, decorticatum, quem venerabantur pro Deo.

Materia lignea singulis Diis fuit peculiaris.

Nec tamen ex quo vis ligno simulacra illa confecerunt, sed singulis Diis certa ligna erant destinata, secundum tritum illud dictum: *Non quo vis ex ligno fingitur Mercurius.* Sic enim, exempli gratia, Venus ex myrto, Hercules ex populo, Iupiter ex quercu, Minerva ex olea, Mercurius ex buxo, Priapus ex ficulno fiebat. Plinius libro decimo quarto, capite secundo: *Io vis, inquit, simulacrum in urbe Populonia ex una conspicimus vite, tot ævis incorruptum.* Item Masilia pateram, Metaponti templum Iunonis vitagineis columnis stetit. Etiamnum scalis testum Ephesæ Dianæ scanditur vite unâ Cypria, ut ferunt, quoniam ibi ad præcipuam altitudinē exeunt. Nec est ligno ulli æternior natura. Porro ex vitice (ut Pausanias refert) id est, frutice in fluminum ripis ac torrentum alveis nascente, et assurgente in arborē, quadam Latonia urbe, statua

statua Aesculapii fuit efficta: unde is Agnites, a Græca viticis voce *ἀγνίτης*, fuit cognominatus, seu ex vitice confectus. Idem auctor ait, se animadvertisse, has ferè tantum arbores ad idola atq; simulacra conficienda fuisse adhibitas, nempe ebenum, cupressum, cedrum, quercum, simulacem, buxum. His olive radicem in minoribus simulacris addit Theophrastus in libris de plantis. Mercurius etsi non ex quo vis ligno, ut est in proverbio, fieret: præcipue tamen ex Thya, quam Trogem vocavit Homerus, fieri solebat. Epidaurii ut est apud Herodotum, duas statuas, secundum Apollinis Delphici oraculū atq; responsum, unâ Damiæ; alterâ Auxesiæ, quæ erant Deæ illorum tutelares, ex olea non sylvestri posuerunt. In primo Iunonis templo, quod erat Argis, simulacrum ex trunco pyri erat dedicatum. Romæ ubi Regina vocitabatur, duæ ejus erant ex cupresso effigies, quæ solenni pompa gestabatur in illis sacris, quæ tunc primum fuerunt instituta, sicuti Livius refert, quando Annibal Italiam devastabat. Plinius libro 13. capite 1. de Syriæ arboribus verba faciens, Cedri majoris, inquit, materia est æternitas. Itaq; simulacra Deorum ex ea facta verunt. Isaia 44. Cedri, ilicis & quercus mentionem facit Prophetæ, ex quibus nimirum Deorum signa confici solita.

Iam vero & lapideorum Deorum, id est, simulacrorum, passim apud sacros & profanos auctores fit mentio, quæ cum ex vulgariibus et vilibus, tum ex pretiosis lapidibus fiebant. Nonnulli ex atro lapillo Deum effingebant: quo significabant, eum ab oculorum acie penitus esse remotum. His adde, quod Pausanias in Achajæ descriptione refert, in quadam ejus regionis parte triginta quadratos lapides extitisse; in quorum singulis singulorum Deorum nomen: absq; tamen eorum effigie esset inscriptum, qui maximâ cum religione ab incolis custodirentur. Antiquum enim Græcorum erat institutum, hujusmodi lapidibus parem cultum, atq; Deorum simulacris impertire.

Marmoreorum quoq; simulacrorum sæpius apud auctores veteres fit mentio. Cicero pro doctore sua: *Ejus simulacrum e marmore in sepulcro positum fuit.* Idem ad Atticum: *Ennius in sepulchro Scipionum putatur esse constitutus e marmore.* Idem sexta Verrina: *Chrysis, inquit, est amnis, qui per Assorinorum agros fluit: is apud illos habetur Deus, et religione maximâ colitur. Fanum ejus est in agro, propter ipsam viam, qua Assoroitur Ennam. In eo est simulacrum, præclare factum ex marmore.* In eadem oratione meminit & Cupidinis signi marmorei, id est, ex marmore facti. Sed plura marmoreorum hujusmodi simulacrorum exempla recenset Plinius libro Historiæ suæ naturalis trigesimo sexto, capite quinto.

His adde signa atq; simulacra Deorum ebenæ, quæ & ipsa olim magno frequentia fuerunt in usu. Plinius lib. 8. cap. 10. *Dentibus (elephantorum) ingens pretium, inquit, & Deorum simulacris laudatissima ex eis materia.* Et paullo post: *Magnitudo dentium in templis quidem videtur præcipua.* Idem libro 12. capite 1. *Ex arbore & simulacra Numinum fuere; nondum pretio excogitato beluarum cada verum, antequam ut a Diis nato jure luxuria, eodem ebore Numinum ora spectarentur & mensarum pedes.* Plato tamen in libris de Legibus, ebur, tanquam ex animâ limortuo sumtum, non dignum esse putat; ex quo Deorum statuæ conficiantur.

Iam vero ex argilla quoque & creta Deorum simulacra fingi fuisse solita, passim scriptores antiqui testantur.

Postremo ex omni metallorum genere, ut auro, argento, ere, ferro, chalybe, plumbo, stanno, idola Deorum fingi atque sculpi consuevisse, cum sacra, tum profana litterarum monumenta testantur; quorum pauca tantum quedam exempla atque testimonia proferam.

Aureorum & argenteorum simulacrorum passim sacra & profana littera meminerunt; quæ aurea & argentea metalla principem inter metalla locum obtinent. In sacris litteris notissimus est quibusvis, qui vel primoribus labris eas degustarunt, aureus ille deserti vitulus, a ludæis ingratis & perfidis statim post exitum ex Egypto, absente Moysè; per versa præposteraque Aaronis indulgentiâ, ad Apis nimirum illius Egyptii imitationem, typum & figuram fabricatus. Notissimi quoque etiam sunt duo illi vituli aurei, a Ieroboamo, Rege Israël, conflati; quorum unus in Bethelle; alter in Dan, oppidis celeberrimis & famosissimis, ad cultum fuerunt collocati; plus nimirum quam vitulina ludæorum stupiditatis, lascivie atque petulantia testificandæ gratia. Sic David Prophetæ Ps. 115. simulacra gentium argentū & aurum, opera manuum hominum, appellat.

Aurea solida,
vel inaurata,
&c.

Erant autem illa Gentilium sacra vel planè aurea & argentea, ex solido auro & argento: vel inargentata & inaurata; ut ex sacris & profanis litteris colligi potest. Plato tamen in libris antè citatis de Legibus, etiam aurum & argentum removeret, ut quæ avaritiæ potius & ostentationis superba, quàm religionis sint argumenta & invitamenta. Auream statuam & solidam primus hominum, teste Plinio libro trigesimo tertio, capite quarto, sibi posuit Georgius Leontinus, Delphis in templo, Olympiade septuagesima.

Aerea vel aenea

Aereorum similiter si ve aeneorum idolorum usum olim apud Gentiles fuisse frequentem passim sacra & profana historia testantur. Hercules simulacrum inquit Cicero in sexta Verrina, ex aere in Herculis templo sancto & religioso est apud Agrigentinos. Idem ibidem: Aenea duo signa non maxima, verum eximia venustate, virginali habitu atque vestitu, quæ manibus sublatis sacra quædam, more Atheniensium virginum reposita in capitis sustinebant: Cane-phora ipsæ vocabantur, Polycleti artificis opus. Idem ibidem: Simulacrum Dianæ ex aere apud Segestanos, tum summâ atque antiquissimâ præditum religione, tum singulari opere artificioque perfectum, quod Verres sustulit. Item eadem oratione: Matris magnæ fanum apud Enguinos fuit, in quo lorica galeaque aenea, calata opere Corinthio, hydriaque grandes simili in genere, atque eadem arte, perfecta, &c. Et primum Roma simulacrum ex aere Cereri factum reperio, inquit Plinius libro trigesimo quarto, capite quarto, ex peculio Sp. Cassii, quem regnum affectantem pater ipsius interemerat. Transit & ab Diis ad hominum statuas atque imagines multis modis. Antiqui pingebant eas bitumine; quo magis mirum est, placuisse auro integere. De statuarum origine, honore, generibus & figuris vide ibidem plura. Proxima, ut idem auctor testatur libro trigesimo quarto, capite primo, dicantur æris metalla, & in usu proximum est pretium: immo verò ante argentum, ac penè etiam ante aurum Corinthium. Idem capite secundo, Antiquissima, inquit, æris gloria Deliaca fuit, mercatus in Delo concelebant toto Orbe; & ideo cura officinis tricliniorum pedibus fulcrisque. Ibi prima nobilitas æris. Per venit deinde ad Deum simulacra effigiemq; hominum & aliorum animalium, &c.

Ferrea.

Sed & simulacrorum ex ferro passim in antiquis monumentis occurrit mentio. Plinius libro eodem trigesimo quarto, capite decimo quarto scribit, Dinocratem architectum Alexandriæ Atheniensis templum ex magnete lapide concamerare inchoasse, ut in eo simulacrum ejus e ferro pendere in aere videretur. Intercessit mors & ipsius & Ptolemæi, qui id sorori suæ jusserat fieri. De ferro, ferreis metallis, ferrique differentiis vide ibidem plura. Ferrum quoque Plato ne utiquam putavit Deorum simulacris convenire, cum id belli sit se vitiaque instrumentum.

Plumbea & stannæa.

De plumbeis & stannæis simulacris, quæ videntur fuisse rariora, non opus est multa verba facere: de quo utroque metallo vide eundem Plinium, libro trigesimo quarto, capite decimo sexto & septimo.

Materia metal-
laris idolorum
in s. litteris ex-
pressa.

Omniem autem ferè hanc idolorum simulacrorumque materiam & Baruchi liber capite sexto, & Historia illa Danielis capite quinto complectitur: Bibeant autem, inquit, & laudabant Deos suos aureos, & argenteos, & æreos, & ferreos, & ligneos, & lapideos. Item illo Baruchi capite: Lapidibus de montibus similes sunt Dii illorum, id est, Babyloniorum, & lignei, & lapidei, & aurei, & argentei.

Idola vel unâ
vel multiplici
ex materia
olim confecta.

Observandum autem Gentilium simulacra aliquando ex unâ tantum materiâ fuisse facta; aliquando, & quidem plerumque ex multiplici materia; qualis fuit illa statua, quæ divinitus Danieli in somno apparuit, quæque quatuor universalium Mundi Imperiorum si ve Monarchiarum typus fuit & figura. Hac ipsâ autem simulacrorum imaginumque Gentilium materia, si ve vili, si ve etiam pretiosissima, quæ quidem omnis perpetuis mutationibus atq; periculis, corruptioni denique & interitui est subjecta, Sanctus Spiritus probat, & Deos istos Gentilium artificiosos, id est, idola atque simulacra mutabilia esse ac corruptibilia, & quod est consequens, homines desipere planè ac insanire, qui aliquid divinitatis illis inesse putant, ac vel boni quid ab illis sperantes, vel etiam mali quid ab isdem metuentes, tanto studio ea colunt atque venerantur.

Porro

Porro de idolorum, simulacrorumque istorum variis, & quidem ridiculis plerisque, monstrosis, periculosiss, turpissimis, fedissimis que figuris atque formis, legat, qui volet, vel ad satisfactionem usque Chartarum & Verderii libros, qui omnes Deorum istorum idolorumque imagines, a vertice usque ad plantam pedis suis, ut ita loquar, depinxerunt coloribus.

Ex his autem omnibus apparet, quàm ridicula, quàm turpis, quàm monstrosa fuerit Gentilium, idola venerantium, impietas. Quoniam autem nihil est tam extremè malum, cui non boni quid insit, & ex quo non aliquid boni possit elici, observandum est, ex illis ipsis, tam variis picturis, figuris, imaginibus atque simulacris Gentilium, multa partim Physica præcepta, ad rerum Physicarum seu naturalium vim atque naturam cognoscendam utilia, partim vitæ morumque documenta peti posse, ut doctorum litteratorumque hominum allegorica, & cum Physica, tum Ethica, tum etiam Metaphysica interpretationes & expositiones abunde satis docent. Idem de Gentilium quoque fictis fabulis, quas de Diis illis suis Poetæ prodiderunt, dici potest. Atque sic ex stercorebus, ut vulgo dicitur, legendum est aurum.

Postremo quod de idolorum simulacrorumque istorum & causis efficientibus, & materiâ, & formâ dictum, idem de finibus quoque, qui illorum fabris pariter atque cultoribus fuerunt propositi, dici potest, illos videlicet, non vanos modo fuisse atque futiles, sed etiam funestos. Sperabant miseri, se hoc pacto fictitiorum suorum Numinum & iram placare & gratiam sibi conciliare & memoriam retinere posse: ac illi contra in veri Dei gravissimam iram atque furorē incurrerunt, omnemque ferè ejus memoriam amiserunt. Deinde pro dignitatibus & honoribus, pro divitiis & opibus, pro voluptatibus terrenis ac caducis, quas in illa idolorum & simulacrorum fabricatione ac veneratione spectarunt, se cælesti & æternâ illâ gloria, divitiis ac voluptatibus privarunt, contraque perpetuam sibi ignominiam, dedecus, inopiam atque miseriam pepererunt.

Quantum ad effecta denique idolorum, cultusq; eorum attinet, illa passim in sacris litteris nobis, ad arguendam eorum vanitatem, proponuntur & inculcantur: quæ sunt omnino duplicia; nempe Mala culpæ, id est, omnis generis peccata, scelera atque flagitia: & Mala pænæ, si ve pœnalitæ, id est, omnis generis miseriæ, & temporales & æternæ. Unde Sapientia libro, capite decimo tertio sic scriptum legimus: Η γὰρ ἀνομιῶν ἐστὶν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνομίας, hoc est, Idolorum simulacrorumque veneratio omnis mali & initium & causa & finis est. Ibidem, Idola & simulacra, ex creaturis Dei fabricata, vocat βαδύγματοι, σκάνδαλα καὶ παγίδαι, id est, abominations, hominumque scandala & laqueos, si ve tendacula. Addit: ἀρχὴ τῆς πορνείας, ἑπίνοια εἰδῶλων, εὐρεσις ἢ αὐτῶν φθορὰ ζωῆς, id est, Initium enim scortationis idolorum excogitatio, eorumque inuentio est corruptela vitæ. Et, ut Paulus ad Romanos capite primo; ita Sapiens in hoc suo Sapientia libro longum catalogum texit teterrimorum quorumque scelerum atque flagitiorum, quæ ex idolis atque idololatria promanarunt, inter quæ primò loco recenset τελεταὶ τεκνοφονίαι, κρύψαι μυστήρια, ἐπιμαρτίαι καὶ μυσταί, id est, sacrificia liberorum, mysteria clandestina, immanes & insanas epulas, si ve commissiones, &c.

Denique huc referendum idolorum & idololatrarum exitium & interitus: Nam quòd Exitium idolorum de vitulino illo idolo dicitur in sacra scriptura, illud in frustra, seu segmenta, si ve fragmenta (quidam scintillas interpretantur) scindendum esse, id de omnibus idolis seu simulacris eorumque cultoribus est intelligendum. Videlicet totum cultum si ve superstitionem idolorum aboleri, assulatim confringi, & quasi in cineres tandem redigi: de quo plurima extant Prophetarum vaticinia, quæ Christi adventu in carnem, & Apostolorum temporibus potissimum suum exitum fuerunt sortita. Unde Sanctus Augustinus libro vigesimo de Civitate Dei capite decimo quarto: Agamus igitur, inquit, nos Christiani Domino Deo nostro gratias: non Cælo: non Terræ: sicut isti disputant, sed ei, qui fecit Cælum & Terram, quòd per altissimam Christi humilitatem, per Apostolorum prædicationem, per fidem Martyrum, pro veritate morientium & cum veritate viventium, non solum in cordibus religiosi, verum etiam in ædibus supersticiosi, liberâ suorum servitute, simulacra subverterit.

VENIO nunc ad Deorum istorum artificialium, hoc est, idolorum simulacrorumque

De cultu idolorum si ve simulacrorum.

ἄλογον, seu inanimatorum cultum, qui ano nomine idololatria a Græcis appellatur. Hic quàm fuerit non solum impius, & execrandus, sed etiam ridiculus, absurdus & ab omni cum divina, tum humana ratione alienissimus, præter innumera alia sacre scripturæ testimonia, ille ipse Sapientia liber, & illa Hieremias epistola, quæ Baruchi capite sexto continetur, id locupletissimè testantur. Fuit autem varia omnino ac multiplex ista apud Gentiles, idolorum simulacrorumque cultura: de qua amplissima sanè copiosissimaq; sese hic offerret scribendi materia: sed brevitate, quoad ejus fieri potest, studebimus, nos intra illorum ipsorum scriptorum, quæ jam aliquoties allegavimus, quasi terminos atq; cancellos continentes, eaq; quæ in illis de simulacrorum cultu disputantur, ad certa capita revocantes & exemplis quibusdam atq; testimoniis illustrantes.

I. Fabricatio idolorum.

Primum igitur cultus istius incultissimi, ut ita loquar, & inconsultissimi caput fuit ipsa idolorum simulacrorumque fabricatio, in qua Gentiles nullis ferè pepercerunt vel laboribus, vel sumptibus & impensis. Dederunt enim operam, ut pretiosissima esset illorum materia & artificiosissima elegantissimaq; illorum forma atque figura, quo nimirum illa plus auctoritatis haberent apud vulgus. Vnde τὸ εἶδος ἐμμελέτωρον vocatur Idolam Sapientia decimo tertio. Istinc autem aberrimus cum in ipsos artifices, atq; fabros, tum in sacerdotes redundabat fructus atq; quaestus. In ipsius quoq; cùm materiæ, tum formæ delectu curiosa; ut supra dixi, superstitiosaq; habita fuit ratio atq; cura, ut nimirum singulis Diis atq; Numinibus seu Dæmonibus potius, quorum illa fuerunt organa, apta esset & accommodata.

II. Impositio nominis idolorum.

Secundum cultus istius caput est ὀνομασία, id est, nominis impositio. Idola enim ista atq; simulacra sua inanimata vel ipsius Dei nomine insignire non dubitabant, Deosque appellarunt, eo quod Deorum essent symbola atq; monumenta, divinitatisq; multum habere viderentur: de quo supra quoque dictum est.

III. Inauguratio idolorum.

Tertium cultus istius insani caput fuit illorum initiatio, seu consecratio & inauguratio. Nam ut templa, ita idola & simulacra Diis illis suis fictis, & commentitiis, certis quoque ritibus, ceremoniis, gestibus gesticulosis, & histrionicis preculis vel cantionibus dedicare, conservare atque inaugurare solebant. De hac imaginum apud Gentes consecratione & dedicatione ita scribit Augustinus Epistola quadragesima nona: Imagines, inquit, a Gentibus, sanctis sedibus, honorabilibus sublimitate, locatæ, ut a precantibus atque immolantibus attendantur. Talibus simulacris dignum cum timore cultum exhibent, eaque viventibus similia venerantes adorantesq; contuentur, isque velut presentibus preces alligant, victimas immolant, vota persolvunt.

IV. Collocatio idolorum in certis locis.

Quartum caput est eorundem in certis locis atque sedibus collocatio. Illa enim, in locis maxime sacris & religiosis, qualia ipsis esse videbantur, ut in templis atque delubris suis collocare, & parietibus illorum consueverunt, tametsi loca quoque profana, tum in urbibus, tum in agris idolorum simulacrorumq; istorum erant plenissima.

V. Vestitus & ornamenta idolorum.

Quintum caput cultus istius ridiculi & absurdi fuit vestitus eorum & amictus, sive indumenta & ornamenta varia & multiplicia cum totius corporis, tum singularum partium sive membrorum. Illa enim puerorum & puellarum, puppas suas vestientium & ornantium ritu atque more, certis diebus festis vestire atque ornare solent. Vnde Hieremias in illa sua epistola ad Iudæos merito irridet Babylonios, qui idola sua, purpurea veste induebant, abstergentes pulverem, qua facies illorum, propter populi turbam replebatur. Ibidem: Vestimenta, inquit, (idolorum) auferunt sacerdotes, quibus uxores & filios suos vestiunt. Sic eodè in loco docet, sacerdotes coronas aureas, quibus capita illorum erant ornata, is detraxisse, & in privatum usum, atque a deo etiam in meretrices suas erogasse. Deinde cum aurum illud & argentum a meretricibus suis recepissent, id rursus ad idolorum, ceu amasiorum suorum, cultum ornatumque contrulisse. Dionysius, ille tyrannus Syracusanus, cum ad Peloponnesum classem appulisset, & in fanum venisset Iovis Olympii, aureum ei detraxit amiculum grandi pondere: quo Iovem ornarat ex manibus Carthaginensium tyrannus Gelo. Atque in eo etiam cavillatus est, estate grave esse amiculum aureum, hyeme frigidum: eiq; laneum pallium injecit, cum id esse aptum ad omne anni tempus diceret.

His adde, quod idem Aesculapii Epidauri barbam auream demi iussit: neq; enim convenire, barbatum esse filium, cum omnibus in fanis pater (Apollo) imberbis esset: Cicero libro tertio de

Natura

Natura Deorum. Suetonius de Caligula: In templo simulacrum, inquit, stabat aureum iconium. (Iconium simulacrum Tranquillus appellat, in quo erat expressa membrorum ipsius similitudo atq; oris lineamenta) amiciebaturq; quo die veste, quali ipse uteretur. Hinc qui fungebantur officio simulacra vestienti, vestitores Deorum appellabantur. Firmicus Maternus quarto Mathæos libro tradit, Mercurium cum Venere in tertio ab Horoscopo loco facere vestitores Deorum.

Huc referri debet, quod Hieremias in eadem epistola mentionem facit sceptri, gladii, securis, quàm idola manibus suis tenebant: Sceptrum, inquit, idolum habet ut homo, sicut iudex regionis, qui in se peccantem non interficit. Tenet etiam manu sua gladium: se tamen a bello & latronibus liberare non potest. Huc pertinet Plutarchi quæstio Græca quadragesima quinta: Cur Zabradensis in Curia simulacrum non sceptrum aut fulmen, sed securim elatam teneat.

Ac innumera quidem res commemorantur in imaginum & simulacrorum Gentilium descriptione, quæ manibus suis tenebant, cujusmodi fuerunt sceptrum, gladius, securis, arcus, sagitta, clypeus, tridens, pomum, herba, cornucopia, fulx, animal aliquod, patera, corona, tympanum, sistrum, fulmen, & similia, quæ in antiquis numis cernuntur. Cicero lib. 3. de Natura Deorum de Dionysio tyranno: Victoriales, inquit, aureas, & pateras coronasq; quæ simulacrorum porrectis manibus sustinebantur, sine dubio tollebat, eaq; se accipere, non auferre dicebat: esse enim stultitia, a quibus bona precaremur, ab eis porrigentibus & dantibus nolle sumere.

Sextum caput atq; modus cultura simulacrorum fuit gestatio sive circumgestatio; ad quæ morem Gentilium similiter alludit, eumq; irridet Hieremias, cum inquit: Sine pedibus, in humeris portantur, ostentantes ignobilitatem suam hominibus. Certis igitur temporibus idola illa sua honoris & religionis ergo huc & illuc ferre atq; circumferre solebant.

Septimum cultus istius idolorum caput fuerunt peregrinationes crebræ, & quidem longinquæ, summo se, difficiles, & periculosa, quas ad hæc vel illa idola atq; simulacra, ea colendi, venerandi, atq; de rebus privatis & publicis consulendi gratia suscipiebant: quarum similiter in sacris & profanis litteris crebra fit mentio. Huiusmodi, ut ex innumeris unum proferam, erant illæ Israelitarum peregrinationes in Bethel, in Dan, in Gilgal, & alia in loca ad vitulos illos aureos, & ad alia idola, a quibus sepe Propheta eos dehortantur.

Octavum caput atq; modus fuerunt vota, preces atq; supplicationes, quas ad idola & simulacra illa sua faciebant. Harum mentio fit eodè Sapientia lib. cap. 14. ubi significatur, quæta ista sit, non solum stultitia, sed etiam demencia hominum, qui idola alloquuntur, & ea pro fortuna possessionibus, nuptiis atq; liberis suis precantur: ab eis & vitam petunt, quæ anima vitæq; omnis planè sunt expertia, quæ ne fieri possint ipsis, nedum aliis possint optulari: & iter atq; profectio felice, quæ gressu, incessu, motuq; omni caret: et eὐσπαιεον, operis cuiusvis efficiendi facultatè, quæ manibus suis nihil efficere possunt.

His adde Osculationem, amplexum, genu flexionem, corporis prostrationem, capitis aperiionem, et alios id generis gestus seu gesticulationes potius, quas in precibus illis suis adhibere, quibusq; idola illa sua atq; simulacra colere atq; honorare consueverunt. Sic osculationis aureorum illorum vitulorum mentio fit manifesta. Hosea 13. Sic Cicero in Verrinis narrat, eum quoddam Herculis simulacrum os mentumq; habuisse attritum, propter illam osculantium frequentiam. Omnibus tamè, ut aras, sic signa et simulacra nefas erat attingi. Sic enim ex epli gratia Cicero: Pudicitia signum inquit, quod erat Roma in foro boario nefas erat attingi, nisi ab ea, quæ semel nupsisset. Festus idem affirmat de signo Fortune muliebri, quod erat in via Lætia. Quod attinet ad amplexum eorum, constat, ut aras & templa, sic simulacra a syla hominum fuisse, ad quæ in periculis confugiebant & ea amplectebantur.

Nonum caput atq; modus venerationis idolorum fuerunt omnis generis odores, cerei atq; lucernæ, quas idolis illis accenderunt, tum denique omnis generis hostia, sacrificia & anathemata, quæ idolis simulacrisq; illis suis, omni sensu motuq; carentibus, obtulerunt, & suspenderunt: de quibus ipsis jam dicta sunt quedam, partim plura dicentur. Lucernarum fit mentio Baruchi sexto in illa Hieremias epistola, quas contra omnem rationem testatur, idolis simulacrisq; illis cæcis, omnibus planè sensu vacuis accendi fuisse solitas. Sic Cicero lib. 3. officiorum: Statuis cerei & suffitus apponuntur: sub quibus odores, thymiamata, sacrificia, hostia, hostiarumq; instrumenta, ara nimirum atque altaria, omnis generis anathemata atque donaria & his similia comprehenduntur: de quibus partim jam quoque dicta quedam fuerunt: partim plura adhuc dicentur.

Quae gentes
potissimum
modo dictis
ritibus Deos
suos coluerint.

His ipsis ritibus Moabita suum Baal coluerunt; de quo Numerorum libro, capite vigesimo secundo: & Baalpehor; de quo eodem libro, capite vigesimo quinto, & Psalmo centesimo quinto: & Chamos; de quo libro illo Numerorum capite primo & vigesimo primo, Iudicum decimotertio, primo Regum undecimo; & secundo libro, vigesimo tertio capite, ac Hieremie quadragesimo octavo. Quibus item Madianita suum Baalberith; de quo Iudicum octavo & nono: Et Syri Deum Rimmon; de quo secundo Regum quinto. Et Ammonita idolum Moloch, primo Regum decimoquinto: Et Sidonii Astharoth, de quo Iudicum libro, capite secundo, & primo Regum undecimo, ac secundo, vigesimo tertio: Et Philistini suum Dagon, de quo Iudicum decimo sexto, & primo Samuelis decimo quinto: Et Ammonite suum Baalzebub, de quo secundo Regum primo: Et Babylonii suum Belem, ac Statuam, Ieremie quadragesimo & Danielis tertio & decimo quarto.

Idolatriam
artificialem
naturae contra-
riam esse ipsi
Gentiles tes-
tantur.
Varro.

Hanc ipsam autem Gentilium idolatriam artificialem, vel ipsi humanae naturae contrariam & inimicam non sacrae solum litterae & omnes primitivae Ecclesiae doctores atque patres, sed ex ipsis quoque Gentilibus multi, qui inter ipsos sapientiores sunt habiti, duce & magistra naturae culpauerunt, damnauerunt, irriserunt, ac contempserunt, quorum quaedam testimonia hic libet addere:

Varro, teste Augustino, libro quarto de Civitate Dei, capite trigesimo primo, scripsit, Romanos plusquam centum & septuaginta annos Deos sine simulacro coluisse. Quod si adhuc, inquit, mansisset, castius Diu observarentur. Cujus, addit Augustinus, sententiae suae testem adhibet inter caetera etiam gentem Iudaeam: nec dubitat eum locum ita concludere, ut dicat, qui primi simulacra Deorum populis posuerunt, eos civitatibus suis & metum dempsisse, & errorem addidisse (hanc Varronis sententiam etiam capite nono ejusdem libri allegat) prudenter existimas, Deos facile posse in simulacrorum stoliditate contemni.

Dionysius Ha-
licarnassensis
de Tarquinio.

Dionysius Halicarnassensis testatur, Lucium Tarquinium Priscum, primum, vanitate & stultitia Graecarum religionum imbutum, simulacrorum statuarumque usum in Romanam Rempublicam invehisse. Tertullianus similiter scribens, Romae religionis ritum, a Numa, non splendidis ceremoniis & absque simulacris institutum Tarquinium Priscum, tanquam Graecae & Hetruscae religionis adprimè periculum, testatur primum statuarum simulacrorumque cultum introduxisse.

Plutarchus de
Numa.

Plutarchus quoque testatur, Numam Pompilium nefas duxisse in aginem aut effigiem aliquam Deo tribuere.

Plinius.

Plinius libro secundo, capite secundo, effigiem Dei, inquit, formamque quaerere imbecillitatis humanae reor.

Hermes Trif-
megistus.

Hermes, dictus Trismegistus, asserbat, eos videri Deos non credere in caelo esse, qui eorum statuas sibi ante oculos sisti volunt, aut certe diffidere, sua vota ac preces illucisque pervenire posse. Atque ex hac perversa animi inductione Deorum simulacra produisse, atque Numina cepisse appellari.

Lycurgus.

Lycurgus, Lacedaemoniorum legislator, dicitur legibus suis prohibuisse, ne Diu homini aut ulli bestiarum similes fierent, & idcirco statuas & simulacra e Republica sua exterminavit.

Aegyptii.

Lactantius Firmianus scriptum reliquit, Aegyptios elementa, sed absque imaginibus, divinis affecisse honoribus.

Persae.

Apud Persas & Lybes primis temporibus nullas neque statuas, neque templa, neque altaria fuisse multi Historici testantur.

Scythae.

Scythae, ut refert Herodotus, etsi Vestam, Iovem, Apollinem, Martem, & multos alios Deorum loco habuerunt atque coluerunt, nulli tamen, praeterquam Marti, templum statuerunt, aut aram dedicaverunt, & cunctis uno eodemque ritu sacrificaverunt.

Essedones.

Essedones quoque, Scytharum populus, eodem teste, nullum aliud simulacrum, nisi hominis calvariam venerabantur: cujus descriptionem vide apud eundem, nec non Pomponium Melam, Solinum & alios.

Xenophanes.

Theodoretus, Cyrensis Episcopus, Sermone ad Graecos infideles tertio, de Angelis, Diis, Daemonibus, Xenophanis Colophonii & aliorum Gentilium testimonia contra istum simulacrorum usum atque cultum proferit.

Zeno Citien-
sis.

Zeno Citienensis, ut idem testatur, in eo, quem de Republica librum edidit, Deorum & templa & simulacra fieri prohibuit: quandoquidem utrumque Deo esset indignum.

Plato.

Plato; ut idem scribit, haud penitus haec confici veivit, timens videlicet, ne Atheniensium gratia beni-

cia benivolentiaque excideret, neve ei, sicuti olim Socrati, venenum porrigeretur: cum tamen ipse quoque Deorum statuas & simulacra plurimum carpat. Citat locum quendam ex Platone: quo Plato docet, simulacra, neque aurea, neque argentea, neque eburnea, neque ferrea esse debere, sed lignea tantum atque lapidea. Ex hoc ipso loco colligit Theodoretus, Platonem simulacra in contemptum voluisse adducere, dum ea non ex pretiosa, sed vili tantum materia fieri precepit.

Illustre quoque est illud Sophoclis, antiquissimi & celeberrimi Poetae testimonium, quod justus Martyr citat in sua Admonitione ad Graecos:

Εἰς τὰ ἀληθείαισιν, εἰς ὅτι θεός
Ὁ βραδόντ' ἐτόχε, καὶ γὰρ ἀνὰ μακρὰν,
Πόντετε χειρὸν οἰδμα, κένεων βίας
Θνητοὶ δὲ πολλοὶ καρδίᾳ πλανώμενοι
Ἰδρυσάμεθα πημάτων παρὰ ψυχῶν
Θεῶν ἀγαλματ' ἐκ λίθων τε καὶ ἔδλων
Ἡ χρυσοτέκτων, ἢ ἐλεφαντῶν πύργος
Θυσίας ἢ τᾶτοις ἑκαλὰς παρηγυρεῖς
Τεύχοντες, ἄπορ' εὐσεβείν νομίζουσι.

His verbis quid non modo clarior & illustrior, sed etiam verius & sacris litteris religionis nostrae convenientius dici posset, quibus ille primum quidem unum, unum, inquam, revera testatur esse Deum, caeli, terrae, maris, ventorumque conditorem? Deinde Mortales reprehendit, qui caeco quodam mentis errore Deorum simulacra lignea, lapidea, aurea & argentea fabricantes, ipsa sacra facientes, diesque festos celebrantes, pulchre sibi pietatis officio fungi videntur.

His addam quae Tacitus libro trigesimo Annalium de Iudaeis scripsit: Aegyptii, inquit, pleraque Tacitus animalia effigiesque compositas venerantur. Iudaei mente sola, unumque Numen intelligunt: propheta nos, qui Deum imagines mortalibus materiis in species hominum effingunt (alii legunt, effigiant) summum illud, & aeternum, neque mutabile, neque interiturum. Igitur nulla simulacra urbibus suis, nedum templis sunt. Non Regibus haec adoratio: non Caesaribus honos.

Hic silentio non possum praetermittere, quod Aelius Lampridius in Alexandri Severi vita Aelius Lampridius prodidit: Alexander Severus, inquit, Christo templam facere voluit, cumque inter Deos recipere.

Quod & Adrianus cogitasse fertur, qui templa in omnibus civitatibus sine simulacris iusserat fieri, quae hodie idcirco, quia non habent Numina, dicuntur Adriani, quae ille ad hoc parasse dicebantur, sed prohibitus est ab his, qui consulentes Sacra repererant omnes Christianos futuros, si id optato evenisset & reliqua templa deserenda. Haec ille. Ex quibus colligimus, praeterquam illorum, quae in novum templum simulacris caruisse, quem admodum Romanorum praescorum fana, Varrone teste, ut supra dictum, centum septuaginta circiter annis imaginum atque simulacrorum fuerunt expertia: Numae Pompilii nimirum instituto, qui Pythagorae, summi ac nobilissimi illius Philosophi discipulus fuit, ac proinde secundum illius documenta nefas ducebat, primum illud omnium rerum principium, omnis sensus ac perturbationis expertus, caduci alicujus hominis atque animalis imagine exprimere: hujus rei testis est Plutarchus in vita Numae Pompilii.

In eandem sententiam Strabo lib. 16. de Mose verba facit, quae quia magni videntur esse momenti, Straboni, subicere volui: Iudaeorum, inquit, progenitores esse Aegyptios vulgo fama obtinet. Nam Moses unus ex Aegyptiis sacerdotibus, cum partem quandam regionis illius possideret, eorumque instituta moleste ferret, inde Hierosolymam commigravit, cui sese multi comites atque socii adiunxerunt, quibus divina cordi erant. Docebat enim ille neque Aegyptios recte sentire, qui ferarum ac pecorum imagines Deo tribuerent, nec Graecos, qui Deos hominum figuris insignirent. Id solum Deum esse, quod nos contineret, terram ac mare, quod caelum & mundum & rerum omnium naturam appellamus. Huius sane imaginem nemo sanae mentis, nostra simile audeat effingere, ac proinde relicta omni simulacrorum effigie, templo, quod eo dignum sit, excitato, sine omni forma colendum esse. Haec ille.

Eandem quoque summi cujusdam Philosophi, Cheremonis nomine (cujus Plato in lib. de Legibus facit mentionem) sententiam fuisse Eusebius lib. 3. cap. 3. Praeparationis suae Evangelicae testatur. Mortales homines eos existimavit fuisse, quibus imagines ac simulacra a Veteribus fuerint tributa. Dei autem veri nullum ex ligno, vel quavis alia materia verum posse esse simulacrum. Qui enim, dicebat ille, adeo stultus erit, ut ligneum simulacrum atque effigiem Dei crea-

toris omnium similitudinem habere arbitretur? Natura enim divina omnem materiam, & omnia, quae percipimus, excedit, mente solummodo, ac sanctis animis comprehensa. Haec ille.

ET HAEC de secundo membro sacrificiorum veterum Gentilium, in specie simul & in genere; nempe Objecto, cui videlicet illa olim facta & oblata fuerint. In specie quidem Nestor sacrificium suum Mineruae fecit; Argonautae vero Apollini. In genere deinde quibusvis Diis, creaturis, idolis & Daemonibus Ethnici quondam sacrificarunt.

De Materia sacrificiorum. Bos materia sacrificii Nestoris & Argonautarum.

SEQVITVR nunc membrum tertium in utroque hoc sacrificio considerandum, MATERIA videlicet, siue QUID sacrificarint Nestor & Argonautae. Ac utriusque quidem boves immolasse dicuntur, ab Homero & Apollonio. Nestor unum; Argonautae vero binos, pro felici navigatione. Binos quidem; ut vult interpres, propter duo Apollinis cognomina, quae fuerunt *ἄρκυος* & *ἄρκατος*. Apollinem autem tauro imprimis placari solitum testantur illa Virgilia:

Taurum Neptuno: taurum tibi, pulcher Apollo.

Sic apud Aegyptios in Osyridis, veluti frugum ac fructuum repertoris memoriam apud posteros immortalam, boves ruffas, quoniam videntur colore similes Typhoni, qui Osyridem necavit, immolari fuit permittum. Ludis quoque Apollinaribus a Romanis, ex carminum Sybillinorum religione, bove aurato & capris duabus albis auratis XVIII. Augusti placabatur: & Latona femina bove aurata. Alios tamen aliis atque aliis animalibus placari fuisse solitos, passim historiae testantur.

Materia sacrificiorum triplex.

Sed ut de hoc quoque membro, quod ferè ipsum etiam infinitum est, uberius aliquantulum & copiosius dicamus, sciendum est, Veteres sacrificia vel animalia, inter quae sunt boves illi, quorum auctores citati in sacrificiis Nestoris & Argonautarum meminerunt, vel inanimata vel mixta, quae partim animalibus, partim plantis omnis generis, frugibus atque fructibus constabant, Diis ac Numinibus suis obrulisse.

1. Animata.
2. Inanimata.
3. Mixta.

Haec igitur sacrificiorum atque adeo totius cultus siue religionis Ethnicorum materia fuit triplex: Prima animata, ut animalium; altera inanimata, ut plantarum, herbarum frugum & similiarum. Tertia, mixta, ex animalibus videlicet, vel plantis.

Animata est.
1. Rationalis.
2. Irrationalis.
Rationalis dicitur ad ἄνθρωπον.
Irrationalis dicitur ad θῆρα.

Porro animata materia sacrificiorum, est duplex: Animalium nimirum ratione utentium, ut hominum: & rationis expertium, ut bestiarum. Humana enim seu potius inhumana, immania, horrenda & plane diabolica huiusmodi sacrificia cum antiquissima tum omnibus penè gentibus, tam Iudaeis, quam Ethnicis, in toto terrarum orbe communia & usitatissima fuisse ex sacris & propheticis litterarum historiarumque monumentis satis superque constat. Unde in sacris litteris Levitici libro, capite decimo octavo & vigesimo, & Deuteronomio capite duodecimo & aliis, in locis gravissima capitalique poena prohibentur.

Sacrificatus homo integer.

Observandum autem eos, hominem primo integrum & solidum Diis suis offerre fuisse solitos, deinde certas ejus partes siue membra. Prioris generis est hoc, quod Arnobius scribit libro octavo aduersus Gentiles, Infantes in nonnullis Africæ partibus Saturno fuisse immolatos. Item Iouem Latiam homicidio coli fuisse solitum. Quo pertinet id, quod Tertullianus scribit in Apologetico capite nono, Saturnum imprimis humanae victimae delectatum fuisse, qui idcirco tumulus filiorum fuit appellatus. Scribit de hoc etiam Plinius libro septimo capite secundo; & inter alias terrae partes, in Sicilia ac Italia usitatissima fuisse haec hominum integrorum sacrificia significat. Et libro trigesimo sexto, capite quinto, Pænos ad Herculis simulacrum omnibus annis humanam victimam sacrificare fuisse solitos. Sic Cicero in Oratione pro Fontejo, Gallos humanis hostiis Deos placare consuevisse testatur. Quis ignorat, inquit ibidem, eos (Gallos) usque ad hanc diem retinere illam immanem ac barbaram consuetudinem hominum immolandorum? Porphyrius inter alia sacrificiorum humanorum exempla haec profert: Apud Rhodios in honorem Saturni mactabatur XVI. Kalend. Novemb. homo; quod cum per diu servatum fuisset, in consuetudinem abiit. Quendam enim ex his, qui publicam sententiam damnati essent, ad capitale supplicium ad usque Saturnalia virum afferre solent. Idem testatur, in Salamina insula hominem mactari solitum Agraulæ, Cecropis filia. Homines ite tres apud Aegyptiam Heliopolim singulis diebus mactabantur. Quin etiam Lacedaemonii hominem Marti immolabant: & Graeci cum ad bella progredierentur, ab humana cade sue-

runt auspiciari. Haec Theodoretus ex Porphyrio. Philo etiam Historicus scribit, Aristomenem Messenium trecentos olim homines Iovi Ithemio immolasse. Sic Tauri Scythiae pro hostiis Dianae ad venas immolabant, praesertimque naufragos: & quos, ut inquit Athanasius, providentia eriperat, hos ipsi jugulabant. Alii, postquam e bello redierant, capri vos per centurias dividebant, & ex singulis unum sumentes, tot Marti jugulabant, quot ex unaquaque centuria delegissent. Scribit Procopius, apud Thulitas, id est, Thulæ insulae habitatores, suo tempore, hoc est, Iustiniani Imperatoris, victimarum potissimum fuisse, virum quempiam, quem primum in praelio cepissent, Marti sacrificasse, ut quem Deorum maximum ducerent. Sed ea, inquit, est apud hos immolandi consuetudo, ut non solum hostiam mactent, sed in arbore vivam hanc prius suspendant, indeque inter senticeta & vepres projectam, sic variis ac miseris modis excruciendo conficiant. Legimus item paucis ante annis ab Hispanis nautis, orbem lustrantibus, insulam repertam, quam ipsi a Carolo, suo Rege, Carolinam dixerunt, in qua frequentes visebantur statuæ aenea suorum Numinum, quae intrinsecus carvæ, manibus junctis passisque fuerant, in quibus infantes & puerulos, quos Deis illis suis immolabant, includere solebant & crudelissimè incendebant, in carvæis statuæ & simulacrorum igne accenso, & aere calorem concipiente. In Asia Laodiceæ Minervæ virginem mactabant, Arcades Iovi Lycaeum puerum: plerique juxta Boristhenem, recordi animo homines victimas dare & in Deorum sacrificiis humanis ossibus adolere solebant. Blemysæ, Cymbri, Galli, Druidae & Germani, statis diebus humanis hostiis litare & captivorum cruore adolere aras consueverunt. Fuit quoque apud Phœnices & Carthaginenses nimis diu observatum, ut infantes, qui principum filii essent, sorte ductos, regio ornata Saturno immolarent hostias: & quem Sors morti destinaret, subtrahere morti non licebat. Quare multorum civium largis fletibus deplorata fuere funera. Hinc Imilce, Annibalis uxor, cum Aspar ejus esset mactandus filius, apud Silium in calce quarti libri Punicorum dolens ait:

Quae porro hæc pietas, delubra aspergere tabo?
Heu prima scelerum causse mortalibus agris,
Naturam nescire Deum! justâ ite precari
Thure pio, cadisque feros advertite ritum:
Mite & cognatum est homini Deus: hæc tenus oro
Sit satis ante aras casos vidisse juvencos.
Aut si velle nefas Superos fixumque, sedetque,
Me me, quæ genui, vestris absumite votis,
Cur spoliare jurat Libycas hac indole terras?

Ab istis vero sacris cum desissent, postea victi ab Agathocle, Deos propterea subritos arbitrati, ut Numen placarent, ducentos Nobilium filios mactasse feruntur ad aras. Id quod etiam a Cretenisibus factitatum comperimus, ut hominem epulis gravatum ac pueros impuberes, festis diebus, Saturno & ipsi mactarent. In Chio & Salamine, cujus supra mentio facta, mos per multa secula viguit, ut Diomedes & Dionysio homines discerptos jugularent. Eiusdemque Dionysii templum in Arcadia fuit, in quo puellæ ad aram flagellabantur ad necem, sicut & Sparta in ara Orthiae Dianæ pueri. Quinetiam alii ingenti simulacro, viminibus intexto & vivis hominibus oppleto, ac igne succenso, ipsis sedum in modum exanimatis, maximum holocaustoma Diis suis offerre putaverunt. Galatæ & Massagetae non aliter Deos suos ritè consuli arbitrabantur, quam jugulato homine apud aras Deorum: ex cujus casu, tum ex membrorum laniatu, & sanguinis fluxu, futura divinabant. Cymbri noxios homines servatos, sudibus affixos, Diis pro hostiis dabant. Galli, præter Hesium & Theutatem, quos Deos humano cruore placabant, gravioribus morbis aut periculis affecti, ad placandas Deorum iras, aut homines immolabant, aut se immolatos volebant: ad cujus aram etiâ grandævos ætate, victimarum loco profecabant. Thracæ Zamolxin, quæ maximum suum Deum putabant, non alia ratione sibi propitiū fieri arbitrabatur, quam si ad aram facili lancearum ictu homo concideret, eam optimam & Diis gratissimam victimam opinari. Germani quoque ritu barbarico, Mercurio humano cruore litare religiosissimum putabant. Idem etiâ fecisse Senones traditur, qui casu publicè homine, infanda sacra statis diebus celebrabant, his portetis expiari delicta credentes. Persis etiâ, ad habendas suis Diis gratias, veteres juvenes eosque adhuc spæ-

rantes, sub terra defodere, assuetum fuit: quem etiam morem Græcis inolevisse accepimus, ut in anniversaria celebritate Baccho viros homines sacrificarent: quibus ita fuisset immolatus, maximam inter suos probitatis, ac religionis laudem ferebat. Porro Leucadiis hoc commune fuisse quidam tradunt, ut in Apollinis Leucadii sacro ad avertendam Deorum iram, hominē de montis specula deicerent, & in mare præcipitem deolverent. Fuit & id moris Albanis, ut hominem sacris initiatum, qui sanctitate polleret, diu asseratum & opiparē saginatum, apud aras sisterēt eumq; furiali carmine excantatum, de vorumq; additis quibusdam precationibus, cum aliis victimis immolarent. Quin & Britanis longo tempore morem fuisse accepimus, ut conjuges & nurus nudas, & quodam herbarū succo delibutas, ad templa ducerent, & ita supplicarent, capri vorumq; sanguine Diis litaret. At verò Corinthi, supra mille prostitutas in templo Veneris assidue degisse, et inflammata libidine questui meretricio operam dedisse, velut sacrorum ministras Deæ familiaris solitas, memorat est prodrum. Hic tibi mitto sacratas Lydias & Cyprias libidines. Pigeat verò pudetq; referre, Romanos rerum dominos, quibus fœdera, leges & sacra exteris dare nationibus imperium fuit: quanto in errore, & quàm tetra caligine versatus fuerit victor ille gentium populus, & totius dominator orbis, omni superstitioni obnoxius: fascinos & mutinos nedum lunones & Genios quotidie sibi asciscendo, & obscœna numina adoptando: qui etiam extra ordinaria sacra, ex fatalibus libris facere coactus, Græcū & Græcā, totidemq; Gallos in foro boario ad placandas Deorum iras, sub terras viros defodere veritus non fuerit. Licuitq; illi diu in sacris hominem interimere, & Diis immolare, adeo ut Saturnum & ipse, & Latialem Iovem, humana placaret hostia. Cuius simulachrum dum sacrificarent, humano sanguine prolebant: donec Cn. Cornelio Lentulo, P. Licinio Crasso Coss. Senatu Consulto cautum fuit, ne novam inducere religionem, neve hominem immolare, aut humano sanguine litare liceret.

Ex quibus exemplis satis superq; constat, Ethnicos & Barbaros, hostias rationales, id est homines, integros & solidos, eosq; secundum ætatem, sexum & conditionem distinctos, Diis suis offerre consuevisse. Idem etiam hominis partes singulas sive membra Numinibus suis obrulerunt atq; sacrificarunt. Constat enim ex eodem Arnobio, libro antè citato, Diti & Saturno olim humanis capitibus fuisse supplicatum: & Bojos ac Celtas hostis calvariam auro calare, & in eo poculo solennibus libare religiosissimum duxisse: item Lusitanis veterem morem fuisse, ex hominū intestinis exta prospicere, atq; inde omina & vaticinia captare, abscissasq; capti vorū dextras pro munere Diis offerre. Adde quod apud Lacedæmonios sanguine humano ara imbuta fuit: & in Arcadia, Dionysii templo, sacrificii loco, puellæ ad aram flagellabatur ad necem: item quod Bellonæ sacerdotes non animalia hostiâ, nec victimâ, sed suo cruore sacrificant. Gladios enim districtos, utraq; manu tenentes, humeros sibi & lacertos, tanquam fanatici, dissecant, hoc sanguine litari & crimina expiari putantes. Sic prodrum memoria est, Romulum, nunquam vno in sacris, sed lacte libasse. Ac dedicabant virgines Romana, matura viro, compositū capillum Palladi. Træzene verò puellæ Hippolyto crinem consecrabant. In Sicyonia quoq; Sanitatis simulachrum fuit, cui virgines crines refecare, & capillos dicare solebant. Athenienses, cum ex ephebis excessissent, primitias crinium Delphos deferebant: & cum antiquiores comam circa tempora, aut posteriorē crinem Apollini & fluminibus tonderent, ævo succedente Theseus τὰ ἀντὰ, hoc est, anteriorem capillum Delphis dedicavit. Vnde Theseis tonsura prodita est, cuius exemplo iuvenes, cum primum ex ephebis excessissent, anteriorem comam Phœbo, & Aesculapio, aut Libero obrulere primitias. Postea Romani adolescentes magnæ indolis, primæ lanuginis barbam, Diis consecrare usurparunt. Hæc Alexander ab Alexandris. Longum verò hîc esset exsequi, qui Taurorum populorum mores fuerint, ut apud aram hominem sisterent, qui post solennes quasdam preces hominis, caput ejus clavâ ferebant, cruciq; illud affigebant; truncum porro corpus ex ingenti rupe in præceps dabant. Quanta etiam Gentilium hæc insipientia & libido fuerit in hoc sacrificiorum genere, dum in templis coire, & nefandis libidinibus immisceri, ac pudendis genitalibus sacra facere, quod procreationis seminaria essent, nefas non putarent, abunde ex Veneris sacris & Priapi colligere promtum est. Linguam deniq; Mercurio sacrificarunt, de quo supra.

Hujusmodi autem humanas, seu potius inhumanas, & merè diabolicas hostias dubium nō est, quin plerūq; Gentes, cum Deorum suorum, id est Demonum oraculis, suavis & hortatu præcipue,

cipue, tum Abrahami Patriarchæ, qui filium suum Deo, pro singulari sua fide mactare atq; immolare voluerat, exemplo, seu potius κακοζήλια, tum deniq; vaticiniis illis de futura Christi vitima, de qua aliquid audire potuerunt, expiatriçe peccatorum totius Mundi, & reconciliatriçe Dei, irati Mundo ob illa peccata, adducti & impulsivi, fecerint atq; celebrarint.

De his ipsis autem sacrificiis: præsertim autem de scelestis & nefariis Heliogabali, Hadriani, Qui de ne- Valeriani, Iuliani Apostatæ ἀνθρωποθυσία, ἀνθρωπομαρτεία, id est, hominum immolatione saria hæc & divinatione ex mactatorum hominū visceribus, vide Camerarii meditationum historicarum ἀνθρωπο- caput quinquagesimum nonum: ubi & de sacrificiis apud Hetruscos, Gallos & alios populos; hō- θύσια die verò apud Indos Orientales & Occidentales, & novis illis insulis, fieri solitis, multa scribit scripserint. lectu dignissima. De Massiliensibus memoriæ prodrum est: Quoties pestilentia laborabat, unus ex pauperibus sese offerebat alendum, anno integro, publicis preciosioribus cibis. Hic postea ver- benis ornatus, & sacris vestibus indutus per totam urbem ducebatur cum execrationibus, ut in ipsum omnia civitatis mala reciderent: & sic Diis immolabatur. Ab hac consuetudine Gallorum tractum videtur verbum Sacrum, pro execrando & scelesto. Virgilius:

—quid non mortalia peccora cogis

Auri sacra fames?

Plautus: Homini quantum hominum terra sustinet sacerrimo. De his lege etiam Plutarchum de oraculorum defectu: Calium Rhodiginum libro decimo tertio, capite vigesimo tertio: Alexandrum ab Alexandris libro sexto, capite sexto, & Lactantium Firmianum de Religione libro primo, capite vigesimo primo, & libro quinto, capite decimo: item Theodoretū sermone septimo adversus Græcos infideles, sub finem. Meminerunt abominandorum istorum sacrificiorum etiam Eusebius & Augustinus, atq; insup: ex Historicis Q. Curtius libro quarto, Iustinus libro decimo octavo, Orosius libro quarto capite sexto, nec non Plato in Minoe: clarissimus item Zuingerus in Theatro, apud quem, præter superiora, plurima alia exstant exempla eorum, qui homines mactarunt atq; sacrificarunt. Quomodo autem id fieret, & quàm crudelissimè, narrat Diodorus libro vigesimo Bibliothec. & Vives in Commentariis in caput decimum nonum, libri septimi de Civitate.

Nec verò tantum apud gentes profanas & barbaras sed etiam apud ipsum populum Dei, ἄνθρωποι deos nimirum & Israëlitas, execranda ista hominum, & quidem liberorum, immolandiū con- ποθυσία fuerit in valuit atq; viguit: id quod vel hinc manifestum est, quod liberos suos immolare Iudæi usitata olim prohibentur Levitici capite vigesimo, ver su secundo; & quod in honorem Molechi, idoli Ham- etiam popu- monitarum parentes igne filios suos transmisisse dicuntur secundo Regum, vigesimo tertio, ver- lo Dei. su decimo tertio.

Nobis quidem Christianis vitima humana primaria est vitima Christi, qua sola Deus no- Christiano- bis placatus, & totius Mundi peccata fuerit expiata. Huc accedat oportet mortificatio nostræ rum vitima- carnis et cordis corporisq; nostri oblatio, qua Deo fieri debet, de qua Paulus ad Romanos cap. 12. Christi- sic scribit: Παρκαλώ ἐν ὑμῶς, ἀδελφοί, ὅτι τὸ οἰκτιρῶν τὰ θεῶν, παρκαῖσται τὰ σώματα ὑμῶν θυσιᾶν ζῶσαν, ἀγίαν, εὐάρεσκον τῷ θεῷ, ἡ λογικὴ λατρεία ὑμῶν. Καὶ μὴ συζημεὶτε τὰς αἰῶνι τὰς τοῦ ἀλλὰ μεταμορφῶσθε τὴν ἀνακαινώσει τὸ νοῦς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὸ θεῶν ἀληθεῖ τὸ θεῶν τὸ ἀγαθόν, ἢ εὐάρεσκον, ἢ τέλειον, id est, Adhortor igitur vos fratres, per miserationes Dei, ut sistatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, acceptam Deo, rationalem illum cultum vestrum. Et ne vos configurate seculo isti, sed transformate vos per renovationem mentis vestre, ad hoc, ut probeis, que sit voluntas Dei, bona illa, accepta & perfecta. Hæc de ἀνθρωποθυσία, sive immolatione animalium rationalium, quam ipse quoq; Pythagoras summopere, licet Ethnicus, improbat, censens, cæde non litandum: animalia Diis non mactanda: altaria nullius cæde & sanguine imbueda.

Quantum ad Animalia rationis expertia atq; bruta attinet, constat omnis generis animantia, pecora atq; bestias a Gentibus Diis fuisse immolatas, ut terrestres veluti Quadrupedia, & Reptilia: æreas sive cælestes, cuiusmodi sunt aves aquatiles item & ancipites: licet quasdam gentes a bestiarum vel occisione & immolatione, vel etiam manducatione; idq; vel omnino omnium, vel etiam nonnullarum abhorruisse legamus.

Sacrificatæ etiam hominis singule partes.

Caput. Calvaria

Dextræ. Sanguis.

Lac. Capilli, seu crines.

Corpus truncum. Pudenda genitalia.

Lingua. Cause impulsivæ ἀνθρωποθυσίας.

Porca
immolata
Sicut

Omnium autem antiquissima apud Ethnicos animalium quadrupedum sacrificia, (de quibus idcirco primo loco scribemus) iudicant esse porcorum atq; suum sacrificia; de quo animali tradunt, id precipue Circensibus sacrum fuisse, quod Iovem infantem a Rhea matre, ne a Saturno parente devoraretur, absconditum in Creta, lactaverit: & ne pueri vagitus a patre audiretur, grunnitu suo obstiterit.

Sus unde dicitur

Sus porro, inquit Marcus Varro, Græce dicitur $\delta\epsilon$, olim $\theta\upsilon\tau\epsilon\sigma$, a verbo $\theta\upsilon\epsilon\upsilon$, quod est, immolare: quoniam a Suillo genere pecoris immolandi initium sumptum videtur: cuius vestigia, quod initius Cereri porci immolatur, & quod initius pacis fœdus cum feritur, porcus occiditur, & quod nuptiarum initio antiqui Reges ac sublimes viri in Hetruria, in conjunctione nuptiali novam nuptia & novus maritus, primum porcum immolant. Prisci quoq; Latini & etiam Græci idē factitasse videntur. Nam & Romana mulieres, maxime nurrices, naturam, qua feminae sunt, in virginibus appellant porcum, & Græce $\chi\epsilon\iota\sigma$, significantes esse dignum insigni nuptiarum. Ob id etiam Hippocrates & Galenus a verbo $\iota\epsilon\pi\upsilon\omega$, sacrificio, suum $\iota\epsilon\pi\epsilon\iota\omega$, id est, victimam passim vocant; ac precipue Galenus in Methodo & de Temperatura. Ac Muretus lib. 3. variarum lectionum cap. 7. In Cereris mysteriis, inquit, ea fuit consuetudo, ut quisq; pro se Cereri porco faceret: seu, quod animal illud infestum Cereri crederet: seu quod a suillo rostro aranda & in vertende terræ ratio primum accepta esset. Illud etiā observabatur, ut et præpinguis esset, & nulla sui parte manens ac mutilis, quod etiam univēse in toto victimarum genere servabatur. Ergo porcos mysticos seu mysticos vocabant, qui pinguisimi & integerrimi essent. Plautus sinceros sacres vocat. Quare Megarensis ille Aristophanes, qui filias suas pro porcis vendere cuperet, jubet eis, ut sacrum ingressæ ita grunnirent, ut porci mystici esse viderentur. Eadē scribit Erasmus in Adagiis, cuius verba jurat addere: Initiandi, inquit, consueverunt immolare porcum. Suidas ex Aristophane citat:

Sus Cereri immolatus.

Εἰς $\chi\epsilon\iota\sigma$ $\delta\iota\omicron\upsilon\gamma\upsilon\iota$ $\nu\upsilon\mu$ δ $\alpha\beta\epsilon\iota\sigma\upsilon\upsilon$ $\tau\epsilon\pi\epsilon\iota$ $\delta\pi\acute{\alpha}\chi\upsilon\alpha\varsigma$.
Δεῖ δ $\mu\upsilon\mu\theta\lambda\omega\alpha\iota$ $\mu\epsilon$, $\omega\pi\iota\upsilon$ $\tau\epsilon\theta\upsilon\mu\kappa\epsilon\upsilon\alpha\iota$. id est,
Qui porcum emam mihi mureta nunc tres drachmas:
Initiandus sum prius, ac mortem oppetam.

Sus præpinguis & sincerus immolatus.

Sus precipue ab initiandis immolatus.

Item Plautus in Menachmis, porcum sincerū & sacrem immolare jubet eum, quē mente captum significat. Adolescens, quibus hic precis porci veneunt sacres, sinceris, nummū unum en a me accipe: lube te piari de mea pecunia. Nā ego quidem insanum esse te certo scio. Opinor, quod veterum usu, qui cuiuspiam nati Numinis intemperis ageretur, hoc piaculo se solerent purgare.

Sus immolatus etiam Veneri.

Est & Græcis pro verbiis, $\Lambda\phi\epsilon\delta\upsilon\tau\iota\mu$ $\delta\upsilon$ $\tau\epsilon\theta\upsilon\mu\kappa\epsilon\upsilon\alpha\iota$, Veneri suum sacrificia vit: ubi quis offert id munus, quod minimē gratū sit. Invisus quippe Veneri sus, propter Adonis necem. Hinc $\upsilon\sigma\eta\epsilon\iota\alpha$, teste Athenæo, sacrificiū illius celebritas atq; festum ab Argivis, quo suum Veneri sacrificare consueverunt, fuit dictum. Et in mense Majo mercatores Maia, Mercurii parenti, portam impregnatam immolabant.

Hysteria, festum suillum. Porca immolata Maje. Porca præcidanea.

Quæ verò familia purgandæ causâ Cereri immolabatur, porca præcidanea, ut ait Veranius, est dicta: quod pars quædam ejus sacrificiū sit in conspectu mortui ejus, cuius funus instituitur. Ac porcam vel agnum regina sacrorum, id est, Regis sacrorum uxor, inquit Festus, in omnibus Kalendaris Junoni immolabat. Meminit idem & porci propudiani, sic dicti, ut ait Capito Attejus, quē in sacrificio gentis Claudia, velut piamentum & ex solutio omnis contracta religionis est. Fœdus, eodem teste, appellatū ab eo; quod in paciscendo fœdere hostia, precipue porca, necaretur. Virg.

Porca fœdus ferri solitum.

Et casâ jungebant fœdera porcâ: vel quia in fœdere interponatur. Ovidius libro primo Fast.

Porcus immolatus Telluri,

Prima Ceres a vide $\gamma\alpha\upsilon\iota\sigma\alpha$ est sanguine porcæ. Porco Tellurem placari olim solitam, testatur Horatius, secunda epistola: Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant: quo in loco Porphyrius vult porcum pro porca positam. Arnobius libro primo, Telluri, inquit, matris Scrophæ ingens immolatur facta, &c.

Cur Cereri & reliquis Numinibus immolatus porcus.

Quod autem Cereri, Telluri & Bonæ Deæ, Matri Deūm & Magnæ matri, quæ Dea terram significabant, sues; & quidem prægnantes, olim offerebantur, duæ afferri possunt rationes: Una

Vna, quod conveniens gratumq; ei esset hoc sacrificium. Sus enim humi semper volutatur, juxta illud Horatianum: — amica luto sus:

Et ut plurimum est niger; sicut & Terra suapte naturâ nigra est & opaca. Præterea hæc bellua terra fecunditatem egregie adumbrat. Itaq; interdum Cereri porca prægnans cadebatur. Nam ea legitur ad viginti fetus uno partu edidisse. Triginta ea porca pepererat, quæ Aeneæ in Tiberis ripa, prodigii loco, visa est, quemadmodum Virgilius refert.

Aliena ratio est a contrario. Ratio enim, cur aliæ victimæ aliis Diis mactarentur, juxta Serenium, non tantum ad consensum referenda est, quem bellua cum Deo aliquo habet, sed etiâ quod quedam inter eos inimicitia existit. Hæc de causa sunt, qui in Cereris sacrificiis suam volunt fuisse adhibitam, quod scilicet Deæ isti gratum id esset spectaculum, si inimica ejus, ad ipsius pedes mortua jaceret, quæ non solum segetes vastaret, sed & semina ipsa, terræ mandata, devoraret. Eadem quoq; ratione Baccho caper immolabatur, tanquam bestia, vitibus maxime adversa.

Esi vero Sylvanus lacte, ut supra ex Horatio est dictum, fuit cultus: tamen eundem porco quoq; interdum placari fuisse solitum, testantur illa Luvenalis: Cadere Sylvano porcum, quadrante lavari.

Et Satyra secunda: Atq; bonam teneræ placant abdomine porcæ. Termino quoq; etsi Numa Pompilius statuerat, ne ex re animata res sacra fieret: agnam tamen & porcam illi immolari solitam prodidit Ovidius lib. 2. Fastorum; & Horatius: Vel agna festis casa Terminalibus:

ubi Acron, Terminaliorum inquit diem institutum, ut per epularum festivitatem casis agnis fines servari faceret, de quibus plura Festus & Macrobius.

Alia tamen gentes a suillo pecoris & esu & immolatione abhorruerunt. Nam apud Phœnices & ceteros ut in cœnis, sic in sacrificiis a suis abstinere præcipiebatur: & in Mysia Abretani Iovis templum erat, in quo suem comesse aut mactasse piaculare erat, teste Alexandro ab Alexandris lib. 3, cap. 12. Sed de hoc suillo sacrificio vide, si vis, plura a quod Gyraldum, Syntagmate 17 Historie Deorum.

Adde huic Suevetaurilia, sacrificium ex sue, o ve & tauro, toties fieri solitum, quoties milites retenebantur, & exercitus lustratio fiebat, ut docet Livius lib. 7. Hujusmodi sacrificii exemplū & imago exstat in Columna illa marmorea Trajani, Roma in medio foro erectâ, nunc etiâ existente, quæ gemina ejus Imperatoris in Dacos expeditionis rerumq; gestarum insigne est monumentum. Ex illo ipso autem monumento liquet, mascula fuisse ea animalia; quandoquidem illic videre licet arietem & verrem.

Hoc ipso verò, ut hoc quoq; colophonis loco addam, impuri immundiq; animalis sacrificio (a $\tau\omicron\delta\upsilon\sigma\iota\alpha$, cuius & esu & immolatione Deus populum suum sacrosanctum abstinere atq; adeo animis suis pernitius abhorreere voluit) cui magnam Deos suos placandi, res quasvis & personas initiandi, purgandi atq; lustrandi vim tribuebant, satis superq; suam cum natura, vitæ atq; morum, cum reliquorum sacrificiorum superstitionumq; suarum impuritatem atq; spurcitiem prodiderunt ac demonstrarunt. Ipsi, inquit, Ethnici, tanquã sues, si ve porci lutulenti & immundi Diis, seu Demonibus potius suis, seu suis atq; porcis fœdis impuris & immundis, sues merito atq; porcos immolarunt.

Deniq; de jurandi ritu & execrationibus super porcam, quas in fœderibus Romani concipiebant, præsentibus facialibus vide Verderium. Hactenus de $\iota\omicron\delta\upsilon\sigma\iota\alpha$, si ve immolatione suum.

Aggrediamur nunc immolationem boum (sub quibus juveni, tauri, vacca, vituli atque vitule comprehenduntur) quam a Græcâ $\beta\upsilon\delta\upsilon\tau\iota\alpha$ voce Latini, eodē nomine retento, Butyriam appellant, ut, præter alios, Suetonius in Nerone. Vnde & verbum $\beta\upsilon\delta\upsilon\tau\epsilon\iota\upsilon$, quod duo significat. Primò bovem immolare: deinde, quoniam bovem immolare non erat nisi divitum atq; Regum, in genere quodvis magnum, splendidum & sumtuosum sacrificium facere significat (cujusmodi erat Hecatombæ) quo verbo Aristophanes in Pluto & Arrianus usus est; quod Grammatici a $\beta\epsilon$, particula, quæ intendendi vim habet, derivant, ut $\beta\epsilon\lambda\mu\omicron\nu$, $\beta\epsilon\sigma\omicron\upsilon\kappa\omicron\nu$, $\beta\upsilon\tau\epsilon\iota\upsilon\alpha$ dicunt, cum magnam famem, sicum, & sitim significare volunt.

De hac porro specie animalis, nempe bovis, nō tantum in utraq; hac re divina; Nestoris qui-

Ratio.

Porcus Sylvano quoq; immolatus.

Porca immolata etiam Terminalino.

Phœnices & ceteros ut in cœnis, sic in sacrificiis a suis abstinere præcipiebatur: & in Mysia Abretani Iovis templum erat, in quo suem comesse aut mactasse piaculare erat, teste Alexandro ab Alexandris lib. 3, cap. 12. Sed de hoc suillo sacrificio vide, si vis, plura a quod Gyraldum, Syntagmate 17 Historie Deorum.

Suevetaurilia, sacrificium ex sue, o ve & tauro, toties fieri solitum, quoties milites retenebantur, & exercitus lustratio fiebat, ut docet Livius lib. 7. Hujusmodi sacrificii exemplū & imago exstat in Columna illa marmorea Trajani, Roma in medio foro erectâ, nunc etiâ existente, quæ gemina ejus Imperatoris in Dacos expeditionis rerumq; gestarum insigne est monumentum. Ex illo ipso autem monumento liquet, mascula fuisse ea animalia; quandoquidem illic videre licet arietem & verrem.

$\tau\omicron\delta\upsilon\sigma\iota\alpha$, si ve immolatio suum. Hactenus de $\iota\omicron\delta\upsilon\sigma\iota\alpha$, si ve immolatione suum.

Butyriam immolatio boum.

Bovem immolatio crebra olim.

dem apud Homerum; Argonautarum verò apud Apollonium, sed etiam apud Ethnicos ferè omnes crebra frequensq; facta est immolatio; de qua Plinius libro octavo, capite quadragesimo quinto dicit opimas esse victimas, & lautissimam Deorum placationem.

Nestor immolavit bovem iuveneam.

Primum igitur hoc loco legimus Minervæ Nestorè, & Apollini Argonautas boves immolasse: & Minervæ quidè bovem iuvenem, id est, iuveneam; quæ Eustathius ἐνιαυσιαίου, si ve ενδς μόρον ετρας interpretatur, id est, unius tantùm anni; itemq; ἀδ μάρτυρ & ἀδ ἀμασον, hoc est, interprete ipso Homero, ἡδ ἔρω ἑπὶ ζυγὸν ἠγαθὸν ἀνὴρ, indomitam, nondū iugo subactam: cuiusmodi hostias Latini Injuges vocat, & Virgilius intactas cervice iuvenças: Homerus verò ἠέστας ἀνετήτας, quæ nondū stimulum expertæ sunt. Pausanias boves ἠέστας vocat, eodè teste, φαρλάδας, ἀδ μιδάδας, νομάδας. Conveniebatur autem huiusmodi hostia, ut inquit Eustathius, Minervæ ἀεινία ζῶν ἡδ ζῶν, id est, semper juvenescenti atq; conjugii experti. Testatur idem Arnobius, inquit: Telluri matri scrofa ingens immolatur facta: Minervæ virgini virgo ceditur vitula, nullis unquam stimulis, nullius operis excitata conatu. Aliàs, ut hoc quoque addam, bos jam iugo subactus non purus habebatur. Agamemnon Iovi sacrificavit πάντα τρέπον, Iliad. B. id est, quinquennalem: quæ insignis victima ducebatur.

Argonautæ binos boves immolarunt.

Argonautæ verò boves immolarunt Apollini simul & Neptuno. Est enim, ut Eustathius inquit, bos, si ve taurus οἰκείον θύμα τῆς θαλάσσης, victima mari familiaris: id quod Herodotus quoq; docet his verbis: σφαγῆ ἀμφοῖν τῆς θαλάσσης τᾶν ποῖ, Mari mactari soliti tauri.

Bovum immolatio variis ac diversis generibus usitata: præsertim Ethnicis.

Porro et alias gētes atq; personas. (Nō de hac quoq; immolatione latinis aliquāto videtur esse dicendū) hoc genere sacrificii usas esse passim apud autores cūm sacros, tum profanos legimus: id quod de Agamemnone præcipue & Alcinoe idè Homerus testatur, eos nimirū Iovi bovè immolasse: et de Pythagora Cicero, qui bovè immolavit Musis. Sic Plutar. tradit Aegyptios Typhoni boves rufas mactasse. Et de Lacedæmonis traditur, eos Marti bovem immolasse, quādo videlicet aliquo strategemate victoria potiti essent. Sic bove aurato XVIII. Aug. placabatur Romæ: et Herculi mactabatur in ara apud eosdè maxima iuvençus indomitus: in quo sacrificio Prætor aut Pœtifex, qui rem divinā facit, solā lauro, nec alia fronde coronabatur: cūq; mulierib. adesse sacris & rē divinā facere omnib. ferè liceat; huic tamē sacrificio adesse, vel exta tāgere, aut vesci, aut solennia etiā videre, religio nō permittēbat. De hoc sacrificio & variis ejus ceremoniis lege Alexandrū ab Alexandris lib. 2. cap. 14. Idè testis est, Iovi a Flamine diali omnib. Idib. bovè candidum & ex agro Falisco, vel Mevania immolatu: qui & Hordaliū dierum festorū meminuit, in quib. hordæ, hoc est, prægnātes immolabatur boves, etiā in dieb. atris & nefastis, in quib. aliàs nullū sacrificiū ritè fieri poterat. Sic Telluri, terræ Deæ, mense Aprili Romani bovem fordā, id est, gravidā mactabāt, vaccasq; prægnātes: ex quib. vitulos, a ministris enectos, maxima virgo cremabat. Hinc Fordicidia festa: in quib. hostias, quæ uterū ferūt immolare solebāt; quorū meminuit idè Alexander ab Alexandris. Mercurio quoq; Philetio (sic dicto a tēplis, quæ ab osculo nuncupata sunt Philetia Branchi pueri Apollinis dilecti, si ve, ut alii volūt, filii.) Arrianus cū suis sociis Trapezunt, antequā vasti maris Euxini navigationē periculosissimā iniret, bovè immolavit. Fuit autē hic veterū mos, ut quoties grave aliquod, longū, periculosūq; iter esset suscepturi, primò Diis sacra facerēt, vel bovè, vel aliā beluā immolata: quæ idcirco ab illis ἐξόδῳ appellabatur. Eiusmodi nō tantūm Arriani huius, sed & Xenophontis olim atq; Cyri, & Argonautarū, quorū supra meminimus antequā navigationem suā maris iniret, sacrificia fuerūt. De hoc sacrificio lex etiā opimorum spoliōrū in libris Pontificū loquitur: Cujus auspicio classe procincta opima spolia capiuntur, Iovi Feretrio dari oporteat, & bovem cedito, qui cepit aris descenda. Secunda spolia in Martis aram in campo, Solitaurilia utra voluerit, cedito. Tertia spolia Iano Quirino agnum marem cedito centum, qui ceperit ex ere dato. Festus.

Pertinet hūc, quod Lunæ taurus quilibet: cuius quidè cornua similia videntur tauro: & Iunoni taurus albus olim cadebantur: e contra, quod vitulū ne quis Dianæ immolaret, lex erat: & quod ἐκατόμυλαι χιλίομυλαι, c entenūm & millenūm mactatorum boum sacrificium inde natiūm etiā de cuius quidem centenariū numeri sacri præstātia vide epistolam Iuliani ad Sarapionē. Legimus tamen etiam Minervæ taurum album immolatum fuisse Romæ: & Veneri Cornutæ apud Tusfas gentem Aegyptiam, vaccam quam vis; (apud alios tamen Aegyptios vaccam immolare

erat nefas.) Proserpinæ verò vaccam sterilem. Testatur hoc Virgilius in sexto Aeneidos: Sterilemq; tibi Proserpina vaccam.

Et Aur. Prudentius in primo contra Symmachum:

Rapta ad Tartarei thalamum Proserpina Regis, Placatur vacca sterilis cervice resecta.

Seneca quoq; testis est, principes victores taurorū & vitulorū ingentē numerū Diis suis mactasse.

Nec verò tantūm immolatio hæc boum, taurorum, vitulorum, & vitularum apud Gentiles in usu fuit: sed etiam Israelitis hanc Deus exprobrat apud Hoseam Prophetam, inquit capite duodecimo, versu duodecimo: In Gilgale boves sacrificant, scilicet Diis suis alienis: quasi dicat, nullus est locus non impurissimis sacrificiis illis & altaribus Ethnicorum profanatus.

Hactenus dictum est etiam de βεθουσια, si ve immolatione boum, & reliquarū ejus specierum: quod sacrificium, etsi a plerisq; gentibus magnifico, splendidoq; apparatu & frequenter, rebus præsertim in arduis & magni momenti, fuit celebratum, & factum: tamen apud nonnullas ipsum illicitum atque nefarium existimabatur. Solonis quidem lege de bovè nulli Deo sacrificare licebat, quia animal putaretur innocuum, colonū, laboris humani socium. Tanta enim venerationis Veteribus quibusdam fuit, ut æquè capitale censerent bovem, ac civem mactasse. Sic Aegyptii bovem, Apin dictum, summa veneratione coluerunt, ut testis est Plinius libro octavo. Homerus cecinit, Apollinem, si ve Solem, Vlyssis sociis graviter succensuisse, quòd illi bovem, animal τροφῆς ποσειδῶν occiderint, de quo Cælius Rhodiginus libro duodecimo, capite primo. Postea tamen, bovis sacrificia crebrò admodum frequentata & celebrata fuisse legimus, ut ex inductione superiorum exemplorum splendidissime elucet: quibus addè, colophonis loco, Bovem primò a Prometheo occisum fuisse, secundum nonnullos: quidam Erechteum, Athenis imperantem, primū omnium in Iovis Polei ara bovem immolasse ajunt: unde Βεθουσια, vetus festū sit profectum; de quo Gyraldus Syntagmate decimosextimo Historiæ Deorum sic differit: Βεθουσια festi vitas quedā fuit apud Athenienses, quæ in Dei Polei, id est, Iovis Polei honore agebatur: in his bos mactabatur ab eo, qui ex re βεθόν & id est, bovicida dicebatur. Festū istud ob vetustatem desitum nomē tantummodo retinuit: siquidè cū prius bos cederetur, mox papanon pro bovè offerebant: papanon ipsum, id est, placentā nuncupantes bovè, ut ex Hesychio constat. De Buphonis verò meminuit in Nebulis Aristophanes, ἡ βουχὸν δὲ, & βεθουσιῶν, Et Cecidæ, inquit, & Buphonorū. Hæc ille.

Buphonia, festivitas quæ boves cadebantur.

SEQVITVR nunc Ἴτροδοσια, si ve equorum immolatio. Hæc immolatio non minùs frequens & usitata olim Ethnicis fuit, quàm illa boum, si ve taurorum. Hinc Romæ Idibus Decembribus, a ludis Circensibus, dexter equus, qui vicerat, sacer Marti immolabatur, præcisamq; caudam quispiam ad Reginam appellatam portabat, aramq; sanguine conspergebat. De capite quidam a Sacra via, alii a Suburra descendentes depugnabant. Vtrum, ut ajunt nonnulli, quòd equo captam arbitrentur Trojam, equum multabant, ut qui

Ἴτροδοσια, immolatio equorum, 1. Apud Romanos.

Troja mixta essent soboles præclara Latinis:

An quòd ferox, bellax, & martialis equus sit, gratissima & maximè congruentia Diis immolant? Immolatur victor, quòd victoria auctor hic sit Deus: vel potius, quòd stabilitatis opifex Mars sit: ac superant, qui locum tenent in acie, illos qui deserunt locum & fugam capiunt: puniuntq; ut timiditatis occasio pernicitas, discentq; per ænigma eam fugientibus non esse salutarem. Hæc Plutarchus in questionibus Romanis.

Ab hac consuetudine immolandi equos, October equus, Festo teste, appellabatur, qui in cæpo Martio, mense Octobri, Marti quotannis immolabatur, de cuius capite maxima erat contentio inter Suburbanos & Sara vienses; ut hi in regia pariete: illi ad turrim Mamiliam id sigerent: cuius cauda ut ex ea sanguis in focum distillaret, participandæ rei divinæ gratia, magna celeritate perferrebat in regiam. Equum autem hostiæ loco quidam Marti bellico Deo sacrari dicebant, non ut vulgus putabat, quia velut suppliciu de eo sumeretur, quòd Romani Ilio sint oriundi, & Trojani ista effigie sint capti.

Equus Octobris quis.

Paulus præterea testatur, Romanos solitos fuisse equi istius Idibus Octobris, in campo Martio, immolari caput panibus redimisse, quia sacrificium fiebat ob frugum eventum, & equum potius, quàm bovem fuisse immolatum: quòd hic bos frugibus pariendis esset aptus.

Ἰν το θυοία, immolatio equorum apud alias gentes.

Nec verò tantum Romanis, sed multis etiam aliis gentibus equum hostiarum numero habitum fuisse testimonio sunt, ut inquit Festus, Lacedaemonii, qui in monte Teygero equum Ventis immolabant, ibidemq; adolebant, ut eorum flatu cinis ejus per finis quam latissime deferretur: Et Salernini, apud quos Menxanae Iovi dicatus vitus conficiebatur in igne: Et Rhodii, qui quotannis quadrigas Soli consecratas in mare jaciebant, quod is tali vehiculo Mundum feratur circum vehi.

Sic Persae equo placare fuerunt soliti, teste Ovidio in Fastis:

Placat equo Persis, radiis hyperiona cinctum.

Et Strabo libro undecimo equum a Massageris Solis victimam mactari scripsit. Idem Herodotus a Scythis fieri tradit. Philostratus in Heroicis refert, Palamedem Graecis praecepisse, ut orienti Soli equum candidum mactarent. Parrhasii tamen in Arcadia Apollini Epicurio, id est, auxiliari aprum sacrificabant, de quo postea. Myti quoque non nisi immolato prius equo & litato extisq; depastis vota conceperunt. Sic Gothos, testatur Johannes Magnus libro primo capite decimo tertio, processuros in praelium, equos ad aras immolare fuisse solitos: quorum abscissa capita contisq; excepta, subjectis stipitibus distentos faucium rictus ante acies praeferebant.

Ad hunc morem equos immolandi alludit etiam Aventinus lib. 1. Annaliu Bojorum, sic scribens: Vnus ducum Maesorum, qui per Marcum Crassum victi sunt ante aciem postulatō filicio: Qui vos, inquit, estis? Responsum in vice, Romani rerum domini. Et illi, Ita, inquit, fiet, si nos viceritis: et statim ante aciem immolato equo, coeperunt vota, ut caesorum ducum extis et litaret et resceretur.

Ἰν το θυοία, immolatio asinorum. Apud Carmanos. Apud Scythas. Apud Romanos.

Ἰν το θυοία porro si de immolationem equorum excipit Ἰν το θυοία, si de immolatio asinorum. Nam etiam hoc animal legimus apud Gentiles certis Diis ac Numinibus fuisse consecratum. Hinc quia & a Carmanis Mars colebatur: huic autem equos immolare Veteres solebant, quibus quidem illi carent; ideo asinos, quibus in bello uterentur, illi sacrificabant, ut Strabo in XV. scribit. Scytharum quinetiam hostias fuisse asinos testatur Arnobius. Priapi quoque hostia fuit asinus, propter membri virilis magnitudinem: cujus fabulam vide apud Lactantium Firmianum, & Ovidium in Fastis, qui inter alia sic canit:

Ceditur & rigido custodi ruris asellus: Vbi per custodem ruris Priapum intelligit, de quo officio ejus dictum est supra, cum de Diis agriculturae ageremus.

Ac ulia quidem fuerunt propria & ordinaria huic vel illi Deo offerri solita: alia extraordinaria pro re, loco atq; tempore. Ut, exempli gratia, Priapi hostia propria fuit asinus, ut paullo antea dictum est: Eidem tamen sacrum fiebat & vitula & hirco hirsuto, & saginato agno: quae impropria & extraordinaria sacra illi fuerunt habita. Sic in Priapis:

— Puer domini florentis agelli

Poma Priapo offert, &c. Lectum etiam in historia est, ab Hyperboreis

Apollini asinum immolari: cui sententia astipulatur Callimachus.

Ἰν το θυοία, id est, pingues Apollinem oblectant asinorum jugulationes. Sed & de Hyperboreis Pindarus in Pythia:

Παρ' οἷς ποτὲ παρσεύς ἐδ' αἰσατο λαγύτας

Δώματ' ἐσελθὼν κλέϊτας ὄνων ἐκατόμβας.

Vide Caesium Rhodiginum libro trigesimo, capite vigesimo primo antiquarum lectionum.

Fuit autem hoc quoque sacrificii genus Gentilibus valde conueniens, quos non mirum est, asinina sua stupiditate asinos Diis suis, qui & ipsi asini fuerunt, sacrificasse.

Ἰν το θυοία, immolatio mulorum & camelorum.

His adde mulos & camelos: e quibus Romani in Consulibus mulum suo sacrificio immolabant, quod hoc genus quadrupedum primum vehiculo junctum fuisse diceretur: Camelos autem praesertim pingues, Arabes sacrificant in ara Ignoti Dei, sicut nupturae virginibus camelis. Heroibus vero tauro, capro & ariete litant.

Atq; hoc quidem modo majora, quae vocant pecora, ut boves, equos, asinos, mulos & camelos, veteres Gentiles Diis suis sacrificarunt atq; immolarunt.

Idem etiam sacrificarunt minora, ut sues (de quorum sacrificio, quia omnium primum & antiquissimum perhibetur, primo est dictum) oves, agnos vel agnas, hircos, capros vel capras, verres, arietes & similes. Ac oves quidem Iovi & Dianae immolabantur: Iovi, Idibus unius cujusque mensis: unde & ovis Idulis, lingua Hetrusca est dicta, & Idus ipsas nonnulli volunt dictas. Dianae vero

immo.

immolabantur oves a Persis, quae ideo Persia, vel Persica seu Persea est nuncupata; de qua sic Dioscorus: Colitur, inquit, & a Persis plurimum Diana, cui mysteria instituerunt Barbari; quae, ut ait, ad suum usque tempus Persea dicebantur. Sed enim Dea haec trans Euphratem colebatur summa religione & cultu, cui sacra pascebantur oves, nullo custode. Quin & Aelianus scribit, quod cum Samis aurum furto sublatum ovis inuenisset, Mandrabulus Samius Iunoni ovem consecravit.

Praecipue autem agnos vel agnas olim sacrificarunt: eo quod sit hostia pura & immolationi apta. Unde agnus a Graeco ἀγνός, pium, purum & castum significat: quamvis alii ex Graeco ἀγνός deducant; quod nomen apud majores communis fuisse generis, sicut & lupus fuit, quod venit ex Graeco λύκος, testatur Festus. Isidorus tamen, ut hoc quoque addam, Latinos hoc nomen habere putat, eo quod praeter ceteris animantibus matrem agnoscat, adeo ut, etiam si in magno grege erraverit, statim balatu recognoscat vocem parentis. Ceterum Iovi & Minervae de agna res divina fiebat; Iovi quidem de agna bima: Minervae vero Tubilustrio die, quo turba lustrabantur. Iuvenalis de hoc sacrificio:

— Ni veam reginae ducimus agnam

Par vellus dabitur pugnanti Gorgone Maura: Id est,

Palladi, quae Mauriana Gorgone, capite Medusae usa a Poetis fingitur. Athenienses quoque annua solennia tauris & agnis celebrare solebant, ut ait Alexander.

Ad hircos deinde seu capros quod attinet, constat Lusitanos eis potissimum in sacrificiis, quae Tegeoducia Marti fecerunt usos. Sic hircus coleatus Pani sacrificabatur, qui ad specus agebatur, in quo Pan ipse diversari putabatur, ut docet Lucianus. Quin etiam Dionysio, seu Baccho hircum vel caprum mactabant, quod hoc animalis genus maxime vites rodit; unde illud est:

Vite caper morsu Bacchi mactatus ad aras

Dicitur ultoris, &c.

Virgilius in Georg. secundo:

— Baccho caper omnibus aris

Ceditur, & veteres inveniunt proscennia ludi.

Et mox idem:

Ergo rite suum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis, lanceisq; & liba feremus,
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,
Pinguiaque in verubus torrebimus extra columnis.

Hinc etiam Prudentius contra Symmachum:

His nunc pro meritis Baccho caper omnibus aris

Ceditur & virides discidunt ore chelydros.

Ovidius in Fastis:

Rode caper vites: tamen hinc cum stabis ad aras,

In tua quod spargi cornua possit erit.

Meminit hujus victimae, Baccho offerri solite, etiam beatus Cyprianus de duplici Martyrio, inquiens: Non levius crimen Christianorum est, cogere ad ebrietatem, quam hircum Baccho immolare. Pertinet huc quod Fauno res sacra fiebat de haedo & vino, nonis Decembris: unde celebritas haec Faunalia dicebatur, ut Acron Porphyrioque consentiunt. Horatius libro tertio Carminum ad Faunum ipsum sic canit:

Si tener pleno cadit haedus anno,

Larga nec desunt Veneris sodali

Vina cratera, vetus ara multo

Fumat odore.

Et mox: Cum tibi nona redeunt Decembreis.

Alii tamen etiam agno eidem sacra facta volunt.

Capras praeterea frequenter Diis suis atque Numinibus mactarunt & obtulerunt: id quod Anaxagoras cum ex Alexandri testimonio manifestum est, tum ex Pausania & aliis. Alexander libro immolatio caprarum, capite duodecimo testatur, in Pedasia, regione Cariae, cum Iovi Lycæo statâ die sacrificetur, capram e Pegaso sua sponte ad sacrificii locum venire & se immolandum sistere. Et Pausa-

nas in Laconicis refert, solos e Græcis omnibus Lacedæmonios solenne habere Iunonem colere, quam Aegophagam nominant, eidemq; capras immolare. Herculem quidē produnt, primum templum dedicasse, & Deæ capram mactasse. Id illum fecisse, quod contra Hippocoontis filios pugnanti nihil Iuno adversi objecerit, cum perinde atq; in aliis certaminibus contra pugnaturam putasset: capram verò fecisse, quod aliæ victimæ non suppeterent. Idem testatur in Bæoticis, Potamis, urbe Bæotia, fuisse olim Liberi patris aedes, cognomine Aegoboli, id est, capram cadentis. Ita enim aliquando accidit, ut, dum sacrificarent per temulentiam, eò recordia processerint, ut ipsum Liberi patris sacerdotem occiderint. Quod piaculum cum atrox pestilentia consecuta esset, ex Delphici Apollinis responso, puerum Libero jam pubescentem mactandum acceperunt. Sed non multis post annis Deum ipsum capellam pro puero supposuisse.

Æsculapio verò de capra res divina imprimis fiebat, quoniam capra nunquam sine febre esse dicitur. Salutis autem Deus Æsculapius. Sed & Iovi una, sicut Apollini duæ albæ capræ aurata cum bove XVIII. Augusti immolabantur.

Κεριοθυσία Porro etiam arietis & verri immolandi consuetudo apud Ethnicos, Ægyptios præsertim, immolatio arietum. frequentata & celebrata fuit: quibus adde Gallos Cisalpinos, qui Marti verrem immolarunt. Ac Aries vel ἄριος, id est, a Marte vocatus est, eò quod Marti potissimum hoc pecus immolatum est: si ve quod apud Latinos in gregibus masculi mares dicuntur: vel etiam quod hoc pecus a Gentilibus non tantum in Martis honorem, sed etiam aliorum Deorum fictitiorum primum aris est immolatum. Aries, quod aris imponeretur. Unde est illud:

— Aries mactatur ad aram.

Κεριοθυσία Minoribus pecudibus adde canes; quorum immolatio non minus frequens & usitata olim immolatio canum, usitata apud Romanos. fuit apud Ethnicos & Gentiles, quam reliquorum pecudum minorum. Plutarchus testis est in Quæstionibus Romanis, Lacedæmonios Neptuno immolasse canem, & Bæotiis, canem in duas partes dissecto per medium, ira expiationem fuisse. Idem & Caribus: ut extra Diis offerre in usu haberent. Inde proverbium, Carica victima. Sic Gynecie Romani pro his, qui domi nascuntur, canem immolabant. Est autem Gynecia, quam Romani Bonam Deam vocant, que ex corruptibilibus generationes facit. Cui cum res divina fit, optant neminem bonum fieri, qui domi nascatur. Idem Romani in Lupercalibus canem Pani immolare fuerunt soliti, mense Februario; quia Lupo canis insensus est, & in expiationibus canem litatum legimus apud Plutarchum. Inde fortè quod Lupercos allatrarent & interpellarent canes per urbem discurrentes, aut etiam quia Pani, cui sacrificium hoc celebrabatur, acceptus esset ob caprarum greges canis. Idem porro Romani ad placandum Caniculæ sidus, frugibus inimicum, mactabant canes: quas si ruffe non sunt, puras non putarunt: quod sacrum Canarium augurium nuncuparunt. Festus: Rutilæ canes, id est, non procul a rubro colore immolabantur, ut ait Atejus Capito, canario sacrificio pro frugibus deprecandæ sævitæ causâ sideris canicula. Pro frugibus quoque & pecoribus, ut rubigo advertatur, lactenti catulo sacrum fieri con venerat: idq; Robigalibus per Quirinalem flaminem sacrum extra urbem fieri: in quo super extra canis thus & merum infundere mos erat. Tales quoque catulos, recens editos, tam in adjicialibus, quam Deorum cœnis eos sæpe adhibuisse testatur Alexander libro tertio, capite duodecimo. Idem Manæ Genetæ canem immolabant, votumque faciebant, ne quis dominatorum bonus esset, id est, mortuus. Nam eo loco Plutarchi in Quæstionibus Romanis, quæstione quinquagesima secunda, aliis que in locis Bonus ponitur pro mortuo.

Panegyris canum. Pertinet huc Panegyris canum, a Romanis mense Augusto celebrari solita, quia ἀνάλατος, id est, sine latratu egerant, cum Capitolium a Gallis occupatum esset, anseribus ampliter sonoreq; clamantibus. Tunc ergo viras canes cruci sambucina affigebant, atque inter aedes Iuventutis & Sumani singulis annis Romæ, anserem insidente, deferebantur.

Immolatio canum, usitata apud reliquas etiam gentes. Nec verò tantum Romani canino hoc sacrificio plurimum usi & delectati fuerunt, sed etiam Græci, qui Hecate Chthoniæ canem pro domi nascentibus immolabant (sicut Romani, ut supra dictum, Manæ Genetæ: licet diversimodè quidem. Nonnulli enim Proserpinam existimantes, ei de cane sacra faciebant, ceteræ Deæ inferæ. Nam ut Plutarchus quodam loco in quæstionibus infert, Veteres hoc animal impurum omnino esse putaverunt. Unde cælestium Deorum nulli

nulli prorsus canis consecratus sit. Argivos etiam Socrates ait Lucina rem sacram cane fecisse ob pariendi facilitatem. Quin cane Græci in omnibus ferè piaculis usi fuerunt pro piaculari hostia. Catuli Hecate inter alia purgamentis offerebantur expiandosque catulis tangebant, quam februationem, id est, purgationem, seu lustrationem, Græcè ἀεὶνλασιμόν, id est, circumcaulationem vocarunt, quod ex catulis sacrum fieret, ut Plutarchus scribit.

Canem porro Marti Enyalio mactabant Lacedæmonii, ut ait Pausanias in Laconicis. Scribit enim ephebos Lacones, cum pugnam essent inter se inituri, Marti canis catulum immolasse, Deo scilicet validissimo, victimam validissimam, & cicurem se dicere arbitrantes. Subdit idem, catulos non sacrificari a Græcis, Colophonis exceptis, qui catellam nigram nocturno tempore immolabant Trivia. Sed de canibus apud Græcos & alios secus, quam Pausanias tradit, sacrificatum fuisse, ostendunt cum superiora exempla, tum Sabæorum & Thracum; de quibus Ovidius sic canit:

Extra canum Trivia vidi libare Sabæos

Et quicumque tuas accolit Aemene vires.

Sic igitur, ut hoc quoque addam, Gentiles canina impudentia atque rabie, caninis sacrificiis fuerunt delectati.

Nec verò domestica tantum & mansueta animalia, sed etiam feras Diis suis immolarunt. Vistata omnium etiam ferarum immolatio. Sic enim, exempli gratia, aprum Parrhasii in Arcadia Apollini Epicurio, id est, auxiliari: ceravam Diana. (Hæc enim ei victima pro Iphigenia data fuisse creditur.) lupum, ut etiam picum Latini, Marti dicabant atq; sacrificabant.

Atque hæc quidem de κεριοθυσία, hoc est, immolatione animalium Quadrupedum satis: sequitur ut nunc secundo loco agamus de ὀπιδοθυσία, hoc est, avium immolatione: quarum quidem omnis generis Gentiles Diis suis offerre fuerunt soliti: inter quas celebre valde & usitatatum apud eos fuit sacrificium galli gallinacei, qui partim Nocti Deæ sacrificabatur & nocturno tempore, juxta illud Ovidii in Fastis:

Noctæ Deæ Noctis cristatus ceditur ales

Quod tepidum vigili provocat ore diem.

Partim verò a Lacedæmonii Marti: quando aperto Marte vicerant; quando verò strategemate, bovem immolabant: id quod ab eis non sine ratione fiebat, quod pluris aestimabant incruentam victoriam, quam cruentam. Idem, & quidem albus, Æsculapii quoque fuit victima. Sed & Gallinæ: & hæc quidem rostro nigro, nigris que pedibus & digitis imparibus. Si enim luteo essent rostro vel pedibus, impura putabantur ab aruspicibus. Verum & Iovi & Cybeli & Mensi interdum dicatus fuit. Est & apud Plutarchum in libro Iſidis & Osiridis, ubi de Anubi agit & Hermanubi: Ad hunc, inquit, inferiora sicut ad illum superiora pertinent. Quapropter illi candidum gallum; huic croceum immolant. Sed Pyrrhus quoque rex, cum splene laborantibus mederetur, albo gallo sacrum peragebat. Porro non modo Aristophanes in Pluto, quomodo sacra fierent & sanarentur agroti in templo Æsculapii docet, sed & Philostratus in vita Apollonii Tyanei, & alii plerique.

His adde, quod Pythagoras quandoque Iovi gallum albis plumis immolasse dicitur, licet ejus symbolum hoc quoque fuisse constet, Gallum enutrias, sed ne sacrifices. Legimus item apud Pausaniam, Troezenios, gallo albis alarum pennis discripto, Africum ventum e sinu Saronico agrum & vineas perflantem, nosque pampinos acriter torrentem, placare. Sic Socrates Mercurio gallum gallinaceum immolari iussit: forsan per contemptum, cum idem affirmavit Deum nequaquam victimis indigere.

Anseres quinetiam, ad placandos Deos, sacrificiis adhibiti fuerunt, quod vigilantie symbolum Anseres immolati. hæc avis fuerit. Is autem Iſidi, Deæ Ægyptiorum, quæ & Luna putabatur, ab aliquibus Ceres, mactabatur, jecurq; illi apponebatur, ut Herodotus & Ovidius testantur: tametsi Macrobius aliiq; nonnulli asserant, Ægyptios thure & precibus Deos placasse.

Pertinent huc tetraones, quos Plinius decimo libro inter genera anserum recenset; cujus verba hæc sunt: Decet & tetraonas suos nitor, absolutaq; nigritia: in supercilis cocci rubor. Tamen pleriq; omnes Pliniani codices non Tetraonas habent, sed Erythraonas,

Phœnicopteri & pavones immolati. Præter hanc hostiam e terraonibus, Caligulam sibi generatim per singulos dies immolari voluisse etiam phœnicopteros, pavones, numidicas, meleagrides, phasianas, Suetonius testatur in eius vita: ubi per phœnicopterum, avem intelligit, cuius linguam optimi esse saporis Apitius docuit, nepotum, ut Plinius ait, altissimus gurgis. De phœnicoptero Martialis libro decimo tertio.

Dat mihi penna rubens nomen: sed lingua gulosis

Nostra sapit, quid si garrula lingua foret?

Iuvenalis: Et Scythica volucres, & phœnicopterus ingens.

Numidica immolata. Per Numidicas verò gallinas Africanas intelligit, quæ a plerisque Numidica dicuntur, quæque, ut docet Columella, non eadem sunt, sed Meleagridibus similes, nisi quod rutilam cristam capite gerunt, quæ sunt utraque in Meleagride cerulea. Varro autem in tertio de re rustica, gallinas Africanas Meleagrides esse tradit. De Meleagridibus hæc Plinius in decimo, supra citato: Simili modo pugnant Meleagrides in Bœotia Africa: hoc est, gallinarum genus gibberum, variis sparsum plumis, quæ novissimæ sunt peregrinarum avium in mensas receptæ propter ingrærum virus: verum Meleagri tumulus nobiles eas fecit: ubi Tranquillus, sentiens cum Columella, separat Meleagridas a Numidicis. Nam se junctim potius, quàm conjunctim singula hæc legi debent. De Numidica sic ait Petronius arbiter:

Gallina tibi Numidica: tibi gallus spado.

Phasianæ immolatæ. Sed & phasianas immolari debuisse Caligula Suetonius tradit; quas constat a Phasi fluvio Colchorum phasianas nominatas, unde primum transportatam se phasiana testatur apud Epigrammatistam. Adrianus, ut hoc quoque addam, tetrapharmaco, vel potius pentapharmaco usus est, quod cibi regii genus est, constans ex rebus quinque, hoc est, sumine, phasiano, pavone, crustulato & aprugna. Obiter etiam hoc libet addere: Antonius Geta habebat istam consuetudinem, ut prandia parari juberet, per singulas litteras, veluti per f. ut ita edulia omnia, quæ inciperent ab ea littera, apponerentur, ut fasianus, farrata, ficus, ficedula: & modo per a, ut anser, anas, &c. modo per p, ut pullus, perdix, pavus, porcellus, &c. Alexander Romanus Imper. diebus tantum festis phasianum adhibuit in mensa.

Columbæ immolatæ. Sed redeamus ad epulum sacrum, nempe sacrificium. Ad hoc præter gallos, gallinas, anseres & reliquas aves, de quibus modo dictum, adhibita etiam fuerunt albæ columbæ, coturnices & alia. Albas columnas Veneri dicabant & consecrabant. Et ideo Aeneas apud Poëtam maternas appellat aves. De coturnice Athenæus scribit libro nono, Herculem Iovis & Asteria filium in Libyam proficiscentem, a Typhone fuisse interemptum: re vocatum autem in vitam odore coturnicis, illi ab Iolao adnotæ: & ob eam causam Phœnices Herculi coturnice sacrificare.

Ixodoδουσία, immolatio piscium. Hæc de ἰξοδοδουσία, hoc est, immolatione avium: Superest Aquatiliam immolatio, & insectorum omnis generis. Ad Aquatilia quod attinet, inter ea potissimam anguillas Copaidas, a lacu sic vocatas, a Bœotii, hostiarum in morem coronatas molaq; perfusas, Diis sacrificari probat Athenæus, opinionem Syllæ cuiusdam in Symposiacis Plutarchi, ἰξόων ὄντιον & ἰξόων ὄντιον, & ἰξόων ὄντιον, validis argumentis quasi ex professo labefactans. Idem scribit & piscatores ex thynnus, quem maximum cepissent, Neptuno immolare solitos, & sacra ea Thynea appellasse. Mnaseas etiam Atergatidis Deæ sacra piscibus fieri prodidit, cum veris & coctis, tum simulatis ex auro & argento. Phaselita quoq; in Lycia piscium salsamenta quotannis patrio ritu Diis suis, & præsertim Marti, offerre solebant: idque sacrum institutum, quod Lacius Argivus a pastore Cylabra campum emisse ad adificandam urbem piscium salsamentis fertur potius quàm farina vel melle. Quinetiam & aruspiciam Lycios exercuisse Athenæus ex Polycharmo prodit ex piscibus, & futura prædixisse. Porro & mullum piscem, id est, triglam, Proserpine, ac item Dianæ sacrificarunt antiqui, & citharon Apollini, Mercurio bocas, Libero patri cithulum, apuam Veneri, Neptuno pompilum, quem & sacrum piscem quidam vocare, ut pluribus Athenæus exposuit & Aelianus. Porro & hoc observatum est, mullum barbatulum non attingi a sacrificantibus sacerdotibus, nec a femina Argolica lunonis sacerdote. Ab Aegyptiis certe in sacris pisces interdici testatur Brod. in primo Epigrammatum.

Quid dicam quòdne parvula quidem,

— quæ exemplo est magni formica laboris:

Mυρμηκόςουσία, immolatio formicarum.

Ut de ea Horatius canit, ab hac immolatione fuit immunis: quam similiter Diis offerri solitam fuisse legimus; & quidem in Isthmo Neptuno & Soli?

Hujusmodi autem est etiam animalium brutorum, seu ratione carentium dos la, si ve immolatio: quæ perinde ut animalia ratione utentia, non tantum integra & solida, sed etiam illorum partes, excrementa, atq; factus si ve fructus Diis offerebantur: quæ partes Scrobula in plurali numero Umbrosorum lingua fuerunt appellata, teste Pompejo. Utque sanguis humanus e partibus humanis potissimum fuit immolatus: ita & pecudum. Idem iudicium esto de reliquis, quæ illic inter partes sacrificatas victimæ humanæ fuerunt a nobis positæ.

Excrementa quinetiam & sterora jumentorum & pecorum quidam immolarunt. Hinc de Kyrgesis Tartaris, qui catervatim in campis degunt, Guagninus in descriptione Tartariae literis memoriaq; prodidit, eos ritum gentilem hujusmodi habere. Sacrificus ipsorum quo tempore rem divinam peragit, tunc sanguinem, lac & simum jumentorum terramq; sumit, commixtionemq; in simul facta, in vas quoddam infundit, & unâ cum hoc arborem ascendit, ad populumq; circumstantem concionatur. Concione peracta in stultam plebeculam prædictam commixtionem spargit: populus verò in terram pronus provolvitur, asper siunculamq; hanc pro Deo colit, firmeq; credit nihil esse perinde salutare humano generi, ac terram, pecus, armenta.

Ad factus si ve fructus quod attinet, constat animalium istorum cum ova, tum lac, tum mel, Fœtus si ve tanquam expiationibus quoque apta, immolari & sacrificari fuisse solita. De ovorum immolatione sic Iuvenalis:

— nisi se centum lustra verit ovis.

Et Terullianus de spectaculis: Honori Castorum adscribunt (Gentiles) qui illos ovo editos credendo de Cygno Iove non erubescunt.

Quantum acinde ad lac attinet, constat ejus quoque usum olim in sacrificiis fuisse frequentissimum. Hinc Plinius in prolog. 1. Verum & Diis, inquit lacte rustici multæque gentes supplicant, & molâ tantum salsâ litant, qui non habent thus. Idem libro decimo quarto, capite duodecimo, Romulum ait, lacte, non vino libasse; cuius rei indicio sunt sacra ab eo instituta. Cur Ruminæ Deæ sacrificantes mulieres lac, non vinum victimæ in vergere, si ve infundere fuerint solitæ, rationem reddit Plutarchus in questionibus Romanis: idque fieri putavit propter ficum Ruminalem, sub qua Romulus Rumam, id est, mammam suxit: vel quod vinum infantibus minus convenire existimabatur. Sic Mercurio quoque lacte, non vino supplicabatur Romæ in vico, qui idcirco Sobrius dictus: alii tamen sic dictum putant, quod in eo taberna nulla fuerit.

Sed in Noctis quoque & Fortunæ sacris lac legimus fuisse adhibitum. Fortunæ quidem virilis; mense Aprili simul cum thure, melle & papavere: quod sacrum & Cereri commune fuit. Lactem similiter Sylvanum placabant, Horatio teste:

Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant.

Sed & Plutoni, id est, Diti patri, vino, melle, lacte, sanguine & sterilibus pecudibus sacra fieri fuerunt solita. De more lactatâ utendi potione in Oscillorum festo testatur Festus.

Pales quoque pastorum pabulique Deæ, cuius festa dicta Palilia, vel, ut alii volunt, Parilia, lacte fuit culta. Tibullus:

Et placidam ni veo spargere lacte Palem.

Ovidius: — Et tepido lacte precare Palem.

Hinc & pro partu pecorum sacra fiebant lacte. Hanc Palen Varro scribit ab aliis Vestam; ab aliis matrem Deum nominari; itemq; genere femineo appellari; ab aliis masculino, de quo supra.

Ut autem lactis, sic mellis quoq; (cuius Deam finxerunt Mellonam, si ve Melloniam: Deum Mellem autem Aristum, Atheniensem) non parvus in sacris apud Gentiles usus fuit. De Mellis mulisque naturâ & viribus vide Plinium libro vigesimo secundo, capite decimo quarto, ubi inter alia: Multi, inquit, senectam longam multis tantum nutritu tolerare, neque ullo alio cibo, celebri Pollionis Romuli exemplo, quem centesimum annum excedentem cum Divus Augustus hospes interrogasset, Qua nam ratione maxime vigorem illum animi corporisque custodisset ille respondit: Intus mulso; foris ovo.

Præcipue autem Athenienses Mnemosynæ, Auroræ, Soli, Lunæ, Uraniæ & Nymphis, non

vino, sed aqua, melle diluta sacrificarunt. Sic in *Asopo*, in *Eumenidum* ade, non nisi mulso libare, & pro coronis floribus uti permissum erat, teste *Alexandro ab Alexandris*, libro tertio, capite duodecimo. Sic *Arestæ* & *Hygicæ* nomina erant mellitura, quæ in sacrificiis degustanda præbebantur. Huc illud *Apulei* libro tertio, *Melle montano* libat.

Diti patri, id est, *Pluoni* melle, vino, lacte, sanguine & sterilibus pecudibus sacra fieri fuisse solita, & *Fortuna* melle, lacte & papavere, supra dictum fuit: & tamen *Plutarchus* questione quinta *Symposiacõn*, cur mel sacrificiis non fuerit adhibitum, hanc rationem affert, quod ejus admixtione vinum corrumpi videatur, eoque libabatur, & ebrietas parabatur, antequam vinum exirisset. Et certè mellis usus in sacrificiis Iudaicis fuit prohibitus. Nam *Levitici*, capite secundo hæc verba legimus: *Nec quicquam mellis, aut fermenti adolebis in sacrificio: quo præcepto allegoricè, si ve tropologicè, mellis quidem nomine adulatio, assentatio, voluptas & delicta; fermenti verò nomine cum hypocrisis & fucus, tum malitia & obretractio intelliguntur, a quibus in sacrificiis, cultuque Dei prorsus est abstinendum.*

Et hæc de materia sacrificiorum atque adeo totius cultus, si ve superstitionis potius, *Ethnicorum animata*, nempe omnis generis animalium, tam rationalium, quam brutorum, tam cicurum, quam ferarum, tam minorum, quam majorum, satis sint dicta, quantum quidem propositi nostri ratio postulabat.

De materia inanimata sacrificiorum.

VENIAMVS ad materiam inanimatam, nempe plantas omnis generis, fruges atque fructus, quæ *Diis suis ac Numinibus* obtulerunt *Gentiles*: quarum quidem sacrificia antiquissima habita fuerunt, antiquiora longè illis, quæ ex animalibus constabant. Id testatur *Plato* libro sexto de *Legibus*, docens, homines primos, non solum cibis, sed etiam sacrificiis cruentis abstinnisse, omnibusque rebus in *ἄνθρωποις*, id est, animatis: sola verò *ἄψυχα*, id est, inanimata, esse a visse & sacrificasse. Et hunc quidem primum hominum cum victum, tum sacrificia fuisse testantur omnes ferè *Poëtæ* & *scriptores antiqui*, ut ex illorum monumentis satis constat. Qua de re videre potes etiam *Danai libellum* de prima *Mundi ætate*.

Duo antiquissima Caini & Abelis sacrificia.

Duo autem antiquissima in sacris litteris legimus illa fuisse *Caini* & *Abelis* sacrificia duorum fratrum germanorum, filiorum *Adami* & *Evæ*, quorum ille quidem primogenitus, tanquam agricola, ex terræ frugibus; hic verò tanquam opilio ex primogenitis pecudum suarum & de adipe illarum Deo sacrificasse legitur.

Porro *Gentilium* sacrificia, quæ constant ex iis, quæ terra producit, varia fuerunt & multiplicia secundum diversa eorum, quæ ex terra nascuntur, genera, ut sunt omnis generis herba, olera, flores, poma, Cerealia, frumentacea, legumina, fruges atque fructus. Hæc ipsa vero sacrificia inanimata vel etiam simplicia & cruda, vel composita fuerunt atq; cocta.

Dea *Dionia*, oblatio farris.

Exordiamur autem ab farre & hordeo: quæ quidem omnium prima *Ethnici* existimârunt esse sacrificia. At *Aegyptii* certè, teste *Diodoro Siculo*, in æstate spicas *Isidi* offerebant, invocantes & implorantes *Deam*, ut fruges prosperaret. Illa enim tritici & hordei in ventris fuisse credebatur. Eandem ob causam *Græci* & *Romani* quoque *Cereri* *Deæ* frugum (quam eandem nonnulli volunt fuisse cum *Iside* illa *Aegyptia*) spicas, & ex eis coronas frugumque primitias offererebant.

Farre *Diti* culti a *Numa*.

Numa Pompilius, ut inquit *Plinius* libro decimo octavo, capite secundo, Deos fruge coli, & mola salsa supplicari instituit: quam molam ex farre, sale & aqua composuit, sine qua nullum sacrificium ratum fieri censuit. Atque id far nisi tostum esset, ad rem divinam non esse purum statuit; quoniam tostum cibo salubrius esset. *Farris* autem torrendi causa *Fornacalia* instituit, certas videlicet ferias; de quibus sic *Festus*: *Fornacalia* feriæ institutæ sunt farris torrendi gratiâ, quod ad *Fornacem*, quæ in pistrino erat, sacrificium fieri solet. Item, *Fornacalia* erant sacra, cum far in fornaculis torrebant. Idem *Plinius*, Far primum *Antiquis* in *Latio* cibum fuisse testatur, & *Adorem* a *Veteribus* dictum, a cuius honore gloriam ipsam *Adorem* appellabant. *Festus*, *Adorem* inquit, gloriam dicebant, quia gloriosum eum putabant esse, qui farris copia abundaret: unde ab *ἄδερ*, *Hebraorum* voce, gloriam significante *Zachariæ* undecimo, *Kimchi* interprete, videtur deducta.

Confarreatio.

Quin & in sacris, inquit idem *Plinius*, libro decimo octavo, capite tertio, nihil religiosius Confarreatiois

Confarreatiois vinculo erat, no nãque nuptiæ farreum præferebant. De Confarreatiois autem ista sic scribit *Dionysius Halicarnassæus* in *Romulo*: *Sacras nuptias* ait *Farracia* esse dicta, quod eodem farre conjuges vescerentur: quo etiam victimas respergerent. Itaq; *Vlpianus Tit. 11. Institutionum*: *Farre*, inquit, convenitur in manum certis verbis & testibus decem presentibus & solenni sacrificio factò, in quo panis quoque farreus adhibetur. *Tacitus* libro tertio *Annalium*, Confarreatiois consuetudinem aut omissam, aut inter paucos retentam fuisse docet. *Boëtius* tribus modis, inquit, uxor habebatur, usu, farre, coemptione: sed Confarreatio solis Pontificibus conveniebat: id sic interpretatur *Rævardus*, eam per solos Pontifices peractam fuisse. *Farreum* porro, cuius eodem illo loco *Plinius* meminit, aliquando locum, ubi far reponitur atque reconditur, ut horreum granarium; aliquando libum ex farre confectum significat. *Festus*: *Farreum* genus libi ex farre factum. Et alibi: *Horreum Antiqui* dicebant *farreum*, a farre. Meminit & *Diffarreatiois* *Festus*, quæ genus erat sacrificii, quod inter virum & mulierem fiebat dissolutio: *Diffarreatio* dicta *Diffarreatio*, quia fiebat farreo libo adhibito.

Mola igitur salsa ex farre & sale constabat, unde immolatio dicta, quæ erat hostiæ quasi consecratio, nihilque propriè erat aliud, quam mola in caput victimæ infusio, si ve collocatio. Ab hac sacerdos sacrum inchoabat, fruges nimirum aut molam salsam, in caput victimæ deponendo, addito thure masculino, ut testatur *Plinius* libro tertio, capite septimo. Huc pertinet illud proverbium, *ὄθειν ἄτερ ἀλφίτων*, Ne sacrifices sine farina, quæ a farre dicta. Item hoc: *Ador farris* genus edor quondam appellatum ab edendo, vel quod adoratur, ut fiat tostum: unde in sacrificio mola salsa efficitur: *Festus*. *Vitellium Imperatorem* *Suetonius* scribit, hominem adeo non profundè modo, sed intempestivè quoque & stolidè gule fuisse, ut ne in sacrificio quidem unquam aut itinere ullo temperaret, quin inter altaria ibidem statim viscus, id est, carnes holocaustorum & farræ ponè raptæ a foco manderet.

Ut autem *Romani* far, sic *Græcorum* plerique non far, sed hordei primitias libumque & placentas ex hordeo *Diis* offerebant, hordeumque sale inspersum in primis infundi satius duxere, sine quo salva religione nullum sacrum fieri poterat. Illum qui primitias ejusmodi colligebat *Critologum* dixere, teste *Plutarcho* in *Questionibus Græcis*, questione sexta, & *Alexandro ab Alexandro* libro tertio, capite duodecimo. *Græci* igitur has molas salsas *ἄροχυτά*, si ve *ἄροχύ- τας* suâ lingua appellabant, voce composita ex *ἀρον*, id est, ordeum molitum & *χύσας*, id est, infusione. (Apud *Homerum* sæpe *ἄροχύτας* *ἄροχύτων*, id est, molas porriciebant.) Hujus verò cerimonia *Eustathius* *ἱλιάδ. α.* hanc rationem reddit: *Veteres*, inquit, in suis sacris *ἄροχύτας*, si ve *ἄροχύτας*, ordeum hoc, si ve hordeum, sale *συγχέουσαν*, commixtum semper præmittebant: ut hoc ipso *Deorum* erga homines benignitatem in frugum inventionem (inter quas ordeum primum fuisse traditur: quam ob causam *ἄροχύτας* *Græcis* dictum est *ἄροχύτας*, quoniam mansuetiore victu homines usi, a belluina quoque naturâ sensim segregati fuere) & *Reipublicæ* constitutione (cujus symbolum est sal; quoniam sicuti ex variis guttulis una salis mica solida, victus quotidiani condimentum, nascitur: ita etiam ex multis civibus, quos mansuetior vitæ cultus in unum, frugum inventarum beneficio, reduxit, una civitas & *Reipublica* oritur) ob oculos ponerent, & suam quoque gratitudinem testarentur, atq; ita tum beneficiorum recordatione, tum gratiarum actione *Deorum* benevolentiam porro sibi compararent. Præmissis hisce molis preces subjungebant & sacrificia peragebant. Hactenus *Eustathius*. *Megarum* verò dum ad *Terei* sepulcrum sacrum fiebat, pro hordeo calculis utebantur, teste eodem *Alexandro* libro quarto, capite decimo septimo. Ac *Dianæ Propyleæ Eleusiniæ* mulierem nullam, nisi ex ibi nato hordeo molam conficere fas fuit. *Virgines* porro *Vestales*, teste *Alexandro* libro quinto, capite duode-

Mola salsa non mina Græca.

Mola salsa ob quam causam olim in sacris præmissa.

Mola casta.

Ὀσπρωσίου oblatio leguminum.

Leguminum quoque in sacris maximus olim usus fuit. Hinc aras dedicaturi aut simulacra

Dei alicuius, legumina elixa pro primitiis offerebant dedicatis, ob memoriam grati animi de primo victu. Aristophanes in Danais: Testor, inquit, Iovis Hercei ollas, cum quibus ara dedicata est olim. Sic Mercuriales statuas pro foribus, & alia sigilla dedicantes, quo felicius esset erectio, ollas potentia adhibebant, ut testatur Suidas in voce χύραυς ἰδρυτέων, Ollis pax sancienda.

Κυραμοδοσία
oblato fabarū.

Suffimenta ex faba milioque aspersa mulso Diis offerri absque victima; quo tempore uva calente prelo premuntur, testatur Alexander ab Alexandro libro secundo, capite vigesimo secundo.

Porrò faba ipsa, teste Festo, & in Lemuralibus jaciebantur larvis, & in parentalibus sacrificiis adhibebantur. Manes placandi gratia, in quarum flore ludus littera apparere videntur: unde pallens a Marziale videtur dici; & Manes idcirco sese vulgo dicebantur in fabas abdere. Hanc ipsam autem ob causam impuram habebantur, quas ideo, ut Festus indicat, Diali flammis, nec tangere, nec nominare licebat, quod nimirum putabantur ad mortuos pertinere. De iisdem Alexander ab Alexandro libro tertio, capite duodecimo sic scribit: In Lemuralibus fabam noctu jacere usurpatum est, Lemures se ex domo ejicere clamantes. Eam nigram esse convenit: ipsamque lotis manibus & pede nudo per ora versare, & post terga rejicere, aris que tinnitum facere: ut Lemures fabis redempti, domo abirent, novies orare: idque Majo mense tribus noctibus fieri, donec solutus religione animus, Manes expiatis ducerent. In Parentalibus assumere fabas usus obrinuit: sicut in per vigiliis cicer: ac ferale cœnas tence sique & offas ad sepulcrorum ferre, quibus parentare jus erat (quæ etiam Feralia a ferendis epulis dicta sunt) & in defunctorum sepulchris super nudam silicem apponere.

Faba refriva
quæ.

Hæc addo, quod ab hoc usu sacro faba, hæc Refriva dicta est; de quo cognomine sic Festus: Refriva faba dicitur, ut ait Cincius quoque, quæ ad sacrificium referri solet domum ex segete auspicii causâ quasi revovent fruges, ut domum datantes te virtico ad rem divinam faciendam. Aelius dubitat, an ea sit, quæ prolata in segetem, domum referatur; an quæ refrigeratur, quod est, torreatur: sed opinionem Cincii adjuvat, quod in sacrificiis publicis, cum puls fabata Diis datur, nominatur refriva.

Σκοροδοσία
oblato aliorum, &c.

Alliorum præterea & papa verum capitibus Romani Mania, quæ mater Larium fuit, in Compitalibus sacrificia fecerunt, pro incolumitate videlicet familia: pro qua antea illi pueros mactabant. Testis hujus rei est, idem Alexander.

Κλαδοδοσία
oblato ramorum arborum.

Arborum quinetiam ramos ac palmites cum suis racemis olim Ethnicis Diis suis consecraverunt atque immolarunt. Id præcipue memoria proditum est de pueris ingenuis pubescentibus apud Athenienses, qui in templum Minervæ Seiriados arborum ramos & palmites cum racemis ferebant, eique offerebant: quod festum sive celebritas ideo Oschophoria fuit appellata ἀπὸ ὄσχω, id est ramus: cujus apud auctores, imprimis Plutarchum crebra fit mentio.

Ἀνθοδοσία,
oblato florum.

Frumentorum, leguminum & arborum quoque flores ac fructus obtulerunt: Inde enim Floriferum, celebritas, seu dies festus dicitur, quo specie ferebantur ad sacrarium: & inter leguminum quidem flores, potissimum fabarum & Ciceris flores oblato: unde Dea Flora nomen obtinuit, & ab hac Floralia. Scribit Plutarchus, simulacrum Floræ in æde Castoris & Pollacis, a Praxitele summa industria formatum, multis coloribus, tunicâ indutum fuisse, in cujus Dæ dextra flores fabarum & ciceris fuerint. In his Floralibus tradit Porphyrio Ediles cicer & fabam populo spargere solitos. Versicolor autem color ideo Floræ attributus, quia nullus color est, qui in floribus non reperitur. Sanè Chloris, quam Ovidius Floram ait, meminit & Casullus, & ante hos Homerus in Odyss.

Ἀνθεσία,
Floralia, festi.

Ex fructibus vero arborum olim ficus & poma in sacris adhiberi & offerri solita constat: Poma quidem Priapo potissimum. Sic enim in Priapes:

Συκοδοσία,
oblato ficum &c.

— Puer domini florentis agelli
Poma Priapo offert: &c.

Λοισοδοσία,
oblato liborum, placentarum, & omnis generis eduliorum.

Et forsitan Pomona, Pomorum Dea ac patrona. Denique nimis operosum esset ac penè infinitum, panum, placentarum, liborum, eduliorum, que variorum, quæ ex frumento, farre & leguminibus confecta & composita fuerunt, generum Diis offerri solita, enumerare. Proprii quibusdam Diis panes erant dicati, de quorum nonnullis Athenæus

Athenæus & Pollux libro sexto scribunt: cujusmodi præ aliis erant Obeliophori, in Bacchi celebritatibus: Pelani vero omnibus Diis erant communes. Placentæ nomen erat & bos cornuta, Apollini, Diana, Hecate & Lunæ attributa.

Huc pertinent Prothymata, in sacris potissimum Esculapii, ut est apud Aristophanem, Prothymata adhibita: item Melittula, Arista & Hygica molæ species: item Abdeq, Attice Αθάπν, panis carvus, sive excavatus, sine farina, quam in sacris suis comedebant, ut idem multis testatur, gravissimus autor, Aristophanes: cujusmodi buccia panis excavata est & μυσίλν, qua pulmentum aut jus hauritur.

Pertinent huc etiam πῶπνο, placentule tenues rotundæ, sacrificiis aptæ: item πῆλαγοι, si. Popanæ, miles ferè placentula, in sacrificiis usitata, de quibus vide Aristophanem & ejus Scholiastem. Sic Pastillum, auctore Festo, genus erat libi rotundi, quod Diis offerebatur: Et Pastillus, teste Paulo, forma panis parvi. Vtrunque & Pastillum, & Pastillus diminutivum est a pane.

Placentæ porrò, quæ ex farre & melle constabant; & Deorum sacrificiis potissimum erant Liba, destinatæ, Liba vocarunt Latini, quæ nos Germani leib dicimus, ut Libum panis, ein leib brots: de quibus Virgilius:

— Et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis, &c.

Et Ovidius:

— Cui cum Cereale sacerdos
Imponit libum.

Vocat Cereale, tanquam confectum Cerere, id est pane. Cererem enim pro pane frequenter usurpari notius est, quam ut quenquam fugiat. Ob eandem causam dicebatur etiam farreum, tanquam ex farre confectum. Hoc, inter alia, fiebat diffarreatio, de qua supra, quæ genus erat sacrificii, quo fiebat inter virum & mulierem dissolutio matrimonii scilicet, per confarreationem contracti. Libum autem, teste Varrone, fuit dictum, quod libaretur priusquam esset, ut erat coctum. A voce hac libi ipse Bacchus nonnullis visus est Liber dictus, cum quod ea exhibuit, Liber, ut tradit Plutarchus Questione Romana centesima quarta, cum quod liba & mella, mense Martio, illi offerri fuerunt solita. Tibullus 1.

Sic venias hodiernæ: tibi nam thuris honores
Libaque Mopsopio dulcia mella feram.

Hinc forsitan & Liberalia sunt dicta, seu Liberi a libis appellati, festa, quæ apud Græcos dicuntur Liberalia, Διογισία; tametsi Nævius a libera lingua ea denominet, inquitens: Liberâ lingua loquemur ludis liberalibus.

Ad libi genera pertinet Ianual, genus libi, Festo auctore, quod Ianô tantummodo libabatur: ianual, & Punicum, quod translatum a Pœnis, etiam genus libi erat, dictum alio nomine Probum, quia Punicum, erat præ cæteris suavisissimū. At Moretū genus erat edulii rusticani, Rheæ Deæ offerri solitum. Moretum, Eiusdem descriptionem vide apud Virgilium; & confectioem apud Columellam libro de re rustica ultimo. Sic Cocetum genus erat edulii ex melle & papa vere factum, auctore Festo. Fer- Cocetum, tum item sive Feretum libi genus erat, quod crebrius ad sacra ferebatur; nec sine Struæ, altero genere libi, quod qui adferebant Strufertarii, sive Struisfertarii, sive etiam Strufertarii sunt dicti, voce composita a Strue & fertio: Festus. Struisfertarii sive Strufertarii, ut idem testatur Struisfertarii fuerunt dicti, qui quadam sacrificia ad arbores fulguritas faciebant, a Fertio scilicet, quodam qui sacrificii genere: quod ipsum Isidorus vocat oblationem, quæ alteri offertur, & sacrificatur a Pontificibus, a quo Offeritorium nominatur, quasi propter fertum. Strues porrò genera liborum sunt, digitorum conjunctorum non dissimilia, quæ superjecta paniculo in transversum continentur. Arculata quinetiam cætera genera liborum erant, circuli videlicet, qui ex farina in Arculata sacrificiis fiebant. Sic Africia, Gratilla, Catumeum, Conspoleum, Cubulum, erant certa liborum Africia, &c. sacrorum nomina atque genera, quorum Arnobius meminit. De victu autem antiquissimo, de pulve, pulmento, pulmentario, tritico, farre, libo, testuaceo, placentæ vide Varronem libro quarto de lingua Latina. Ac pulve quidem vel offa, non pane, longo tempore vixisse Romanos

manifestum est, quoniam inde & pulmentaria hodie quoque dicuntur. Et Ennius antiquissimus Vates obsidionis famem exprimens, offam eripuisse plorantibus liberis patres commemorat. Et hodie sacra prisca atque Natalium pulve fritilla conficiuntur, inquit Plinius libro decimo-octavo, capite octavo. Puls, inquit Festus, potissimum dabatur pullis in auspiciis, quia ex ea necesse erat aliquid decidere, quod tripudium faceret, id est, terripavium. Pavire enim ferire est, ut supra quoque annotatum fuit ex eodem Festo.

Puls.

Placenta.

Deniq; ad libi genera pertinet etiam placenta, ex farina & casto melle confecta: sic dicta nonnullis quod vel offerentibus ipsa placeat, vel Diis, quibus offertur; atque ita ea soleret Deos placare: sed potius a Græca voce πλακοῦς, πλακοῦπι, contracta a πλακοῦς, εἶναι, placenta significante derivatur. Athenæus libro tertio: πλακοῦς ἐκ γάλακτος ἰσθίωντες, καὶ ὄν βρωμαῖοι ἀβὸν καλοῦσι, quam Romani libum vocant.

Fitilla & Frumen.

Huc referri debent Fitilla & Frumen, quæ interprete Arnobio, similiter fuerunt pultrium nomina, sed genere & qualitate diversa. Arnobius alia quoque pultrium seu pulmentorum, & liborum, quorum dicit esse mille species, nomina enumerat: quæ, ut idem ait, Ethnici fecerunt obscuriora, ut augustiora vulgo essent.

Arnobius de idololatria Ethnicorum.

Libet hinc subicere eiusdem Arnobii verba, quibus Ethnicorum insanam istam idololatriam mirifice exagitat: In hoc enim, inquit, diutius loco huic causæ vel maxime necessario immoramur, insistimus, in hæremus, cupientes addiscere, quid cum pultribus Deo sit, quid cum libis, quid diversis cum fratribus consecrationis jure multiplici, atque impensarum varietate conditis? Opiaris Numina cænis afficiuntur, aut prandis, ut innumeras conveniat excogitare his dapes? aversionibus stomachorū laborant? & ad expellenda fastidia saporū varietas queritur, ut modo his assa, modo cruda ponantur, semicocta modo & semicruda? quod si omnes has partes, quas præficias dicitis, accipere Diis amant, suntque illis gratia, vel voluptatis alicujus, vel dulcedinis sensu, quid intercedit, quid prohibet, ut non semel hæc omnia totis cum animantibus inferatis? Quæ causæ, quæ ratio est, ut caro strebula separatim, ruma cauda & plasea separatim, istium solum, omentum solum, augmentorum adjicitur in causam? Pulmentorum varietatibus afficiuntur Diis cœlites, ut fieri mos est post cænarum ditium & locupletum saginas, frustilla hæc parvula pro sua vibus mateolis sumunt, non quibus famem sedent, sed ut palatis admoveant ocium, seque ipsos plenæ appetitu voracitatis instigent? O Deorum magnitudo mirabilis! O nullis hominum comprehensa, nullis intellecta naturis? siquidem, ut prosunt, testiculis pecudum redimuntur & rumis, neque prius iras atque animos ponunt, nisi sibi adoleri paratas conspexerint nentias, offasque penitas.

Strebula.

Hactenus Arnobius: quibus quidem verbis insanam, ut dixi, perstringit idololatriam Gentilium: ubi simul hæc quoque notanda; in gentium sacris usitata. Per strebulam carnem, vel ut Poeta contractius, per caro strebulam (quam vocem a σπείρειν deducit Varro; a loci, id est, coxendicum versura) partes carniū sacrificatarum appellari Vmbrorum lingua, quæ & Strebula in plurali dicuntur, neutro genere. Deinde aversionem stomachi hanc affectionem esse, quam Galenus octavo de compositione medicamentorum capite tertio ἀποσίαι vocat. Præficias verò, quæ præfecta vel profecta projiciuntur, unde Turnebus suis in Varroem commentariis legit, præficias, adductus Varronis autoritate, qui quarto de lingua Latina Instia derivavit ab eo, quod insecta caro, & quod in extis dicitur nunc profectum. Ovidius:

Aversio stomachi. Præficia.

Cujus ut imposuit profecta calentibus aris.

Nam profecari extra dicebantur. Tranquillus in Augusto: Semicruda raptâ foci exposuit. Proficium etiam ait Festus, quod profectum projicitur, αἰ ἴδου μὲν τῶν ἀπὸ πρῶται, ut inquit Scalliger. Horum profectorum quidam etiam Poetarum meminere. Lucanus:

— Si pectora pleno

Sæpe dedi, laevi calido profecta cerebro.

Statius:

Ubi ad verso dederat profecta tonanti.

Nonius verò ait: Profecta exta, quæ aris dabantur, ex fibris pecudum dissecta.

Licinius Macer in Ornithogonia:

— Vulgari tosta vapore,

Cum virgīs profecta ferunt.

Valerius Flaccus tertio Argonaut.

Tunc piceæ macantur oves, profecta q; partim.

Pectora per medios, partim gerit obvius Idmon.

Præterea Rumam partem esse colli, qua esca devoratur, unde irruminare & ruminare: Festus. Ruma. Mateolas autem (sive, ut Adrianus Turnebus iisdem commentariis in quartum Varronis de lingua Latina putat, Maeteolis diminuti vè legendum, a nomine Maetia, vel maeta) pretiosa esse edulia, quorum Suetonius meminit in Caligula, his verbis: Et multis venenatas maeteas misit. Quo in loco multi legunt Matryas, alias Matteas, item Matya: quæ, ut differit Athenæus libro decimo quinto, capite ultimo, Omne scitamentum, & omnis cupedia, jucundumque & pretiosum edulium vocatur: cum tamen propriè initio esset, tanquam quadam maxa. Idque utriusque eadem est origo. Malè autem legi videtur Mlata, ab eo, quod Græci Ματρία καὶ ματρυ: cum legendam sit maeta, vel maetea, ab eo, quod Græci ματρυα. Porro maxam, inquit Cælius libro nono, capite duodecimo, putant ex farina, oleo & aqua confici solitam. Suidas etiam ex lacte: unde mox paullo nata est & matya, dictaque eo nomine pretiosa edulia. Martialis libro decimo:

Dives & ex omni posita est instructa macello

Cæna tibi, sed te matya sola juvat.

Hactenus etiam de placentis, libis & similibus: quæ e Cerealibus & leguminibus confecta olim, in sacris sacrificiis, Gentilium fuerunt usitata.

AGAMVS nunc paucis de vino, quo & ipso, præclaro quidem & eximio Dei dono, ut ad luxuriam; sic ad idololatriam atque superstitionem nefariè olim abusi fuerunt Gentiles. Nam in plerisque illorum sacrificiis vinum fuit adhibitum: immò antiquissima ferè & simplicissima illorum sacrificia vino atque thure (unde hæc duo sæpe conjunguntur) constabant. Suetonius in vita Augusti scribit, Imperatorem illum instituisse, ut patres Curiam ingressi, priusquam sederent, thure & mero apud aram ejus Dei, in cuius templum coiretur, sacrificarent. Hinc, eodem auctore, Tyberius Cæsar, ex quo primum die post excessum Augusti Curiam intra vit, quasi pietati simul & religioni satisfacturus, Minois exemplo, thure quidem ac vino, verum sine tibicine (qui nimirum omnibus in sacrificiis adhiberi consueverat) supplicavit.

Oivo θυρία, oblatio vini: vulgo sacrificia οἶνο θυρία.

Ovidius: Mox ego cur quamvis aliorum Numina placem

lane, tibi primum thura merumq; fero.

Lucius Papyrius dimicaturus adversus Samnites votum fecit, si vicisset, Iovi pocillum vini.

Etsi verò vinum, ut dixi, in plerisque sacrificiis fuit adhibitum: tamen erant quorundam Deorum sacra, in quibus illud adhibere nefas erat. Inde duo sacrificiorum genera fuerunt apud Veteres: Alia; & quidem pleraque, in quibus vinum adhibebatur, quæ idcirco a Græcis θυρία οἶνο θυρία fuerunt appellata. Alia verò, quæ vino carebant; dicta αἰόια & ὑπόλια, id est, sine vino, & sobria, ut docet Iulius Pollux. Unde & ὑπόλιαι, hoc est, ejusmodi sacris uti.

Sacrificia olim quedam αἰόια, absq; vino celebrata.

Suidas ait, apud Athenienses Nephalia, sive sobria exhibita fuisse Mnemosynæ, Auroræ, Soli, Lunæ, Veneri, Urania & Nymphis. In hoc autem sacrificio non vinum, sed aquam mulsam libabant. Pausanias tamen ait, Eleos thure cum tritico, melle subacto, additis oleæ ramis, aras suffire solitos & uti vino: Solis autem Nymphis, καὶ ταῖς θεοῖσιν, id est, Cereri & Proserpinæ vinum minimè libare consuevisse; nec ad aram omnium Deorum. Sunt & qui hoc sacrificium Dionysio interdum & Erechthei filiabus exhibitum tradant, ut testatur Philochorus. Fuerunt præterea Nephalia ligna arida, quæ in sacrificiis prima incendebantur, ut etiam ἀγρῖνα, id est, non fumida.

Nephalia, seu sobria sacrificia quæ, & quibus exhibita.

Sic Soli sacrificantes, ut autor est Phylarchus libro Historiarum duodecimo, mel libant, vinum non inferunt altaribus: quia æquum esse arbitrantur, ut Deum ipsum, qui omnia continet, omnibus dominatur, semperque Mundum circumeat, ab ebrietate prorsus alienum esse credant.

Sacrificia Vestæ Sic Vestæ non vino, sed de Numicio flumine Romani libant, quibus diebus mense Iunio mola frumentaria & asini fertis & pane coronabantur: ad cuius templum juxta forum nisi nudo pede accedere non convenit: sicut in Aede Dianæ apud Cretenfes, quam Britomartini nominant: Testis est Alexander ab Alexand. libro eodem tertio, supra aliquoties citato, capite duodecimo.

Seleucus de Sacrificiis veterum. Ac Seleucus apud Athenæum libro secundo, negat apud Veteres fuisse morem, ut vini copia, aut aliud quidlibet deliciarum inferretur in sacrificia. Quum enim sacrificia Deorum gratiâ peragerentur (unde & δούνας, & δαλίαι, ac μέδαι, appellabant. δούνας; quod Deorum gratiâ vino uterentur: δαλίαι; quod Deorum gratiâ vescerentur, convenirentque: μέδαι vero; quod: ut indicavit Aristoteles, μετὰ τὸ θύειν, id est, post sacrificium vino uterentur) non conveniebat illic ventris negotium agere.

Sacrificia Deæ Ruminæ Hujusmodi fuerunt Ruminæ Deæ sacra, in quibus ipsius Romuli antiquissimo instituto matres non vino, sed lacte tantum uri fas erat, quod bestiis in vergi, si ve inspergi solitum fuerat, ut Plutarchus in Questionibus suis Romanis testatur, eiusque rationem reddit questione sexagesima octava, de quo supra.

Sacrificia Floræ. Sic in sacris Bonæ Deæ, quam & Floram nuncupant, cum vinum libabant, lac esse dicebant, teste Alexandro libro tertio, capite duodecimo.

Sacrificia Cereris Sic Cereris sacra, quæ Cereris atque etiam Orci nuptiæ fuerunt appellata, sine vino celebrantur. Hinc Plautus in Aulularia: Sta. Cererim, Strobile, has facturi nuptias? Strob. Qui? Sta. Quia temeti nihil allatum intelligo. Macrobius hunc locum citat libro tertio Saturnalium, capite decimo tertio. Contra tamen Cato libro de re rustica, capite trigesimo quarto: Postea, inquit, Cereri exta & vinum dato. Hunc nodum Lambinius in Plautum confitetur sibi esse inexplicabilem; nisi alium dicamus in hac re fuisse Græcorum ritum, quam Romanorum. Nam δεισμφοροειοι, id est, Cere alibus, seu festis diebus (quæ etiam δεισμφοροειοι sunt diæta) Cereris, vini usu interdictum erat, neque vinum libabatur, neque vinum in sacris adhibebatur, ex quo δούνας, & δαλίαι sunt diæta, de quibus supra. Tum mulieres ea sacra tractabant atque administrabant, quæ perpetuo apud Romanos temero carebant: apud Græcos vero saltem iis diebus sese a vino abstinabant. Nonnulli sic solvunt, ut dicant, Cererem eandem esse atque Vestam, seu potius Terram. Apud Plutarchum libro de tuenda valetudine hæc verba legimus: Nam ipsi quoque Baccho nephelia sacra frequenter exhibemus, a sobrietate sic appellata, quod in his vinum bibere nefas erat: recte nosmet ipsos assuefacientes, ne semper merum requiramus.

Servius Grammaticus in illa Virgiliana Georgicorum primo:

In primis venerare Deos, atque annua magnæ

Sacra refer Cereri, lætis operatus in herbis,

Extrema sub casu hyemis, jam Vere sereno:

Tunc agni pingues & tunc mollissima vina, &c.

ostendit, aliud esse Cereris sacrificium; aliud Orci nuptias. In hoc enim vinum non inferri solitum; in illo utique.

Vinum rogo ne respergito prov. Huc pertinet illud, Vinum rogo ne respergito. Plinius libro decimo quarto, capite duodecimo, Romulum, inquit, lacte, non vino libasse, indicio sunt sacra ab eo instituta, quæ hodie custodiunt morem. Numæ Regis posthumia lex est: Vini rogi ne respergito: quod sanxisse illum propter inopiam rei nemo dubitat. Festus tamen, Respersum, inquit, vinum dixerunt, quia vino sepulcro spargebatur. Et hæc de sacrificiis tam δούνας, quam δαλίαι, id est, cum vino celebrari solitis & absque vino.

Vinum in sacris non quodvis adhibitum. Porro vinum non quodvis in sacris fuit adhibitum. Plinius libro decimo quarto, capite duodecimo: Lege Numæ Regis ex imputata vite libari vina Diis nefas statuit, ratione excogitata, ut putare cogentur, aliâs aratores & pigri circa arbusculi pericula. Idem capite decimo nono: Et quoniam religione vita constat, prohibere Diis nefastum habetur vino, præter imputata vitis, fulmine tacta, quamque juxta hominis mors laqueo pependit, aut vulneratis pedibus calcata, & quod circumcisis vimacis profluxerit, aut supernè deciduo immundiore lapsu aliquo

aliquo polluta. Item Græca; quoniam aquam habeat. Idem libro eodem decimo quarto capite decimo octavo: Apud eosdem (Thasios) vitis Theriace vocatur, cuius & vinum & uva contra serpentium ictus medetur: Libaneos thuris odore, ex qua Diis prolibant. E diverso Aspendios damnata aris.

Sic Festus: Spurcum vinum est, quod sacris adhiberi non licet, ut ait Labeo Antistius libro Vinum spurcum decimo Commentarii Iuris Pontificii, cui aqua admixta est, defrutumve aut igne tactum est, cum mustumve, antequam defer vescat.

Idem: Sacrima appellabant mustum, quod Libero sacrificabant pro vineis & vasis, & ipso Sacrima vino conferendo, sicut præmissum, si ve præmetium, de spicis, quas primum messuissent, sacrificabant Cereri.

Calpar, ut idem testatur, vinum dicitur novum, quod ex dolio demitur sacrificii causâ, ante Calpar quam gustetur; Iovi enim prius sua vina libabant, quæ appellabant festa vinalia. Calpar erat & genus vasis fictilis. Idem: Vinalia diem festum habebat, quo die vinum novum Iovi libabant. Hinc adtegrare olim erat vinum in sacrificiis augere. Integrare enim & adtegrare erat minus factum in statutum redigere, eodem Festo interprete.

Porro potioris quoddam genus ex vino & sanguine temperatum Assiratum (si ve Assaratum) Assiratum, apud aliquos dicebatur, quod Latini præsci sanguinem Assir vocarent.

De ritu vinum infundendi victimis vide Angelum Politianum Centuriâ primâ, capite vigesimo sexto. Modum item libationum hujusmodi, & dicendi formam, qua in actione illa utebantur, Arnobius his verbis describit. Merum, inquit, thuris est socium, quod explanari consimiliter poscimus, cur ei superinfundatur incensio. Si enim ratio, cur fiat, non ostenditur, nec habebit expositam sui causam, non jam istud errori obijciendum est ludicro, sed, ut dicatur expressus, insanie, dementiæ, cæcitati. Ut enim jam sæpius dictum est, debet omne, quod geritur, causam sui habere perspicuam, nec caliginis alicujus obscuritate contectam. Si ergo fidei factis, aperite, monstrate, liquor iste cur detur, id est, vinum superinfundatur altaribus? Nunquid enim Numinum corpora sitim sentiunt aridam, & eorum necesse est siccitates humore aliquo temperari? Nunquid nobis, ut mortalibus mos est, cænis intermiscere potiones, pari etiam more post solitos victus liborum & pulvium, hostiarumque casarum, quo putrefiat facilis & percoquatur cibus, frequentissimo irrigant accipiuntque se vino? Date quæso immortalibus Diis bibant, scyphos, brias, pateras, symphinaque depromite: & quoniam cæcis pinguibusque se dapibus atque opimis interficiunt scis; ne quod in stomachi tramite malè transvoratum substituerit viscus: succurrite, properate, Iovi Optimo Maximo merum, ne præfoceatur, date, cupit eructare, nec potis est: ac ni illa labatur & dissolvatur obstructio, periculum maximum est, ne oblitus interrumpatur spiritus, & viduatum remaneat sine suis administratoribus cælum. Sed frustra, inquit, iniquitas nobis: nos enim Superis ob eas profundimus merum causas, tanquam illos existimemus aut sitire, aut bibere, aut suavitatis ejus affectu lætari. Honoris ejus ergo datur, quo fiat illorum elatior, amplior, augustiorque sublimitas, altaria super ipsa libamus, & venerabiles cniissas (κνίσσαι est ἡ τῆς πυρᾶς ἀσπίς, ruina seu pinguedinis accensæ fumus, Eustathio interprete) carbonibus excitamus extinctis. Et quæ gravior infligi contumelia Diis potest, quam si eos credas accepto mero propitios fieri: aut honorem existimes habitum his magnum, si modò vini exigui rorem super vividam jeceris atque instilla veris prunam? Non nobis est sermo cum hominibus rationis expertibus, neque quibus non sit communis intelligentiæ veritas: inest & vobis sapientia, inest sensus, verumque nos dicere apud vos, ipsi interiore judicio scitis. Sed quid facere possumus, considerare nolentibus penitus res ipsas, secumque ipsos loqui? Facitis enim, quod fieri cernitis, non quod fieri oportere confiditis: nimirum quia apud vos plus valet nullam habens consuetudo rationem, quam rerum inspecta natura veritatis examinatione ponderata. Quid est enim Deo cum vino, aut in ejus natura vis qualis aut quanta est, quod cum effusum fuerit, sublimitas ejus augeat & honorata existimetur auctoritas? Quid, inquam, Deo cum vino est Veneris re proxima, ne vos omnium delilitante virtutum, verecundiæ, pudoris & castitatis inimica? quod in insa-

nias & furores mentes sapius precipitavit excitas, ipsosq; illos Deos maledictis copulit ex aucto rare dementibus, Itane istud non nefas, & plenum sacrilegii crimen est, honori hoc dare, quod si tu a viduis sumpseris, quid facias, nescias: quid loquaris, ignores: ad extremum temulenti, luxuriosi & perdit, con vitium infamiamq; merearis? Operapretium est, etiam verba ipsa depromere, quibus, cum vinum datur, uti, ac supplicare consuetudo. Mactus hoc vino inferio esto. Inferio, inquit Trebatius, verbum ea causa est additum, eaq; ratione profertur: ne vinura omne omnino, quod in cellis atq; apothecis est conditum, ex quibus illud, quod effunditur, promptum est, esse sacrum incipiat, & ex usibus eripiat humanis. Addito ergo hoc verbo, solum erit, quod inferetur, sacrum, nec religione obligabitur. Ceterum qualis ergo hic honor est, in quo imponitur quasi lex Deo, ne plus querat, quam datum est? aut cuius ipse est a viduitatis Deus, qui nisi verbi fuerit prescriptione submotus, cupiditate suam protendat ulterius, & apothecis suis supplicem prioret? Mactus hoc vino inferio esto: injuria est ista: non honor, quid enim deus amplius hoc vocet, neq; erit contentus illato? nonne insigniter dicendum est ladi, qui honorem accipere cum conditione cogatur? Nam si exceptione non addita, sacrum necesse est fieri omne omnino, quod in cellis est vinum, manifestum est & Deo contumeliam fieri, cui modus constituatur in vito: & vos ipsos in re sacra ceremoniarum officia violare, qui non tantum tribuitis vini, quantum Deum videtis sibi velle prestari. Mactus hoc vino inferio esto: quid est aliud, quam dicere tantum esto mactus, quantum volo: tantum amplificatus, quantum jubeo: tantum honoris assumito, quantum te habere decerno, & verborum circumscriptione definitio. O Deorum sublimitas praepotens, quam venerari, quam colere officii omnibus ceremonialibus debeas! cui legem venerator imponit, quam cum pactionibus adorat & formulis: quae per unius formidinem verbi ab immodicis vini cupiditatibus arceatur. Sed sit, ut vultis, honor in vino, sit in thure, immolatione, & cadibus hostiarum irae Numinum offensionesq; placentur.

His verbis Arnobius libationum istarum modum, formam, materiam, finem simulq; vanitatem clarissime expressit, de quibus nunc parcius scribo, cum in libris Antiquitatum mearum Conviivialium prolixè admodum, copiose de iis scripserim.

Porro & certa vasa his libationibus adhibebantur, ut Calpar, de quo supra, Coturnium quo in sacrificiis vinum fundebatur. Armillum item vas erat vinarium in sacris, dictum, quod armo, id est humero deportetur. Adde Brias, Pateras, Simpina, quorum Arnobius supra mentionem fecit, & Sympulum, quod vas erat parvum, non dissimile cyatho, quo vinum in sacrificiis libabatur: unde & mulieres rebus divinis deditae Sympultrices dicebantur. Varro Sympula ait fuisse calices fictiles, & vascula, quibus utebantur in sacrificiis, a sumendo dicta, quod his vinum sumebant minutatim. juvenalis:

Sympullum ridere Numæ, &c.

Plinius libro trigesimo quinto, capite duodecimo: In sacris, inquit, non murrinis, cristallinis ve, sed fictilibus sympulis prohibebatur innocentius.

Et haec de vino ejusq; usu in sacrificiis: Sequitur, ut de thure, quod vini socium appellat Arnobius, ejusq; usu quoq; agamus. Thuris antiquissimus sanè ac frequentissimus olim in Sacris Gentilium usus fuit: unde nonnulli ipsum, probabili sanè ratione, dicitur esse dicitur, id est, sacrificando voluit fuisse dictum, propterea quod antiquitus solo thure fuerit sacrificatum, praesertim a pauperibus. Unde postea illud in omnibus sacrificiis fuit adhibitum. Germani weybrauch id est, fumum sacrum si ve consecratum appellant, voce composita a weyh/ quod idem est, quod geweycht id est, sacrum si ve consecratum, & rauch id est, fumus. Nam, ut hoc obiter addam, weiben Germanis & cedere loco & consecrare significat, eo quod ea res, quae consecrantur, quasi cedunt usui prophano, hoc est, ab illo retedunt, & fiunt sacra. Sic Aqua lustralis weyhwasser id est, aqua sacra, si ve consecrata dicitur: & aspergillum, virga si ve instrumentum, quo aqua illa rebus & personis aspergitur, weyhwadel id est, sacrum flabellum vocatur. Sic nox simul atq; dies Domini natalitius weyhnacht id est, sacra nox appellatur, Gallicè Noel: forsan, vel quasi Nox El, id est, Dei, vel quasi Noster El, id est, Deus, seu Deus nobiscum: propterea quod Christus, verus Deus, illo tempore nobis natus est, secundum carnem, factus Immanuel, id est, Deus nobiscum. Sic dicimus Firchweyh/ id est, Encœnia, templorum dedicationem seu consecrationem,

voce

voce similiter composita a Firch id est, templo, quod ipsum a Graeca voce κυριακή est deductum, tanquam domus Domini, & weyh/ id est, dedicatio, seu consecratio. Sed haec obiter.

Tus tamen alii scribentes per S. Simplex, sine aspiratione, volunt dictum a tundendo, quod globe tunduntur, cum quibus dicitur fluens cum arboribus concrefcere. Ab Hebraeis לבנה, Libanah, quia candidum, est dictum: quod nomen etiam apud Graecos retinuit: unde & Libanus, mons, ab arboribus thuriferis, quae δεισπολιεραοι a Graecis appellantur, fuit nuncupatus. Ausonius:

Florum spirat odor, Libani ceu montis honor thus.

Hinc nata videtur illa de Libano puero fabula, qui sacrificiis majorem in modum deditus, & invidia interemptus, in plantam, ei cognominem, Deorum miseratione dicitur fuisse mutatus: quam fabulam copiosius explicat in Geoponico Heron si ve Constantinus.

Arabia imprimis thuris olim fuit abundantissima: unde Plinius libro duodecimo, capite decimo quarto: Thura, inquit, praeter Arabiam, nullis, ac ne Arabiae quidem universae. Idem capite praecedente: Principalia in Arabia Felice & beata fuerunt thus & myrrha. Sabæi, inquit idem libro duodecimo, capite decimo septimo, cibos thuris ligno coquunt. Hinc factum, ut metonymicè Arabia vocabulum saepe apud auctores pro odoribus si ve thymiamatis usurpetur. Sic Arabicè dare pro coquere odores, vel accendere Veteres dicebant. Sic Tertullianus de Corona militis: Arabia, inquit, aliquid accendunt, id est, thuris. Plautus in Pœnulo: Arabius murrhinusq; omnia odor complebat. Arabius odor, id est, ex thure Arabio, si ve Arabico. Et in Milite glorioso:

Inde ignem in aram, ut Ephesia Dianae laudes letas,
Gratesq; agam, eiq; ut Arabico fumificem odore amene
Quae me in locis Neptunius, templisq; turbulentis
Servavit se vis fluctibus, ubi sum afflictata multum.

Ut Arabico fumificem odore, id est, fumum faciam, hoc est, suffitum, seu suffimentum faciam odore Arabico, id est, thure Arabico incenso, seu thuris odore incenso. Festus: Arabicè olet, id est, odoribus Arabicis.

Hinc thura dicta Panchaia. Virgilius in Culicet:
Ille colit lucos: illi Panchaia thura.

Et Aeneidos secundo:

Totaq; thuriferis Panchaia pinguis arenis.

Panchaia enim regio est Arabia.

Huc facit, quod Plinius scribit libro duodecimo, capite decimo quarto, de Alexandro Magno. Is enim cum magnam thuris vim, sine parsimonia aris inferret, Leonides paedagogus ei dixit, ut de victis gentibus thuriferis hoc modo Deus supplicaret. At ille Arabia potitus thure onustam navem ei misit, simul illum cohortatur, ut largè Deos adoraret.

Nec verò universa Arabia, ut supra ex Plinio dictum, sed Sabæorum duntaxat regio fuit Sabæorum regio in primis thurifera: quam gentem Agatarchides & ἡ μέγιστον τῆς τῆς ἀραβίας, καὶ παντοίας νέων εὐδ' αὐμορίας appellat, id est, gentem Arabiae maximam, & omnis felicitatis compotem. Dionysius Alexandrinus eosdem ἀραβίαις, id est, diuites appellat. Idem Strabo libro decimo sexto, Theophrastus libro nono Historiae plantarum, & Herodotus libro tertio testantur.

Praeter alias autem illorum divitias, cujusmodi fuerunt aurum, ebur, gemmae, & plantae preciosae, ut myrrha, cinnamomum, cassium & balsamum, thura quoq; commemorantur. Unde Virg.

— molles sua thura Sabæi.

Et: — solis est thurea virga Sabæis.

Hinc & thus ipsum dictum Sabæum. Virgilius:

— centumq; Sabæo

Thure calent aræ.

Plinius libro duodecimo, capite decimo quarto: Sabæorum, inquit, regio thurifera Saba appellatur: quod significare Graeci mysterium dicunt, spectans ortus Solis astri, undiq; rupibus in via, & a dextris maris scopulis in accessu. Haec ille.

Sabam itaq; Graeci δεισπολιεραοι putarunt dictam, quod mitteret thus, quò in sacrificiis utun-

Saba unde dicitur Graecis.

Vasa in libationibus quae adhiberi solita.

Libano-
Duoia,
oblatio thuris.
Thus unde dictum Graecis & Germanis.

Thure ferax Arabia potissimum.

Arabia, metonymicè pro thure sumata.

Thura Panchaia.

Thure ferax.

Thuris Sabæum.

tur: unde & ipsum thus, ut supra monui, τὸ τῆ θύειν, videtur esse nuncupatum. Et hinc forsan Sabin Arabum Deus habitus est, teste Plinio, libro duodecimo: & ut idem testatur, loyem quoque Assabinum Arabes appellarunt. Verum contra mihi potius vocabulum θεῆς; quod proprie Deum colere significat, vel ab Hebræorum טַבַּח Tzaba, significante religionis causâ convenire & congregari, videtur esse deductum, eo quod Sabæi εὐσεβῆσαι existimarentur, ob thuris nimirum copiam, cuius in sacrificiâ & apud Iudæos, in vna ipsorum religione antiqua, & apud reliquas gentes, in superstitione potissimum, olim creberrimus usus fuit: nisi quis a זבַּח, Zebach, id est, sacrificio, præcipuâ Cerimoniarû parte, vocem illâ Græcam velut esse derivatam, de qua supra. In sacris quoque litteris intelliguntur hac voce spirituales Dei cultores, ubi vocationis gentium fit mentio: ut Psalmo septuagesimo secundo, versu decimo: Reges Tharsis & insularum munus reddent: Reges Scheba & Seba honorarium offerent. Et Isaia sexagesimo, versu sexto: Omnes ipsi de Seba venient: aurum & thus deferent, & laudes Domini annuntiabunt.

Porro & in arboribus his thuriferis serendis ac incidendis & in ipso thure colligendo, vehendo ac custodiendo maximam religionem adhibitam fuisse, multa litterarum monumenta testantur. Plinius libro duodecimo, capite decimoquarto: Minæi, inquit, primi commercium fecere, maximeque exercent: a quibus & Minæum dictum est. Nec præterea alii Arabum thuris arborem vident, ac ne horum quidem omnes. Feruntque CCC. non amplius esse familiarum, quæ jus per successiones id sibi vendicent. Sacros vocari ob id, nec ullo congressu faminarum funerumque, cum incidant eas arbores, aut metant, pollui: atque ita religione merces augeri. Quidam promiscuum in iis populis esse tradunt in sylvis: alii per vices annorum dividit. Nec arboris ipsius quæ sit facies constat. Postea mensis ejus & vindemia duplicis, quarum prior fit circa Canis ortum flagrantissimo aestu: secunda Vere, mentionem facit. Idem, Thus, inquit, collectum Sabotam camelis convehitur, portâ ad id vna patente. Digredi viâ capitale leges fecere. Ibi decimas Deo, quem vocant Sabin, mensurâ, non pondere sacerdotes accipiunt: nec ante mercari licet. Inde impense publicæ tolerantur. Nam & benigno certo itinerum numero Deus hospites pascit. E vehi non potest, nisi per Gebanitas, itaque & horum Regi penditur vectigal. Et paullo post: Sunt & quæ sacerdotibus dantur portiones, scribisque Regum certæ. Religionis, ut idem scribit, fuit tributum, ne sexus alter, nisi masculus usurparetur: quod etiam probari ait candore, amplitudine, fragilitate, carbone, ut statim ardeat: item ne dentem recipiat potius, quam in micæ frangatur. Ex his apparet, quanta religione, seu potius, superstitione, thus a Gentilibus & colligi atque meti, & vehi atque custodiri, & eligi atque distribu probarique, ad sacrificia prius consueverit.

Porro λιβανοδοχίας istius passim apud prophanos autores fit mentio. Augustus, teste Suetonio, instituit, ut patres Curiam ingressi, priusquam sederent, thure & vino sacrificarent. Ad hanc idem Plinius quoque alludit, inquit, libro vigesimo secundo, capite vigesimo quarto: Odorum causâ unguentorumque & deliciarum, si placet, etiam superstitionis causâ, emantur (scilicet Indica Arabicaque merces) quoniam thure supplicamus & costo. Idem libro decimo tertio, capite primo: Unguenta, inquit, quis primus in venerit non traditur. Iliacis temporibus non erant, nec thure supplicabatur. Cedri tantum & citri suorum fruticum in sacris fumo convolutum nidorem verius, quam odorem noverant, jam rosæ succo reperto. Sic Herodotus libro primo testatur: Babylonem in Iovis templo mille quotannis talenta thuris adolebantur.

Ac thure quidem Laribus supplicari fuisse solitum, constat ex istis Plautinis:

Euclio in Aulularia:

Nunc thusculum (sic legendum: non tustulum, quod Flaminiarum erat capitis ornamentum, ut monet Lambinus) emi & hæc coronas floreas:

Hæc imponentur in foco nostro Lari:

Ut fortunatas faciat Natæ nuptias.

Hoc Græci vocant γαμήλια θύειν, sacrificare pro felici matrimonio.

Sic supra Lar ipse loquitur in Prologo:

— Ea mihi cotidie:

Aut thure, aut vino, aut aliqui semper supplicat.

Dat mihi coronas, &c.

Saba unde dicitur & Hebræis.

Religio Veterum quæ, in thure colligendo, &c.

Λιβανοδοχία, oblatio thuris, passim ab authoribus celebrata.

Thure supplicatum Lari.

Nam, ut in hæc verba adnotat Lambinus, neque Genio, neque Laribus quidquam animatum immolari: Genio, quia Deo rerum gignendarum nefas esse putabant Veteres, quidquam, cui vitam ademissent, immolare; & quo die lucem intueri & animam ducere cepissent, eo die (die autem isto Genio sacrificabant) aliquod animal animam privare: Laribus, vel quia eosdem Deos Lares vite Genios existimabant: vel quia, si dissimiles erant Lares, vite patrisfamilias, & matrisfamilias, & familiarum custodes habebantur. Diis autem vite custodibus sacrificantes, manus suas sanguine cruentare & animali vitam adimere nefas arbitrabantur. Laribus autem supplicare solebant Kalendis, Idibus, Nonis, cum festus dies erat. Cato de re rustica, capite centesimo quadragesimo tertio: Villica focum purum, circumversum quotidie, priusquam cubitum eat, habeat. Kalendis, Idibus, Nonis, festus dies cum erit, coronam in focum indat, per eosque dies Lari familiarum pro copia supplicet. Persius Satyra secunda:

Funde merum Genio. —

Ceterum quia thuris magnus olim apud Gentiles in sacris usus fuit: idcirco Pium est dictum. Thus pium. Ovidius:

— Superis pia thura ferebat.

Item Votivum: unde idem Ovidius tertiâ Elegiâ:

Aspicit ara preces, votivâque thura piorum.

Inde etiam Sacrum dicitur. Crinitus:

Cum thure sacro suspiciâs rogâ.

De hoc usu sacro thuris scribit præter alios etiam Macrobius, testaturque Aegyptios quodam thure & precibus Deos suos placasse. Vnde Niliacum, id est, Aegyptium Stadius ipsum vocat quareto Syll.

Aut thus Niliacum piperve servant.

A thure porro dicti fuerunt in primitiva Ecclesia Thurificati, qui thus idolis adolebant, de quibus Cyprianus de duplici martyrio: Horres, inquit, abominandum Thurificati, aut Libellati cognomen, ipse fortè thurificatis ac libellatis deterior.

Arnobius libro septimo ad versus Gentiles, multis differens contra istam Gentilium λιβανοδοχίαν, primum quidem scribit, rem esse no vellam, cum temporibus heroicis, quid nam thus esset, ignoraretur, & ipsa superstitionis genitrix & mater ejus opinionem aut famam no verit, ac ne ipse quidem Romulus, aut in religionibus comminiscendis artifex Numa, aut esse, aut nasci no verit, ut pium far monstrat, quo peragi mos fuit sacrificiorum solennium munia. Hinc igitur sic concludit: Si sine thure religionis officium claudicat necessariâque vis ejus est, quæ propitios faciat, mitesque hominibus cælitæ: peccatum fuisse ab Antiquis, quin imo piaculis plenam fuisse omnem illorum vitam: qui quod maxime conveniens Deorum fuerit voluptati per incuriam neglexerint libare. Sin autem temporibus præcis neque homines, neque Dii hujus thuris expetere materiam, inde comprobari, & hodie frustra illud inaniterque præstari. Quod neque Antiquitas necessariâ credidit, & sine ullis no vitas rationibus appetivit. Deinde significat, cum, quidquid fit, ab hominibus id oporteat suas habere causas, nullam afferri posse rationem aut causam, cur ante ipsa Numinum signa thura injiciantur altaribus, & ex eorum incendio familiaria existimentur fieri & mitia. Quod si obijciunt, se his honorare, responderet, In cultu & religione non hominum, sed Numinum sensum ac voluntatem requiri. Addit, thus istud viscum esse, ex corticibus profluens, ita ut ex amygdalo, ceraso, lachrymabili destillatione coalescens. Alienum itaque a ratione esse existimare, Deos honorari aut placari posse hujusmodi Panchæicis, id est, Arabicis, resinulis, ignis odore, si ve fumo, ex arboris resina confecto. Quod si, addit, contendunt, Deos odorum atque nidorum hujusmodi sua vitate capi, ac delectari, inde colligi potest, ipsos esse corporeos & mortalium similes. Sin autem, ut a Sapienibus (præterquam a Stoicis, qui Deum finxerunt σωμα τοειδῆ, corpore esse præditum teste Theodoro) creditur, sunt incorporales, neque odore aliquo afficiuntur, manus apud hos odor est, nec sensibilibiter comovere aura eos potis est nidoris alicujus: non si mille tu pondera masculi thuris incendas, cælumque hoc totum redundantium vaporum nebulositate cludatur. Hæc Arnobius.

Sed & instrumenta certa thuri sacro destinata erant, ut Thuribula & Acerra. Acerrâ Pom-

Thuris vasa. Thuribulum. Acerra.

pejus Festus, vocat arculam thurariam, scilicet ubi thus reponerent: quam alii aram interpretantur, que ante mortuum poni solebat, in qua odores incendebantur, teste eodem Festo. Suetonius in vita Sergii Galba: Quum, inquit, exterritus (Galba) luce prima, ad expiandum somnium, praemisit qui rem diuinam appararent Tusculum, excucurrisset, nihil invenit praeter tepidam in ara favillam, atratumque, iuxta senem in catino vitreo tus tenentem, & in calice fictili merum. Ex hoc quoque loco primum apparet, tus & merum adhiberi solita sacrificiis: Deinde Catinum vitreum turis quidem, Calicem vero fictilem meri fuisse instrumenta & vasa. Alioqui Catinus, Varrone teste de re rustica libro primo, vas erat promendi frumenti, quod curculiones exesse incipiunt. Id enim cum promptum esset, in Sole ponere oportet aquae catinos, quod eo conveniunt, ut ipsi se necent.

Catinus.

Sympulum. Apulejus in Apologetico praeter Catinum, etiam Sympulum in Λιχνοσυρία atque adeo omnibus sacrificiis adhiberi fuisse solitum, testatur his verbis: Paupertas Populo Romano imperium a primordio fundavit, proque eo in hodiernum Diis immortalibus Sympulo & catino fictili sacrificat. Pro Sympulo alii legunt Simpulum, vel Sympullum, vel etiam Sympinium, ut legit Arnobius. De Simpulo ita scribit Varro: Simpulum est modus matulae οὐκ ἔστιν ἄλλο: Non vides ipsos Deos, si quando volunt gustare vinum, deripere ad hominum fana, & tamen tum ipsi illi libero simpulio vinitari? Sed de hoc quoque supra actum est, cum alia vasa vinaria a nobis essent posita; quorum in sacrificiis erat usus: cuiusmodi praeter illa, vas vinarium grandius erat Sinum, ab sinu; quod sinum majorem cavationem, quam pocula habebat: & Depesta, Graece Δεπέστα, quae in diebus sacris, Sabinis vasa vinaria in Deorum mensa ponebantur: & Guttum, quo vinum dabant, ut minutatim funderet, a guttis appellatum. Haec de oblatione thuris: quod ipsum tamen Porphyrius, Theophrasti testimonio, Veteres solitos offerre negat, sed panxillum decerpti saeni, tanquam genitalis rei partem, manibus in altum sublatum, flammis imponere consuevisse, atque ita demum apparentes caelestes Deos excepisse: Theodoretus sermone septimo ad versus Graecos Gentiles.

Sympulum.

Sinum.

Depesta.

Guttum.

Ελαιου θυσια, oblatio olei. Fuit porro etiam Olei usus in Gentiliis sacris & religionibus varius & multiplex. In genere autem eius usus est duplex: Alius quidem prophanus si ve corporeus: alius sacer, sanctus, religiosus, si ve etiam superstitiosus. Vterque parabola illa ludicum nono comprehendit videtur: ubi olea pinguedine si ve oleo & Diis & Homines dicuntur honorari: sicut vino Diis hominesque laetificari & exhilarari dicuntur. Hi enim duo liquores, ut Plinius inquit, libro decimoquarto, capite vigesimo secundo, humanis corporibus gratissimi, intus vini, foris olei, arborum e genere ambo praecipui, sed olei necessarius.

Olei usus profanus.

Quoad priorem itaque olei usum, prophanum nimirum & vulgarem, is apud Orientales potissimum populos frequentissimus sane celeberrimusque fuit: idemque duplex, vel quatenus corporibus humanis applicatur, quibus liquor ille, teste Plinio, est gratissimus: vel quatenus in pecorum corporibus, aliisque rebus inanimatis adhibetur. Oleum porro corporibus humanis duplici modo prodest, vel quatenus eis extrinsecus adhibetur; hoc est, corpora, vel sola, vel quaedam ejus partes atque membra eo vel illinuntur, vel etiam perfunduntur; idque vel necessitatis & medicinae, vel voluptatis & jucunditatis gratia: vel quatenus potatur, si ve intra corpus sumitur. Nam licet Plinius oleum foris, ut vinum intus, dicat corporibus humanis esse gratissimum: tamen ejus quoque, licet id rarius, intra corpus sumti, non levis saepe est usus.

Oleo olim caput praecipue inunctum.

Ac apud Iudeos quidem potissimum (quorum regio oleorum nobilissimorum fuit abundantissima: unde Terra olei Deuteronomii octavo, & secundo Regum decimo octavo appellatur) in convivio morem fuisse totum corpus, praecipue autem caput, ungi, si ve perfundi, multa sacrae scripturae loca abunde satis testantur; ut Ecclesia st. nono: Omni tempore sint vestimenta tua candida, & oleum super caput tuum ne deficiat. Item Psalmo vigesimo tertio Olei imagine, in lauto & opiparo convivio effundi soliti summam beatitudinem si ve felicitatem depingit: Caput, inquit, meum oleo impinguaisti: alludens nimirum ad unguenta in lautis convivio usurpari solita, ut dixi. Ab eodem more ducta similitudine fraternae concordiae felicitas a Davide exprimitur Psalmo centesimo trigesimo tertio. Sicut oleum optimum in capite destillans ad barbam. Eodem spectat Christi sermo Matthaei sexto: Tunc autem cum jejunas, unge caput tuum. Et Lucae septimo, Oleo caput hospitem unguendum esse praecipitur. Hinc illa mulier in Evangelio unguento caput

caput totumque corpus Christi perfudisse dicitur, Matthaei vigesimo sexto. Et Marci decimo quarto dicitur effudisse unguentum illud super caput, fracto alabaastro. Nam teste Plinio libro decimo tertio, capite secundo, Unguenta optima servantur in alabastris, odores in oleo. Item Lucae septimo, Christus ad mulierem, quae pedes quoque ejus irrigarat lacrymis: capillis deinde exsiccat, & unguento inunxerat, inquit: Oleo caput meum non unxisti: haec autem unguento inunxit pedes meos. Hic obiter notandum, plus fuisse pedes oleo inungere, quam caput; id quod crebro fuit in usu. Plinius libro decimo tertio, capite tertio, ubi docet, Unguenta materiae luxus esse, & cunctis maxime super vacui, quippe cum margaritae gemmaeque ad haerendam tamen transeant, vestes prolongent tempus: at unguenta illico expirent, & suis moriantur horis, inter alia inquit: Sed quosdam crassitudo maxime delectat, id ipsum approbantes: linique, jam, non solum perfundi unguentis gaudent. Vidimus etiam vestigia pedum tingi, quod M. Otthonem monstrasse Neroni principi ferebant. Quae sicut sentiretur judari ab ea parte corporis? Haec Plinius.

Sed ratio videtur reddenda, cur oleo cum univertsum corpus, tum vero atque imprimis caput perfundi olim consueverit. Constat certe oleum maximam habere vim penetrandi, quia tenuissimum est & humidissimum. Unde vestem aqua madefactam videmus mox resiccari: olei autem maculae non facile elui possunt: quando & vinum quoque dilutum Aristoteles ait difficiliter elui & vestibus, quod magis tenue factum in meatus subeat.

Porro de olei usu & effectu in genere libet pulcherrima & elegantissima illa Plinii & aliorum addere, antequam de olei usu sacro apud Gentiles dicamus. Sic igitur Plinius lib. 15. cap. 4. differt de olei natura, viribus & utilitate: Oleo natura tepescere corpus, & contra algores munire. Eidem feriores capitis refrigerare. Usus ejus ad luxuriam vertere Graeci, vitiatorum omnium genitores, in gymnasiis publicando. Quintiliano interprete, Palastricos damnat & luctatores, quibus pars vitae in oleo, pars in vino consumitur, qui corporum cura mentem obruerunt. Seneca quoque in epistolis moralibus, huc alludens, ait: Luctatores & totam oleo & luto constantem scientiam (Palastricam) expello. Idem Plinius: Omni oleo mollitur corpus, vigorem & robur accipit. Et alibi, Oleum lassitudinum perfrictionumque est refectio, vulneribus utile, sanitatis, agilitatis, roboris causa, corpora calefacit, discuit sudores. Quin & cutis, oleo imbuta, venena respuit, adeo si quis cutem ad motus cauterius erodente medicamento exulcerare pergat, illaque oleo pungat, frustrabitur, operamque luserit. Non enim adharefcunt, quae applicantur, nec penetrant.

Haec & alia Plinius: quibus adde illa Plutarchi in vita Alexandri: Πόνων άρωγη έλαιον Plutarchus. αιθρωποις άπο θεου δίδονται, oleum hominibus a Deo datum est, ad illorum corpora, laboribus confecta, recreandum & corroborandum. Et hac Platonis in Protagora: Επει ε το έλαιον τεις μω φυτοις άπασι βσι πάγκαλον, η ηθει πολεμιωτα τον η άλλων ζων, πλω η τε αιθρωπω. ταις η τε αιθρωπω άεσρον, η τε άλλω σώματι. ετω η ποικίλον η βσι το άγαθόν, ε παν εδωπον ώσε η εν τω αυτω, τεις μεν έξωθεν τε σώματι άγαθόν βσι τω αιθρωπω, τεις η εν τω αυτω τε το κάμισον. και ετα τε το οι ιατροι παντες άπαγορευσει τεις άθενεσι μη χρειδε έλαιω, ελλ η σμικροτάτω, εν τωτοις οίς μέλλει έδεσθ, εσον μόνον η δυσχέρειαν κατ'εσσει η βσι η άδήςεσι η ετα η ρινών γιγνομέλω εν τεις σι τεις τε η βλοισ, id est, jam & oleum omnibus quidem plantis omnino est perniciosum, omniumque aliorum animantium pilis, praeterquam hominis, insensissimum: hominum vero pilis adjumentum affert & reliquo etiam illius corpori. Ita nimirum varia quaedam & multiplex & quasi omnigena res est ipsum bonum, ut quidem hic (id est, Olei exemplo) perspicuum est: quippe quod externis corporis partibus, homini est perutile: interioribus id ipsum est pessimum. & hac de causa omnes Medici aegrotis olei usum interdiciunt, illiusque parcissimum tantum usum permittunt in quibusdam obsonis, quantum quidem ciborum quorundam male olentium difficultas atque offensio, quae aegrotantium naribus expedito sensuum ministerio vehementius ingruit, injecto olei odore extinguitur. Haecenus Plato.

His consentaneè scribit etiam Eusebius lib. 4. demonstrationis Evangelicae in hunc modum: Ευσεβιος. το πάσης άμυγες ύγρας ύλης φωτός άξήνηκόν, πόνων δεσπαδουκόν, καμπτών άπαλλακτικόν, το η πωλει φαιδρωπον, φωτός δ'ικλω δεποσίλων η μαρμαρυγών, διαυγητην η λαμπρα η άωπερ χρωμίων δεποτελέν η ελιν, hoc est, Ex iis omnibus, quae liquida sunt materia (praecipue oleum) lumen auget, a laboribus reficit, ab operibus liberat, pulchres efficit eos, qui eo illinuntur.

splendere facit visum in morem conuersionum, ita ut eo utentibus pellucetent & illustrem praebeat visum. Haec de usu olei prophano, siue corpore.

Olei usus sacer & superstitiosus.

Ve autē Olei usum Græcos, quos omnium vitiorum genitores vocat Plinius, dixit verissime ad luxuriam: sic Gentiles, quos similiter omnium superstitionum genitores merito dixerimus, oleo (quod non Minerva, aut Aristei, sed Dei donum est) ad superstitionē & idololatriam multifariam fuerunt abusi. Hinc cum ipsos sacerdotes, tū simulacra et omnis generis instrumenta, ad sacra sacrificiaq; adhiberi solita oleo inungi passim apud prophanos autores legimus. Ac de sacerdotibus, quidē loquitur, sub Dio inungi solitis, exstat illustre testimonium Plutarchi in *Quæst. Ro.* Idē de simulacris, ad quae inungenda oleo usi fuerunt, mane festum est. Sic enim Saturni simulacrum Roma intus oleo fuit repletum: quod factum illud est, partim simulacra sua consecrandi & a carie vindicandi gratia.

Oleo uncti sacerdotes.

Oleo uncti simulacra.

Oleo uncti lumina & ignes sacri.

Oleo uncti Reges & principes.

Oleum in sacris adhibitum.

De Sale.

Salis utilitas.

Sal divinum cui dictum ab Homero.

Sal adhibitum sacrificiis Indorum.

Denique, ipsis sacris & sacrificiis oleum & unguenta adhibita fuisse legimus: sicut deinceps, ubi de ceremoniis sacrificiorum agitur, copiosius audiemus.

Nunc, quoniam etiam Salis usus frequens admodum in sacris sacrificiisq; olim fuit, ideo de hoc quoque nonnulla addemus. Ac de eo quidem in genere multa similiter differit Plinius lib. 31. cap. 7. Vita, inquit, humana sine Sale nequit degere, adeoque necessarium elementum est, ut transferat intellectus ad voluptates animi quoque. Nam ita sales appellantur: omnisq; vita lepos, & summa hilaritas, laborumq; requies non alio magis vocabulo constat. Honoribus etiā militibusq; interponitur salariis inde dictis, magna apud antiquos auctoritate, sicut apparet ex nomine Salarie viae, quoniam illa Sal in Sabino portari consueverat. Ancus Martius Rex salis modis sex millia in congiario dedit populo, & salinas primus instituit. Varro etiam pulmentarii vice usus Veteres, auctor est. Esita visse enim salem cum pane & caseo: ut Proverbio apparet. Maximè tamen in sacris intelligitur auctoritas, quando conficiuntur sine mola salsa. Haec Plinius.

Plutarchus similiter *Symphos. lib. 5. quæst. 10.* multa de Salis utilitate differit. Ac primum eos Aristophanis Grammatici testimonio, probat proverbio, ad salē et cuminū amicos dici, qui ita sunt familiares, ut etiā sale & cumino solis propositis unā cœnent. Deinde quæstionē movet, cur & Homerus salem divinū appellet *Iliad. 1.* Divino sale conspergit: & Plato in *Timæo* lege hominū salis corpus Divi dicat esse carissimū, cum Aegyptiorum sacerdotes, castissimi cum sint, sale in universum abstineant, adeo ut pane quoque insulso vescantur. Cur igitur, querat aliquis, sacerdotes salem sunt abominati, cum is divinus sit, & Divi gratus? Ac divinū quidē salem vult ab Homero dictū, propter magnā & multiplicē ejus in vita humana utilitatē, propter quam aliis quoque rebus divinitatis & Dei nomē tribuitur; Salibus autē abstinuisse sacerdotes, qui castitati se destinaverat, quod ii ob ceterā ad rem Veneream inciter: id quod exemplis nonnullis probat: & hæc quoque ob causam salem posse dici divinū, cum omne id, quod generādi vim habet divinū esse videatur: cum quidē Deus genitor sit atq; principium rerū omnium. Sed præter hæc rationes, quas Plutarchus affert, hæc quoque videtur esse non minima, quod salis olim in sacris maximus usus fuit.

Ac apud Iudæos quidem omnia sacrificia oportebat condisale consecrato, qui sal federis vocabatur, eoq; accēdi ignē, qui in tabernaculo Domini asservabatur & fovebatur, quē ex igne cœlestis immisso sacrificiis a Mose & Aarone susceptū fuisse quidā conjiciunt. Sic Ethnici κακοζῆλια quadam

quadam ignem similiter in sacrificiis suis adhibuerunt. Cur sal ἀγνῆτος καὶ θεῖος ab Homero sit dictus, vide pulchra multa apud Eustathium *Iliad. 1.* & *Antiquitates meas con-viviales.*

Salinum in mensa pro aquali solitum esse poni ait Verrinus, cum patella; quia nihil aliud sit Salinum, sal, quā aqua: Festus. Salinum cum sale in mensa ponere figulis cur religioni olim fuerit habitum, vide Festum.

Murres, eodem auctore, dicebatur sal, in pila tunsum, & in ollam fictilem coniectum, & in fur no percoctum: quo dehinc in aquam misso Vestales virgines utebantur in sacrificio. Idem: Murres est, quemadmodum Veranius docet, ea, quæ fit ex sale sordido, in pila pinsato, & in ollam friabilem coniecto, ibiq; operto gipsatoq; & in furno percocto, cui Virgines Vestales ferrā ferreā secto, & in seriam coniecto, quæ est intus in aede Vestæ, in penu exteriori, aquam jugem, vel quamlibet, præterquam quæ per fistulas venit, addunt, atq; ea demum in sacrificiis utuntur.

His adde, quod idem ait, Murrata portione antiquos usos indicio esse, quod etiam nunc Aediles per supplicationes Divis addunt ad pulvinaria, & quod duodecim tabulis cavetur, Ne mortuo indatur, ut ait Varro in *antiquitatum libro.*

Sic explicatum est etiam tertium membrum, quod in hoc sacrificio Nestoris & Argonautarum, atq; adeo in omni sacrificio, observandum esse diximus, nempe Materia, seu, Quid sacrificare olim Veteres consueverint. Unde sanè constat magnā hanc fuisse Ethnicorum amentiam, quod partim omnis generis fruges atq; fructus, partim animalia, quibus vescuntur, Deos esse crediderunt: in quam sententiā pulchrè sic Cicero libro tertio de *Natura Deorum*: Ecquem, inquit, tam amentem putas esse, qui illud, quo vescatur, Deum credat esse?

SEQUITUR nunc quartum membrum, nempe LOCUS: in quo videlicet istud a Nestore & Argonautis sacrificium fuit factum. Is, quoad Nestorem quidē, ab Homero non exprimitur. Probabile tamen est vel in templo, vel alio loco sacro & religioso fuisse. Ac locus, in quo Argonautas sacrificium fecisse Apollonius testatur, Littus fuit: in quo ara primum extructa est, quæ idcirco ἀγνῆτος & ἑπῆρατος, id est, littoralis hic appellatur, sicut & ipse Apollo, cui victima hæc fuit oblata ἐπῆρατος & ἐπὶ ἕδατος, propterea appellatur, de quo supra.

Ut autem ibidē de temporibus sacrificiorum, in genere quidem omnium, ita nunc de eorundem locis, in quibus ista fieri fuerunt solita, quadam dicamus. Nam ut temporis, ita loci quoque, quibusvis in actionibus, spectanda est commoditas & opportunitas. De his autem magnā reperire licet in sacris & profanis litteris opinionum & consuetudinum varietatem atq; diversitatem. Nam Loci sacrificii primum quidem plerūq; Gentilium Deos in et sub tectis atq; aedificiis colendos esse arbitrabantur, & idcirco in illorum honorem templa atq; aedes magnis laboribus atq; sumptibus extruebant. Alij verò, a templorum aedificatione, usu cultuq; abhorrentes, cum nefas putarent esse Deos tectis atq; aedificiis, quasi carceribus quibusdam atq; ergastulis, quodammodo in ludere, Deos sub dio, in lucis, nemoribus, campis atq; vallibus, extra aedificia venerandos existimabant. Fuerunt etiā nonnulli, qui quosdam Deos in aedificiis, alios extra aedificia sub dio putabant colendos.

Deinde quoniam alios Deos maritimis: alios terrestribus: alios locis editis & excelis, ut colibus atq; montibus: alios locis planis, ut vallibus: alios desertis, & vastis: alios frequentibus & celebribus: alios campis & agris patentibus: alios sylvis atq; lucis delectari, atq; illos incolere putabant; ita his vel illis in locis hos vel illos Deos sacris illis suis atq; ceremoniis usitatis colebant.

Ac in genere quidem, Locus captus, ut inquit Festus, dicebatur ad sacrificandum legitime constitutus. Quoniam autē plerūq; Ethnicorum templis & aedibus siue aedificiis sacris, & in illis Deos Templis adorandos esse existimabant, idcirco de illis nobis primo loco dicendum: & quidem de eorum nominibus Latinis, Græcis & Hebræis primum, tum de illorum primis inventoribus aliisq; in templis seu aedibus sacris, observatu rebus dignis.

A Latinis aedificia hujusmodi, Tempia, Delubra, Fana, Aedes, Sacra, Sacella, & Sacraria, generalibus quidem nominibus fuerunt appellata. Templum dici vult Varro a templando vel tuendo, id est, conspiciendo; & triplicem habere significationē. Primum significare cælum: deinde certa loca in aère, vel in terra, quæ Augures captandorum auguriorum causā definire solebant, quæ Tempia dicebantur, quod ex omni parte, vel, quod ex eis omnis pars conspici possit: tertio verò significare loca sub terra. De prima & tertiā significatione hic non agimus: sed duntaxat de se-

cunda. Ab eo vero templo, quod ab Auguribus definitur, quia id oporteret septum esse, nec plus quam unum introitum habere, factum est, ut non solum aedes sacrae, sed etiam alia loca septa, & unum tantum introitum habentia Tempora appellarentur, etiam si sacra non essent ut Curia Hostilia, quae templum non erat, licet sacra non esset. Ita Festus: Templum significat & aedificium Deo factum, & tignum, quod in aedificio transversum ponitur. Cicero in epistolis familiaribus: Venit Servilius, lovi ipsi iniquus, cuius in templo res agebatur. Idem in Verrem: Hercules templum sanctum apud Agrigentinos, & religiosum fuit. Idem pro Domo sua: Curia est sedes ac templum publici concilii. Idem pro Milone: Curia est templum sanctitatis, amplitudinis, mentis, concilii publici, caput urbis, ara sociorum, portus omnium gentium. Idem de Somnio Scipionis: Cuius Dei hoc templum est omne, quod conspicis.

Templum sepulcrum.

Porro templum & sepulcrum dici potest Veterum auctoritate, inquit Nonius Marcellus. Unde Virgilius Aeneidos quarto:

Præterea fuit in rebus de marmore templum Conjugis antiqui.

Monimenta etiam templa dicta.

Monimenta etiam templa dici posse auctor est Marcus Tullius in Verrem Actione secunda: Ausum esse in aede Castoris celeberrimo, clarissimoque monumento, &c.

2. Delubrum.

Alterum nomen, quo aedificia sacra a Latinis insigniuntur, est Delubrum: locus videlicet, in quo Dei simulacrum dedicatum est: vel, ut Macrobius ex Varro citat, in quo præter aedem sit area assumpta: cuius quidem nominis derivatio a Grammaticis multiplex traditur. Dicitur vult Servius, quod uno recto plura complectatur Numinatur est Capitolium, in quo est Minerva, Iupiter, Juno. Alii dicitur volunt a diluendo. Religio enim sacrificii apud antiquos exigebat, ut ante sacrum sacrificulus manus ablueret. Festus scribit, Delubrum dicitur fuisse delibratum, hoc est, decoratum, quæ venerabatur pro Deo: in qua sententia, ligneum simulacrum Delubrum dicimus, inquit atque Servius, a libro, hoc est, a raso ligno factum, quod Græcè Ἐόλον dicunt. Cicero in Verrem: Verres Delubra sanctissimis religionibus consecrata deperlatas est. Ibidem: Simulacra sanctissima Deorum ex Delubris religiosissimis sustulit. Idem pro Archia Poeta: Smyrnaei Delubrum Homero in oppido dedicaverunt. Ibidem: Delubra Musarum coluere etiam præstantissimi Imperatores. Idem pro Domo sua: Novum Delubrum in urbis clarissimo loco inchoaverat. Idem de Natura Deorum: Mensas argenteas de omnibus Delubris iussit auferri. Ibidem, Aras Delubraque, Hecates in Græcia videmus. Ibidem: Pugnare pro Templis, atque Delubris. Idem de Legibus: Constructa a patribus Delubra habentur.

3. Fanum.

Tertium nomen, quo aedificia sacra designantur a Latinis, est Fanum: idem nimirum quod delubrum vel templum, sic dicitur vel a Faunis, Latinorum Diis, qui indormientibus responsa dare solebant, ut ait Martianus Capella: vel a Fauno, qui, auctore Probo Grammatico, primus oraculi conditor fuit. Festus, Fanum a Fauno, vel a fano, deducit, quod Pontifex in dedicatione templi certa verba præfari solebat. Varro ait, Fana nominata, quod Pontifices in sacando fati sunt finem. Sunt tamen, qui hoc nomen per se scribunt, & τὸ τὸ φανός, quod significat manifestum, quod e phano aperta responsa dabantur. Cicero in epistolis familiaribus: Ut pecunia in fano poneretur. Idem pro Cajo Rabirio: Profanus atque delubris propugnandum est. Idem de Inventione: Crotoniata fanum Iunonis religiosissime colebant. Idem de Finibus: Plurima in sua patria sacrificia, & fana non contemnebat. Idem de Legibus: Athenienses Contumeliae & Impudentiae fanum fecerunt.

Profanus.

Ab hoc nomine adiectivum deducitur Profanus: idem, quod nihil habens religionis, a religione remotus, sacris non initiatus: qui fanum intrare non poterat: vel quod ex religioso, aut sacro in hominum usu conversum est, quasi porro, id est, procul a fano. Barbari Latium vocant, quasi popularem, quem tu recte cum Latinis profanum appellabis. Varro profanum interpretatur quod est ante fanum, vel fano conjunctum. Sed in hoc significato positum hoc nomen me legere non memini. Vitiatoris igitur significationis tantum hæc exempla sunt. Cicero in Verre Actione sexta: Has tabulas Marcus Marcellus, cum omnia illa victoria sua profana fecisset, tamen religione impeditus non attigit. Idem pro Domo sua: Si ista consecratio legitima est, quid est, quod profanum in tuis bonis esse possit? Idem de Aruspicum responsis. Loca sacra & religiosa profana habebat. Idem de Natura Deorum: Limina profanarum aedium contaminari nihil refert. Virgilius Aeneidos sexto:

— Procul hinc procul este profani.

Idem: Faune precor miserere, tuque optima ferrum
Terra tene, colui vestros si semper honores,
Quos contra Aeneada bello fecere profanos.

Horatius:

Odi profanum vulgus & arceo.

Inde etiam fit verbum Profanare, id est, profanum facere, vel facere ex sacro promiscuum Profanare. usibus humanis. Titus Livius ab Urbe Condita libro tertio: Ita profanatis omnibus rebus sine religione vixit. Idem de Bello Macedonico, libro primo: Sacra sacerdotes, quæ ipsius Majorumve ejus honoris causa instituta essent, omnia profanarent.

Hinc deducitur verbale Profanatio. Plinius libro decimo, capite quarto: Postquam civilium Profanatio bellorum profanatione meritum cepit videri, civem non occidere, &c.

Quartum nomen, quo aedificium sacrum denotant, est Aedis, vel Aedes quod essent quasi aedes Deorum, sicuti caelum etiam, quod domicilium Deorum esset, Templum dictum fuisse, paullo ante est indicatum. De hac voce Servius in secundum Aeneidos ita scribit: Aedem in numero singulari de templo tantum dicimus: plurali & de domibus, & de templis. Hæc ille. At Valla eandem sententiam fusiùs tractat, ita scribens: Aedes in plurali accipitur, pro domo; nec unquam aliter. Ceterum sic dicitur Aedem vel Aedes idem Servius scribit ab Edo, quod in ea sacrificantes edere consueverint. Nam quaedam sunt nomina, inquit, quæ initio diphthongum recipiunt, quamquam a verbo monophthongo deriventur, ut Aedes, Aesculus, &c. Varro libro quarto de lingua Latina ab aditu fieri putat, quod scilicet plano pede eam adibant: unde etiam prima syllaba diphthongum accepit. Festus: Aedes, quod in edito poni solent. Alii Aedem dicit existimant, quod in ea ærum degatur, quod Græcè αἶον vocatur. Sed & hujus vocis plurima apud probatos auctores exstant exempla; & quoad primam quidem ejus significationem, qua pro templo in singulari atque aede in plurali accipitur, hæc illustrata sunt apud Ciceronem. In Philipp. Ex eo die, quo in aedem Telluris convocati sumus, in quo templo, quantum in me fuit, jeci fundamenta pacis. In quo templo, id est, in qua aede Telluris. Sed hæc in re differt a templo, quod semper in utroque numero habet adjectionem: ut in aede Iovis, Mercurii, in aede Concordiæ, Telluris, Honoris, Virtutis, &c. in aede sacra: & in plurali, sacras aedes, aedes Deorum, aedes Nympharum, &c. Nam cum ait Lucretius, de Iove loquens:

— Ipse suas aedes disturbat, &c.

perinde est, ac si dixisset, Iovis aedes. Igitur pro templo dicimus, duas, tres, quatuor Deorum aedes, duas aedes sacras, Pro domo vero binas, ternas, quaternas, privatas aedes. Hæc Valla, libro tertio: quibus addi possunt hæc etiam exempla. Cicero: Vidi epistolam, in qua de aede Telluris me admones. Ibidem: In aede Apollinis senatusconsultum factum est. Idem in Verrem: Aedium sacrarum publicorumque operum depopulatio eam misera fuit. Idem pro Domo sua: Consecrabantur aedes, non privatorum domicilia. Idem pro Flacco: Pecuniam in aedem sacram reficiendum per scribunt.

Porro ab Aede fit Aedicula, ut ab Apis, Apicula: unde non Aedes in recto singulari. (Tum enim Aedicula, ut a vulpes vulpecula diceretur) esse dicendum evincitur. Ponitur autem pro aede parva, id est, sacello. Cicero pro Domo sua: Eam aram & aediculam & pulvinar sub saxo sacro dedicavit. Titus Livius: Isdem diebus aediculam Victoriae prope aedem Concordiæ M. Porcius dedicavit. Deducitur hinc & Aedituus, sacrae aedis tutor, id est, curam gerens.

Quintum nomen est Sacrum, & ejus diminutivum Sacellum. Ac Sacrum quidem, quando est substantivum, pro templo accipitur, ut Græcè ἱερόν, & ejus plurale ἱερά. Paulus Iureconsultus: Sunt autem Sacrilegi, inquit, qui publica sacra compilarint; at qui privata sacra, vel aediculas incustoditas tentaverint, amplius quam fures, minus quam sacrilegi merentur. Sacellum deinde locum significat parvum, Deo sacratum cum ara. Cicero de Lege Agraria: Sunt enim loca publica urbis, sunt sacella, &c. Idem de Divinatione. Cum vellet sororis suae filiam in matrimonium collocare, exiit in quoddam sacellum ominis capiendi causa: quod fieri more Veterum solebat. Trebatius Iureconsultus scribit, Sacellum compositum esse verbum, quasi sacra cella. Sed hoc

neque verum videtur, neq; verisimile. Nam diminutivum esse sacri, ex ipso etiam Festo & Varro liquet. Festus: Sacra, inquit, dicuntur loca Divis sacrata, sine tecto. Varro: In aliquot sacris & sacellis scriptum habemus: Ne quid scortum (ex corio & pellibus factum) inde, ne mortici-

6. Sacrarium. Sexto, nomine quoq; Sacrarium Veteres Latini pro templo, si ve edificio sacro olim sunt usi. Festus: Sacerdotula in sacratio Martialis fecit oleum, id est in templo. Sacrarium tamen, secundum nonnullos; est locus sacer in templo, in quo sacra reponuntur, Græcis ἱεροφυλακείον, ἱερὸν. Unde a Cicerone Sacrarium bonæ Deæ nominatur. Seneca libro quinto Questionum: Arcana illa rerum naturæ sacra non promiscuè & omnibus patent reducta, & in interiori sunt clausa sacratio. Aegesippus libro quinto scribit, Sacrarium templi Hierosolymitani fuisse & profanatum a gentibus, quò solus semel in anno princeps sacerdotum solebat intrare, non sine sanguine. Quid inter sit inter sacrum locum & sacrarium, ostendit Vlpianus inquiens: Sacer locus est consecratus: Sacrarium, in quo sacra reponuntur. Suetonius tamen de Augusto, non tam pro sacrorum reposito, quam pro sacello locoq; sacro sumpsit. Natus est, inquit, Augustus ad capita bubula, ubi nunc sacrarium habet, aliquanto post, quam excessit, constitutum. Ponitur & sacrarium pro Larario in ædibus privatis. Cicero ad Memmium libro decimo quinto: Cajo Aviano Evandro, qui habitat in tuo sacratio, & ipso multum utor, & patrono ejus, &c. Idem in Verrem Actione sexta: Erat apud Hejum sacratio magna cum dignitate in ædibus a Majoribus traditum perantiquum. Et hæc quidem templorum generalia nomina fuerunt.

Nomina Latina templorum specialia. Fagantal. Bidental. Favissa.

A diversis deinde Divis quoq; & hostiis atq; partibus, quarum aliæ aliis interiores & sacratiores habebantur, specialia quoq; nomina apud Latinos templa sunt sortita. Hinc quoddam dicebatur Fagantal, sacellum videlicet Iovis, in quo fuit Fagus arbor, quæ Iovi sacra habebatur. Quoddam dicebatur Bidental, quòd in eo bidentibus hostiis sacrificaretur. Bidentes autem sunt oves, duos dentes longiores ceteris habentes. Quoddam dicebatur Favissa, locus in quo erat agna inclusa circa templa. Sunt autem, qui putant, favissas esse in capitolio cellis cisternisq; similes, ubi reponi erant solita ea, quæ in templo vetustate erant facta inutilia.

Tesqua.

His adde Tesqua si ve Tesca, per c. simplex, quasi uesca, a tuendis sacris: quæ Varro interpretatur loca agrestia, Deo cuiusdam consecrata, Accii testimonio id ipsum confirmans ex Tragedia, cui Philocteta nomen est, in hunc modum citato:

Quis tu es mortalis, qui in deserta & tesca te apportes loca?

Quid autem tescorum nomine ibidem intelligere debeamus, explicat idem Accius, paullo post subiungens: Celsa Cabyrum delubra tenes mysteriaq; pristina Casteis, concepta sacris.

Penus.

In primis huc pertinent Penus, Penetralium, Penetralis, & Cella nomina. Penus quidem vocabatur, inquit Festus, locus in æde Vestæ intimus. Is septuaginta diebus circa Vestalia aperiebatur, qui dies religiosi habebantur.

Penetralis.

Penetralia vero dicebantur Penatium Deorum sacra: quæ & Lararia sunt dicta a Laribus, inquit idem Festus.

Penetrabile.

Penetrabile eodem auctore, sacrificium fuit dictum, quòd interiore parte sacratio (unde & sacratio ipsum hoc nomine insignitum) conficiebatur. Hinc & penetralia cujusq; dicuntur, & penes nos, quòd in potestate nostra est.

Cella.

Cella quoq; significatio aliquando huic loco convenit, cum accipitur pro parte templi sacratio, in quam ingredi fas non erat. Cicero in Philippicis: Armatos in cella Concordiæ inclusit. Ibidem: In hac cella Concordiæ cum gladiis homines collocati erant. Titus Livius: In cella Iovis exsul habitabat.

Hæc de nominibus Latinis templorum.

Nomina Græca templorum. 1. ἱερὸν.

Græci deinde templum appellaverunt ἱερὸν, id est, sacrum, si ve sacratio. Hinc ἱερὸν ἄστυον τοῖς πορνείοις, templum, in quò aditus non patet improbis: & ἱερὸν ἀγῶνιστῶν, ἀρχαῖοιστον, δημοσίον ἢ δημοτικόν, δημοτελεῖς, κοινόν, religiosissimum, antiquissimum, publicum aut municipiale, populare aut solenne, commune templum probati auctores dixerunt. Item κατιστάσαι, διακοδοῦναι ἢ ἱερὸν, edificare, extruere templum: & κοσμεῖν τὰ ἱερὰ, ornare fana, &c.

Idem

Idem templum vocarunt etiam ναόν, ναίων; & Atticè ναός, a verbo ναίω, id est, habito, 2. Ναός, ἡ δὲ τὸ ναίειν ἐν αὐτοῖς τὰς θεάς, quòd Divi in iis credantur habitare. Eustathius vult ναόν de- ναίω καὶ ἡ δὲ τὸ ναίειν ἐν αὐτοῖς τὰς θεάς, quòd ad illa loca donaria colligerentur a diversis: ναός, vel forsitan propter molem ædificii sic sunt dicta, quòd ναός sit quasi σωρός, id est, cumulus materia.

Hæc tamen vox ναός videtur Aetorum decimo nono pro simulacris si ve idolis accipi: ubi Ναός etiam Demetrius aurifex, cum multis illius Ephesini auctor, dicitur fabricasse ναός ἀργυρῆς ἀρτέμιδος, templi idololum & simulacra & effigies Dianæ argenteas. Interpretes vertit, Aedes argenteas. Sed & forsitan significat, quòd nomen pro sacris vasibus usurpatur, quorum mentionem facit Athenæus libro undecimo; quæ sic appellata apparent a forma, simili fabæ Aegyptiæ. Hanc enim & κυβάειον & κολακασίον dixerunt. Inde verò & Νεωκόρον, id est, Aeditua vel Aeditima dicta est civitas Ephesiorum, ceu Diana cultrix peculiaris, a ναός videlicet & κορεῖν, quòd idem est, quòd κοσμεῖν, id est, ornare, instruere: unde & Νεωκόρον & Ζαυκόρον, Aeditui dicti, quòd sacra & aedes sacras curent. Pertinent huc per vulgata illa ἱερὸν καὶ ναός, Collocare templa & altaria Deorum; ἐπιτιθεῖν ναός, incendere templa, & apud Plutarchum, ἠφάνισεν αὐτὸν εἰς τὸν ναόν, in templum recondidit sese.

Vocarunt porro Græci templa τὰ ἱερὰ θεῶν ἔδνη, Deorum diversoria, sedes & delubra. 3. Τὰ ἱερὰ Ἰσοκράτης: Ἐξαμαρτάνειν εἰς τὰ ἔδνη θεῶν, τοῖσι παρατετα, ausi violare templa Deorum. Idem: Συναίδη λαόν, καὶ κατακαίειν ἐτόλμισαν τὰ ἱερὰ θεῶν ἔδνη, spoliare & incendere non dubitarunt Deorum fana.

Σηκός quinetiam & τέμενος templum Græcis significant; Et σηκός quidem non tantum templum univrsum in genere: sed specialiter templi partem interiorem, alio nomine ἄδυτον, si ve adytum dictam: quamvis proprie significat ovium vel caprarum mandram, caulam, stabulum ve, in quo seorsum agni lactentes clauduntur. Fit inde nomen σηκουόρον, vel σηκακόρον, aedituus, aedituus sacratio custos, & curator. Τέμενος vero etiam proprie est nemus: tamen synecdochicè delubrum quocumque Divi dicatum & consecratum, seu locum quemvis separatim in honorem Dei alicuius aut heros significat. Aristophanes in Pluto: ὄρεος τὸ τέμενος ἡμεῖν τὰ θεῶν, in delubrum Dei ivimus. Eius derivatum est τεμενοόρον, aedituus, loci sacri custos.

Denique templum idololatricum, cujusmodi fuerunt omnia veterum Gentilium, εἰδωλεῖον 6. Εἰδωλεῖον nuncupatur a Græcis, id est, Idoli domus, ab εἰδωλεῖν, voce, ut supra dictum est, idolum seu simulacrum significante.

Sed & plerunque templa ab ipsis Deorum nominibus appellata invenimus, ut ab Iunone ἠραιόν, a Diana ἀρτεμισίον, a Venere, ἀφροδίσιον a Marte ἀρείον, ab Heribus ἠρωῖον, & ejusmodi alia.

Hæc de Græcis nominibus templorum. Hebræis templum idololatricum dicitur in genere Nomina Hebræa quidem, הֶעָל Hecal, id est, palatium si ve regia, in qua Divi habitant (cui respondet Basilica bræa templorum nomen) & בֵּית הַתְּהוֹמִים Beth-aven, domus idoli & iniquitatis, ein Götzenhaus. In specie vero בֵּית דָּגוֹן Beth dagon, certi cujusdam idoli domus, si ve templum. Sic Hoseas & alii Prophetæ locum & oppidum Bethel, quòd antiquitus prisca & vera religione multis miraculis divinis insigne erat (unde Domus Dei dictum) per contemptum propter vitulum aureum, qui in eo colebatur בֵּית אֵוֶן Beth-aven, id est, domum idoli frequenter appellant, quasi dicant: nicht ein Götzenhaus/sonder ein Götzenhaus. Hujusmodi fuerunt templorum nomina etiam Hebræa.

HIS PRÆMISSIS, dicamus nunc quadam de hujusmodi sacrorum ædificiorum origine seu primis inventores; de quibus quidem varia sunt apud auctores prophanos sententia. Latini ferè omnes ad Ianum originem hanc referunt, cujus idcirco nomen in sacrificiis veteri instituto perpetuo præfari solebant: alii ad Faunum, a quo fana appellata Probus scribit: alii ad Iovem, Cretensium Regem; unde inter Deos primum ipse locum fuerit sortitus: alii ad Vsonem, apud Phœnicos: alii ad Phoroneum aut Meropem, aut Aeacum Iovis filium: alii ad Dionysum, cum Indos debellasset: alii ad Cecropem in Attica: alii ad Arcades: alii ad Aegyptios: alii ad Chaldaeos: alii ad Thraces: alii ad Cyprios. Græci Epimenitem Circensem: alii Pygium architectum, qui apud Prienses templum Mineræ primus posuerit: alii deniq; alios atq; alios primos templorum auctores atq; conditores faciunt.

K 4

Origo templo- rum iuxta non nullos ex sepul- cris.

Porró plerique ex sepulcris initium templa sumsisse arbitrati sunt: quam originem ædium sacrarum diligentissimi quoque scriptores tradunt Eusebius & Lactantius. Quæ de re & Clemens Alexandrinus in Protreptico sic scriptum reliquit: Superstitio, inquit, templa condere persuasit. Quæ enim prius hominum sepulcra fuerunt, magnificentius condita, templorum appellatione vocata sunt. Nam apud Larisseam civitatem in arce, in templo Palladis, Acrisi sepulcrum fuit, quod nunc sacrarii loco celebratur: in arce quoque Atheniensi, ut est ab Antiocho in nono Historiarum scriptum, Cereris sepulcrum fuit: in templo verò Palladis, quam Poliada Græci appellant, jacet Erichthonius. Ismarus autem Eumolpi atque Dairæ filius in Eleusine unâ cum Celei narabus sepultus. Hæc Clemens.

Verorum tem- plorum inven- tor Deus.

Nos autem his omiſſis, sacrarum litterarum testimonio atque auctoritate edocti scimus, verorum quidem templorum primum auctorem eundem esse, qui hujus amplissimi pulcherrimique templi, id est, Mundi creator est, nempe Deum Optimum Maximum. Ac prisca illa planeque aurea sanctissimorum Patriarcharum ætas externis quidem hujusmodi atque manufactis templis caruit: qui quidem partim in privatis atque domesticis suis ædibus, partim nomadum instar, vagam vitam persequentes, passim hinc inde variis in locis, in quibus Deus illis apparuerat, & aliqua suæ præsentia signa dederat, erectis aris si ve altaribus Deum invocarunt, sacrificia ei obtulerunt, deniq; familiam suam in vero Dei cultu atque religione piè fideliterque instituerunt: cujus rei vel unicum illud Iacobi exemplum, de quo Genes. vigesimo octavo, illustre est testimo- nium, qui in sancto illo atque augusto loco, in quo Deus ei mirabili modo apparuerat (quam ob causam eum Portam seu Domum Dei appellat) erecto altari unâ cum familia sua, repurgata prius ab omnibus idolis, sacrum cultum, orationis nimirum & sacrificii Deo exhibuit.

Horum deinde & posteros in miserabili illa Ægyptiaca servitute nulla templa habuisse legimus, apud quos procul dubio omnis veri Dei cultusq; divini memoria planè obliterata fuerat. Unde certè colligimus, hujusmodi sacra ædificia, licet ad cultum sacrum peragendum atque celebrandum sint utilia: non tamen ita esse necessaria, ut non sine iis quoque, si ita res atque necessitas postulet, Deus etiam sub dio, locis quibusvis patentibus rectè ritèque coli possit.

Post exitum vero Israëlitarum ex Ægypto Deus in deserto, ut constat Exod. vigesimo quinto, certum quoddam, admodum operosum atque splendidum, sed portabile, quod facile huc il- luc transferri posset, tanquam illorum vagis peregrinationibus accommodatum, extrui iussit æ- dificium, quod quidem אהל מועד Ohel mohed, id est, Tabernaculum testimonii, si ve conven- tionis aut contractus appellatur. Hoc tabernaculum cum diu fuisset in Silo, etiam temporibus Eli & Samuelis, tandem ab illo loco in Sionem montem fuit translatum, ibique collocatum. Si- mile tabernaculum ad Templi formam extructum, in bellicis expeditionibus Constantinum cir- cumvexisse, in eoque conventus egisse testis est Sozomenus libro i. capite 8.

Post annorum autem, ab hac prima tabernaculi divini constructione CCCCLXXX. (qui fuerunt inter Mosem & Salomonem) a Salomone in monte Morjah, ubi Isaac a patre Abra- hamo immolandus erat, templum magnificentissimum illud & splendidissimum simul, totius fe- rre Mundi miraculum, Dei iussu atque mandato, Davidi ejus ædificandi facultate adempta, ædi- ficatum fuit, eo consilio, ut populus, ab idololatria abstractus, in legitimo Dei cultu retineretur. Fuit enim templum illud, ceu unica totius gentis paræcia, ad quam tribus solennioribus festis cultus externi in eo exercendi gratia populus Dei præcepto atque mandato confluebat.

Hoc templum cum steteret annis M. CCCCLXII. tandem ob peccata populi gravissima, justissimo Dei iudicio a Nabuchodonosore, Rege Babyloniorum, juxta Prophetarum plurimas luculentissimæ, vaticinia unâ cum urbe solo æquatum est & concrematum.

Idem post captivitatem illam Babyloniæ Dei iussu a Zorobabele rursus ædificatum, ab Herode Antipatre magnificentissimè auctum & amplificatum tandem anno secundo Vespasiani Imperatoris. XL. circiter annis post Christi ascensum in celos, juxta ejus vaticinium, Titi du- ctu, unâ cum urbe funditus deletum atque extinctum fuit. Id aliquot annis post Iudei, Iuliani Apostatae permisso, frustra restaurare sunt conati: conatum hunc illorum Deo magno quodam miraculo impediente.

Hujus autem tam splendidi, tam augusti & sancti templi, in toto orbe terrarum celeberrimi, cujus

Prava imitatio- ne Ethnici sua templa extru- xerunt.

cujus verus Deus auctor & architectus fuit, ædificatione, adductos quadam æπολνδία seu pra- va imitatione Ethnicos Diis suis fictis & commentitiis, quorum hinc inde fit mentio, templa, de- lubra, fana, ædēs sacras, & similia ædificia extruere voluisse, verisimile est, illic adulterinum & idololatricum suum cultum exercendi causâ.

Tametsi, ut hoc quoq; addam, quod certè silentio non est prætermittendum, extiterunt qui- dam Philosophi, atque etiam Gentes, quæ nulla templa Diis ædificanda, nec templis, vel in tem- plis Deos colendos esse arbitrabantur, atq; ita omnem templorum usum respuerunt, ceu alienum a divina majestate. Sic enim Persæ, ab omni templorum usu abhorrentes ex Magorum suorum sententia, impiè eos facere existimarent, qui Deos ædium ac parietum septis includerent, quibus omnia deberent esse patentia, & libera, quorumque hic Mundus omnis templum esset ac domus, atq; idcirco, Magis autoribus, non modò nulla Diis suis templa extruebant, sed etiam passim Græcorum & aliarum nationum templa demoliri, destruere, concremare, & solo æquare consue- verunt, ut passim ex historicis patet: imprimis autem Xerxes hac de causâ inflammasse templa Græciæ dicitur. Sic montis Carmeli incolæ nullum Dei sui templum, sed aras tantummodo in Carmeli monte habuerunt: nec non Germani illi prisca, teste Tacito, pro templis lucos & nemora, Deo- rum suorum nominibus appellata, habuerunt & coluerunt: quod ipsum tamen nec veteres tan- tum Germanos, sed ante eos Ethnici plurimi & alii fecerunt. Nam Massilienses, qui Gal- liam Narbonensem inhabitant, in lucis, in quibus nulla erat effigies, sacra faciebant, inter dum- que arborum truncos venerabantur, tanquam aliquid divinitatis eis inesset. Hinc Servius no- tat, Manes & Heroum animas, qui Lares vitales dicerentur, lucos tenere: quos & ideo sic di- ctos arbitrantur nonnulli, quòd ibi lumina ferenent religionis causâ: quanquam alii per contra- rium; quod minimè luceant propter arborum umbras opacas. Inde & Virgilius in sexto:

Nulli certa domus, lucis habitantibus opacis, Et primo:

Lucus in urbe fuit mediâ, lætissimus umbra. Vbi Servius: Vbiunque Virgilius lucum ponit, sequitur etiam consecratio, ut:

Lucorum forte parentis Pilumnî Turnus sacratâ vallè sedebat.

Et octavo: Hinc lucum, quem Romulus acer asylum.

Vbi obiter nota, Asylum etiam templi quoddam genus fuisse, ex quo nullus posset extrahi; di- ctum a Servio quasi: Asyrtum: quod tamen non fuit in omnibus templis, nisi quibus consecratio- nis lege concessum esset. Ejusmodi Asylum fuisse templum Apollinis Delii scribit Livius. Sed enim & Valla scribit de Lucis libro quarto in hunc modum: Lucus nequaquam caduus est; quin potius manu consitus, religiosusque, atque vel alicui Deo, vel alicujus hominis cineribus consecratus: ideoque aut circa delubra hominum, aut circa sepulcra est positus. Cicero pro Næ- lone: Vos enim Albani tumuli atque luci, vos, inquam, imploro atque obtestor. Ovidius secundo Fastorum:

multis incidens arvis, Iunonis magnæ nomine lucus erat.

Statius libro tertio Syll. Festaque pallentes hilarent altaria lucos.

Flaccus libro quinto: Visa parvens castis Hecates excedere lucis.

Sic lucus Martis dictus, in quo Mars Iliam, Vestalem virginem, compressit, ut est apud Iusti- num & Plutarchum. Fuit & Martis lucus apud Colchos, in quo Poeta sinxerunt aureum Phry- nei arietis vellus a per vigili dracone asservari: cujus luci aliquoties Valerius ille Flaccus in Argonauticis meminit, & Iuvenalis Satyrâ primâ:

Nulli nota magis domus est sua, quam mihi Martis Lucus, &c.

Quædam gen- tes Deum ab ip- sâ templis colen- dum existimave- runt.

Perjæ. Germani vetes res.

Massilienses.

Lucicolæ.

Asylum, tem- pli genus.

Valla de lucis.

Cicero.

Ovidius.

Statius.

Flaccus.

Lucus Martis.

Iuvenalis.

- Corn. Front.** Cornelius Front. de differentiis vocabulorum lucum dicit esse locum, templum, sacellum, delubrum. Huiusmodi lucos Plutarchus quaestione Rom. octogesima septima, multos ait circa urbem Romae Diis fuisse consecratos, quorum reditus in spectaculo insumebantur: unde pecunia, quae spectaculis impendebatur, Lucar olim fuerit dicta. Sic Festus: Lucar appellatur aes, quod ex lucis captatur, si ve capitur: & Lucaris pecunia, quae in luco erat data. Hinc etiam dicta Lucaria, festa, quae in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam & Tiberim fuit: pro eo, quod victi a Gallis fugientes e praelio ibi sese occulta verunt. Hinc etiam Oblucinaesse, si ve Oblucuniasse dicebant Antiqui mente errasse, quasi in luco Deorum alicui occurrisset: Festus.
- Lucar pecunia** spectaculis impendebatur, Lucar olim fuerit dicta. Sic Festus: Lucar appellatur aes, quod ex lucis captatur, si ve capitur: & Lucaris pecunia, quae in luco erat data. Hinc etiam dicta Lucaria, festa, quae in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam & Tiberim fuit: pro eo, quod victi a Gallis fugientes e praelio ibi sese occulta verunt. Hinc etiam Oblucinaesse, si ve Oblucuniasse dicebant Antiqui mente errasse, quasi in luco Deorum alicui occurrisset: Festus.
- Lucaria festa.** Lucaria, festa, quae in luco colebant Romani, qui permagnus inter viam Salariam & Tiberim fuit: pro eo, quod victi a Gallis fugientes e praelio ibi sese occulta verunt. Hinc etiam Oblucinaesse, si ve Oblucuniasse dicebant Antiqui mente errasse, quasi in luco Deorum alicui occurrisset: Festus.
- Lucorum & S. L. meminerunt.** Lucorum huiusmodi idololatricorum in sacris etiam litteris crebra fit mentio: ut lucorum ad aras Baalis, quarto Regum decimo tercio: & lucorum in Samaria, Esaiæ sexagesimo quinto & alibi: quos quidem Iosias, Rex religiosissimus, dicitur excidisse ex Iudaea, secundo Paralipomenon trigesimo quarto.
- Lucianus de Lucis.** Meminit lucorum istorum, ut hoc colophonis loco addam, Lucianus quoque de sacrificiis inquit: Primum lucos Diis attribuerunt, tum & montes dicarunt: praeterea aves consecrarunt: deinde suam cuique arborem assignarunt. Postea per regiones illos distributos colunt, eosque velut in civitatem suam recipiunt, nempe Apollinem Delphum Delique, Mineram Athenienses, Argivi Iunonem, Mligdonii Rheam, Venerem Paphum, Cretenfes Iovem. Postremo fanis in honorem illorum erectis, ne tectis videlicet aut Penatibus careant, formas illorum exprimunt, adhibito ad id vel Praxitele, vel Polycleto, vel Phidippo.
- Zeno quid de tēpli structura.** Porro & Zenonis, principis sectae Stoicorum, qui vixit Olympiade septuagesima, vel octogesima circiter, quo tempore Xerxes, de quo supra, Graciam vastavit, & Romani, ejectis Regibus consules creari ceperunt, vixit, hoc celebre dogma fuit, is egi θεῶν ἂν οἰκοδομεῖν, Templum Deorum non aedificanda. Eadem quoque in sententia & Diagoras, qui temporibus etiam Xerxis docebat in Gracia, & Theodorus Epicurus, athei dicti, fuisse perhibentur. Nec enim Diis templa ponebant, quos omnino non esse credebant; ac si Dii essent, eos templis non indigere, sed haec in illorum cedere ignominiam.
- Duo hominum genera, negantium templum extruenda.** Duo itaque hominum genera videntur fuisse eorum, qui Diis negant templa esse ponenda. Vnum quidem eorum; qui Deos si ve Deas prorsus negant, ac proinde nec templa aedificanda esse, cuiusmodi fuerunt duo illi athei, tanquam communi sensui, ipsi que naturae principis refragantes. Alterum vero eorum, qui licet Deos esse crederent, vis tamen templa struere nefas putabant, probabilibus, uti videtur, rationibus adducti, quoniam nimirum Deus minimè, ut cibo, potu, veste, ita aedificiis quoque ad caloris frigorisque vim depellendam indigeat, eundemque longè latèque per omnia diffusum parietum claustris comprehendere atque coercere, non modò a ratione, verum etiam a pietate alienum videatur.
- Deus in manus factis templis non habitat.** Adde quòd illorum sententia simul & sententiae duplex haec ratio, modò commemorata, ipsarum sacrarum litterarum, seu potius Spiritus sancti, earundem auctoris, testimonio auctoritateque niti videatur. Sic enim Deus per Prophetam exclamat: Caelum sedes mea, & terra scabellum pedum meorum. Vbi igitur erit domus, quam aedificabitis mihi? Et ubi erit locus meae quietis? Omnia namque ista fecit manus mea, quae facta sunt, inquit Dominus. Sic Salomo in templi illius magnificentissimi dedicatione inquit: Caeli caelorum, hoc est, extremi, te non capiunt. Sic Paulus ad Athenienses: Deus, inquit, qui fecit Mundum & omnia, quae in eo sunt, quum sit caeli & terrae Dominus, in manufactis templis non habitat.
- Quo sensu Deus non incolere templa dicatur.** Sed haec & alia huiusmodi sacrae scripturae loca, quae Deum non incolere templa manufactis non comprehendunt, ea denique nolle, illis Naomachis minimè profecto patrocinantur. His enim Spiritus sanctus, sibi semper constans, non simpliciter sacra aedificia, quae ipsemet fieri mandavit, & in quibus se praesentem fore promissit, atque adeo re ipsa & exitu magnis miraculis suam saepe in iisdem singularem quandam gratiam exercuit, vetat & prohibet: sed potius falsam atque peruersam hominum opinionem ex illorum animis tollere, atque extirpare conatur, quae nimirum templis & universo cultui externo nimum tribuebant, posthabito veri Dei cultu vero & spirituali, Deum vis quasi includebant & alligabant, eumque minimè rectè ritèque coli sine vis estimabant:

stimabant: denique totam religionis ac per consequens salutis proram & puppim in externorum templorum magnifica structura, assidua frequentatione, neglecto virtutum rectèq; factorum studio collocabant. Non ergo, ut summam dicam, ipsa templa, sed eorum potius abusus, per versamque & de templis & de ipso Deo opinionem damnat.

Haec de templorum origine, seu primis inventoribus, quibus haec quoque Arnobii liber addere, tanquam huic loco accommodatissima: Quorum (templorum) inquit, si quæris audire quis prior fuerit, fabricator, aut Phoroneus Aegyptius, aut Merops tibi fuisse monstrabitur: ut tradit in admirandis Varro, Iovis progenies Aeacus. Sint ergo haec licet aut ex molibus marmoreis structa, laquearibus aut renideant aureis, splendeant hic gemmae, & sidereis evomant variata interitione fulgores: terra sunt haec omnia, & ex fece ultima vilioris materiae concreta. Neque enim, si vos ea pretiis carioribus penditis, delectari credendum est his Deos: nec recusare, nec spernere, quo minus se sepiant, & eorum objectionibus coërceantur inclusi. Templum, inquit, hoc Martis est, hoc Iunonis & Veneris: Apollo hic habitat, in hoc manet Hercules, illo Summanus. Ista non prima & maxima contumelia est, habitatoribus Deos habere distinctos? tuguriola his dare, conclavia & cellulas fabricari, & eis existimari necessarias res esse, quae hominibus, felibus, quae sunt formiculis, & laceris, quae fugacibus, pavidis atque exiguis muribus. Sed non inquit, idcirco attribuimus Deis templa, tanquam humidos ab vis imbres, ventos, pluvias arceamus, aut soles: sed ut eos possimus coram & comminatus contueri, affari de proximo, & cum praesentibus quodammodo venerationum colloquia misceri. Sub axe enim nudo, & sub aethereo tegmine invocati si fuerint, nihil audiunt: & nisi de proximo admoveantur his preces, tanquam nihil dicatur, obstructi, atque immobiles stabunt. Atquin nos arbitramur omnem Deum omnino (si modo nominis huius vi pollet) ex quacumque mundi parte, quod quisque fuerit locutus, tanquam si sit praesens, audire debere: immò quod quisque conceperit sub obscuris & tacitis sensibus cognitione anticipata praesumere: atque astra, sol, luna, cum supra terras meant, omnibus omnino cernentibus statim sunt & ubique praesentes: ita quoque convenit audientiam Numinum nulli esse clausam linguæ semperque esse praesentem: quamvis ad eam voces regionibus ex distantibus confluant. Hoc est enim proprium Deorum, complere omnia visua, non partiliter uspiam, sed ubique esse totos: non adesse, non abesse, non cœnatum ad Aethiops pergere, & post dies bisseos privatam ad domicilium redire. Quod si ita non erit, collitur omnis spes opis, & erit in dubio audiamur a Diis, necne: si quando res sacras ceremoniarum conficitis debitis. Constituamus enim cognoscendae rei causa, templum Numinis alicujus esse apud Canarias insulas, ejusdem apud ultimam Thylem: eiusdem apud Seras esse, apud furvos Garamantas, & si qui sunt alii, quos ab sui noticia maria, montes, sylvae, & quadrini determinant cardines. Si omnes uno in tempore rebus divinis factis, quod sua quosque necessitas cogitare compellit poscant de Numine, referendi beneficii, quanam omnibus spes erit, si non undique ad se missam vocem Deus exaudiret, & erit ulla longinquitas, quò penetrare non possit auxilium poscentis oratio? aut enim nullis in partibus erit praesens, si uspiam poterit aliquando non esse, aut aderit unis tantum, quoniam praebere communiter suum non potest atque indiscretus auditum.

At ista perficitur, ut aut nullis Deus opituletur omnino, si occupatus re aliqua ad audiendas voces non qui verit ad volare: aut exauditi tantummodo uni abeant soli, nihil egerint ceteri. Quid quod multa ex his templa, quae tholis sunt aureis, & sublimibus elata fastigiis, auctorum conscriptionibus comprobatur contegere cineres atque ossa, & functorum esse corporum sepulchras? Nonne patet, & promptum est, aut pro Diis immortalibus mortuos vos colere, aut in expiabilem fieri Numinibus contumeliam, quorum delubra & templa mortuorum superlata sunt bustis? In historiâ Antiochus nono, Athenis in Minerio memorat Cecropem esse mandatum terra in templo rursus ejusdem, quod in arce Larissae est, conditus scribitur atque indicatur Acrisius. Erichthonius Poliadis in sano, Dairas & Immanarchus fratres in Eleusinis consepito, quod civitati subiectum est. Quid Celei virgines? non in Cereris Eleusinae humatae habere perhibentur officia? non in Diana delubro, quod in Apollinis constitutum est Delii, Hyperocha, Laodiceque, quas advectas illuc esse finibus ex hyperboreis indicatur, in Didymæo Milefio Cleochæ dicit habuisse supremam Leandrus funeris Leucophrinae monumentum in sano apud Magnesiâ Dianæ esse, Nlyn-

Arnobius de fabricatione templorum Gentilium.

dus proficetur ac memorat Zeno, sub Apollinis arula, quae Telmessi apud oppidum visitur, Telmessum esse conditum vatem, non scriptis constantibus indicatur Agesarchi? Prolemæus Philopator quem edidit primo, Cinyram regem Paphi cum familia omni sua, immo cum omni prosapia in Veneris templo situm esse, litterarum auctoritate declarat. Hactenus Arnobius: qui recte sanè templum Gentilium sepulchra hominum mortuorum appellat, unde Busta per contumeliam a Christianis antiquitus fuerunt appellata. Ac re vera illa nihil aliud fuerunt, quam sepulchra quaedam cada verum fœdissima & pucidissima: licet auro, argento, marmore, ebore, & aliis rebus preciosis resfulgerent. Plura de origine templorum ex sepulchris vide apud Gyraldum, & Plutarchum, qui inter alia Lycurgum narrat permisisse, ut mortui in urbe sepelirentur, & monumenta essent templis vicina.

a. Templorū votio in genere.

TEMPLA porro illa, ab hominibus extructa, solebant propter certas causas voti, cuius rei multa exempla passim in historiis reperiuntur. Quando vota erant, & id, propter quod vota erant, prosperè successerat, tum desinebantur, vel certi illius templi fines constituiebantur: id quod dicebatur Effari templum, teste Varrone, vel Sistere fana. Sic enim Festus: Sistere fana, cum in Vrbe condenda dicitur, significat loca in oppido futurorum sanctorum constituere. Id verò ab Auguribus fieri solitum docet Varro. Vbi ita definita essent, tum condabantur: condita dedicabantur ab iis, qui ea vovissent: tandem ab Auguribus inaugurabantur, id est, suis auguriis sanctiora reddebantur. Hoc enim nisi fieret, templum esse non poterant, teste apud Agellium Varrone: sed aedes tantum dicebantur; unde discrimen inter templum & aedes sacras facile intelligitur.

Circumstantie quae considerantur in templorū votione, &c.

Verum & in huiusmodi templorum votione, definitione, edificatione, dedicatione, inauguratione, vel etiam exauguratione, quando nimirum profana reddebantur, hæc obseruari considerarique erant solita circumstantia, nempe quibus, a quibus, quo modo, quibus verbis, gestibus, ritibus atque ceremoniis ea fierent.

Templorum votio apud Romanos, instituta in bello.

Ac Romani quidem, qui, ut Prudentius contra Symmachum testatur, tot templum Deorum habuerunt, quot in urbe sepulchra Heroum numerare licuit, in bellis atque praeliis plerumque cum alia, tum imprimis Diis suis templum votere solebant: id quod primum Romulum fecisse Dionysius Halicarnassensis libro primo testatur: alii Numam: Tertullianus tamen in Apologetico adversus gentes, capite vigesimo quinto post Numam demum & simulacrorum & templorum usum in Rempublicam illam introductum fuisse voluit. Sic enim inquit: Nam etsi a Numa concepta est curiositas superstitiosa: nondum tamen aut simulacris, aut templis res divina apud Romanos constabat: frugi religio, & pauperes ritus, & nulla capitolia certantia caelo, sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & nidor ex illis, & Deus ipse nusquam. Non enim tunc ingenia Græcorum atque Tuscorum fingendis simulacris inundaverant. Hæc Tertullianus. Quicquid sit, illud quidem constat, templum etsi apud Romanos primò tenuia atque parva, tamen progressu temporis suis illis votionibus, definitionibus, aliisque ceremoniis atque ritibus magnificentiora fuisse facta, innumerabilique ferè numero aucta. Votionis huius illustre exemplum extat apud Livium Decade primâ libro decimo, ubi Appius Consul & imperator huiusmodi precationis formâ Bellonæ templum votere: Bellona, si hodie nobis victoriam davis: est ego templum tibi voveto.

Templorum votio etiam instituta in domo.

Fuit autem hic Diis templum votendum, non in bellis tantum, sed etiam domi cum ob publicas causas, hoc est calamitates vel præsentis, vel imminentes, tum privatas, ut ambitionem & alias, frequentissimus & creberrimus. Sic enim Caligula, teste Suetonio, quoniam divinos sibi vendicabat honores, ut Deus coli voluit, consistens sæpe inter fratres Deos medius, ut se adorandum aduentibus exhiberet, & templum etiam Numini suo proprium, & sacerdotes, & excoGITATISSIMAS hostias instituit. In illo templo, quod sibi votere, & extrui curarat, simulacrum stabat aureum iconium: amiciebaturque quotidie veste, quali ipse uteretur: magisteria sacerdotii ditissimus quisque & ambitione & licitatione maxima vicibus comparabant. Hostiæ erant Phœnicopteri: & quæ sequuntur.

a. Templorū edificatio. b. Locum.

Idem templum magna etiam religione, seu superstitione potius extruere & edificare sunt soliti: ubi locus, situs, materia, forma religiose observabatur. Nam quod ad locum attinet, non omnibus

omnibus Diis promiscuè omni loco edificari templa solebant. Aliis enim intra urbem quæ urbana fuerunt dicta; aliis extra eam; aliis in montibus; aliis in foro; aliis alibi, templa construiebantur. Sic, exempli gratia, Vulcani templum Romulus extra urbem condiderat, & Veneris ad portum erat conditum: Mercurii in foro: Isis & Serapidis in emporio: Apollinis, patrisq; Liberiq; secundum theatrum: Herculis, in quibus civitatibus non sunt gymnasia, neq; amphitheatra, ad circum. Esculapii quoque fanum & Cereris & Bellonæ apud Romanos fuit extra urbem; cuius quidem rationem reddit Plutarchus in quæstionibus Romanis, quæst. 47. quem vide. Plato libro 10. de Legibus, hanc legem fert de loco constituendi templa vel sacella: Ἐὰ μὲν δὲ εἰς ἐν ἰδίας οἰκίας ἐκτίθω. θύειν δ' ὅταν ἐπὶ νομῶν ἴσται, ἀεὶς τὰ δημόσια ἴτω θύων, hoc est, Sacella nemo in privatis aedibus habeto. Quum alicujus animum sacrificandi studium incesserit, ad publica sacrificaturus accedito. Idem lib. 6. de Legibus, ubi de edificiorum condendorum ratione verba facit, de loco sanctorum construendorum, sic loquitur: Ἴὰ μὲν τοίνυν ἰερεῖς πᾶσαι πέριξ τῆς ἀγορᾶς χεῖρα κατασπιδάξεν, καὶ τῶν πόλιν ὄλων ἐν κύνεω, ἀεὶς τοῖς ὑψιλοῖς τῶν τόπων, εὐεργετίας τε καὶ καθάρσεως ἕνεκα. Περὶ δ' αὐτοῖς, οἰκίσεις τε ἀρχόντων, καὶ διασηνέων, ἐν οἷς τὰς θύκας, ὡς ἰερωτάτοις ἐσι, λήθονται τε καὶ δάσασσι. Ἴὰ μὲν, ὡς ὄσιων πέρι, τὰ ἕκαστα τοῖς θεῶν ἰδρύματα: hoc est, Vrbs quidem tota locis sublimibus, circumquaque construenda est, ut & munitior sit & mundior. Templa circa forum struantur. Iuxta hæc, Magistratuum palatia, & Curia, juri dicundo attributa, in quibus, veluti augustissimis sanctissimisque locis, jura dentur & accipiantur: partim ipsis iudicibus, veluti de rebus sacris iudicaturis; partim verò veluti in ipsis Curia Deorum sint sedes & delubra. Hæc de loco.

Quod ad situm attinet; ut plurimum templa ad Orientem solem construi solita scribit Lucianus. Vitruvius item de templorum & sacrarum aedium situ, si plura cupis, multa egregia, huicq; loco convenientissima scribit lib. 1. & 3. & 4. cuius inter alia hæc sunt verba: Ἰοῦν Fulguri, & Cælo, & Soli, & Lunæ, edificia sub divo, hypethraq; construuntur. Horum enim Deorum & species, & affectus in aperto Mundo atq; lucenti præsentis videmus.

Materia porro templorum partim fuit lapidea, partim lignea, partim mixta. Seneca: Thais, inquit, lapis (quondam rarum in aliquo spectaculum templo) piscinas nostras circumdat.

Formas præterea varias etiam templorū ab Antiquis descriptas reperimus. Nam Solis quidem aedem, Liberiq; patris rotundâ Veteres probarunt: Iovis verò templa, quod omnium rerum semina is Deus pacificare credebatur, tecto esse oportere aiebat Varro perforato. Aedem Vestæ, quæ cum Terra eandem putabat, rotundâ, ad pile similitudinem formabant. Cœlitibus et Superis aliis, a terra templa extare volebant: Inferis Deis sub terra: chthoniis et terrestribus mediis ponebant sapuis.

Sed & de variis formis templorum & sacrarum aedium idem Vitruvius scribit loco supra citato; cuius hæc inter cætera sunt verba: Mineræ & Marti, & Herculi aedes Doricæ sient. His enim Diis propter virtutē sine deliciis aedificia constitui docet. Veneri, Floræ, Proserpinae, Fontium Nymphis, Corinthio genere constituta aptas videbuntur habere proprietates, quod his Diis propter teneritatem graciliora & florida, foliisq; & volutis ornata opera facta, augere videbuntur justum decorē. Iunoni, Dianæ, Libero patri cæterisque Diis, qui eadem sunt similitudine, si aedes Ionice constituentur, habita erit ratio mediocritatis, quod ab se vero more Doricorū, & a teneritate Corinthiorum temperabitur earum proprietatis institutio. Hæc Vitruvius, ex quo constat, formas templorum fuisse Doricas, Ionicas, Corinthias, alioque genere constitutas.

Quo pertinet: quod Franciscus Polletus lib. 1. Histor. Rom. cap. 3. adnotat templa Veterum non fuisse absimilia. Constabant enim, ait, cella sanctiore, nos Chorū vocamus, quæ cella sanctior a Basilica & porticibus distinguebatur Pluteo, & quasi altero pronao, nos non malè Pulpitum vocamus, quod in morè pulpitum, aut tabulari erectū sit: quidam ex vulgo Threnum vocant, fortaassis quod illic threni Ieremiæ prophetæ recirentur, & alia Homilia sacra. Basilica verò, quam nos Naevem, aut Carinā vocamus, deambulationes, quæ utrinq; sunt, omnino porticus sunt veterum, quæ sunt veluti fori in Carina. Cella sanctior solis rebus sacris destinabatur. Basilica verò & porticus & pronao ferè usibus prophanis exponebantur. Illic. n. & nundina mercium et proxenica contradiū, prologi nuptiarū, colloquia transactionū ut hodie apud nos, nimis impie, exercebantur. Hactenus Polletus: quibus adde, & certas templorū partes dum extruerentur, fuisse constitutas: quarū sinistra ab Oriente, dextra ab Occidente, antica ad Meridiem, postica ad Septentrionem.

nem dicebantur. Publius tamen Victor, cum ait in libello de XIV. Urbis regionibus, ante Cellam, partem nimirum templi sacrationem, esse prodomon, post templum opisthodomon, templum in tres aut taxat partes dividit, mediamque, ubi Dei est cella, quam hodie Chorum dicunt, vocat: quae antecedit $\omega\epsilon\delta\delta\omega\omega\upsilon$; quae sequitur $\omega\mu\delta\delta\omega\omega\upsilon$. Vide Hadrianum Turnebum libro vigesimo secundo, capite decimo septimo.

III. Templorum restauratio. Tacitus de hac instauratione.

Ut autem in extruendis & aedificandis, ita in restaurandis & reficiendis templis summam curam, magnam religionem, varias ceremonias, atque ritus, adhibuerunt; quos quidem uno quasi fasciculo Cornelius Tacitus complexus est, in lustratione areae templi Iovis, quod a Vespasiano tum restitutum fuerat: Vespasianus, inquit, curam restaurandi Capitolii in L. Vestinum confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate famam inter proceres. Ab eo contracti Haruspices monuere, ut reliquiae prioris delubri in paludes auerentur, templum iisdem vestigiis sisteretur, nollet Deos mutari veterem formam. Undecimo Kalend. Iulias, serena luce, spaciium omne, quod templo dicabatur, e vincum vittis coronisq; ingressi milites, quibus fausta nomina, felicibus ramis, deinde virgines Vestales cum pueris puellis, patrimis matrimisq; aqua rivis & fontibus amnisq; haurita, perluere. Tum Helvidius Priscus Praetor, praesente Plauto Eliano Pontifice, lustrata suo vet aurilibus area, & super cespitem redditus extis, Iovem, Iunonem, Mineram, Praesidesq; Imperii Deos precatus, ut caepta prosperarent, sedesq; suas pietate hominum inchoatas, divina ope attollerent, & vittas quibus ligatus lapis, innexiq; funes erant, contigit. Simul caeteri Magistratus & Senatus, & Eques, & magna pars populi, studio laetitiaeq; connixi, saxum ingens traxere: passimq; injecta fundamentis argenti, auriq; stipes, & metallorum primitiae nullis fornacibus victae sed ut gignuntur. Praedixere Haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove in aliud destinatio, &c. Haec Tacitus. His adde Horatiana illa.

Horatius de restauracione templorum.

Delicta Majorum immeritis lues
Romane: donec templa refeceris
Aedesque labentes Deorum, &
Faeda nigro simulacra fumo
Diis te minorem quod geris imperat.
Huc omne principium, huc reffer exitum
Dii multa neglecti dederunt
Hesperiae mala luctuosa.

Tanta apud Gentiles fuit templorum veneratio, ut eorum ruinas quoq; atque ruderum coluerint, ut ex his Seneca verbis apparet: Non magis contemnitur sapiens, cum jacuit, quam cum sacrum aedium ruina calcantur, quas religiosi aequae stantes adorant.

IV. De templorum inauguratione.

Haec de aedificatione & restauracione templorum. Audiamus illorum porro dedicationem siue consecrationem & inaugurationem. Hanc praesertim apud Romanos magno in pretio fuisse, colligitur non tantum ex eo, quod templum primum Romae Iovi Feretrio, a Romulo, urbis regniq; conditore, dedicatum testis est Livius Decade prima, libro primo: sed etiam ex illa M. Horatii Pulvilli atque Valeriae Publicolae Coss. historia id constat, de qua sic Livius lib. 2. Dec. 1. Nondum dedicata erat in Capitolio Iovis aedis. Valerius Horatiusq; Coss. sortiti, uter dedicaret, Horatio sorte evenit. Publicola ad Veientinum bellum profectus. Aegrius quam dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam inchoati templi Horatio dari: id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant, postem jam tenenti Coss. faedum inter precationem Deum nuntium incutiunt; mortuum ejus filium esse, funestaq; familia dedicare eum templum non posse. Non crediderit factum, an tantum roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio facilis est: nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cada ver offerri juberet, teneret postem, precationem perageret, & templum dedicaret. Haec Livius; ubi inter alia mentionem facit postis, quem is, qui dedicabat, manu tenebat, de quo & Cicero pro Domo sua: Postem teneri in dedicatione templi oportet. Et Seneca, attingens illam historiam: Pulvillus hoc fecit, inquit, cui postem tenenti, & Capitolium dedicati mors filii nuntiata est, quam ille exaudisse dissimulans & solennia Pontificalis carminis verba (Nota, quia certis verbis a Pontifice dedicari solebant fana, inde videntur a fando dicta, teste Festo) concepit gemitu non interrumpente precationem, & ad filii sui nomen Iove propitiato, putasset ejus luctus aliquem finem esse debere, cujus primus dies primus impetus ab altaribus publicis et fausta nuncupatione non abduxit patrem; dignus me hercule memorabili dedicatione, dignus amplius sacerdotio, qui colere deos, ne iratos quidem destitit. Idem tamen ut rediit domum, implevit oculos, et aliquas voces flebiles emisit, & peractis,

Seneca de inauguratione templorum.

que

quae mos erat praestare defunctis, ad Capitolium hilari redit vultu. De hoc Horatio Pulvillo vide etiam Dionysium Halicarnasensem, & Valerium lib. 5. cap. 10.

Sic, ut idem Livius scribit Decade prima, libro quarto, cum Cn. Julius Consul aedem Apollinis, absente collega sine sede dedicasset, egre id passus Quintius, cum dimisso exercitu in urbem redisset, ne quicquam in senatu esset conquestus.

Non licebat autem cuivis antiquitus templa dedicare, sed Consulibus tantum & Imperatoribus: item Decumviris & Censoribus, & aliis hujusmodi: cujus rei testis est illa Historia Cn. Flaccii, quam idem Livius Decade prima libro nono enumerat. Is enim scriba, patre libertino, humilifortuna ortus, & aedilis curulis aedem Concordiae in area Vulcani summam invidiam Nobilium dedicavit, coactusq; consensu Populi Cornelius Pontifex mox verba praere, cum more Majorum negaret, nisi Coss. aut Imperatorem posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate Senatus latum ad Populum est, Ne quis templum aramve injussu Senatus, aut Trib. plebis partes majores dedicaret. Illa Lex lata fuit a Q. Papirio, Trib. pl. quae idcirco Papyria fuit appellata. Ejus fit mentio apud Ciceronem, in oratione pro Domo sua: Video enim, inquit, eam legem veterem Tribunitiam, quae veteri injussu plebis aedes, terram, aram consecrare: neq; tum hoc ille Q. Papirius, qui hanc legem rogavit, sensit, &c. Et paullo post: Lex Papyria vetat, aedes injussu plebis consecrari. Idem pro Domo sua: Cum Licinia, inquit, virgo Vestalis, summo loco nata, sanctissimo sacerdotio praedita, T. Flamio, Q. Metello Coss. aram, & aediculam & pulvinar sub saxo sacro dedicasset, non eam rem ex auctoritate Senatus, ad hoc collegium Sextus Julius Praetor retulit. Tum P. Scaevola, Pontifex Maximus, pro Collegio respondit, quod in loco publico Licinia C. F. injussu Populi dedicasset, sacrum non videri.

Praeterea ille, qui dedicare volebat, prius ad sacerdotem publicorum atq; Pontificum collegium referre id cogeatur. Sic enim Cicero pro Domo sua inquit, Cladium censorem de signo Concordiae dedicando ad Pontificum collegium retulisse, eiq; M. Aemilium Pontificem Maximum collegium Pontificum referre pro collegio respondisse, nisi eum Populus Romanus nominatim praefecisset, atq; ejus jussu faceret, non videri, ea recte posse dedicari. Idem: Atq; ille tamen C. Quintius Martius Censor ad collegium retulit: tu ad quem retulisti? Si quid deliberares, si quid tibi aut piandum, aut instituentum fuisse religione domestica, tamen instituto caeterorum ad Pontificem detulisses: Novum delubrum cum in urbis clarissimo loco, nefando quodam atq; inaudito instituto inchoares, referendum ad sacerdotes publicos non putasti? Et si collegium Pontificum adhibendum non videbatur, nonne horum tibi idoneus visus est, qui aetate, honore, auctoritate, antecellunt, ut cum eo dedicationem communicares? Hinc ergo colligimus, non licuisse injussu Populi & inscio sacerdotum collegio, cuiquam templum aut aram, aut quidvis aliud dedicare.

Is porro, qui dedicare volebat vel totum collegium advocabat, vel unum aut alterum Pontificum adesse jubebat, qui ei verba praerent: cujus quidem ad vocationis Cicero pro Domo sua hujusmodi formam praescribit: Aedes, aedes, Luculle, Servili, dum dedico domum Ciceronis, ut mihi praeeatis, postemq; vo veatis.

Dedicationis autem hujusmodi forma hisce ferè ritibus atque ceremoniis constabat: Omne spatium, quod erat templo dicatum, coronis atq; vittis vinciebatur: idem cum a populo felicibus ramis, tum a virginibus Vestalibus aqua perluebatur. Is, qui dedicabat, postem templi, qui, ut inquit Cicero, ubi est, ubi aditus templi, & valvae ambulationis sunt, manu sua tenebat, certa quadam atque solennia verba, siue precationem, praesente aliquo Pontifice, effabatur (unde idem de Legibus, Templi liberata & effata habento:) Area item certis sacrificiis lustrabatur, extra super cespitem reddebantur, vittae, quibus ligatur lapis, innexique funes erant, a dedicante contingebantur: populus etiam univversus saxum primum tangebatur, fundamentis certas res, ut auri & argenti stipes injiciebant, simulacrum Dii aut Deae illius, cui templum dedicabatur, saepe quoque aliunde translaturum, ut de Iunonis simulacro Vejis, Romam advecto, Livius scribit Decade prima, libro quinto: in templo ipsum quoque prius unctione dedicatum, una cum ara & pulvinari collocabatur. Haec ex Livio, Cicerone, Cornelio Tacito, & aliis colligere licet, quos quidem ritus omnes atque ceremonias videre licet in Capitolii restauracione apud Tacitum eo loco, quem supra citavi.

V. Exauguratio templorum. Livius de hac exauguratione

Præter hanc dedicationem, consecrationem, nuncupationem, initiationem, & inaugurationem templorum Livius meminit etiam exaugurationis, qua Veteres templa sua suis auguriis profana reddere consueverunt. Sic enim libro primo ab Urbe condita scribit: Et ut libera a cæteris religionibus area esset tota Iovis templique ejus, quod in edificaretur, exaugurare fana, sacellaque statuit, quæ aliquot ibi a Tatio Rege primùm in ipso discrimine adversus Romulum pugna vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant, inter principia condendi hujus operis movisse Numina ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos. Nam cum omnium sacellorum exaugurationes admitterent a ves, in Termini fano non addixere.

VI. Decoratio templorum.

Sed & ut templa magnâ religione seu superstitione potiùs, extrui & edificari, dedicari & inaugurari: ita ornari, custodiri, sarta, tecta, pura atque munda conservari, polluta denique expiari consueverunt. Ornamentorum, monumentorum & eorum, quæ in templis Diis dicata reponi, ex tholis, aut parietibus, aut etiam columnis affigi, & suspendi solebant, varia ac multiplicia fuerunt: quæ Græci καλλιτέχνη, & ἀναθήματα. Latini donaria, aliisque nominibus appellarunt. Hinc illa apud Demosthenem loquendi forma: κατὰ σῶμα τὸν καλλιτέχνην ἱερῶν, comparare ornamenta templorum: ἀνατίθεναι ἀναθήματα, consecrare donaria: πολεμῆν τοῖς ἀναθήμασι, bellum inferre religioni. Macrobius: Ornamenta verò sunt, inquit, clypei, coronæ & hujusmodi donaria: quæ vox tamen nonnunquam pro loco ponitur, in quo dona reponuntur, & pro ipso etiam templo, sicut supra de Sacrario dictum fuit. Hinc Virgilius lib. 3. Georgicorum:

Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quæ sitas ad sacra boves tunonis & uris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.

Gellius libro secundo, capite decimo: Vbi reponi solerent signa vetera, quæ ex eo templo collapsa essent, & alia quedam religiose Donariis consecrata. Apuleius: Ibi donarium Deæ perquam opulentum, plurima auri & argenti ratio in lancibus, speculis, poculis, & hujusmodi utensilibus.

Clavus annalis

Inter hæc autem ornamenta & monumenta Clavus quoque annalis reponitur, qui, teste Festo, figebatur in parietibus sacrarum ædium per annos singulos, ut per eos numerus colligeretur annorum. Eodem pertinent teravorum cornua, quæ in Divinæ templis solebant affigere: unde Plutarchus in questionibus Romanis quæstione quarta querit, cur in ejusdem Deæ templo, quod erat in Aventino, non ceravorum, sed bouum cornua affixerint. Ad eadem verò Iovis Feretrii optima spolia poni solita testimonio sunt libri Pontificales, inquit Festus: quanquam in templa transferri non vult Plato arma bello capta a civibus ejus, quam instituit, civitatis. Sic enim ille lib. 7. de Legibus: Οὐδὲ μὲν πρὸς τὰ ἱερὰ τὰ ἀπὸ οἰσσομένων, οὐδὲ ἀναθήματα, ἀλλὰ τὰ ἐπὶ τῷ ἑλθόντων ἑάν τι μὲν μέλη τῆς θεῆς τὰς ἀλλὰς ἑλλήνας εὐνοίας, μάλλον ἢ τὴν ὁμοθυμόνως μὴ τιμίαν ἢ, θεῶς ἱερῶν τῶν τοιαύτων ἀπὸ τῶν οἰκείων φέρειν, ἢ μὴ τὴν ὁμοθυμόνως ἄλλο λέγειν, id est, Neq. verò arma in templa transferemus, ea Deo dedicaturi, præsertim Græcorum arma, si nobis modò curæ est benevolentia colere cum cæteris Græcis, maxime verò formidabimus, ne scelus sit inexcipiabile, a proprio et domestico usu ad res sacras transferre hujusmodi res: nisi quis deus aliter ediderit. Aediliū deinde hoc erat apud Romanos munus atq. officium commune, ut templa sarta tecta, pura atq. munda conservarent. Singulorū etiam templorū erant custodes atq. tutores peculiæ res, qui Aeditui si ve Aeditimi vulgò fuerunt dicti, Græcè Νεωκόροι, καὶ Χαρογοί, a χορεῖν, quod idē est ἀκοσμεῖν ἢ καλλώπειν, id est, ornare, instruere, addere speciem pulchritudinis. Festus: Aediliū, inquit, initio dictus est magistratus, qui ædiū non tantum sacrarū, sed etiam privatarū curam gerebat. Aedituus, sacræ ædis tutor, si ve tutor, id est, curam gerens, & Aeditimus, ædis intimus.

Cornua Divina.

Spolia omnis generis.

VII. Conservatio templorum.

Deniq. templa quoq. vel claudendi vel aperiendi certa observabatur ratio. Hinc Iani templum, a Numa exstructum, duas habuisse portas legimus; in cujus vestibulo Ianus insigni in solio sedebat. Hæc Belli portæ dicebantur, quas Virgilius in 7. Æneid. ita describit:

Sunt geminæ belli portæ (sic nomine dicunt)
Religione sacræ & sævi formidine Martis.

Dum igitur bellum durabat, portæ assidue patebant: quo confecto statim claudebantur. Hoc a Numa institutum a posteris sanctè religioseque semper servatum fuit, quemadmodum Plutarchus refert. Quare Ianus pacem bellumque in manibus habere dictus est, ut de seipso apud Ovidium

VIII. Tempia vel claudendi vel aperiendi ritus

dium primo Fastorum prædicat. Et hæc de valuarum aperiendarum atque claudendarum ritu, qui in templo Iani observabatur. Hinc Ianus Patulejus atque Clusius ab aperiendis claudendisque portis vel pacis, vel belli tempore dictus. Cur verò Hortæ templum semper manserit a-pertum, rationem reddit Plutarchus in questionibus Romanis, quæstione quadragesima sexta. Certis porrò diebus aperiabatur Penus, locus in æde Vestæ intimus: qui quidem dies religiosi habebantur, teste Festo. Templorum item aditus & accessus quibusdam patebat: aliis non. Unde apud Rhodios cur in Geridionis sacellum non ingrediebatur præco, rationem reddit Plutarchus in questionibus Græcis, quæstione vigesima septima.

Hæc de templis: quæ ab usu sancta, sacra, sacrosancta, sacrata, augusta, religiosa, impolluta, cul Temporum ta, mystica, votiva, optima, pinguis, venerabilia: a vetustate antiqua, vetusta: a quantitate grandia, immania, excelsa, alta, sublimia, spaciofa, ardua, ampla: a pretio magnifica, operosa, laqueata, marmorea, eburnea, aurata, lucida, fulgentia, pretiosa, conspiciua, aliisque nominibus fuerunt nuncupata. Plinius, ut hoc colophonis loco addam, arbores scribit fuisse olim Numinum templa, & harum quidem genera iis dicata servari. Verba illius hæc sunt libro duodecimo, capite primo: Arbores fuere Numinum templa, priscoque ritu ut simplicia rura, etiam nunc Deo præcellentem arborem dicant. Nec magis auro fulgentia atque ebore simulacra, quam lucos & in eis silentia ipsa adoramus. Arborum genera Numinibus suis dicata perpetuo servantur, ut Iovi æsculus, Apollini laurus, Mineræ olea, Veneri myrtus, Herculi populus. Quin & Sylvanos Faunosq. & Deorum genera sylvis, ac sua Numina, tanquam e caelo attributa, credimus. Hactenus Plinius.

POST TEMPLA videtur de aris, si ve altaribus scribendum, quæ quidem templorum De Aris vel fuerunt ornamenta, sacrificiorumque loca magis propria, atque adeo Sacrorum præcipua ferè altaribus instrumenta. Exordiemur autem, pro more nostro, ab eorum nominibus.

ARA, Hebraicè dicta est מזבח Mizbeach, si ve מזבח Mizbaeh a זבח Zabach, sa- Ararum nomi- crificando, nimirum ab usu ejus primario: cui respondet vox Græca θυσιαστήριον, quasi dicas na Hebræa & Sacrificatorium, hoc est, instrumentum sacrificiale, si ve locus, in quo sacrificatur: Chaldaicè di- Chaldaea. citur אגורא Egurach, ab אגר Agar, mercede conduxit, collegit, congregavit: quæ vox etiam tectum, ædificium validum & cumulum significat. Sic forsan dicta, quod inde sacerdotes mercedem suam colligebant, tanquam mercenarii: vel quod erant ædificia altè exstructa & bene compacta atque munita.

Græci multa habent nomina, quibus Aram exprimunt, inter quæ duo sunt maxime commu- Ararum nomi- nia, nempe θυσιαστήριον, si ve Ποιητήριον apud Aratum, & βωμός, θυσιαστήριον, altare, na Græca. dicunt a θυσία θειν, sacrificando, si ve sacrificiis, uti supra dictum est, ab usu nimirum: cui re- 1. θυσιαστή- spondet vox Hebraica מזבח Mizbeach, unde etiam θυμέλιον dicitur δωρ τῶν θύειν, quæ vox fa- 2. θυσιαστή- rinam quoque significat, ad sacrificium adhiberi solitam.

Alterum nomen est βωμός, quod βώσι etiam significat & locum, ubi currus reponuntur. 2. βωμός.

Homerus: Αρμυρὰ δ' αὖ βωμοῖσι τίθει, &c. Sic autem dicitur a βώ, quod pascere & vadere significat: vel quod inde viditarent atque pa- Etyma varia- scerentur sacerdotes, vel quod per gradus ad illud esset ascendendum. Vnde Suidas βωμόν sic de- βωμοῦ. finit: τέμενος ἢ καὶ τόπος ἀναβάσιον ἔχων, πρὸς τὸ λέγειν ἐπὶ τῷ, delubrum, si ve nemus sa- crum, & locus ascensum habens, ad dicendum aptus, ut inde quis facillè exaudiri possit.

Sed mihi potiùs vox Græca βωμός videtur derivata ab Hebræa & Chaldaea במה Bamah, vel במתה Bamathâ, quæ vox Excelsa, & Altaria editis excelsisq. in locis exstructa significat, & in sacris litteris frequenter occurrit. Vnde Rabbi David Kimchi in tertio Regum, caput tertium, scribit Moysem altare æneum in Excelsis ædificasse, in quo sacrificia Deo sint facta, antequam templum esset exstructum. Hinc Gentes κακοῦνδρα quadam similiter fana atque altaria Diis suis in omni colle, & sub quo vis ligno frondoso cæpisse erigere. Aliquando etiam vox במה Bamoth, sumitur pro columnis & gradibus quibusdam, in quibus lex recitabatur: & במתה Bimâh, suggestum, tribunal (unde Græcum βήμα) quod edito in loco constitui solet: & במים Bimus, idem quod lapis incisus, id est, altare, idolo in Excelsis dedicatum significat.

Hinc igitur vox Græca βωμός est deducta: quæ ab usu suo θυσίας ab Hesiodo dicta, a sacris βωμός θυής

Βωμὸς θυο-
δοξῶ.

videlicet, quæ in altari fierent, vel suffimentis, quæ in eo adolerentur: Latini sacrificam, fumidam & fumosam simili loquendi genere aram appellarunt. Eandem ob causam Hesychius βωμῶς appellavit θυοδόξως, id est, τὰ θυμιάματα δεχομένης, suffimentorū receptrices. Hinc Demosthenes: Βωμοὶ καὶ νεὸ πάντων τῶν θεῶν εἰσι ποσὶ αἰετῶν πόλεσι, Ara sunt & sana omnium Deorum in omnibus urbibus. Item: καλλίστοι καὶ ἀγιώτατοι βωμοὶ, pulcherrima & sanctissima ab eodem dicuntur. Item: κοῖνοι καὶ πᾶσι τιμῆν ἰσχυμένοι βωμοὶ, communes & ad cultus omnes propositæ. Sic ἀγείν θεοῦ βωμῶν adducere ad aram, & σφάττειν ἐπὶ βωμῶν, mactare ad aras, & ἔπειν π ἀπὸ βωμῶν, ferre ab ara, idem dixit: quemadmodum Ἴσοκράτης ἰσχυμένον βωμῶν χείρας, extruere aram gratia.

Βωμῆ, &
similia derivata
ἀπὸ βωμῶν.

Απὸ βωμῶν, id est, ab ara, fit βωμῆ, arula, diminutivum, apud Herodotum: & βωμῶ-
σις, locus aut conterritio aræ: & βωμῆσπια, idem quod ἱερεία, id est, sacerdos, aræ custos, quæ ad
aras sacra peragit: item βωμῆς, altareus, ad altare pertinens. Hinc ab Eurypide βωμοὶ ἰχά-
ραι, foci altarei dicuntur, & βωμοὶ ἐπιστάται, aræ præfecti. Ab eadem voce βωμῶν deri-
vantur etiā βωμολογῶν, & βωμῆς, id est, sacrilegus, scurræ, & conviciator (tametsi βωμῆς pro par-
va quoq; ara accipitur): & βωμολογία, si ve βωμολογία, convicium: & βωμολοχία, convi-
ciari: forsan, quia plerunq; ii, qui apud Gentiles circa altaria versabantur, ex iis cibum victumq;
petentes, homines erant leves, scurriles, mendacis, & conviciis dediti. Derivantiur hinc & βωμ-
ῆσπις, ad aras sacrificare, & βωμῶν, & βωμῶν, cui ara cum alio communis est.

Differentia
τοῦ βωμῶν,
& ἱερῶν ἱερο-
νῶν.

Porro βωμοὶ, ἰχάραι, ἱερεῖα καὶ ἰερέα. Porphyrio Philosopho sic distinguuntur: βωμῆς,
id est, aras, inquit, & templa statuebant Diis cælestibus: Chibonius autem, id est, terrestribus
& Heroibus ἰχάρας καὶ ἱερεῖα, id est, focos (quod utrumque nomen ab Hebræo חֵשֶׁךְ, igne
videtur dictum) & Hypochthonis, hoc est, subterraneis Diis fossas & scrobes, quæ a Græcis
μύραξ dicuntur: Mundo & Nymphis, cæterisq; hujusmodi antra dicarunt: unde antri Nym-
pharum apud Homerum decimo tertio Odyss. fit mentio.

Aramid nomina
Latina,
1. Ara.

Ara etyma
varia.

His ferè similia Festus prodidit: Superis, majoris Diis, aræ a terra exaltatis: terrestribus
in terra: inferis sub effossa terra in antris et cavernis, sana facere consueverunt Veteres. Sic apud
Indos diu terrestribus Diis in cavernis, & specubus rem divinam fecerunt, Soli verò in sublimi.

Quantum ad Latina vocabula attinet, ea sunt Ara & Altare; Ara quidem varia afferuntur
etyma. Servius: Non vimus, inquit, aras & Diis esse superis & inferis consecratas: Altaria
verò esse superiorum tantum Deorum, quæ ab altitudine constat esse nominata. Idem in secunda
Aeneidos ita scribit: Ara dicitur a precibus, quas Græci ἀεὶς dicunt, ut contra imprecatis
τῶν θεῶν dicitur. Macrobius libro tertio Saturnalium capite undecimo: Multifariam legimus in-
quit, quod litare sola non possit oratio, nisi is, qui Deos precatur, etiam aras manibus apprehendat.
Hinc Varro libro de Divinatione quinto, dicit, eas primùm ansas dictas, quod esset necessarium a
sacrificantiis eas teneri. Ansas autem teneri solere vasa, quis dubitat? Commutatione igitur
litterarum aras dici cepit, ut Valerios & Fufios dictos prius, nunc Valerios & Fufios dici. Idem
Varro de lingua Latina lib. 3. aras etiā deducit ab ardendo, quod in ea victima incensa ardeant:
vel a similitudine arearū, quod sicut hæ in urbe puræ sunt, ita et aras Deum puras esse oportet. Ejus
verba hæc sunt: Vbi frumenta secta terantur & arefiant, Area. Propter horū similitudinē loca
in urbe pura, areæ: a quo potest etiā Ara Deum esse, quod pura. Nisi potius ab ardore, ad quem ut
sit, fit ara; a quo ipsa area non abest: quod qui arefacit, ardor est Solis. Hanc aræ notationē ab
ardore amplectitur & Hidorus: Sic enim ille: Aram quidam vocatam dixerunt, quod incensa ibi
victima ardeant. Quid si ara sit dicta, quasi ἀραξ, per synæresin; quia antiquitus ex terra seu ce-
spite confici erat solita; vel ἀρῶν, a tollendo, quod in altum tollebat. Ab ara fit diminu-
tivum Arula. Hinc Arnobius arulas pecorū sanguine delibutas dixit, & Prudentius lib. 1. con-
tra Symmachum: Omnibus ante pedes posita est sua cuique vetusta
Arula, &c.

2. Altare.

Altaria deinde sunt, ut Festus ait, in quibus ignis adoletur: altaria quidē ab altitudine dicta,
quasi aræ altæ: quæ vox Altus, altus, &c. ab Hebræo אלה, ascendit, videtur derivari;
quia ad alta opus ascensu. Quæ de causâ etiam βωμῶν, Græci dicti, quod Antiqui Diis superis
in edificiis, a terra exaltatis, sacra faciebant: Diis terrestribus in terra: Diis infernalibus in
effossa

effossa terra. Sic Lactantius Grammaticus Thebaidos septimo, tria fuisse in sacrificiis loca ait,
per quæ expiationem fecerunt, scrobiculo facto inferis; aris terrestribus; cælestibus focus: Unde
denominata etiam sunt altaria, ad quæ, cum sacrificabant, manus in altum porrigebant.

Altarium porro, ut etiam templorum, originem, scriptores antiqui ad Aegyptios referunt; in-
ter quos Herodotus libro duodecimo. Ante Diluvium sacrificiorum quidem, ut Abelis & Caini, go ad Aegy-
sed altarium nulla, quod sciam, fit mentio in sacris litteris. An igitur in solo ipso ac pavimento, ptios referenda.
an verò, quod videtur esse verisimilius, in altari aliquo ad sacrificium erecto; illi præsci sancti ho-
mines si ve vero Deo, si ve etiam alienis Diis sacrificarint, incertum est. Nonnunquam certè
Græcos sine ara, in nudo solo & pavimento sacra peregrisse comperit esse. Eumæus apud Ho-
merum super ἰχάρας, id est, focum victimam fecit. Arabes arulam super aram constituebant, So-
liq; in illa immolare & thura adolere consueverunt. Post diluvium primum altare, cujus in sa-
cris litteris fit mentio, fuit illud, quod Noachus exstruxit Geneleos capite octavo. Patriarchas
deinde passim hinc inde altaria Deo exstruxisse & in iis sacrificasse legimus.

Porro ut templa & altaria sibi sibi Deus extrui & edificari, consecrariq; voluit: sic Ethnici
quoq; lumine naturæ, non nisi iis, qui Diis essent atq; Numina, templa atque altaria erigi fas esse
putabant. Hinc Augustinus tomo decimo, sermone sexto: Nam illi (Ethnici) quod Numen ha-
beant, & pro Numine accipiant illam statuam, ara testatur. Quid illic faciat ara, si illud non ha-
betur pro Numine? Nemo mihi dicat, Non est Deus. Iam dixi. Utinam ipsi sic norint hoc, quo-
modo novimus omnes nos. Sed quid habèant, pro quâ re habeant, quid ibi faciant, ara illa testa-
tur. Hæc Augustinus.

Altarium ori-
go ad Aegy-
ptios referenda.

Altaria nemis
ni nisi Diis
edificari sol-
lita.

Quoniam igitur olim Reges, Principes, Imperatores & Tyranni inter Ethnicos a subdi-
tis, & vivi & mortui pro Diis fuerunt culti, & ipsi pro insana sua ambitione atq; superbia divi-
nos honores sibi arrogarunt, ac pro Diis coli voluerunt, idcirco passim legimus in historiis templa
etiam edificata.
& altaria ipsi fuisse edificata & consecrata, atque adeo illos sibi hæc erigi atque extrui curasse.
Ejus rei testes sunt aræ illæ, ab Alexandro Magno ad Tunais fontes excitatæ, ad quas aras
Cicero scribit in epistolis familiaribus, se castra posuisse. Adrianus Imperator, ut Aelianus Spar-
tianus in ejus vita testatur, Athenis ad eam Iovis Olympio, sibiq; aram posuit, & per Asiam iter fa-
ciens, passim templa sui nominis fieri consecrariq; cura vit. Fuit enim, ut omnes historici testan-
tur, mirum in modum ambitiosus.

Altaria cur
Principibus
etiam edificata.

Aliquando autem singulis Diis atq; Numinibus templa atque altaria edificarunt: aliquan-
do verò duobus aut pluribus Diis unum templum atq; altare, tanquam illis commune erexerunt.
Sic enim, exempli gratia, Apollinis, & Mercurii communem in Græcia aram fuisse Pausanias
testatur, quod Mercurium Lyræ, Apollinem Cytharæ inventorem fuisse Græci putarent. Sic Ci-
cero Verrinâ sextâ: Aristæus, inquit, qui, ut Græci ferunt, Liberi filius, inventor olei esse dicitur,
unâ cum Libero patre apud Syracusanos eodem erat in templo consecratus. Sic Arrianus in Peri-
plo Ponti Euxini, Philesum & Mercurium voluit ejusdem templi & altaris societate conjun-
gi, quod Græcè eleganter vocat σὺνθεῶν, ἢ σὺμβωμῶν fieri. Cur communis fuerit ara Hercules
& Musarum Plutarchum vide in Quæstionibus Romanis, quæstione quinquagesima nona.

Altaria cum
singulis Diis,
tum pluribus
simul edifi-
cata.

Sed & in edificatione Altarium religiosè observabatur materia. Hæc varia fuit & multi-
plex. Arrianus in Periploti Ponti Euxini, juxta Trapezuntem, civitatē in mari sitam, scribit
se vidisse aras erectas ex aspero & imposito lapide, additq; se statuisse, ibi aras albo lapide dedica-
re, & epigrammata perspicuis & illustribus notis iis insculpere. Sic Angelus Politianus Apol-
lini in Delo aram corneam exstructam fuisse testatur, quam βωμῶν κερῶνον vocatam dicit. Sic
Deus in veteri Testamento aram vel ex Cespitibus terræ, vel ex rudi & imposito lapide sibi
feri dedicariq; voluit. Ac aræ aureæ Babylonidrum meminit Athenæus: in qua nullum animal,
nisi lactens immolatum Herodoti testimonio probat. Ex marmore item candido aras olim fieri
fuisse solitas innumeri scriptores testantur. Hinc illud Poëtæ:

Materia altæ
tium.

Marmoreas stant fulva canum simulacra per aras;
Et Ovidius de ara Dianæ Orchilochæ verba faciens inquit:

Decolor a fuso tincta cruore rubet;
Huc Martialis etiam libro nono alludit:

SACRORVM SACRIFICIORVMQVE

Libetur tibi candidas ad aras,

Forma altarium.

Forma quoque altarium vel fuit quadrata, ut templorum, vel rotunda. Super aras verò tam quadratas, quam rotundas cepsem quidem ex gramine, siue verbenas (qua omnibus ferè in sacris, ceu fausta, fuerunt adhibita, quas etiam sacro ex loco decerpere oportebat) apponere consueverunt.

Ac singulorum quidem Deorum aras, ut etiam victimas, & seipso, iis frondibus coronare atque ornare soliti fuerunt, quae singulis Diis fuerunt consecratae: ut Iovis aram aesculo, Apollinis lanro, Minervae olea, Veneris myrto, Herculis populo, Bacchi hederà (sed & pampinis interdum, ramisque ficulneis plerumque.) Panis pino, Sylvani & Ditis cupresso, aliorumque aliis frondibus, atque arboribus coronarunt. Hinc quia arae frondibus, graminibus, herbis floribusque ornari solent, a Poëtis Frondentes, Gramineae, Herbose, Virides, Coronatae, sunt dictae. Valerius Flaccus libro tertio:

— Et summas frondenibus intulit aris,

Libavitque dapes, &c.

Syllius libro quarto:

Gramineas vndis stravit socialibus aras.

Ovidius decimoquinto Metamorphoseos:

Placat odoratis herbofas ignibus aras.

Martialis libro duodecimo:

Si te rure coli, viridesque pigebit ad aras.

Propertius libro tertio:

Inde coronatas ubi thure piaveris aras.

Numerus altarium maximus.

Ut autem Deorum & Sacrorum, & templorum, sic altarium quoque apud Gentiles & apud Iudaeos, Gentilium exemplo (de quo Deus saepissime per Prophetas suos conqueritur) numerus fuit maximus: quem altarium multiplicationem Hoseas Propheta vocat, capite duodecimo, eamque Israelitis exprobrat: Altaria, inquit, eorum, tanquam acer vi lapidum super sulcos agrum, id est, passim omnibus in locis altaria exstruunt.

Dedicatio altarium.

Porrò & dedicari atque consecrari arae & altaria olim certam formam magnamque religione solebant, id quod, ceu praecipuum ferè membrum, hic esse considerandum. Dedicatio autem hujus illustre exemplum est dedicatio Arae, Augusto posita apud Narbonenses, cum hac inscriptio:

L. CASSIO LONGINO

COSS. X. KAL. OCTOBR.

NUMINI AVGVSTI VOTVM SVSCEPTVM

A PLEBE NARBONENSIVM IN PERPETVVM.

QVOD BONVM, FAVSTVM, FELIXQVE SIT IMP. CAESARI DIVI F. AVGVSTO P.P. PONTIFICI MAXIMO TRIB. POTESATE XXXIII. CONIVGI, LIBERIS, GENTIQVE EIVS, SENATVI, POPVLOQVE ROMANO, ET COLONIS, INCOLISQVE C.I.P.N.M. QVI SE NUMINI EIVS IN PERPETVVM COLENDO OBLIGAVERVNT, PLEBS NARBON. ARAM NARBONE IN FORO POSVIT, AD QVAM QVOTANNIS VIII. KAL. OCTOB. QVA DIE EVM SECVLI FELICITAS ORBI TERRARVM RECTOREM EDIDIT, TRES EQVITES ROMANI, A PLEBE, ET TRES LIBERTINI HOSTIAS SINGVLAS IMOLENT, ET COLONIS ET INCOLIS AD SVPLICANDVM NUMINI EIVS THVS ET VINVM DE SVO EA DIE PRAESTENT. ET VIII. KAL. OCTOB. THVS, VINVM, COLONIS ET INCOLIS ITEM PRAESTENT. KAL. QVOQVE IANVAR. THVS ET VINVM COLONIS ET INCOLIS PRAESTENT. VII. QVOQVE

IDVS

GENTILIVM DESCRIPTIO.

IDVS IANVAR. QVA DIE PRIMVM IMPERIVM ORBIS TERRARVM AVSPICATVS EST, THVRE, VINO SVPLICENT. ET HOSTIAS SINGVL. IMMOLENT. ET COLONIS INCOLISQVE THVS, VINVM EA DIE PRAESTENT.

ET PRIDIE KAL. IVNIAS, QVOD EA DIE T. STATILIO TAVRO, M. AEMILIO LEPIDO COSS. IVDICIA PLEBIS DECVRIONIBVS CONIVNXIT, HOSTIAS SINGVLAS IMMOLENT, ET THVS, ET VINVM AD SVPLICANDVM NUMINI EIVS COLONIS ET INCOLIS PRAESTENT.

EXQVE IIS TRIBVS EQVITIBVS ROMA LIBERTINIS VNV Reliqua deficiunt.

Qui plura dedicationis hujus exempla cupit, inspiciat clarissimi & antiquitatum peritissimi viri, Dn. Adolphi Oconis, amici mei singularis, Numismata antiqua, & Antiquitatum Romano rum a Iohanne Rosino collectarum librum secundum.

Dicamus nunc de altarium apud Gentiles usu. Primus & praecipuus altarium usus fuit, quod sacrificia omnis generis cum animata, tum inanimata in eis fiebant: unde etiam מִזְבֵּחַ, Mizbechoth Hebraice, & θυσιαστήριον Græce fuerunt appellata, de quo usu sacrificiali satis superque constat. Propter hunc ipsum usum arae variis & elegantibus epithetis a Poëtis insigniuntur, ut quod festa, sacra, sacrata, sacrosancta, divina, casta, sacrificia, fumantes, fumida, fumosa, pingues, odorata, fragrantis, thurirema, thurifera, lucentes, ardentes, calentes, aliisque, id generis nominibus appellantur. Stenius etiam vaporatum vocat Altare, & thureum ab hoc usu sacrificandi.

Deinde, ad, si ve, ante altaria fiebant preces, vota ac juramenta: cujus usus exempla passim occurrunt. Macrobius libro tertio Saturnalium, capite secundo: Multifariam legimus, inquit, quod litare sola non possit oratio, nisi is, qui Deos precatur, etiam aras manibus apprehendat. Hinc aras nonnulli ab aegouas, id est, oro, vel δωδ τῶν ἀπῶν, ut supra quoque dixi, id est, a precibus volunt dictas, & ansas Varro voluit antiquitus appellatas, quod eas a sacrificantibus, adde precantibus, necessarium esset teneri. Virgilius septimo Aeneidos:

Talibus orantem dictis, arasque tenentem

Audit Omnipotens, &c.

Sic Deli fuit ara Apollinis ἱερὸν, id est, Genitoris, in qua nullum animal sacrificabatur, quam Pythagoram veluti in violatam adoravisse tradunt, Cato: Nutrix haec omnia faciebat in verbenis ac verbis siue hostiis, ut Deli ad Apollinis Genitri vi aram.

Sic jurantes quoque manu aram tangebant. Virgilius:

Tango aras, medios ignes, ac Numina testor.

Cicero pro Flacco: Is si aram tenens juraret, crederet nemo. Celebratur hinc nobilis illa Periclis sententia, Ad aram usque amicum me esse oportet: qua significatur, Neminem amici causa aut peccare, aut quippiam inhonestum facere oportere. Adde etiam per vulgatum illud Aristophanis proverbium ἐν ἀρχαῖς οὐκ ἔστιν ἄνευ βωμῶν, αὐτὸς πῖσις, ἢ ὄρνις, id est, Quis nec ara, nec fides, nec ulla durans foedera. De vehementer perfidis. Dictum est in Spartanos, quorum perfidiam taxavit Aristophanes.

Arae praeterea erant asyla atque refugia hominum sacrosancta. Unde: Confugere in aram. Cicero post reditum: Qui nisi in aram tribunatus confugisset, vim Pratoris effugere non potuisset. Idem pro Roscio: Sicut in aram, confugit in ejus domum. Idem in questionibus Tusculanibus: Tanta progenie orbatum, cum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Ab ara itaque non licebat supplices abstrahere. Huiusmodi ara erat, ara Concordiae, cujus meminit Hieronymus, ad quam si quis confugisset, tanquam ad Caesaris statuam, a velli eum inde nefas habebatur. Plautus in Rudente:

Sed quid ego cesso fugere in fanum ac dicere haec

Palaestrae in aram uti confugiamus prius,

Quam huc scelestus leno veniat, meque hic opprimat?

Idem in Mostellaria:

1. In iis sacrificabatur. 2. In iis sacrificabatur. 3. Arae erant asyla atque refugia.

Amicus ad aram, pro.

Tranio servius: Ego interim hanc aram occupabo. Servi enim, sibi malè conscii, & pœnam suorum malefactorum ac peccatorum metuentes, deprecatores parabant, & aram aliquam, a qua nefas erat eos avellere, occupabant.

Terentius in Heautontimorumenos:

Nemo accusat, Sire, nec tu aram tibi, neq; precato rem parabis.

Cicero de aruspicum responsis: Sacerdotem ab ipsis aris & pulvinaribus detraxisse. Idem libro tertio de Orat. Quod cum facere non potestis, tanquam in aram confugitis ad Deum. Idem: Magistratum autem vestrorum injurias ita multas tulerant, ut nunquam antehac ad aram legem praesidiumq; vestrum publico consilio confugerint. Ovidius quarto Tristium:

Vnica fortuna tu ara reperta mea, id est, asylum, perfugium, portus. Hinc Plutarchus de superstitione aram vocat ἑωμόν ἢ ἐσέμιον, ad quam confugimus.

Aræ sancta cur dicta.

Ob quam causam Cicero eam quoque sanctam, hoc est, in violatam vocat: cujus quidem etiam hoc argumento est, quod idem in oratione pro Cornelio Balbo ostendere volens Lucium Marcum primi pili centurionem fœdus, quod fecerat, semper in violatè pieq; servasse, hoc pro verbio uiuitur: Aræ sanctior. Sic idem: Qui & veterem illam speciem fœderis Marciani, semper omni sanctiorem aræ duxerunt.

Pro aris & focus, prov.

Ac quoniam aræ & focus præcipua erant cultus religionisq; instrumenta, quæ idcirco sæpe metonymicè pro ipsa religione capiuntur, inde promanavit proverbialis illa locutio: Pro aris & focus pugnare, siue certare, cum totis viribus certamus, tanquam nihil nobis prius, aut carius esse debeat sacrorum defensione. Cicero de Natura Deorum libro ter. io: Quoniam ad vesperascit, dabis diem nobis aliquem, ut contra ista dicamus. Est enim mihi pro aris & focus certandum, & pro Deorum templis atque delubris. Seneca tamen ait: Aras, qui evertunt, injuriam Diis non faciunt.

Aruga, bestia aræ.

His, quæ de aris, & altaribus hæcenus dicta fuerunt, adde quod ab aræ Aruga dicta est, siue, ut alii legunt, Haruga cum aspiratione ab hara, in qua includebatur hostia: Dicebatur autè teste Festo, cum adhærentia inspiciebatur extra. Inde & Aruspex, siue Haruspex, aræ inspector, fuit appellatus: quas certè Gentilium aras verè dixerimus haras, super quas antiquitus sues potissimum, aliaq; immunda animalia mactabantur; quæ quidem suum sacrificia Gentiles scriptores voluit prima & antiquissima sic, sacrificia, de quo supra.

Mensæ sacræ.

Altaribus atq; focus merito annumerandæ atque subjungendæ sunt mensæ, quarum in templis sacrisque Gentilium ut magnus fuit usus, ita sæpe fit mentio. Mensæ, inquit Festus, in adibus sacrarum vicem obtinebant. Hinc Cicero aras, focos & mensas conjungit in oratione de Aruspicum responsis: Deorum, inquit, ignes, solennes mensæ, abditi & penetrales foci.

Mensæ Ancilabris.

Ac mensæ quidem in genere omnes sacræ habebantur, & Diis, amicitia hospitiiq; patronis erant consecratæ, ut Plutarchus in convivio suo testatur. Mensam autem ministeris divinis aptam Festus tradit Ancilabrin fuisse dictam, ut vasa quoque aenea, quibus sacerdotes in re divina utebantur, Ancilabria fuerunt appellata, nimirum ab antiquo verbo Ancilare siue antlare, quod a Græco ἀντλῶ descendens haurire significat, siue ab ancilare antiquo verbo, quod dicebant Antiqui pro ministrare, ex quo & Ancillas volunt dictas, hoc est, ministras, & Anculos atq; Anculas Deos ac Deas, quæ olim fuerunt cultæ.

Mensæ Curialis.

Curiales porro etiam certæ mensæ fuerunt dictæ, in quibus Junoni immolabatur, quæ Curis fuit appellata. Idem quadratas Ascarias, rotundas, Cibiles, Asidelas olim fuisse dictas testatur.

Mensæ sacræ olivineæ.

Ac ligneas quidem antiquitus fuisse apud Romanos sacras atque sacrificas has mensas Dionysius Halicarnassensis his verbis prodidit: Ἐγὼ γὰρ ἐν ἑταίροις ἐν ἑραῖς οἰκίαις δ' εἶπνε: ὁμοειμένα θεοῖς, ἐν τετραπέζαις ἑυλίνοις ἀρχαῖαις, ἐν κελύβοις καὶ πινάκοις κρημαίοις ἀλείτων μάζας καὶ πόπυρα, καὶ ζῆας, καὶ καρπῶν πινῶν ἀπὸ πρχαῖς, & ἄλλα τοιαῦτα λίτα καὶ εὐδωπανα, καὶ πάσης ἀπειροκαλίας ἀπὸ λαγυρίαι. His quidem verbis aperte ligneas mensas in templis usitatas fuisse docet.

3. Auræ.

Mensarum autem aurearum & argentearum usum in templis atque sacræ historia satis arguunt. Unde Dionysium Syracusanum Valerius Maximus libro primo, capite duodecimo, de neglecta

neglecta religione scribit mensas aureas & argenteas ex Apollinis templo sustulisse. Et Cicero 3. Argenteas libro tertio de Natura Deorum: Iam mensas, inquit, argenteas de omnibus delubris iussit auferri: in quibus quod more veteris Græciæ inscriptum esset BONORVM DEORVM, uti se illorum bonitate dicebat. Idem Verrem mensas Delphicas e marmore, crateras ex ære pulcherri- 4. Marmoreæ. mas, vim maximam vasorum Corinthiorum ex omnibus adibus sacræ abstulisse, dixit.

Hactenus etiam de aris siue altaribus & mensis.

Sequitur QUINTVM membrum, siue circumstantia, videlicet Personæ, quæ, ut in hoc; De Personis sic in omni sacrificio, atq; adeo in omni actione diligenter sunt considerandæ. Sunt autem personæ sacrificiorum, hæc, homines per quos, siue a quibus sacrificia offerebantur: quorum differentia est triplex. Alii enim sunt, qui sacrificiis præsumt, siue præsent, ut sunt sacerdotes & sacrifici siue sacrificuli, quorum munere hæc Nestor & Argonautæ funguntur: alii sunt ministri: alii denique qui vis communicant, quiq; ad sacrificia sunt invitati.

Persona primariæ & principes sunt Nestor, & Argonautæ, qui quidem sacrificiorum munera potissima in Buthysia ista seu immolatione boum, cujus Homerus & Apollonius meminerunt, obuisse perhibentur. Vbi notandum, Reges quoque & principes apud Ethnicos sacrificare fuisse solitos: id quod lege divina scimus fuisse prohibitum. Sic Nestor hic, qui Rex fuit, cum manus lavandi, & mole victimis inspergendi initium fecisse: tum preces ad Minervam fuisse primùm, deinde etiam crura igni iniecisse atque concremâsse dicitur. Idem colligitur ex illo Virgilij Aeneid. 3.

Rex Anius, rex idem hominū Phæbiq; sacerdos: in quod Servius, Majorum, inquit, hæc erat consuetudo, ut Rex esset etiam sacerdos & pontifex. Unde hodie quoque Imperatores Pontifices dicimus.

Ministri deinde sacrificantes in sacrificio quidem Nestoris, sunt cum Laerces aurifaber, qui cornua bovis inaurat: tum bubulcus, qui iubetur bovem ex agro in urbem adducere: tum ancilla, quarum munus fuit ligna & aquam afferre comitumq; adornare: tum denique filii Nestoris, qui principem in hoc ministerio locum obtinent: Horum enim ministerio & opera utitur cum in παρὰ σὺδὴν siue παρὰ σὺδὴν, hoc est, apparatu sacrificii, tum in ipsa actione. Nā quo ad παρὰ σὺδὴν illorum, alium iubet celeriter se in agrum conferre & bubulco iubere, ut sine mora bovem in urbem adducat: alium iubet Telemachi socios accersere: alium iubet vocare aurifabrum ad bovis cornua deaurandum: aliis denique mandat, ut per ancillas curent lignum & aquam comportari, cœnamq; adornari: id quod ancillarum in huiusmodi sacrificiorum apparatu munus fuisse Eustathius docet.

Notanda verò hæc bene morata & constituta rei familiaris, siue œconomiae ratio. Nestor enim, ceu paterfam. bene & prudenter suis domesticis imperat, singulis certa sua munera, quæ efficeret & exsequi debeant, diligenter præscribit. Liberi autem atq; famuli summa industria & celeritate patris & domini sui iussa atque mandata exsequuntur. Id docet Homerus verbo illo ἑπιπρῶν, id est, ἐπιπρῶν, (nam a πρῶν fit πρῶν per reduplicationem & interpositionem jota) summo opere elaborabant, nimirum Nestoris mandata cōficere: id quod, ut inquit Eustathius, ἀρσὴς ὑπερπικρῆς ἐστὶ δὴλωτικόν, servilis studii atque industriæ est indicium. Hanc quoque industriam celeritatemq; in exsequendis iussis & mandatis Nestoris idem vult exprimi ipsa dicendi forma, qua Homerus utitur, quæ Gorgo dicitur. Idem deinde filii, ut dicitur, γνάψαν & industriam suam operam patri suo in ipso sacrificio navant.

Quod autem filiorum potius, quam servorum operâ Nestor in hoc sacrificio utitur, id, Eustathius non honoris modo atque reverentiæ erga Deos gratia factum fuisse testatur, verum etiam ex communi ferè Heroum more & consuetudine, qui in multis ἀποτροπῆν siue ἀποτροπῆν sunt soliti: unde ἀποτρόφοι ab Homero sunt dicti Iliad. τ. Addit idem, beatam fuisse hanc Nestoris domum, cui non tam mancipia, quam ipsi liberi inservierint. Eandem in sententiam Athenæus quoque huiusce sacrificii mentionem faciens differit, cum inquit: Nestor, cum esset Rex & multis imperaret: tamen amicissimis & suavissimis suis liberis potissimum ministris in illo sacrificio atque convivio est usus. Addit, ὁμοιωτῆρ ἢ ἄτῆν ἢ θυοῖς τοῖς θεοῖς καὶ ἀγοσφι- λαστέα, ἢ δὲ τῶν οἰκείων καὶ εὐνοσάτων ἀνδρῶν, id est, sanctissimum enim, diviq; gratissimum est

Nestor & Argonautæ personæ sacrificantes.

Persona ministrantes quæ in sacrificiis Nestoris.

Sacrificii Nestoriani ordo typus est bene constitutæ œconomiae.

illud sacrificium, quod per illos fit, qui mutua familiaritate benivolentiaq; sunt conjuncti. Eodem modo (si ea, quae vere sacra sunt, licet cum his superstitiosis conferre) multo verius & iustius nos Christiani affirmare possumus, sacrosanctum illud convivium dominicum tanto gratius Deo & acceptius esse, quanto major & ardentior est illorum, qui communicant, benivolentia mutua atq; charitas.

Personae communicantes quae.

Illi porro, qui sacrificio huic atq; epulo communicarunt, fuerunt cum uxor, & filiae, tum Tilmachus & illius socii, qui fuerunt invitati. Nam hic fuit mos Ethnicorum, ut, sacrificia Diis facturi, suos vicinos, cognatos, amicos & familiares ad illa invitarent: ut ex Antiquitatibus meis Convivialibus satis superq; apparet.

De sacerdotibus in genere.

Porro quoad personas sacrificiorum, principes quidem nempe sacerdotes, quorum munus his ferre verbis describit Plato in Politico: Sacerdotum genus, inquit, quod est legitimum, docet partim, quo pacto donaria & sacra Diis sint offerenda, quae ipsis sint grata: partim quae vota sint facienda, quidve boni a Diis sit perendum; de his, inquam, similiter, ut de templis, in genere quadam dicamus, & primum de nominibus, quae sunt vel generalia, vel specialia.

Sacerdotum nomina Hebraea.

Apud Hebraeos duo sunt sacerdotum nomina generalia, nempe כהנים, Cohanim, & כמרים, Cemarim. Vox prior cum de veris, tum etiam de falsis & idololatricis sacerdotibus usurpatur: כהן Cihen, id est, sacra, si ve rem divinam facere, sacerdotio fungi, quod לxx יספופים verunt. Voci huic affinis est כוּחַ, Coach, id est, vires, potentia, propterea quod cum verorum, tum etiam falsorum & idololatricorum sacerdotum maxima semper fuit dignitas, auctoritas & potestas.

כמרים 2.

Vox deinde כמרים, Cemarim, semper pro sacerdotibus falsis & idololatricis accipitur. Quidam volunt eam vocem (unde forsitan vox Latina Camillorum, de qua infra) proprie significare sacerdotum ministros, sic dictos vel a thuris incensione & precibus ardentibus, quas pro populo faciebant: vel ab atro vestitu, quo erant amicti. Alii sic voluit dictos ab incenso & inflammato sacrorum studio. Quidam a stigmatibus, quae faciei illorum, vel etiam reliquo corpori erant inusta. Nam כמר Camar, (unde forsitan καμινος, id est, Caminus dictus) accendi, excandescere, aduri significat. Haec de nominibus Hebraicis.

Sacerdotum nomina Graeca.

Graece sacerdos dictus est ἱερεὺς, ἱερέια sacrificula, & ἱεροποιός: ἱερομνήμων item quasi qui sacrorum semper est memor, & ἑξαρχὴ & ἀρχὴ aruspex. Nec vero solum veri sacerdotes, sed etiam adulterini & fucati voluerunt ἱερεὺς appellari ἀπὸ τῆς ἱερείας, a sacris, quae tractarent, cum non ἱερεὺς, sed ἱερέτης, id est, accipitres potius dici mererentur, quod accipitrum & aliarum avium rapacium similes, inexplibili insatiabiliq; munera atque dona accipiendi cupiditate, id est, avaritia flagrarent.

Sacerdotum nomina Graeca ex Polluce.

Nomina praeterea alia sacerdotum apud Graecos fuerunt multa, quae Iulius Pollux in Onomastico libro primo & οὐκ ἄρα recenset. Ea sunt νεωκόροι, θύραι, τελεταί, ἱεραρχοί, καθάρται, δεσποί, & quo nomine Poeta usi sunt, δυνόλοιοι. Sunt item, quae in vaticiniis & Deorum oraculis reddendis, illis imposta fuerunt, ut θεοφῆται, ἰσοφῆται, μάντις, θεουμάντις, ἱεροφῆται, χηνομοδοί, χηνομόλογοι, παναγείς, πυροφόροι. Sunt praeterea haec quoque ὑπὸ πῆται, ὄργαῖνες, εἰσιβύροχοι, χαλκὰ φύλακες, θυσοκοί, ἐπιμεληταί τῶν μυστηρίων, id est, curatores mysteriorum, & θεοσκότοι δὲ πρὸς τοὺς θεοὺς ἐπιμελείας, id est, praefecti rerum divinarum apud Demosthenem. Μυσταγωγός, mystagogos, Syracusani vocabant eos, qui hospites ad fana, simulacra, & ornamenta visenda ducere, & unumquodq; ostendere solebant. Aegyptii hominem rebus sacris & cerimonis additum vocabant ὑσοκὸν & τελετω, eumq; cicada imagine exprimebant, quae non ore, sed tergo resonans pulcherrimum edit, dulcissimumq; concentum.

Huiusmodi Graeca fuerunt nomina.

Sacerdotum nomina Latina: & quidem generalia.

Apud Latinos voces maxime generales sunt Sacerdos, Sacrificus & Sacrificulus. His nominibus non tantum veri sacerdotes, qui Deo dicati sunt ad sacra facienda, quos Tertullianus etiam sacrificatores & adoratores, Graece ὁσῆς, ἢ ὁσῆρας vocat, & Isidorus Originum libro septimo quasi sacra dantes, sed falsi quoque & superstitiosi sacerdotes insigniri solebant, ut qui sacris idololatricis essent dediti, sacra Diis fictis facerent & tractarent. Sed sacerdos falsus & idololatericus recte sic videatur dictus voce composita ἀσάκκος, id est, saccus, & κέρδος, id est, lu-

crum,

crum, si ve quaestus, propterea quod ille sit quasi saccus quidam lucri, qui nunquam expleri satiaris potest. Vel etiam sacerdotes illi Gentilium κέρκωτες potius, quam sacerdotes dici poterunt, quo nomine Graece appellantur φιλοκέρκωτες, id est, homines lucri cupidi, qui undiq; lucrum captant, quos Latini Lucriones appellant: Vel etiam non tam sacerdotes, quam Cerdonei dici merebantur, quod nomen eos significat, qui artes illiberales & sordidas lucri quaestusq; gratia exercent (κερδὸς τὸ κέρδος) ac quibus lucri odor, quavis ex re vel turpissima, sua visibilis est & turpissimus: Vel deniq; illi Gentilium sacerdotes sic vere dicti fuerunt ea significatione, qua vox Sacri in malam saepe partem pro impio & execrabili usurpatur: qua significatione Virgilius dixit, Auri sacra fames, &c. Sic Sacer, teste Festo, dictus etiam fuit, quem populus iudicavit ob maleficium: neq; fas est eum immolari; sed qui occidit, parricidi non damnatur. Nam lege tribunicia prima caveatur, Si quis eum, qui eo plebeis scito sacer sit, occiderit, parricida ne sit: ex quo quis homo malus atq; improbus sacer appellari solet. Secundum hunc igitur sensum & significationem sacerdotes ibi impii, sacerrimi, hoc est, execrabiles, mali atque improbi, ut leno quidam apud Plautum vocatur, dici poterant. Erant deniq; illi sacerdotes, tanquam Epicuri de grege porci, & idcirco sacres suos dici poterant, quos tamen Festus interpretatur sacros puros, qui Laribus offerri solebant.

Dicti sunt etiam Antistites sacrorum & fanorum: ac Praestitem quoq; teste Festo, olim in eadem significatione dicebant Antiqui, quem nunc dicimus Antistitem.

Prophetas, ut ait Festus, in Adrasto Julius nominat Antistites fanorum oraculorumq; interpretes. Cum capita viridi lauro inquit, velare imperant Prophetæ, sancta ita castè qui putant sacra.

Sacerdotes dicti antistites. Propheta.

Nomina deinde specialia sacerdotum ducta sunt, vel a Diis, quorum sunt sacerdotes; vel a certis sacris, cerimonis, officis atq; muniis; vel a corporis cultu atq; habitu. A Diis quidem, si ve Numinibus; ut Vestales a Vesta: Urnales a Furina: Vulcanales a Vulcano: Ithaci ab Iside: Canephora virgines, quae Iunonis sacra administrabant: Palatualis Flamen, qui ad sacrificandum ei Dea constitutus erat, in cuius tutela Palatium esse putabant.

Sacerdotum nomina specialia. 1. A certis Diis.

Kithologi vero dicti sunt apud Opuntios ab illo ritu seu munere, quod Graecorum plerique in sacrificiis hordeo uterentur, ejusq; primitias offerrent. Hi autem primitias istas colligebant. Ceteroqui duos habuisse sacerdotes Opuntios Plutarchus testatur in questionibus Graecis: Vnum, qui Deorum; alterum qui Geniorum sacra administrabat. Sic Hypocaustiam Solenses appellabant Mineræ antistitam, quod averruncandorum malorum gratia certis quibusdam sacris operaretur. Sic etiam Arvales, qui arvorum sacerdotes erant: Augures ab augurio sunt dicti, & Faeciales a fero, si ve ferio, quod penes eos belli pacisve ferendae seu faciendae, federisq; feriendi jus ac potestas esset: Inter Faeciales autem Pater patratu principem locum obtinebat dignitatis. Is, teste Plutarcho in Questionibus Romanis, questione sexagesima secunda erat, qui habebat liberos viro & superstite adhuc ejus patre: dictusq; est patratu, id est, perfectus & absolutus. Is erat iurisjurandi & panis praeses, quem, ut ait Homerus, oportet prorsum & retrorsum videre. Ejus fides atq; custodiae committebat Praetor liberos, qui propter formam & florem ætatis custodia videbantur indigere.

2. A certis officis.

A corporis porro habitu atq; cultu dicti fuerunt apud Romanos Flamines, quasi Filamines, quod, cum in capite pileum haberent, in quo brevis erat virga desuper, habens lanæ aliquid: id autem pro astu ferre non possent, filo tantum capita religare ceperunt. Nam nudis eos penitus capitibus incedere nefas erat. Verum tamen festis diebus filo deposito, pileum imponebant, pro sacerdotii eminentia. Haec Isidorus. Sic σεφανοφόροι Hercules sacerdotes, apud Graecos fuerunt appellati, quibus ferre coronam, & comam promissam proprium erat.

3. A corporis habitu.

Erant etiam apud singulos populos certa sacerdotum nomina. Sic Indorum sacerdotes Brachmanes, Gallorum Druidæ, aliorum aliis nominibus fuerunt appellati. Et hæc de sacerdotum nominibus.

Peculiaris sacerdotum nomina.

Nunc de eorum electione, nominatione, creatione, inauguratione & initiatione quadam dicamus. Munus ipsu Graece ἱεροσύνη, in genere appellatur. Inde καδισδανίνας ἑπὶ τῆς ἱεροσύνης, id est, ἱεροσύνη.

Electio sacerdotum: ubi munus eoru consideratur Graece ἱεροσύνη.

M

præficere aliquem, si ve sacerdotem creare: & κληροδοῦν ἱεροσώνας, ἢ ἱεροσώλω, sortiri sacerdotium: & λαμβάνειν ἱεροσώνας, suscipere sacerdotium: & ἔχειν ἰδ ἱεροσώνας, privatim habere sacerdotium: & μετέχειν ὑνδὲ μιᾶς ἱεροσώνας, nullius sacerdotii adipiscendi jus habere, si ve esse capacem, apud Demosthenem. Item apud eundem αἰπεῖσθαι ἱεροσώνας, eligere sacerdotem, & λαχὼν ἱερεὺς, electus sacerdos.

Sacerdotium Latinè.
Nominare sacerdotem.

Apud Latinos deinde hoc munus in genere dicitur Sacerdotium: quod tamen aliquando est dignitas: unde dicimus, Sacerdotium habere, & sacerdotio præditum esse; aliquando verò, proventus sacerdotis, quæ vulgò Beneficia appellantur. Ad hoc autem munus peculiariter pertinet Nominandi verbum, ut patet ex illis Plinii verbis in epistolis: Sic illo die, quo solent sacerdotes nominare, quos sacerdotio dignissimos nominant, me semper nominabant. Hinc dicta Nominatio. Suetonius: Claudius Cæsar, inquit, in cooptandis per collegia sacerdotibus, neminem nisi juratus nominavit.

Cooptare.
Dare.

Cooptandi quoq; verbum electioni erat accommodatum. Cicero: Cooptatum me ab eo in collegium recordabar. Plinius: Me pene adhuc puerum, patronum cooptavit. Sacerdotium dari mandari dicitur. Itaq; Iovis illud sacerdotium amplissimum Theomnesto datur. Cicero in Verrem: Populus per religionem sacerdotia mandare non poterat. Idem contra Rullum: Eligere viros amplissimos ad sacerdotia. Idem: Erit causa, qua consilium majorum in eligendis ad sacerdotia

Mandare.
Eligere.

viris amplissimis jure ac merito laudare possimus. Idem pro Domo sua: In sacerdotium venire, ut nos dicimus, an ein ampt kommen. Inire sacerdotium, idem Cicero: an sein Priesterlich ampt treten. Hinc & sacerdotium habere idem Cicero dixit: Cujus nomen exisset, haberet sacerdotium, id est, is sacerdos esset. Sorte enim nonnunquam sacerdotes fiebant. Hinc sacerdotio præditus, qui habet sacerdotium. Cicero: Licinia virgo Vestalis sanctissimo sacerdotio prædita. Et alibi: Amplissimo sacerdotio præditus. Et præesse sacerdotio. Qui & sacra publica coluerunt, & publicis sacerdotiis præfuerunt. Idem de Senectute: Metellus, Pontifex Maximus, viginti & duos annos ei sacerdotio præfuit. Idem pro C. Rabirio: Lucius Flaccus homo in sacerdotio ceremoniarum, quibus præerat, diligentissimus.

In sacerdotium venire, seu inire.

Sacerdotio præditus.
Sacerdotio præesse.

Capiendi quoq; verbum sacerdotium electioni erat accommodatum. Tranquillus in Augusto: Sacerdotium, inquit, & numerum & dignitatem, sed & commoda auxit; præcipue Vestalium virginum. Quamq; in demortuæ locum alium capi oporteret, ambirentq; multi, ne filias in sortem darent, adjuravit, si cujusquam neprium suarum competeret ætas, oblaturum se fuisse eam. Capiigitur dicebatur virgo Vestalis, quando ad id sacerdotium tegebatur: propterea quod Pontificis manu prehensa ab eo parente, in cuius potestate erat, veluti bello capta, abducebatur. Pontifex Maximus hæc verba dicebat, cum virginem capiebat: AMATA TE CAPIO. Ideo autem Amata inter capiendum a Pontifice Maximo appellabatur, quoniam eam, quæ prima capta fuit, hoc fuisse nomine, tradit Gellius in primo Noctium Atticarum. Sic Flamines quoque Diales; item Augures & Pontifices capi dicebantur. De Flamine capto exemplum est apud Livium libro vigesimo septimo ab Urbe condita. Flaccus Flamen captus, P. Licinio Pontifice Maximo.

Capere sacerdotem.

Quod autem Sortis sit mentio in electione Vestalium, scribit Gellius Papiam legem se invenisse, qua cavebatur, ut Pontificis Maximi arbitratu virgines e populo viginti legerentur, sortitioq; in concione ex eo numero fieret: quanquam huic legi Popilia sit postea lege abrogatum, ita ut unicuique liceret, modo ætas competeret, filiam ad id sacerdotium ultro offerre. Aristoteles libro quarto Politicorum: Ut de magistratibus, inquit, quaritur, e quibus eos doceat creari, & a quibus, & quomodo: ita de sacerdotibus, qui & quales sint creandi. Ibidem: Ut magistratus, sic sacerdotes alios dicit esse αἰπετοὺς; alios κληρωτοὺς, & alios esse perpetuos, alios diuturnos alios verò neutros horum. Ibidem sacerdotes si ve αἰπετοὺς, si ve κληρωτοὺς, si ve suffragiis sint electi si ve sorte ducti vult non esse in magistratibus numerandos.

Sorte electi sacerdotes.

Donis verò & muneribus saepe viam sibi muniebant ad ista sacerdotia; eaq; erant venalia, ut etiam profana munera. Tranquillus de Caligula: Magisteria, inquit, sacerdotii ditissimus quisq; & ambi-

Sacerdotium captum aliquando muneribus.

& ambitione & licitatione maximâ vicibus comparabat, hoc est, Unus quisque ex ditioribus immenso pretio & ambitu emebat sacerdotium illud, dicatum ipsius Numini, ut scilicet esset magister & quasi ὄρχηγεὺς, id est, princeps temporarius sacerdotum.

Observandum autem alios fuisse sacerdotes generales omnium Deorum, qui quorumvis Deorum sacris præerant: alios verò fuisse certorum Deorum ministros, qui certis Diis erant destinati: unde etiam nomina sua habuerunt, de quibus supra. Ad hoc alludens Cicero de Legibus: Divis aliis, inquit, alii sacerdotes, omnibus Pontifices, singulis Flamines sunt.

Sacerdotes varii.

In omnibus autem hisce generalibus omnium Deorum, si ve particularibus cæterorum singulorumq; Deorum sacerdotibus hæc ferè quæ sequuntur antiquitus, præsertim in eorum creatione, atq; delectu observari solebant: nempe Animus, Corpus, Vestitus, Sexus, Aetas, Conjugium si ve Cælibatus, Natio, Vita genus ac institutum, Honos ac Dignitas, Potestas, Gradus, Merces, Lucrum atq; Proventus, Pœna atq; Supplicia, Numerus deniq; & Vicitus, jejunia item & abstinencia a certis diebus vel etiam aliis rebus.

Quæ in sacerdotibus observanda.

Primum igitur ipse Animus, ejusq; habitus, nempe scientia, cum aliarum artium ac disciplinarum, tum verò atque in primis eorum sacrorum, quibus erant præpositi, quæq; illis erant curanda, requirebatur. Unde Cicero: Arrogans de religione, de rebus divinis ceremoniarumq; sacris Pontifices docere conati. Deinde virtutes quoque animi, ut castitatem, sobrietatem, temperantiam, vigilantiam & diligentiam in administrandis sacris requirebant. Inde Seneca: Pro pudicitia vota faciendâ sunt, prostrata mandabitur? Et Vestalium virginum si qua incesti convicta esset, ante ora civium mæsto silentio offerebatur, vivaq; circa Collinam portam in subterraneum specum dimissa, terraq; statim superinjecta necabatur: Gellius. Erant tamen pleriq; ipsorum sacerdotes cum magicis artibus, tum omni vitiorum, scelerum, flagitiorumq; genere (quorum parens & procreatrix est idololatria) dediti & addicti.

I. Animus sacerdotium.

Secundo ut animi, ita corporis quoque certam dispositionem in sacerdotibus suis requirebant. Ac illos quidem corpore volebant esse sano & integro: eos autem, qui insigni aliquo corporis vitio laborabant, membroq; aliquo capti erant ac mutili, eos nequaquam ad rem divinam tractandam existimabant aptos esse & idoneos, sed admittere nefas putabant. Ad utrunque referenda est lex illa antiqua de sacerdotibus: Sacerdos sit integer, de qua hæc leguntur apud Senecam: Metellus Pontifex, cum arderet, Vestæ templum, dum Palladium rapit, oculos perdit, sacerdotium illi negatur. Et post: Lex integrum ad animum refert, non ad corpus, Lex æstimari hoc voluit tunc, cum quis peteret, non cum haberet sacerdotium. Idem: Ambitiosa lex est ad sacerdotium, notas non sanctitatis tantum, sed felicitatis admittit, inquit in mores, in corpus, in vitam. Vide tu quemadmodum tam morose legi satis facias. Idem: Fas sacerdoti non esset, ancillam tibi similem habere, fieri ne sacerdotem fas erit? Et post: Non potest in ea sperari sacerdos, in qua sperari meretrix potest: aliis oculis leno vitam æstimat, aliis Pontifex. Idem: Absint ex hoc foro lenones, absint meretrices, ne quid parum sanctum occurrat, dum sacerdos legitur. Et post: Quò mihi sacerdotem, cuius precaria est castitas, si mater tua prostitisset tibi noceret. Idem: Pro libertate vota faciendâ sunt, captivæ mandabitur? Idem: Ancilla ex lupanarihus sacerdoti non emuntur. Coram sacerdote obscæni homines abstinent. Non sine causa sacerdoti licitor apparet. Occurrenti tibi meretricem submovisset? Idem: Castigationem ex Pontificis Maximi arbitrio meruerat sacerdos si te e lupanari redemisset. Idem: Sacerdos non integri corporis, quasi mali ominis res vitanda est. Hoc in victimis notatur, quanto magis in sacerdotibus? Post: sacerdotium magis observanda est nobilitas. Non enim sine ira Deorum debilitatur sacerdos. Apparet non propitios esse sacerdoti Deos, quem ne sanati quidem servant. Hactenus Seneca de personis & ministris sacrorum: ut ne sacerdos nisi integer adsumatur & quis integer sit habendus.

II. Corpus sacerdotium.

Extat de hac etiam re questio apud Plutarchum in questionibus Romanis, Cur interdictum fuerit Auguri, Si ulcus haberet, aves observare. Idem ibidem, Ut victimam, inquit, aut avem ulcerosam rei sacræ faciundæ gratia usurpare nefas erat: sic animo ab omnibus molestiis & quasi ulceribus ac moribus vacuo, sincero, puro & integro tractari oportet. Et questione quadragesima Romanarum, apud Charonenses coronatum esse, comam alere, ferro armatum Phocen-

sum fines non ingredi, propria fuisse sacerdotis munia testatur idem. Sic apud Magos qui essent lentiginosi, tanquam Deus in visis, ab aris summo vebantur: item qui elati re vixerant, quibusque viventibus exsequia facta essent, veluti profani a sacris propellebantur, teste Herodoto. Sic apud Hebræos menstruatibus factis post quadraginta dies, & qui impetigine deformes essent, templi aditus erat interclusus.

Corporis puritas considerata in sacerdotibus.

Præterea ut animorum, ita corporum quoque puritatem iudicabant suis sacerdotibus esse necessariam. Volebant, inquam, eos & animis & corporibus esse puros ac mundos. Nam corpore impuro & sordido sacra tractare, nefas ducebant: qui quidem corporis cultus atque habitus fuit vel naturalis, vel artificialis & ascititius: alii erant capite raso; alii comatis; alii erant barbati; alii imberbes: aliis erat barba brevis; aliis promissa. Sic, exempli gratia, Isiaci, id est, Isidis sacerdotes apud Aegyptios erant raso capite: contra Stephanophoris, Herculis sacerdotibus, apud Græcos, ferre coronam & comam promissam proprium erat, teste Alexandro ab Alexandro libro sexto, capite duodecimo, & libro secundo, capite octavo. Ita Cybelis sacerdotes variis fucatos coloribus, & facies pigmento delitos, oculosque obunctos, cum mitella & crocoto, lineo calcamento, ante simulacrum Deæ incedere solitos & cum tinnitu Cymbalorum & sonitu tympanorum sacrum fecisse legimus apud eundem Alexandrum libro secundo, capite eodem octavo. Sic Britannorum conjuges nurusque glasto toto corpore oblitas quibusdam in sacris nudas incesse, Aethiopum colorem imitantes, scribit Plinius libro vigesimo secundo, capite primo. Pertinet huc solum Pythagoræ; Penes sacrificium ne sis cæsis unguibus: quod unguum quoque habitam fuisse rationem indicio esse potest. Referendæ præterea huc, illa aque lustrales, quibus vel rotum corpus, vel aliquot ejus partes, ut caput, manus, atque pedes abluebant.

Symbolum Pythagoræ.

III. Vestitus sacerdotum.

Tertio, quod attinet ad vestitum & amictum sacerdotum sive eorum, qui sacris procurandis præerant, ejus curiosa valde superstitiosaque habita fuit in sacris ratio. Hinc, Pura Vestimenta, inquit Paulus, sacerdotes ad sacrificium habebant, id est, non obsita, non fulgurita, non funesta, non maculam habentia. Puri lautum, ut est apud eundem, erat idem, quod pura aqua lautum. Nam ut corpora; ita vestimenta quoque sacerdotum, ut etiam aliorum, antequam ad sacra accederent, abluunt, sive lavari erant solita. Plato: Nam, inquit, in sacrificiis & celebrantibus pulchra veste aureisque coronis sacerdos rem divinam facit. Sacerdos autem, qui victimam faciebat pura in veste & candida plerumque intertextili stola, nec majoris operæ quam menstruæ nonnunquam in purpura & auro.

Vestitus sacerdotum varius.

Fuit autem universus hic sacerdotum vestitus omnino varius ac diversus, secundum vel corporis partes, vel materiam, vel colorem, vel formam, vel sexum, vel quantitatem, ejus nimirum cum brevitate, tum longitudinem. Ut verò corporis duæ potissimæ partes sunt extrema, caput nimirum atque pedes: ita hæc certo modo ac certis vestibus indui atque ornari potissimum solebant.

Capite aperto sacrificare soliti sacerdotes.

Quantum ad caput attinet alii aperto erant capite, alii aperto atque tecto: & quidem alio tempore capita sua aperire, alio tegere atque velare consueverunt: Observandum tamen per pauca fuisse sacra, quæ aperto nudoque capite erant celebranda. Nam plerique sacerdotes ac omnes illi, qui sacra faciebant, istis intererant aperto ac velato; non autem aperto & nudo capite fuerunt. Plautus in Curculione:

Quis hic est, qui aperto capite Aesculapium
Salutat, id est, adorat ac veneratur?

Suetonius de Aulo Vitellio: Idem miri, inquit, in adulando ingenii, primus Cajum Cæsarem adorari, ut Deum, instruit, quum reversus ex Syria non aliter adire ausus esset, quam capite velato, circumvertensque, deinde procumbens. Vitellius igitur, cum Caligulam adorare, ut Deum, veller, capite velato eum salutavit, qui mos erat eorum, qui Deos venerabantur. Sic Romani sacerdotes cum adorarent, rem divinam facturi, capita velabant vittis, mitris, coronis: cum Græci aperto essent capite. Plutarchus testis est in questionibus viros inter gentes, et in primis quidem

quidem eos, qui Romanorum legibus vivebant, solitos fuisse velatis capitibus Deos adorare & inter sacra vestem ad aures usque attollere: partim quidem ut eo gestu & habitu humiliores se redderent: partim verò ne inter precandū triste quid aut ignominiosum aliunde occurreret, quo animi attentio religiosa turbaretur. Meminit hujus ritus Virgilius, qui Helenum Aeneæ sic dicentem introducit:

Purpureo velare comas adopertus amictu,
Ne qua inter sanctos ignes in honore Deorum
Hostilis facies occurrat, & omnia turbet.
Hunc, socii, morem sacrorum, hunc ipse teneto.
Hæc casti maneant in religione nepotes.

Ex his ipsis igitur versibus liquet, sacrificantes Diis omnibus caput velare solitos, ideo ne inter religionem vagis aliquid offerrent obtutibus.

At verò Saturno Romani capite aperto rem divinam faciebant, propterea quod Veritas occultari obscurari non potest, cuius parentem ac Deum Romani Saturnum habebant. Hinc te aperto sacrum facere Saturno sacrificantes dicebantur, inquit Festus: quod ipsum factum est more Græcorum. Unde Plutarchus. Ritu peregrino & capite aperto, conjungit. Causas hujus rei multas affert idem, sic scribens: Quid est, inquit, quod Saturno capite aperto immolant? An quod velandi capitis ritum Aeneas tradidit? Saturni verò sacrificium per vetustum est? An illud potius, quoniam Diis celestibus immolantes velantur? Saturnum verò terrestrem & chthonium esse arbitratur? An quod veritas oculi obscurari non potest? Veritatis autem parentem ac Deum Romani habent? Hæc Plutarchus. Ex illa autem ratione, quam inter alias affert, An, quoniam Diis celestibus immolatur, velantur? Saturnum verò terrestrem & chthonium esse arbitrantur, videtur posse colligi, illos Diis celestibus velato; terrestribus autem aperto capite sacra fecisse. Festus, Saturnii, inquit, dicebantur qui castrum in clivo Capitolino incolebant, ubi ara dicata ei Deo ante bellum Trojanum videtur; quia ante eam supplicat apertis capitibus. Macrobius in 3. Saturno ex Balbi sententia apud aram Maximam, in qua Herculi Bos sacrificabatur, observatum ait, ne lectisternium fieret; ubi etiam aperto capite omnes sacra fecisse scribit: quod fiebat, ne quis Dei habitum imitaretur. Nam ibi ipse aperto capite erat. Varro ait, Græcorum hunc fuisse morem, ut scilicet Græco ritu sacrificaretur in ara Maxima. Hoc et amplius addit Bassus, idcirco hoc factum fuisse, quia ara Maxima ante adventum Aeneæ in Italia constituta est, qui hunc ritum capitis velandi invenit.

Præterea Honori quoque Deo, aperto capite, rem divinam faciebant, quia splendidum quiddam & illustre & apertum lateque patens sit gloria. Nobiliores verò & potentiores viros capite aperto idcirco venerabantur, ut invidiam illis detraberent, ne pares Diis immortalibus honores posere, neve eodem cultu delectari viderentur. Testis idem Plutarchus, questione decima quinta. Tamen Marcus Varro capita aperiri aspectu magistratum, non venerationis causa, sed valetudinis prodidit, cui sententiæ astipulari videtur Plinius libro vigesimo octavo. Cur parentes offerant & filii velatis capitibus, filiae nudis capitibus passisque crinibus, & mulieres tectis; mares autem nudis capitibus in publicum prodire fuerint soliti, vide Plutarchum questione decima quarta Romanarum questionum.

Porro capitis integumenta varia fuerunt & multiplicia. De Pileorum quidem usu apud Romanos, & de capitis aperiendi vel operiendi more atque ritu vide plura apud Iustum Lipsium in libro de Amphitheatro. Hujusmodi autem, inter alia integumenta capitis, illud fuit quod Capital Varro vocat; de quo sic scribit: Capital dictum a capite, quod sacerdotulae in capite etiamnum habere solent. Idem de Rica, alio genere integumenti. Rica, dicta a ritu, quod Romano ritu sacrificium feminae cum faciunt, capita velant. Festus: Rica erat vestimentum quadratum, simbriatum, purpureum, quo Flaminiæ pro palliolo utebantur. Alii dicunt, quod ex lana fiat succida alba, quod conficiunt Virgines ingenue patrimæ, matrimæ civis, & inficiatur ceruleo colore. Idem: Rica & Ricula vocantur parva ricinia, ut palliola, ad usum capitis facta. Granius quidem ait esse muliebri cingulum capitis, quo pro vitta Flaminiæ redimitur.

Tutulum.

Sic Tutulum dicebant Flaminiarum capitis ornamentum, quod fiat vitæ purpurea, innexa crinibus, & extractum in altitudinem. Quidam pileum lanarum, formâ e tali figuratum, quo Flamines ac Pontifices utebantur. Ennius: *Fictores, Argeos & tutularos.*

Albogalerus.

Albogalerus, eodem teste, a galea nominatur pileum capitis, quo Diales Flamines, id est, sacerdotes Jovis utebantur. Fiebant enim ex hostia alba, Jovi cæsa: cui affigebatur apex virgula oleagina.

Apex.

Apex, ut idem Festus ait, sacerdotum erat insigne, dictus ab eo, quod comprehendere Antiqui vinculo, aperere dicebant. Unde aptus is, qui convenienter alicui junctus est. Hinc Apiculum, ut idem ait, filum, quo Flamines velatum apicem gerunt.

Caliptra.

Caliptra item genus erat integumentii, quo capita aperiebant sacerdotes, sacra sua administrantes.

Arculum.

Arculum appellabant circulum, quem capiti imponebant ad sustinenda commodius vasa, quæ ad sacra publica capite portabantur.

Mitra.

Huc referenda mitra, diademata, infula,serta, corona & alia capitis ornamenta, vel ex auro, argento, margaritis, gemmis, vel ex herbis, floribusque variis confecta. Pilei Pontificalis meminit etiam Plutarchus, in questionibus Romanis questione quadragesima sic scribens: Pontificis apud Romanos proprium hoc erat, ut equo non veheretur, neque diutius trinoctio ab urbe abesset, neque pileum (apicem ipsi vocabant: unde Flaminiis nomen) unquam deponeret.

Nudis pedibus & calciati sacrificare soliti sacerdotes.

Dixi de capite: Veniamus ad pedes. Aliquando igitur pedibus nudis: aliquando calceatis sacra faciebant. De priori ritu sic scribit Plato: Triumphales viri, & qui amplissimos honores adepti fuissent, in triumpho ornati, aut in prætexta lotis manibus & fronte coronati, sancti & venerabiles nudis pedibus & tonsa coma ad rem divinam accedebant: idque jam a Pythagora traditum Lacedæmonii observarunt, qui nudis pedibus adorandum sacrificandumque censuerunt. Hinc Nudipedalia sacra. Ac notum est illud symbolum Pythagoricum: *Discalceatus sacrificia & adora.* Ex adverso quod ad posteriorem attinet ritum, calceatos Aegyptiorum sacerdotes sacrificasse scribit Herodotus, & papyraceos quidem calceos gestasse. Alexander ab Alexandro Cybelis sacerdotis lineo calceamento ante simulacrum Deæ incedere solitos testatur.

Manibus insignia muneris soliti gestare.

Manibus etiam suis tenere atque gestare fuerunt soliti quedam muneris sui insignia, & instrumenta, ut baculos, virgas & alia id generis. Hinc Isiaci apud Aegyptios manibus sistrum tenebant, aut ramum absinthii marini, vel nuces pineas; de quo vide Theatrum Zuingeri.

Materia varia vestium sacerdotium.

Materia quoque vestium sacerdotium & sacrificantium fuit varia & multiplex: ut erat lana, linum, purpura. Aegyptiorum quidem sacerdotum vestes erant ex lino: unde Linigeri fuerunt dicti Isis, Deæ Aegyptiorum, sacerdotes: sicut ipsa quoque Isis Linigera, dicitur. Ovidius:

Vidi ergo linigera numen violasse fatentur.

Isis, &c.

Juvenalis de sacerdotibus ejus:

Cum grege linigero circumdatus & grege calvo.

Martialis:

Linigeri fugiunt calvi, sistrataque turba.

Herodotus de materia vestium sacerdotium. Plinius.

De religiosis Aegyptiorum vestibus sic scribit Herodotus: Sacerdotes linea ferunt vestimenta, semper recens abluta, huic rei semper vacantes. Idem calceos papyraceos gestant, aliam vestem aut alios calceos induere ejus fas non est. Genitalia circumcidunt ritu Iudeorum. Plinius quoque libro decimo nono, capite primo scribit, fruticem gigni in Aegypto, quem Gossypion vocat, plures xylon: & ideo lina inde facta xylina: ex quibus sacerdotibus Aegyptiis gratissima sunt. Quinetiam Apulejus ceremonias Aegyptiorum luculenter explicans sic ait: *Inflant turba sacris di-*

vinis initiata viri, femineque omnis dignitatis, lineæ vestis candore puro luminosi. Tranquillus in Tiberio Cæsare: *Externas ceremonias, inquit, Aegyptios Iudæicosque ritus comperit, coactis qui superstitione ea tenebantur, religiosas vestes cum instrumento omni comburere. Iudæorum vestes religiosa quales fuerint Hieronymus in epistola ad Fabiolam de veste sacerdotali & Hieronymus Iosephus libro tertio Antiquitatum & libro sexto belli Iudæici copiose perscribit.*

Quantum ad colorem vestium sacerdotium attinet; alii nigri, alii, & quidem plerique albi, seu candidis vestibus erant amicti: Sic enim exempli gratia, Aegyptiorum sacerdotes ex lino puro & candido vestes habebant. Sic Romanos albatos fuisse diebus festis, testatur in Electis Lipsius. Sic Iunoni veste candida sacrificabatur: itemque Cereri; mense Aprili cum lampadibus, & tædis accensis, quando porcam illi mactarent. Vestes, vel Deis, si quando Vestales virgines sacra libarent; eo cultu ornatum, ut erant, & vittatæ peragebant. Album tamen præterea vestimentum, quod suffibulum vocabatur, oblongum, & prætextum, & quadrangulum in capite sumebant, fibulamque subnectebant. Tertullianus libro de Pallio & cultu docet, Cereris Eleusiniæ sacerdotes candido, Saturni rubro, Bellonæ nigro habitu fuisse, Aesculapii pallium cum crepidis gestasse. Verba ejus hæc sunt: *Cur istos non spectas vel illos item habitus, qui novitate vestitus religionem mentirentur, cum ob cultum omnia candidatum & ob velum vittæ & privilegium galæ Cereri initiantur: cum ob diversam affectionem tenebricæ vestis, & terrici super caput velleris in Bellonæ montes fugantur: cum latioris purpuræ ambitio & galatici ruboris superjectio Saturnum commendat: cum ipsum hoc pallium morosius ordinatum, & crepidæ Græcæ gratiam Aesculapio adulentur. Et cur in luctu mulieres albas gesserint vestes, albataeque vittas, Plutarchus rationem reddit in questionibus Romanis, questione vigesima sexta.*

Secundum sexum quoque alia quidem erant marium, alia foeminarum vestes. Et tamen viri muliebri veste, & mulieres virili Veneri sacra fecerunt, teste Philochoro. His adde, quod Plutarchus scribit questione quinquagesima quinta questionum Romanarum, tibicines Idibus Ianuarii vestem indutos muliebrem, urbem circumire fuisse solitos. Idem rationem reddit questione quinquagesima octava, questionum Græcarum, cur apud Chos Hercules Sacerdos in Antimachia muliebri veste indutus capite vittato sacrificium fecerit.

Secundum quantitatem vestes aliorum sacerdotum erant amplæ: alia stricta & angusta: alia item breves & curta: aliorum vero longæ ac promissa, ad talos usque demissa. Nam in sacris aut templo nudare se nefas erat apud quosdam, teste Plutarcho, questione quadragesima, questionum Romanarum. Apud plerisque tamen sacra agitabantur a nudis, & quidem a nudis vel toto corpore, vel aliqua corporis parte denudatis. Sic glasto Britannorum conjuges nurusque toto corpore oblitæ quibusdam in sacris nudas incedere, supra ex Plinio audivimus.

Etsi præterea sacerdotes plerumque erant inermes in sacris: sacrificia tamen quedam ab armatis fieri solita testatur Antiquitas.

Et hæc quidem de vestitu sacerdotum illorum prisca Gentilium, quibus colophonis loco addam verba Baruchi si ve Jeremia, quibus sacerdotum Babyloniorum vestitum habitumque corporis perstringit ac reprehendit. *Sedent, inquit (ubi notandum, eos in sacris sedere solitos) Babyloniorum sacerdotes in idolorum adibus (quæ ἐἰδωλεῖα Græcè uno nomine appellantur) habentes tunicas scissas (sic enim sacerdotes Baalitici & alii pro insana sua superstitione vestes suas discindere solebant) & capita & barbam rasam: quorum capita ἀκελευστὰ, nuda sunt. Hinc apparet sacerdotes Babylonios barbam & capita habuisse raso, eaque fuisse nuda & aperta, cum Romanorum sacerdotes operto & velato fuerint in sacris suis curandis capite. Addit deinde: Rugiunt autem clamantes ante Deos suos ἐν τῷ αἰεὶ δειτῶν sicut mortui. Alludit ad illorum preces clamosas & insanas, quas ad idola Deosque suos fundere fuerunt soliti, quas quidem rugitui leonino, & ipsos simul leonibus rugientibus per contentum comparat.*

Porro secundum sexum sacerdotum alii fuerunt mares, alii foeminae; & aliorum quidem Deorum sacra non nisi a sexu foemineo: aliorum non nisi a sexu virili fieri fas erat: & ad sacra quedam non nisi viris: ad alia non nisi foeminis: ad alia utrisque patebat aditus. Sic foeminae adi-

tus ad sacrificia Hercules erat interclusus atq; prohibitus, cum reliquis sacris ferè omnium Deorum is liceret adesse, vel extra tangere, aut vesci, aræve manus adhibere, aut solennia videre, teste Plutarcho, qui & causam huiusce rei recenset. Sic contra viris ad sacra Bona Deæ accedere: imò ea aspicere nefas erat: quicquid erat masculum, domo exigebatur, quando sacrum illud fiebat. Cicero de Aruspicum responsis: Occulta & maribus non in visa solum, sed etiam inaudita sacra in expiabili scelere pervertit. Sic ad Martis Sylvani rem divinam mulieri accedere non licuisse Cato de re rustica testis est. De Cereris item sacro, quod non nisi per mulieres ac virgines confici poterat, egregius locus extat apud Ciceronem Verrinâ sextâ, quem hic omnino subjiciendum puto: Sacrarium, inquit, Cereris est, apud Catinenses, eadem religione, quâ Romæ, qua in cæteris locis, qua prope in toto orbe terrarum. In eo sacrario intimo fuit signum Cereris per antiquum: quod viri non modo cujusmodi esset, sed ne esse quidem sciebant: aditus enim in id sacrarium non est viris: sacra per mulieres ac virgines confici solent: hoc signum noctu clam istius servi ex illo religiosissimo atque antiquissimo fano sustulerunt. Postridie sacerdotes Cereris atque illius fani antistitæ, majores natu, probatæ ac nobiles mulieres, rem ad magistratus suos deferunt. Hæc Cicero.

V.
Aetas sacerdotum.

Aetatis quoque in sacerdotibus legendis habita fuit ratio. Sic, exempli gratia, qui de Virgine Vestali capienda scripserunt, minorem, quàm annos sex, maiorem, quàm annos decem natam negaverunt capi fas esse. Item quæ non parvima, aut matrima, hoc est, quæ nec patrem, nec matrem haberet. Suetonius de Augusto: Quumque in demortuæ (virginis Vestalis) locum capitaliam oporteret, ambirentque multi, ne filias in sortem darent, adjuravit, si cujusquam neptium suarum competeret ætas, oblaturum se fuisse eam. Antistius Labeo eam (virginem Vestalem) quæ expiando esset, minorem sex annos natam esse oportere negavit, maioremve decem. Cicero pro Domo sua: Quæ major contumelia est, quam venire in sacerdotium imberbem adolescentulum?

VI.
Contugium sacerdotum.

Præterea si conjugium spectes, sacerdotum necessario alii erant cælibes, virgines, eunuchi & castrati: alii necessario conjugati. Hinc Flamen Dialis uxore, quæ Flamini dicebatur, mortuâ, Flamini, hoc est, sacerdotali hac sua dignitate se abdicare cogebatur apud Romanos: ut Censorum uno mortuo ejus collega similiter alter censuram cogebatur deponere. Vide de hac re Plutarchum quæstione quadragesima nona quæstionum Romanarum. Idem quæstione quinquagesima, Sacerdotum uxores sæpe in sacris rebus obeundis adfuisse, neque in absentibus ea peragi potuisse testatur. Hinc, ut supra dictum, Flamen Dialis uxore mortuâ Flamini decedebat, propterea quod plerisque in sacris obeundis uxoris operi utebatur, ita ut ea absente ea peragere non posset. Cæterum, uxore mortua aliam confestim ducere neque factu facile est, neque videtur humanum.

Sic apud Romanos illæ Vestæ cultrices, perpetuæque ignis custodes erant virgines: Vestales inde dictæ, quarum officium in tria tempora erat divisum: Vnum; quo discebant: Alterum; quo præcepta sua peragebant: Tertium; ut alias deinde docerent. Idem penè fuit in virginibus Dianæ Ephesinæ. Futuras enim sacerdotes $\mu\alpha\delta\lambda\iota\sigma\tau\alpha\varsigma$, deinde $\iota\epsilon\alpha\tau$, postremo $\pi\alpha\epsilon\iota\epsilon\alpha\varsigma$ esse oportebat.

Matris verò Deum, si ve magnæ matris, si ve Cybeles, sacerdotes erant castrati, Galli dicti a Gallo vetusto, Phrygiæ flumine, cujus aquam potantes in insaniam vertuntur.

Carmenæ porro templum matronas & antiquitus dedicasse & Deam illam imprimis colere eique sacrificare solitas, testis est Plutarcho quæstione quinquagesima sexta Romanarum quæstionum.

VII.
Natio sacerdotum.

Secundum Nationem quoque Sacerdotes olim considerabantur. Erant enim alii patrii, alii peregrini: Sacra tamen pleraque per civis atque indigenas celebrari solebant: quamvis quædam ut peregrina & adventitia per peregrinos administrari atque tractari oportebat. Hinc Cicero Græcorum sacrorum & sacerdotum meminit. Sic enim pro Cornelio Balbo: Sacerdos illa, inquit, quæ Græcum illud sacrum (Cereris) monstraret & faceret. Idem pro Cælio: Sacra Cereris per Græcas semper curata sunt sacerdotes. Festus: Græca sacra festa Cereris ex Græcia translata, quæ

quæ ob inventionem Proserpine matronæ colebant: quod sacrum, dum non essent matronæ, quæ facerent, propter cladem Cannensem & frequentiam lugentium institutum est, ne amplius centum diebus lugeretur.

Quantum ad vitæ conditionem, genus & institutum sacerdotum attinet, observandum apud Romanos & Græcos, Reges quoque sacerdotium suscipere atque obire fuisse solitos: cujus multa in historiis prophanis exempla occurrunt. De hoc Plutarchus in quæstionibus Romanis sic scribit: Olim Reges pleraque & præcipua sacra faciebant, ac rebus divinis ipsi cum sacerdotibus operabantur. Ut verò insolescere cæperunt, arrogantesque & duri esse, plerique Græci detractò ejus imperio solum sacra faciendi Divi facultatè reliquerunt. De Regibus Spartanorum in scribit idem Alexander ab Alexandro libro secundo, capite octavo. Verba ejus hæc sunt: Reges Spartanorum, quum primùm in eam assumi sunt dignitatem, privilegio honoris præcipui lovis cælestis & Lacedemonii sacerdotio funguntur: quibus ex omni Scropharum fœtu porcus debebatur, ut si Divi immolare vellent, nunquam victima deesset. Sic ex Cæsariis C. Julius Cæsar Auguratum simul & Pontificatum: Galba autem triplex sacerdotium gessisse dicitur. De hoc more scribit etiam Guaguinus in Prussia, cujus verba addere libet: Anno Domini DIII. Prutenis, inquit, si ve Ulmgaris Rex quidam, Bruteno dictus, imperavit: qui cum justos annos ætatis consecutus esset, quietam vitam ducere instituens, fratrem Verdenutum successorem sibi in regno fecit: ipse summus sacerdos effectus est, nomenque ei dignitatis inditum fuit Kirie Kirieyto, quasi dicas, Proximus noster Dominus. Huic Pontifici suo Pruteni præclarum eadem sub quercu quadam erexerunt, locoque Romane a Roma nomen indiderunt. Hæc Guaguinus.

VIII.
Vite genus sacerdotum: quod regium olim.

Pertinent huc ea, quæ L. Fenestella de Rege sacrorum scribit capite undecimo in sacerdotiis Romanis: Rex sacrorum, inquit, qui & sacrificialis dicitur, creati cæptus est Junio Bruto, & N. Valerio primis consulibus. Ejus creandi occasionem dedit, quod quum nuper exactis regibus pleraque sacra a solis Regibus obiri consuevit, Regum exactione vacare viderentur, idque moleste admodum populus ferret, utpote, quod cultui divino Regum exactione videretur derogatum, sacerdotem creati placuit: quem quo minus eidem autoritatis inesset (alii legunt deesset) regio nomine decorarunt, sacrorum Regem appellantes. Subjecerunt tamen Pontifici Maximo, ne similis dicti (alii legunt, Ne si nullius ditioni aliâs) fuisset suppositus, jam exacti Reges, reducti Reges esse viderentur, vel crederentur. Quæ verò huic partes injunctæ essent, nunc temporis minimè reperiuntur. Hæc Fenestella.

Fenestella de Regibus sacrorum.

Meminit Regis sacrificuli etiam Pomponius Letus, cujus hæc verba: Postquam Romani, inquit, jam liberi, extincto regio nomine, necubi desiderium Regis esset propter quædam sacra publica, quo Reges faciebant, Regem sacrificulum constituerunt, & e Patribus elegerunt, C. Manlium Papyrium, & id sacerdotium Pontifici subjecere, ne novæ libertati additus nomini honos officeret. Is Papyrius quietis studiosissimus fuit. Hactenus Pomponius.

Pomponius Letus de Regibus sacrorum.

Ob eandem hanc causam, quod nimirum Rex esset sacerdos & pontifex, Romani Imperatores Pontifices appellabantur. Hinc Iuvenalis Satyra quarta de Domitiano:

Romani Imp. Pontifices dicti

Destinat hoc monstrum Cymbæ, linique magister Pontifici summo, &c.

Plato in Politico docet, Sacerdotes & Vates magnanimitate, intelligentia & claritate florere ob earum rerum, in quibus versantur, amplitudinem & dignitatem: & idcirco addit, Apud Egyptios non licitum fuisse Regem absque sacerdotio imperio: quin immò si ex alio genere quisquam per vim regnum usurpasset, coactum fuisse tandem $\delta\pi\tau\epsilon\lambda\epsilon\iota\delta\epsilon\upsilon$, id est, sacris initiari. Præterea in plurimis Græcorum civitatibus, & apud Athenienses præsertim, præcipua a magistratibus summis institui fuisse solita: & creati Regis fidei augustissima sacra, maximeque patrios antiquissimarum religionum ritus fuisse demandatos. Idem alibi regio muneri sacerdotium vult esse proximum & vicinum. Cicero: Itaque Populus Romanus brevi tempore neque Regem sacrorum, neque Flamines, neque Salios habebit.

Plato de Regibus sacrorum.

Aliquando tamen & apud nonnullos non erat licitum munus profanum cum sacro conjungere. Hinc Aristoteles Politicorum libro quarto, Sacerdotes, si ve illi sint $\alpha\iota\pi\epsilon\tau\omega$ si ve $\kappa\lambda\eta\sigma\tau\omega$, non permissum

Aliquando vite genus regium non permissum

id est, sine suffragiis electi, sine sorte ducti, vult non esse in magistratibus numerandos, vult etiam
 εἶναι τὴν παρά τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν δεῖν, id est, genus hominum aliud a civilibus magistrati-
 bus statuendum. Sic Flaminiibus Dialibus permittitur non erat, ut magistratum suscipere, aut
 ambirent: quod cur factum sit Plutarchus ratione reddit, quaestione centesima decima tertia, in
 Romanis, quem vide. Haec de vitæ genere sacerdotum.

IX. Fuit apud Ethnicos sacerdotum quoque maxima dignitas, honos, autoritas & potestas, id
 Honos et digni quod cum ex supra citato loco Platonis in Politicis colligitur, scribentis, sacerdotes & vates
 et sacerdotum. magnanimitate, intelligentia, & claritate floruisse: tum hinc constat, quod praesertim virgi-
 nes Vestales maximo in pretio & honore fuerunt apud Romanos. Vnde Ovidius:

— locum date sacra ferenti
 Non mihi, sed magno poscitur ille Deo.

Sic Demones ille senex apud Plautum:

Qui homo est tanta confidentia
 Qui sacerdotum violare audeat:
 At magno cum malo suo? &c.

X. Ordo quoque sacerdotum & gradus, in eis creandis & jam creatis, quoad illorum honorem & di-
 Gradus et or- gnitatem, religiose observabatur; de quo ita Festus: Maximus videbatur Rex, quia potentis-
 do sacerdotum simus. Deinde Dialis, quia universi Mundi sacerdos; qui appellatur Dium, siue Divus. Post
 hunc Martialis; quod Mars Conditoris Urbis parens. Quarto loco Quirinalis, socio imperii
 Romani Curib. ascito Quirino. Quinto Pontifex Maximus; quod Iudex & arbiter haberetur
 rerum divinarum humanarumque. Itaque in convisiviis solus Rex supra omnes accubabat. Sed
 Dialis supra Martialem & Quirinalem: Martialis supra proximum: omnes deinde supra Pon-
 tificem. Haec Festus.

In quanta item gratia & honore fuerint apud Romanos illi, qui coluerunt diligenter Deos,
 Num. exem- inter alia exempla testatur Numa Pompilii exemplum, qui ab Romanis Rex habitus fuit, eam
 plum. tantummodo ob causam, quod rei divinae faciendae studiosissimus fuit. Nec certe olim alii prin-
 cipes Romani tam amabantur & honorabantur, quod victorius erga hostes clari & celebres es-
 sent, quam quod diligenter & studiose Deos coluissent. Id quod de Tarquinio Prisco etiam con-
 stat, eum cum ob alia beneficia in Populum Romanum, tum ob singulare studium in religionem
 Tarquinii ex- maximo honore fuisse affectum. Testantur enim historiae eum, praeterquam quod religiosissime
 emplum. Deos venerabatur, templa frequenter adibat, illud quoque famosissimum templum Iovis in Pa-
 latio Capitolii extruendum curasse. Idem iudicium de aliis, qui de religione, seu superstitione po-
 tius Ethnicorum, bene meriti erant.

XI. Sequitur merces siue salarium sacerdotum, hoc est, redditus, proventus & vectigalia eorum:
 Merces sacra- quae cum in genere istis nominibus appellabantur, tum peculiariter ob certa quaedam munia atq;
 dotum. officia aliis atq; aliis. Tale erat Curionium; de quo ita Festus: Curionium, inquit, aes dicebatur,
 quod dabatur Curioni ad sacerdotium Curionatus. Pertinet huc totum nonum caput, de quo
 antea dixi. Nam honoris dignitatisq; gradus sacerdotum, nihil erat aliud, quam merces, praem-
 iumque eorum, qui sacra studiose ac diligenter obirent. De hoc premio pulchre & copiose Ale-
 xander ab Alexandro libro secundo capite octavo sic scribit: In tantum honoris culmen Pon-
 tificatus, & eo excellentiae crevit, ut Cn. Cornelio praetori, quod M. Aemilio Lepido, Pontifici
 Maximo, convicium fecisset, multa dicta fuerit: ipsumque regia dignitate proximum crederent.
 Nam & licet appareret, & curuli regia sella ac lectica insignis erat, quam ante vestibulum con-
 spicuum habere assuebat: ad cuius fores pro splendore dignitatis viridis laurus affixa videba-
 tur. Cumque ceteri, honoribus functi, rationem administrati muneris reddere cogerentur, Pon-
 tificem tamen Maximum pro maiestate, gesti honoris rationem dare minimè cogi poterat: ipsi, pro
 imperio & potestate, quoque plus dignitatis ferret, cum galero esse & carpento, ut reliquis sacer-
 dotibus ingredi licebat. Quippe Pontifici proprium insigne erat galerus, sicut lituus Auguribus,
 paludamentum Imperatoribus, diadema Regibus. Et cum in Capitolium nulli fas foret carpen-
 to vehi, solis Pontificibus sacerdotibusq; Tarpejum ascendere carpento licuit: ad eumq; si noxii
 confugissent,

confugissent, ea die a pena immunes erant. Haec Alexander: quibus adde ea, quae Plutar-
 chus in Numa & Gellius scribunt: Stipendium Numa Vestalibus de publico statuit, & eas per-
 petua virginitate aliisque ceremoniis venerabiles fecit, Carpentis vehebantur, magistratusq; illis
 assurgebant: si cui forte occurrissent ad supplicium rapto, is mortis poena eximebatur. Iusjuran-
 dum autem exigebatur a virgine, fortuitum fuisse & inconsultum nec praemeditatum occursum.
 Idem Gellius libro sexto, capite septimo: Caja Tarratia, siue Suffetia Vestali, quia campum
 Tiberinum siue Martium Pop. Rom. donaverat, videtur etiamnum Horatia lege amplissimi ho-
 nores decreti; ut una omnium feminarum testabilis esset, hoc est, ius testimonii dicendi haberet.
 Praeterea si quadraginta annos nata, sacerdotio abire ac nubere voluisset, id salva religione pos-
 set. Haec de premio.

E contra qui minus officiumq; suum violassent sacerdotes non modo praemium atq; mercedem
 nullam consequerentur, sed gravissimis afficiebantur poenis & suppliciis. Hinc Festus: Lex erat,
 probrum virginis Vestalis ut capite puniretur: vir qui eam incesta visset, verberibus necaretur.
 Et Gellius: Vestales ignem perpetuum servabant, qui, si per incuriam extinctus esset, custos
 flagro a Pontifice Maximo cui suberant, caederetur. Si qua incesti convicta esset ante ora ci-
 vium maesto silentio efferebatur, si vix circa Collinam portam in subterraneum specum dimissa,
 iteraque statim superinjecta necabatur.

Numerus praeterea, primo in genere ut Deorum & sacrificiorum; ita Sacerdotum quasi in-
 numerabilis fuit. Deinde in specie sacerdotum particularium certus fuit ac definitus. Cicero de
 Oratore: Pontifices veteres propter multitudinem sacrificiorum tres viros Epulones esse volue-
 runt. Praeter Epulones fuerunt Pontifices, Reges sacerdotum, Salii, Flamines, Augures, Faeciales,
 Arvales, Vestales, ut Gegania, Verenia (unde Canuleja, siue Camilla & Tarpeja) Caja
 Terratia siue Suffetia, Teretia, Claudia, Tuccia, Fonteia, Fabia, Licinia, Vibia, aliaq; Indo-
 rum, Aegyptiorum, Graecorum, Romanorumq; sacerdotes innumerabiles.

Deniq; & victum sacerdotum ac jejunia, seu abstinentiam superstitiosam a certis cibis, at-
 que etiam certarum rerum contactu atque visu, in nominatione eorum considerabant. Sic A-
 gyptii sacerdotes olim a piscium esu in sacris abhorrebant eumque execrabantur, cum piscis o-
 mnis animal sit νεοποιον, ἢ ἀλλοφάρον, exhauriens quae vis, & in suum ipse genus saeviens.
 Vnde Aegyptii ἀβύτῳ καὶ μύτῳ, rem nefariam & abominandam significare volentes Pi-
 scem pingebant. Idem a pelicani esu abstinebant, rem ab aye Oryge, sola inter volucres signata,
 eo quod Luna Dea & Soli Deo videbatur infesta. Sic Flamini Diali non licebat apud Roma-
 nos farinam aut fermentatum tangere, teste Plutarcho quaestione centesima nona quaestio-
 num Romanarum. Festus item Flamini Diali, inquit, fabam nec tangere, nec nominare licebat. De ab-
 stinentia a leguminibus castitatis causa vide Plutarchum in usdem quaestio-
 nibus. Sed & omnis carnis crudae contactu interdictum Flamini Diali erat, sicut ederam quoq; ei non licebat tangere.
 Sic non poterat idem salva religione opus faciente videre, vel classem prociecta, id est, paratam
 ad bellum, & multitudinem militum. Multo minus eidem jurare, & dira aliis precari per leges
 licuisse testatur Plutarchus, quemadmodum nec per viam transire; penes quam virtutum propagi-
 nes in sublimi erant collocatae: quo significabant, nefas esse sacerdotem ebrietati esse deditum.

Et haec quidem de principibus personis sacrificiorum dicta sint satis.

DICAMVS nunc quaedam de sacerdotum sacrificiorumq; ministris: quorum multi fuerunt in
 Gentilium sacrificiis. Horum descriptionem pulcherrimam videre licet in antiquissima & cele-
 berrima illa Trajani Caesaris columna marmorea, quae Roma in medio Trajani foro erecta, so-
 la ferè inter alias vetustatis reliquias est superstes & integra, quaeq; geminè Imperatoris illius in
 Dacos expeditionis res praecclare feliciterq; gestas, ac universi illius belli historiam pulcherrimis
 simulacris excelsam complectitur. In hac igitur praeter plurima alia antiquitatum monumenta
 (quorum columna illa quasi epitomè quaedam verissime dici potest) ministrorum huiusmodi, nec
 tantum ministrorum, sed sacrificiorum, victimarum, libationum, altarium, sacerdotum, rituum
 deniq; ceremoniarumq; sacrificiorum, picturae atq; imagines clarae & illustres visuntur: quam qui-
 dem Alphonsus Ciaconus Hispanus, vir doctissimus, brevibus quidem, sed doctis accuratisq; com-
 mentariunculis quasi vivis coloribus expressit & illustravit.

XII. Poena atq; sup-
 plicia sacerdotum

XIII. Numerus sacra-
 dotum.

XIV. Victus & absti-
 nentia sacra-
 dotum.

De sacerdotum
 sacrificiorumq;
 ministris.

Sacrorum &
sacrificiorum
ministri qui in
columna Tra-
iana.

Postquam igitur Imperator ille, pugnae semper sacrificium praemittens, proponitur, idque secundum ritam & per vulgatam Romanorum consuetudinem, quae non licebat Imperatori cum hoste congredi, nisi prius Deus esset sacrificatum, illic Tibicinum quoque & Camillorum ac Poparum Victimariorumque descriptio exprimitur; qui omnes sacrificio solenni adstant, laureati, rituque Gabinio accincti. Erat autem cinctus Gabinus vestimenti genus, quo sacerdotes siue praesides siue ministri cuiusque Dei, ritus & templi pariter utebantur: quale est camisium lineum candidum, quo hodie sacerdotes utuntur, ab Italis Cotta, ab Hispanis Alva, ab albedine nimirum vocatum. Id cum esset latum, adeoque oblongum, ut distinctum per solum traheretur, postea cinctum pendente supra cingulum faciebat undique sinum. Ritus vero Gabinus fuit dictus, a Gabinis primum, deinde Romanis usurpatus, ut Livius libro quinto & Virgilius testantur: Virgil.

Ipsa Quirinali trabea cinctus Gabino
Insignis referat stridentia limina consul.

Vide de hac re & Blondum libro primo Romae triumphantis.

Tubicines.

Porro tubicines, tubicines & tubicines erant ministri sacrorum, tibiis, tubis & lituis inter sacrificandum insonantes, quorum non tantum imagines videri licet in hac Trajani columna, sed eorum passim in omnibus sacrificiis fit mentio. Hi igitur interim dum sacrificium peragebatur, tibiis, tubis atque lituis caneant, lauro redimiti. Tibia instrumentum vocabatur musicum, oblongum, teres & foraminosum, quod inflatum & digitis modo adductis, modo reductis temperatum non injucundam reddit symphoniam, Graecis αυλός dictum. Hanc primum ex grauum tibiis confectam existimant; & inde nomen accepisse. Horatius de Arte:

Tibia non ut nunc orichalco vincta, tubaeque
Aemula: sed tenuis, simplexque foramine pauca.

Ovidius quinto Tristium, elegia prima:

Tibia funeribus convenit ista meis.

Virgilius Aegloga octava:

Incipe Menalios mecum mea tibia verius.

Cicero primo Tusculanarum: Non intelligo quid metuat, quum tam bonos septenarios fundat ad tibiam. Idem de claris Oratoribus: Si tibia inflata non referant sonum, abjiciendas sibi tibiicen putet.

Tuba instru-
mentum quale.

Tuba vero instrumentum erat incurvum ex aere argentoque, cujus sonitu non tantum sacrificantes excitabantur, sed milites equique ad praelium inflammantur: a tubi, hoc est, canalis concavitate nomen habens. Hujus inventionem Piseo Tyrreno tribuit Plinius libro sexto capite quinquagesimo sexto. Cicero in Catilinam: Quum tubas & signa militaria scirem esse praemissa. Virgilius libro secundo Aeneidos:

Exoritur clamorque virum, clangorque tubarum.

Author ad Herennium libro quarto: In concione de virtute loqueris, in praelio per ignaviam tubae sonitum perferre non potes. Lucanus libro primo:

Vangiones, Batavosque truces, quos aere recurvo

Stridentes acere tubae, &c.

Tacitus libro secundo: Tum Sentius occidere cornua tubasque & peri aggerem, erigi scalas iussit, ac promptissimum quemque succedere.

Lituus instru-
mentum quale.

Ad lituos, quibus sacrificiorum administrari utebantur, quod attinet, eorum Plutarchus hanc descriptionem prodidit: Βσι, inquit, ἔυλον ναρκόν ὀπκαμπά: καθὰ τέρη πῆξι & καμπύλη πᾶβλη &c. Baculus est incurvus, quo sedentes Augures a vibus templa designabant. Gellius libro quinto capite octavo: Lituus est virga brevis, in parte, qua robustior est, incurva. Primum litui usus a Romulo manasse creditur, qui, dum urbem conderet, hujusmodi baculo regiones direxit: quod & ipsum asserit Cicero libro primo de Divinatione: Quid, inquit, lituus iste vester, (quod clarissimum est in signo Auguratus) unde vobis est traditus? Nempe eo Romulus regiones direxit tum, cum urbem condidit. Qui quidem Romuli lituus, id est, incurvum & leviter a summo inflexum bacillum (quod ab ejus litui, quo canitur, similitudine nomen invenit) cum situs esset in Curia Saliorum, quae est in palatio, eamque deflagrasset, inventus est integer. Eadem fere

dem fere de hoc lituo scribit Plutarchus in vita Romuli: Lituus, inquit, consecratus est in Palatino colle usque ad Gallorum tempora, a quibus capta urbs incensa fuit. Sed postea expulsus a Camillo hostibus inter altissimas favillas illaesus, quum ignis omnia consumpsisset, inventus est. Festus de lituo inter alia sic scribit: Lituus est buccinae genus incurvum, gracilem edens vocem, quo in bello utebantur: quo qui caneat, Liticen dicebatur. Virgilius libro sexto Aeneidos.

Et lituo pugnas insignis obibat & hasta.

Lucanus libro primo:

— Stridor lituum clangorque tubarum.

Ovidius tertio Fastorum:

Iam lituus pugnae signa daturus erat.

Statius sexto Thebaidos:

Et lituis aures circumpulsantur acutis.

Sed & Camillos & Camillas Antiqui vocabant ministros & ministras, sacris inservientes. Camilli unde Mercurius Hetruscâ lingua Camillus quasi Deorum minister dictus est. Romulus enim Camille instituerat, ut qui sine liberis essent, gratissimos sibi, singulos pueros & puellas ex singulis curvis eligerent: qui ad pubertatem usque sacris ministrarent; puellae autem quoad essent nubiles; mox ex Graecia translato: coronis autem interdum sacrificarent, vel vittis essent redimiti, Camilli-que hujusmodi pueri vocabantur. Cujus rei auctores sunt Dionysius Halicarnassensis libro secundo, Sextus Pompejus & alii. Hujusmodi Camilli picturam videre licet in eadem Columna Trajani, qui vitâ tempora redimitis Pontifici Maximo in sacrificiis adfuit ministrans, urceolum habens in dextra, ex quo vinum vel liquorem quempiam in pateram Trajani Imperatoris sacrificantis infundis. Sic in alio ejusdem Columnae Trajani sacrificio Trajano sacrificanti adstant Camilli.

Quoad popas; illi quidem sacrorum ministri erant, ut in Trajani Columna videre licet, se- Popae minudi & succincti, lauroque redimiti, victimas qui venales habebant, easque artis alligabant & cultro feriebant: unde & cultrarii dicti. Propertius libro quarto:

Succinctis que calent ad nova sacra popae.

Spartianus in vita Getae: Percussit hostiam popa, nomine Antonius. Suetonius in vita Caligulae: Admota altaribus victima, succinctus poparum habitu, elato alio malleo cultrarium mactavit. Hi autem victimas confecturi utebantur certo vestis genere, quae Limus fuit dicta. Erat vero Limus vestis genus ab umbilico ad medias usque tibias descendens, ad illorum pudenda tegendum, habens in extremo sui purpureum limum, id est, flexuosum: unde & nomen accepit. Nam Limum obliquum dicimus. Hujus vestis meminit Virgilius duodecimo Aeneidos:

Velati limo & verberna tempora vincti.

In alterius porro sacrificii simulacro, quod est in Trajani columna, Popa dextrâ tenet cornua tauri mactandi, sinistra securim, qua hostiam feriat. In alio item ejusdem columnae sacrificio taurum, in victimam mactandum, popa succinctus & lauro coronatus deducit, clavam longo manubrio gestans, qua taurum conficiat.

Victimarii sacerdotum ministri erant, qui victimas adducebant & ligabant, quique cultrum, victimarii item aquam, molam & reliqua, quae sacris erant necessaria parabant. Valerius Maximus libro 1. cap. primo: Libros Perilius Praetor urbanus ex auctoritate Senatus, per victimarios facto igne, in conspectu populi cremauit. Livius libro decimo de bello Macedonico: Libri in Comitio, igne a victimariis facto in conspectu populi cremati sunt. Victimariorum hujusmodi pictura in eadem Trajani Columna exstat: ubi verre unus, et alter arietem ad sacrificium deducentes pinguntur. Solebat autem Victimarius paratus esse succinctus. Unde Ovidius:

Nominis esse potest succinctus caussa minister

Hostia caelitibus quo feriente cadit.

Adde his Praecones, qui praeter alia munera & officia silentium in celebratione sacrificiorum Praecones imponebant: & Lictores, quos constat non tantum Consulibus, Proconsulibus & similibus ministris Lictores fuisse, sed etiam Pontificum Maximorum, & eorum qui sacra facere & sacrificia, fuerant soliti.

Hinc enim Festus: Exesto, extra esto: sic enim Lictor in quibusdam sacris clamitabat: HOSTIS, VINCTVS, MULIER, VIRGO exesto, scilicet interesse prohibebantur.

Et hæc quidem etiam de ministris sacrorum & sacrificiorum.

Comparatio
idolorum cum
Gentilium
sacerdotibus.

HIS POSTREMO subjungam sacerdotum Gentilium, tum eorum qui sacris præsumunt, tum ministrantium, et idolorum simulacrorumque, quorum sacerdotes præcipui fuerunt cultores quasi-que mancipia, comparationem quandam, que ad clariorem utrorumque, explicationem pertinebit. Nam re vera secundum illam Davidis, seu ipsius potius Spiritus sancti diram imprecationem: Vt qui ea (idola) colunt, ipsi fiant similes, nõ modo vulgus et rudis imperitaque multitudo, verum etiam ipsi in primis sacerdotes, idololatricæ coryphæi atque duces, magnam licet sapientia, scientia, pietatisque speciem præ se ferant: tamen illis ipsis idolis & simulacris suis, quorum cultui præcipue ad- dicti erant & mancipati: & unde etiam maximum uberrimumque, questum capiebant, facti fuerunt simillimi, idque iusto Dei iudicio, ut David cecinit. Inde apud Zachariam Prophetam capite undecimo pastor, id est, sacerdos falsus & fucatus אֵלִיל Aelil, hoc est, idolum siue simulacrum appellatur, ob magnam nimirum idoli siue simulacri & sacerdotis idololatricæ cognationem & affinitatem. אֵלִיל Aelil autem, idolum, Hebræis dictum a vanitate siue stulticia: quod idolum res sit vanissima & stultissima. Vnde et, qui ea colunt, summæ merito vanitatis stulticiaque nomine sint accursandi.

Non dii idola
sunt: ita nec sa-
cerdotes divini
speciem habent

Videntur etiam hoc nomine אֵלִיל Aelil, id est, idoli, ad nomen אֵל El, & אֱלֹהִים Aelohim, quæ nomina sunt veri Dei, alludi, ut hac paranomasia siue agnominatione significetur, idolum habere quidem Numinis divini speciem & similitudinem quandam, sed divinitatis nihil: ut dicatur אֵלִיל Aelil, quasi אֵל אֱלֹהִים Al, El, non Deus: cui affinis videtur vox nostra vernacula Göt, id est, idolum, a Gott, id est, Deo, derivata, quasi dicas non Deus, sed Deaster.

Vt idola capita
habent ratio-
nis vacuata
sacerdotes.

Primum igitur, ut ad hanc nostram comparationem veniamus, & ab ipso capite capiamus exordium, quemadmodum Gentilium idola atque simulacra habuerunt quidem sua capita cum humana, tum etiam belluina, & eorum quadam non unum tantum, sed etiam bina, trina, quaterna, vel etiam plura, quæ tamen omnis sensus, motus rationisque, fuerunt expertia: sic illorum quoque sacerdotes habuerunt capita, vera quidem, sed sensu, ratione, atque intelligentia vacua, quippe opinionum, errorum, deliriorumque plenissima. Fuerunt igitur illi Gentilium sacerdotes, quod de vulgo dici solet verè, quasi belluæ πολυκεφαλοί, id est, multorum capitum, ita ut quot illorum fuerint capita, tot fuerint sensus, sententia, opiniones, erroresque, absurdissimi & ab omni non solum divina, sed etiam humana ratione alienissimi.

Vt idolorum
capita vel aper-
ta vel operta
fuerunt: ita
sacerdotum.

Deinde ut idolorum simulacrorumque, Gentilium capita partim fuerunt nuda & aperta, partim tecta & operta variis integumentis, & sertis quoque, atque coronis omnis generis ornata atque redimita: sic sacerdotum quoque capita plerumque, in sacrorum præsertim administratione operta fuerunt atque tecta & sertis atque coronis ornata.

Vt idolorum
capita vel rase,
vel comata fue-
runt: ita sacer-
dotum.

Item ut idolorum simulacrorumque, illorum capita alia fuerunt rasa; alia capillata, atque comata; sic sacerdotum quoque alii superstitione fuerunt capite raso, alii capite comato.

Vt idola, ocula
ta quidem, cæ-
ca tamen fue-
runt: ita sacer-
dotes.

Præterea quemadmodum Gentilium idola atque simulacra habuerunt suos oculos (tamen si Iovis simulacrum apud Cretenses, Plutarcho teste, & oculis & auribus caruit: & similiter Fortuna, Pluti, atque Favoris idola fuerunt cæca) & quadam eorum non binis tantum, sed etiam trinis (ut Iovis statua apud Argivos) & quaternis, (ut Saturni statua) atque etiam pluribus oculis fuerunt prædita: & horum alii fuerunt torvi, tristes, truces atque minaces, alii amabiles, hilares atque sereni; cum tamen, ut David cecinit, cæca fuerint omnique videndi facultate destituta: sic sacerdotes quoque Gentilium idololatricæ, et si in rebus terrenis & humanis, ad idololatricam & superstitionem pertinentibus, oculati valde fuerunt atque perspicaces: tamen in rebus divinis atque celestibus, ad religionem veram vitamque, æternam pertinentibus vel ipsis notis atque talpis cæciores fuerunt.

Vt idola, auri-
ta quidem, sur-
da tamen fue-
runt: ita sacer-
dotes.

Item sicuti Gentilium idola atque simulacra pictas quidem fictasque suas habuerunt aures; nec binas tantum, sed etiam quadam eorum quaternas, ut Iovis & Apollinis simulacrum apud Spartanos (tamen si Iovis simulacrum apud Cretenses auribus caruit) cum tamen surda planè omnique audiendi sensu fuerint destituta: ita sacerdotum quoque Gentilium aures aurite quidem, ut

dem, ut ita loquar, & attentæ fuerunt ad idololatricam atque superstitionem, ad ea, quæ ad ipsorum spectabant lucrum atque questum: sed quantum ad res divinas & cælestes & ad veritatem attinet, surditate, ut ita loquar, ipsa surdiores & obtusiores exstiterunt.

Præterea quemadmodum Gentilium idola atque simulacra pictos quidem fictosque habuerunt nasos atque nares, quibus etiam odores, suffitus atque nidores bene & male olentes fuerunt accensi, cum tamen nullum penitus habuerint olfaciendi odorandi ve sensum: sic eorundem sacerdotes idololatrici nasutissimi quidem & sagacissimi fuerunt in iis omnibus, quæ ad idololatricam atque superstitionem, & ad ipsorum commoda atque emolumenta spectabant: at verò ea, quæ pietatem religionemque veram redolebant, nequaquam odorari atque sentire potuerunt: quin immò illis odoris instar fuerunt terri atque mortiferi.

Item non secus atque Gentilium idola, atque simulacra sua quidem habuerunt ora, labia, linguas, dentes, palatum & alia loquendi instrumenta; cum tamen ne mutire, ac nullum vel minimum sonum aut voculam edere potuerint, muta omnino fuerint atque elingua: sic illorum sacerdotes ora quidem linguasque habuerunt ad quasvis nugas, mendacia, blasphemias effutiendas ac blaterandas graculas valde & loquaces: at in iis, quæ ad veritatem pietatemque pertinent, muti penitus fuerunt atque elingui.

Et ut Gentilium idola atque simulacra habuerunt quidem illa paullò antè commemorata, ut loquendi, ita edendi bibendique, instrumenta: quibus etiam epulae dedicatæ atque dapes opiparæ ab hominibus superstiosis fuerunt appositæ: cum tamen nihil quicquam cibi portionis que sumere potuerint: sic sacerdotes illorum idololatrici gulosi quidem & ebriosi fuerunt, dapesque illas idolis suis appositas summâ cum aviditate, voluptateque, devoraverunt: at cibos animi salutare omnes fastidierunt planè & aspernaverunt.

Item ut Gentilium simulacra & idola, alia fuerunt barbata; alia imberbia; & alia quidem barbam habuerunt promissam, alia curtam: sic sacerdotum quoque ipsorum alii quidem superstitionis ergò barbam raserunt & imberbes fuerunt: alii verò barbam aluerunt & fuerunt barbati.

Præterea ut Gentilium idola atque simulacra habuerunt quidem brachia atque manus, nec bina tantum, sed etiam quaternas: (sic enim Apollinis statua apud Spartanos quattuor auribus, & totidem manibus fuit prædita) cum tamen omni tangendi vi atque facultate caruerint: sic eorundem sacerdotes manus quidem ad accipienda dona atque munera habuerunt semper aper- tas & porrectas: at nihil eorum, quæ ad verum Dei cultum pertinent, attingere mentis sua manu atque percipere valuerunt.

Et ut Gentilium idola atque simulacra pingebantur manibus illis suis gestantia omnis generis res, ut animalia, plantas, vestes, organa ac instrumenta, sacra & profana, belli atque pacis, ut pateram, poculum, scyphum, urnam, cornucopiæ, spicas, poma, mala punicæ, flammeum, cistam, circulum, sistrum, tympanum, byram, pedum incurvum, virgam, baculum, falcem, faces, fulmina, clavem, parmant, clypeum, securum, gladium, lanceam, hastam, arcum, sagittas, & alia id generis, sicuti in antiquorum numismatum aversa parte videre licet: sic sacerdotes idololatrici in sacris præsertim suis obeundis baculos, virgas, scipiones, lituos & alia huiusmodi muneris sui organa atque insignia gestare fuerunt soliti. His adde Commentacula, Festo teste, quæ virgæ erant, quas Flamines portabant, pergentes ad sacrificium, ut a se homines amoverent.

Vt porro Gentilium idola & simulacra habuerunt quidem suos pedes, eosque vel nudos vel calceatos, ocreis item vel soccis nonnunquam indutos, quibus etiam certas quasdam res calceabant, cum tamen ne latum quidem unguem ingredi atque incedere possent, essentque planè immota: sic sacerdotum illorum pedes, agiles quidem erant atque celeres ad quasvis superstitiones exercendas, & ad quævis scelera atque flagitia perpetranda: at ad opera bona, sancta & pia peragendum claudi erant, manci atque mutili.

Et ut Gentilium idola atque simulacra fingebantur, modo stantia; modo sedentia, ac insidentia folio, curribus, equis, leonibus, aquilis & aliis animantibus; modo currentia; modo saltantia; modo natantia; modo volantia: sic sacerdotum ipsorum, in sacris præsertim suis obeundis & procurandis variis, multiplices; & quidem ridiculi erant gestus, seu potius gestulationes.

Vt idola erant nuda: ita sacerdotes.

Præterea ut Gentilium simulacra & idola alia fuerunt nuda; eaque vel toto corpore, vel certis ejus partibus; alia fuerunt vestita, qui similiter vestitus vel fuit splendidus & nitidus, vel horridus, squallidus & incultus; vel muliebris, vel virilis, vel virginalis, vel conjugalis: sic sacerdotes quoque ipsorum, in sacris præsertim, aliquando nudi erant, vel toto corpore, vel certis corporis membris: sed plerumq; habitu cultuq; corporis utebantur vario, multiplici & monstruoso nonnunquam atque ridiculo.

Vt idola secundum sexum & ætatem distincta: ita sacerdotes.

Item ut Gentium idola atque simulacra & secundum sexum erant vel virilia, vel muliebra, vel virginalia, vel maritalia: & secundum ætatem aliâ formâ atque specie erant, vel puerili vel juvenili, vel virili, vel senili, vel etiam decrepita: ita illorum quoq; sacerdotes superstitionis ergo & secundum sexum oportebat esse vel viros, vel mulieres, vel virgines, vel conjugatos, & secundum ætatem vel juvenes, vel senes: unde; ut supra dixi, & sexus & ætatis certa habebatur ratio.

Vt idola initiata certis ceremoniis: ita sacerdotes.

His adde, quod ut Gentilium idola atque simulacra certis precibus, unguentis aliis que ceremoniis inuncta, & initiata fuerunt atque consecrata: sic hisdem ferè modis illorum quoque sacerdotes initiari, consecrari & inaugurari solebant.

Vt idola in honore fuerunt maximo: ita sacerdotes.

Postremo ut Gentilium idola atque simulacra maximo fuerunt in pretio & honore: immo sacrosancta in violataque habita, multis modis atque ceremoniis, ut vestibus, cereis, luminibus, odoribus, sacrificiis, osculis, amplexibus, votis, precibus, festis, circumgestationibus, peregrinationibus & aliis fuerunt culta: sic sacerdotum quoque ipsorum magna fuit dignitas, autoritas, potestas, magnisq; atque adeo ferè divinis honoribus fuerunt affecti.

Vt idolorum tristes fuerunt exitus: ita sacerdotum.

Sed ut idolorum simulacrorumque Gentilium; sic sacerdotum quoque ipsorum tandem tristes funestique fuerunt, justo Dei judicio, exitus atque interitus.

Et hæc de idolorum atque sacerdotum cognatione atque collatione, uti etiam de primo eorum, qui sacris & sacrificiis Gentilium inter fuerunt genere in unum versum, nempe hominibus, qui fuerunt vel præsidēs, vel administri sacrorum & sacrificiorum.

Dii ac Deæ quæ olim sacris & sacrificiis inter fuerunt.

SEQUITUR nunc alterum genus personarum illarum. Eæ sunt Dii sive Deæ, quibus sacrificia facta sunt, quosque vel quas adesse sive interesse crediderunt: ut hoc loco Minerva, cui hæc sacra facta sunt, dicitur illis obviam esse facta, sacrisq; interfuisse.

— ΗΛΘε Δ' Αθωών

Ἰδὼν ἀπίσωσα, &c. Pallas venit obviam sacris.

Minerva,

In hæc verba sic egregie commentatur Eustathius ex Athenæo libro 8. Antiqui, inquit, quò hominum cupiditate, quam animadvertabant incitatam atq; præcipitem ferri ad voluptates, facilius coercere ac refrænare possent, certa tempora festa, & sacrificia ante epulas instituerunt, ipsosq; Deos ἀθεοπροειδῆς, id est, humana specie atq; forma præditos ad primitias atq; libamina venire sinxerunt, quò nimirum homines illorum præsentia moti tanto magis sibi ab intemperantia atq; lascivia temperarent ἐν ταπεινῶς, κοσμίως κ' σωφρόνως, id est, magna cum modestia, verecundia atq; sobrietate illas sacrorum atq; conviviorum festivitates obirent. Nam si vel in hominis alicujus senis atque honesti præsentia illos pudet inhonesti quippiam dicere aut facere, (secundum illud Epicharmi: ἀλλὰ καὶ σιγῶν ἀγαθόν, ὅκκα παρόντι κ' ἀρρῶνες, id est, Sed & silere bonum est, si meliores adsint.) Multo majoris momenti ipsam Deorum præsentiam existimabat. Hæc Eustathius.

Extant deinde præsentia hujusce Deorum vel Dearum apud Homerum nonnulla alia exempla: ut de eodem Minerva & Neptuno: ΟΔ. α.

— ΗΛΘε Δ' Αθωών ἰδὼν ἀπίσωσα

καὶ ὁ ποσειδῶν, id est,

Pallas venit obviam sacris,

Neptunus.

Et Neptunus, &c.

Et alio in loco Ιλ. α.

Αἰθίοπας μετέκλειθεν πολλὸν ἔβοντα

Ἀντιῶν τ' ἀφροντε, καὶ ἀρνεῶν ἐκατόμβας.

Ethiops ad longinquos venit, affuit ille

Juppiter.

Μακρῆς ἀγνῆς ἀκταυρῆς ἰσχυρῆς ἰσχυρῆς.

— καὶ ὁ Ζεὺς

Ἐπιπέσει μετὰ δαίμων, οἱ δ' ἄμα πάντες ἐποντο:

Et Iuppiter

Invit ad hesterna conviviva lauta, securi

Pone Dei simul omnes.

Antiquitus itaque cum putarent, Deos sibi esse presentes, festivitates suas decorè & temperanter celebrabant: unde neq; decumbere apud antiquos moris fuit, sed sedentes epulabantur, neq; ad ebrietatem, sed quantum sat erat bibentes, libatione peracta, domum se recipiebant. At verò qui nunc se Dii sacrificare simulant, vocatis ad sacrificium amicis & familiarissimis, postea (ubi nimirum sese immoderato vini potu ingurgitarunt) & liberos suos execrantur, & uxores convivitis atq; maledictis proscindunt, & servos atq; familiares verberibus cedunt, & denique obviis quibusvis dura quævis comminantur; tantùm non Homericum illud usurpantes Ιλιαδ. θ. α.

Ναὺ δ' ἐρχομαι ὅτι δαίπνον, ἵνα ζωάγωμεν ὄρνικα,

Quod superest lati, gestis bene corpora rebus

Procurate viri & pugnam sperate parati.

Hiscæ ergo verbis Eustathius et Athenæus docent, epularia hæc sacrificia, antiquitus summa cum modestia, verecundia atq; temperantia celebrari solita, tandem in luxum, luxuriam atque lasciviam degenerasse. Hæc autem nostrorum festorum atq; conviviorum, quæ in eis agitantur, clarissimam imaginem videre licet, in quibus homines, ut quotidiana docet experientia, exutâ ferè omni humanitate bestiarum; imò furiarum infernalium instar, non modo in alienos & extraneos, sed etiam in amicos, familiares & domesticos suos, atq; adeo in fidissimas suas tori consortes, in charissima sua pignora atq; viscera & verbis & factis immanissimè sæviunt. Verùm ut ad propositum redeam, quemadmodùm Ethnici sinxerunt falsos illos Deos suis sacrificiis presentes esse: ita Deus Opt. Max. suam sæpe præsentiam in populi sui sacrificiis manifestis signis declaravit.

Atque hæc quidem satis sint dicta de personis.

SVPEREST ultimum & ferè præcipuum Caput, in sacris sacrificiisq; considerandum, ipsa De forma, modum, nimirum forma, modus, ordo, & quasi processus ac methodus sacrificiorum: quæ licet multiplex do, & ordine fuerit atq; varia apud alios atque alios populos, & aliis atque aliis temporibus: tamen hæc, quam sacrificiorum. hic & aliis in locis Homerus proponit, maximè communis, trita & usitata fuit sacrificiorum ratio: cui respondet illa apud Apollonium sacrificii Argonautici descriptio.

Porro in utriusq; sacrificii descriptione ipsa primùm παρασκευὴ ἢ διασκευὴ θυμῶν, ut ab Eustathio quodam in loco appellatur, hoc est, preparatio sacrificialis, occurrit, nempe & hostiarum, hic consideranda & personarum, & aliarum rerum, quæ in sacrificiis adhiberi fuerunt solita. Hæc verò omnia, quæ sacrificiis præmittuntur, eorumq; erant quasi primordia sive præludia, ἐπεὶ ἐλεῖα uno nomine & ἐπεθύματα Græcè fuerunt appellata. Quæ igitur serie atque ordine singula in utroq; sacrificio narrantur, eodem, ut adhuc fecimus, singula persequemur. Nam qui duorum istorum sacrificiorum specialium; idem cunctorum ferè aliorum sacrificiorum ordo fuit, ritus atque modus.

Primùm omnium apud Apollonium electionis victimarum mentio fit luculenta his verbis; Electio hostiarum quibus Iason pastores suos affatus iis mandat, ut boves ex grege selectos adducant:

— ὄφρα δ' ἰώσιν

Διῶες ἐμοὶ σταθῶν σημάτων τοῖς, οἱσι μέμνηται

Διῶες βόας ἀγέληθεν ἐυκείναντες ἐλάσσαι:

— Vt autem eant

Mei famuli, stabulorum custodes, quibus curæ erit

Vt boves huc ex grege electos adducant.

Vbi verbo ἐυκείναντες utitur, quod valde est emphaticum, quo delectus hostiarum diligens exprimitur: non agit, ἐκείναντας, sed ἐυκείναντας, quod est εὐφραπικώτερον, & significat, hostias eligere. illas non temerè, sed bene, magnâq; cum ratione atq; judicio ex toto illo pecorum grege, tanquam egregias, eximias, ad sacrificia aptas. Deoq; gratas & decoras a bubulcis fuisse selectas & segre-

gatas. Hoc enim sibi vult verbum ἐκκεῖν, quod non simpliciter secernere, excernere, seligere, sed bene secernere & seligere significat: ut Οδυσ. Ε. τὸν ἀριστον ἐπιπληνας ἀποπέμνω.

Εκκεῖν & electus.

Ab ἐκκεῖν fit ἐκκεῖτος, delectus, qui exemptus est e numero, eximius, egregius, ut ἐκκεῖτος Δικαστὰς apud Platonem de Legib. Summa igitur cura, ratio, atque iudicium in deligendis ad sacrificia bestiis adhibebantur, ut nimirum illa essent integra, sinceræ, puræ, omni carentes labe atque macula, non mancæ, mutilæ, claudæ, cæcæ, morbidæ, macilentæ, aut insigni aliquo vitio laborantes. Hinc Seneca: Sacerdos, inquit, nōn integri corporis quasi mali ominis res vitanda est. Hoc in victimis notatur, quanto magis in sacerdotibus?

Electio illa quomodo consistat.

Deinde speciatim singulis Diis certæ peculiaresq; offerri fuerunt solitæ bestia, habita ratione generis, ætatis, sexus, numeri, coloris. Quod ad genus attinet, omnis generis, cum aëreas sive cælestes, ut gallos gallinæos, anseres & similes: tum terrestres, ut oves, sues, capras, boves & alias: tum aquatiles: tum ancipites; tum etiam insectas legimus Ethnicos falsis illis suis Diis obtulisse: licet quasdam gentes a bestiarum vel occasione & immolatione, vel etiam manducatione; idq; vel omnino omnium, vel etiam nonnullarum abhorruisse legamus.

Sic Ætatis quoque habebatur ratio: ut hanc Mineræ hostiam hinc legimus fuisse lœvî, juvenecam, id est ἐπιανθίων, sive εἰδὲς μόνον ἔτας; Eustathio interprete, id est, unius tantum anni.

Adhæc Sexus quoque observatus fuit. Nam, ut supra ex Cicerone dictum est, aliis Diis maribus, aliis fœminis sacrificabatur victimis. Sic hostia hæc Mineræ fœminei fuit generis: sicut Agamemnon contra Iovὶ βουὴ ἀρσενᾶ, id est, bovem masculinum immolavit. Aliados H & B.

Ita Numeri habitæ fuit ratio. Nam vel una, vel duæ, vel tres pluresve hostiæ uni Deo immolabantur: ut hinc Mineræ tantum unâ offerretur bestia a Nestore loco ante citato: & Argonautæ duos tauros Neptuno immolasse leguntur. Fuerunt quoque apud Veteres, ut Eustathius docet, Hecatombæ & Chilibombæ, cum centum, vel etiam mille animalia immolarentur: in epiniciis maximè usitata. Huiusmodi Hecatombæ fuit illa, quam Agamemnon Iliad. α. & Achinus Odysf. υ. Apollini, quæ κλυτὴ sive ἰερά, id est, inclytæ & sacra dicitur, obtulerunt. Huc facit, quod superis impari: inferis autem pari numero sacrificandum erat. Denique quoad colorem capram albam quidam Patii Lycæo volunt in Lupercalibus offerri fuisse solitam: nonnulli hircum; ex cuius corio Luperci sacerdotes coria conficiebant, nudique per urbem fœminas feriebant. Sic taurum sive juvenicum candidum Iovi Capitolino offerebant triumphantes: contra alii taurum nigrum Neptuno. Idem iudicium esto de aliis, de quibus supra dictum est. Unde Cicero de Legibus: Quæ quoque Diis decoræ gratæq; sine hostiæ providentia. Et paullò post in legis huius explicatione: Illud ex instituto Pontificum & haruspicum non mutandum est, quibus hostiis immolandum cuique Deo, cui majoribus, cui lætentibus, cui maribus, cui fœminis.

Ab electione illa hostiæ dictæ egregiæ & eximia.

Atque huiusmodi quidem hostiæ ex reliquo grege eximi atque eligi solitæ, quæ cuique Deo aptæ essent & decoræ Eximia fuerunt dictæ & Egregiæ. Egregiæ, inquit Festus, id est, e grege electæ. Unde Apollonius:

—ἀγέληθεν ἐκκεῖναιτες, id est, e grege bene eligentes. Et, Eximium, ut idem Festus ait, inde dictum, quod in sacrificiis optimam pecus eximebatur, vel quod primum erat natum.

Adductio hostiarum ad aras.

Ut autem hostias seligendi, ita electas ad templa atq; aras, sive focos, ubi mactandæ & immolandæ erant, agendi, ducendi, seu adducendi, diligens apud Gentiles habitæ fuit ratio, ut ex duobus his locis & multis aliis facile potest colligi. Apud Homerum quidem Nestor dans singulis filiis suis certâ mandat a ad rem divinam, quam parabant, pertinentia, ait:

Ἀλλὰ γ' ὁ μὲν πεδίον δ' ἐπὶ βουὴ ἴτω, ὄφρα ταχίστα
ἔλθῃσιν, ἐλάσῃ ἢ βοῶν ἐπιεκόλασ' ἀήρ.

Sed alius quidem rus causâ bovis eat, ut celerrimè veniat (cum tamen ut est in proverbio, Bos lentè procedat) adducat autem eum bubulcus vir.

Et paullò post: —ἦλθε μὲν ἀρ βοῦς

Ex πεδίο. Venit quidem bos ex agro, &c. ac postea duo Nestoris filii, Stratius & Echephron bovem cornibus adducunt, scilicet ad aram. Sic enim Homerus:

Βουὴ

Βουὴ δ' ἀγέτην κερῶν Στράτιος ἢ Δίος ἐχέφρων,
Bovem adducebant cornibus Stratius & divinus Echephron.

Moris enim fuit, ut Lucianus inquit de sacrificiis, victimam ad aram adducere, ut eam in oculis Dei jugularent. Huius ritus meminit etiam alibi Homerus, ut Ιλ. α.

—τοὶ δ' (ἀχαιοὶ) ὄκα θεῶ (ἀπόλλωνι) κλειτῶ ἐχετόμενον
Ἐξείν ἐσησαν εὐδμήτων (εὐδμήτων sive εὐπύμων) ὀδε βωμόν.

Apud Apollonium similiter, Bubulci duos illos boves, quos Argonautæ Apollini immolarunt ex grege in urbem adduxisse dicuntur; id quod ex his verbis colligitur:

Τοίως δ' αὐτ' ἀγέληθεν ἐπὶ ὄφρα ἰναὶ ἀγοντες
Βουόλοι αἰσινὶ δια δ' ὕβος. τὰς δ' ἐρυσσῆτο.
Καρότερι ἐταίρων βωμῆ χεῖδον:

Tunc postquam ex grege præmiserunt adductentes Bubulci Aesonidis duos boves: illos verò adduxerunt juniores ex sociis aræ, &c.

Ut igitur apud Homerum, sic apud Apollonium, bubulci ex agro quidem boves adduxerunt: sed apud Homerum duo Nestoris filii: apud Apollonium autem Argonauticæ navigationis socii, qui inter illos erant juniores, eosdem boves ad aram adduxerunt: non autem bubulci. Scholiastes in hunc locum κερῶτερι, inquit, ἢ θυσίαν ἐπιελάσῃ, juniores hoc sacrificium peragunt, propterea quod Deus Apollo semper fingatur esse juvenis.

Ac omnino non sine singulari cerimonia atq; religione hostias ad altaria, nō tanquam ad asylium, sed ad præsentissimam mortem agi atq; duci fuisse solitum, cum ex his ipsis locis, tum ex plurimis aliis litterarum monumentis patet. Verba quibus Homerus & Apollonius hunc ipsum actum expriment, sunt ἀγέ, ἐλάσῃ sive ἐλάσῃ & ἐρυσσῆται: quæ agere, ducere, adducere, admovere significant. Apud Latinos duo sunt verba maximè communia, quibus actus hic designatur, nempe Ducere & Agere. Priori usus est Virgilius hoc versu:

Adductio hostiarum facta certis ceremoniis. Ἀγέ, &c. agere, vel adducere.

—hanc etiam via Tityre duco.

Posterius, a Græco ἀγέ deductum, cum in re pastoritia, tum in sacris valde fuit usitatum. Apud Græcos Grex pecorum ἀγέλη dictus est, nimirum ἐπὶ τῆ ἀγέ, & ἐλάσῃ, id est, ab agendo sive ducendo & impellendo, propterea quod pecora ductu atque ductoribus (quod pastorum præcipuum est officium) maximè indigent, ad quam etymologiam Apollonius loco ante citato videtur alluisse, cum dixit, ἀγέληθεν ἀγοντες, id est ex grege agentes, sive ducentes, scilicet bubulci. Agere porro, inquit Festus, modo significat ante se pellere, id est, minare (unde sine dubio verbum Gallicum mener, id est, ducere.) Virgilius:

Agere. Ἀγέλη, grex pecorum. Ἀγέλη, id est, minare idem.

Et potum pastas age Tityre, &c.

Et Varro: Agitur pecus pastum, qua viâ agi potest. Hinc Agolum pastorale baculum (quod etiam Agolum pedum appellant) quo pecudes aguntur, ut Festus testatur. Agonium, ut idem ait, dies appellabatur, quo Rex hostiam immolabat, quam hostiam Antiqui Agoniam vocabant. Hinc Agonalia festivitas, de qua Festus, & dies Agonalis, de quo Ovidius:

Pars, quia non veniant pecudes, sed agantur ab actu,

Nomen Agonalem credit habere diem.

Et Varro dies Agonales vult dictos, per quos Rex in regia arietem immolabat dictos ab Agone: eo quod interrogabatur a principe civitatis, & princeps gregis immolabatur. Sed de hac voce interrogationis Agone, formulæq; dicendi, Hoc age, qua silentium & attentio imperabatur, postea pluribus. Adde & Agonias hostias ab agendo dictas.

Adductionem hostiarum certo ritu factam docent Cicero, Plinius.

Porro bestia & a certis personis ad id delectis, & cum pompa quadam ad aram usq; duci consueverunt, quod ex duobus his locis facile est conicere. Cicero de Divinatione: Cum Censor populum lustraret, bonis omnibus, qui hostias ducerent, eligebantur. Plinius, libro vigesimo octavo, capite secundo: Cur publicis lustris etiam nomina victimas ducentium prospera eligimus? Communis aliâ more & consuetudine hostiæ a populo & victimariis, a quibus deinde jugulari, atq; mactari consueverant, ad aras adducebantur. Præcedebant etiâ nonnunquam, præsertim in majoribus sacrificiis, ut Hecatombis, tubicines, ribicines, & hircines, vel rubis, vel tibus vel lituis canentes.

Probatio ho-
stiarum.

Et si vero illi, qui hostias ad sacrificia praebebant, omnem dabant operam, ut illae essent purae, integrae ac perfectae, & sacrificiis aptae, summamq; in illarum delectu cautionem adhibebant: tamē sacerdotes quoq; & illorum ministri, ut popae & victimarii easdem a planta pedis usq; ad caput diligentissimē explorabant, nunquid illis inesset vitii, ita ut nullum vel minimum vitium in eis latere posset, quo nimirum illi, qui hostias illas ad sacrificandum praeberant, extra omnem essent culpam. Nam ut apud Hebræos, sic apud Ethnicos nefas ducebatur, bestiam aliquam mutilam, mancam, claudam, morbidam, aliqua labe vitiove infectam immolare. Itaq; nisi purae integræq; fuissent & lectae ad rem divinam, minus proficere putabant. Eligebantur ergo hostiae, & ex grege secernebantur, quae ideò & lectae & eximiae dicebantur, unde Legere verbum proprium est sacrorum. Servius lib. 4. Aeneid. in illa verba,

— Mactant lectas de more bidentes,

notat vocari, Lectas. Moris enim fuerat, ut ad sacrificia eligeretur oves, quibus nihil deesset: ut in sexto, Aeneidos

Nunc grege de intacto septem mactare juvencas.

Veracius in Pontificalibus questionibus docet, eximias dictas hostias, quae ad sacrificium destinatae eximerentur e grege: vel quod eximia specie quasi offerenda Numinibus eligantur. Hinc Virgilius:

Quatuor eximios praestati corpore tauros: ubi quod eximuntur, eximios, quod eligatur, praestanti corpore monstravit. Et tamē Tertullianus in Apologetico cap. 14. Ethnicis sui temporis objicit, quod suis Divis rabidosa & scabiosa quaeq; mactarent. Et cap. 30. Cum hostiae probantur penes vos a viciosissimis sacerdotibus, cur praecordia potius victimarum quam ipsorum sacrificiorum examinantur. Lucianus quoq; de sacrificiis: jam verò, inquit, cum immolant, primum fertis coronant pecudem, multoq; ante explorant, num legitima sit & idonea sacris, ne quid forte mactent ex his, quae religio repudiat: quae quidem exploratio variis modis fiebat. Nam Graeci tauros farinae, capros cineribus, capras aqua frigidâ explorabāt, teste Penuero. Plutarchus de eodem delectu sic scribit, Δεινὸν τὸ θύμιον τῶν σάωματι, καὶ τῆ ψυχῆ καὶ τῶν ἐν αὐτῷ ἀσπίων, καὶ ἀδιδόσθων, id est, Victimam enim sacris aptam oportet & animo & corpore puram, integram, incontaminatam esse.

Adducte ho-
stiae vel ligatae
vel solute.

Adducebant deinde victimas ad aram nonnunquam ligatas: nonnunquam solutas. Hinc Servius in illa Virgilia Aeneidos tertio:

Et statuam ante aras aurata fronte juvencum;

notat hostias minores ante aras nullo vinculo ligatas sibi solitas esse, cum in sacris nihil vinculum esse deberet. Verum contra Iuvenalis ita scribit:

Sed procul extensum petulans quatit hostia funem,

Tarpejo servata jovi, frontemq; coruscant;

Quippe ferrox vitulus templis maturus & arae

Spargendusq; mero, &c.

Ex quo loco constat, victimas solitas fuisse funibus duci, quae si gestaretur humeris, non litabant. Idem observavit Plinius lib. 8. cap. 46. scribens, vitulos ad aram humeris hominis allatos non ferē litare: sicut nec claudicantem, nec aliena hostia Deos placari. Unde mali ominis ipsis erat, si victima non sponte sequeretur, sed vi trahenda esset, vel si ex ducentium manu sese proripisset, vel profugisset: quemadmodum etiam, si percussa mugitum dedisset, aut in aliam partem corporis, quam par erat, concidisset: quippe piacularia inde faciebant auspicia, quae, ut inquit Festus, sacrificantibus hostia praetendebat.

Isidorus quoq; victimam vocatam testatur, quod vincula ad operas ducebatur: sed hoc alii ad ferociam victimae, dum ducebatur: alii ad tempus ante sacrificium referunt: quo ligatae fuerunt. Scribit enim Servius in ratione sacrorum, quod par est & animae & corporis causa. Nam plerunq; quae non possunt circa animam, fiunt circa corpus, ut est ligare & solvere: cum non possit anima per se, ex cognatione potest. Festus similiter vult dictam, quod vincula ad altare adducebantur.

Sive

Sive autem ligatas sive solutas Victimam adducerent ad aram, eas certis ritibus atq; cerimonis ornare atq; coronare sunt soliti: cuius quidem ornatus, cultus, atque habitus apud Homerum fit mentio luculenta. Nestor enim inter alia mandata, quae dedit filiis suis, accersiri jubet χρυσόχοτον, aurificem. Inquit enim:

— ὄρεα βοῶς χρυσὸν κέρασιν δευχέων,

id est, Bovis cornibus ut aurum circumfundat. Ap paullo post, Faber ille, quem χρυσαία vocat, forcipe, malleo, aliisque instrumentis instructus fabrilibus dicitur advenisse, qui aurum, a Nestore acceptum,

— βοῶς κέρασιν δευχέων

Ἀσκήσας, ἢ ἀγαλα δακ κεχέροιο ἰδέσθαι, id est,

— Bovis cornibus circumfudit.

— Aptans, ut simulacrum Dea gauderet videns.

Ex hoc loco, ut etiam aliis constat, hunc morem bestiarum frontem atque cornua inaurandi fuisse per antiquum: unde βῆς χρυσόκερος, id est, bos inauratis cornibus praeditus saepe ab Homero & aliis appellatur. Et hic quidem majorum hostiarum fuit ornatus, dependentibus ab utraque parte cornuum vittis sive fasciis nonnullis. Plato quoq; in Alcibiade moris hujus mentionem facit, Plato de hoc ubi ait Lacedaemoniorum vota precēsq; Divis gratiores esse, quam Graecorum βῆς χρυσόκερος, ornatu. boves aurata cornua gerentes, & quaevis illorum vel magnificentissima sacrificia. Hunc morem a Graecis ad Romanos fuisse translatum constat. Exstat Senatusconsultum de ludis Apollinariis primū faciendis, quod Macrobius primo Saturnal. recitat, in quo Decumviris praecipit fuit, ut Graeco ritu hostias sacrum facerent, Apollini bove aurato, & capris duabus albis auratis, Latone bove feminā auratā. Unde Ovidius:

— Indut aequae cornibus auro

Victima vota facit, &c.

Et Iulii:

— Blando induta cornibus auro

Conciderant ista nivea cervice juvencae.

Iuvenalis:

— Frontemq; coruscant, scilicet propter cornua aurata.

Ascanius apud Virgilium decimo Aeneidos:

Et statuam ante aras aurata fronte juvencum

Candentem pariterq; caput cum matre ferentem.

Vtitur statuendi verbo: cui respondet illud Homericum in suilli sacrificii descriptione:

Ἴν μὲν λατρία πῶτα πῶτα ἐστὶν ἐν αὐτῷ ἐχάλη

Suem valde pinguem, quinquennem statuerunt in foco sive ante focum.

Ejusdem moris Plinius quoq; meminit libro trigesimo tertio. Idem, ut hoc quoq; obiter addat, Plinius libro decimo sexto, capite quadragesimo tertio, de luxuria suorum temporū differens: Capere tingi, inquit, animalium cornua, dentes secari, lignumq; ebore distingui.

Minores autem bestiae coronari fuerunt solitae ramis illius arboris, quae Deo illi, cui res divinita fiebat, sacra erat. Erant praeterea redimitae infulis laneis, ex quibus duae dependebant fasciae, quas Graeci τεύχια, Latini vittas appellant. Hac pertinet locus Luciani, quem supra citavi; lam vero cum immolant, primum fertis coronant, &c.

Illud quoq; moris erat, ut Victimarii atq; ministri omni suo studio atq; operâ hostias circumarent, ac mansuefacerent, ne quid sinistri & inauspicati accideret, quo irrita possent fieri sacrificia. Idcirco etiam mansueta plerunq; animalia, quae se facile duci atq; regi patiebantur, ut oves, boves, atq; caprae, in sacrificiis adhibebantur.

Moris etiam fuit, ut victima, quae aufugerat ab altari, eo ipso in loco mactaretur, in quo retenta fuerat. Et si vero inauspicatum censebatur, quando victima reluctabatur: sicut nec vitulos ad aras humeris hominis allatos non ferē litare, nec claudicantem, nec aliena hostia Deos placari, Plinius scripsit, libro octavo capite quadragesimo quinto: tamen Julius Caesar, ut testis est Tranquillus, propter istam religionem, reluctante licet victima, quae erat immolanda, feliciter cum hostibus pugnavit.

Ornatus ho-
stiarum.

Ovidius.

Iuvenalis.

Virgilius.

Hostiae minores
certis ramis
coronatae.

Mansuefactio
hostiarum.

aquas dulces projici solebant, prout vicinitas aquarum ferebat. Quibus enim mare vicinum erat, illi commodè sordes illas in mare poterant ejcere; qui verò fluvii; illi quoq; commodè in fluvios. Sic Damon apud Virgilium:

Fer cineres, Amarylli, foras rivofq; fluens
Transq; caput jace: ne respexeris, &c.

Vbi notandus etiam mos projiciendi a tergo, ne sordes viderentur: unde putabant vitium etiam aliquod & immundities contrahi, quod forsitan etiam Græci observarunt.

Lustratio: quæ aqua facta. Hic 3. usus aquæ. Aquæ arseria.

Hæc de usu aquæ in lustratione & purgatione. Aquæ quoq; usus fuit in libatione, ut videlicet ea libaretur; Et quidem Inferis potissimum. Vnde Arferiam aquam Festus vult dictam, a ferendo, quæ Inferis libabatur, si ve, ut alii volūt, fuit vas vini, quod sacris adhibebatur. Aquæ ergo in sacris adhibita usus varius fuit & multiplex. Nā partim homines iis abluebantur & lustrabantur: partim victimæ iis abluebantur & coquebantur; partim iis libabatur: unde sacrificia quedam dicitur dicta, quæ non nisi aquis peragebantur: de quibus supra.

Instrumenta ad aquæ lustrationem adhibita.

Instrumentorum quoq; quibus Ethnici usi in aqua aspergenda fuerunt, habita fuit ratio. Non enim quævis, sed peculiaris ac certa eo in ritu adhibebantur: ut inter alia ramus lauri aut oli-væ. Romani usi sunt instrumento, quod Aspergillum vocarunt; cujus picturam vide apud Guilielmum du Choul in libro Gallico de Religione Romana. Apud eundem eodem libro vide etiam picturam vasis antiqui marmorei, quod erat fixum in limine templorū, in quo aqua lustralis continebatur, & minoris vasis, quod erat portatile: cujusmodi vas sua lingua Beneficior appellat, vasis aquæ lustralis nostræ ætatis simile. Meminit Festus etiam Favissæ, ad lustrationem aquis fieri solitam, adhibita: qui locus erat, in quo aqua inclusa circa templa continebatur.

Lustratio: quæ tæda facta.

Porro ut aqua, ita tæda quoq; & sulphur antiquitus in Gentilium quarumvis rerum lustratione fuerunt adhibita. De aqua dictum est, nunc addamus nonnulla de tæda & sulphure. Tæda quidem meminit Plinius libro decimo sexto, capite decimo, inquit: Tæda sacrorum lumini grata. Est autem propriè arbor ex earum genere, quæ resinam ferunt, abundantior succo, quam reliquæ similis generis: parciore tamen liquidiorq; quam picea. Impropiè tamen tædas appellant tum piceæ sativæ partes imas, tum alia quoq; ligna, quæ vel naturali pinguedine, vel oleo picæve illita facula modo lucent. Hinc quia tædas dicitur inflammasse Ceres, cum investigare vellet filiam

Dea tædiferæ, Ceres.

Proserpinam, a Plutone abreptam, Poëta eam tædiferam vocant: inter quos Ovidius tertio Fastorum:

Quos cum tædiferæ nunc habet ille Dea.

Item epistol. 2.

Et per tædiferæ mystica sacra Dea.

Tæda pronuptiis.

Tæda etiam accipitur pro nuptiis, si ve pro ipso conjugio. Mos enim Antiquorum erat, ut in nuptiis, inquit Varro, faces & tæda semper prærent, quod olim non nisi per noctem nubentes ducebantur a sponsis. Virgilius quarto Aeneidos:

Si non percæsum thalami tædæq; fuisset.

Hæc de tæda.

Lustratio: quæ facta fuit sulphure.

Quantum ad sulphur, Proclus testatur sacerdotes eo usus fuisse in lustrationibus cum asphalto, bitumine & aqua marina: quod quidem non sine causa in sacris & ad lustrationes fuit adhibitum, cum ejus maxime sint vires ad versus corruptionis genus, propter illam nimirum odoris, quem urendo emitit, acredinem. Vnde ab Homero Od. 2. eleganter admodum κακῶν δαῖτα, malorum remedium appellatur: cujus suffitu Ulyssis ades, procorum cæde contaminatas, fuerūt purgata. Sic autem ille:

Οἶσε θεῖον χερῶν κακῶν ἀκῶ, οἶσε δὲ μοι πῦρ

Οφρα θεῖωσω μέγαρον, id est,

Porta sulphur, anus, malorum medelam, porta mihi ignem

Ut fumigem domum, &c.

Et paullo post:

Ἡνεγκεν δ' ἀρα πῦρ κ' θήιον ἀντὶρ οὐρασεῖς

Ευ διεθείωσεν μέγαρον, & δῶμα, κ' ἀλλῶ

Portavit igitur ignem & sulphur: at Ulysses

Bene adolevit domum amplam & domum & aulam.

Plinius item de sulphuris usu & viribus multa differit: inter alia autem libro trigesimo quinto, Plinius de sulphure capite decimo quinto: Habet, inquit, & in religionibus locum ad expiandas suffitu domos. Tingi phure, etiam solita ex eo & illini statua.

Hæc de lustratione cum rerum, tum personarum in specie.

In genere verò personarum, quæ ad sacra facienda erant accessuræ, præparatio apud Gentiles De lustratione in genere. omnino erat duplex, nimirum alia animi, alia corporis: quæ quidem Latine purgatio, purificatio, sanctificatio, lustratio, expiatio, consecratio inauguratio, initiatio, à Græcis ἀπολυμασις, ἀγασμός, ἀγνισμός, τελείωσις, καὶ ὁσίοισμος, si ve καθαρμός ἐξοργασίαισμος, & aliis id generis nominibus fuit appellata.

Ac corporis quidem præparatio, ut de illa prius dicamus, quam etiam illi pluris plerunq; faciebant, quam præparationem animi, in his ferè consistebat, quæ sequuntur: PRIMO in varia ablutione, & multiplici ablutione corporis cum totius, tum singularum ejus partium: manuum imprimis atq; pedum, de qua modo dictum est. Huic adde vestimentorum quoq; ablutionem.

SECUNDO posita erat præparatio illa in certo corporis cum totius, tum singulorum ejus membrorum, capitis præcipuè atq; pedum vestitu, habitu, cultu atq; ornatu: vel etiam nonnunquam in corporis cum totius, tum singularum ejus partium in sacris quibusdam denudatione: de quibus partim supra egimus in loco de personis sacrificantibus, partim nunc agendum videtur, quoad videlicet cultum & ornatum capitis, ex coronis, si ve corollis & sertis fieri solitum.

In præparatione igitur corporis ad sacrificia & sacra Gentilium usus coronarum atq; sertorum Ornatus est coronis. fuit frequentissimus: & is ferè quadruplex. Nam primū quidē ac principaliter iis ornari consueverunt ii, qui rem divinam faciebant, eiq; intererant; de quo supra. Deinde illæ imponebantur hostiarum mandandarum capitibus. Præterea simulacrorū erant ornamenta. Postremo aris atq; focus imponebantur. Multiplicem hunc usum Plautus ferè exprimit uno loco, in Prologo Aululariæ, ubi Lar familiaris hæc verba faciens introducitur:

— ea mihi cottidie

Aut ture, aut vino, aut aliqui semper supplicat,

Dat mihi coronas, &c.

Bisariam hoc potest intelligi vel quod Lari familiari, id est, simulacro, capiti imposuerit, vel, ut vult Cato, coronas in focum indiderit. Item Euclio ipse:

Nunc tusculum emi, & hæc coronas floreas;

Hæc imponentur in foco nostro Lari,

Ut fortunatas faciat nate nuptias.

Coronas floreas vocat coronas ex floribus, quas Tibellus dixit ferta florea; Elegia prima lib. 1. Coronæ florea.

Nam veneror seu stipes habet desertus in agris;

Seu vetus in trivio florea ferta lapis.

Idem in secunda Elegia:

Te meminisse decet, quæ plurima voce peregi

Supplice, cum pesti florea ferta darem.

De more sacerdotes & eos, qui sacris intererant: item victimas, simulachra & aras variis coronarum generibus coronandi & ornandi vide Tranquillum etiam, & Lucianū, & ex recentioribus Gyraldum. Tranquillus in vita Octavii Augusti, de eo sic scribit: Compitales Lares (quibus compita dicata sunt, & quorum in honorem fiebant ludi Compitalitii) ornare bis in anno instituit vernis floribus & æstivis: ubi per vernos flores intelligit heliochryson; hyacinthum, rosam & violam albam, quæ prima florum est. Ver nuntiantium: quam Columella Græca dictione λευκῶν vocat, quasi dicas albam violam: Per æstivos verò flores, eos qui vernis succedunt, cujusmodi sunt Lychnis, Iovis flos, amaracus, iris & quoddam genus lilii. Nam liliorum quedam sunt verna, quedam æstiva, quedam autumnalia.

Materia coronarum sacrorum.

Lucianus deinde ejusdem meminit his verbis: jam verò cum immolant, prius fertis coronam pecudè. Sic Gyraldus syntagmate decimo septimo copiose de hoc more scribit, cuius verba addere non libet, ne actum agere videamur. Pleraque autem huiusmodi coronæ atq; ferta (paucis exceptis, quæ ex lapidibus pretiosis, gemmis, unionibus & metallis, ut auro & similibus fiebant, quorum quidem alicubi meminit Plato his verbis: In sacrificiis, inquit, & celebratibus pulchra veste, aureisq; coronis ornatus sacerdos rem divinam facit) ex plantis, floribus, herbis, graminibus, arborumq; ramis atq; frondibus fuerunt confectæ (uno nomine Pancarpia coronæ dicta, id est, ex vario genere florum: ex plantis quidem & arboribus maximè ex lauro, atq; olea, vel iis arboribus, quæ cuiq; Deo, cui sacra fiebant, erant dicata; de quo supra pluribus. Quibus addi hoc loco possunt Verbenæ, certum genus herbae, in omnibus ferè sacris fausta habitæ, & sumtæ de loco sacro Capitoli, qua coronabantur saciales, & pater patratus fœdera facturæ, vel bella indicturi. Synecdochicè tamen etiã verbenas vocant omnes frondes sacratas, ut est, laurus, oliva vel myrtus. Teret. Ex ara hinc verbenas fume. Nam myrtum fuisse Menander testatur, de quo id transtulit Terentius. Donatus verò verbenas ait esse omnes herbas & frondes festas, ad aras coronandas, ex aliquo loco puro decerptas, dictasq; autumat esse quasi herbenas. Plinius verò lib. 22. nomine sagminum & verbenarum significari prodidit gramen ex arce cù sua terra evulsam. Verbenæ semper & legati, cùm ad hostes clarigatum mittebantur, usi: id est, res raptas clarè repetitum: unus utiq; verbenarius vocabatur. Idem 25. Verbenacam peculiariter vocat herbam, quam Græci ἰσοτόριον, quasi sacram herbam dicunt. Aliqui & ἰσοτόριον, quasi columbaria. Hæc est, inquit, quam legatos ferre ad hostes indicavimus. Magi circa hanc insaniunt, ajuntq; si aqua spargatur triclinium, qua maduerit, lætiores condictus fieri. Livius libro decimo secundi belli Punici, idè quod Plinius signat, videlicet verbenas & sagmina idem significare. Esse autem genus herbae ex arce sumtum. Vbi obiter declarandum prius verbenas, & prius silices a Livio dici singulos: quia veteres prius dixerunt, quæ nos singula dicimus, quo verbo Lucilius usus est:

Coronæ ex verbenis factæ.

Abdomina thynia prius dabo, cephaleamq; Carnè. Festus quoq; sagminum & Verbenarum meminit. Sagmina dicebat, inquit, herbas verbenas, quia ex loco sancto arcebatur legatis proficiscentibus ad fœdus faciendum, bellumq; indicendum: vel a sanciendo, id est, cõfirmando. Nervius: Scabos atq; verbenas sagmina sumpserunt. Idem: Capita Deorum appellabantur fasciculi facti de verbenis; qui etiam Struppi dicti, eodem teste. Struppi verò vocabantur in pulvinaribus fasciculi de verbenis facti, qui pro Deorum capitis pangebantur.

Verberarius.

Et hæc quidem de coronis, in sacrificiali illo vestitu atq; ornatu potissimè adhiberi solitis; quæ vel ex metallis, vel floribus, vel plantis fiebant: tamen, ut hoc quoq; addam, plantæ quædam in nonnullis sacris adhibitæ, in aliis prohibita fuerint: id quod de Hedera inprimis constat, eam & Olympiis sacris arceri solita, & neq; Athenis in Iunonis, neq; Thebis in Veneris sacris ullum ei locum fuisse, quam etiam Flamen Dialis neque tangere, neque nominare audebat: & tamen ipsam Bacchanalibus fuisse adhibitam, teste Plutarcho in questionibus Romanis questione 112.

Nota.

Festus de Verbenis.

His commode subungi potest præparatio, quæ certa veste, quam puram religio sam vel sacram vocabant, fieri & institui solebat: cuius usus non minùs frequens olim fuit, quàm reliquorum rituum ac ceremoniarum. Hinc legimus eosdem Indorum Magos, qui ad Solis sacerdotium promoti erant, lineis velatos sub divo vitam egisse. Et Plato sacerdotem, qui victimam faciebat, puram veste, & candida, plerumq; intextili tela, nec majoris operis, quàm menstruæ indutum testatur. Unde Tibullus libro secundo:

Plantæ in sacris quædam prohibita: quædam non.

Vestitus religiosus sacerdotum ad præparatorem requisitus.

— pura cum veste venite.
Et Ovidius tertio Amorum:
More Patrum sanctæ velatæ vestibus albis
Tradita supposito vertice sacra ferunt.

Vestis pura.

Pura autem & religiosa vel sacra vestis dicebatur, ut Festus ait & Servius, qua rem divinam facturi festo utebantur die. Ea quidem erat soluta omni vinculo, nullis maculis, nec aliquo squalore obsita, nec funesta, aut fulgurita. Caper & Hyginus in illos Virgili:
— fontemque ignemque ferebant
Velati lino, & verbenæ tempora vincti.

Quo loco non, lino, sed, limo, legendum ajunt. Limum enim vestem fuisse dicunt, in extremo sui purpuram limam, id est, flexuosam habens: unde nomen accepit. Aliqui tamen malunt, Limbum, legere potius, quàm Limum vel Linum. Sanè Aegyptii laneas vestes in Deorum templa non inferbant. Hinc & Limigeri dicti. Et Flaminica, Junonis antistita, mense Majo, jubebatur esse teretica, lavacroque & ornatu abstinere: testis Plutarchus questione octogesima sexta, quæst. Romanarum. Hæc de vestitu.

TERTIO posita erat ista præparatio corporis in jejuniis & abstinentia a carnibus, a vino & certis aliis cibis ac potionibus; idq; vel omnino ac semper, vel ad certum aliquod tempus unde Deonana cerimoniae alia fuerunt dictæ, alia Tricenariæ, quibus sacra adituris decem continuis, vel triginta certis quibusdam rebus carendum erat: quo nomine ceremonias ipsas nonnulli volunt dicere, quasi carimonias, a carendo, quòd religionis causâ certis rebus sit carendum. Hinc & Festus: Puri menstrio esse dicuntur, qui sacrorum causâ toto mense in ceremoniis sunt, id est, puri sint certis rebus carendis. Sic igitur legimus Numam Pompiliam, cùm pro frugibus faceret, esu carniū abstinuisse, & Julianum Cæsarem, & si Procopio credimus, Iustinianum oleribus leguminibusq; contentum sepe cenitasse, ob religionem: eos item, qui initiandi essent Isis, sacris dies decem parcere carnibus & vino. Quin & Aegyptios festis quibusdam diebus jejunia servasse: id quod & Hebræos adhuc observare animadvertimus. Sic Gymnosophistas legimus adeo abstinentiæ studiosos fuisse, ut pomis solium, oryxæ & farina alerentur. In Creta quoq; ut Eurypides testatur, quos vocabant Iovis Prophetas, non modò carnibus, sed ne carnis quidem, vesci solitos fuisse: & Indorum magos proditum esse, qui ad Solis sacerdotium promoti fuerant carnibus abstinuisse.

Abstinentia sacerdotum a cibo & potu præparatorem requisita.

QUARTO consistebat præparatio illa corporis in abstinentia quoq; a consuetudine conjugali, omniq; coitu; idq; vel semper & perpetuo: vel ad tempus aliquod. Hinc Aeneas ex ritu Deos precaturus, cùm ab aliis rebus, tum a Venere abstinuisse perhibetur, ut ad sacra celebranda laurus ac mundus accederet. Idem legimus Numam Pompiliam fecisse, præterquàm quòd esu carniū abstinuit, ut supra dictum. Quin & Aegyptii aqua quidem aspersione labem tolli & castimoniam præstari putabant, præterq; Mysos & Essæos, aliosq; qui ob religionem coitu abstinebant, celibem vitam agebant illi, qui Abii et Anymphi dicti fuerunt. Cõstat præterea sacerdotes Martis Deum Samia testa sibi virilia amputasse, atq; illos, qui maxima sacra obibant, ut in casta religione manerent, & procul a mulierum contagio vitam agerent, herbis quibusdam evirari, & virilitatem amittere: utque nulla nisi sacrorum maneret cura, nudiq; (unde Nudipedalia) & vacui religioni ac pietati intenderent, cunctarum se rerum dominio abdicare, quod jure Pontificio veterica veri quidam putant illis verbis: AD DIVOS ADEUNTO CASTE: PIETATEM ADHIBENTO: OPES AMOVENTO, qui secus faxit, Deus ipse Vindex erit. Quam castimoniam apud exteros observatam hic notamus. Quippe in Tesmophoriis (erant sacra Cereris & Δημητριά, sive Cerealia dicta) matronæ Athenienses, ut Venerem cohiberent, foliis viticis cubilia substernebant. Nonnulli garo ex pisciculis, qui squamam non haberent (quòd incendia libidinum reprimere feruntur, & irritos facere conatus venereos) in sacris usi fuere: quòd Agefilaus putabat Deos non tam religiosi operibus, quàm sacrificiis castis delectari. Legimus præterea Hierophantas Atheniensium, postquam in sacerdotium cooptati erant, ut castè sancteq; sacrum facerent, cicutæ sorditione se castravisse: Aegyptios verò sacerdotes, negotiis omisis, mulieribus nunquam indulisse. Faciunt huc illa Poetæ:

Abstinentia sacerdotum a consuetudine conjugali ad præparatorem requisita.

Vos quoq; abesse procul jubeo, discedite ab aris
Cui tulit hesternâ gaudia nocte Venus.
Casta placent Superis, pura cum mente venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Juvenalis Satyra sexta:

Ille petit veniam quoties non abstinet uxor
Concubitu, sacris observandisq; diebus.

QUINTO præparatio illa posita erat in abstinentia a contactu, atq; etiam aspectu certarum rerum. Hinc si opus facientem inter sacra videre sacerdotè cõtigisset, is temerari & pollui putabatur. Iedo Præcæ si ve præclamatorem præmitteretur, qui denunciarent opificibus, ut manus ab-

Abstinentia sacerdotum a contactu & aspectu certarum rerum.

stinerent ab opere, ne si vidisset sacerdos facientem opus sacra polluerentur. Idem autem iudicium de reliquis.

Confessio culpa & reatus ad preparationem necessaria.

SEXTO, qui rem divinam ritè facturum esset, etiã confessione culpa & reatus sui sese preparabat; hoc est, se in primis reum dicere solebat, & noxam penituisse, & admissa fateri, vultusque submittebat, ad omnem se modestiam fingens. Hujus quidem, & omnium singulorum exempla atque testimonia passim occurrunt apud profanos auctores, de quibus vide Alexandrum ab Alexandro, Gyraldum syntagmate decimo septimo Historiæ Deorum, & Guilielmum de Choul, libro de antiqua religione.

Preparatio animi qua ad sacra celebranda.

PRÆPARATIO deinde ANIMI posita erat cum in abstinentia a profanis & cogitationibus & sermonibus: tam e contra in silentio & attentâ sacrorum, quæ per agenda erant, meditatione: ad quam hæc sacerdotis vel præconis publici, ad sacra præcedentis vox erat usitata: HOC AGE; qua voce populum excitabat, virgâq; turbam summoverebat, qua Commentaculum dicebatur, de qua supra: & silentium indicabat, ne mala aliqua vox obstreperet, ne vè quid triste audiretur: hoc modo sacris favere & attentos eos esse iubens.

Castitas & puritas mentis & voluntatis.

Ad mentis castitatem & puritatem quod attinet, idem illud Ciceronis de Legibus testimoniũ hinc referri debet, quod supra citavi: Ad Divos castè adeunto, pietatem adhibento. Et alibi: Castè jubet lex adire ad Deos, animo videlicet, in quo sunt omnia: nec tollit castimoniam corporis; sed hoc oportet intelligi, cum multum animus corpori præstet, observeturque ut casta corpora adhibeantur, multo esse in animis id servandum magis. Nam incestum vel aspersione aqua, vel dierum numero tollitur: animi labes nec diuturnitate vaneſcere, nec manibus ullis elui potest. Quod autem pietatem adhiberi, opes amoveri jubet: significat probitatem gratam esse Deo, sumptam esse removendum. Et paullo post: Melius Græci atque nostri, qui ut auferent pietatem in Deos, easdem illos urbes, quas nos incolere voluerunt. Afferit enim hæc opinio religionem utilem civitatibus: siquidem & illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo viro, tum maxime & pietatem & religionem verſari in animis, cum rebus divinis operam daremus: & quos Thales, qui sapientissimus in septem fuit, homines existimare oportere, Omnia quæ cernerent Deorum esse plena. Fore enim omnes castiores. (Hic similiter castitatem animi requiri docet, ceu præcipuam in sacris virtutem) veluti in fanis essent, maxime religiosos. Hæc Cicero: quibus adde illa Senecæ: In victimis, licet opime sint, auroq; præfulgeant, non est Deorum honos, sed in pia ac recta voluntate venerantium. Itaque boni etiam farre ac fidei religiosi sunt, mali rursus non effugiunt impietatem, quam vis aras sanguine multo cruenta verint. Idem: Colitur Deus, inquit, non taurorum opibus corporibus contrucidatis, non auro, non argento, non in thesauros stipe infusa: sed pia & recta voluntate.

Silentium & taciturnitas in preparatione animi necessaria.

Silentium deinde & taciturnitas, etsi in cõmuni & profano vite usu atque consuetudine decori plerumque est & utilis: tamen eam Gentiles in sacris maxime requirebant, secundum illud Virgili:

— Fida silentia sacris.

In sacrificiis, inquit Festus, præcones clamantes populum sacrificiis favere, id est, bona fari jubebant. Nam Favere est bona fari, at veteres Poëtæ pro Silere usi sunt favere. Hinc Faventia bonam ominationem significat. Idem: Pascito linguam, in sacrificiis dicebatur, id est, coercetò, continetò, tacetò. Cicero lib. i. de Divinatione: Neque solum, inquit, Deorum voces Pythagorei observarunt, sed etiam hominum, quæ vocant omina, quæ Majores nostri, quia valere censebant, idcirco omnibus rebus agendis, quod bonum, faustum, felix fortunatumque esset precabantur, rebusque divinis, quæ publice fierent, ut faverent linguas imperabatur, inque feris imperandis, ut libris et jurgis se abstinerent. Ergo favere sacris, favere linguas, pascere linguam propriæ & usitate in sacris erant dicendi formulæ, quibus silentium imperabatur, ut ad sacrorum observationem tanto essent attentiores, nec strepitu et murmure sacer cultus interturbaretur. Ad id significandũ Harpocratem, tanquam silentii Deum (quem Græci Σιγαλεὼνα vocarunt.) Aegyptii sacris suis adhibuerunt, de quo vide Politianum Centuria prima, capite octogesimo tertio. Sic Plinius libro tertio scribit, Angeronam Deam silentii ore obligato atque signato in ara Voluptæ collocatam, ut intelligeremus religionis arcana (quæ idcirco ab ore occcludendo, id est, μὴ τὸ στόμα, mysteria: item occclusa sacra, & opertanea sacra, ceu ἀπορρητὰ sunt dicta) non divulganda: id quod etiam Numa

Numa Pompilius instituit, quando aliam quandam silentii Deam, Tacitam, inde dictam, colendam proposuit, cum res divinas tacere nos oporteat. Hinc Apulejus & Martianus libro primo redimitum puerum fingunt, ad os compresso digito, salutaris, quasi silentii homines admonentem. Hinc etiam Appium Cæcum ob Herculanæum sacrum servitium in vulgatum captum tradidit oculis. Et Numenius noxam contraxit, quod Eleusinia sacra retexisset, cui Dea in somnis se proficitur quæstæ sunt. Huc pertinent etiam illa Macrobi: Intercisorum dierum quibusdam horis fas erat: quibusdam fas non erat fari. Nam quando hostia cadebatur, fari nefas erat: inter cæsa & porrecta fari licebat.

Ad silentium hoc in sacris alludit quoque Ovidius libro tertio Amorum:

Ore tacent populi tunc, cum venit aurea pompa

Ipsa sacerdores subsequiturque suas.

Et Horatius libro tertio Carminum:

— Favete linguis

Carmina non prius audita Musarum, sacerdos,

Virginibus puerisque canto.

Porro dicendi hic se offert occasio de more & consuetudine Gentilium arcendi quosdam ac summo vendi a suis sacris, tanquam iis indignos, cujus crebra admodum apud auctores profanos fuit mentio. Hi autem in genere a Græcis dicti fuerunt βένδοι ἀμύβοι, ἀπίλοιοι, μαροί, παμμίαροί, ἀπόστοι, ἀκαθάρτοι, ἐξείρομενοι, ἐναρῆς, δυσαρῆς, ἀσμομύδοι, & a Latinis profani, nocentes, &c. Ob quem morem excommunicandi, festa, quibus excommunicatio fiebat, ὄργια τῶ μυστήρια, putant dicta παρὰ τὸ ἐργῶν τοὺς ἀμύβους ἀντὶς, ab arcendo profanos ab iis. Licetor, inquit Festus, in quibusdam sacris clamitabat, HOSTIS, VINCTVS, MULIER, VIRGO EXESTO, id est, extra esto, scilicet interesse prohibebatur. Ad hanc consuetudinẽ Commentaculo utebantur, eodem Festo teste, quod erat virgulæ genus, quas Flamines portabant, pergentes ad sacrificium, ut a se homines amoverent. Sic apud Græcos ad sacrificium accessurus hoc primum præfatus est τις τῆδε, hoc est, Quis hinc? Illi, qui sacris intererant, respondebant: πολλοὶ καὶ ἀποί, id est, multi & boni. Supra citavi testimonium Tibulli, ex quo constat, quibus & quæ dicendi formæ certis hominibus, crimine nimirum aliquo pollutis, sacris fuerit interdictum. His nunc alia quedam subjungam: Pythagoras δὴ πάρε ἐπιθεῖν βένδοις, fores occludere profanis jubet: & Livius: Et cum omnis præfatio sacrorum, inquit, eos, quibus non sunt puræ manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari, cruento latronis cruere tinctis. Callimachus in hymnis: ἐκεί, inquit, ἐκεί, ὄσις ἀλιτρῶ, procul procul omnis profanus: quod & similiter Virgilius usurpavit Aeneidos sexto, cum ait:

— Procul, o procul este profani,

Conclamat vates, totoque abstine luco.

Claudianus libro secundo de rapto Proserpina:

— Gressus remove profani, id est, procul a Deorum fanis templisque arcendi.

His simile est illud Ovidianum:

Innocui veniant: procul hinc, procul impius esto

Frater, & in partus mater acerba suos:

Cui pater est virax: qui matris digerit annos:

Quæ premit in visam socrus iniqua nurum.

Tantalidæ fratres absint, & Jasonis uxor,

Et quæ ruricolis semina tosta dedit,

Et soror, & Progne, Terensque, duabus, iniquus,

Et quicumque suas per scelus auget opes.

Item hoc, epistola septima:

Pone Deos & quæ tangendo sacra profana,

Non bene caelestes impia dextra colit.

In eandem sententiam Silius Italicus libro decimo septimo sacerdotem introducit interdicens Silius, pollutis sacrorum contactu, his verbis:

Ovidius de silentio in sacris.

Horatius.

Excommunicatio sive a sacris interdictio Ethnicis etiam usitata.

Pythagoras de hac excommunicatione. Livius. Callimachus. Virgilius.

Claudianus.

Ovidius.

Supplicavit invocans patrum Apollinem: ubi & formulam precationis subjungit —Κλυθι δναξ, &c.

Audi Rex.—

Et paullo post:

Και δει ευχολη δεσχε βαλε,

Et simul cum voto molam, si ve hordea infudit, scilicet in aurem victimae.

Ratio, cur precatio sacrificiis premitti olim solita.

Ante sacrificia ergo fiebant preces & vota, quae fundebant ad illos Deos, quibus sacrificabant: unde sacrificia preces dicta a Seneca: & Diodorus Siculus usitatum, apud Aegyptios praesertim, in sacrificiis fuisse faustam precationem & Regis laudationem, victimis ad aram adductis, testatur: quippe precatio, ut inquit Iamblichus, libro quinto, capite vigesimo primo, non minima fuit pars sacrificiorum: immo ferè praecipua, quae sacra potissimum impleri, absolvi, confici, atque inde vim roburque suum accipere videbantur. Hanc sacrificiorum principium, medium, ac finem esse affirmat idem his verbis: Ipsa, inquit, interdum praemittitur, ut praecursor, quasi viam ante sacrificii faciem praeparans atque muniens. Rursus, tanquam mediator intercedit aliquando in sacrificiis. Interdum etiam finem sacrificiorum explet. Addit: Sic omnino statuendum, nullum opus in sacro cultu ritè & auspiciatò fieri absque supplicationibus & precibus. Subjungit deinde multa de precum supplicationumque usu, vi, virtute, atque efficacia, de qua postea pluribus. Plato quoque in Alcibiade, sacrificia vel sumtuosissima & magnificentissima testatur non tam Diis esse grata, quam supplicationem & animum piuum. Idem in Eutyphrone definit οτιοτιτα εστιν ηλυ πνα τς θυειν και ευχεσθ, sanctitatem esse scientiam sacrificandi atque precandi. Et paullo post: το θυειν δεσχεσθ εστι τοις θεοις: το ευχεσθ α τειν τες θεες, sacrificare est dona offerre Diis: precari autem Deos invocare, si ve dona ab illis petere. Quae omnia egregie conveniunt cum illo Psalmi: Sacrifica Deo laudem & redde Excelso vota tua: & cum illo Tertulliani: Qui ei offert optimam & majorem hostiam, quam ipse mandavit, orationem de carne pudica, de anima innocente, de spiritu sancto profectam. Ceterum & Plutarchus harum precationum meminit in Dione inquit, μετὰ τας απονοδαι, και τας νομιζομεναι και δεχαι ευχεσθαι θεοαυτειν. Eustathius idem verbum & και ευχεσθαι, & λεγεται, & ομιλειται, significare testatur. Idem ΙΑ.Χ. ευχλω definit εστι δεξιοσιν οτ ανθρωπων: sic forsitan dictam vult veluti ευεχλω, propterea quòd is, qui precatur, id facit ut εδ ευχεσθαι, si ve τς θεις χαιειν, ut bene se habeat, si ve optimi gratia. Poeta Homerus, inquit idem in ΙΑ.Α. εδευαι δελορον ευχαι αδεσχεσθαι πιατων ισ οπει, id est nullam precationem justam facit, castam & irritam. Magnam ergo vim tribuerunt precibus.

De precib. et de votis in genere

Haec cum ita se habeant, latinis aliquantò & copiosius de Gentiliùm precibus & votis jurvat animum dicere, exordio ducto ab harum quoq; nominibus, quae precum supplicationumq; vim atq; naturam declarant.

Nomina Latina precum. 1. Orare.

LATINI, ut ab illis incipiam, hanc actionem multis nominibus exprimunt, cujusmodi est, Orare; quod duplicem significationem habet: unam in precibus positam: alteram in causarum actione. Quoad priorem significationem; Cicero Verrinà sextà orandi causà sanum adire dixit. Vnde hoc verbum aliquoties conjungit cum verbis rogandi, obsecrandi, obtestandi, supplicandi & similibus. Quoad posteriorem significationem; idem in Bruto inquit: Quo neminem unquam melius ullam ora visse capitis causam, cum seipse defenderet; locuples autor scripsit Thucydides. Hinc Festus: Orare, antiquos dixisse pro, agere, testimonio sunt, quòd & Oratores, & ii, qui nunc quidem legati, tunc vero oratores, quòd Reipublicae mandatas partes agebant. Et Paullus: Orare antiqui dixerunt pro agere. Vnde & Oratores causarum actores, & oratores, qui nunc legati, quòd Reipublicae mandata peragerent. Idem: Oratores ex Graeco ηεατηρες dicti, quòd missi ad Reges nationesq; Deos solerent απαιδαι, id est, testari. Hi modò appellantur legati.

Orator.

Oratio.

Ab Orare deducitur & Oratio, vox similiter duo illa significans, nempe precationem, & causarum actionem: dicta ab ore; sicut & omen Festus vult dictum quasi oramen. Quid si orandi vel orationis vox προ τς απαδαι sit deducta, unde etiam aram volunt dictam. Hinc & Adorare, quod similiter, teste Festo, apud antiquos significabat agere, & Ador, farris genus, odor quondam appellatū, ab edendo: vel quòd aduratur, ut fiat tostum: unde in sacrificio mola salsa efficitur.

Adorare. Ador.

Simile

Simile verbum, quo precandi actio exprimitur, est ipsum Precari: quod est precibus petere, preces adhibere, supplicare, obtestari: quod tam in malam, quam bonam partem accipi solet. Mala enim & bona alicui precari possumus. Cicero ad Quintum fratrem: Haec utinam non experiare; quòd precarer Deos, nisi meas preces audire desissent. Veruntamen precor, ut his infirmitis nostris malis contenti sint. Idem in Verrem: Verres in iudicium venit, ubi ne precari quidem Deos atq; ab eis auxilium petere possit. Idem in Catilinam: Deos immortales precari, venerari atq; implorare debetis, ut urbem defendant. Idem pro Rabirio: A Iove Opt. Max. ceterisq; Deis, Deabus immortalibus pacem & veniam peto, precorq; ut, &c. Idem pro Cornelio Balbo: Ut Deos immortales scientia peregrina, mente domestica precaremur. Idem in Pisonem: Vtrum tandè optabilius putas, sic exire a patria, ut omnes sui civis salutem, incolumitatem, reditum precetur, quod mihi accidit: an quòd tibi proficiscenti evenit, ut omnes exsecrarentur, malè precarentur, unam tibi illam viam & perpetuam esse vellent? Idem de Natura Deorum: Stultitia est a quibus bona precamur ab iis dantibus nolle sumere. Idem in Pisonem: Nec ego si unquam vobis mala precarer, quòd saepe feci, in quo Dii immortales meas preces audiverunt, morbum, aut mortem, aut cruciatum precarer. Ibidem: Haec ego semper de vobis expeti vi, haec optavi, haec precatus sum. Et pro Sestio: Quibus utinam evenissent ea, quae tum homines precabantur.

Porro ab hoc Precari descendunt precator, precatio, preces, precarius, precario, deprecari, deprecator, deprecatio, imprecar: quorum singulorum & explicationem & exemplum unum aut alterum addere libet, quandoquidem hunc de precibus locum copiosius explicare instituimus. Precator igitur est is, qui precatur pro re aliqua, si ve id faciat pro se, si ve pro alio. Terentius in Heautont. Nec accusat, Syre te: nec tu aram tibi, neq; precatorem pararis. Ibidem: Miror, non jusuisse me arripi. Ad Menedemum hinc pergam, eum precatorem mihi paro: seni nostro fidei nihil habeo.

Precatio deinde significat rogationem vel obsecrationem. Cicero pro Muræna: Si illa solennis Comitiorum precatio Consularibus auspiciis consecrata, tantam habet vim, quanta, &c. Idem de Natura Deorum: In ea Dea, quae est rerum custos intimarum, omnis precatio & sacrificatio extrema est. Ibidem: In Augurum precatione fluminum nomina videmus.

Preces similiter pro rogatione usurpantur itemq; obsecratione, ubi obiter notandum, nomen hoc per rectum pluralem hic & aliis locis poni, quòd singularem usitatum non habeat. Vix enim dicitur prex. Reliqui tamen casus singulares crebro admodum & frequentè in usu sunt. Cicero ad Quintum fratrem: Quòd precarer Deos, nisi meas preces audire desissent. Idem ad Atticum: Nihil tui gravius, quam me non posse matris tuae precibus cedere. Idem pro Cluentio: Nocturna illius sacrificia sceleratasq; preces, & vota cognoscimus. Idem ad Herennium: Nec prece, nec precatio nec simulata a recta via deduci oportet. Idem in Verrem: In precibus & gratulationibus non solum id simulacrum venerari, sed etiam osculari solent.

Precarium est, quòd precibus petenti utendum conceditur tandiu, quandiu is, qui concessit, patitur. Cicero ad Octavianum: Cujus a vius fuit argentarius, stipulator pater, uterq; vero precariū fecerit quaestum. Brutus Ciceroni: Quòd tibi cum Antonio priusatum odium? Nempe quia postulabat haec, salutem a se peti precariam, nos incolumitatem habere, a quibus ipse libertatem accepisset.

Precario est prece vel precibus. Et precario habere aliquid, dicitur, qui possessionem corporis vel juris adeptus est ex hac solum causà, quòd adhibuit preces & impetravit, quòd ei possidere, aut quò uti liceat: veluti si me precario roga veris per fundum meum ire, vel agere liceat, ut in tectum meum stillicidium, vel tignum in parietem immisum habeas. Cicero pro Cecinna: Ne id quidem satis est, nisi docet ita se possedisse, ut nec vi, nec clam, nec precario possederit. Idem in Verrem Actione septima: Quo tempore in tanta inopia navium, tantaq; calamitate Provinciae, etiam si precario essent rogandi, tamen ab his impetraretur.

Deprecari porro aliquando est supplicare, vel precando impetrare. Aliquando vero significat recusare, detestari, vel removere. Exempla igitur distinguenda sunt. Pro supplicare: Cicero epistolarum familiarium libro quarto: Hic te unius solitudines, unius etiam multa & assidue lacrymae Caji Marcelli, fratris optimi deprecantur. Idem in Verrem Actione 7. Deprecatur a vobis, tum etiam pro suo jure contendet, ne patiamini talem Imperatorem Populo Romano.

Precator.

Precatio.

Preces.

Precarium.

Precario.

Deprecari.

mano Siculorum testimoniis eripi. Pro detestari, xemo vere, vel amoliri usurpatur istis locis. Cicero in Verrem: Qui tot scelera commisit, is nullam a se calamitatem poterit deprecari. Ibidem: Ne hoc quidem juris obtinuit, ut unius honestissimi atque innocentissimi civis mortem deprecaretur. Ibidem: Is non modo non hoc perfecit, ut virgarum vim deprecaretur: sed cum imploraret sapius, usurparetque nomen civitatis, crux, crux, inquam, infelici & arumoso comparabatur. Ovidius:

Sæpe precor mortem, mortem quoque deprecor idem:

Ne mea Sarmaticum contegat ossa solum.

Similes multa locutiones occurrunt, quibus deprecari invidiam, deprecari odium, deprecari iratos animos, atque horribiles impetus & similia dicimus, quæ videntur nocitura, vel nobis indigna: vel quæ nimium acerba & aspera apparent: vel quæ sinistra ominis videntur.

Deprecator.

Hinc Deprecator vel pro eo, qui orat: vel pro eo, qui aliquid amolitur & remo vet. Cicero ad Atticum: Filium misit non solum sui deprecatorem, sed etiam accusatorem mei. Idem pro Sestio: Omitto, quid ille Tribunus omnium rerum divinarum humanarumque prædo fecerit; qui adesse nobilissimos adolecentes, honestissimos Equites Romanos, deprecatores salutis meæ iusserit, eosque operarum suarum gladiis & lapidibus objecerit.

Deprecatio.

Deprecatio similiter verbi sui varietatem retinet. Est enim obtestatio vel detestatio. Cicero epistolarum familiarium quarto: Nos curâ & dolore proximi sumus, precibus tardiores, quod jus adeundi, cum ipsi deprecatione egerimus, non habemus. Idem pro Rabirio: Huic afferet aliquam deprecationem periculi atas illa, quæ tum fuit. Idem in Partitionibus: Ad ejus facti deprecationem ignoscendi petenda venia est. Et libro de Inventione: Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur.

Imprecari.

Imprecari denique propriè mala & calamitatem dicimus. Quintilianus: Non imprecamur debilitatem, naufragia, morbos: pauper sit & amet quancumque meretricem, & amare non desinat. Hinc Imprecatio, Verbale: Exsecratio, de votio, dira, Græcè Αεç.

3. Obscrare.

Precandi porro actio designatur etiam verbo obscrandi; quod Festus dicit esse opem a Diis petere; sic dictum, quasi ob vos sacrare: quod in quibusdam precationibus ait esse pro, vos obscrare; ut, sub vos placo, pro supplico. Ceterum ejus usus & constructio hujusmodi est, ut modo absolute ponatur pro eo, quod dicimus, Amabo te: modo vero accusativum habeat simplicem: modo duplicem. Cicero ad Atticum: Obscero, mi Pomponi, non vides? Ibidem: Obscero te, quid hoc miserius, quam, &c. Idem pro Quintio: Ne vium obscravit per fratris sui mortui cinerem, per nomen propinquitatis, ut, &c. Idem in Verrem: Cum multis lacrymis eum oraret atque obscraret Heraclius, impetrare non potuit.

Obscratio.

Obscratio item significat preces, deprecationem vel obtestationem. Cicero pro Fonteio: Curate ut nostris testibus plus, quam alienigenis credidisse videamini: plus saluti civium, quam hostium libidini consuluisse: graviores duxisse ejus obscrationem, quæ vestris sacris præsit, quam eorum audaciam, qui cum omnium sacris, delubrisque bella gesserunt. Idem: Cavete, ne periculosum superbumque sit, ejus vos obscrationem repudiare, cujus preces si Diis aspernarentur, hæc salva esse non possent. Suetonius de Claudio Casare: Observavitque sedulo, ut quoties terra in urbe movisset, ferias, advocata concione, Prætor indiceret: utque ob dira aut in urbe, aut in Capitolio visa obscratio haberetur: id est, venia a Diis peteretur. Est enim obscrare etiam deprecari & quasi sacra facere, ut veniam impetremus.

4. Obtestari.

Sic verbo obtestandi actio ista precandi exprimitur. Est autem non simpliciter precari, sed appellare, vel implorare, vel, quod vulgo dicitur, adjurare. Cicero familiarium epistol. libro quinto: Oro obtestorque te, ut Quintum fratrem ames. Idem pro Quintio: Te obscuro obtestorque, per senectutem & solitudinem meam. Idem ante exilium: Iure igitur vos obtestor, quos mihi & debere & posse intelligo optulari. Terentius in Andria: Quod ego te per hanc dextram oro, & genuum tuum: per tuam fidem, perque ejus solitudinem te obtestor.

Obtestatio.

Hinc Obtestatio (inquit Donatus in Andria Terentii) dicitur, cum eum adjuramus, quem rogamus: qualis est obtestatio apud Virgilium quarto Eneidos:

Mene fugis? Per ego has lacrymas dextramque tuam te,

Per

Per connubia nostra, per inceptos Hymenæos,
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quicquam
Dulce mecum, miserere domus labentis: & istam
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.

Forma igitur hæc est. Dictionis exempla sunt ista. Cicero pro Cluentio: Mulier obtestatione viri domo exire non debet. Idem pro Domo sua: Quid ergo tua obtestatio tibicinis voluit? Calius Cicereni familiarium octavo: Mei officii est, me meminisse, qua obtestatione decedens mihi, ne paterer fieri, mandaris. Titus Livius: Populus Romanus ad preces & obtestationem versus est, ut sibi penam Magistri equitum Dictator remitteret.

Præterea Contendere, Flagitare, Exigere, & similia hanc precandi actionem designant. Ac s. Contendere: Contendere quidem cum alia significat, tum instando petere. Cicero familiarium secundo: Verecundius a te, si qua magna res mihi petenda esset, contenderem.

Flagitare autem est vehementer & instanter & quasi cum quodam clamore ac strepitu poscere. Quid acta tua vita, inquit Cicero familiarium quarto, quid studia, quid artes, quibus a puertia floruisti, a te flagitent, tu videbis. Idem de Legibus. Postulatur a te jamdiu vel potius flagitatur historia. Hinc Flagitator, qui flagitando instat. Cicero in Bruto: Non me hercule tibi repromittere istud quidem ausim. Nam hunc, qui negat, video flagitatorem, non illum quidem tibi molestum. Sed assiduum tamen & acrem fore. Et Efflagitare est insolenter urgere, sicut Efflagitare. Flagitatio est vehementer instans postulatio. Cicero pro Milone: Eorum nos magis miseret, qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant.

Exigere porro significat flagitare vel requirere, aut flagitando extorquere. Cicero in familiaribus: Ne id, quod petat, exigere magis, quam rogare, & in mercedis potius, quam beneficii loco numerare videatur. Idem de Oratore: Quò facilius id a te exigam, quod peto, nihil tibi postulanti negabo.

Sunt alia nomina Latina, quibus hæc precandi actio exprimitur ut petere, poscere, postulare, Implorare, rogare, invocare, implorare, & supplicare: e quibus implorare est voce miserabili, velut cum ploratu, opem alicujus petere: supplicare vero, supplicem se ad alicujus pedes abjicere, vel manus alicui, vel ad aliquem tendere, pro aliquo precari vel deprecari. De supplicandi simul & adorandi significatione ita scribit Valla libro quinto, capite undecimo: Adorare, inquit, ab oro, quod est ore precor, componitur: supplicare a plico, quod genu poplitemque, aut cervicem plicamus, cum a potentiore aliquo magnum quippiam precamur: & tamen adorare sine ore, hoc est, sine voce fit, non sine plicatione genuum ac gestu corporis. Supplicare sine plicatione genuum ac gestu corporis, non sine ore & voce. Hinc est, quare supplicare tantum homini datur: adorare etiam mutis. Unde elephas & phoenix, & alia quaedam rationis expertia Solem adorare dicuntur: nosque rebus mutis & sensu carentibus non supplicamus, sed adorationis honorem exhibemus, ut Regum statuis, signis, vestibus, litteris aliisque similibus. Hæc Valla.

Ceterum quod ad supplicandi usum pertinet; id diligenter observandum, perpetuo cum dativo jungi, nunquam cum accusativo. Dicimus igitur, supplicare alicui; non supplicare aliquem: Cicero familiarium epistolarum libro sexto: Amicis ejus omnibus pro te libentissime supplicabo. Ibidem: Quibus ego supplicare non destiti. Idem pro Plancio: Ego tibi, Laterensis, Plancium non anteposui, sed cum esset is æque boni viri, meum beneficii potius ad eum detuli, qui a me contenderat, quam ad eum, qui mihi non nimis submisit supplicaret.

Sed & votum, votum, deo votum, de votio vim quandam precandi habent. Quare Vovere ipsa quoque hæc consideranda. Vovere propriè est votum suscipere vel facere, Deo aliquid sanctè promittere. Cicero in Verrem: Marcellus duo templa dedicaturum se Romæ voverat. Idem de Inventione: Nausæ voverunt, se Diana vitulum immolaturos. Idem de Divinatione: Qui cum sues pasceret, unam ex iis amisit, vovisse dicitur, si recuperasset, unam se Deo daturam. Idem: Quid optamus a Diis immortalibus? Quid voverimus?

Votum deinde est propriè promissio facta Deo, quod aliquando sine conditione fit: aliquando addita conditione. Unde Voti reus is; qui quid promissit, sponditve ac debet, inquit Festus. Interdum pro voluntate ac desiderio capitur, quoniam ea, quæ a Deo poscimus, vehementer desi-

Votum.

bola, que dantur ad cenam: αἰτνε, pauper, mendicis, qui semper petit: αἰτητής, idem: αἰτη- κός, propensus ad precandum: αἰτηός, petitus, ut αἰτητός ἀρχή, petitum imperium; & αἰτηθεῖς, a quo quippiam petitum est. Thucydides libro secundo: αἰχίον ἰὼ αἰτηθεῖτα μὴ δοῦναι, ἢ αἰ- τήσαι μὴ τυχεῖν, deformius erit eum, qui posceretur, non dare, quam eum, qui posceret non impetrare.

4. Δέομαι, λέσεις. Quarto referendum huc est verbum Δέομαι, ortum vel a Δέον, hoc est, necessarium, quod a Deo non nisi necessaria, quorum vel maxime indigemus, petere debeamus: vel a Δέω, id est, timor, quod cum Dei timore & reverentia conjuncta nostra debeat esse supplicatio. Hinc autem Δέομαι ἐπιπέρας, imploro auxiliū, Thucydides: Δέομαι σὲ τοῦτο, rogo te hoc, Aristophanes: δέει δὲ πᾶσαν δένοι, omnes preces adhibere Plutarch. dixerit. Δένοις enim petitio est vel preces.

5. Λίσειν, λιτέω, λιτή etc. His adde verba λίσειν, vel λίσεσθαι, & λιτέω, vel λιτάζειν: item λιτανεύειν, idem quod ινατεύειν & λέειν: quorum priori aliquoties usus est Homerus: ut, Odyss. ο.

Et Iliad. α. — λίσοι ἄσπ' ἑσέων, precor per sacra. — ἐλίσειτο πάντας ἀχαιῶς, Supplicavit omnibus Achivis:

Et Iliad. τ. λισόμανοι Διὸν ἤϊτα, rogantes, ut prandium sumerent. Sic Apollonius Argonaut. 2. dixit θεὸς λίσεσθαι, Deos precari. Posteriori idem usus est: ut, Od. ξ. θεσπερὸν καὶ δ' ἠπειτα Δία Κρονίωνα λιτοῖμην.

Et Iliad. π. Οἱ ἄνθρωποι θάνατον τε κακὸν καὶ κῆρα λίτεσθαι. Hinc λιτή, supplicatio, supplices preces, obsecratio, & λιταί Homero Dea praesides supplicatio- num, & λιτήσι & supplex: ut, λιτήσιος ἄχαιῶν, apud Nonn. supplex dorsum. Sic & verba λιτα- νεύειν idem Homerus videtur, ut Iliad. χ.

πείνας δ' ἐλιτεύοντε κυλινθόμην & κατὰ νόπον Omnibus quidem supplicavit, volutus in cenis.

Sic Hesiod. in Theogn. — φίλος λιτανεύει τοκήτας Μῦθον συμφέρεισθε: amicis supplicia, &c.

Hinc λιτανεία, supplicatio, supplices preces, obsecratio, vulgo Litanía.

6. Αχαι, θεσπεδοι, &c. Denique huc refer ἀχαις, quasi ἀχάς, id est, supplicationes, vota, optata, & θεσπέδοις: quas supplicationes ad altaria Aristophanes in Nubibus exponit. Inde θεσπέδοις μέλην apud A- theneum carmina, que canuntur, quum Diis supplicatur, & ad eorum altaria, ac pulvinaria pre- ces fiunt. Aliquando θυσία & θεσπέδοις sacrificia & supplicationes ab Isocrate & Demosthe- ne conjunguntur, ut πῦρ, ἰλάσκεσθαι θεὸν θεσπέδοις καὶ θυσίαις, colere, vel placare Deum sup- plicationibus, & sacrificiis.

Hujusmodi fuerunt Graeca nomina atque verba, quibus precandi actio exprimitur. Apud Nomina Hebraea HEBRAEOS actio haec exprimitur verbo שָׁאַל Schaál, quod petere, postulare, querere, inter- rogare significat: nonnunquam etiam, mutuum petere: item, obtinere, quod petis. Esaiæ septimo, שָׁאַל יְעֹזֵבֶן אֶת־לֵב־שָׁאַל Scheal lechá oth mechim lehouá, Pete tibi signum a lehouá.

Sic Deuteronomii decimo octavo idem Diis factis tribuitur: Non inveniat in te שָׁאַל לְיָשָׁרִים Schóel ob vejdehóni, interrogans Pythonem, aut sciolum (alii, interpretantur, Iconium.) Inde autem fit שָׁאַל Scheeláh, postulario, petitio, &c. Et haec de nominibus pre- cum, sive precatiónum satis sint dicta.

1. Quis olim precatus. Et autem in sacrificiis, ita in precibus sacris, quae vel in, vel cum, vel etiam extra sacrificia fiebant, considerabant diligenter, Quis precaretur, pro Quo, Quem, Quid, Vbi, Quando, Quomo- do, & Cur. Quantum ad primum, is, qui precatur, precator, deprecator, aliisque nominibus a La- tinis appellatur. Hoc autem cum omnium hominum, tam sacerdotum in primis et antistitum cum rei divinae, tum Reipublicae manus esse existimabant.

2. Pro Quo. Deinde non tantum pro se, sed etiam pro aliis vel privatis hominibus, vel etiam pro uni- versae familia, civitate, populo sibi precandum existimabant.

3. Ad Quem. Precum sacrarum, ut & sacrificiorum, objectum generale putabant esse cum Deos & Deas omnes, tum certos precantium Deos atq. Deas: principium tamen precatiónis ad Janum et Vestam dirigere solebat, quae in omnibus sacris praecipua Numina habebantur. In votis enim nuncupandis perpe-

perpetuam hi meruere praefationem. Hinc Fabii Serviliani Pontificis M. disciplina traditum fuit, ut alio die Manibus parentare non liceret, ne infesti Manes fierent: quia alio die nec Janum, nec Vestam praefari licebat, testis est Gyraldus. De Iano Fabius Pictor lib. 1. Vinum, inquit, & far primum illos docuit Janus, ad sacrificia & religionem magis, quam ad esum & potum. Primus enim vas & pomaria & sacra docuit, & ob illi in omni sacrificio perpetua praefatio praemittitur, farq. illi & vinum praebatur. Illos tamen, qui ad aram Maximam sacra faciebant, alium, quam Herculem, Deum adorare non decebat. Cui vero Deo sacrum fuerat constitutum, id moris fuit, ut post ipsum reliqui invocarentur, ut volentes & propitii votis & precatiónibus adessent: Domitianus tamen Mineram genitricem & Ant. Heliogabalus suum Deum praeponi mandarunt. In Peloponneso Melissa Nympha, quae usum mellis illis dedisse credita est, in sacrorum praefatione adhibebatur. Sanè & cuiq. Deo sua carmina suaq. precatiónes instituta erant, quae com- ptiis verbis efferebantur: & ne quid praeposterè fortasse diceretur, aut verborum aliquid preteri- retur, aliquis praere fuit solitus, rursusq. alius custos datus, qui attenderet sodalem: alius, qui fa- vere linguis iuberet; & tibicen cecinit; ne quid infaustum exaudiretur: id quod ex Livio & a- liis scriptoribus patet.

Materia precum generalis erat, quod vel precabantur a Diis suis bona & animi & corporis 4. Quid, & fortuna, & publica & privata: vel deprecabantur mala animi, corporis & fortuna, eaque similiter vel publica vel privata.

Preces autem hujusmodi in templis & ad altaria ante ora, id est, idola atque simulacra suo- rum Deorum, item ad sepulcra, sibi potissimum faciendas esse putabant. Alioqui locus, quod hic obiter notandum, in quo caeteri petitores, & postulatōres convenire solebant, apud Romanos, erant pontes, & clivus Aricinus propter confluentes ad templum Dianae, usq. locus proseucha dicebatur ὑπὸ τῆς θεοσευχῆς, id est, deprecatione, quam Damascenus definit ἀνάστασις ἢ ἀ- τῆσις ἢ θεοσηκέντων παρὶ θεῶν. In venalis:

Ade, ubi consistas, in qua te quero, proseucha.

Quantum ad tempus; sacrificiorum potissimum tempore, sibi persuadebant preces suas Diis 6. Quando: suis esse gratas & acceptas. Habebant enim, ut sacrificandi, ita supplicandi Diis suis certa & de- finita tempora.

Quantum ad modum attinet; certam ut animi: ita corporis affectionem ac dispositioem in 7. Quomodo: precatiónibus requirebant. Habebant etiam certas precandi formulas, de quibus postea. Inde Animo internè autem constat, modum precandi duplicem fuisse: alium animi & internum; alium corporis & ex- ternum. Quantum ad animi affectionem, seu modum internum: ut is esset pius, castus, mundus, sincerus, purus, a praevis cogitationibus & cupiditatibus alienus & immunis necesse erat: quo tamen Gentiles carebant, cum animi ipsorum praevis imbuti atque infecti essent erroribus, & opinionibus; praeva eorum esset mens, praevi affectus, & vacui verà Dei scientia & cognitione. De hoc interno modo precandi vide Hesiodum, Platonem, Ciceronem.

Quantum ad externum & corporeum modum attinet; qui in voce, verbis, corporis cum to- tius, tum singularum ejus partium, vestitu, lavatione, dispositione, situ, gestibus consistit, ei potis- simum studebant, & in eo omnem ferè pietatem sanctitatemq. collocabant. Quantum ad vocem; Voce, aliquando voce utebantur submissa: aliquando alta, clara, intentà & clamorosa. Hinc Pythago- rei jubent cum voce precari. Non quod, ut mihi quidem videtur, existimarent, Deum non posse exaudire eos, qui tacite loquuntur, sed quod justas vellent esse preces, quas non vereatur quis fun- dere, multis eas scientibus. Noti sunt etiam illi Baaliticorum sacerdotum clamores & vociferati- ones in sacris litteris, quas in precibus & supplicationibus suis adhibuerunt: quas Helias Pro- pheta falsè perstrinxit & irrisit. Notum item illud, quod in decimo ab Urbe condita apud Livi- um legimus, Marcum Attilium Coscum adversus Samnites atrox bellum esset, manus ad cae- lum tulisse, voce clara, ita ut exaudiretur, templum Iovi Statori vovisse, si constitisset a fuga Ro- mana acies. Haec Livius. Voce item usi fuerunt vel simplici, vel canorà cantillantes.

Quoad verba; verbis plerumq. usi fuerunt barbaris, obscenis, obsoletis: cujusmodi erant ple- riq. verba, quibus in toto cultu atq. religione sua sunt usi, quibus ipsi auctoritatem quidem religio- nis suae conciliare fuerant conati, sed meram ejus barbarie & absurditatem, hujusmodi verborum bar- barie & absurditate prodiderunt.

Deinde in precibus suis aliquando βαρυλογία, Laconica, sed plerunque πολυλογία & βαρυλογία, id est, fatua garrulitate, loquacitate, multiloquio usi fuerunt; quod Christus ipse Ethnicis in sacris litteris tribuit, ab eo ritu atq; more Ethnico discipulos suos dehortatus.

Certo habitu.

Præterea ut in uniuerso suo cultu, ita in precibus & supplicationibus publicis usi fuerunt aliquando corporis vestitu & habitu sordido, squallido, lugubri: aliquando splendido & ornato. Nonnunquam etiam furiosorum ritu vestes suas scindere atque dilacerare fuerunt soliti: quod Ieremias, in sua epistola ad Iudeos, Babyloniorum etiam sacerdotibus in more positum fuisse testatur.

Ablutione corporis & habitus.

Corpora quoque & vestes suas, priusquam ad sacra & supplicationes accedebant, abluere solebant. Hinc apud Homerum Penelope haustâ aquâ, mundas gestans in corpore vestes, ad preces dicitur venisse, de qua sic Eustathius: ὑδρωμαδὴν καὶ δαυρὰ χειρὶ ἐμαθ' ἐλθεσα ἔρχεται. ὡς δὲ καὶ παρ' εὐν ἐν τοῖς θεοῖς χειρὶ ὄν. Sic Priamus: sic Telemachus ablutus manus pelago Mineræ vota fecit; item alio in loco, nempe Iliad. 1. ad eundem morem alludens;

Φερετὴ χερσὶν ὕδαρ, εὐφρημισαὶ τε κέλεσθε,
Ὀφρα Διὶ Κρονίδῃ ἀρπυγόμεθ' αἰκ' ἐλεήσει:
Ferte autem (inquit) aquam & linguis fa vere iubeto,
Vt jovi Saturnio supplicemus, si misereatur.

Quo sanè externo ritu laudandi manus, docent illi veteres, quam purè ad preces, Deo fundendas accedendum sit, quem morem Iudeorum quoque fuisse historia sacra testatur. Clemens verò Alexandrinus has corporeas utrorumque ablutiones perscringens ait: λελουμηνας φασὶ δὲ ἐν βῆτι τὰς ἱεροποίας καὶ τὰς εὐχὰς ἵνα καὶ δαυρὰ καὶ λαμωρὰς, Ajunt, nos oportere lotos, mundos & splendidos ad sacra atque preces accedere. Addit: ἰδοὺ μὴ λουξῶ, ἀλλὰ νοῶ καὶ δαυρὰς. ἀγνεία γὰρ οἶμαι τέλεια ἢ τὴν νοῦ καὶ τὴν ἔργων, καὶ τὴν ὁρμηνομάτων, αἰσῶς ἢ καὶ τὴν λόγων εἰλικρίνεια τελευτάται, & ἢ κατὰ τὰ ἐνύπνια ἀναμαρτυρία. ἰκανὴ ἢ οἶμαι ἀνθρώπων καὶ δαυρὰς, μετάνοια ἀπειβῆς, καὶ βεβαία, εἴγε κατεγνωκότες ἑαυτῶν βῆτι τὰς ἀεργουμῆνας ἀεξέσοι ἀερίμεν εἰς τὸ ἀερόθεν. μετὰ ταῦτα νόσοι ἀντι, καὶ τὸν νοῦν ἔχοντες ἄλλοι κατ' αἰσῶσι τερπύοντων, καὶ τὴν ἀρόθεν πημιαιλημάτων, id est, Non la vacro, sed animo & mente mundus esto. Emundatio enim, opinor, perfecta animi est & operum, & cogitationum: sinceritas item perfecta sermorum, & innocentia in somniis. Sic idonea, sine dubio, homini lustratio est penitentia accurata, & constans, &c.

Dispositione corporis.

I. Corporis totius.

Corporis item cum totius, tum singularum ejus partium atque membrorum θέσι καὶ θέσει, dispositionem, situm, gestum, siue gesticulationem potius, obseruabant. Corporis quidem totius, Nam prosternebant se in terrâ, quam prostratione Hebraei verbo הִשְׁתַּחֲוֶה Hischtachaveh, de quo supra, exprimunt, & Græci verbo προσκυνεῖν vel stantes aut sedentes vota faciebant: unde Pythagoræ symbolum, καθῆδαι προσκυνεῖσθαι, adoraturi sedeant: cuius symboli variam expositionem vide in Adagijs Erasmi: vel corpus etiam totum vertebant in has vel illas partes Mundi. Hinc Trismegistus Mercurius censuit, ut adorantes medio die se converterent ad Austrum: occiduo ad Occasum: si verò primum oriretur Sol, in Ortum. Fuit & Apollonii Tyanei opinio, summo diluculo cum Dijs versandum, procedente mox die, de Deis loquendū. Sic ex Græcis in Pindarum Commentarijs constat, ad Orientem conuerso corpore Deis preces atque sacra fieri: heroibus verò ad Occidentem consuevisse. Porphyrius item Philosophus, templorum statuas & ingressus Orientem spectare debere statuit, uti adeuntes in occasum conuersi & in simulacrorum ora: id est, ἀπὸ ἀπὸς ὠποῖ preces effunderent: unde & Lucianus templa condidi ad Orientem solem Veteres consuevisse testatur. Persæ quoque præcisè ad Orientem orandum esse docebant: quo pertinet proverbium προσκυνεῖν ἀπὸ ἀπὸς ὠποῖ apud Erasmus, & testimonium illud Apulei libro secundo: Tum in Orientem, inquit, obuersus, vel incrementa Solis angusti tacitus imprecans.

II. Partium corporis singularium: ut a. Capitis.

Quod deinde ad corporis partes attinet; constat in precando certos gestus vel capitis, vel manuum vel pedum fuisse. Nam precantes non solum caput totum huc vel illuc conuertebant, & capite aliâ aperto: aliâ operto ut sacrificabant, ita precabantur: item illud osculari & attingere cum venerationis & honoris, tum precandi causâ solebant, ad quod Homerus de Eumæo & Dolio,

& Dolio, Ulyssis seruis scribit, eos caput & humeros domini sui osculatos, & item Ulysses illorum, Odysseus. Sed etiam vultus, partem nimirum capitis anteriorem, vel in altum tollebant, vel in terram dejiciebant; quo fortassis illud Ovidii:

Os homini sublime dedit, cælumque videre
Iussit & erectos ad sidera tollere vultus.

Et illud Homeri Iliad. τ.

Ἀρξάμει & δ' ἀεγὰ εἶπεν, ἰδὼν ἐς ἕρανὸν εὐρὴν.
Supplicans autem dixit suspiciens in cælum laetum.

Sic Antiquos Græcos in supplicando mentum attingere solitos testatur Plinius libro undecimo, capite quadragesimo quinto.

Soliti quoque fuerunt manus complicare, expandere, in altum tollere. Unde Lactantius & Manilius Grammaticus, Atria voluit esse dicta, quod circa illa manus in altum tollebantur. Hinc Virgilius quarto Aeneid.

Multa Iovem manibus supplex orasse supinis
Dicitur, &c.

Et secundo Aeneidos:

At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Exulit & cælo palmas cum voce tetendit:
Iupiter Omnipotens, &c.

Sic Iliad. α. Chryses dicitur precatus esse Apollinem ἀναχθὼν τὰς χεῖρας, sublatis manibus, quod Eustathius interpretatur, ἀνατείνων εἰς εὐχὴν.

Legimus quinetiam, illos cum sacrificantes, tum precantes, ut etiam jusjurandum (quod est species precatationis, ut suo loco audiemus) facientes, manibus aram tenuisse. Nam nisi manu teneretur, non litari putabatur. Hinc Varro lib. 5. aras ansas vult dictas, quod esset necessarium a sacrificantibus eas teneri: cui opinioni Macrobius suffragari, ex ejus verbis, quæ supra quoque citavi, colligitur: Multifaria, inquit, legimus, quod litare sola non possit oratio, nisi is, qui Deos precatur, etiam aram manibus apprehendat, quam opinionem Virgilii auctoritate comprobat. Is 4. Aeneid. sic canit:

Talibus orantem dictis arasq; tenentem
Audit Omnipotens, &c.

Et alio loco: Tango aras, medios ignes, & Numina testor.

Item 6. Aeneid. Talibus orabat dictis, arasq; tenebat.

Hinc nonnulli aras, ut supra quoque dictum, a precatationibus, siue etiam imprecationibus, quas Græci ἀεγὰς appellant, volunt dictas.

Nec verò tantum, qui precabantur, manus complicabant, extendebant, in altum tollebant, sed Exosculati etiam aliorum manus, a quibus quid petebant, partim tetigerunt, partim exosculati sunt. De prioribus Virg. Aeneid. 7. Pars mihi pacis erit, dextram tetigisse tyranni.

De posteriori Homerus Iliad. α. — ἀρχὴ δ' ἀεγὰς
χερσὶν ἀρχλήν & λάβε γένυά τε καὶ χυρὴ χεῖρας
— Prope igitur stans

Manibus Achilles tetigit genua, & manus osculatus est.

Cornelius Tacitus: Ad genua ipsius ad volvi & dextram osculo fatigavi.

Hic iuvat in genere quedam de osculo subjungere. Osculum quasi os parvum dicitur Latine. De osculo in nis, quia osculando os coarctamus atque minuiimus, & quasi ex ore osculum facimus: a quo Osculor, & Osculator, & Osculatio: item, Exosculor & Exosculatio. Aliter Basium (unde Italicum Nomina osculabasiare, & Gallicum basier) Basio, Basiator, Basiatio dicuntur. Suavium quinetiam osculum Latine vocatur a suavitate: unde Suavio, Suaviator, Suaviatio: & Disuaviatio, Disuaviator. Quidam hæc ita distinguunt, ut osculum sit officii, ut cum e longinquo redeuntes, vel digredientes aliquid, salutamus atq; osculamur: in quam sententiam Plutarchus in Vita Catonis Vticensis scribit, ipso de Provincia digrediente, milites reverenter manum osculatos fuisse: quod genus tamen non nisi Imperatoribus, usq; per paucis tum temporis tributum fuit. Idem testatur Pomponius Laetus in suo Compendio Romanarum historiarum. Basium porro pudicorum erat, ut patris in filium,

uxoris in maritum. Sua vium vero voluptatis : unde idem, quod dulce, & sua vitas sine sua vitudo, idem quod dulcedo. Plautus : Cor meum, spes mea, mel meum, sua vitudo mea ; cibus, gaudium.

Nomina osculi Græca.

Græcè osculum dicitur φίλημα ὑπὸ φιλίῳ, siue τῆς φιλίας, id est, amore, dilectione, amicitia, cuius est symbolum. κακαί φρένες ἀδὸ φίλαμα, mala mens, sua ve osculum. Iudæ osculum tale fuit.

Hebraicum.

Hebraicè oscula dicuntur נשחית Neschikoth. (Hinc Proverbior. 27. Fideliora vulnera amanti, quam Neschikoth, id est, oscula blanda osoris. Cantico. 1. Osculetur me in osculis oris sui) א נשחית Naschák, Osculatus est, quod affine est verbo נשחית Naschach per Caph, significanti, Mordere, Arrodere, ut serpens dentibus mordet & rodit. Oscula enim sunt quasi morsum cula quedam ; & sæpe quidem mortifera.

Germanica nomina osculi.

Germani osculum expriment per Kuss / & osculari per Küssen / a Græco κῦσαι, quod idem, a κῦσαι, κῦσαι, & κῦσαι, quod item concipere, uterum vel partum ferre significat. Inde κῦσαι, osculum. Differunt autem φίλειν & κῦσαι, ὅτι τὸ μὲν κῦσαι τὸ πρὸς χεῖρας ἀπαρῶν. τὸ δὲ φίλειν ἀπαρῶν καὶ χεῖρας, Amponius. Homerus, ἕδν κῦσαι. Aristophanes κῦσαι με, κῦσαι χεῖρας ἀδὸς πῶ δὲ ζῆαν. Aristot. de animalibus lib. 6. κῦσαι ἀλλήλας αἰσθησεραί, se mutuo osculantur columba. Rectè autem uno verbo concipere, gravidam esse & osculari dixerunt, quia ex osculis plerumq; conceptio & uteri gestatio.

Osculū quid.

Porrò osculum est gestus oris, quo os alterius ori admoventur, amoris & amicitia, vel etiam reverentia, observationia, & honoris testificandi gratia, quod apud Orientales præsertim magno in usu fuit. De osculo vide plura apud Sanctum Augustinum, qui illud in corporale & spirituale dividit, de quo hîc non agimus. Pomponius Lætus testatur Diocletianum & Cajum Caligulam honoris & subiectionis pedes quoq; sibi exosculandos præbuisse. Hæc obiter de osculo.

3. Genuum.

Genuum quoq; atq; pedum gestus in precationibus cum civilibus, & profanis, tum sacris & religiosis antiquissimus & creberrimus, ut etiâ hodie, apud omnes ferè gentes fuit. Is ab Hebræis quidem גרר Baræch, a Græcis γονυλισία, a Latinis supplicatio, siue genuum flexio & incurvatio dicitur. Hinc Genuculari, genibus flexis precari, & Genuculatio precatio est, quæ fit genuculando, siue genuiflectendo: quod verbum utrumq; apud Tertullianum sæpe occurrit. Unde B. Rhenanus: Genuculari, inquit, in adorando velut penitentis est: qui stans adorat, tanquam jam veniam consecutus, gratias agit. Plinius cur genuculatio tantus semper usus fuerit, rationem reddens lib. 11. cap. 45. in hanc sententiam loquitur: Hominis genibus quedam & religio inest, observatione Gentium. Hæc supplices attingunt, ad hæc manus tendunt, hæc ut aras adorant, fortassis quia inest eis vitalitas. Namq; in ipsâ genu utriusq; commissura dextra lævaque a priore parte gemina quedam buccarum inanitas inest, quæ perfossa, seu vinculis spiritus fugit. Inest & in aliis partibus quedam religio, sicut dextra osculis a versa appetitur, in fide porrigitur. Hæc Plinius: quibus adde, quæ de genibus, huic loco consentaneæ, Isidorus scribit originum libro 11. Genua, inquit, sunt commisiones femorum & crurum; & dicta genua, eo quod in utero sint genis opposita. Coherent enim sibi ibi, & cognata sunt oculis lacrymarum indicibus & misericordiæ. Nam a genis genua dicuntur: deniq; complicatum gigni formariq; hominem dicunt, ita ut genua sursum sint, quibus oculi formantur, ut carvi & reconditi fiant. Ennius, Atque genua comprimit arta gena. Inde est quod homines, dum ad genua se prosternunt, statim lacrymantur. Voluit enim eos natura uterum maternum rememorari, ubi quasi in tenebris sedebant, antequam ad lucem pervenirent. Hæc Isidorus.

Apud Homerum etiam, hujus gestus crebra fit mentio, qui eum exprimit vel per γονυλισία, id est, genuiflecto, Iliad. 1. vel per γονυομαι, id est, genua amplectens oro, vel per γονυάζομαι, idem. Prioris exemplum existat, Iliad. φ.

Γονυομαι ὁ Ἀχιλλεύς, &c.

Genua amplectens, id est, supplex oro te Achilles.

Et Odyss. Δ. — πολλαὶ θεὸς γονυομαι, Multa orans supplex Deos.

Posterioris, Od. 1. Νυνὲ δὲ σὺ πατρὸς γονυάζομαι.

Nunc quidem apud patrem te supplex oro.

Ejusdem

Ejusdem moris indicio sunt trita & usitata illa formæ dicendi apud eundem Homerum : γονυομαι, siue γονυομαι ἀφ' ἑαυτοῦ, λαβὼν, ἐλὼν, id est, attingens, siue, ut Virgilius exponit, amplexus genua, Aeneidos tertio:

— Et genua amplexus genibusq; volutus.

Herebat, &c.

Quo modo & Plautus interpretatur in Cistellaria:

Anus ei amplexa est genua, plorans, obsecrans,

Ne deserat se, &c.

Pertinent hîc & ἰκαίειν, siue ἰκαίειν γονυάζειν, ἀντιθετῶς πρὸς γονυομαι, id est, προσπίπτειν τοῖς γονυομασί, vel τοῖς γονυομασί, accidere, procidere, procumbere, volvi ad genua, quod idem ferè ac γονυομασί, genua attingere. Eurypides in Hecuba: προσπίπτει δ' οἰκτρῶς τῆς ὀδυρομένης γόνυ. Hinc verbum γονυομασί pro precari Deos apud eundem; & tritum illud: θεῶν ἐν γονυομασί καί) ἰκαίειν quod quidam interpretantur, Hæc nō sita sunt in nostra potestate sed sunt precibus & supplicibus votis a Deo petenda. Suetonius item in Tyberio meminit hujus moris: Descenditq; (inquit de eo) e curru seq; præfidenti patri ad genua summisit. Idem: Per genua orare cōnantur. Hic ritus supplicantium etiam hoc loco Homeri describitur Iliad. α.

Καὶ ῥα πρὸς οὐρανὸν ἀντίθετος καθέζετο ἔλαβε γονυομασί

Σκαίη. δεξιερῆ δ' ἄρ' ὑπὲρ ἀθροῦσιν ἐλάσσει

Λισομένην προσπίπτει δὲ Κρονίωνα ἐέλωσεν:

Et ante ipsum sedit & prehendit genua,

Sinistra manu: dextera autem sub mento apprehendens,

Supplicans allocuta est (Thetis) Iovem Saturnidem Regem.

Vbi primum sedit Thetis ante Jovem, cui erat supplicatura: quem morem supra quoq; observavimus ex symbolo Pythagoræ: quo etiam illud referendum, quod interpretes Apollonii perhibent; solere supplices apud Larem tacitos sedere. Sic autem locutus erat Apollonius: τὴν δ' αἰέω, ἢ ἀναυδοί ἐφ' ἐσὶν ἀνθρώπων ἴκαίειν, ἢτε δ' ἴνα λυγροῖς ἰκαίειν τετυγῆται. Sed illud non est hujus loci: neq; videtur supplicem decere, ut sedeat, nisi hoc inter Deos propter affinitatem aut generis, aut dignitatis tolerari possit. Quæ sequuntur autem sic se habent, pro ut illa quoq; Rhodiginus libro decimo quinto, capite decimo octavo, ex Eustathio & aliis Græcis interpretibus studiose collegit. Veteribus, inquit, post illos diu receptissimi fuit moris, ut supplicantes caput, dextram, genua ejus, cui se ingererent supplices, contingerent: nec totum tamen caput, sed mentum modò, ut statueret Homerus videtur, vel barba mediullium, quod probat Eurypides. Id vero δὲ τὸ ἵκαίειν, quia sit in nobis ea pars principalis, ut in qua λογιστικόν, id est, rationalis collocetur potentia. Dextera verò δὲ τὸ ἐλάσσει, quoniam inibi maxima insit ad agendum facultas. Genua propter motus & progressionis necessitatem. Tria verò hæc symbolicè, consensum, actionem, progressum, ad ea, quæ peterentur, præstanda, completi videntur & veluti οἰκονομοὶ τῆς ἰστέλειας τέλει, id est, auguria finis supplicandi. Hæc Cælius: quibus adde, quæ Phurnutus in locum illum Homeri Iliad. 11.

Καὶ γὰρ τε Λιταίεισι Διὸς κοῦραι μέγαλοι;

Χωλαίτε ρυσαίτε, ὧδ' ἀβλώπεσ τ' ὀφθαλμοί;

Etenim Litæ sunt Iovis filia magni;

Claudæq; rugosæq; strabæq; oculis:

scribit, Preces claudicantes a Poëta dici, quod se in ingenua dejiciant, qui preces faciunt: quæ ejus interpretatio quoniam accommodatissima est huic de precibus loco, idcirco eam hîc integram subiungam: Etiam Preces, inquit Phurnutus, Iovis esse filias dicit Poëta; & quidam claudicantes, quod se in genua dejiciant, qui preces faciunt. Deinde etiam eorum imbecillitati rugas addit. Adhæc debili & obliquo esse visu; quod ad quedam semper conniveant. Postremo supplicandi necessitate devinctos esse. Amplius delineat Poëta Preces, tan-

quam Deas quasdam. Claudas quidem vocat, quod tardé & vix progrediatur, & his supplices esse, quos primó injuria læserint: rugosâ certé & visu obliquo, quod affectos injuria agré & fronte nequiquam lætâ intueri possent, quos veniam poscunt. Adhæc jo vis esse filias, quod venerande sint, secundum illud Orphei: & δ' ἀνμοὶ ἰκεσίης Ζηὸς κέραι λίται. Iovis autem filias dici ideo putat Natalis Mythol. lib. 2. cap. v. quod Reges & potentiores magna semper rogantium aliquid frequentia circumfistit.

Et hæc quidem de modo precandi.

Cur precari olim soliti: ubi de fine & usu precationis. Homerus. Iamblichus.

SVPEREST ut dicamus de precationis fine, usu, vi & efficacia: de his primum hoc notandum, nullas inefficaces, otiosas aut vanas esse apud Homerum preces, si modo justæ fuerint. Iamblichus deinde libro quinto, capite vigesimo septimo de mysteriis Aegyptiorum multa splendide hæc de re disserit: Hanc enim ait esse cognitionis Deorum, rerumq; divinorum ducem atq; lucem, esse vinculum atq; copulam, qua homines cum Diis conjungantur, hanc claris instar esse, qua hominibus Deorum penetralia & scrimia aperiantur, hæc paulatim homines assuescunt ad divina, donec ad divinorum operum apicem provehantur, hæc hominum mentes animosq; paulatim & tacite sursum rapi, donec in divinam naturam commutentur, & quasi in Deos evadant, hanc hæc gratiam, amoris, amicitiam æternam hominibus conciliare, hæc divinam animi partem accendere, & quicquid in ipsa omnino est contrarium, expiare, purgare, lustrare, quicquid faciem & luctum mortalitatis redolet abstergere. Supplicatio, addit, mirifice prodest, quippe spem bonam & fidam perficit ad lucis hastam, ac ut omnia comprehendam, familiares, ut ita loquar, domesticosq; Deorum reddit eos, qui illa utuntur. Hæc atque alia hujusmodi, quæ de precibus Iamblichus scripsit, non Ethnicorum, sed Christianorum veris precibus verè proprieque conveniunt.

Plato

His adde, quod apud Platonem in Alcibiade secundo, Ammon ait, precationem Lacedæmoniorum jucundiorē Deo esse, quàm omnia Græcorum sacrificia. Locus insignis & huic nostro proposito convenientissimus: quem idcirco totum hic subjungere placuit. Sic igitur habet: Ἰάδδ λέγει Ἀμμων. Φησὶν αὖ βέλτερον αὐτῶν τὸ Λακεδαιμονίων εὐφροσύνην εἶναι μᾶλλον, ἢ τὴν συμπαρταί τῶν Ἑλλήνων ἱερά. τὸ αὐτῶν εἶπεν, ἕκαστι φρασεύω. τίω γυνεὺ εὐφροσύνην ἐκ ἄλλων τινῶν μοι δοκεῖ λέγειν ὁ θεός, ἢ τὴν εὐχὴν αὐτῶν. εἰ γὰρ τὰ ὄντι πολλὸν δευτέρωσιν τῶν ἄλλων. Οἱ μὲν γὰρ ἄλλοι Ἑλλῆνες, οἱ μὲν χρυσόκερας βοῦς πρὸς ἀσπασίαν, ἕτεροι δ' ἀνθρώποις δωρέμενοι τοὺς θεούς, εὐχόμενοι αὐτῶν ἀπὸ τῶν αὐτῶν, ἰαυτε δὲ θάβη, ἰαυτε κακὰ. βλασφημῶντων οὐδ' αὐτῶν ἀκρότης οἱ θεοὶ ἐκ δόξου εὐχόμενοι τὰς πολυτέλεις ταύτας πομπὰς τε καὶ θυσίας, id est, Hæc ait Ammon: Lacedæmoniorum faustam apprecationem sibi jucundiorē esse, quàm omnia Græcorum sacrificia. Hæc tantum nec plura Deum respondisse ferunt. Non mihi quidem aliud, εὐφροσύνης vocabulo, quàm precationem illam videtur Deus significasse. Illa enim revera aliis multo est præstantior. Alii enim Græci auratis cornibus boves Diis sistunt atque maculant: alii, donariis Deos prosequentes, ita precantur uti fors iulerit, & temerè precantur vel bona, vel mala. Quoniam autem Dii illos sæpe numero audiunt blasphemantes, utpote qui precantur perperam, optimas illas sumtuosasq; sine pompas, sine hostias minimè suscipiunt. Et paullo post: Οὐ γὰρ (οἷμα) τοιοῦτον ὅστι τῶν θεῶν, ὡς ἔωσεν παρὰ γαστρί, οἷον κακὸν τοκιστὴν. ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς εὐχόμενοι λόγον, λέγομεν ἀξιοῦντες Λακεδαιμονίων ταύτην ποιεῖναι. καὶ γὰρ αὐτῶν εἰπὼν εἶπεν, εἰ ποῦς τὰ δῶρα καὶ τὰς θυσίας ἀποβλέψωσιν ἡμῶν οἱ θεοὶ, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν εὐχὴν, αὐτῶν πρὸς θεοὺς καὶ δίκαιον ὡν τυγχάνη, πολλὰ μᾶλλον οἶμαι, ἢ πρὸς τὰς πολυτέλεις ταύτας πομπὰς τε καὶ θυσίας. ἀς εἰδὲν κωλύει πολλὰ μὲν εἰς θεοὺς, πολλὰ δ' εἰς ἀνθρώπους ἡμετέρας, καὶ ἰδιώτην καὶ πόλιν, ἔχειν αὐτῶν εἶπεν τελεῖν. οἱ δὲ, ἀπὸ οὐδ' ἀποδοκοὶ ὄντες, κατὰ φρονούσι ἀπάντων ταύτων, ὡς φησὶν ὁ θεὸς καὶ θεῶν φροσύνης. Κινδύωσιν γὰρ καὶ παρὰ θεοῖς καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς νοῦν ἔχουσι δικαιοσύνην τε καὶ φροσύνην ἀποφρόντων τετιμῆσθαι. Φρόνιμοι γὰρ δίκαιοι, οὐκ ἄλλοι τινὲς εἰσιν ἢ τῶν εἰδόντων, ἀδελφῶν τῶν λέγειν, καὶ πρὸς θεοὺς, καὶ πρὸς ἀνθρώπους, id est, Neq; enim (arbitror) hujusmodi est Deorum natura, ut donis concilietur, veluti improbus fenerator: sed nos videlicet deliramus, si hac ratione, collatis nimirum confertim muneribus, apud Deos majorem, quàm Lacedæmonii gratiam, favoremq; nos consecuturos ducamus.

Grave

Grave etenim indignumq; esset, si Dii ad nostra dona atq; sacrificia respicerent, non verò ad animam, si quis pius & justus nimirum sit, multo potiùs (arbitror) quàm ad opiparas has pompas atq; hostias, quas nihil prohibet quò minus vel privatus homo, vel etiam Respubl. si quibus se sceleribus obstrinxerint, illata innocentibus injuria, quotannis exsolvant. Verumenimvero Dii numerum sordibus minimè capiuntur, ac proinde hæc omnia secrè contemnunt, quemadmodum ait Deus ille & Deorum vates. Videtur igitur & apud Deos, & apud homines sanâ mente præditos, iustitia & sapientia præ cæteris omnibus rebus in pretio esse. Sapientes verò & justi non alii quidem sunt, quàm illi, qui intelligunt, quid faciendum dicendumq; sit, & apud Deos & apud homines. Hactenus Plato, qui universâ illâ disputatione cum finè precationis notat, nempe Deorum conciliationem, tum modum atq; formam, de qua paullo superius, docens, Deum non esse temerè precandum: sed cum temeraria precationes sint blasphemie, ex quibus non possit non maximum hominibus oriri damnum: ita potiùs esse illis superse deendam precatione, quàm ut malè & damnosè precentur, donec didicerint precari.

Nunc, colophonis loco, precationum Ethnicarum aliquot formulas ex Poetis & Oratoribus depromtas subjungemus. Harum apud Homerum, principem Poetarum, exstant penè innumera: inter quas hæc ab Alcibiade apud Platonem, cum communem pro omnibus precationem con-

Precationis aliquot formule. Alcibiadis.

Ζεῦ Βασιλεῦ, τὰ μὲν ἐδλάε (φρσι) καὶ εὐχόμενοις ἑ αἰεὶ κατὰ
Αμμὶ δ' ἰδ' α, τὰ δ' εἰνὰ καὶ εὐχόμενοις ἀπαλέξην
Κελεύει: id est,
Optima da nobis, vel si, pater, illa rogemus,
Vel non: at damnum cæco si errore precemur,
Tu damnum a nobis præfens avertito, &c.

Alia Chrysis exstat apud eundem Homerum Iliad. α.

Chrysis.

Κλυθὶ μὲν ἀργυρέτοξος, ὃς χρύσειον ἀμφιβέβηκας
Ἦδη μὲν ποτ' ἐμεῦ πάρος ἔκλυες εὐχόμενοις
Τιμῆσας μὲν ἐμὲ, μέγα δ' ἵψιο λαὸν Ἀχαιῶν.
Ἦδ' ἐπὶ καὶ νῦν μοι τὸ δ' ἐπιπρήλων ἐέλδωρ,
Ἦδη νῦν Δαναοῖσιν ἀεκέα λογιὸν ἀμυμον.
Audi me argenteum arcum habens, qui Chrysem tuetis,
Iam quidem aliquando me antea ex audisti precantem,
Honoraisti quidem me: valde autem læsisti populum Achivorum.
Item & nunc mihi hoc perfice desiderium,
jam nunc a Danais sævum exitium remove.

Et paullo post, hæc Thetidis formula legitur, eodem libro:

Thetidis.

Ζεῦ πάτερ, εἴ ποτε δή σε μετ' ἀθανάτοισιν ὄνησα
Ἦέπει, ἢ ἔργω, τὸ δέ μοι κρήνον ἐέλδωρ,
Τιμῆσόν μοι ἕδον, ὡς ὠκυμορῶτα ἄλλων
Ἐπλετ' ἀτάρ μιν νῦν γε αἰεὶ ἀνδρῶν Ἀγαμέμνων
Ἠπίμωσεν, ἐλὼν γὰρ ἔχθ' ἔγχεας αὐτὸς ἀπ' ἔρας.
Ἀλλὰ σὺ πέρ μιν τίσον ὀλύμπιε μητιέτα Ζεῦ.
Τόφρα δ' ἐπὶ τρώεσσι πίθει κατὰ, ὄφρα ἂν Ἀχαιοὶ
Υἱὸν ἐμὸν πίσωσιν, ἐφέλλωσιν τε ἐπιμῆ, id est,
jupiter pater, si quando te inter immortales juvi,
Vel verbo, vel opere, hoc mihi perfice desiderium;
Honora mihi filium, qui brevissima vita præ cæteris
Est: sed ipsum nunc Rex virorum Agamemnon
Inhonoravit. Habet enim munus ejus ereptum, quod ipse vi cepit.
Sed tu ipsum honora, Olympie prudens Iupiter:
Tandiu autem Trojanis adjice robur, donec Achivi
Filium meum honorent, augeantq; eum honore.

Anchisis. Similes precandi formulæ occurrunt etiam apud Poetas Latinos: qualis illa Anchisis, apud Virgilium Aeneidos secundo:

Iupiter omnipotens, precibus si fleeteris ullis,
Aspice nos, hoc tantum: & si pietate meremur,
Da deinde auxilium pater atq; hæc omnia firma.

Iunonis. Et pro Turno iovem rogans iuno, hac precandi formulâ utitur Aeneidos duodecimo:

Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro maiestate tuorum:
Quum jam concubis pacem felicibus (esto)
Component, quum jam leges & fœdera jungent:
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Ne Troas fieri jubeas, Teucrosq; vocari:
Aut vocem mutare viros aut vertere vestes.
Sit Latium, sint Albani per secula Reges:
Sit Romana potens Italâ virtute propago:
Occidat, occideritq; sinas cum nomine Troja.
Olli subridens hominum rerumq; repertor
Es germana iovis, Saturniq; altera proles:
Itarum tantos volvis sub pectore fluctus? &c.

Ciceronis. Exstant item apud Oratores multa hujusmodi formulæ insignes: qualis hæc Ciceronis in oratione antequam iret in exilium: Teq; inquit, Jupiter Stator, quem verè hujus Imperii Statorem Majores nostri nomina verunt, cujus in templo hostilem impetum Catilina repuli a muris, cujus templum a Romulo victis Sabinis in palatii radice cum Victoria est collocatum, oro atq; obsecro ferre opem pariter Republicæ cunctaq; civitati, meisq; fortunis, &c.

Romuli. Talis hæc est Romuli, suis fugientibus, apud Livium in primo ab Urbe condita: At tu, Pater Deum hominumq; hinc saltem arce hostes, deme terrorem Romanis, fugamq; fœdam siste: hic ego tibi templum Statori jovi, quod monumentum sit posteris, tuâ præsentis ope servatam Urbem esse video. Apud eundem, libro nono Decade tertiâ, Scipio, ubi illuxit, ante navigationem, rem facturum divinam e prætoria navi, silentio per præconem facto, hujusmodi precatione usus est:

Dii Deaq; inquit, qui maria terrasq; colitis, vos precor quæsoq; quæ in meo Imperio gesta sunt, geruntur, postq; gerentur: ea mihi, populo, plebiq; Romanæ, sociis nominisq; Latino, qui populi Romani, quiq; meam sectam, imperium auspiciisq; terrâ, mari, amnibusq; sequuntur, bene vertant: eaq; vos omnia bene juvetis: bonis ausibus auxitis: sal vos incolumesq; victis perduellibus victores spoliis decoratos, prædâ onustos, triumphantesq; mecum domos reduces sistatis: inimicorum hostiumq; ulciscendorum copiam faxitis: quæq; populus Carthaginensis in civitatem nostram facere molitus est, ea, ut mihi populoq; Romano in civitatem Carthaginensium exempla edendi facultatem detis. Hæc Scipio.

Formula imprecationis, Atridis. Porro & imprecationis multæ passim formulæ exstant: qualis hæc Atridis apud Homerum Iliad. τ.

Ἰσὼ νῦν Ζεὺς παρῶτα θεῶν ὑπαίθε καὶ ἄριστος,
Γῆτε, καὶ Ἥλιος, καὶ Ἑρμῆες, αἰὲρ ὑπὸ γαῖαν
Ἀνθρώπων τίνυνται, ὅπως κ' ἐπιόρκον ὀμόσῃ.
Καὶ μὲν ἐγὼ κούρη Βελισσίδι χεῖρ' ἐπινείησθε,
οὐτ' εὐνῆς πρόφασιν κεχρημένεσθε, δῖε Ἴδω ἀλλε.
Ἀλλ' ἔμεν ἀπρόλιμας ἐνὶ κλισίῃσιν ἰμήσιν.
Εἰ δ' ἐπιόρκεσθε ἐπιόρκον, ἐμοὶ θεοὶ ἀλγέα δοῖεν
Πολλὰ μάλ' ὄσα διδοῦσιν ὅτις σφ' ἀλύτῃ ὀμόσασθε.

Sciat

Sciat nunc Jupiter primum, Deorum summus & præstantissimus
Terræ, & Sol, & Furia, quæ sub Terram
Homines puniunt, quicumq; perjurium jurarit,
Quod nequaquam ego puellæ Briseidi manum in:uli,
Neq; cubilis occasione usus, neq; alicujus alterius rei:
Sed erat intacta in tentoriis meis:
Si verò quid horum perjurum est, mihi Dii mala dent
Multa admodum, quæcumq; dant ei, qui ipsos offenderit jurando.

Imprecationis autem simul & precationis exemplum exstat apud Livium, Decade quartâ sic scribentem: Atheniensium, qui Philippo Regi bellum inferre conabatur, sacerdotes publici, quoriscumq; pro populo Atheniensi, sociisq; & exercitibus, & classibus eorum precarentur, toties detestari atq; execrari Philippum, liberos ejus regnumq; terrestres navesq; copias, Macedonum genus omne nomenq; &c.

Votis ac precibus merito addenda & annumeranda sunt JURAMENTA, juranda, & jurandum: cum hæc nihil sint aliud quàm precatio & imprecatio quædam religiosa, in sacrificiis vel iuramentis sæpissimè adhiberi solita. Exordium autem pro nostrâ more capiemus ab eorum nominibus & verbis.

Nomina & verba Latina, quibus hæc actio exprimitur, sunt, jurare, juratus, injuratus, jusjurandum, adjurare, dejerare, ejurare vel ejerare, pejerare, perjurus & perjurum: quibus adde Sacramentum, quod juramentum est militare. Caterum jurare est jurejurando de vincire: dicimusq; jurare aliquid: jurare per aliquid: vel in aliquid: vel absolute. Præter hæc dicunt Latini, conceptis verbis jurare, id est, dictatis a deferente juramentum, & ex arbitrio adjurantis hoc est, adigentis adjusjurandum prænotatis. Plautus in Pseudolo. juras ne te illam nulli venditurum nisi mihi? Bal. fateor. Cal. Nempe conceptis verbis. Bal. Etiam consultis quoq; id est, non modo dictatis a te verbis, sed etiam cognitis & præmeditatis. Idem in Castell. At ille conceptis juravit verbis apud matrem meam, me uxorem ducturum esse. Hunc velut ornatiorem ex hoc verbo loquendi modum notant quidam. Notant quoq; alterum, scilicet jurare in aliquid: ut jurare in legem, vel in verba. Vnde Horatianum illud:

Nullius addictus jurare in verba magistri.

Sic Cicero pro Cluentio: Multam peti vit, quod in legem non jurasset. Et pro Cælio: Is in legem, per vim latam, jurare noluit.

A verbo jurare descendit juratus, id est, jurejurando de vincit, vel obligatus: & licet passiva significationis videatur, deponentis tamen magis est: præsertim cum de persona dicitur. Cicero in Verrem Actione secunda: Nunc eo animo sum, ut eo judice, quam prætor, hæc rem transigi malim: & jurato suam, quam injurato aliorum tabellas committere. Idem pro Flacco: Erant ea testimonia non concitata cõcionis, sed jurati Senatus. Et pro Sylla: Hæc injuratus sum dicturus, quæ juratus in concione dixi.

Injuratus jurato opponitur: de quo præter modò citata testimonia, exstat tale apud eundem Ciceronem pro Roscio Comodo: Ego hoc ex contrario contendo: leviior esset autoritas Cluvii, si diceret juratus, quam nunc est, cum dicit injuratus.

Jusjurandum porro est sacramentum, fides, vel religio jurisjurandi. Cicero pro Roscio Comodo: Non ex pactioe verborum, quibus jusjurandum comprehenditur, sed ex perfidia & malitia, per quam insidia tenduntur alicui, Du immortales hominibus irasci & succensere solent. Idem officiorum tertio: jusjurandum est affirmatio religiosa: quod autem affirmativè, quasi Deo teste, promiseris, id tenendum est. Idem dixit, jusjurandum dare, conservare, negligere vel violare, eodem libro tertio officiorum & de Aruspicum responsis. Et Seneca, jusjurandum vel juramentum facere: O vocem, inquit, in concionem omnium mortalium mittendam! In cujus verba principes regesq; juramentum faciant, id est, jurent.

Adjurare quoq; est idem, quod jurare. Cicero familiarium libro nono: Ego tribus primis. Quid Adjurare.

Formula imprecationis simul & precationis Atheniensium sacerdotum.

De juramento vel jurejurando.

Nomina vel verba Latina jurandi.

jurare conceptis verbis.

jurare in legem vel verba.

juratus.

injuratus.

jusjurandum.

Adjurare.

bis. Quid si ὄρκος dicatur quasi Orcus, quod jurisjurandi violatores ad Orcum sint detrudendi.

ὄρκος.

Porro ab ὄρκος dicimus, ὄρκους δὲ ὄνει, λαμβάνειν, ἀπολαμβάνειν, καὶ ὄνειλαινεῖν, jusjurandum vel juramentum dare, accipere, exigere, & violare. Fit inde ὄρκος, voco ad jusjurandum, & caueo ab aliquo jurejurando. Thucydides: ὄρκωσαν τὰς στρατιώτας μεγίστους ὄρκους, ad maximum jusjurandum adegerunt milites. Et Plutarchus: ἐβέλετο δὲ σφραγῶν ὄρκωσαν Ἰβελῶν, ad juramentum adigere voluit Senatam. Hinc ὄρκωτης, legatus, qui jurejurando homines adigendi missus est. Xenophon: ἐξέπειπε τὰς ὄρκωτας, καὶ ἐκέλευσε τὰ μέγιστα τέλη ἐν ἰσχυρίῳ ὄρκωσαν. Respondet huic vocis ὄρκος. Demosthenes: ἐκ ἀπὸ ὄρκου μὲν ἄνθρωποι non ἰσχυρῶς jurejurando obstringuntur. Orpheus: ἄραν ὄρκω σε, caelo teste, & conscio te sacramento adstringo. Sic Marc. 5. ἐπέθηκε ὁ θεὸς τὸν ὄρκον, adjuro te per Deum. Inde ὄρκισμός, juramenti exactio, per jusjurandum elicitio. Orpheus porro est ἰς, qui jurijurando adhibetur: ut δεικνύσιν ὄρκιοι, apud Thucydidem, VII, per quos jusjurandum concipi fuit solitum, quibus fuerunt ejus praesides, iudices, testes ac vindices: inter quos praecipue principem locum obtinuit, ideo ἕως ὄρκου ἑξαπενήκοντα appellatus. Sic ὄρκιον στήθη, καὶ ὄρκιον οἱ βασιλεῖς, sceptrum, jurijurando adhibitum, per quod Reges solebant jurare, Suidas dixit: ὄρκιον ἑδύς, jurejurando sanctum, Homerus Iliad. 6.

ὄρκος.

ὄρκος.

ὄρκος πῖσα τρυφόντες, ἔστο ἑδύς ἰδίῳ & firmo.

Est enim frequens apud Homerum & Herodotum ὄρκια λαμβάνειν, fœdus ferre, icere, cœsa scilicet sive mactata hostia: quod Eustathius exponit ὄρκους ποιῆσαι δὲ ἐπὶ τοῦ ἡρώου θυσιῶν, Iliad. 7. Interdum ὄρκια significat ea, quae ad fœdera, jurejurando sancienda, pertinent, ut apud Homerum Iliad. 7.

ὄρκια πῖσα τρυφόντες, ἔστο ἑδύς ἰδίῳ & firmo.

Deorum ferebant fœdera firma Agnos duos, & vinum latum, &c.

Et paullo post:

Ἀπὸ κήρυκας ἀγαυοὶ ὄρκια πῖσα θεῶν σὺν ἀγῶν, κρητῆρι δὲ οἴον Μίσρον, &c.

Sed praecones splendidi Fœdera fida cogebant: cratera autem vinum Miscebant, &c.

Sumi, ut etiam non nunquam pro ὄρκος, ut Iliad. 6. apud Homerum:

Πᾶσι δὲ σὺν θεοῖσιν τε ὄρκια βήσεται ἡμῖν; Quo jam pactis & juramenta ibunt nobis?

Varia composita ab ὄρκος.

Ceterum ab ὄρκος composita sunt multa, quae proposito nostro non parum inserviunt, ut ἀμφοροκλία, utrinque datum juramentum, Hesychio: ἐμπεδορκέω, firmiter jusjurandum servo, sto pactis jurejurando firmatis, secundum illud Pythagorae, ὄρκον σέβει, venerare jusjurandum, quo verbo Herodotus in Melpomene utitur: ἐνορκός, & ἐπερκός, jurejurando obstrictus, juratus, Aeschylus: ὄρκος εἶμι, jurejurando teneor. Et ἐνορκον λαβὼν τὸ δῆμον, juramento populum obstringere, apud eundem. Item jurejurando comprobatus seu firmatus. Plutarchus in Thes. ἐνορκον φιλίας ἐποίησαν, amicitiam contraxerunt, jurejurando firmatam. Adde, ἐξορκίω, ἐξορκίζω, idem quod ὄρκω: unde ἐξορκισμός, adjuratio: ἐπιόρκος, perjurus (unde ἐπιόρκως, violato jurejurando, ἐπιόρκια vel ἐπιόρκιον, perjurium. Nazianzenus: ὄρκος ἐπιόρκια τίνεις, juramentum perjurium parit, ἐπιόρκέω pejero, ἐπιεπιόρκέω idem, ἐπιόρκίζω, adjuro, κατεπιόρκέω. Demosthenes contra Conon. ἐκατεπιόρκισόμεν & τὸ ἄγαγμα, perjurio causam justam non subversurus) ἐνορκός, qui jusjurandum religiosè colit: παεορκέω, contra jusjurandum ago, juramentum transgredior.

dior seu violator: πολυόρκος, multum jurans: ψευδορκός, perjurus, qui falso jurat. Eurypides, ψευδορκός, & pro eodem dixit: unde ψευδορκέω, falsum juro, pejero, apud Aristophanem.

Alterum deinde verbum, quo jurandi actio exprimitur a Graecis, est ὄμνυμι sive ὄμνύω, juror: unde Latinum Omen & Ominor. Nam jurantes sibi ipsis & aliis vel bene vel male ominantur. Ceterum utrumque & ὄμνυειν Graecum, & Latinum Omen vel Ominor est ab Hebraeo אָמֵן, Amen, seu Amen; quod fidem veritatem, certitudinem & confirmationem significat, unde Apostolus: εἰς βεβαίωσιν ὄρκος, ad confirmationem, inquit, est jusjurandum.

Ab ὄμνυμι vel ὄμνύω descendunt ἀμφομοσία, juramenti utriusque praestatio, hoc est, cum utraque pars litigantium jurat, apud Hesychium: ἀπὸ ὄμνυμι, contra juro, vicissim juro, apud Demosthenem (unde ἀπὸ ὄμνυμι) ἀπὸ ὄμνυμι, injuratus; juramento non confirmatus apud eundem (unde ἀπὸ ὄμνυμι) ἀπὸ ὄμνυμι, vel ἀπὸ ὄμνυμι, abjuro, jurejurando nego, apud Homerum, Herodianum, Demosthenem & alios (unde ἀπὸ ὄμνυμι, abjuratio, inficiatio per jusjurandum, & ἀπὸ ὄμνυμι, quasi dicas, abjurabilis, vitandus, fugiendus) ἐπιόμνυμι seu ἐπιόμνυμαι, aut ἐπιόμνύω, quasi dicas, superjuro, de re aliqua juro: jusjurandum interpono, seu jurejurando confirmo: unde ἐπιόμνυμι, jusjurandum, quod additur ad confirmationem alicujus rei, quod exponitur & jusjurandum, quod datur ab eo, qui vel morbum, vel aliam causam justam, quare ad diem praescriptum iudicio non adfuisset, afferbat. Similia plura passim apud autores profanos occurrunt, ad quae Lectorem remitto.

Interdum ὄρκος & ὄμνυμι sive ὄμνύω, sive etiam ὄμνυμαι, in unam coalescunt vocem, emphaticè seorsus causâ: unde ὄρκιομοστέω, juramento adstringo ὄρκωμοστέω, idem quod ὄρκω τὸς, jurejurando adstrictus, ὄρκωμοστέω, adjusjurandum pertinens, ὄρκωμοστέω, juro in sanciendo fœderibus, & ὄρκωμοστέω vel ὄρκωμοστέω, jusjurandum. Plato in Phædo ὄρκωμοστέω, τὰ sacrificία, in quibus fiebant fœdera.

Hæc de nominibus vel verbis Graecis jurandi.

HEBRAÏCE juramentum & jusjurandum dicitur שְׁבֻעַ Schebuahh, אַ שְׁבֻעַ, Nischbahh, juravit: quod ipsum deducitur a שְׁבַע, Schæbahh, numero septenario; qui numerus est sacer religiosus, perfectionis, plenitudinis, saturitatis, sufficientiæ, & quietis symbolum: quo significatur juramentum actionem esse sacram, & religiosam, quæ non temere, sed certo confirmatâque animo atque conscientia, certis testibus & argumentis fieri debeant. Hinc sacrosanctum dicebatur, teste Feste, quod jurejurando interposito erat institutum, ut si quis id violasset, morte poenas penderet, cujus generis erant Tribuni plebis & Aediles.

2. ὄμνυμι vel ὄμνύω

Varia composita ab ὄμνυμι

3. ὄρκωμοστέω

Nomen Hebraicum juramenti, אַ שְׁבֻעַ.

Nomina vel verba Germanica jurandi. 1. Schwur.

2. Eyd vel Eydschwur.

GERMANI item & GALLI juramentum & hanc jurandi actionem certis nominibus vel verbis exprimunt. Germanis quidem in genere jurare est Schwereu/ & juramentum Schwur/ quasi schwer/ videlicet a gravitate & difficultate: quod res sit gravis, difficilis & periculosa; & quod non temere, inconsulto, sine ratione, justâ, legitimâ necessariâque causâ, & cum gravitate fieri debeat. Alio nomine juramentum illis dicitur Eyd/ & Eyd Schwur/ quod proprie est jusjurandum: forsitan ab Hebraeo אַ שְׁבֻעַ, testem vel testimonium significante, quod jusjurandum sit & esse debeat testimonium animi, conscientiæ, veritatis, & quod is, qui jurat, debeat esse testis veritatis, & quod Deus testis adhibeatur. Hinc Cicero pro Roscio Amer. Ut libentibus animis ad illius testimonium jusjurandum accommodetis. Et officiorum tertio: jusjurandum est affirmatio religiosa. Quod autem affirmativè quasi Deo teste promiseris id tenendum est. Et de Legibus: Plurima firmantur jurejurando inter ipsos homines, Diis immortalibus interpositis, tum iudicibus, tum testibus. Quid si Eyd ab Ita, voce affirmandi seu asseverandi deducatur, quod juramentum sit asseveratio seu affirmatio, ut ex modo citato loco Ciceronis patet, religiosa?

GALLI verò jusjurandum Serment vocant, quasi seurentent, eandem ob causam, quod juramentum sit asseveratio, ut dixi, religiosa.

Et hæc de nominibus vel verbis jurandi sive juramenti.

Iureconsulti porro juramentum, sive jusjurandum definiunt, quod sit affirmatio, vel negatio rei alicujus sacra, arte statione firmata. Unde Cicero eodem Officiorum tertio affirmationem religiosam vocavit. Et paullo post: Nullum vinculum ad stringendam fidem jurejurando Majoribus esse voluerunt. Item: Qui jusjurandum violat, is fidem violat. Nam juramentum

Nomen Gallicum juramenti. Serment. juramenti deo finitio.

a fide, fidelitate, veritate apud Græcos quidē, appellari, suprà dictū in voce εὐνοία. Unde Ethnici per Deum Fidium iuraverunt. Et Dionysius Halicarnassensis testatur, Sacramentum (intelligit ius iurandum, quod dictum res sacra, sancta, religiosa; & quia illud fiebat per Deos, resq; sacras; & in sacris sive sacrificiis; & sacro in loco; & quia sancte in violatēq; erat servandum) Romanis gentilitium esse, iurare per bonam suam fidem.

Ceterum in hoc loco communi eadē ferē observanda sunt, quæ in precibus & votis, nempe primo personæ iurantes: deinde formæ & modi, per quos iuraverunt Ethnici: tertio locus, in quo iuraverunt: deniq; quæ iuris iurandi religio olim fuerit, sive religiosa observatio; quæ item violatio, & ejus pœna.

Quod ad personas iurantes attinet; constat, quibusdam iure iurando fuisse interdictum. Sic enim, exempli gratia, viri iurabant Romæ per Herculem: nunquam mulieres; quinetiam ab Herculis sacrificio abstinēbant. Contra viri non per Castorem & Pollucem: at mulieres, ut Thais in Eunuchō. Sic Flamini Diali apud Romanos iurare non licebat, cuius has Plutarchus rationes adfert quæstione quadagesima quarta Romanarum, quæ animadversione sunt dignæ: Aut quia, inquit, tormentum liberorum est ius iurandum? Sacerdotis autem & animum & corpus oportet torturæ esse expers. Aut quia non convenit de rebus parvis fidem non haberi ei, cui sacræ & maximæ sunt creditæ? Aut quia omne ius iurandum in execrationem perjurii desinit? Est autem execratio tristis res, & mali ominis: quæ causâ est, ut dira imprecari aliis sacerdotes per leges non possint. Et sanè laudi datum est Athenis sacerdoti, quæ, populo iubente, Alcibiadem de voce verere noluit, votorum se, non detestandi causâ antistitam esse inquiens. Aut quia publicum est perjurii periculum, si homo impius ac perjurus pro civitate vota nuncupet, ac sacris operetur. Hæc Plutarchus: quibus adde ista Varronis libro sexto de lingua Latina: Hoc, Cajo Popilio rogante Sylla dictatore, sublatum, ne fieret, & omnes, qui bonam copiam iurarent, ne essent nexi, dissoluti. Ergo habitâ ratione personarum, alia virorum, alia mulierum erant iuramenta. Alia horum: alia istorum sacerdotum.

iurandi deinde formulas varias Ethnici habuerunt. In genere quidem, omne ius iurandum fieri secundum iuris præscriptum atq; formulam debebat: unde etiam ius iurandum dictum, tanquam iustum, & legitimum, quod iure fit, iuramentum, sive, ut Plautus loquitur, iurandum. In Cistellaria:

Verum haud metuo, ne iurandum nostrum quisquam culpiter.

Et paullo post:

Abi querere, uti tuo iurando satis sit subsidii.

Tametsi (ut etiam hoc addam) iuramentum, iurare, & ius iurandum sic dicatur, quod sit solenne & publicum, in iure & iudicio plerumq; adhibeatur.

Potest esse à verborū formulâ iurare fuerit soliti, quod dixerūt, Conceptis iurare verbis (de qua præfati supra) cum videlicet iurato præibat is, qui iuramentū deferbat. Hæc formulâ non esse re obvia & contingenti, sed divina planè & augustissimâ arripuerunt: fuitq; ab ipsis hæc concepta vel per Deos ac Deas: vel per homines: vel per animalia bruta: vel per res inanimatas. Per Deos ac Deas quidem, iurabant vel per unam solum aut solam: vel per plures. Per solum, ut Iovem: vel aliū per solam, ut Venerē, vel aliam. Hinc Grippus piscator apud Plautū in Rudē, es:

Per Venerem hanc iurandum est tibi.

Ceterum per Iovem frequentissimè iurabant. Unde ὀρκιον eum dictum singulari epitheto annotatum supra. Hinc in Eliacis apud Pausaniam legimus, in Olympiæ βελῶντιῳ, id est, Senarū, Iovis simulacrum fuisse, cognominati ὀρκιῳ, quod utraque manu fulmen continēbat, quasi ulturus ille fulmine qui falleret iuramentum, & violaret: iuxta hoc simulacrum, qui ad certamen descendebant, eorum parentes & fratres, super immolati extâ porci conceptis iurare solebant verbis, nihil se fraudis, nihil deceptionis ad certamen attulisse, aut secus, quàm leges paterentur Olympiæ commississe. Hesychius ἐὸρκιον Δία, id est, Ephorciū Iovem in Titanū ordine fuisse scribit. Inde verò & Dius Fidius idē iupiter a Romanis fuit dictus, quod ut iuramento præerat, quò verum iustumq; esset: ita & fidei servandæ, quæ in iuramentis dabatur, præses esset. Cicero pro

Fontejo:

Fontejo: Ille iupiter, inquit, cuius nomine Majores nostri testimoniorū fidem sanctā esse voluerūt. Et Apulejus: Irung, idoneum non est, per quod adjures, nempe per dextrā & telum, ut ve per ista iurent, cum sit summi Deorum hic honos proprius, Nam & ius iurandum dicitur, ut ait Ennius. Quid igitur iurabo? Per Iovem Lapidem vetustissimo ritu! In quæ verba sic iustus Lipsius: Dicitur ius iurandum summi Deorum esse proprium, & id Ennii verbis probatum vult. Vbi ergo illa? Nam quæ sequuntur, nihil ad eam sententiam. Censeo scribendum: Nam & Iovis iurandum dicitur, ut ait Ennius. Iurandū per Iovem esse, id est, summum Deorum, a verbo ipso colligit: quia formata vox quasi Iovis iurandum sit. Ennii versus, quem intelligit, ecce apud Ciceronem est:

Fides ala, apta pennis, iurandum Iovis.

Potuisset etiam adducere Nævii versum:

Ius sacratum, Iovis iurandum sagmine.

Hæc Lipsius: in quibus notetur novitas & arguita hujus etymi.

Sed & obiter explicandum videtur, cur Iupiter Lapis dictus, per quem iuraverunt. Nonnulli Iupiter cur existimant ab ipso Lapide, Iove vocato; qui Saturno oblatas fuit ab Ope. Nam & Eusebius in Chronicis ait: In Creta regnavit lapis. Lapidem Iovem interpretantur quidam, qui per tempora fuerit rapta Proserpina: vel certe dicitur a Lapide silice: quem in sancientis fœderibus iuraturi tenebant, ut Festus docet, ea verba dicentes: Si sciens fallam, me Diespiter salvâ urbe arceq; bonis eiciat, ut ego hunc lapidem. Quidam antiquitatum studiosi hæc concepta verba ita castigant & efferunt: Si sciens fallo, qui me despicit, salvâ urbe arceq; is me eiciat, ubi ego hunc lapidem. De hoc verò iuramento multa scribit Erasmus in Pro verbis, Iovem Lapidem iurare.

Est & apud Pausaniam Iovis illud cognomentum Laeta, quasi dicas lapidei Dei. Notissimum est enim apud Græcos λαῖος ἄος lapides & saxa vocari: unde & populi fabulosè a lapidibus. Deucalionis & Pyrrha jactis dicti sunt λαοί. Laeta, verò Iovis & Neptuni signa posita fuisse in Olympia testis est Pausanias in Eliacis libro priore. Hic videtur operæpretium, illud ius iurandum adscribere, quod primo fœdere inter Romanos & Cartaginenses factum scribit Polybius, quod in tabulis æneis inscriptum Aediles in Iovis Capitolini templo diligentissimè aservandum posuerunt. Hoc tale est: Si rectè ac sine dolo malo hoc fœdus, atq; hoc ius iurandum facio, Dii tibi cuncta felicia præstent: sin aliter aut ago, aut cogito, cæteris omnibus salvus, in propriis patriis legibus, in propriis Laribus, in propriis templis, in propriis sepulchris, solus ego peream, ut hic lapis e manibus meis decidet. Nec plura locutus, manu lapidem defecit. Hæc Polybius:

Per plures deinde Deos simul, iurare sunt soliti. Hujus formula illustre exstat exemplum apud Plautum in Bacchide:

— Ita me iupiter, (inquit Chrysalus) Iuno, Ceres, Minerva, Latona, Spes, Ope, Virtus, Venus, Castor, Polluces, Mars, Mercurius, Hercules, Sumanus, Sol, Saturnus, Diiq; omnes ament, Ut ille cum illa neq; cubat, neq; ambulat, Neq; osculatur, neq; illud, quod dici solet.

Sic Alcesimarchus adolescens in Cistellaria apud eundem Plautum:

At ita me (inquit) Dii Deaq; Superi atq; Inferi, & medioximi, Itaq; me Iuno regina & Iovis supremi filia Itaq; me Saturnus patruus ejus, & Castor pater Itaq; me Ops opulenta, illius a via, &c.

Et paullo post:

— Enim vero ita me iupiter Itaq; me Iuno & Saturnus: Dei me omnes magni minutiq; & patellarū

Circumstantia quæ in iuramento considerandæ.

Personæ iurantes.

Forma iurandi secundum ius præscriptum.

Forma iurandi per Deos.

Per Deum unum ut Iovem.

Per Iovem Lapidem.

Iupiter dictus Lapidus Deus.

Forma iurandi per plures Deos.

SACRORVM SACRIFICIORVMQVE

Faxint, ne ego dem vivus hodie suarium Silenio: Nisi ego te tuamq; filiam meq; hodie obrunca vero.

Atq; hac illa est Ethnicorum per Deos alienos jurandi consuetudo, quam passim Deus in sacros sancto suo verbo prohibet, per suam tantum nomen jurari volens: ut qui solus aeternus est, solus...

vi. Formam jurandi per homines: et qui deum vivos.

Porro per homines quando jurabant, partim per eos vivos jurare sunt soliti: vi verumq; vel salutem; vel calamitatem; vel nomina; vel genios: partim per defunctos. Per vivos quidem vel per integros, vel per certas eorum partes. Prioris illustria exempla peti possunt cum ex aliis litterarum monumentis, tum istud ex his Suetonii verbis in Claudio: Conversus hinc, inquit, ad officia pietatis, jusjurandum neq; sanctius sibi, neq; crebrius instituit, quam per Augustum.

Forma jurandi per partes hominis. Per caput.

Partes vero hominis, per quas jurabant, fuerunt caput, ejusq; partes, oculi, dextra item. Ad consuetudinem per caput jurandi alludit Homerus Iliad. ec. his verbis:

Et δ' ἀγα τοι κεφαλῆ κατὰ νῆυσσιν, ὄφρα παροίθης; Sed age jam tibi capite annuam, ut confidas.

Iste capitis nutus, ut egregie adnotat Spondanus, augustissime promissum Iovis confirmavit: unde de Thetis de ipsius auxilio dubitare non potuit. Est autem caput pars in corpore praestantissima, in qua est rationalis animae sedes, secundum Platonicos: quia illic est cerebri conceptaculum, ac membrorum animalium, quae organa sunt et principia virtutis animalis, tam apprehendentis, quam eligentis, seu voluntarie moventis, ut observavit quoque ex illis Rhodiginus libro tertio, capite vigesimo tertio.

GENTILIUM DESCRIPTIO.

primum fuisse. Hinc Lyricus Latinus Iuliam Darinem perfidum caput votis obligare solitam dicit: Et κατὰ κεφαλὴν ὀμῶμαι, id est, in capita puerorum jurare, moris fuisse Budaeus testatur in Commentariis: id quod fiebat taesto ejus capite, in quem jurabant. Ita se sacrare caput ejus Diis inferis ac deo vere significantes, si pejerassent. Hinc etiam Apulejus: Adjuro tuum caput, nulli me profusus, &c. ubi Interpres addit, hoc esse Graecorum jusjurandum, jurare per caput. Unde idem Homerus:

— κατὰ κεφαλὴν μέγα ὄρκον ὀμῶμαι.

Et Poeta alicubi:

— Nondum Graecis jurare paratis,

Per caput alterius.

A Virgilio quoque dictum est:

Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat.

Pertinet huc imprecationis formula, malum aliquod in autorem retorquentis, Et κεφαλὴν σοῦ, in caput tuum, apud Aristophanem.

Per oculos deinde ut rogandi, ita jurandi consuetudo satis nota est, cum ex Petronio, Pro- Pertio, Ovidio, cujus amici per oculos leguntur jurasse, & infinitis aliis: tum ex Plauto. Hinc Menaechnus in hac verba erumpit:

Si vultis per oculos jurare, nihilo hercle ea causa magis

Facietis, ut ego hodie abstulerim pallam & spinter pessimam:

Vbi per oculos jurare dixit, quia nihil ferè est oculis carius: jurabant autem per res carissimas.

De more vero jurandi per dextram sic Apulejus scribit: Vtrumq; idoneum non est, per quod per dextram adjures, nempe per dextram: quod testimonium supra quoque a nobis fuit citatum.

Nec vero tantum per homines vivos eorumq; partes certas jurare soliti sunt, sed etiam per Formam jurandi defunctos defunctorumq; genios: quod pra aliis gentibus imprimis Nasamonis & Aegyptios fecisse constat. Sic quia religiose cineres parentum & amicorum olim servabantur, corporibus crematis, per illos etiam supplicabant & jurabant, ut est in Oratione Verrina Ciceronis quartas: Obsecra vit per patris sui cinerem, & apud Horatium:

Expedi matris cineres opertos

Fallere, &c. id est, Per matris manes falsum jurare.

Per animalia item rationis expertia jurabant, ut κατὰ χλωσ, κατὰ κωδὸς καὶ κελε, id est, per anserem, per canem & arietem: quod triplex juramentum Eustathius refert Rhadaman- tum primo reperisse, ne omnibus juramentis adhiberetur Dei nomen. Per anserem autem potissimum Socrates; per canem vero Diogenes jurabat.

III. Formam jurandi per animalia brutia.

Sic per porcum jurasse Agamemnonem apud Homerum legimus. Et pugiles certamen inuros juxta Horcii Iovis statuam in Elide, mactato porco jurare solitos, sine fraude sese comparasse tradit Pausanias. Quin etiam Iudices praefectosq; certaminum eodem sacro, et apud eandem statuam jurasse tradit. Nulli vero porcum illum, per quem illi jurassent edere, licuisse. Quare Talthibius Homericus porcum, quem Agamemnon pro juramento statuerat, arreptum in mare praecipitem dedit.

Per res porro inanimatas quoque jurabant, ut per sidera & elementa, per caelum, per terram, per mare, per ventum & alia. Hinc Virgil. Aeneid. 12.

Hac eadem, Aeneas, terram, mare, sidera juro.

Huc referendi illi versus Horatiani Ode octava, libro secundo:

Expedi matris cineres opertos

Fallere, & toto taciturna noctis

Signa cum caelo gelidamq; Divos

Morte carentes.

Sic jurabant quoque per Strygiam paludem, quod maximam & gravissimum fuisse juramentum apud Ethnicos, ex his versibus Homeri Odyss. e. constat:

Ἰστω νῦν τὸ δὲ γαῖα, θεῶν δ' ἔνδρος ὑπερθεῶν,

καὶ τὸ κατὰ χλωσίου Στυγὸς ὕδατος (ὡς μέγιστον)

IV. Formam jurandi per res inanimatas.

Formam jurandi per Strygiam paludem maximam olim & gravissimam.

SACRORVM SACRIFICIORVMQVE

Ορκος δεινότατος τε πέλει μακάρεσι θεοῖσι)
Μήτι τοι ἐν τῷ πῆμα κερκὸν βελύσει μὲν ἄλλο:
Sciat nunc istud terra, & cælum latum supernum,
Et ipsa subterlabens Stygis aqua (quod maximum
Iuramentum grauisimumq̄ existit beatis Diis.)
Non ullum tibi ipsi damnum malum me consulturam aliud.

Idem iuramentum intelligit etiam hoc versu, Odyss. β.

Ὡς δὲ ἔφη γρηῦς ἢ θεῶν μέλαν ὄρκον ἄπωμν:
Sic loquuta anus Deorum magnum iuramentum iuravit.

Eadem prorsus formulâ usa est etiam Latona, de templo condendo & lucis. Sic enim Homerus
Hymno in Apollinem:

— Λητώ ἢ θεῶν μέλαν ὄρκον ὄμοσεν
Ἴσω τιῶ τάδε γαῖα, καὶ θεῶν δόρυς ὑπερθεῖν,
Καὶ τὸ κατεβόμανον Στυγὸς ὕδαρ (ὅς ἐ μέγιστος
Ορκος δεινότατος τε πέλει μακάρεσι θεοῖσι)
Ἡ μὲν φοβέει τῆ ἢ θυώδης ἔσεται αἰὲν
Βωμὸς καὶ τέμενος. τίσι δὲ γ' ἔξοχα πάντων:

— Latona autem Deorum magnum iuramentum iuravit:

Sciat nunc hæc terra & cælum latum superius
Et infernè fluens Stygis aqua (quodq̄ maximum
Iuramentum grauisimum existit beatis Diis.)
Certè utiq̄ Phæbi hîc odoriferum erit semper
Altare & templum: honorabit autem te utiq̄ maximè omnium.

His adde, quæ apud eundem Homerum exstant de eodem iurejurando, quod adeo illis sacrum
erat, ut, qui ex Superis illud violassent, ab omni Deorum consortio aliquandiu depellerentur, ut
copiose docet Hesiodus in Theogonia. Sic igitur ille Iliad. ε.

Ἀρχει νῦ μοι ὄμοσον ἀϊαῶν Στυγὸς ὕδαρ;
Χειρὶ δὲ τῆ ἑτέρῃ μὲν ἔλε χθόνα περικλυβότεραν,
Τῆ ἢ ἑτέρῃ ἄλα μὲν μῦθον, ἵνα νῶϊν ἅπαντες
Μάρτυροι ᾧσ' οἱ σῆρθε θεοὶ Κρόνον ἀμφὶς ἑόντες,
Ἡ μὲν ἔμοι δώσειν χαρίτων μίαν ὀπλοτεράων,
Παρθείω, ἧς αὐτὸς ἔελδουαι ἡμέτα πάντα:
Age nunc mihi jura in violabilem Stygis aquam:
Manu verò alterâ quidem cape terram multipliciam;
Alterâ autem mare marmoreum: ut nobis omnes
Testes sint Inferi Dii, Saturnum circa existentes,
Certè te mihi daturum esse Gratiarum unam juniorum
Pasitheam, quam ego desidero dies omnes.

Et paullo post:

Ὄμνε δ' ὡς ἀπέλωε θεὸς δ' ὀνομηνεν ἅπαντας
Τὲς ὑποστάρταρος, δὲ Τητιῶες καλέον):
Iurabat autem, ut jubebat. Deos autem nominabat omnes
Subtartareos, qui Titanes appellantur.

Ceterum, cur per Stygiam aquam siue paludem jurare firmissimum Deorum habitura fuerit
jusjurandum, Cælius Rhodiginus libro vigesimo septimo, capite quinto has affert rationes: vel
quia a Diis & hominibus odio habentur, qui ad dejurium procliviores sunt; vel quia juxta He-
siodum, omnibus elementis antiquior est aqua.

Forma jurandi
per plantas, &
cibos.

Iurabant præterea iidem per plantas, ut Cramben, qui mos Ionicus fuit: & per Capparin, quo-
modo Zeno Stoicus sibi jurare permisit, per cibos omnis generis similiaq̄ multa. Hinc de more
per cibos foetidos jurandi ita Plinius libro secundo, capite septimo: Gentes verò quædam ani-
malia, etiam aliqua obscena pro Diis habent, ac multa dictu magis pudenda, per foetidos cibos
& alia

GENTILIVM DESCRIPTIO.

& alia similia jurantes. Sic per vinum mulieres jurasse legimus (unde, Vino inscribere, mulieris per vitum:
iuramentum dici solet.) & per lapidem vel silicem Carthaginenses & Athenienses. De illis scribit Per lapidem:
bit Titus Livius libro primo tertiæ Decadis. Inducitur enim Hannibal ægnum læva manu,
dextrâ silicem lapidem retinens: Si falleret, Iovem ceterosq̄ precatu Deos ita se mactarent,
quemadmodum ipse agnum mactasset: & secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Ea-
dem formula, sed sub alia verborum conceptione reperitur, libro vigesimo secundo. Ejus quo-
que meminit Agellius libro primo, capite vigesimo primo, & Polybius libro tertio. Porro de
Atheniensibus, ut ad lapidem iuramenta fecerint, Aristoteles in Republica Atheniensium &
Philochorus scripserunt. Quo pertinet illud Demosthenis, Oratione in Canonem: καὶ θεῶ: λι-
θὸν ἀροντες καὶ ἔχορκεντες, id est, ad lapidem agentes & ejurantes: quod idem observat
Harpocraton.

Græcis etiam hoc in more positum fuisse legimus, ut ferrum candens tenentes jurarent: quod per ferrum
in sancendis potissimum fœderibus faciebant, Deos precantes, ut tandiu fœdus perduraret, quan-
dum mydrus latuisset (id enim ferro ignito & candenti nomen) statimq̄ in mare mydrum præci-
pitabant. Moris hujus meminerunt Sophocles, Callimachus & Grammatici: qui mos postea a-
pud quosdam etiam in Lyronia superstitione potius, quam pietate per aditimos templi, fuit obser-
vatus. Nam sceleris alicujus accusati, ad ferri candentis iudicium vocabantur: & id subi-
re nonnunquam vel in viti compellebantur. Id erat huiusmodi, ut criminis reus ferrum candens
e mediis prunis exemptum, in manus caperet, accusatoribusq̄ & iudicibus ostentaret, siq̄ adu-
stione nulla subsecuta illæsus esset, absolveretur: si vim eam pati non posset, objecti criminis ita
convictus damnaretur. Purgabant verò se prius jejuniis, confessione & Eucharistia, mox ad
horrificum illud experimentum accedebant. id, quia periculosum erat, & insontes aliquando ex
eo condemnabantur; præcipue verò contra Christiana pietatis mores erat, Deusq̄ tentari vide-
batur, Honorius III. fieri per grauisimum edictum vœuit, ut Decretal. lib. V. tit. XXXVI. de
injuriis capite III. habetur.

Pythagorei præterea, teste Cælio Rhodigino libro vigesimo secundo, capite decimo, jurarunt per numerum
per quaternitatem, siue numerum quaternarium, tanquam per numerum sacrum perfectum, quo
constat forma quadrata, omnibus numeris absolutissima.

Sic per Altare Veteres jurasse, constat ex illo loco Matthæi, ubi Dominus perperam agere
Pharisæos inquit, qui non obligare iuramentum, quod per Altare fieret, arbitrabantur, sed quod
per donum fieret Altari illatum.

Per certa quædam instrumenta, eos jurasse ex multis probatis auctoribus constat: imprimis
per sceptrum. Id cùm ex aliis locis, tum ex illo Homeri Iliad. α. disci potest:

Ἀλλ' ἔκ τοι ἐρέω, καὶ ἔπι μέγαν ὄρκον ὄμοῦμαι
Ναὶ μὰ τὸ δὲ σκήπτρον, τὸ μὲν οὐ ποτὲ φύλλα καὶ ὄζυς:
Φύσει, &c.
Sed tibi edico, atq̄ adeo magnum iuramentum iuro,
Certè per hoc sceptrum, quod quidem nunquam folia & ramos
Producet, &c.

Hæc ea quæ Spondanus adnotat, quia proposito nostro serviunt, subungere placet. Non assen-
tior, inquit, Eustathio, qui Achillem dicit ex re obvia & contingenti jurandi occasionè arripuisse,
quam illi ira suggestit. Etenim si sceptrum Regium imperii, & justitiæ signum fuit (unde Iusti-
nus Historicus ab origine rerum pro Diis immortalibus Veteres hastas coluisse dixit, ob cuius re-
ligionis memoriam, inquit, adhuc Deorum simulacris hastæ adduntur. Hasta autem nihil aliud
est, quàm σκήπτρον, sceptrum) non potest in rebus humanis a re augustiori jusjurandum il-
lis peti, quod Veteribus etiam usitatissimum fuit. Tale est illud Parthenopæi apud Æ-
schylum:

Ὄμνεσι δ' αἰχμῶ λῶ ἔχει, μὲν δὲ θεῶ:
Σεβεῖν πα ποίθα, δὲ μὲν ἄτων δ' ὑπερτερον.

Notum est etiam, quid de Caneï hasta proverbialè a Græcis interpretibus referatur. Sic apud
Flaccum ex imitatione Homericâ:

Hanc ego magnanimi spoliū Didymaonis hastam, Quae neque tam frondes virides, neq. proferet umbras; Ut semel est avulsa jugis, ac matre perempta Fida ministeria & duras obit horrida pugnas, Testor.

Idem elegantissimè Virgilius:

Vt sceptrum hoc (Sceptrum dextrâ nam fortè gerebat) Nunquam fronde levi fundet virgulta, neq. umbram, Cum semel in sylvis imo de stirpe recisum Matre caret, posuitq. comas & brachia ferro Olim arbor, nunc artificis manus ere decoro Includit, patribusq. dedit gestare Latinis.

Cur per sceptrum juravit Achilles.

Iurat itaque per sceptrum Achilles duplici de causâ, quasi dicat: Si sceptrum, ut lignum consideres, quemadmodum illud nunc a montibus abscissum amplius non revirescet: sic nos, ubi dissiturimus in vicem, non sumus in illum gratia & amicitia florè redituri. Si verò ut divinum aliquid & sacrum hoc sceptrum intelligas, est, cur jusjurandum augustum existimetur. Hoc enim sceptrum gerunt filii Græcorum δικάωολοι. Quare ὁ δὲ τοι μέγας ἔοσται ἄρα &. Sunt autem δικάωολοι, qui circa jura versantur, & θεομοφύλακες, quod erant Reges, quibus sceptrum erat justitia symbolum, ut diximus, quemadmodum fortitudinis Hasta, inquit Eustathius: unde quissimâ colligerit distinguere τὸ δέρον a σκήπτρον, contra quâ Iustinus existimavit. Haetenus Spond.

Aliud exemplum hujus jurisjurandi per sceptrum exstat apud eundem Homerum Iliad. 1.

Ὡς φάσθ'. ὁ δ' ἐν χερσὶ σκήπτρον βάλει καὶ ὁ θεοσσε

Ἴσω νιδὲ ζεύς, &c.

Sic dixit, hic autem in manibus sceptrum jecit & juravit

Sciat nunc Iupiter, &c.

Hic idem Spondanus, Observandum est, inquit, mos antiquus juramento aliquid alicui sancienti, a Rege videlicet injiciendo sceptrum in manus ejus, cui sit promissio

Sceptrū olim, ut Numen cultum.

Pertinet hūc, quod Agamēnonis sceptrū Chæroneos tanquā Numē præsens veneratos legimus hastamq. vocasse. Coluerunt verò illud non ut cætera colebantur Numina, templo arisq. constructis, sed quotannis sacrorum antistes illud penes se domi suæ habebat, singulisq. diebus hostias illi immolabat, remq. divinam faciebat: mensaq. illi variarū referta carnum, liborumq. & omnis generis placentiarū semper adstabat. Nō mirū igitur est, Veteres per sceptrū jurare fuisse solitos.

Forma jurandi per telum, acinacem & mentum.

Iurabant item nonnulli per telum & acinacē, per mensam, aliaq. plurima instrumenta. Vterq. mos Scythicus ferè est, cuius meminerunt Apulejus & Lucianus. Apulejus quidē loco illo supra citato, inquit: Vtrumq. idoneū non est, per quod adjures, nempe per dextrâ & telum, &c. Hæc ferè sunt præcipua, per quæ Ethnici jurare olim consueverunt: quam consuetudinē, cum Iudei, ut alias Ethnicorum superstitiones, fuissent imitati; Christus ipse perstrinxit Matth. 5. inquit: Εγὼ ἢ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὀλωσ. μήτε ἐν τῷ ἔρειπῳ, ὅτι θεός ἐστι τὸ θεῖον. Μήτε ἐν τῇ γῆ, ὅτι ἐπιπύδιόν ἐστι τὸ ποδῶν αὐτοῦ, μήτε εἰς ἰερὸσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τῆς μεγάλης βασιλείας. μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου οὐμόσης, ὅτι ἡ δὲ ὕψος αὐτοῦ ἕως τῆς τρίχων ἁλοῦν ἢ μέλαιναν ποιεῖται. Εἰς ἢ λόγος ὑμῶν ναὶ ναὶ, οὐδὲ, &c. Ego verò dico vobis, ne jurate omnino: neq. per cælum, quia thronus Dei est: neq. per terram, quia scabellum est pedum ejus: neq. per Hierosolyma, quia urbs est magni Regis: neq. per caput tuum jures, quia non potes unum capillum album aut nigrum facere. Esto autem sermo uester, etiam etiam, non nōn, &c.

Jurantes aram tangere soliti.

Porro ad formulas jurisjurandi referendum etiam hoc, quod ut precantes; ita jurantes aram tangebant. Hinc Cicero pro Flacco: Ergo is, qui si aram tenens juraret, crederet nemo, per epistolam quod volet, injuratus probabit. Plautus in Rudente:

GR. Tange aram hanc Veneris. LA. Tango.

RG. Per Venerem hanc jurandum est tibi. LA. Quid jurem? GR. Quod jubebo.

L. Præi verbis quid vis, id quod domi est, nunquam illi supplicabo.

GR. Tene aram hanc. LA. Teneo. GR. Dejura te mihi argentum daturum.

Eodem

Eodem illo die, viduli ubi sis positus. Cicero quoque in oratione pro Cornelio Balbo scribit, Græcorum veterem hunc morem fuisse, ut posteaquam quis testimonium dixisset, jurandi deinde causâ ad aras accederet.

Loci item in jurejurando habitam fuisse rationem docet quæstio vigesima octava, Roma-Locus, in quo narum apud Plutarchum, quæ sic habet: Cur pueros Herculem juraturos non sinunt jurejurandum hoc intra domum facere, sed exire sub Diūm jubent? An ea est vera quorundam opinio, quia Hercules non sit delectatus vitâ parietibus cinctâ; sed sub dio & peregre solitus degere? Aut quia Deus iste non indigena, sed peregrinus & hospes fuit? Nam Bacchum quoq. non jurant sub tecto, hunc quoq. peregrinum. An verò hæc joco tantum pueris dicuntur? Aliis verò hæc ratione cohibere eos a levitate & jurandi temeritate voluerunt, sicut Favonino placet. Nam iste quasi apparatus cunctationem injicit, facultatemq. deliberandi præbet. Hunc ritum non communem, sed Herculi peculiarem fuisse cum Favonino aliquis affirmaverit, ut, quæ de eo narrantur, consideratis. Adeo enim religiosum hæc in re fuisse tradunt Herculem, ut semel duntaxat jura verit, soli nimirum Phyleo, Augeæ F. Ideoq. etiam Pythiam hæc sacramenta Lacedæmonius exprobrasse, quod diceret melius utiliusq. fore, citra jurejurandum promissa implere. Hæc Plutarchus. Unde apparet non quovis in loco, nec temere, levitè de causâ esse jurandum. Hinc quidam etiam negarunt sub tecto per Diūm Fidium dejerare oportere. Diū Fidii tectum erat perforatum, ut videatur diūm, id est, cælum, inquit Varro libro quarto de lingua Latina. Hæc de loco.

Postremo considerandum hæc est, jurisjurandi conservatio quam religiosa olim apud Ethnicos fuerit: e contra ejus violatio quantum opere multata. Legimus apud Homerum, Iovem, juramentum, cuius etsi eum prænituit, tamen sibi conservandum putasse, maximo licet dolore affecto. Ejus verba hæc sunt: — Ζεύς δ' ἐπὶ δολοπέσσω ἑὸν ὄνειρον, ἄλλ' ὄμοσεν μέγαν ὄρκον, ἐπεὶ τὰ ἢ πολλὸν δαδῆν.

— Iupiter autem neviquam astutiam intellexit:

Sed juravit magnum juramentum. Postea verò multum læsus est.

Vbi adhuc nobis observandum est, quam religiose & rigide nobis juramenta præstanda sint: quanquam non sine distinctione.

Ejusdem jurisjurandi conservandi causâ Marcus Atilius Regulus ad cruciatum reverterus est, inquit Cicero lib. 3. Officiorum. Unde colligit, jus bellicum fidemq. jurisjurandi sæpe etiam hosti esse servandam. Et certe, nullum inquit idem, vinculum ad astringendam fidem jurejurando Majores arctius esse voluerunt. Id indicant leges duodecim Tabularum: indicant sacra indicant fœdera, quibus etiam cum hoste de vincitur fides: indicant notationes animadversionesque Censorum, qui nulla de re diligentius, quam de jurejurando judicabant. In hanc sententiam vide ibidem plura. Sic Agellius libro septimo, capite decimo octavo: Jusjurandum, inquit apud Romanos in violatè sanctèq. habitum servatum est. Id & moribus legibusq. multis ostenditur. Explicavit idem Dionysius quoq. qui libro secundo Regi Numa institutum illud assignat. Polybius libro sexto commemorat, tantum apud Romanos jurisjurandi religionem valuisse, ut eâ laude facile gentibus omnibus antecellerent. Nam si Græco homini, inquit, qui magistratum gerent, talentum unum committatur, etiam si decem scribendo absint, signaq. totidem, atque etiam duplo plures testes extant, fidem tamen plerunq. violant. Apud Romanos autem, qui, quum Republicam gerunt, majorem multo pecuniam tractant, solâ jurisjurandi sui religione in officio suo continentur, &c. Ad hanc porro legem illud Caji pertinet: Maximum remedium expediendarum licium esse jurisjurandi religionem; de qua observata, custoditaq. apud Romanos, & de decem captivis, quos Annibal Romanis de jure ab eis accepto, legavit, legat, qui vult, Gellium libro septimo, capite decimo octavo. Consentaneè his Chrysostomus dixit: πῶς τις ἀπὸ λογίας πέρας εἰς βεβαιώσιν ὀρκῶν, Jusjurandum omnis controverſie finis est ad confirmationem. Et Gregorius Nyssenus: Ὁρκῶν ἐστὶ λόγος, πρὸς ἀμείνω δὲ εἰαυτῶν τὴν ἀλήθειαν, Juramentum est oratio, confirmans per se veritatem. Et Philo: Ὁρκῶν ἐστὶ μέρτις αὐτῶν, ὅτι ἀσφάλεια ἀμφοτέρων βουούμεν, Jusjurandum est testificatio Dei de re controversa.

Ex istis autem constat, Ethnicos vel naturâ duce & magistrâ jusjurandum, ceu rem sanctam, plurimi semper fecisse. Idem quoq. gravi retroq. supplicio affecterunt omnes eos, qui hanc

violatōnis iusjurandi obnoxiosissimâ pœna.

jurisjurandi religionem violassent. Hinc Pontifex Maximus apud Romanos (Maximus, te- ste Festo, dictus, quod iudex atque arbiter habebatur, rerum divinarum humanarumq; si ve, ut alibi ait, quod maximus rerum, quae ad sacra religionesq; pertinent, iudex sit, vindexq; contuma- ciae privatorum, magistratumq;) controversias de perjurio, quo pietas adversus Deos immorta- les violatur, disceptare & dijudicare solitus fuerat. Quo alludit apud Plautum in Rudente La- brax leno:

Libet jurare, tu u' meo Pontifex perjurio es?

Hoc est, Tuane, tanquam Pontificis Maximi, de meo perjurio arbitrandi, & iudicandi pote- stas? Tunc meo perjurio praesse, aut iudex sedere postulas, tanquam Pontifex? Adde his, quae Xenophon scribit in istam sententiam secundo de expeditione Cyri: *ἠρώτων μὲν γὰρ καὶ μέγιστοι θεῶν ὄρκοι καλύπτειν ἡμᾶς πολέμους ἐστὶν ἀλλήλοις, ὅς τις ἢ τέτων σωλοῖδεν ἑαυτῶν παρημαλι- κῶς, τῶν δ' ἐποτ' ἂν ἐγὼ ἐυδαμονόισαμι. τὸν γὰρ θεῶν πόλεμον, ἐκ οἷδα ἔτι ἀπὸ ποίης ἂν τάχως φεύρον τις ἀπὸ φεύροι, ἔτε εἰς ὁποῖον ἂν σιότῃ ἀποδύη, ἔτε ὁπως ἂν εἰς ὄχυνον χωλεῖν ἀπο- σαίν. πάντη γὰρ πάντα τοῖς θεοῖς ὑποχα, καὶ πάντη πάντων ἴσον οἱ θεοὶ κρατῶσιν.* id est:

Hoc primum & praecipuum est, quod Deorum sacramenta nos hostes in vicem esse prohibent. Ea vero si quis neglecta sibi conscius est, illum ego nequaquam beatum existimaverim. Divi- nitus enim illatum bellum, haud scio qua quis aut celeritate effugere possit, aut quibus in tenebris latere, aut in quo munimento arcere. Etenim omnia Deis ubiq; sunt obnoxia, & aequali potentia reguntur ab ipsis omnia ubiq; gentium. Haec Xenophon: quibus subungi etiam haec possunt quae Nicolaus Leonicus Thomaeus scribit, non tam de admirabili more jurandi apud Palisco- rum fontem in Sicilia, quam de horrenda poena eorum, qui dolo malo pejerassent. Ejus verba haec sunt: jusjurandum autem tota insula & finitimis etiam Italia populis percelebre & horren- dum eo loci fuisse perhibetur, cujus talis religionis fuerat modus. Iuraturi illuc accedentes, quaecumq; affirmare voluissent, tabellis ante conscripta, domo secum afferebant, has postea obsignatas in fontem dejiciebant: quae si vera reataq; fuissent, illa, quae juratus affirmasset is, super aquas fa- cile fluitare, & ferri videbantur. Sin vero secus esset, & dolo malo pejerans quispiam illas scri- ptitasset, statim mergebantur & ima petebant, homoq; ille subitis correptus ignibus exuri illico, & in cineres verti cernebatur. Quamobrem sacerdotes ii, quibus sacri fontis erat cura, non prius aliquem ad id jusjurandum admittere dicebantur, quam is sponsores praestitisset aliquos, qui ex- purgationis impensas, si quid sibi durius incidisset, pro se statim representare tenerentur. Haec tenus Leonicus.

Xenophon de poena perjurii.

Nicolaus Leo- nicus.

Herodotus.

Postremo, ut hunc totum locum de juramento concludam, addere libet, memorabilem histori- am, ceu congruentissimam huic loco, quae apud Herodotum exstat libro primo Hist. λέγεται (in- quit ille) ἐν τενέδῳ παρεπιδημίαν ποιῶσάμην Ἀρχέτιμον δὲ Ερυθραῖος τῆς Ἰόνων πόλεως ἐπὶ ξένῳ θεῶν Κυδίῳ, χρυσὸν ἢ ἡλυσμῶν ἐκ ὀλίγου ἐμπολῶν ἔχοντα. Ταύτην ἢ παρὰ θεῶν Κυ- δίῳ ἔπαις ἔχοντα, αἰς ἐλπίδι ἂν βίαιον δὲ ἀνδρὸς πάθου, δοκέοντός γε δὴ, ὡς τὰ πρὸς ἑαυτὸν ἀρ- πίας ἐν φιλίῃ συγκακρήσασθαι. ἔνθα Κυδίῳ κακῶ βουλήν ἐς φρένας ἔμβαλ. σιλίκα κερδίη. ἀπαι- τῶ μὲν γὰρ τὸν δούθεντα χρυσὸν ἐν παρὰ θεῶν, σιληρῶ ἀρνησιν ἐποιήσασθαι τῆς ἢ εἰς ἀμφιβο- λίῳ πτόντων, τὰ δὲ ἐδὲξεν ὄρκα κυρώσασθαι. Κυδίῳ μὲν ἔν ἐς ξίτην ἡμέρῳ βουλόμην & κυ- ρῶσθαι πῆσιν τοῖς θεοῖς ἐπιφροθεῖσαν, ἀπὸ λῶν εἰς οἶκον. μηχανῶν τοιῶν δὲ ἐστὶ. Νάρθηκα γὰρ κοιλίῳ αἰ, παντὸς χρυσὸν ὄρκα εἰς ἂν τὸν ἤρεισε. πρὸς ἢ χρὸς ἀντίληψιν, εἰλικα μήνης ἐδέσ- μῶν ἐπὶ τὸν δέν, ὡς ἂν κέρπιοι τὴν κατεσκόδασμῶν πρὸς φασίν. ἐπὶ δὲ ἂν ἢ ἢ τὴν γὰρ μὲν παρῶ ἡμέρῳ, νωθεῶν πορείης ἐκλυσιν ποιῶμην, δῆσει ἢ τὸν νάρθηκα νοσδίτην ἐπιφροθεῖν σώματι κατὰ σῶμα ἢ ἐναντίον τῆς νεῶν, ὅν παρ' ἐμῶν σιμῶσασθαι ποιήσασθαι, δίδωσι Κυδίῳ Ἀρχέτιμον νάρ- θηκα, τὸν ἐν τὸς ἀδικίῳ πᾶσαν κέρσοντα, μέγχι πὲρ τελευτήσῃ τὸν τεταγμῶν ὄρκα. Ἀνατεί- νας ἢ τῆς ἑῶν χρῶν φορῶν ἐπιπαι, ὡς λάβοι μὲν παρ' Ἀρχέτιμου παρὰ θήκην, ἀποδοῖν ἢ ταύτην ὁσπερ ἴω ἐκ τέχνης πεπλάσμῶν ψεύδου, Βαριῶν θεῶν ἐπὶ τοῖς λελεγεμῶν Ἀρχέτιμου, ῥήσας πρὸς ἐδῶν νάρθηκα πληγῆ βαρεῖν. τῆς ἢ ἀραχθῆναι ἐκ τὸς ἐρῶ παρὰ θήκην ὄγκου, Ἀρχέτι- μου μὲν οὐκ ἐκ θεῶν φρονοῖς τοιῶσδε ἐτύχε, Κυδίῳ ἢ λέγει κακῶ βίῳ κατὰ σφοδρῶν γυῖ- οντα. εἰς ἂν εἰ βλεπόντας μὴ κατὰ φρονησιν ποιήσασθαι πρὸς πῆσιν ὄρκα νεόντας ἀθρόπουν, οἷς ἐπισφραγῆς ὅτι ἢ παντοῖα τύχη φορῆ πένιμου & αἰώρεμῶν. id est:

Fertur

Fertur Archetimum ex Erythraea Ionica civitate in Tenedum venisse, & apud Cydium ho- spitem suum auri magnam vim deposuisse, nihil de homine sinistri aut violenti suspicatum, ut qui cum recens amicitiam iniisset. Tum Cydiae malum consilium avaritia suggestit. Cum enim au- rum apud se depositum ab ipso reposceretur, contumaciter negavit. Et cum inter se contenderent, tandem visum est, ut totum negotium ad jusjurandum referretur. Cydian igitur cum tertio posthaec die fidem suam seu Deis commissam jurejurando confirmaturus esset, re versus domum excogitavit dolum hujusmodi. Omne simul aurum in excavatam ferulam inclusit, & qua parte ferulam manus amplectitur, fasciam circumvolvit undequaque, ut dolus celaretur. Postquam vero praescriptus dies advenit, Cydian languidum gradu causa morbi fingens, fulciendo ferula corpus, accessit: et stans ante templum, quod juramentum sui conscius esse volebat, ferulam, in qua omnis eius iniquitas latebat, Archetimo tenendam porrigit, donec absolverit juramentum: deinde manibus elevatis di- xit, accepisse quidem se depositum ab Archetimo, sed id restituisse: quod mendacium erat arte con- fictum. His dictis graviter indignatus Archetimus, actu vehementi ferulam in pavementum pro- jecit: qua dirupta omnis auri moles effluxit. Hac quidem divinitus providentia adjutus est Ar- chetimus. Cydian autem malum vitae exitum habuisse dicitur. Haec ergo respiciens, quilibet sibi ca veat ne sacramenta contempserit: utramvis enim in partem res incerta feratur, non sine peri- culo sunt. Haec tenus Herodotus.

Atque haec quidem de precibus atque votis, quorum apud Homerum & Apollonium, in utri- usq; sacrificii descriptione fit mentio: & simul de juramentis, quae precum quaedam sunt species, in sacrificiis, praesertim foederalibus, saepe adhiberi solitis, sint dicta.

NUNC ad alia, quae ab utroque Poeta hic ordine recensentur, quaeq; actus sacrificialis fue- runt quasi *ἑσθρομα*, accedamus: Inter haec tertium est mola, si ve frugum salisatū inspersio, quae uno nomine Immolatio proprie a Veteribus fuit appellata, in omnibusq; fere sacrificiis usurpata.

APUD Homerum Aretus una quidem manu aquam manualem, ut eam Tertullianus ap- pellat, attulisse dicitur: *ἑτέρη δ' ἔχον ἑλάτ.* *Ἐν κενῶ, &c.* — altera gestabat molas *Ἰν κανίστρο, &c.*

Οὐλαί, inquit Eustathius Odyss. Γ. (ubi sermo de bove mactando & immolando) sunt κελθαί μετα ἀλῶν μεμυγμῶν, ὡς ἐπὶ χεῖν τοῖς ἱεροεργαμοῖς ζωῖς πρὸς τὰ θύεσθαι: in quam senten- tiam etiam Suidas, ὀλαί κ' ἑλάτ αι μεθ' ἀλῶν μεμυγμῶν αι κελθαί, κ' τοῖς θύμασιν ἐπιβαλλόμενα. Et paullo post: Nestor dicitur initium fecisse manus abluendi & molam inspergendis

— καὶ ἐλοχύτας πρὸς βάλαντος, — & molas porrexerunt, scilicet in victimam.

Sic Il. α. *Χερσίψαν τ' δ' ἐπέλα καὶ ἐλοχύτας ἀνάγοντο.* Et postea: *καὶ ἐλοχύτας πρὸς βάλαντος,*

Id est, interprete Eustathio, *πρὸς δύντος, πρὸς ἑρσίψαν.* Erant autem ἐλοχύται, ut inquit idem Eustathius, τὰ πρὸς θύματα. Nam ἐλοχύτας usurpabant ante sacrificium & ut Poeta inquit, πρὸς βάλαντος. Quod si manifestius est loquendum, ἐλοχύται, si ve ἐλόχυτα erant ἐλάτ, (ὀλαί, si ve ὀλαί etiam legit Hesychius) id est, κελθαί μετὰ ἀλῶν (ita ille quoque οὐλαί interpretatur) οὐλοχύται, inquit, εἰσὶν ἐν οἷς τὰς ὀλας (αἰ εἰσὶ κελθαί τῶν ἱερείων) κατέχεον, id est, hordea cum salibus, quae artis ante sacrificium ἱεροεργίας, infundebant. Dion vocat τὸ μίγμα τὸ ἐν κελ- θῆς καὶ ἀλῶν, mixtionem si ve compositum ex hordeo & salibus. Hinc qui ejusmodi primitias col- ligebant, κελθόλογοι sunt dicti, teste Plutarcho initio quest. Graec. οἱ ἐπὶ θυσιῶν ἀρχόντες κ' νο- μιζόμενοι τὰς ἀπαρχάς: quoniam olim plerumq; omnes Graecorum πρὸς τὰς θυσίας ἐχρῶντο τὰς κελθαῖς ἀπαρχομῶν τῶν πολιτῶν. Hujusce autem moris Eustathius aliquot causas enumerat. Velenim id faciebant πολυτέλειαν κερτῶν οἰωνοζώων, id est, abundantiam fructuum abo- minandi gratia, quorum ceu primitiae quaedam hordea illa afferebantur. Hinc Calius lib. 12. cap. 1. ait, fuisse augurium futurae frugum fertilitatis. Vel id faciebant suae erga Deum gratitudinis te- stificandae gratia, a quo hoc vitae subsidium acceperant. Nam quoniam glandium victu asperiore liberati, ad meliorem mitioremq; victum traducti fuerant: atq; idcirco hordea projiciebant, ceu semen mansuetum, quae primo hominibus ut antiquis est sermo, glandium esu liberatis subsidio fuerunt.

R

Mole salse ins- persio: ter- tium: membrū τῶν πρὸς θύ- ματων. Exemplum ins- persionis hu- jus in Nestoris sacrificiis

Hordea Græcis cur dicta κελθαί.

Atque hanc ipsam ob causam hordea Græcis κελθαί sunt dicta: propterea quod ipsi inuentis διεκείδησαν τῶν ἀλόγων ζώων ἀθεσποί, id est, homines a brutis animalibus fuerunt distincti & sequestrati. Hinc etiam κελθαί dicitur quasi κελθῆς βῶν. Appellat autem βῶνο: etiam hodie Peloponnesii τὸν τῆ πύργος τόπον, id est, locum ignis, quem παρυσίαν proprie appellamus. Inde apud Comicum κελθῶντοί dicti sunt panes cæli in cribanō; quem etiā Clibanum appellant per λ. ut κελθαργία, κελθαργία. Ad gratam igitur memoriam antiqui victus hordea projiciebantur. Hæc olim, nondum molendi usu comperio, integra fuerunt deponata: unde ἐλαί dicta assumptā litterā υ, quasi ὄλαι, id est, totæ, siue integræ. Suidas similiter testatur ἐλαί vocari hordeum, eo quod olim integrum comederetur ante repertum molarum usum: in ejusq; memoriam τὰς ἐπιθούσας τὰς ἀπονηλῆς solitos fuisse κελθῆς ὄλας χεῖν. Quando autem deerant hordea pro illis quercus folia projiciebantur: quo & ipso veteris diæta atque τῆς ἐκ τῶν ἀρκεσίων παλαιῶν τροφῆς, id est, antiqui cibi glandibus memoriam replicabant. Sic in Odysse. Ulysses socii destituti κελθῶντοί, id est, hordeo albo, decerpis teneris quercuum foliis supplicabant. Idem cum deesset illis vinum ad libationem aquam libabant: qua ratione & libamenta & mola salsa illis erant ἀπονηλῆς, id est, paratæ facilia. Atq; hæc fuerunt causæ hordei. Megaris verò, dum ad Tereii sepulchrum sacrum fiebat, pro hordeo calculis utebantur: unde Pausanias Att. θύουσι, inquit, παῖδες ἠεροῖσιν ἐν τῇ θυσίᾳ αἰτὶ ἐλαῶν χεῖντοί.

Hordeis cur sales mixti.

Porro sales hordeis miscebant non modo propter naturalem fertilitatem & repetitam in alimonis gratiam, verum etiam quia sales amicitie sunt symbolum, quam etiam ob causam hosti-tibus ante omnes alios cibos apponi consueverunt: vel ὅτι τὸ τῆς φιλικῆς νόσιστος καὶ παρρησιον, id est, ob amicitie redintegrationem & firmitatem. Sal enim multis corporibus firmitatis atque durationis causa existit: vel etiam ut esset symbolum τῆς κατὰ φιλικῶν ἐνώσεως, id est, unitatis, quæ est in amicitia. Nam ut sal ex multis aquis liquidis atque fusilibus in unum solidum corpus coalescit & concresecit: sic etiam qui ex diversis & longè a se invicem distans locis conveniunt in unum, & loco & amico habitu coalescunt: ὡς καὶ ἐλαί ὅτι ὑδατίων πολλῶν ὄντων καὶ χυτῶν παρῆς, ἢ πειρεῖον γέρονε σώμα: οὕτω καὶ οἱ σιωπηλὸντες εἰς ἑνὴν ἐκ διασπῶντων εἰς αὐτὰ τετόπω καὶ τῇ φιλικῇ διαθέσει σωθήσονται. Sciendum autem est, quod cum Poeta οὐλοχύτας dicat, quidam posteriorum, inter quos est Dion Romanus, non compositæ οὐλοχύτας, sed simpliciter οὐλαί appellant.

Licet etiam, ut idem Eustathius addit, alio modo brevissime simul & de mola salsa, & vini libatione sic differere. Cum duplex sit noster victus necessarius, nimirum & siccus, qui constat ex seminibus atq; aliis fructibus et humidus, qui consistit primò quidem in aqua, secundario autem in vino, primitias itaq; τῆς ὄλης ζωογόνου τροφῆς, id est, totius victus vivifici veteres illi & molas salsas in sacrificiis projiciebant, seu ex sicco, atq; etiam libationes, quæ modò in hoc, modò in illo humido fiebant pro temporum ratione.

Post molas autè salsas secuta sunt sacrificia, & quæ in illis fiebat κρεοφαγία, id est, carniū manducatio. Idcirco post victus necessarii inventionem consecuta est ἡ τῆς κρεοφαγίας πολυτέλεια, carniū magnifici sumptuosiq; apparatus atq; delicia fuerunt excogitata.

Sciendum quoq; est nonnullos alia ratione οὐλοχύτας interpretari non θύματα, ἢ θεοθύματα, ἢ θεοβόλας τῶν θυμάτων, hoc est, inter ea quæ ante sacrificium fieri consueverunt recensere, qualia etiam fuerunt evaporatio thuris, & id generis primitiæ quæcumq; ut siligo, vel etiam placentula, & similia: sed ipsa canistra, siue vasa, per quæ hordea funduntur: cuiusmodi vas οὐλοχόιον, siue οὐλοχοεῖον, alio nomine dicitur, hoc est, ἀργεῖον, εἰς ὃ αἰ οὐλαί ἐμβάλλον) ὀρός ἀπαρχῆς τῶν θεῶν, Vasculum in quod molas sacrificaturi conjiciebant.

Apollonius de mola salsa.

Apud Apollonium similiter hujusce ceremoniæ expressa his verbis fit mentio: Primum: — οἱ δ' ἀρ' ἐπέλα χερσὶ δάτ' οὐλοχύτας τὰ παρῆχεν, id est, — Illi verò postea

Et aquam manualet & molam salsam præbebant, Socii nimirum, qui & aquam manualet ad lavandas manus, & salsas illas fruges adferebāt in canistris. Scholiastes in hæc verba sic commentatur: οὐλοχύτας alii interpretantur τὰ κανά, ἐπὶ δὲ

ἐπὶ δὲ ἀντὶ φέρε) τὰ ὀρός θυσίαν, id est, calathos, siue canistra (per metonymiam) quibus portabantur ea, quæ ad sacrificium erant necessaria. Alii interpretantur τὰς κελθῆς, ἐπειδὴ ἐλαί ἐπέβαλλον τῆς βωμοῖς, id est, hordea; quoniam hordea inspergebant Altaribus. Et paullo post:

— ἢ καὶ αὐτὸν ἐυχωλῆν θεοχύτας βδάε. Dixit (precatu est) & simul cum precibus sparsit θεοχύτας.

Per θεοχύτας intelligit Scholiastes τὰς κελθῆς, id est, hordea, vel, ut addit idem interpres, τὸ ὕδωρ, εἰς ὃ θύουσιν ἐμβάλλειν εἰς τὸ ἐς τῆς ἱερείου ὄντι τὰ ἐπιπνέειν τὸ ἱερεῖον, id est, aquam, quam hostiæ auribus infundere consueverant, ejus nimirum recreandæ, reficiendæq; gratia, ut ea facilius deinde cadi posset. Hesychius θεοχύτας exponit ὄλας καὶ ἀπαρχῆς. Ergo & ὄλαι & ἐλαί, & ὄλαι: item ἐλοχύ) & θεοχύ) illæ mola salsa Græcis dicuntur. Inde natum ἐλαί ἀποβόλα-λεθῶν & ἐπιβάλλειν apud Homerum & Athenæum, quod Suidas exponit κελθῆς ἐπιχέειν τοῖς θυμῶσι, id est, ut Virgilius & Horatius interpretantur, Spargere molam victimis: & Cicero, Inspergere molam, eo loco de Divinatione: Cor est in extis, jam abscedet, simul ac molam & victi-mam insperferis. Item ἐλοθῆσιν immolare, mola inspersa sacrificare.

Athenæus scribit lib. 7. Bæotios, teste Agartarchide, anguillas Copaidas (a Copaide lacu dictas) Athenæus. inusitata magnitudinis hostiarum more coronatas, molaq; etiam salsa conspersas cum precibus Diis immolare: ac cum peregrinus quispiam inusitato inopinatoq; hoc sacri genere obstupescens, cur id fieret, sciscitaretur, Bæotios nihil aliud respondere potuisse, quam servanda esse Majorum instituta: nec se decere, patriæ consuetudinis ratione aliis reddere. Ibidem scribit: Piscatores, quo tempore thynnos piscantur, post felicem retium jactum, sacrum Neptuno facere, eiq; thynnium captum immolare, quod sacrificium inde Thynnæum vocent, & Phaselitas salsamentis quottannis Cylabra, quem tanquam Heroa venerantur, rem divinam facere. Hæc Athenæus.

Theocritus quoq; hujus ceremoniæ, usitata apud Græcos, expressè meminit his verbis: Theocritus. Αλφίτα τὸ ὀρώτων πνεῖ τὰ χεῖ, ἀλλ' ἐπιπῶσι θεῖσιν ἀειλαία, id est, Mola quidem primum igne frigitur in suffitum, sed insperge O Thestyli misera, &c.

Αλφίτων definiunt farinam hordeaceam ἐκ τῶν κελθῶν, ut ἀλφῶν ἐκ τῶν πυρῶν farinam triticeam: tamen eo distinguitur, quod ἀλφίτων torreatur: ὠμῆλυσις δὲ, quod ex crudo hordeo fiat. Mola enim preparata a farre tosto, sale & ture imponebatur capiti victimæ, quæ tum maeta, id est, magis aucta credebatur & immolata, (Græci pro his dicunt, τὸ ἱερεῖον, σφάγισον, θυμῶν ἐπιπῶν, καὶ αὐτὸ δειν) deinde vinum vel mustum eidem affundebatur, prius ab auspice degustatum, & a circumstantibus leviter delibatum, qui ritus dicebatur Libatio.

Ut autem apud Græcos, sic etiam apud Romanos hujusmodi hordei atque salis inspersio in sacrificiis fuit usitata. Appellata verò hæc hordei atque mixtio Latine mola salsa. Plinius inspersio usitata libro trigesimo primo, capite septimo: Maxime tamen, inquit, in sacris intelligitur salis aucto-ritas, quando nulla conficiuntur sine mola salsa. Idem: Nec minus propitii erant mola salsa supplicanti-bus: Idem: Numa Pompilius Deos fruge colit & mola salsa supplicari instituit. Hæc mola ex farre, sale & aqua fuit composita: sine qua mola nullum sacrificium ratum fieri existimant. Atque id far nisi tostum esset, ad rem divinam non esse purum statuit. Is & Fornacalia & religiosas ferias, quibus far in fornacibus torrebat, instituit. Meminit hujus mola quoq; Festus: Mola, inquit, siue mola salsa vocatur etiam far tostum & sale sparsum, quod eo Festus. molito hostiæ aspergantur. Idem: Immolare est mola, id est, farre molito & sale hostiam perspersam consecrare. Hinc Virgilius:

Sparge molam, & fragiles incende bitumine lauros. Et quarto Æneidos: Ipsa molâ manibusq; pris, altaria juxta Vnum exuta pedem vinculis, in veste recincta Testatur, &c. Iamq; dies infanda aderat, mihi sacra parari, Et salsa fruges, & circum tempora vitæ.

Servius. Hic Servius: Salsæ fruges, id est, sal & far, quod dicitur mola salsa, qua & frons victimæ, & foci aspergebantur & cultri. Fit autem de horna fruge & horna sale, hoc est, fruge & sale huius anni. Unde Horatius tertio Carminum:

Si thure placatis, & horna fruge Lares.

Idem Servius illud Eclog. octava:

Sparge molam, id est, far & salem interpretatur.

Horatius. Horatius quoque expressit huius molæ meminit secundo Sermonum, Satyra tertia:

Tu quum pro vitulâ statuis dulcem Aulide natum,
Ante aras, spargisq; molâ caput improbe, salsâ.

Martialis. Et Martialis:

Consumpsi salsasq; molas & thuris acer vos.

Plautus. Item Plautus in Amphitruo:

— postquam experrecta es prodigiali Iovi,
Aut mola salsa, aut thure comprecata oportuit.

Prodigiali, id est, prodigiorum depulsori, qui prodigia amolitur, *δακτορ ἀπο τρεῖς ἰσ.* Mola salsa, id est, farre tosto, qui sale sit conspersus. Comprecari porro Iovi idem, quod a Iove, aut Iovem.

Ovidius. Eiusdem meminit & Ovidius:

Imponit libum mistaq; farra sale.

Et alibi:

Triticæos fœtus passurâq; farra bis igni.

Nam & torrebatur prius igni ex Numæ instituto ad rem divinam: & postea rursus, quando in sacrificio adhibebatur. Nec solum far, quod adolebatur in sacris, bis ignem patiebatur, sed & quo Majores utebantur in cibo, cum vel panis, vel aliud cibi genus e farre, non nisi prius eo tosto conficeretur. Bis ergo torrebatur, primum cum relatum erat in horrea, deinde in sacris, si de in cibo.

Mola unde dicta. Obiter hic notandum, molam a molendo dici. Hinc hordei grana fracta & confusa mola dicta, & *μολαδίοι*, & *ιμολαίοι* *δοι*, Dii molares, molarum præsidēs: de quarum usu & antiquo

Servius de antiquo more molendi. molendi more sic Servius in illa verba Virgilii:

— Frugesq; receptas

Et torrere parant flammis & frangere ferro:

Et ista:

Nunc torrete igni fruges, & frangite saxo.

Nam & hodie, inquit, sicari ante fruges, & sic frangi videmus. Et quia apud Majores nostros molarum non erat usus, frumenta torrebant & ea in pilas missa pinsabant: & hoc erat genus molendi. Inde & pinsores dicti sunt, qui nunc pistores vocantur.

Mola usus in sacris. Ceterum illo farre Deos sibi conciliare consueverunt Veteres, eo quod, ut inquit Nonnius, epulis & immolationibus sacrum putabatur, ut Adorare verbum dictum putetur a farre, quod Adoreum Antiquos appellasse dictum supra, qui libis sæpe adoreis sacra Diis exhibebant. Hinc

Ovidius Fastorum primo:

Ante Deos homini quod conciliare valeret

Far erat & puri lucida mica salis.

Sed de farre, confarreatione, adorandi verbo, adora, edor, & similibus dictum est supra: ad que Lectorem remitto.

Divinatio per molam salsam. Hic postremo non est silentio præmittenda, *οὐλογοῦτομαντεία, κειδομαντεία* & *ἀλογομαντεία*, hoc est, divinatio, que per hanc molam salsam, ejusque materiam, hoc est, hordeum, far atque farinam, qua victimæ conspergebantur, fieri fuit solita. Nam hac ipsa in

sacrificiis

sacrificiis suis curiosè scrutari, expendere, atque inde futurarum rerum scientiam captare consueverunt.

Porro cum immolatione, hoc est, molæ salsæ asperzione super hostiam, de qua modo dictum est, conjuncta fuit quadam libatio, hoc est, vini super eandem hostiam effusio, cujus etsi neque Homerus, neque Apollonius hoc in loco meminere, tamen eam alii ex auctoribus colligere libatio quædam vini.

Quattuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, fronti que invergit vina sacerdos.

Et quarto Aeneidos:

Ipsa tenens dextrâ pateram pulcherrima Dido
Candentis vacca media inter cornua fundit.

Ibi Servius: Non est sacrificium, inquit, sed hostiæ exploratio.

Media inter cornua fundit. Fundere, ait idem, est supina manu libare, quod fit in sacris supernis. Vergere autem est, conversa in sinistram partem manu, ita fundere, ut patera convertatur, quod in inferis fit. Hinc apud Plautum in Curculione Læna anus ebriosa:

— ipsum expeto (inquit)

Tangere, invergere in me liquores tuos
Sino ductim.

Et Lucretius libro quinto:

Illi imprudentes ipsi sibi sæpe venentum
Vergebant: nunc dant alius solertiis ipsi.

Porro ista pertinent, inquit Servius, in locum illum Virgilii, ad victimarum explorationem, (cerimonie huius finem) ut si non stupuerint, aptæ probentur. Hoc autem vinum depromebatur ex certo vase, quod Præfericulum fuit appellatum. Erat autem Præfericulum, inquit Festus, vas æneum sine ansa patens summum, velut pelvis, quo ad sacrificia utebantur. Ejus effigiem videre licet apud Guilielmum du Choul in libro de antiqua religione Romanorum. Ei tamen Festi descriptio huius vasis non videtur respondere.

Porro antequam vinum illud fronti hostiæ invergeret, si ve media inter ejus cornua fundere sacerdos, illud simpulo, si ve simpulvio ligneo vel fictili admodum parvo, quod inter sacra vasa cyatho non erat ab simile, & ipse leviter delibabat, & astantibus gustandum deferebat, ut pariter libarent. Vocabatur hic ritus Libatio, de qua infra pluribus. Simpulum, inquit Festus, vas erat parvum, non dissimile cyatho, quo vinum in sacrificio libabatur: unde & mulieres rebus divinis dedita Simpulatrice fuerunt dicta. Vasis huius quoque formam atque figuram vide apud Guilielmum du Choul, ex antiquis monumentis erutam.

Etsi verò Servius, optimus Virgilii antiquitatumque interpret, hanc vini super victimas effusionem vult ad earum explorationem fuisse fieri solitam: tamen aliæ quoque huius ceremonie rationes probabiles admodum videntur afferri posse, ac eadem ferè quas Eustathius de immolatione, id est, molæ super hostiam asperzione, adfert. Nam quemadmodum illa ceremoniâ usi fuerunt sue erga Deos suos *εὐχαριστία* testificandæ atque probandæ gratiæ, quorum dono atque munere glandium esum bellinum, qui ipsis cum pecoribus fuerat communis, durum & asperum, cum hordei aliarumque frugum mitiore longè sua vioreque esu commutassent: sic verisimile est, ipsos hac similiter vini super hostiam effusione gratos sese Diis suis probare voluisse, quorum benignitate atque beneficio pro Achelojis poculis, id est, aquæ potu antiquo, nunc vini liberaliore longè salubrioreq; potu uterentur.

Deinde ut sales illi, Eustathio teste, hostiæ aspersi, ex multis liquidis compacti unumque corpus facti, amicitia fuerunt symbolum: sic vinum quoque ex multis collectum acinis atque granis idem citiæ significare potuit.

Quid si, ut hoc quoque addam, hac vini super frontem atque media inter cornua hostiæ si ve bestia stia effusione significare voluissent, homines vini abusu, hoc est, immodico immoderatoq; potu bestiarum cornigerarum ac cornupetarum fieri similes, & effrontes, hoc est, audaces, impudentes, inverecundos, temerarios, feroces & efferos?

Hostie mactari quomodo dicte

Postremo hic obseruandum, hac ipsa cum immolatione, hoc est, mola frugumq; farsarum a-
spersione, tum libatione, id est, vini effusione super hostias siue victimas, ipsas dici fuisse solitas
mactari, hoc est, augeri atque cumulari: qua tamen voce etiam ad hostiarum eadem atque ju-
gulationem significandam usi fuerunt, de quo postea. Mactus, inquit Festus, dicitur magis au-
ctus. Et Seruius in illa Virgilio:

—mactant lectas de more bidentes:

Verbum sacrorum ἐϋφημισμῶν dictum, ut Adorare, Nam mactare est magis augere. Addit in
vocem Lectas: Non vacat lectio. Nam moris fuerat, ut ad sacrificia eligerentur oves, quibus
nihil deesset, ut in sexto Aeneidos:

Nunc grege de intacto septem mactare iuuenas.

Bidentes autem dicte sunt, quasi biennes, quia neque minores aut maiores licebat hostias dare.
Sunt autem in ovibus duo eminentiores dentes inter octo, qui non nisi circa biennes apparent:
nec in omnibus, sed in his, quae sacrificiis sunt aptae, inveniuntur. Haec Seruii superioribus illis
de hostiarum delectu addi possunt.

Idem in illa Virgilio libro nono Aeneidos:

Macte nova virtute puer: sic itur ad astra,

Macte, inquit, quasi magis aucte: affectata gloria est sermo, et tractus a sacris. Quoties enim
aut thus, aut vinum super victimam fundebatur, dicebant: Mactus est taurus vino vel thure,
hoc est, cumulara est hostia et magis aucta.

Atque haec quidem de immolatione, id est, mola siue frugum farsarum in hostiam aspersione,
et de Libatione, id est, vini in eandem effusione, prius leuiter a sacerdote et astantibus degusta-
ti, sunt dicta.

SEQUITUR nunc alia cerimonia, ante hostie mactationem usurpari solita, cuius lucen-
tenta in hoc Nestoris sacrificio, et in aliis sacrificiis apud Homerum sit mentio. Ea autem fuit
pilorum ex hostie capite evulsio, et in ignem coniectio ac concrematio. Solebant enim Veteres
villos de fronte victimae evellere, quos postea cum molarum parte in ignem super aram tum ac-
censum coniciebant: et illa vocabantur prima libamina, siue ἀπαρχαί. De hac igitur ceri-
monia sic Homerus in hoc Nestoris sacrificio:

Εὐχετ' ἀπαρχόμενος, κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλον:

Supplicavit initia faciens, ex capite pilos in ignem coniciens.

Et Virgilius Aeneidos sexto in genere de omnibus sacrificiis:

Et summas carpens media inter cornua setas

Ignibus imponit sacris libamina prima:

Huius quidem moris Eustathius rationem hanc reddit: ἄρχος ἢ ἀπαρχή τις, ἢ κεφαλῆς, ἢ
δύμο, καὶ κεφαλή καὶ ὁ πλῆθος, καὶ ἡ κωσὶς τῆς τρίχας τῆς κεφαλῆς. γινόμενος καὶ
αὐτὸς πρὸς ἀνάμνησιν τῆς παλαιᾶς ἐν τρίχων καὶ δερῶν ἐνδύσεως. Id est, Inter primitias h-
cum quoque obtinet evulsio atque combustio pilorum a capite hostiae, qua recolebatur memoria
antiqui vestitus, qui constat ex pilis atque pellibus.

Idem Ιλ. Γ. in celebri illo foedere, quod a Trojanis atque Achiuis, sacrificio adhibito, contractum
fuit, inter alia facit mentionem pilorum, quos ex capite agnorum immolatorum eruerunt; quos
postea pracones singulis Trojanorum atque Graecorum distribuerunt. Agamemnon enim suo gladio

Ἀγῶν ἐν κεφαλῶν τέρμνε τρίχας αὐτῶν, ἔπειτα

Κηρυκεὶς ἑῶν, καὶ ἀχαιῶν νεῖμον ἀείσοις.

Eustath. Agamemnon, inquit, αὐτῶν τῶν ὀρκιῶν, Id est, sua sponte, siue per
se, sacrificium illud, quod ad foedus sancendum spectabat, faciens, pilos e capitibus a-
gnorum exsectos per praconem optimatibus Trojanorum atque Graecorum distribui cu-
ravit: quo significabatur illos hoc sacrificio omnes inter se conjungi et copulari. Symbolum id e-
rat, mala in ejus caput esse redeunda omnia, qui foedus illud violasset. Et verisimile videtur, A-
gamemnonem huiusmodi verbis usum fuisse: Sic exterminentur ex hac vita, huiusce foederis qui
violatores extiterint, quemadmodum ego dissecto hostiae istius pilos.

Erat

Erat praeterea illa pilorum dissectio ἀνάμνησις τῆς παλαιωτάτης ἐνδύσεως, id est, recordatio
pristini, qui olim dicitur fuisse, vestitus. Huiusce moris meminit Homerus etiam alibi, ut Iliad. τ.

Κάπριος δὲ τῆς τρίχας ἀρξάμενος.

Et Odysseus. Απαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλον:

Initia faciens, capitis pilos in ignem coniecit.

Quem versum: Dionysius Halicarnassensis citans et inquiens, Τριχομοῦντας δὲ τῆς κεφαλῆς
τῆς τρίχας καὶ πλίντας ἐπὶ τὸ πῦρ, id est, pilos quoque de capite victimae resectos in ignem je-
cisse, sic ait:

Ἀλλ' ὅγ' ἀπαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλον,

Ardentesq; focos raptis de vertice villis

Sparsit, &c.

Huiusce igitur ceremonie, quae, ut etiam alii Ethnicorum ritus atque ceremoniae, ridicula admo-
dum et absurda videtur fuisse, eandem ferè, ut paullo antea dictum, rationem adfert Eustathius,
quam de mola illa salsa, hostias aspergi solita, attulit. Nam, ut illam ad antiqui videtur, ita hanc
ad antiqui vestitus (qui pecorum pilis villisq; constabat ἀνάμνησις, id est, recordatione fieri con-
suevisse prodidit. Et huc referenda illa Ciceronis: Quid enim, inquit, oves (quod de aliis quoq; pe-
coribus dici potest) aliud adferunt, nisi ut earum villis consectis atque contextis vestiantur?
Huiusmodi autem vestes pilosi atque villosi τρίχωνιοι a Graecis, et τρίχωνια appellantur. Hinc
etiam pilei, siue pilea, quae capillorum capitibusq; sunt integumenta, a pilis videntur denominata,
partim quia ex pilis conficiuntur, partim quia capitis pilos, uno nomine capillos dictos, tegunt.
A pilis similiter, ut hoc quoque addam, atque villis, vernaculum nostrum vilis (sine dubio est de-
rivatum, quae vox et pileum, siue vestem pilosam ac villosam, et metaphorice cum hominem ru-
sticum et agrestem, tum duram et asperam objurgationem significat.

Sed praeter illam rationem ab Eustathio allatam, alia quoque ejusdem ceremonie, ab Ethnico-
rum opinionibus ac superstitionibus non aliena adferri videntur posse causas atque rationes. Nam
primum cum et illorum sacerdotes raso plerumque, ut supra dictum, fuerint capite atque barba, et
reliquum etiam vulgus in sacris praesertim atque in funeribus capitis barbae pilos tondere, rade-
re, atque etiam evellere consueverint, quid miri est, si ex hostiarum quoque suarum capitibus pi-
los, villos atque setas evellere fuerunt soliti?

Deinde quemadmodum, ut supra fuit significatum, primos capitis barbaeque sua pilos raso siue
de tonsos Divis suis, tanquam primitias, consecrarunt; sic mirum non fuit ipsos hostiarum victima-
rumq; suarum (quas intensas esse oportebat, ut Seruius annotat in illa Virgilio Aeneidos sexto:
Intonsamq; bidentem) pilos, ἀπαρχὴν καὶ προθύματων χεῖρην, id est, primitias, seu primitiarum
causam (unde etiam Homerus, Ἀλλ' ἀπαρχόμενος ait, et ut Virgilius ea vocat Libamina prima)
Divis illis suis obtulisse ac consecrasse?

Praeterea satis superque constat, pilos atque villos, qui nihil sunt aliud, quam quaedam corporis
excrementa, res esse viles, sordidas et abjectas: Unde ipsa quoque vox Latina vilis a villis vide-
tur dicta, quasi villis nihil sit vilius: et inde etiam nata illa proverbialia dicendi forma (quibus
respondet haec nostra, *Ut vmb ein haar/ oder bärhns besser*) ad rem minimam et vi-
lissimam significandam, ut, Latina quidem: Pili facere: Ne pili quidem facere: Ne pilo quidem
minus aliquem amare. Graecè vero, τῆς ἀναμνήσεως, pilum interest, de minimo discrimine: Τρίχας
ἀξίως, pilo dignus, de homine vili: Τριχολογέειν, pilos et floccos legere, id est, de rebus vilibus et
nihil disceptare, quale est illud, De lana caprina. Haec cum ita se habeant, verisimile est, Ethni-
cos hac ceremonia significare voluisse, se quas vis res, etiam minimas, paratos esse Divis suis con-
secrare: vel etiam significare voluerunt, nos res tantum pretiosas sectari: contra autem res viles
et sordidas contemnere ac Vulcano debere eradere.

Quid si, cum et morbus quidam sit pilaris, quem τρίχων Γραeci appellant (Est mammarum
vitiium, quo mulieres corripuntur, si pilum in poculo biberint) et vermiculi quidam sint, pilos arro-

R. 4

Pilorum evul-
sio et con-
crematio quar-
tum membrum
τῆς προθύ-
ματων.
Homerus de
evulsione pi-
lorum.

Eustathius de
rationibus eius
facta haec pilos
rum evulsio.

Evulsionis pi-
lorum eadem
rationes quae
mola salsae.

Aliae rationes
cur facta illa
evulsio.
Prima.

Tertia.

Quarta.

dentes (qui $\xi\rho\theta\epsilon\omega\tau\epsilon\varsigma$, & $\xi\rho\theta\epsilon\pi\omega\tau\eta\epsilon\iota\alpha$ a Græcis appellatur, Germanicè Lif) hostiarū pilos Ethnici Diis obtulerint, ut huiusmodi pilorum vitia atq; morbos velint a se a verruncare?

Quinta. Sexta.

Ad hostiarum quinetiā patientiam forsan explorandā ista pilorum e capite e vulsio facta est. Postremo apud Ethnicos fuit quoddam Dæmonum genus tenebrosū, & $\kappa\acute{\alpha}\delta\upsilon\lambda\omicron\nu$, id est, materie affixum, ut illud describunt, quos $\delta\upsilon\omicron\kappa\epsilon\nu\tau\alpha\upsilon\omicron\varsigma$, id est, asinos centauros, & a pilis $\xi\rho\theta\epsilon\omega\tau\epsilon\varsigma$, id est, pilosos, villos os, hirsutos appellarunt, quod nimirū tali specie atq; forma illis apparebant, qui idcirco Sehirim , ab Hebræis, & Satyri, ab eadem voce fuerunt dicti. Huiusmodi igitur Dæmonum iras, atq; furorem placandi & a se a verruncandi gratia forsan istos hostiarum suarum pilos ipsis obtulerunt.

Sed de istis, ut ita loquar, tricus (quam ipsam vocem pilos, pedibus pullorum gallinaceorum involutos, propriè significantem Nonius $\delta\tau\omicron\ \xi\rho\theta\epsilon\omega\tau\epsilon\varsigma$ vult esse derivatam) satis sit dictum, quantum nimirum instituti huius nostri ratio postulat, ne diutius, quam par sit, tritari & ut Græci loquuntur, $\xi\rho\theta\omicron\lambda\omicron\gamma\epsilon\iota\nu$ videamur.

De igne in genere.

Ignis usus in sacrificiis.

NUNC quoniam ignis, in quem isti hostiarum pili fuerunt coniecti, ut eo absumerentur, facta est mentio, de ipso quoq; igne sacrificio, si ve sacrificiali, in genere videtur esse dicendum, præsertim cum is statim ab initio inferri & accendi sit solitus. Fuit autem ignis in sacrificiis maximus, ac planè necessarius usus, sine quo nullum sacrificium confici poterat. Atq; inde valde profectò est verisimile ipsam Aram, præcipuum sacrificiorum receptaculum, seu instrumentum, vel ab arrendo, quasi Ardeam, vel ab urendo, quasi Vram (unde Vstrinas animalium Arnobius per contemptum Gentiliū aras appellavit) fuisse nuncupatam. Vnde Virgilius Aeneidos duodecimo aras vocavit flagrantes (quæ etiam fragrantæ propter odores, qui in illis incendebantur, dici poterunt.)

Admovitq; pecus flagrantibus aris.

Et Tibullus fulgentes vocavit, cum ita canit:

Cernite fulgentes ut eat sacer agnus ad aras:

Vrere, & ardere unde.

Verumq; autem hoc verbum Vrere & Ardere, cui dubiū, quin, ut antea quoq; dixi, ab Hebræo Or , vel Or Or & Chaldaeo Or Or , si ve Or , Or , deriventur, quæ & ignem & lucem si ve lumen, & splendorem, & focum quoq; in quo ignis foret, significant. Ara igitur quasi Vra, si ve Chaldaicè Or , Or dicta est. Ipsum quoq; nomen Græcum $\pi\upsilon\rho$, ignē significans (unde nostrum vernaculum ferr) non dubito, quin ab Hebræo Or , si ve Or , sit deductum. Nam ablata littera π fit $\upsilon\rho$.

A Vestæ ignis Dea, sacrificia inchoata.

Adhunc ipsum ignis usum illud quoque videtur pertinere, quod a Vesta, quam tanquam ignis Deam & præsidem Ethnici colebant, quævis illorum sacrificia inchoari, & in eadem ferè terminari consueverunt ut supra quoq; dictum, & Cælius Rhodiginus id docet lib. 15. cap. 14. sub finem. Verderius: In sacrificiis, inquit, quæ etiam aliis Diis offeriebantur, semper Veste nomē, ut etiam Iani præfabantur: cui rei eam potissimè rationem adfert, quod vestibula, ubi olim sacrificabatur, Vesta erant sacra. Adfertur quoq; fabula, qua Vesta, post victoriā cōtra Titanes partam, a Iove impetraße dicitur, ut virgo permaneret, ac omnium sacrificiorum primitias sortiretur. Sed mihi eò potissimū respexisse Veteres videntur, quod ea, quæ in sacrificiis adhibebantur, ab illo igne, quem Vesta designat, habent, ut sint atq; permaneant. Adde quod nihil magis Deorū ipsorum puritatem immortalitatemq; exprimeret, quam flamma: idēq; nullū sacrificium sine igne constabat: & hanc ob causam Veste nomen ceteris omnibus præmittebatur.

De $\pi\upsilon\rho$ seu ignis cultu peralipomena. superq; pater.

Sed antequam ad ignis sacrificialis explicationem accedam, præmittenda quædam & superioribus adjicienda videntur in genere de $\pi\upsilon\rho$ $\alpha\epsilon\iota\alpha$, id est, ignis cultu antiquissimo, qui omnibus ferè gentibus valde fuit familiaris, ut ex sacris & profanis litterarum monumentis satis superq; patet.

Ignis cultus a Chaldaeis.

Ac ipsi primū Chaldaei & Assyrii ignem coluerunt sub nomine Vr, quem nonnulli quidem loci nomen fuisse autumant: alii verò ipsum ignem, quem gentes illæ, tanquam Numen quoddam, colebant, nomine illo vclunt esse intelligendum, a quo locus quoq; ille fuerit denominatus.

Ignis cultus ab Aegyptiis.

Deinde Aegyptii quoq; Ignem venerati sunt sub nomine, Seraphim, quod illorum fuit Numen

men a Saraph , deductum, quod ardere, flagrare, splendere significat, quasi dicas flammèum, ignitum & lucidum quippiam; quo nomine Ignem significabant, quem perennem esse volebant Majorum suorum instituto. His adde, quod Herodotus lib. 3. tradit, Aegyptios sibi persuasisse ignem, animatam quandam & voracissimam esse beluam, omnia, quæ nascantur, devorantem, unde mortuorum corpora non passi sunt igne concremari: propterea quod ipsis absurdū & ab omni ratione alienum esse videatur ignem, ceu beluam, devorando expletam unā cum ipsa re devorata atq; consumpta emori. Ut igitur aliarum bestiarum: sic ignis quoq; quem in bestiarum numero referēbant, Aegyptii coluerunt.

Præterea quanta superstitione Medi atq; Persæ ignem coluerint passim historia antiqua testatur. Coluerunt autem eum suo nomine Vrimasda, quæ vox composita ex Or & Chalda, ignem si ve lucem sanctam & divinam significat. Et hanc ipsam quidem ob causam noluerunt suorum corpora igne comburi, ut Herodotus refert libro tertio, propterea quod nefas ducebant ea depasci atq; consumi ab eo, quem Numinis loco haberent. Idem, Tyrio Maximo auctore, cum igni sacrificarent, præbito alimento, his utebantur verbis: EDE, DOMINE IGNIS.

Porro a Chaldaeis, Assyriis, Aegyptiis, Medis atq; Persis, ut plurimè aliæ superstitiones: ita hic quoq; superstitionis ignis cultus ad Græcos fuit propagatus. Nam hi quoque ignem venerati sunt Hvæ , id est, Vulcani, & Estas , id est, Vestæ nomine: quæ ipsa quoque duo nomina ab Hebræis sunt deducta, nempe ab Vn , Esch vel Svn , Escha vel Svn , Escha , Chaldaeorū. Ab eodem nomine Hebræo, Vn , Esch (ut hoc quoque obiter addam) & Græcum vocabulū $\epsilon\gamma\chi\alpha\epsilon\alpha$, focum significans, & nostrum vernaculum Eschen , id est, Cinis (qui ignis est effectus) sine dubio profluxerunt: nisi quis Eschen Germanicū, malit derivari ab Hebræo Dæschan , quæ vox & pinguedinem & cinerem sonat: cui soni similitudine nostrum Eschen est vicinum.

Ipsam quoq; ignis nomen, & in pluri numero, ignes (quod nonnulli volunt esse compositum ab In, particula privandi, & gigno, ut dicatur ignis, quasi non gignens, quod ignis non quidem gignendi, sed cuncta potiùs consumendi vim obtineat,) mihi potiùs ab Vn , Esch , Hebræo videtur suam habere originem.

In Delphico templo Græci perpetuum ignem forebant: cuius custodia mulieribus, matrimonio solutis, fuit demandata.

Attici in templo Palladis si ve Mineræ, unā cū Palladio, id est, Palladis simulachro lychnum ignis inextincti virginum opera atque ministerio custodiebant.

Postremo postquam Romani omnium gentium atque nationum imperio fuerunt potiti, omnes simul superstitionum universi orbis terrarum sordes Romam, quasi in sentinam quādam confluerunt: unde iure ac merito Theophilus Romam illam antiquam $\pi\upsilon\rho\varsigma$ δ $\epsilon\iota\sigma\iota\delta$ $\alpha\upsilon\omicron\upsilon\tau\alpha\varsigma$ δ $\pi\iota\tau\omicron\nu$, id est, omnis superstitionis epitomen si ve compendium appellavit. Inter istas fuit hæc $\pi\upsilon\rho\alpha$ $\epsilon\iota\epsilon\iota\alpha$, id est, ignis cultus. Nam illi quoq; ignem, ceu Numen quoddam, sub Vulcani & Vestæ nominibus, Græcorum aliarumq; nationum more & exemplo superstitionisissime coluerunt.

Vulcani itaque sacrificia omnia fuerunt ignita (Ignitum autē sacrificium Hebræicè ab igne Vn , Esch , ab ascensu Hv Hv Hv , Græcè $\delta\lambda\omicron\kappa\alpha\upsilon\sigma\omicron\nu$ $\kappa\alpha\iota$ $\delta\lambda\omicron\kappa\alpha\upsilon\sigma\omicron\mu\alpha$, a Latinis Pro-cani ignita. ter via fuit appellatum) in quibus moris erat, ut quicquid ei fuisset oblatū, igni traderetur. Quinetiam victores, spoliatis hostium cada veribus ac in acervum scucis, aliusq; armis collectis & postea incensis, Vulcano sacrificium offerre solebant, quemadmodum Virgilius lib. 8. Aeneidos Evandrum inducit, qui id se,

Victorem Præneste sub ipsa,

fecisse prædicat: quod Servius vult depromptum fuisse ex Romanorum historia, ubi legitur, Tarquinium Priscum, de victis Sabinis, omnia eorum arma in Vulcani honorem combussisse, ceterosq; ejus exemplum secutos esse.

Quantum ad Vestam attinet, observandū, duas apud Antiquos fuisse Vestas: quarū una Sæ-vestæ duæ a eurni fuit mater, quam pro terra posuerunt atque coluerunt. (unde forsan nostrum Vest, quod & virum nobile ac strenuum, unde Streng, & quidvis, quod firmū est atq; stabile, terre nimirū instar significat,) altera filia, quæ ignē significabat: quæ Vestæ nomē Latinū, & Græcū Esia , im-

Ignis cultus a Medis & Persis.

Ignis cultus a Græcis.

Ignis cultus a Romanis.

Ignis cultus a Pro-cani ignita.

Vestæ duæ a eurni fuit mater, quam pro terra posuerunt atque coluerunt.

dubie a Chaldaeo **ESTHA** sive **Estha** (de quo paullo antea) derivatum fuit. Ovid. in Fastis: Nec tu aliud Vestam, quam vitam intellige flammam.

Ignis cultum Numa instituit.

Numa igitur Pompilius, qui Romanarum superstitionum primarius fuit auctor, & quasi architectus, praeter innumeras alias superstitiones hanc quoque ignis culturam in Romanam civitatem invehit. Is enim, ut ait Plutarchus in Camillo, ad Graecorum, adde etiam aliarum gentium, imitationem, ignem perpetuum atque perennem in aede rotunda posuit, a certis virginibus custodiendum atque colendum.

Templum Vestae quale olim.

De hoc templo sic scribit Christophorus Landinus in illa Virgilio Aeneidos secundo, ubi Hector Aeneae Vestae sacra commendat: Templum, inquit, erat sane magnū: in cuius medio erat altare, in quo ignis utraq; ex parte ardebat, cuius custodie binae Vestales praerant. In templi culmine virgo erat efficta, quae ulnis infantem continebat. Iupiter enim a Vestā nutritus ferebatur. Huic Deae Antiqui vestibula consecrabant: unde & nomen ea a Vestā habere Ovidius existimat. Hic saepe comedere erant soliti, ad mensas suas Deos invitantes, quibus, tanquam altaribus utebantur, Diis videlicet penatibus consecratis. Cum autem nullum sacrificium absque igne fieret: ideo focus ei erat dicatus, qui & Lar dicebatur. Nam & ibi Dii Lares colebantur. Templum porro illud hodie adhuc formā circulari, rotundum in valle, quae Palatino & Capitolino interjacet, visitur, nomine Sancta Maria de Gratia insignitum. Id interdum ingredi vetabatur nemo: sub noctem feminis quidem, sed masculis non licebat eo accedere. Neque effigiem in eo aliquam, nec simulacrum collocabant.

Ignis sacer a virginibus custoditus.

Hunc autem ignem sacrum, tanquam arcanum & caeleste depositum per virgines Vestales, Graecae Estadas dictas, conditum in penetralibus sacris & velut in sanctiore recessu templi Vestae, cum Palladio & Diis Penatibus, Troja advectis, custodiebant: quo nulli hominum, nisi Vestalibus & Pontifici, seu ἱεροπόνη & ἱεροπόνη, adire fas erat.

De harum autem virginum Vestalium collegio, numero, electione celibatu, vestitu, munere & officio, disciplina, dignitate, poenis atque suppliciis, quando vel ignis illarum negligentia erat extinctus: vel ipsae incestus convictae atque damnatae fuerant, vide post vetustos scriptores Peucerum, in libris de Divinatione, Gyrardum de Diis gentium, Florinū in libris Antiquitatum Romanarum.

Ignis cultus etiam privatus.

Nec vero publice tantum, publicis in locis atque templis, verum etiam privatim, privatis in adibus, ignis Romae fuit cultus. Nam in omnibus adibus culinariae erant quasi templa quaedam, sic dicta a colendo, ut Nonius & Varrone docet, quod ignem ibi colebant & sacrabant: foci erant quasi aerae sacrae, in quibus ignis fovebatur (unde etiam foci a fovendo dicti, Ovidio teste:) Dii domestici & patrii, quos venerabantur, Penates & Lares fuerunt appellati.

Causa, cur ignis cultus.

Huiusce autem πνευματικῆς, id est, cultus ignis & publici & privati, causa fuerunt ignis ipsius divina quaedam vis atque natura, & innumera utilitates. Unde Cicero lib. 1. de Natura Deorum recte dixit: Quaequid magnam utilitatem generi afferret humano, id non sine divina bonitate erga homines fieri arbitrabantur. Itaque tum illud, quod erat a Deo donatum, nomine ipsius Dei nuncupabant: ut cum fruges Cererem; vinum autem Liberum appellamus: tum autem res ipsa, in qua vis inest major aliqua sic appellatur, ut ea ipsa nominetur Deus, ut Fides, ut Mens, ut Virtus, ut Honor. Sic Opus, Salus, Concordia, Libertas, Victoria sunt templa consecrata. Quarum omnium rerum quia vis erat tanta, ut sine Deo regi non posset, ipsa res Deorum nomen obtinuit. Item: Utilitatum magnitudine constituti sunt in Diis, qui utilitates quasque gignebant: atque his quidem ipsis nominibus, quae vis sit in quoque, declaratur. Eodem ex genere Cupidinis, Voluptatis, Lubentinae Veneris vocabula consecrata sunt, vitiosarum rerum, neque naturalium.

Ignis cultus etiam ex Graeco ἱερός.

Verum cultus quoque huius non minima causa videtur fuisse cum ignis ille apud Iudaeos, qui perpetuus ardebat in altari, quem sacerdos, subjectis lignis, mane per singulos dies nutritabat, ut Leviticis sexto scriptum est: tum divina illa miracula, quae legimus in sacris litteris de igne caelitus delapso in Patriarcharum illorum prisci seculi sacrificia, quo illa fuerunt consumpta, atque ita ipsius Dei testimonio comprobata. Atque hinc quidem videtur promanasse illa de Prometheus fabula, quem Poeta finxerunt ignem, e caelis surreptum, in terras deulisse.

Ignis cultus ab incolis insulae Chenerag.

Sed antequam ulterius progrediar, non videtur silentio praeterenda illa Ignicolarum quorundam, qui Dugbim fuerunt appellati, in insula Chenerag, historia, lectione admirationem digna.

igna, quae in Benjaminī Tudelensis itinere continetur, quae quidem est talis: Insula illius incolae, ignem colentes & Dugbim dicti, habent suos sacrificulos per singula loca in templis ipsorum superstitioni dicatis: sunt vero huiusmodi sacrificuli omnium ariolorum & incantatorum totius orbis terra peritissimi in omni vanitatis huius genere. Ante singula autem sana campus magnus & latus est, in quo ingens ignis omnibus diebus ardet, quem ipsi Elhotha vocant: solent autem filios suos per hunc ignem transmittere expiandi causa: mortuos etiam suos in medium rogi conijciunt exurendos. Sunt praeterea ex terra magnatibus, qui sese viros igni devotent. Cum vero quispiam horum familiaribus & necessariis atque propinquis suis huiusmodi sibi institutam devotionem indicat, continuo summa omnium gratulatione & communi voce audit: Beatus tu, & bene tibi erit. Igitur quo die votum exsolvendum est, magno convivio primum exceptus, si dives fuerit, equo vehitur, sin vero pauperior, pedes suorum aliorumque turba comitatus ad campum usque initium deducitur, unde cursu into in ignem insilit: tum vero familiares cognatique omnes & consanguinei tympanis & choreis summa cum laetitia exsultant & ludunt, quoad ille omnino combustus fuerit. Triduo autem post, duo ex praecipuis sacrificulis illius domum adeuntes, familiarie omni domum parari praecipunt patri ipsorum, eadem die ipsis assuturo, atque quid ipsos facere oporteat, declaraturo. Ad vocantur igitur ex civitate testes aliquot: & ecce Satan, illius speciem imitatus, adest, quem uxor & filii rogant quemadmodum cum illo in illo altero seculo agatur, quibus ille respondens: Veni, inquit, ad socios meos, a quibus non excipior, donec ea exsolvam, quae familiaribus & propinquis debeo meis: ex templo filius res distribuit suas, jubetque debita omnia creditoribus persolvere, & a debitoribus quidquid debeatur, exigere, testibus omnia ipsius verba et mandata excipientibus atque describentibus, a quibus tamen non videtur: tum vero se viam reperere dicens, evanescit. Huiusmodi itaque errore, mendacio, & fraude sacrificulorum illorum calliditate & artibus magicis extracta, vanitatem suam gens haec tuetur ac mordicus tenet, seseque nationum omnium terra beatissimam esse jactat, &c. Haec Benjamin Iudaeus.

His in genere de superstioso ignis apud omnes fere gentes cultu praemisissis, nunc ad ignem sacrificialem, hoc est, in sacrificiis adhibitum, redeamus: in quo haec, quae sequuntur, sunt consideranda capita. Primum est de ignis illius super aram accendendi tempore atque modo.

Quoad tempus, videtur ignis ille statim simul atque hostiae ad altaria fuerunt adductae, fuisse accensus, vel etiam paullo ante, secundum illa Virgiliae: Admovitque pecus flagrantibus aris.

Quantum autem ad modum attingit, tritus hic & usitatus erat apud Romanos; ut sacerdotes sacrorumque ministri eum accenderent (cui, ut supra dictum, purgandi vis tributa fuit) facibus ac ratione adhibitis ex tecta ligno, quas faces non nisi mares ferre fas erat.

Sed, ut in sacris litteris legimus, priscis illis Patriarcharum temporibus sacrificia ignibus, non humana manu atque arte accensis, sed e caelo demissis fuisse consumpta: quo Deus testari voluit, sacrificia illa sibi gratia fuisse & accepta: sic Ethnici idem de suis sacrificiis finxerunt: cuius quaedam exempla subjiciam.

Apud Siculos in colle Vulcanio iuxta stagnum quoddam, dum sacrum fieret, sarmentorum faces super aram sua sponte ignem coepisse, & nullo flante anhelitu incendium fecisse fabulari sunt. Simile quid de Seleuco proditum est, qui cum Iovi in Pollia victimam immolaret, ligna aris imposita ultro arserunt. Sic in ara Egnatiae Nymphae, quae in Apulia culta fuit, lignis superpositis extructisque, ignis sua sponte excitari incendiique, ab Antiquis existimabatur. Plinius libro secundo miraculi meminit: non autem Nymphae. Servius in illa Virgilio Aeneidos duodecimo:

Quia scedera fulmine sanxit, Certē, inquit, quia apud Maiores ara non incendebatur, sed igne divinum praecibus eliciebatur, qui incendebat altaria. Hinc forsitan Iupiter Elicius dicitur. Dubium non est, quin Diabolus huiusmodi ignes, Dei permisso, saepe, sacerdotum magicis incantationibus provocatus, ex aere, tanquam carcere illo suo turbido, in Gentilium sacrificia ut olim in Iobi greges demiserit: vel etiam sacerdotes fascinationibus quibusdam atque praestigiis usi fuerint in ignibus illis accendendis, ita ut rude imperitumque vulgus illos caelitus demitti arbitraretur; idque fecerint majoris sibi suisque sacris fidei & auctoritatis conciliandae gratia.

De igne sacrificiali in specie.

1. Ignis sacrificialis quo tempore accensus.

2. Quo modo ignis sacrificialis e caelo demitti creditus miraculose.

Vnde e caelo demitti creditus ignis sacrificialis.

Verisimile etiam est, multas huiusmodi Ethnicorum de ignibus, in sacrificia sua caelitus delapsas, fabulas ex veris illis sacrarum litterarum historiis promanasse, quibus proditum est, ut paullo antea dixi, illa antiquissima sanctissimorum patrum sacrificia igne caelitus delapso subito conflagrasse: quo miraculo Deus testabatur ipsos litasse, seque sacrificiis illis placari. Nota est illustris illa de Helia & sacerdotum Baaliticorum sacrificiis historia, ubi legimus, Heliam quidem voti sui compotem factum fuisse, sacrificiumque ejus, igne, e caelis demisso, fuisse consumptum: adversarios autem ipsius, cum idem a Baale suo insanis clamoribus, quos Helias irriserat, contendissent, spe votisq; suis cum maximo suo dedecore atq; exitio fuisse frustratos, ut scriptum est primo Regum libro, capite decimo octavo.

Ignis sacrificialis ex Flaminis domo alatus.

Ignem autem illum sacrificialem ex Flaminis domo adferri nonnunquam fuisse solitum illa Festi verba innuere videntur, quando ait: Ignem ex domo Flaminis offerri non licebat, nisi rei divinæ gratia. Dubium etiam non est, quin ex sacro & publico illo Vestæ igne apud Romanos ille sacrorum publicorum ignis fuerit accensus: do quo Vestæ igne idem Festus sic scribit: Vestæ ignis si quando interstinctus esset, Virgines verberibus afficiebantur a Pontifice, quibus mos erat tabulam felicitis materia tantum terebrare (verberare, alii legunt): quousq; exceptum ignem cribra aeneo Virgo in Aedem ferret.

Hæc de igne sacrificiali.

CONSEQUENS nunc videtur, ut de lignis dicamus, quorum in igne illo sacrificiali usus erat. Nam ligna in genere cuiusvis ignis sunt quasi alimenta atq; fomenta, & inde ligna Latine videtur dicta, quasi igna, ablata littera l. quia nimirum lignis potissimum qui vis ignis alitur, fovetur ac conservatur. Varro tamē ligna a legendo vult dicta, quod ea caduco in agro legerentur.

Ligna sacrificalia arida esse oportebat.

Ligna autem sacrificalia primum oportebat esse sicca & arida, Græcè ὑπόλιπα, quasi dicas sobria dicta, quæ primum incendebantur, ut etiam ἀκαπνα, non fumida. Νυδάλια tamen ἔβλα alii putant dicta, quæ in sacrificiis duntaxat Νηφαλοῖς καὶ αἰνοῖς, id est, sobriis, & absq; vino fieri solitis adhibebantur. Νηφάλια ἔβλα, inquit Suidas, τὰ μὴ ἀμπέλι α, μὴ τε σὺκινα, μὴ τε μύρσινα. Ἐξέτις δὲ οἰνοπυρονδὰ λέγεται, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλ' οἶνον ἀπὸ τοῦ ἀμπέλι.

Cur.

Arida autem oportebat esse, quò facillimè exarscerent, tantoq; celerius quavis, in ignem coniecta, conflagrarent: quod boni omnino loco habebatur. Quæ autem lignorum genera ad ignem quem vis maxime sunt idonea, quæ item minime apta, vide Currium libro decimo octavo Hortorum capite decimo quarto, decimo quinto, & decimo sexto, ubi & de lapidibus, ex quibus ignis elicitur agit, & de arte ignaria, a Græcis πυρῶν, ἔγκαιμα, vel ἔμπυρομα dicta: itemq; de facibus, earumq; materia, & de voce καλον, lignum significante: unde καλοπόδις, id est, caicei ligni, Classis, id est, fustis, sive clava lignea, & Calones, qui ligna militibus portabant, fuerunt dicti.

Vt arida essent ligna illa, secabantur.

Eandem ob causam ligna prius illa in fragmenta minora aptè scindi, atq; secari solebant: cuius quidem ἔυλοτομίας sæpe apud Homerum in sacrificiorum apparatu sit mentio, ut Odyss. ζ. in descriptione sacrificii suillæ, ejusq; apparatu:

Κεῖσσι ἔυλα ὑπὸ τοῦ ἔλατος.
Scidit ligna immitti ferro.

Κεῖσσι.

Est enim κεῖσσι dividere, scindere, frangere, & proprie ligna secare, teste Eustathio: quod verbum magnam habet affinitatem cum verbo καίειν, id est, urere & accendere: forsitan, quia ligna secta facilius accenduntur & exuruntur, quam ea, quæ non secta sunt. Respondet verbo κεῖσσι, verbum χίσειν, similiter scindere, findere, diffindere, secare significans: unde ligna scissa in sacrificiorum usum χίσειν appellantur: & χίσειν fragmentum, seu segmentum, sive frustum ligni scissi, sive lignum scissum fissumq; quo ignis fovetur aut accenditur. Inde nostrum vernaculum Schiten/vel Scheiten/ id est, scindere, vel findere: & Schit/vel Scheit/ id est, ligni scissi frustum, sive segmentum. Σχίδαξ idem quod χίσειν, hoc est, assula, vel ut Nazanzenus interpretatur, κλάσμα ἔυλα, fragmentum ligni, quo in sacris utebantur.

Σχίσειν.

Σχίσειν.

Quoad Apollonium nostrum, meminisse etiam hic huius ἔυλοτομίας, inquit:

Καὶ οὐδ' ἐπὶ χίσειν,
Comburebant autem (carnes) super lignorum fragmenta.

De lignorum sectione Apollonius.

Cæterum

Cæterum non quavis ex materia sive ligno ignem illum accendere licebat. In Arcadia in templo Desphæna, quod quattuor stadiorum intervallo ab Acace distabat, ex olea, lauro, vel crassioris corticis quercu, ignem facere nefas erat, quòd ligna illa Arcades, seu ominosa dederentur. Plinius libro decimo sexto, capite sexto: Pessima, inquit, & carboni & materia Haliphleos dicta, cui crassissimus cortex atq; caudex, & plerumq; carnis fungosusq;. Nec alia putrescit ex hoc genere, etiam cum vivit. Quin & fulmine sæpissime igitur, quamvis altitudine non excellat. Ideo ligno ejus nec ad sacrificia uti fas habetur. Addit: Hoc quoq; inter reliqua neglectæ religionis est, quòd emortuo carbone sacrificatur:

Non ex quovis ligno ignis sacrificialis accensua.

In Iovis Olympii sacris alba populo sacerdotes semper usi fuere. Elii etiam Jovi muscario (is est Baal-Zebub) eandem arborem in sacrificiis adhibuerunt, ut scribit Pausanias in Eliacis.

Perfarum Magi, ut autor est Herodotus, sacrificiis præfetti, carnes lauri myrtiq; virgis impositas olim adurebant, ac lacte & melle permixtis, fasciculis myrtis apprehensis aspergebant.

Pini tæda in Cereris sacrificiis, tanquam eis apta & decora adhibebatur, quòd hæc ad investigandam Proserpinam filiam, geminas pinus pro lampade accenderit, ut Ovidius testatur Faustorum quarto:

Illic accendit geminas pro lampade pinus:

Hinc Cereris sacris nunc quoq; tæda datur.

Sicyonii Veneri hostiarum coxas, sibus exceptis, sacrificarunt; reliquias autem in sacris altaribus juniperi lignis, & foliis herbae, quæ Pæderotis fuit nuncupata, comburebant.

Lasides ex omni licet ligno aras incenderent; spinas tamen asparagi, aut stramina in sacris cremare nefas habebant.

Apud Scythas autem, cum sacrum Marti fieret, hostiarum carnes ipsarum met ossibus adurebantur.

Lusitani autem lapidibus ignitis sacrificiorum carnes coquebant:

Dubium etiam non est, quin in igni illo sacrificiali ligna adhibuerint ex iis potissimum arboribus, quæ Numini illi, cui rem divinam faciebant, fuerant dicata & sacrata. Nam, ut supra dixi, singulis Diis certa quadam arbores atq; planta ab Ethnicis fuerunt sacrata. De his, qui plura sacrificiali.

Ex certis arboribus ligna adhibita igni sacrificiali.

præter ea, quæ superius fuerunt explicata, cupit cognoscere, is legat Benedicti Curtii Symphoria ni librum Hortorum quintum, qui, ut etiam reliqui libri, lectione est dignissimus, cuius summa sacris arboribus tantum capita hic recensero. Primum est de quercu & juglande, Jovi sacris, & nonnulla de cibus.

vica corona, & adagio πολλὰν ὠκυνύγετον Διὸς βαλάνους ἔφαγον, id est, multorum festorum Iovis glandes comedit, de sene & plurimarum rerum longo usu docto, quem nos simili ferè proverbio Ein alten hünnerfresser/ id est, senem gallinarum devoratore vocamus. Secundum est de lauro & Ioto, Apollini dicatis: unde Apollo Daphnites a Syracusanis, teste Hesychio dictus: cuius templum primum apud Delphos e lauri ramis adificatum, et sacerdos in templo quodam Daphnophoros, id est, laurifer fuit appellatus. Item Apollinis sacerdotes lauro coronari soliti: & Daphnophagi dicti lauriferi ab Aristophane: laurus item φυτόν μακρόν, planta vaticinatrix, teste Dionysio Halicarnasseo, fuit appellata. Caput tertium est de Daphnes fabula, in laurum commutata. Quartum de olea, Minervæ dicata, quodq; olea pacis & veniæ sit index. Item de adagio: ἔλαιον ἐκ χίσειν τῶν λυκύθη, Non est oleum in Lecycho, apud Aristophanem in Avibus: ubi precibus atq; veniæ jam non est locus. Sextum est de Minervæ & Saturni super Athenarum nominis impositione, certamine. Septimum, de olea apud Athenas in arce Minervæ.

Octavum, de myrto, Veneri dicata. Nonum, de rosa & phylira, Veneri dicatis, & de naucratite corona. Decimum, de hedera, ferula & picea, Baccho dicatis: & de adagio, ὠολλοὶ ἢ νάπ-δρυκοφῶσι, ὠαῖεσι ἢ Βάκχοι, Multi feruligeri (sic dicti Bacchi ministri, qui initiati ferulam gestabant) sed pauci Bacchi. Undecimum, de cupresso, Diti sacra, & fabula Boreæ & Cyparissi. Duodecimum, de pinu Cibele dicata, de Ida monte Troadis, & pinu, in eo pulcherrima & Aty fabula. Decimum tertium, de populo Herculi, mali Punici fructu Mercurio, per sea Harpocrate dicatis.

Quoad Apollonium nostrum, meminisse etiam hic huius ἔυλοτομίας, inquit:

Καὶ οὐδ' ἐπὶ χίσειν,
Comburebant autem (carnes) super lignorum fragmenta.

Hæc idcirco subjicere libuit, propterea quòd quibusvis vel cultissimis amenissimisq; hortis amantiora & jucundiora, quæq; ad institutum hoc nostrum maxime pertinent, complectitur. Quo

Quoad Apollonium nostrum, meminisse etiam hic huius ἔυλοτομίας, inquit:

Καὶ οὐδ' ἐπὶ χίσειν,
Comburebant autem (carnes) super lignorum fragmenta.

niam igitur singulis Diis certi peculiareſq; flores, herbae, folia, frondes, rami, arbores deniq; atque plantae integrae fuerunt consecratae: idcirco in sacrorum quoq; & coronis, quibus & sacrificantes, & hostiae, & simulacra, & altaria ornari consueverunt; & templorum, altarium, simulacrorum, statuarum aliorumq; instrumentorum fabricatione; & deniq; in sacrificiorum lignis atque materia diligens accurataq; ab Ethnicis habita fuit ratio atque delectus. Et haec pertinet ejusdem auctoris liber tertius, ferè totus: cujus haec sunt capita. Primum, de arborum Numinibus & religione. Secundum, quod Antiqui sylvas, arbores, aut illarum genus unum coluerint: & de Gallicarum Druidibus. Tertium, de ficu Riminali, & nonnullis aliis arboribus Romae & alibi sacris. Quartum, Responſa Antiquos ex arboribus accepisse: & de oraculo Dodonaeo: & adagio, Dodonaeum humanum: quod in loquaces & in rebus frivolis garrulos dicitur. Quintum, de Deorum coronis & statuarum illorumq; sacerdotum & sacrificantium. Sextum, quod Diis ex arboribus cognomina sortiti: & de inarculo, quod teste Festo, fuit virga ex malo punice incurvata, quam regina sacrificans in capite gestabat: de Albogalerio: de rege sacrificulo: de ejus uxore, quae regina sacrorum appellata, ejusq; vestitu: & quod sub quibusdã arboribus sacrificatum. Septimum, de laurea Deorum & sacrificantium, & lauri in sacrificiis usu. Octavum, de arborum ad sacrificia usu. Nonum, de arborum apud Iudeos ad sacrificia usu & legibus. Decimum, de nonnullis ad sacrificia profanis arboribus. Undecimum, de arborum materia ad Deorum statuas: & quid delubrum & de adagio, Ne quo vis ex ligno Mercurius fiat. Duodecimum, de feriis & festis ob arborum fructus institutis.

Præter arbores etiam integra nemora Diis consecrata olim.

Quemadmodum autem singulas arbores vel coluerunt tanquam Numina: vel certis Diis atq; Numinibus dicantur: sic etiam loca amplissima, arboribus confita, & integras sylvas in dem consecrarunt, atq; in iis, tanquam templis & sacris sacrosanctis eos coluerunt, quae Graecè ἀ-
ον, Latine Nemora & Luci fuerunt appellata. Nemorosa autem & umbrosa hujusmodi loca Psichera a Graecis fuisse appellata Nicander testatur.

B. Curtius de sacris nemoribus.

De sacris hisce nemoribus atq; lucis idem Curtius sub finem libri tertii Hortorum, capite decimoquarto, & sequenti libro quarto toto egregie differit, quibus ex hortis amenissimis multos pulcherrimos ad rerum omnis generis, praesertim ad Gentilium superstitionem pertinentium, flores atque fructus nobis colligere atq; percipere licet, quorum haec ferè sunt capita: Libro tertio, caput decimum & quartum & ultimum est, de nemoribus sacris: de nemoris & luci discrimine. Libro deinde quarto Hortorum haec tractantur & explicantur, capite primo, de luco & ejus religione: in lucis de rebus publicis tractare & in illis, diebus sacris, epulari Veteres fuisse solitos: lucum esse sylvam Diis, Heroibus, vel alicujus cineribus sacrum: Germanos veteres nulla Deorum templa habuisse praeter lucos & nemora, teste Cornelio Tacito. Sacros, inquit Quintilianus, ex vetustate lucos adoramus: in quibus grandia & antiqua robora, jam non tantam habent culturam, quantam religionem. Idem Horatii et Persii testimonio comprobatur. In lucis Deorum simulachra posita, quibus sacrificatum: in lucis Deorum sonitus & voces exauditae: lucos Manes, qui vitales Lares dicebantur, et Heroum animae incolebant, teste Servio: lucos & aedes Numinibus primum consecrasse Faunum, a quo fana dicta, ut auctor Probus: In tuo luco fanoq; esse apud Plautum, adagiorum loco, teste Donato, id est, potestate & arbitrio: in agris habendos lucos, propterq; eas ferere oportere, Cicero de Legibus: luci nunquam cadui: ideo arborum vetustas veneranda: luci asyla, Livii, Virgili, Ovidii testimonio probatur: lucus Graecè etiam ἱερὸν: ratio antiquis sine templo lucus fuit, teste Servio: in lucis sepultos homines: in lucis de rebus publicis consultum: quae in lucis decreta, sanctiora ob loci religionem habita: in lucis sacris diebus epulabantur: lucorum luculenta descriptio Lucani & Papinii carminibus.

Secundo deinde capite agit de luci veneratione: lucos fuisse in vios, per quos etiam neq; in necessitate ipsa meare fas fuit: lucis uti ad venationem, & illorum animalia occidere, nisi sacrificii & Numinum eorundem causa non licebat: in lucis nonnullis animalia mansuetissima: lucis non homines tantum, sed etiam animalia pepercisſe. Capite tertio, lucus unde, & de vocabulis ab eo deductis: lucum alii dictum volunt per antiphrasin, quod umbrã opacus parum luceat. Alii contra sentiunt, lucum pro luce usurpatum. Unde Terentius: Cum primo luco ibo hinc. Ibi enim ignes sacrificii & religionis causa saepe apparebant. Lucani unde dicti. Festus a lu-

gere

dere, quod a Graeco λούω, Gellius ab ἀλόω lucum vult dictum: a luco obluinare, id est, mente errare, hallucinari, lucullus, lucellus, lucar, lucaris, collucare, comescere lucum.

Capite quarto, a luco Lucina dicta: Lucus, lupercal dictus Roma: sylva densa constans Pani Deo Arcadiae sacra: luceres tertia tribus homines, & nonnulla alia loca & oppida a luco denominata.

Quinto capite, Heroibus & praclaris viris Veteres dicasse lucos. Sexto, Luci aliquot absq; Numinum appellatione: palmetum continuum, in Arabia aquis abundans: lucus sacer apud Senorias, teste Ammiano Marcellino, quem nemo nisi vincens ingredi poterat. Quod si forte prolapsus corruisset, extolli ei minimè licebat, verum per humum reptare conveniebat. Capite septimo, de poena & vindicta eorum, qui lucos violarunt, divina & humana: quae quidem capitalis constituta. Nam violatoris caput expiandum erat, ideo gravissima, auctore Pompeio. Cajo Gabinio Cicero in oratione de provinc. consul. lucorum Graeciae violationem exprobrat. Capite octavo, Deus lucorum Gentilium religionem exsecutus est, ac de poena eorum, qui eos coluerunt, ac venerati sunt. Nono, de lucis Iovi sacris. Decimo, de lucis Iunoni sacris. Undecimo de lucis, Apollini dicatis. Duodecimo, de luco Daphnes. Decimotertio, de lucis Minerva, Isidi, Latona, Cybeia, Osyridi & Aesculapio dicatis. Decimoquarto, de lucis Dianae sacris. Decimoquinto, de luco Aricino, omnium maximo, Diana de voto: & adagio, Multi Manii Ariciae. Decimosexto, de luco Camenarum sive Musarum. Decimoseptimo, de lucis Vulcano, Veneri, Cupidini, Marti, Bellona, Libero Patri, Pani & Sylvano dicatis. Decimo octavo, de lucis Nepruno dicatis. Decimonono, de lucis Cereri, Proserpinae, Plutoni, Vestae, Castori & Polluci dicatis. Vigesimo de lucis Feroniae, a ferendis arboribus dicta, Alburnae fontium praesidi, Mariae (quam Cicero voluit fuisse) Laervnae Deae furum (qui Laervniones olim, teste Festo, appellati) Bellona, Furinae, Suadela dicatis. Vigesimo primo, de lucis aliquot Diis dicatis: ubi & de Diis μελιχρῶς, id est, placidis, quibus nocturna sacrificia fiebant, &c.

Atq; haec quidem opera pretium omnino duxi opusculo huic meo inserere, tanquam ei valde accommodata. Et sic quidem ab igne sacrificiali progressi sumus ad ligna, tanquam ignis pabula: a lignis ad arbores: ab arboribus denique ad lucos atq; nemora sacra, quae fuerunt loca, arboribus confita, Diis dicata.

Nunc persequamur reliqua, quae ad ignem hunc sacrificialem pertinent, nempe usum & effectum usus ignis sacri ejus. Usus ejus ferè quintuplex fuit. Primum, ut illo victimarum carnes, necnon flores, omnisque generis fruges atq; fructus, atq; etiam alia, in eum coniecta, concremarentur, Diisq; ceu gratissima quadam dona atq; munera offerrentur ac consecrarentur.

Secundo, ut nidores inde atq; odores cum sua ve, tum etiam male olentes excitarentur, quibus Secundus Deos suos mirifice delectari, atq; ita leniri atq; placari posse arbitrabantur.

Tertio igne illo ad carnes, earumq; partes, extra ad coquenda et assanda verò potissimum utebantur, quae postea vel Diis reddebant, vel sacerdotibus & iis, qui ea obtulerant, dabant, quo in eisdem vescerentur.

Quarto igne illo se suaq; omnia purgari atq; lustrari credebant, cum igni vim ἀγνιστικῆς καὶ ἁγνιστικῆς id est, sanctificandi, lustrandi atq; purgandi Veteres tribuerint; unde etiam hominum cadavera igne volunt olim fuisse concremata: de quo vide plura apud Eustathium Iliad. & Pierium in Hieroglyphicis; cujus haec sunt verba: Ignis aut, ut nostri veteres tradidere, purgat, aqua expiat, lustratq;. Hinc ille Plautinus jocus in Aulularia:

Quid impurate, quanquam Vulcano studeis.

— Cœna ne causa aut mercedis gratia.

Nos nostras edes postulas comburere?

Et apud Lycophronem legas Thetin indignatur, se Deam mortali Peleo in matrimonium collocatam, filios quotquot oriebantur in ignem excipiendos conicere solitare, quod ita rebatur mortalitatem exuri & quod immortale esset per purgatum conservari, veluti aurum ære confusum ignis ope purgatur, posteaquam quidquid admixtum erat æris, infusum & Scoriam verterit, Atq; ita sex jam filios absumserat, donec ad Achillem ventum, quem pater super veniens ab igne exemit Chironiq; curandum commendavit.

Hieremias de fumo sacrificii.

Sed & fumorum istorum sacrificialium Hieremias quoque meminit in illa sua epistola ad Iudeos, ubi simulacrorum ipsorum facies dicit esse nigras propter fumos, qui in illorum templis assidue fieri soleant.

Hæc de fumo.

2. Carbo, sive pruna.

Quin & de carbonibus, prunis & cineribus, tanquam ignis sacrificialis effectus hæc quædam dicenda. Ac carbo quidem & pruna, ut volunt Grammatici, sic differunt, quemadmodum favilla & cinis, videlicet quod pruna proprie sit carbo virens & candens, Græcè *συνδλω* a perurendo (unde etiam pruina, meteoron exurens, & urtim herbas urens dicta) Carbo autem pruna exstincta, Græcè *ἀσπυ*, Germanicè *Esch*: forsan a calore, sive colore, appellata. De carbonum utilitate, delectu, ex qua materie optimi fiant carbones, de dendrophoris, qui arbores cadunt atque torrent, vide Benedictum Curtium libro decimo octavo, capite decimo septimo. Carboni, inquit Plinius, libro trigesimo tertio, capite quinto, major vis exustio, iterumque flagrantii. Ibidem de carbonum vi & efficacia in medicinis multa differit. Quæ autem faciendi carbones sit ratio, & quæ apta materia, idem agit libro decimo sexto, capite septimo. Idem quod magis ad institutum nostrum pertinet, libro eodem, capite sexto: Hoc quoque, inquit, inter reliqua neglecta religionis est, quod emortuo carbone sacrificatur.

3. Cinis.

Cinis porro Latine vel ab ignis, cuius est effectus, vel a cadendo, quod a re combusta cadat post humoris consumptionem: vel a Græco *κων*, quæ vox & pulverem & cinerem significat, conuerso videlicet o in i, videtur derivari: Germanicum verò *Eschen* ut supra dixi, vel ab *us*, *Elch*, igne, vel a *us*, *Dæschan*, ablato *Daleth*, quæ vox & cinerem & pinguedinem significat. Idem Græcè etiam *καπνός* est dicitur a *καπνός*, id est, urere, incendere: sive *καπνός*, quod & comburere & fumare sive fumigare significat. Cineres enim nihil sunt aliud quam pulveres, in quos materia adusta redigitur, sive lignorum, aliarumque rerum ustarum reliquæ. Inde etiam forsan *καπνός*, id est, sepulchrum dictum, quod antiquitus mortuorum corpora cremari & in cineres redigere moris erat: unde vox cinerum per metonymiam sæpe pro morte accipitur & mortali conditione. Martialis Epigrammate trigesimo:

Rari post cineres habent Poetæ:

Cineris usus.

Id est, post mortem. Elegans illud: *καπνός τάφος*, id est, superbia sepulchrum est finitimum. Esti verò cinerum & color atque facies est vilis atque sordida, & sapor acerbus & amarus: tamen illorum maximus est in vita humana usus. Cinis enim vestium sordes abstergit, ignem tegit atque fovet, carniū humores consumit. Sic, ut Constantinus, & alii rerum physicarum periti testantur, argentum virum cum cinere salicis corpus repurgat atque mundat a pediculis. Eandem vim, ut idem testatur, habet cinis plumbiusti, mixtus cum oleo & aceto. Cinis ignem conservat atque tuetur, ne extinguatur. Unde Isidorus ait, cinerem juniperi ignem Græcum reddere inextinguibilem. Idem acredine sua consumit carniū humores. Is pellibus appositus, facit quidem pilos excidere, ac pelles ipsas conservat a corruptione & fæore. De cinerum usu quæ plura noscere cupit, legat (qui vult) Plinium libro decimo septimo, capite nono. At de cinerum usu apud Hebræos vide Levitici caput sextum, Numerorum decimum nonum, & epistola ad Hebræos nonam. Sed apud Gentiles quoque cum corporum concrematorum cineres, tum etiam hostiarum quarumvis sacri habebantur.

Religio ignis extinguendi.

Cæterum ignis sacri & sacrificialis ut accendendi & fovendi, ita ejusdem extinguendi vel exstincti, integrandi rursusque accendendi magna apud Gentiles fuit religio, seu, ut verius dicam, superstitio. Hinc in Hieroglyphicis Pierius: Hæc fuit, inquit, apud veteres super igne religio, ut eum porro extinguere nefas esset, quem potius per se languentem deficere sinebant. Hoc vult ille significari, ne vi animam exturbaremus, mortem nobis ipsis consciscentes. Idem: Ignis primas inter insignia Augustalia obtinebat. Hinc cautum erat lege, ne cui prorsus ignem extinguere liceret: nec quidem alimenta adjiciebant, ne frustra nutritur. Exstinctum porro nulli ex mulieribus intueri licebat. Volebant ita ignem simulacrum esse mortis, quæ natura fieret. Porro de ignis Vestalis, si forsan exstinctus esset, instaurandi rursusque accendendi modo, scripsit Plutarchus in vita Numæ Pompilii. Ibidem multa reperies de virginibus Vestalibus: de quibus legere licet etiã Dionysium

Halicanthæum, libro secundo. Fuit autem ignis ille Vestalis, quem tanta diligentia Romanae virgines nutriebant, sublimioris diuturnaque vitæ symbolum, ut testatur Pierius in Hieroglyphicis libro quadagesimo sexto. Item: Inter portenta Urbis peritura præsagium habebatur, si casu aliquo ignis ille exstingeretur. Hinc Camillus ad Quirites ait: Quid de æternis Vestæ ignibus, signoque, quod Imperii pignus custodia ejus templi tenetur, loquar? Et Maro:

Æternumque adytis effert penetralibus ignem.

Postremo ab ignis sacrificialis explicatione non aliena, sed potius per quæ accommodata videatur hæc de cereorum, lampadum, facum, lucernarum & candelaborum apud Gentiles sacro usu, cuius passim apud autores profanos sit mentio. Faces Antiqui dicebant, inquit Festus, ut fides. Facem, inquit idem, non va nuptæ in nuptiis præferbant in honorem Cereris & aqua aspergebantur, sive ut casta puraque ad virum veniret: sive, ut ignem & aquam cum viro communicaret. Idem: Patrimi & matrimi pueri tres adhibebantur in nuptiis: Vnus, qui facem præferret exstima (sive pinu) alba, quia noctu nubebant: duo, qui tenebant nubentem. De hoc autem faces quinque per totidem pueros non va nuptæ præferendi more ejusque causis, vide Plutarchum in questionibus Romanis & Pierium in Hieroglyphicis. De facum accensarum ludo Idibus Augusti in honorem Dianæ vide Gyraldum & Curtium libro quarto Horrorum capite decimo quinto. Gyraldus tradit, eo die Romanos facibus accensis ab urbe in nemus Aricinum discurrisse, in quo nemore Dianæ Nemorensis appellata celebre templum fuerit. Curtii verba hæc sunt: Cum autem Dianæ Nemoralis sacrum instaret, ab urbe in nemus Aricinum, accensis facibus discurrebatur. Propertius in secundo:

Cum videt accensis devotam currere tædis
In nemus, & Trivia Numina ferre Deæ.

Ovidius in Fastis:

Sæpe potens voti frontem redimita coronis
Fæmina, lucentes portat ab urbe faces.

Hoc autem sacrificium simul atque dedicationem expressit Statius in Syluis:

— Iamque dies aderat, cum Regibus altum
Firmat Aricinum Trivia nemus, & face multa
Conscius Hippolytus splendet lactus.

Hæc Curtius.

Fuit porro & in honorem Promethei lucernarum seu lampadum ludus, ab ipso Prometheo Lucernarum institutus, de quo Verderius sic scribit: Ut Numen (Prometheus) templis atque aris colui meruit, & quemadmodum Pausanias scribit, ei ara Athenis in Academia erat dicata, ad quam statim temporibus homines confluebant, ibique faces accendebant, quas gestantes versus civitatem currebant, serie quadam se sequentes: horum, qui accensam usque ad urbis ingressum conservassent, palmam ferebant: iis, qui præcedebant, si forte eorum faces fuissent inter currendum exstinctæ, locum cedentibus illis, qui proximè sequebantur. Id hoc etiam modo fieri solebat. Erat una tantum fax communis omnibus, quam currentes sibi mutuo tradebant: iis, qui ponere, in eorum locum, qui erant ante, per successionem quandam subeuntibus. Sed hic ritus, sive ludos appellare placeat, non solum Prometheo sacer erat (quanquam ab eo institutus legitur) sed in Vulcani quoque ac Mineræ cultum celebrabatur, neque semper pedibus, sed interdum & equis currebant. Quare Adimantus apud Platonem, cum Socratem hortaretur, ne societatem quandam desereret, dicit, vesperi eam ludis equestribus interesse, mutuo sibi facem in Deæ, hoc est Mineræ, honorem tradentibus. Herodotus cum Persicum morem narrat, quo celerrimè nuntios mittebant (sicut etiam apud nos est in usu, cum aliquid per dispositos citatosque equos mittimus. Semper enim post aliquod decursum spaciū in stadiis alii sunt in prociñtu, qui alios currentes & ipsi continuando excipiant) dicit eos Græcorum consuetudinem imitari, cum currentes, facem quam Vulcano accensam gestant, per seriem sibi mutuo præbent. De his ludis quidam memoriæ

prodiderunt, eos Promethei factum referre, cum ignem e caelo sublatum in terras detulit; atque ideo ita ab eo institutos. Alii id ad humane vitæ cursum referunt: in quo, qui aetate anteeunt, vitæ lumine iis cedunt, qui pone sequuntur, ut est Platonis sententia, qui libro de Legibus homines iussit inter se prolis gratia inire conjugia, ut vitam, quam a parentibus sunt mutuati, veluti ardentem facem, ipsi quoque apud filios ponant. Lucretius etiam de mortalium inter se successione loquens, sic inquit:

Et quasi cursores vitæ lampada tradunt.

Hæc Verderius: præter quem legi possunt de eodem ludo Aristophanis interpres in Ranis, Plato libro primo de Republica, Pausanias in Atticis, Herodotus in Vrania, Cicero in Rhetoricis ad Heren. Ad ludum illum ergo alludit Lucretius, ubi de animantibus agit, quæ successione propagantur, vitæ per vices, ab aliis in alia transfusa. Et Plato quidem libro sexto de Legibus, ubi animam lumini comparans civis apte oportere liberis generandis atque educandis operam dare, ut vitam, quam ipsi a Majoribus accepissent, vicissim quasi tædâs ardentis posteris tradant. Cur Diti oscilla & Saturno lampades dedicata, & in Saturnalibus præter sigilla cereos misurare consueverint, egregie differit idem Pierius libro antè citato, quadragesimo sexto, quem vide. Et de λαμπροδοχείῃ, id est, more ferendi faces in Prometheis, Vulcanis & Panathenæicis sacris usitato, vide Erasmus in Chiliadibus. Inde & natum proverbium, Lampada tradere: & λαμπροδοχία, cursus, in quo faces seu lampades accensa manu gestabantur, certabaturq̃, quis primus ad scopum perveniret, non extincta lampade: & λαμπροδοχία, lampadum gestatio: & λαμπροδοχέειν lampadem gestare, lampadem gestantem cursu certare: λαμπροδοχός & Græcè, qui lucernam gerit: λυχοφόρος & λαμπροποιός, idem: quem alio nomine δαδδύρον, faciferum, tædiferum appellant a δαδδύχῃν, faces præferre. Sic λαμπροδοχέειν Aristophanis interpres dixit, pro lampada tenentem cursu contendere.

Apulejus de lucernis.

Lucernarum Apulejus meminit in descriptione pompæ Iſidis Egyptiæ: Magnus præterea, inquit, utriusq̃ sexus numerus lucernis, tædis, cereis, & alio genere ficti luminis siderû caelestium, stirpem propiti antes. Et paullo post: Quorum primus (scilicet antistitum sacrorum & procorum) lucernam præmicantem porrigebat lumen non adeo nostris illis consimilem, quæ vespertinas illuminavit epulas, &c. In quæ verba sic Beroaldus commentatur: Religionis Egyptiæ symbolum est lucerna, ut opinor pertinens ad Osyridis vestigationem, quem perditum cum luctu quarunt, mox inventum magno gaudio prosequuntur, auctores Seneca, Lactantius, Augustinus & ceteri. Ob hoc videtur Seneca in libro de vita beata sic scripsisse: Cum laurum linteatu senex & mediam lucernam die proferens exclamat, iratum aliquem Deorum concernitis & auditis. Apud nos hodieq̃ in pompa sacrorum Ceroferrarii conspiciuntur, ritu propè consimili atq̃ Germano. Tertullianus denotat hunc ritum lucernarum solennium & improbat, inquit: Cur die lato nos laureis postes obumbramus, nec lucernis diem infringimus? Potest lucerna hæc videri symbolum Solis, qui & Osyris dicitur, cuius luce cuncta collustrantur.

Accensio lucernarum certa solennitas in Aegypto.

Præterea auctor est Herodotus, festivitatem solennem celebrari in Aegypto, cui nomen est, Accensio lucernarum, propterea quod noctu sub dio per universam Aegyptum lucernas accendunt, imbutas sale & oleo plenas, cum multo illychno, quod tota nocte ardens perduret. Potest hæc lucerna non solum esse symbolum inquisitionis Osyridis, verum etiam ad Vulcanum referri, quem inventorem ignis primum in Aegypto regnasse sacerdotes affirmant. Lucernari apud eundem Apulejum verbum vetus est, quod significat dispositis lucernis illuminare: Hinc illud:

Tecta lucernantur florentia Numina fertis.

De more antiquo lucernas accensas diebus festis & in omni publica privataq̃ lætitiâ catenulis suspendendi ad januas, ad fenestras (quæ etiam lauro ornabantur) & ad arbores sacras vide Lipsium Elektorum libro primo, capite tertio. Ibidem quoque docet, sacrificulos & vates lucernam ac laurum præferre fuisse solitos, ut hoc festo quasiq̃ sacro ornatu augustiores se facerent, & lucernam solitam suspendi ad ades lenonias, tanquã novi lupanaris notam. Hæc omnia Tertulliani, Senecæ & Poëtarum testimonis confirmat & illustrat.

Ufus lucernarum.

Omnium porrò istorum luminum & lucorum (Nam lux lucus etiam dicta propter ignes atque

que lumina, in iis perpetuo lucentia:) lampadum item, & facum, lucernarum, laternarum, lychnorum, cereorum, candelabrorum in templis Gentilium usus seu abusus potius, fuit ferè quintuplex.

Primus fuit naturalis; & quidem necessarius in illorum sacris nocturnis, ad quæ peragen- da opus illis erat huiusmodi luminibus atque lucernis. His addè, quod cum quædam sacra etiam inter diu in penicioribus & obscurioribus templorum suorum partibus facerent, luminibus huiusmodi indigebant.

Secundus luminum lucernarumque istarum usus fuit ἀναδουχέειν, id est, donativus, ut Secundus ita loquar, quod nimirum ut alia dona atque munera: sic lucernas quoque & candelabra magni pretii Diis suis, tanquam suæ erga ipsos pietatis monumenta illosque placandi gratia dicabant: quas idcirco ante illorum simulacra collocare, suspendere, & accendere solebant. Id quod manifestum est, ut plurima alia testimonia & exempla omittam, ex Baruchi, si- ve Hieremiæ epistola ad Iudæos, in qua Babyloniorum idololatriam copiose describens hæc quoque illis exprobat: Lucernas, inquit, illis (idolis seu simulacris) accendunt: & quidem plures: vel, ut alia exemplaria habent, plures, quàm sibi ipsis, quarum nullam videre possunt. Sunt enim velut trabes in domo.

Tertius lucernarum & candelabrorum istorum usus spectabat ad ornatum: cum ista tem- plorum religionisq̃ sua magna existimarent esse ornamenta.

Quartus illarum usus erat symbolicus & mysticus: cum illa ipsa interpretarentur variis modis seu signa & symbola quædam pietatis, religionis, puritatis, rerum sacrarum et divinarum, majestatis item suorum Deorum, & æternitatis: maxime cum in basi alicujus simulacri essent posita. Apud Onirocritas lucerna ardens mulieris signum, lucubrationis erat signum.

Quintus usus erat ἀεὶ τὸ λυχνός, quod ex iis, ut etiam ex multis aliis captabant auguria & cogniciones rerum futurarum. Verum, ut hoc postremo addam; hoc ipso lampadum lucernarumque in templis ante simulacra sua, vel in ipso meridie clarissimæque luce accensarum usu, significabant, se in tenebris maximis errorum & superstitionum versari magnamque animarum suarum prodebant cæcitatem.

Atq̃ hæc quidem de ignibus, luminibus, lucernis, lampadibus, facibus, cereis, atque etiam lignis, carbonibus, cineribus, fumis denique sacris & sacrificiis Gentilium sacris sint dicta.

Nunc præmissis iis, quæ ad apparatus preparationemque sacrificialem pertinent, quæque sacrificium præcesserunt, quæ ab Eustathio, ἡ (ὁμοίωσις, καὶ) τὸ ἀγαθὸν δὲ θυτικόν, ἀεὶ βολοί, καὶ τὰ παρχαί, ἀπαρχαί, ἀποθύματα, & aliis ferè huiusmodi nominibus appellatur, ad ipsam sacrificii actionem, hoc est, actum sacrificialem, & quæ eum fuerunt comitata, accedamus. Pro more autem nostro primum ipsius Homeri & Apollonii verba in utriusque sacrificii descriptione expendamus, & illorum quasi filium secuti, quid primò, quid secundo, quid tertio, quid deinceps fieri sit solitum, diligenter consideremus, simulque ea, quæ ab ipsis fuerunt prætermissa, & apud alios auctores leguntur in sacrificio fuisse usurpata, quasi supplementi loco addamus.

Ab utroque autem Poëta primum percussione hostiæ, ad aram stantis, fit mentio. Hostiam enim adductam ad aram oportebat stare primum: non autem humi jacere, priusquam securi, bipenni, aut alio instrumento caesa prosterneretur. Unde Standi & Statuendi verbum, quando de hostiis, ad aram adductis & admotis, fit sermo, sæpe illi tribuitur, ut apud Virgilium:

Et statuam ante aras aurata fronte iuvençum.

Et alibi:

Et ductus cornu stabit sacer hirtus ad aram.

Vbi Servius: Stabit, pro placebit interpretatur. Tunc enim aptum sacrificium esse, cum animal dedicatum victimæ patiens invenitur. Quoties enim reluctabatur, ostendebat se improbari: in primis significabatur primum quidem hostiâ illam sanâ fuisse, deinde impavidâ & constantem quæ non metu aliquo ab ara se proripuerit, quod mali erat ominis. Notatum est, auctore Plinio, non ferè litari, trahente se ab ara hostia & aufugiente. Unde inter præscorum prodigia legimus ominosum fuisse, quotiescunque hostia fugisset ab ara. Hinc inter ostenta Pharsalicæ cladis hæc quoque numerat Lucanus:

—Discussa fugit ab ara
Taurus.—

At Cajus Iulius Cæsar, qui, teste Suetonio, nullâ unquam religione ab incepto absterritus vel retardatus esset, cum immolanti aufugisset hostia, profectionem aduersus Scipionem & jubam non distulit. Prolapsus etiam in egressu navis. (Malum enim omen putatur, quando quis in rebus obeundis prolabitur) verso ad melius omine: Teneo te, inquit, Africa.

His adde, quod hoc ipso, quod hostia stans ad aram subito ictu percussa statim cadit, innuere videntur voluisse, eodem modo homines & cunctas res humanas, firmiter licet stare stabilesque videantur esse: tamen subito & ex improviso cadere atque corruiere, secundum illa Ovidii:

Omnia sunt hominum tenui pendentia filo,
Et subito casu, quæ valuerè, ruunt.

Cur stando hostia caesa. Ita stans hostia modis illis, de quibus jam dictum, ad cadem preparari, explorari & quasi consecrari consueverat. Inter alia autem, quæ priusquam caderent ac humi prosterneretur, fieri solebant, hæc quoque cerimonia, cum jam jam cadenda esset, usurpari prius fuit solita: Nempe obliquum cultrum ferreum a fronte bestia mactanda usque ad caudam ante immolationem ducere consueverant, quod Servius annotat in illa Virgilii Æneid. 12.

Illi ad surgentis conuersi lumina Solis
Dant fruges manibus salsas & tempora ferro
Summa notant pecudum paterisq; altaria libant.

Hunc ritum vult a Virgilio innui illis verbis:

—& tempora ferro
Summa notant, &c.

Homerus quid de percussione scribant. Apud Homerum igitur Thrasymedes, audacia præditus, conjuncta cum consilio, sicut nomen ejus sonat, dicitur bovem percussisse, sumpta securi, propterea quod, ut Athenæus annotat libro decimo quarto, Nestor ob senectum id non poterat facere, quem reliqui fratres adjuvabant. Sic enim Homerus inquit:

Αὐτίκα Νέστωρ ὕψος ὑπερθύμης θεοσυμίδης
ἤλασεν ἀρχίστας, ὠλέκευ δ' ἀπέκοψε τένοντας
Αὐχίους, &c.
Statim Nestoris filius generosus Thrasymedes
Impulit propè stans: securis autem abscidit nervos
Cervicales, &c.

Hæc in loco, Eustathio interprete, idem est, quod παλίσκει ἐπληξί, id est securi percussit. Rationem deinde percussione exponit, cum inquit:

—παλίσκος δ' ἀπέκοψε τένοντας
Αὐχίους, &c.
Securis autem abscidit nervos

Cervicales, &c. id est, duos illos majores nervos percussit, hoc est, abscidit, refecit, amputavit. Απέκοψε enim Eustathio est ἀπέταμα. Intelligit autem illos nervos, qui sunt in ea parte, qua caput & cervix colligantur, quibus interdum etiam cervix denotatur. Sic paullo anti:

—πέλεκυ ἢ μανεπτόλεμος θεοσυμίδης
Ὄξυ ἔχων ἐν χειρὶ παρὶς αὐτοβουῦ ἐπιπόλων
Securim autem bellicosus Thrasymedes
Acutam gestans in manu ad stabat, bovem caesus,

Id est, Eustathio interprete, ἐπὶ αὐτῷ τῷ φαχίλῃ πλῆξων, ὅθεν καὶ ἀπέκοπον παρὰ τοῖς σαλαοῖς τὸ ἐπιξίλων: quod proprie mensa coquinaria dicitur, supra quam carnes concedi solent, Græcè ἐπιχώριον.

Sic

Sic apud Apollonium in mactatione duorum illorum taurorum, quos Argonautæ sacrificasse dicuntur, Hercules ipse alterum quidem

Apollonius quid de percussione.

—τοπάλω μέσων κάρη ἀμφιμέτωπα
Πλήξεν, ὅδ' ἀθρόθ' αὐδὶ πεσὼν ἐμπερίστω γαίης
Clavâ medium caput circa frontem
Percussit: at ille totus confestim humi procubuit.

Ancaus autem —κατὰ πλατῶν ἄυχονα κόψας
Καλκείῳ πελέκει κρατερὸς δῖε κέρσε τένοντας
latam cervicem percutiens
Aereâ securi fortes abscidit nervos.

Vbi aream securim pro ferro accipi Scholiastes adnotat. Nam Veteres ferro nondum reperit are usos fuisse pro ferro, constat ex illo Hesiodi:

Καλκῶ δ' εἰργάζοντο μέλας δ' ἐν ἔσθε σίδηρος.
Aere operabantur: nigro nondum existente ferro.

Hujus porro percussione non tantum in præcedentibus istis locis, sed apud plurimos alios auctores luculenta admodum expressâ fit mentio: in primis verò apud Dionysium Halicarnassem, qui sub finem libri septimi Antiquitatum Romanarum, præter hanc percussione, ritus plerisque alios atq; ceremonias, in sacrificiis adhiberi solitas, breviter quidem, sed accuratè admodum describit, unoque quasi fasciculo complectitur. Sed verba ipsa, quia & ad præcedentium, & eorum, quæ sequuntur, intelligentiam majorem faciunt, hic subijcere libet: Σωταλεδθήσης ἡ τῆς πομπῆς ἐβουθύτου ἐυθὺς οἰτε ὑπατοῖ, καὶ τὰ ἱερά καθαρῶν ὡσεὶ ἀγνίστωντες ὑδάτι, καὶ Διμήξῃ καρπῶς ἐπαρραίνοντες αὐτῶν ταῖς κεφαλαῖς. ἔπειτα καὶ δὲ ἀμεινοὶ θύειν τότε τοῖς ὑπὲρ ταῖς αὐτὰ ἐπέλοον, τῶ δ' ἰο μὲν ἐσὼτ' ἐπὶ τῷ θυματῷ, σκυτάλη τῶν κρατῶν ἐπαίον, οἱ δὲ πῖπλοντος ὑπεπύθεσαν ταῖς σφραγίδας (perperâ legitur, σφραγίδας) ἐμπερί τῶν δ' ἐπειθὲς τε καὶ μελίσαντες ἀπαρχὰς ἐλάμβανον ὅξιν καὶ σαλάχυν, καὶ παντὸς ἄλλης μέλας ἀσ ἀλοφίτας ζεῆς ἀναδύσαντες, ὡροσφραγον τοῖς θύεσιν ἐπι κωνῶν. οἱ δὲ ἐπὶ τὰς βαμοὺς ἐπιπύθετες ὑπὲρ τὸν καὶ ὡροσφραγον οἶνον κατὰ τῶν ἀγιάζουμένων, hoc est, Peracta pompa confestim sacrificabant consules, sacerdotesque, quibus fas erat, & Victimarii (en personas sacrificantes cum principes, tum ministrantes seu famulantes: idque more nostratum. Lotus enim manibus (en manuum ablutionem) & lustratis aquâ purâ victimis inspersisq; in earum capita frugibus cerealibus (en victimæ lustrationem, & immolationem, id est, mola, si ve frugum salzarum asperisionem in hostiarum capita) conceptisq; precibus (en precationem atq; vota) tum demum (rite scilicet præmissis & peractis illis omnibus, de quibus adhuc dictum) ministros (quos supra συνπόλους: hic ὑπὲρ τας vocat) eas (hostias) mactare jubebant. (In Græco est θύειν; qua vox & sacrificare in genere & speciatim occidere significat si ve necare. Nam sacrificiorum actus principalis erat hostiæ necatio seu occisio. Vox itaque Gallica tuer, id est, occidere, a Græca θύειν videtur derivata.) Quorum (scilicet alii ministrorum, qui Victimarii, Popæ, Cultrarii a Latinis appellantur) stantem etiamnum hostiam Veste feriebant in tempora (en hostiæ percussione): alii suppositis cultris cadentem excipiebant. (Hæc fuit σφραγή, jugulatio, de qua postea) ac mox excoriatam concedebant membratim (en hostiæ excoriationem & dissectionem) delibataq; ex singulis extis aliisq; membris primitias farrea farina imbuebant, & in canistris afferebant sacrificantibus, quæ aras imposita succendebant, & vinum inter adolendum affundebant. En synopsis brevem & illustrem totius ritus sacrificialis, cujus singula membra deinceps Homericorum testimoniorum appositio- ne illustrat.

Dionysius Halicarnasensis quid de ritibus sacrificialibus in genere.

Hinc autem apparet, certos peculiare hostias, stantes ad aram, icendi, cadendi, ferendi, percutiendi, humi prosternendi ritus fuisse atque modos, quos vel minimum negligere erat nefas. Miretur autem quis forsân, cur ista animalium hostiarum ve percussio, mactatio & occisio tot tantisque ceremoniis a Gentilibus fuerit celebrata. Sed mirari is desinet, si cogitabit hanc ipsam actionem, primarium fuisse istius quasi tragædiæ actum, ad quem reliquæ ceremoniæ omnes, quæ vel antecedere, vel comitari, vel consequi solebant, referebantur. Ac quemadmodum in

Percussione vitæ varia ceremoniæ.

communi & profano etiam vitæ humanæ usû, pecora hominibus non nisi occisa ferè, si ve ad ve- stitum, si ve ad victum prosunt: sic Ethnici in sacrificiis suis non nisi hostiis occisis ac mortuis li- tari, Diis suis satisfieri, eosq; placari posse arbitrabantur.

Nomina phra- sesve Latine abritu percus- sionis nata.

Porro ab hoc ritu cadendi, cadere saepe synecdochicè pro sacrificare usurpatur, ut cadere bo- vem, id est, sacrificare, cadere victimam vel agnam, idem. Unde Virgilius, Cæsam victimam vocat sacrificatam: quod verbum, ut & nomen eadem, teste Festo, nonnulli putant ex Græco κτείνεν dici, quod apud illos significat interficere. Alii deducunt a cadendo. Quicquid sit, habet hoc verbum cadendi cum verbis cadere & cedere magnam affinitatem, quoniam plerunq; etiam re ipsa hæc sunt conjuncta, & ea, quæ caduntur, id est, percutiuntur, si ve sint homines, si ve be- stia, si ve etiam res inanimata, & cedere & cadere solent. Hinc Præcidere est antè cadere, & an- tè immolare, ut auctor est Festus: unde & agna Præcidanea, eodem teste, dicta, quæ ante alias im- molabatur: item, porca Præcidanea, quæ Cereri cadebatur, id est, mactabatur ab eo, qui mor- tuo iusta non fecisset, id est, glebam non objecisset, quod moris erat eis facere prius, quam novas fruges gustarent, ut Festus inquit; vel, ut idem ait, quam immolare erant soliti, antequam no- vam frugè præciderent. Fordicidia quoque, festa, a cadendis fordibus bubus, ex hoc ritu sunt dicta. Erat autem bos forda, quæ fuit in ventre: & eo die publicè immolabantur boves prægnantes in curiis complures. Victimam prætere a nonnulli volunt dictam, quasi viictam, quod viicta cadat. Icere enim idem, quod percutere, Inde ictus. Ab hoc eodem actu ferias quoque volunt dictas, quod hostia in iis feriebantur. Ferie, inquit Festus, a feriendis victimis appellata, & Feralia Diis Manibus sacrata; festa, vel a feriendis pecudibus appellata. Quid si ferire a ferro sit dictum, quia ferro ad feriendum opus est: vel a ferre; quia tollendum seu auferendum id, quod cæsura. Inde & Ferus, vox, sine dubio nata. His adde, quod hostia quoque dicta ab Hostire, verbo an- tiquo & obsoleto, quod ferire si ve cadere significat, Festo teste. Idem verbum, ut idem auctor est, significat etiam æquare: unde Redhostire gratiam, idem, quod gratiam referre, sich mit einem vergleichen.

Nomina phra- sesve Græca et Hebraica de ri- tu percussionis

Verba Græca sunt πάλειν, κόπτειν (unde forsitan nostrum Germanicum **Elopfen** id est, percutere) κτείνειν, vel κτείνωειν, quibus Homerus & Apollonius utuntur. Ab hac autem ip- sa in sacrificiis fœderalibus, id est, quæ fœdera ineundi sancientiâq; caussa fiebant, bestias, seu hostias icendi, feriendi, cadendi, atque demum jugulandi disseccandiâq; consuetudine, nata sunt trita illa & usitata Hebræorum, Græcorum & Romanorum dicendi formæ: Hebræorum qui- dem ברת ברית Carath berith, scindere si ve disscindere fœdus: Græcorum verò, δρῆμα τεμνείν, fœdera ferire; quale illud Homeri:

— δρῆμα τεμνείν καμύοντες
Fœdera fida ferientes.

Et Latinorum: Fœdus icere, ferire, pro facere, inire, sancire, unde Cicero pro Cornelio: Lucius Martius cum Gaditanis fœdus icisse dicitur. Idem pro Sestio: Tu scilicet homo religiosus, fœ- dus, quod meo sanguine in pactione provinciarû iceras, frangere voluisti. Idem: Id enim fœdus, meo sanguine ictum, sanciri posse dicebat. Idem: Fœdera feriebantur provinciarum. Ferire fœ- dus cum aliquo, idem dixit pro Cornelio. Hinc fœdus ipsum Festus vult dictum, quod in paci- scendo fœdere hostia necaretur. Unde Virgilius:

Et casâ jungebant fœdera porcâ.

Vel quia in fœdere interponatur fides; ad quod etymon posterius Cicero videtur alludere pro Domo: Gabinius fregit fœdus; Piso tamen in fide permansit. Idem in officiis: Fœdera, quibus cum hoste de vincitur fœdus.

1. Varie persone percipientes.

Porro in hac hostiarum victimarumve percussione (quæ magna cautione, religioneq; fiebat) hæc ferè animadversioe sunt digna, quæ a Gentilibus diligenter obseruabantur. Primum per- sonæ, quæ munus hoc bestias feriendi, cadendi, mactandi, excoriandi, dividendi, atque etiam co- quendi obierunt. Apud Homerum quidem nominatur Thrasymedes, Nestoris filius: apud A- pollonium verò Hercules & Ancæus, duo Argonauticæ illius navigationis socii. Hi a Latinis ab officio et instrumento dicti sunt Victimarii, si ve Victimatores, Cultrarii, secundum illud Vir- gili: Supponunt alii cultros, id est, victimas cadunt, interprete Seruio: item Popæ, sacrorum ministri,

Victimarii. Cultrarii. Popæ.

ministri, de quibus supra pluribus. Alius Spartianus: Percussit, inquit, hostiam popæ, nomine Antonius. Propertius:

Succinctique calent ad nova sacra popæ.

Apud Delphos is, qui victimam immolabat δριωτήρ dicebatur, ut Plutarchus scribit in questio- nibus Græcis statim ab initio, Οριωτήρ μὲν καλεῖται τὸ θύοντα ἱερείον (Stephanus pro θύον- ταν, θύοντα activè putat legendum) ὄταν δὲ δῶτο δειχθῆν. Quing, autem δριωί per omnem vi- tam, qui votibus multis in rebus aderant, unâ etiam sacrificabant, cum se ex Deucalionis genere ortos arbitrarentur. Lactantius 4. Thebaid. Sacerdotum, inquit, consuetudo talis est, ut aut ipsi percutiât victimas, & Agones appellâtur: aut sic tenentes cultrû, alter impingat. Ideo dicit Stat.

In vulnus cecidere greges. Athenens libro decimo quinto Dipnosophist, sub finem pluribus Coqui. docet, hæc μασεῖον, id est, coquorum olim fuisse partes atq; munia. Ritus, inquit, sacrificiorum & ceremonias coquis notas fuisse palam est ex Olympiadis ad Alexandrum epistola, qua mater illum hortatur, coquum ut emat in sacris faciundis excitatum his verbis: Perignum coquum mis- sum a matre tu habe. Scit ille, omnia sacra patria tua quomodo peragantur, & ἀγρὰ (id est, pu- ra, ut vulgò vertunt, propriè otiosa, inertia, in quibus hostia non immolabantur, sed frugum pri- mitiæ tantû offeriebantur) & δινὰς ἰνῆ (judicialia fortasse, quæ a Rege fierent, cum jus diceret) & Bacchicæ, & alia prorsus omnia, in quibus mater tua victimas immolat. Eum igitur ne con- tempseris, sed libenter excipe, & ad me remitte quàm primûm. Addit: Venerandam esse coquorum artem liquet ex Atheniensium præconibus, quia dum res divina fieret, in ordine coquorû & victi- matorum, boves cadentium, fieret. Idem paullo post Demi cuiusdam testimonio probat, Athenis fuisse tribum coquorum, qui ob artè suam magno essent in pretio & honore, qui curabant, ut plebs rite sacrificaret. Tandem artem coquinariam si ve culinariam, liberalem esse disciplinâ probat, ac coquum ipsum civem esse ostendit, nec sordidum, nec humanitatis expertem. Inde μασεῖον Græcis est mactare, quoniam coquus pecora coquenda mactat. Quid si igitur ipsum mactandi ver- bum a Græco μασεῖον & μασεῖον sit derivatum potius, quàm a magis augere?

Apud Homerum κόπτει, id est, præconibus, ferè illa necessaria ad sacrificia adferendi vi- timas, feriendi, carnes parandi, discindendi, vinum etiam libandi munia tribuuntur, ut idem Athenens testatur. Sed Athenens eodem in loco significat, magnæ quoque & illustri dignita- tis viros eadem hæc munia obuisse. Sic enim, exempli gratia, apud Homerum ipse quoq; Agamem- non, quamvis Rex, hostiam tamen percutit. Ait enim Poëta:

Agnorum seruo ære stomachum proscindit
Et alios quidem palpitantes adhuc humi sternit.

Sic Thrasymedes adjuvantibus eum fratribus idem munus obit.

Apud Romanos, Censores, qui magistratus summæ autoritatis fuit, purpurati & coronati Censores, hostias mactabant. Sic in Padaliis gente Indica (testatur Nicolaus Damascenus, quod & Sto- bæus reperit in sermone de justitia) non qui sacerdos esset, sed qui in præsentia haberetur pruden- tissimus, hostiam mactabat: nec a Diis nisi justitiam rogabat. Et hæc de personis quæ hostias ferire, percutere, mactare, excoriare atque dividere consueverunt. Idem ergo ferè illorum fuit munus, quod hodie apud nos est coquorum, laniorum, macellariorum ve: qui ab Italis beccari, forsitan a pecoribus, sunt dicti, & a Gallis bouchiers, quorum macellum vocatur boucherie, quasi, ut hoc joci causâ addam, (la bouche rie) os hominis gaudeat & delectetur macellis. Ob illam autem causam, ut supra quoque attingi, Gentilium & templa atque delubra, macellis atque culinibus, & altaria mensis macellaris ac coquinariis, & sacerdotes macellaris & coquis; & de- nique illorum sacrificia profanis pecorum mactationibus atque lanienis merito comparari po- tuerunt.

Quemadmodum autem milites non, nisi signo dato, audent prælium inire, manusq; cum hoste victimam per- conserere: sic illi sacrorum ministri, de quibus modo dictum, injussu sacerdotum & eorum, qui sa- cutere non nisi cris præerant, minimè audebant hostias agredi, easq; ferire, prosternere, atq; jugulare. Hoc Dio- nysius quoq; Halicarnassens deserit in sacrificii descriptione docet, cum ait, Tum demum (pera- tis scilicet iis, quæ sacrificium præcedebant) ministros eas θύειν, id est, mactare, ferire, jugu-

lare iudebant. Ideo succincti nutum imperitum ve expectantes dicebant Agon, vel Agone? Hinc Seneca libro secundo Partitionum: Belli, inquit, deridebat hac Asinius Pollio: Filius, inquit, cervicem porrigat, carnifex manum porrigat; deinde respiciat ad patrem, & dicat Agon? quod fieri solet in victimis. Idem docet Ovidius his versibus de Agonalibus:

Nominis esse potest succinctus causa minister
Hostia cœlitibus quo feriente cadit.
Qui calido strictos tincturus sanguine cultros
Semper agatne rogat, nec nisi iussus agit.

Idem libro quarto de Pontio:

At cum Tarpejas esse deductus in arces
Dum caderet iussu victima sacra suo.

Atque hoc est primum membrum, nempe persona.

Alterum, quod in percussione victima observari debet, est instrumentum, quod hostis cœden-
dis feriendis ve adhibebatur. Hoc apud Homerum est πελεκυς (ut etiam apud Apollonium) quod
bipennem & securim vertunt: unde πελεκυειν & πελεκυσειν, si ve πελεκυσειν per idem, securi per-
cutere, πελεκυτικος dolator, πελεκυοπος & bipennifet, si ve securifer. Apud eundem Homerum fit
quoque mentio χιζης δουρος, id est, fudis e quercu, qua hostia ieta fuerit (id quod etiam apud Persas
& Cappadoces in more fuit positum) ut in Eumæi sacrificio:

Κόψα δὲ ἀπαρχόωυ & χιζην δουρος, ὡς λέτ: κείων
Hostiam mota sparsam querna sude percutit.

II. Varia instru-
menta ad per-
cussionem ad-
hibita.
Πελεκυς.
Σχιζα.

Σκυτάλη.

Dionysius Halicarnassensis locum hunc ipsum citans σκυτάλην vocat instrumentum illud, quo
victima feriri fuerint solita: cuius quidem vocis varia & diversa sunt significata. Nam & mu-
rem aranearum & scuticam, hoc est, flagellum, ex corio factum, & peram coriaceam & caterdam
equestrum, & surculum loricarum (quod genus epistola erat apud Lacedæmonios, de quo Gellius
lib. 18. cap. 9.) & tabulam; in qua scripta fontium delicta proponebantur, & baculum si ve vir-
gam, & serpentis genus significat. Vide Erasimum in Chiliadibus, Tristis Scytale.

Ρόπαλον.

Apud Apollonium porro Hercules ρόπαλον alterum taurorum percussisse ac prostravisse di-
citur. Est autem ρόπαλον, si ve ρόπαλον idem quod ρόπαλον, clava, fustis, malleus: quod ipsum
instrumentum apud Latinos quoque in usu fuit. Is vero ligneus fuit si ve ferreus: sicut & hodie
ligneo ad eundem effectum lanu utuntur, nempe ad boves similiter sternendos. Hic una cum secu-
ri a sacrificulo, seu ab uno ex Victimariis gestabatur: atq; coronatis victimarum capitibus (teste
Plinio lib. 16. cap. 4. in his verbis: Postea Deorum honori sacrificantes sumptere, victimis simul
coronatis) malleo primum ante aram percutiebant: deinde securi cervix abscindebatur: tum ad
eviscerationem & exta rimanda, captandaq; auspicia procedebant. Mallei huius picturam vide
apud Gulielmum du Choul, libro ante citato de Religione Romana, & Bartholomæum Martia-
num in antiquitatibus urbis Rome.

Securis.

Fuit deinde & securis apud Latinos instrumentum ad boves ante aras Deorum percutien-
dos adhibitum: ideo Sacrifica dicta ab Ovidio duodecimo Metamorph.

Elatumq; (scilicet funale) altè veluti qui candida tatri
Rumpere sacrificâ (sacrificiis dicatâ) molitur colla securi.

Hanc autè aneam fuisse constat ex Festo, & ideo Acierin dictam. Sic enim ille: Acieris securis
anea, qua in sacrificiis utebantur sacerdotes. Porro à secando dicta videtur, Germanicè Achß,
forsan a Græco ἀξίον, qua vox etiam securim si ve bipennem significat. Vnde ἀξίωμα τεία δι-
viniatio per secures; de qua Plinius lib. 36. cap. 19. Vbi verò sunt Veteres hoc instrumento ad va-
rios usus; videlicet & ad ligna secanda, & etiam ad bellum. Virg. Aeneid. 11.

— aram quatens Tarpeja securim.

Vbi eâ sunt pariter ad fontes puniendos, quique magistratibus capite plectendi erant, securi percu-
tebantur. Cicero tertiâ Verrina: Agunt eum precipitem pœne civium Romanorum, quos pat-
rim securi percussit, partim in vinculis necavit, & Virg. 6. Aeneid.

Consulte

Consulis imperium hic primus se vasq; secures Accipiet, &c.

Et Lucanus libro primo.

Pacificas se vult tremuit Catilina secures.

Huius instrumenti in ventrix fuit Penthesilea Amazon, teste Plin. lib. 7. c. 56. vnde et Amazo-
nes, securigera a Poëtis dicta sunt. Secures item magistratum insignia erant, virgarum fascicu-
lo loro illigata. Cic. 6. Verr. Quamobrem fasces Prætoribus præferuntur, cur secures data? Se-
cures demum, ut in nostram sententiam veniamus, licet grandiores erant, ad victimarum carnes
secandas dividendasq; prout libebat sacrificulis, victimariis, & id genus hominibus, qui sacri-
ficiis antiquorum præerant. Hodie Lanii in Vrbe magno latoq; cultro ad carnes dividendas u-
tuntur, quem spatagium vocant, &c.

De more porro securim, qua apud Athenienses primus bos mactatus fuit in sacrificiis, in jus
vocandi quotannis vide Leoniceum libro 2. capite 3. Athenis, inquit, in Prytaneo iudicum fuit
locus, ubi ferrum & quævis alia inanima, quibus patrata fuerat cades, iudicium quoq; illius, qua
Erechtheo Athenis imperante, bos primus Athenis mactatus dicebatur, tanquam reâ causa quo-
tannis magna cû solennitate agebatur. Cû enim sacerdos, quæ illi Βυφόνον vocabant, bove percus-
so, humiq; strato, relicta ibi securi, ocyus ex Attrica aufugisset, nõ cõparente homine, securim tunc
primum Athen. in iudicio cõstituerunt. Vnde hæc illa quotannis in jus vocandi cõsuetudo inolevit.

Tertium instrumentum, quo Latini utebantur in sacrificiis, erat Secepsita, interprete Festo, Secepsita
culter ferreus, oblongus, manubrio eburneo, rotundo, solido, vincto ad capulum argento, auroq; fi-
xo, clavis aneis, ere cyprio, quo Flamines, Flaminiæ virgines, Pontificesq; ad sacrificia uteban-
tur, a secando sic dicta. Eadè aliàs dicitur, quâ in sacrario utuntur. Sacraria namq; in templis reti-
culo aneo olim sepiebantur, in quo turba relicta sunt, per quas manibus sacra tangere licet. Est
hoc in templo Bonæ Deæ, sed aliis in locis, & sunt velut repacula quadam, ita Secepsita dicuntur
duobus modis. Suetonius in Tyber. Nam & inter Pontifices sacrificanti simul, pro Secepsita
plumbeum cultrum subijciendum curavit. Idem alibi: Secepsitam, alii securim, alii dolabram æ-
neam, alii cultellum putant.

Aliud instrumentum, in sacrificiis adhiberi solitum, fuit Dolabrum, si ve Dolabra, quam Fe-
stus Pontificalem ab hoc usu vocat, & alio nomine Scenam, si ve Scenam. Fuit autem, ut ex for-
ma patet, quam Marlianus in suis antiquitatibus expressit, Culter grandior, sutorio perquam
similis, quo olim reor in sacrificiis Veteres uti fuisse solitos, ad hostias, & victimas deglubendas,
postquam malleo hæ percussæ, & iugulatæ essent, a quo forte nomen sumferit: seu potius a dolan-
do, hoc est ab æquandis partibus carniû, quæ aris imponebantur, Dis immolandarum, sumpta
metaphora a dolabra, quæ fabri lignarii est instrumentum, quo ligna dolantur, seu expoluntur,
quanquam & rusticum iidem sit instrumentum, cuius Columella lib. 3. meminit his verbis: Quæ
falce amputari non possunt, acuta dolabra abrudito. Est & ejus diminutivum dolabella, de qua
idem auctor lib. 5. sic infert: Circa crus dolabella dimovenda est terra, &c. Plutarchus verò in
vita Tiberii & Caji Gracchorum, de dolone, quod genus est gladii, sic meminit: Ille verò (Ti-
berium intelligit) palam gladium, quem dolonem vocant, accinctus ambulat, etc. Quod culter hu-
jus modi hoc nomine appellaretur, auctorem adhuc desidero: quod autem hac forma unum ex sa-
crificialibus instrumentis fuerit, nulli dubium esse puto. Nam passim multis in locis marmore an-
tiquo in sculptum cernere licet, & præsertim in arcu marmoreo, quem aurificum nominant, prope
Ecclesiam S. Georgii in Velabro: ubi multa, quæ ad antiqua sacrificia spectant, videre est, &c.

Ad instrumenta, quibus hostia feriri, cædi & mactari solebant, referri quoq; debet lapis ille,
si ve silex, quo agni, porcæ, si ve alterius bestie caput in pangendis fœderibus percuti atque feriri
solebat. Exemplum huius consuetudinis citatum a nobis fuit supra ex Livio, quod hic, quia ad
rem maximè facit, repetemus. Apud Livium Annibal, magnis propositis promissis, milites
suos ad fortitudinem adhortatus, ea, ut rata scirent fore, agnum lævâ manu, dextrâ silicem
retinens, si falleret, lovem, cæterosq; precatus Deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum
mactasset: secundum precationem caput pecudis saxo elisit.

Tertio casæ victimæ casus quoque disertè exprimitur, qui & ipse diligenter, in hac percus-
sione fuit observatus. De bove, ab Hercule cæso, sic ait Apollonius:

Dolabra, si ve
Scena.

Lapis, vel Sia-
lex.

III.
Percussæ ho-
stie casus, &
ejus adjuncta
religiosè obser-
vata.

ὁ δ' ἀθεῖς αὖτις πρὸς τὸν ἐν γαστρὶ ἄλκιον,
At ille totus confestim humi procubuit:

Sic Virgilius:

—procumbit humi bos.

De altero, quem Ancaeus ferit, sic cecinit idem Apollonius:

In percussione
victima que
boni, que mali
ominis.

Ἡρώης δ' ἀμφοτέρωσι κέεροι ἀειρήνης καὶ εὐχαιῶν. Scholiastes, ἀειρήνης καὶ εὐχαιῶν ex
posuit ἐπὶ ἀμφοτέρωσιν μετ' ὁμοῦ καὶ ἑνὸς ἑκάστου, id est, pronus cum impetu. Item: ἐπιπέσει εἰς
τὸ ἔμωρον ἢ ἐπὶ τὸν ἑνὸς, ut apud Poëtam, ἀειρήνης ἢ εὐχαιῶν καὶ πρὸς τὸν ἑνὸς. Eurymachus in-
terpretatur ἀειρομένον τὸ κατὰ κύνιον πρὸς εἰν οὐτὸ λέγειται. Nunc autem significat ἐπι-
πέσει εἰς τὸ ἔμωρον, id est, cum pronus procubisset.

Quemadmodam autem mali ominis erat, si victima ductorem non sponte sequeretur, sed vi
strahenda esset: vel si ex ducentium manibus sese proripisset & profugisset: sic mali auspicii erat
si vel elapsa ictum fessisset, vel percussa aut exilisset alius aut horridius exclamasset, aut non
statim; & quidem placide concidisset, & si supina & non prona cecidisset: vel si semianimis pro-
voluta in terram eandem pedibus calcitrasset importunius: vel difficulter exspirasset: vel jugu-
lata non copioso diffluxisset sanguine: vel si inter jugulandum triste aliquid infustumq; oculis
auribusq; occurrisset, ut si locuta esset victima vel hostia: quod Romæ fecisse bovem fœminam Li-
vius refert Decad. 5. lib. 3. Unde libris a Decemviris aditis decretum ut supplicatio fieret, cum
siqu; magistratus circa omnia pulvinaria majoribus hostiis XL numero sacrificarent, populisq;
coronatus esset. Quod ipsum & P. Volumnio & Servitio Sulpitio Cos. bos fœmina fecit: & bos
item masculus, inquiens: Cave tibi Roma; quem bovem cum cara seruari, aliqui aruspices iusse-
runt. Signa hæc & alia, que inter percipiendum & jugulandum evenissent, offensa & alienari Nu-
minis penasq; minitantis esse putabantur. Contra læti ominis indicia & fœventis Dei testimo-
nia erant: cum emissa & ducta ad aram sponte acceleraret, & sine strepitu atq; tumultu ictum pa-
cienter perferret, collapsaq; placide, sineq; deformi strepitu aut pedum complosione animam ex-
halaret, & confossa tandem copiosum spirantemq; & cum impetu stridoreq; proripientem effun-
deret cruorem: Talem læti & cum gratulatione exclamationeq; excipiebant: ad alterius verò a-
spectum expavescebant, animisq; suis consternabantur, & trepide suspectas aras adibant, ritusq;
absolvebant ceteros, & sollicitè, qua ratione Numen offensum reconciliarent, deliberabant. Per-
tinent huc, que Plinius scribit lib. 8. cap. 45. sub finem: Ex tauris & bobus victima, inquit, opi-
ma, & lautissima Deorum placatio. Huic tantum animali omnium, quibus procerior cauda, non
statim nato consummata (ut ceteris) mensura crescit uni, donec ad vestigia ima perveniat. Quam-
obrem victimarum probatio in vitulo, ut articulum suffraginis contingat, brevior non litant.
Hoc quoq; notatum, vitulos ad aras humeris hominis allatos non ferè litare, sicut nec claudican-
tem, nec aliena hostia Deos placari, nec trahente se ab aris. Est frequens in prodigijs præcorum,
Bovem locutum. Quo nunciato, Senaturn sub arvo haberi solitum. Hæc Plinius.

Mugitus victi-
me inprimis
observatus.

In primis verò hinc mugitus bestia observabatur, & ex illo quedam vel læta, vel tristia con-
jectabant; id quod licet conjicere ex illis Luciani verbis: Bestiam, inquit, sub Dei oculis jugu-
lant, flebile quidam emugientem, beneq; sicut licet conjicere, ominatam: deniq; voce jam lenio-
re ad sacri tibiae respondentem. Quo ex loco id quoq; colligere promptum est, tibiae in percussione
victima, sicut in tota ἱεραρχία fuisse adhibitam. His autem præinebant (unde præcentoria di-
cta) monebantq; ne aliud quid ageretur, neve exaudiretur: cuiusmodi præcentoribus & cithara-
dis jus quoq; fuit in eide vescendi, id quod præca religione observatum fuit.

Tibiae etiam ad
hibite in sacri-
ficiis.

Quoniam autem tibiaram & tibicinum, præ ceteris instrumentis Musicis antiquissimum in sa-
crificijs Gentiliũ, maximeq; tritus, per vulgatas, ac, ut ipsis videbatur, pene necessarius usus fuit,
sine quibus nullum publicum sacrum sacrificium ve ritè legitimeq; confici posse existimabant, &
adcirco creberima illorum passim apud profanos scriptores, atq; etiam in sacris litteris fit men-
tio, non a ratione institutoque hoc meo alienum fore putavi, si copiosius quedam de ijs hæc scri-
bam, initio facta ab ipsis nominibus, que multarum rerum ad instrumenti huius cognitionem
pertinentium notæ sunt atque symbola.

De tibiis in
genere.

Hebraicè

Hebraicè igitur hoc instrumentum חליל Chalil, appellatur, in plurali חלילים Chalilim, Tibia Hebraicè
quam vocem septuaginta interpretes ἀλωδ, id est, tibiam, verterunt, ut Isaiâ quinto capite, qua-
dragesimo octavo versu, & capite trigésimo, versu vigésimo nono. Thargum Isaiâ quinto, ver-
su duodecimo, & Genesis quarto, אבבוב Abbubâ, interpretatur, quod fistula sit affinis. Rabbi
Schelomoh hoc instrumentum sic vult dictum, quod sit concavum: unde Curva tibia a Tibullo
& Curva ab Ovidio appellatur.

Sic enim Tibullus Eleg. secunda:

Obstrepi & Phrygio tibia curva sono.

Et Ovidius sexto Fastorum:

Queritur in scenâ curva tibia, queritur aris.

Alii, quod mihi videatur verisimilius, sic volunt appellatam, quod profanus illius & contaminat-
tus in publicis epulis, conviviis atque choreis si ve tripudijs fuerit usus. Hinc etiam מחול Machol
dictum, quod publicam & profanam, qualis fuit Gentilium, choream, si ve tripudium signi-
ficat, in quo tibia cani solebat: qui hodie quoque Christianorum communis ferè mos est. Tym-
panis enim atq; tibiis, si ve fistulis plerunq; Christianorum saltationes peraguntur: qui quidem ti-
biarum usus in saltationibus manifestè colligitur ex illis puerorum verbis Luca 7. Ἡδύσασθε
ὑμῖν, ἢ ἐκ ἀρχῆσαι δὲ: ἰδρυσήσασθε ὑμῖν ἢ ἐκ ἀλωδύσασθε: Tibia vobis cecinimus; & non sal-
tastis, &c. Inde & Hieremias cap. 3. מחול משה Mechol meschachabim, chorum, si ve
choream ludentium dixit ab eodem instrumento חליל Chalil, seu tibia: quem chorum Septua-
ginta σωμαγωγῶν τῶν παίζοντων, verterunt. Hinc חליל Cholel, tibicen, & plurali חלילים
Cholelim, tibicines, Psalmo octogésimo septimo. Et 1. Regum 1. versu 4. מחללים בחללים
Mechalelim Bachalelim, ludentes si ve canentes tibiis.

Græcè ἀλωδ tibia appellatur ἀπὸ τῆς αἰείν, id est, flando (unde & Germanicum fluten) Tibia quomodo
Hanc vocem & tibiam & fistulam & foramen interpretantur, ut alia ejus significata præter-
mittam. Hinc ἀλωδ, tibia canere: ἀλωδῆς tibia canentem audire eoq; cantu recreari: ἀλωδῆ,
cantus ad tibiam: ἀλωδῆς ἀλωδῶν, tibiaram auditor: ἀλωδῆς, tibicina: ἀλωδῆς, theca ti-
biarum. Aliquando tibia ludentes a Græcis χλωδῆς dicebantur, id est, anserum modo clangen-
te, aliam & stridulam vocem edere.

Latine tibia dicta ab osse cruris: & maxime cervorum, ut Plutarchus memorat in libello, Tibia Latine
eius in scriptio est, Quod non licet juvare, unde verere, secundum Epicuri sectam. Tibicen, ut Var. unde dicta,
τὸ εἶν, a tibia & cantu dictus, & inde Tibicina, mulier cantans tibia. Unde Cicero de Oratore:
Tibicen sine tibus canere non potest. Tibicines etiam, teste Festo, trabes in edificijs dici existi-
mantur, a similitudine tibia canentium, qui ut canentes sustineant; ita illi edificia, si ve adifi-
ciorum recta. Hinc Iuvenalis:

Non urbem colimus tenui tibicine fulcam.

Thuscorum linguâ tibicines Subulones vacantur a Subula, vel potius Subulonis cornu simi-
litudine. Sic Cornicen, qui cornu: Liticen, qui lituo: Siten, qui apud sitos, id est, vita functos &
sepultos canere solitus est.

De tibiaram origine & inventoribus varia fuerunt Veterum sententia. Plutarchus in li-
bro de Musica tradit, alios voluisse tibiam inventam esse a Marsya (qua communis ferè est opi-
nio): alios ab Olympo: alios ab Hyagnide: alios a Terpsichore. Plin. lib. 7. cap. 56. tibia obli-
qua inventionem Mida in Phrygia tribuit: geminatum verò tibiaram, eidem Marsya. Ver-
ba ejus hæc sunt: Musicam Amphion (invenit) fistulam Pan: monaulam Mercurius: obli-
quam tibiaram Mida in Phrygia: geminas tibiaram Marsyas. Scribit porro Aristoteles lib. 8. Po-
licorum, tibiaram usum repudiatum fuisse, non tam propter oris deformitatem, quam ob caus-
sam etiam a Pallade dicitur rejecta, quam quod inutilis videretur ad rerum intelligentiam. Pin-
darus tamen Minervam facit tibiaram in ventricem ad imitandum lamentationem, graviter
sonantem. Pleriq; autem, ut dictum, tibiaram a Marsya, fistulam (quam Hebræi נַקָּבִים Nakab,
vocant a נָקַב Nakab, id est, perforare, nimirum a foraminibus, Græci σὺβρυγα appellant; qua
tamen vox sæpe pro tibia capitur) lyram ab Apolline aut Mercurio fuisse inventam.

De tibiaram varijs generibus & nominibus vide Servium in nonum Aeneid. versum illum.

O vera Phrygia, &c.

Tibiarum materia qua.

Quantum ad tiliarum materiam attinet, illam constat olim fuisse buxum, ex qua etiamnum hodie conficiuntur: unde Buxea a Poëtis appellatur. Ovidius duodecimo Metamorph.

Non illos citharæ: non illos carmina vocum;

Longa q̄ multifori delectat tibia buxi:

Multifori, id est, multa foramina habentis. Sic Mantuanus:

Buxea quid latos modulatur tibia cantus?

Ex alia quoq; materia, præter buxum, tiliam confici fuisse solitam testantur Athenæus, Plinius & alii. Athenæus e loti ligno, quod in Africa nascitur, confectam docet lib. 4. (unde Lotina sit dicta:) item ex ebore (unde elephantinâ qua primùm a Phœnicibus sit pertusa) & ex calamo, unde Tyryna, Græcè καλαμῶν: & καλαμῶναι nuncupati, qui calamo canunt: quales ferè sunt παπαῦλαι, qui stipulas inflant. Idem docet, tiliam etiam ex cruribus hinnuli, a Thebanis primùm repertam esse. Plinius lib. 16. cap. 36. de materia tiliæ sic scribit: Sed tunc ex sua quamque tantùm harundine congruere per suam erat: & eam, qua radicem antecesserat, lævæ tibia conve nire: qua cacumen dextræ. Nunc sacrificia Thuscorum e buxo; ludicræ verò loto, ossibusq; asini nis & argento fiunt. Sic ex gruum quoq; tiliis eam confectam olim, dictum est supra.

Hæc de materia tiliarum.

Tiliarum usum damnavit Alcibiades.

Quantum ad illarum usum attinet, Alcibiadem legimus duplici nomine omnem tiliarum usum damnasse, & quòd sic mutet oris habitum, ut vix vel a familiarissimis agnosci possit, qui tibia canit: & quòd hominis propriam adimat vocem omnemq; loquendi facultatē præcipiat. Nemo enim simul & tiliam inflare & loqui potest. Cantant igitur, dicere solebat, Thebanorum filii, qui loqui nesciunt: nobis autem Atheniensibus gentis nostræ principes sunt Pallas & Apollo; quorum illa fistulam confregit, hic tibi cinem excoriat, qua quidem oratione, ut auctor est Plutarchus in ejus vita, Atticæ juventuti persuasit, ut tiliarum usum rejecerit, atq; repudiarit. Porro proditum præscorum fabulis est, Palladem, ad speculam tiliam canentem, offensam oris sui deformitate, quam in speculo conspexerat, tiliam projectam comminuisse. Apollinem autē Marsyam, tiliæ inventorem, canendo a se victum excoriat. In eandem sententiam Plato in Protagora; sermone qui de Poësi habetur, similem esse dixit trivialium & plebejorum conviviis. Nam propterea quòd inter pocula, mutua colloquutione se in vicem oblectare aut oratione sua, & confabulatione, exhilarare ob inscitiam nequeunt, magnificiunt tibi cinas, & luculenta mercede tiliæ rum alienam vocem conducunt, quarum sono ad convictum & congressum invitantur, cum nusquam apud bonos, probos, ac eruditos convivas saltatrices, fidicina, tibi cinæ, videantur, ut qui citra nugas & lusus ejusmodi, sibi sufficiant ad mutuam consuetudinem, sua ipsorum voce & loquentes vicissim, & sese audientes modeste, etiam complusculū si biberint. Idem & vos facitis, ô Cynulce, dum bibitis, aut potius ebibitis, tibi cinæ more vel saltatricis voluptatem, quam hi sermões afferunt, interturbantes, vitamq; ut in Phileto idem Plato dixit, non hominem vivitis sed pulmonis cujusdam marini aut cujusdam ex illis corporibus, qua animata testis ostreorum affiguntur. Hæc Athenæus: quibus adde ea, qua apud Plutarchum habentur in questionibus symposiacis, lib. 2. quest. 7. An tibi cines sint adhibendi conviviis?

Aristoteles.

Aristoteles quoq; Politicorum libro 9. capite 6. tiliarum usum omnem videtur improbasse. Sic enim scribit: Ἐτε ἀλλὰ εἰς περὶ τῆς ἀκτιῶν, ἢ ἄλλο τεχνικὸν ὄργανον, οἷον κίθαρον, καὶ εἰς τὸ μούρον ἐτερον ὅτιν, ἀλλ' ὅσα ποιῆσει αὐτῶν ἀπροαίτια ἀγαθῶς, id est, Neq; tibia ad disciplinam sunt adducenda, neq; aliud quod vis organum artificiale, ut citharam, aut si quid aliud ejusmodi, sed quæcunque faciunt auditores bonos. Vide eundem libro octavo, capite sexto: ubi de Musica cantuq; agit, ibi multa organa Musica vetera, ut pectides, barbitos, & quæ ad voluptates eorum pertinent, qui captiores audiunt, ut septangula, si ve septagona, trigona, sambucas, & omnia, qua scientiam in manuum opere munereq; desiderant, repudianda esse existimat. Et huc putat afferendam fabulam illam de Minerâ, quam finxerunt, ut paullo antè dictum, tiliæ a se repertas, oris deformitate offensam & stomachatam abjecisse. Hoc significare voluisse Veteres, tiliarum inflandarum disciplinam, cum nihil ad mentis agitationem conferat, esse aspernandam: cum Minerâ scientia & ars tribuatur.

Sic

Sic Pythagoras lyrae organo usus esse dicitur: tiliæ autem sonitum, tanquam illiberalem & Pythagoræ tumultuarium explosisse, ut Nicolaus Scatellius testatur in descriptione vitæ Pythagoræ ex Iamblichio.

Legimus tamen apud Iudæos tiliarum cantum magno fuisse in usu: & quidem maxime in publicis conviviis, & quæ convivia plerumq; comitantur, tripudis atq; choreis profanis, quem ab usum Deus per Prophetam Isaiam gravissimè reprehendit capite quinto his verbis: Vae iis, qui mane surgunt ad sectandum ebrietatem, simul ac vespere vinum ipsos incendit! Et quorū inconviviis sunt cithara, tympanum & tibia & vinum: & opus Domini non respiciunt, & factum manuum ejus non vident. En expressam nostrorum temporum morumq; imaginem.

Sed in Regum quoq; unctioe & inauguratione adhibitas fuisse tilias, vel illud unicum Salomonis exemplum satis docet primo Regum capite primo, versu quadragesimo. Nam cum is in Regem ungeretur, omnis populus magno tiliarum sono totam urbem replevisse dicitur.

Prophetas quoq; tiliis usus fuisse ex primo Samuelis libro, capite decimo, versu quinto videtur posse colligi, ubi Samuel ad Saulem, quem unxerat: Postea venies, inquit, in collem Dei, in quo daorum sunt præfecti Palestinorum. Quum autē ingressus fueris illius in urbem, obviam habebis cæcum Prophetarum, descendentiū de excelso, & ante eos erunt lyra, tympanum, & tibia, & cithara, & ipsi prophetantes.

Rabini volunt hæc instrumenta musica adhibita fuisse a Prophetis, animos suos recreandi & exhilarandi gratia, quòd Spiritus Domini requirat animum lætum & hilarem: tristem autem & tristem fugiat.

His adde, quòd apud Isaiam quidem fidelium gaudium, quo sint afficiendi, propter Assyriorum cladem, apud Hieremiam autem ira Domini & vindicta divina ad versus Moabitas comminatio tiliarum similitudine illustratur: ex quibus duobus locis patet, tilias & in læticia & in luctu fuisse adhibitas. Idem luculentissimè colligitur ex miraculo illo Christi, Matthæi nono capite, vigesimo tertio versu: Et quum venisset Iesus domum præfecti Synagogi, vidissetq; τοὺς ὠδυνῶντες, tibi cines (ὁρῶντες ἄς videlicet, & μοναχῶς quos vocat Homerus in descriptione funeris Hectoris θῆρῶν ἔαρῃς.) & turbam tumultuantem, dicit eis: Recedite, &c. Hinc disertè constat, tilias pertinere inter alia etiam ad funebrem usum: quem quidem morem Iudæi a profanis gentibus hausserunt: ut & reliquas funerum pompas, licet inhibuisset Dominus in Lege.

Apud Gentiles tiliarum usus latissimè patuit, ut etiam totius Musica si ve vocalis, si ve organica & instrumentalis. Earum igitur usus fuit & publicus & privatus, & scenicus si ve theatricus, & bellicus, & pastorius, & convivialis, & saltatorius, & nuptialis, & deniq; funebris, & sacrificialis: de quo multa Athenæus libro quarto & decimo quarto. Oratorius quoq; tiliarum usus. Non solum enim cantantes et Musici, sed etiam Oratores aliquando adhibendos sibi tibi cines existimaverunt: id quòd docet Caji Gracchi, clarissimi suæ ætatis Oratoris, exemplū, cui concionanti, consistens post eum Musicus tibia, quam Tonariam vocant, modos ministrabat, quibus deberet intendi.

Sed nos hic de tiliarum usu sacro, si ve, sacrificiali quædam addemus, quæ instituto nostro maxime conveniunt. Hinc tiliæ sacræ dicta a Teleste Poëta, ut est apud Athenæum libro decimo quarto. Ejus versus hi sunt, quibus tiliarum usus declaratur:

Phrygum rex leniter personantium tiliarum sacrarum
Cantum primus invenit, Doricæ Musæ equiparandum
Æmulum: variè modulatum tenèbrosi spiritus
Auram le vem atq; pernitem (unde ἄλδον Græcè a flatu volunt dictam) arundine complectens.

Ovidius ad hunc usum sacrum alludens sexto Fastorum sic canit:
Queritur in scenâ cava tibia: queritur ars.

Hinc Sacrificia a Seneca appellata & a Plinio:
Seneca: Sacrificia dulces tibia effundat modos

Et Plinius loco antè citato. Nunc sacrificia Thuscorum tiliæ ex buxo & c.

II. Tibiarum usum probarunt & magni fecerunt Iudæi.

Reges Iudæorum

Prophetæ Iudæi

Rabini Iudæi

Tibia in S. L. Symbolum gaudii simul & luctus.

Tiliarum usus apud Gentiles varius.

Sacrificialis tiliarum usus præcipuus. Apud Græcos.

Plutarchus.

Apud Romanos tibicines sacrorum causa plurimi fiebant, magnusq; illis tributus est honos Idibus Ianuariis, ut scribit Plutarchus...

Livius.

Ejusdem rei atq; secessionis tibicinum ex urbe Livius quoq; meminit Decade prima, libro nono: Tibicines, inquit, quia prohibiti a proximis censoribus...

Varro.

Hostias apud Romanos ad praconem & tibicinem immolari fuisse solitas illa quoq; Cicero- nis clarè testantur in oratione contra Rullum: Erant, inquit, hostiae majores, in foro constituae...

Arnobium de abusu tibiarum.

Marutinis quoq; vocum tibiarumq; cantionibus solitos fuisse Gentiles Deds suos salutare, illa Arnobii verba libro septimo satis ostendunt: Etiam ne Diu aris tinnitibus & quassationibus Cymbalorum (afficiuntur?) Etiamne tympanis? Etiamne symphoniis? Quid efficiant cre-

pitus Scabillorum? ut cum eos audierint Numina, honorifice secum existiment actum, & feruentes animos irarum oblivione deponant? An nunquid ut parvuli pusiones ab ineptis vagitibus crepitaculis exterrantur auditus: eadem ratione & omnipotentia Numina tibiarum stridore mulcentur & ad numerum Cymbalorum mollita indignatione flaccescunt?

Hujus usus tibicinum in sacris meminit etiam Suetonius in vita Tiberii, his verbis: Et quo primium die post excessum Augusti curiam intrauit, quasi pietatis, simul ac religioni satisfactorius, Minois exemplo, ture quidem ac vino, verum sine tibicine supplicavit, ut ille olim in morte filii...

Cantabat fanis, cantabat tibia ludis.

De tibiarum in ludis sacris atq; sacrificiis apud Graecos & Romanos usu pulchre sic Dionysius Halicarnassensis libro Antiquitatum Rom. scribit, Μετα δ' η τας χορους ταυτες, κισαιεις αι...

Idem paullò ante, eodem libro, eorundem tibicinum meminit inquitens: Ηκολοθουε δ' ε τοις αθωνισαις ορχησων χοροι τελεχη νενιμηθροι, αρωτοι μεν, ανδρων. Δευτεροι δ' ε ανηγειων. τελευταιοι δ' ε παιδων. ος παρηκολουθουεν αυληται κεχαϊκοις εμφοσαντες αυλι-

ritus

tas porro sequebantur saltatorum chori, diuisi trifariam; primò virorum, deinceps impuberum, postremo puerorū: post quos tibicines inflantes antiqui moris tibiae breues, quarum hucusq; permansit usus; citharistæq; pulsantes eburneas septem fidium lyras, & quæ vocantur banbitas quorum vetus apud Græcos usus meo tempore desit: apud Romanos verò adhibentur omnibus antiquis sacris. Hactenus Halicarnassens.

Plutarchus de Musica in genere.

His adde, quæ Plutarchus in libello de Musica scribit: Quin & Hyperboreorum, inquit, sacra adhibitis tibiis, citharis & fistulis in Delum missa referunt antiquitus. Sunt qui ipsum Deum tibia cecinisse autumant: ut narrat optimus cantilenarum conditor Alcman. Carinna e Minerva didicisse tibiis canere Apollinem ait: Itaq; veneranda prorsus est Musica, Deorum inventum cum sit. Et paullo ante, eodem libello: Sed quoniam simul veteres tibicinum et citharædorum nomos retulimus, transibimus jam ad tibicinum nomos. Traditum est enim Olympum, cum esset tibicen, e Phrygia, tibicinum nomum fecisse in Apollinem. Hunc Olympum ajunt a dum fuisse eorum, qui descenderūt a primo Olympo, Marsya discipulo, qui nomos in Deos fecit. Is enim cum amasius esset Marsya, & ab eo artem tibia canendi didicisset, harmonicis nomos in Græciam intulit, quibus nūc Græci utuntur in feriis Deorum. Ac omnino in toto illo libello Musica dignitate inde probat, quod non tam humanum, quàm divinum sit inventum Musica, quodq; in choreis, ludis & sacrificiis illa sit adhibita. Vide eadem de re etiam Apuleium: nec non Servium in illa Virgiliti:

Desidia cordi jurvat indulgere choreis
Et pacem assueris biforum dat tibia cantum.

Apulejus Servius.

Leonicus.

De eodem hoc tibiæ, fistularum, cithararumq; usu antiquissimo in sacris videre licet etiã Leonicum de varia historia, capite decimo quarto: ubi inter alia Deli antiquissimum Apollinis simulacrum, quod Hercules cum Meropibus collocaverit, dextrâ quidem manu arcum; alterâ verò tres cum Musicis instrumentis retinuisse Græcias testatur: quarum una lyram; altera tibia; tertia verò inter has media fistulam manu gesta verit.

Ac hujusmodi quidem tibiæ sacrificarum: & quidem geminarum, atq; tibicinum aliquot imagines cernere licet in sacrificiis illis, quæ in nobili illa Trajani columna sunt expressæ, de qua supra.

De tubis.

Porro cum tibiis sepe conjunguntur fistula, lyra, cithara, fista, cymbala, tympana, quæ in Gentilium sacris fuerunt adhibita. Sed tubarum quoque, buccinarum, lituorum, cornuum usum non apud Iudæos tantum, sed etiam apud Gentiles magnum fuisse in sacris & sacrificiis ipsorum usum passim antiqua litterarum monumenta testantur. Armilustrium, ut ait Festus, festum erat apud Romanos, quo res divinas armati faciebant: ac dum sacrificarent, tubis caneant. Tubilustrium, ut auctor est Varro, dictum, quod eo die in atrio sutorio tubæ lustrabantur. Sic Festus: Tubilustria dies appellantur, in quibus agnâ tubas lustrant: quibus diebus adscriptum in Fastis erat, cum in atrio sutorio agnâ tubæ lustrantur, ab eis tubos appellant: quod genus lustrationis ex Arcadia Pallanteo translatum ac venisse dicunt. Ovidius:

Proxima Volcani lux est, Tubilustria dicunt
Lustrantur puræ, quas facit ille, tubæ.

Tubicines.

Et Tubicines, eodem teste, etiam ita appellantur, qui sacerdotes viri speciosi publicè sacra faciebant, tubarum lustrandarum gratia. Tubæ, inquit Varro, a tubeis, quas etiamnum ita appellant tubicines sacrorum. Tubicines sacrorum vocat, qui tubis in sacrarum administratione caneant.

Calphurnius Ecloga prima.

Alterâ regna Numæ, quæ primus ovantia cæde
Agmina Romuleis & adhuc ardentia castris
Pacis opus docuit, jus sitq; silentibus armis
Inter sacra tubas, non inter bella, sonare.

Quem-

Quemadmodum tubæ unâ cum aliis instrumentis Musicis olim a Iudæis ipsius Dei jussu in ipso- rum sacris fuerunt usurpate: ita Diabolus quoque, seu Dei simia, præter alia instrumenta Musica, tubas quoq; in sacerrimis sacrificiis, ac detestandis suis sacris easdem adhiberi & usurpari curavit, ut ex iis, quæ supra attigi, & iis, quæ mox sequuntur, patet. Plutarchus in suis Symposiacis, ut Iudæos parvis tubis: ita Argivos quoq; in suis Dionysiacis isdem uti solitos fuisse scribit, ad Deum evocandum, libro quarto Problem. quinto. Eustathius Iliad. 2. sex tubarum genera enumerans, inter illas unam vocat Aegyptiam rotundam, quæ χυβου sit dicta, qua Aegyptios ad sacra sua usos fuisse, eiq; clangore homines ad rem divinam convocasse scribit. Pollux similiter tubæ ἐπίθετος ἱεραρχικὸν ἐστὶν ὀνομασθῆναι refert, id est, sonum sacrum sacrificialem, qui apud Aegyptios, Argivos, Tyrrhenos & Romanos in usu fuerit: indeq; tubicinem, qui in sacris tuba canebat (quod apud Iudæos sacerdotum munus erat) ἱεροσολιτικὸν, si ve melius, ἱερὸν σαλπικτικὸν, id est, tubicinem sacrum, & ἡλαυσατικὸν (forsan quia tubæ clangore populum dimittebat) fuisse appellatum.

Nunc de tibiæ istarum, nec non aliorum instrumentorum Musicorum, ut fistularum, lyrarum, cithararum, cymbalorum, fistularum, tympanorum, tubarum, buccinarum, lituorum, usu seu abusu potius Gentilium in sacris atq; sacrificiis quædam sunt dicenda. Has igitur ob causas, de quibus mox dicemus, instrumentorum istorum Musicorum sono, seu strepitu potius usi fuerunt: Primum quidem ad sacra ista indicenda, & ad homines ad illa convocandos, iisq; peractis ad illos rursus dimittendos, organorum istorum flatu pulsusq; usi fuerunt.

Secundus illorum usus fuit, ut iis, qui sacris intererant, silentium, ut supra dixi, maxime necessarium indicerent, omnes ad taciturnam, diligentem, attentamq; sacrorum suorum administrationem meditationemq; excitarent.

Tertio ut quibusvis etiam aliis rebus atq; ceremoniis, quæ in sacrificiis peragebantur, ita hoc quoq; sua vi dulciq; tibiæ aliorumq; instrumentorum sono, numero, modo Deos illos suos leniri, demulceri, placari, & ut ad se, quasi e cælis venirent, alluci ac invitari posse sibi persuadebant.

Quarto utebantur isto tibiæ, aliorumq; organorum Musicorum cantu, eos, qui sacris intererant, exhilarandi, & ab omni tristitia ad lætitiã hilaritatemq; traducendi gratia, quam in sacris festisque suis maxime requiri, Divisq; quos colebant, placere arbitrabantur, secundum illa Ovidii:

Dii quoq; ut a cunctis hilari pietate colantur,
Tristitiam poni per sua festa jubent.

Aristoteles octavo Politicorum legē μέλαν, id est, sacros cantus dicit vim habere mediæ in ætate purgationis ad animos componendos & sedandos.

Quinto non deerant inter Gentiles, qui homines istis tibiæ, cymbalorum, aliorumq; instrumentorum sonis divinitus afflari & ad divinandum excitari opinabantur, ut Corybantæ, Sabaxio captos & eos, qui matrem Deorum furenter colebant. Hanc Porphyrii sententiã Iamblichus in illo suo libro de mysteriis Aegyptiorum, segmento tertio, capite nono commemorat simul & refellit: ubi tamen Musicam magnam habere vim, & si soni, carmina atq; cantus, qui singulis Diis sunt consecrati, atq; conveniunt, adhibeantur, ipsorum Deorum adventum atq; præsentiam effici posse confitetur.

Sexto instrumentorum istorum Musicorum sonitu atq; strepitu impedire conabantur, ne vel hostiarum, quæ immolabatur, vel etiam hominū, ab iis, qui sacris intererant, voces lugubres, tristis & ominosæ, quibus irrita possent fieri sacrificia, exaudirentur. Hujus rei clarum, manifestumq; exemplum & testimonium habemus in humanis illis sacrificiis, quæ omnis humanitatis expertia, immunitatem contra plenissima fuerunt: in quibus tympanorum, cymbalorum aliorumq; instrumentorum gravissimi soni pulsabantur, ne lamentabiles miseri funestiq; illorum, qui igni cremabantur, stertus, ejulatus, clamores atq; vociferationes, liberorum præsertim a parentibus exaudiantur, quibus illi (o horrendã, furiosã, monstruosã, prorsusq; Diabolicã impietate!) ad commiserationem atq; tristitiã commoverentur. Id enim si fieret, minime sacrificiis illis licitari Numina, seu Dæmonia potius sua placari posse existimabant.

Tubæ adhibita
te cuius in
sacris.

Tubarum, tibiæ
aliarum instrumentorum
Musicalium usus.

1. Tubis convocati homines.
2. Tubis silentium imperatum.

3. Tubis Divi placati.

4. Tubis homines in sacris exhilarati.

5. Tubis divinitus afflari crediti homines.

6. Tubis impediti homines in sacris, ne varios ejulatus audirent.

7. Tubis placata ipse quoque bestiae.

His adde postremo, quod hoc tibi arum aliorumq; organorum cantu, non solum Deos, quibus sacrificabant, nec etiam homines tantum, qui sacrificiis illis intererant, sed ipsas quoque bestias, quae immolabantur, lenire, demulcere, iocundare, & ad immolationem matationemq; patienter subeundam praeparare quodam modo & aptas reddere conabantur.

De acclamatione mulierum in sacris, dicta ὄλολυξ.

Atq; haec quidem de tibi arum, aliorumq; instrumentorum musicorum usu sacrificiali sint dicta, quibus admodum conveniunt ea, quae apud Homerum sequuntur de mulierum quarundam, ut ipse loquitur, ὄλολυξ, id est, precatione quasiq; acclamatione, quae bovis percussione ac dejectione in terram fuit consecuta. Nam postquam audax animosusq; ille & re & nomine Thrasymedes Nestoris filius securi ferit & abscedit cervicales bovis nervos, & idcirco bovis robur deficit, sequitur:

— αἰ δ' ὄλολυξαι
Θυγατέρες τε νοῖτε καὶ αἰδῶν παρὰ κοίτης
Ἴψα γὰρ ὄλολυξαι.
Filiae (Nestoris) natus & pudica thori socia.

ὄλολυξαι quid.

Verbum ὄλολυξαι Eustathius adnotat ἐπι γυναικείας εὐχῆς, id est, de precatione muliebri dici: eos vero, qui post Homerum vixerunt, verbum illud accipere pro κλαίειν (unde forsitan nostrum *Flagen* id est, *Augere*: nisi quis malit a clangore deduci) id est, plorare, si ve pro θρηνηῖν (unde forsitan nostrum *Grainen* vel *Grinen* idem quod plorare:) Idem in illum versum *Iliad.* ζ.

Αἰδ' ὄλολυξαι πᾶσαι Ἀθλιῶν χεῖρας ἀέρον:

ὄλολυξαι.

ὄλολυξαι, inquit, Homerus mulierum precationem appellat: & ὄλολυξαι ei est σὺ τῶ οἴκτου εὐχῶν, cum commiseratione quadam precari: at juniores illud capiunt pro κλαίειν, id est, plorare. Inde a'nis quaedam ὄλολυξαι, ut ἀπὸ τῆς τρυφῆς τῶν ἑσθίων, & ἀπὸ τοῦ ὄλολυξαι ὄλοφυξαι. Idem Herodoti testimonio probat, hanc ὄλολυξαι, id est, precandi cum ululatu seu gemitu consuetudinem supra victimam, a Lybiis primum ad Graecos promanasse. Lybias enim primum in sacris suis hujusmodi ὄλολυξαι, id est, precatione muliebri usus fuisse. Sed extra quoque sacra ejus usum fuisse. Eurypidem dicit κωκυτὸν ὀρρονερε τῆ ὄλολυξαι: unde constat ὄλολυξαι esse θεῶν ἐπικληθῆναι καὶ εὐχὴν μετ' ἐμμελοῦς πινθῆ γυναικείου ἐνθεασμοῦ ἀεχαιῶν τοῦ ἁλίστου, id est, Dei invocacionem & precacionem cum concinno quodam afflatu muliebri; non aspero, sed lenissimo: ut ipsa dictionis ονοματοποιεῖα id ostendit.

Discrimē inter ὄλολυξαι & εὐχὴν.

Ac aliud quidem esse ὄλολυξαι, aliud εὐχὴν: & ὄλολυξαι differre ἀπὸ τοῦ κλαίειν & αἰδῶν, per vulgatum illud Hippocratis significat: οἱ ἀσπασμοὶ οὐκ εὐχόμενοι, καλέουτες, εὐφρομένους, εὐχόμενοι, ὄλολυξαι, εὐαγγελισμοί, εἰς πᾶσαν ἵππιν ἀγαθοὶ: κλαίοντες ἢ ἢ κλαίοντες, ἢ συμπεπληχόντες τῶν χεῖρας, ἢ πεινηκόντες οὐκ εὐχόμενοι καὶ τὰ ἐξῆς εἰς πᾶσαν ἰατρειάν κωκοί: Illi, qui salutant, pollicentur, jubent, applaudunt, precantur, acclamant seu orant, fausta nuntiant, ad omnem medicinam sunt apti. At qui gemunt, plorant, complicatas habet manus, curati sunt difficiles.

Idem in illa *Odyss.* Δ.

Ὡς εἰποῦσα, ὄλολυξαι: θεῶν δ' οἱ ἐκλυον ἀεῖς
Sic locuta, ulula vit: Dea autem ejus audiuit preces.

Demonstratio haec est precationis ἐνεργουῦς, id est, efficacia, ὄλολυξαι γυναικεία εὐχὴ λίσφω, id est, precatio, quae fit voce acuta, canora, stridula. Et paullo post: ὄλολυξαι ἔνεσερα φωνῆ εὐχῶν καὶ θεῶν ἐπιβοῶντων ὄλολυξαι, Est precari; Deosq; invocare voce clara propter gaudium. Ibidem, ut illud obiter quoque addam, non honestum, neq; sanctum Graecis visum fuisse ait, supra viros occisos precari. Nam cum precatio Dei praesentiam postulet, Graeci non putabant fas esse Numen mortuis adesse.

Hoc igitur verbo hic intelligenda est precatio cum gratione, gratulatione plausuq; conjuncta proprie

propter felicem faustamq; matationis percussione ve istius successum? Na quando in victima percussione & matatione bona laetaq; signa atque omnia apparebant, ea cum gratulatione, cum plausu laetaq; acclamatione excipiebant. At vero ad signa infausta & sinistra ex parte, animisq; suis consternari solebant: ac mox aras suspectas trepide adibant, intusq; observabant cetera, sollicitiq; qua ratione Numen offensum reconciliarent, ac cum eo in gratiam redirent, delibabant. Nunc igitur cum in hac hostiae percussione & matatione laeta omnia apparerent, mulieres haec ὄλολυξαι acclamasse, & gratias Mineruae eam ob causam egisse dicuntur, tanquam re bene feliciterq; adhuc gesta: simulq; precata, ut reliqua etiam actio sacrificialis feliciter ipsi succederet.

Voci ὄλολυξαι, ut hoc quoque addam, & sono & significatione, affines ferè sunt cum voces Hebraeae אלה Alah, id est, jurare, precari, imprecari, maledicere: הלל Hillel, id est, laudare: הלל, jalal & הלל, Hehil id est, ululare, clamare, vociferari: unde הלל jelel & הלל jelelah, id est, ululatus, vocis emissio, quae fit cum cordis dolore, interprete R. Davide Kimchi: tum Latinae voces, ejulare & ululare: quae omnes ab Hebraeis vocibus sine dubio profectae sunt. Esset hinc rursus dicendi locus de precibus & supplicationibus in sacrificiis adhiberi solitis: sed quoniam de illis supra satis est dictum, prolixiore illarum explicatione hic super sedendum mihi esse existimo. Sed antequam a tibi arum & Musicae sacrificialis explicatione discedam, de Musica cantuq; vocali, de hymnis, cuiq; Deo propriis ac dicatis, in illorum sacrificiis decantari solitis, denique de tripudiis, choreis, saltationibus, motibus incompositis, si ve gestibus, seu gestulationibus potius, in quibusdam sacris adhiberi solitis, hic quaedam adjiciemus: quae quidem Musicae illi artificiali & precibus cognatae sunt & affinia.

Primo igitur observandum, singulis Diis certos dicatos fuisse hymnos, qui in illorum festis Deo cantati, sacrisq; decantari consueverunt. Theodoretus sermone quarto, ad Graecos infideles de materia cuiq; Deo dicatis, & Mundo ad hunc morem his verbis pie eleganterq; alludit: Ne, inquit, cantemus julum Cereri, neq; ipsi Rheae Litryersam, ne Baccho Dithyrambum, ne Paana Pythis Apollini, ne ve Dianae concinamus Hipoepum: sed rerum omnium conditori Deo hymnos Davidicos proferamus, cumq; eo pariter exclamemus: Quam magnificata sunt opera tua Domine! Omnia in sapientia fecisti. De hymnis istis & eorum generibus ac differentiis vide Caelium Rhodiginum libro septimo, capite quinto. Decantabant igitur aliis Diis alios hymnos, Dianae Hypingos, Apollini Paana Dionysio Dithyrambos, Cereri julos, Veneri hymnos ἐσπευκός, id est, amatorios. Graeci praeter haec ὄλολυξαι acceiebant, & ἄσπασμα & σασίμα. Athenaeus libro decimoquarto: Quas cantiones si ve hymnos vocant julos, Cereri & Proserpinae sunt peculiares, Apollini Philelia, Hypingi Diana. Eodem in loco enumerat multarum cantionum genera atq; nomina, secundum varia vitae genera ac instituta: ut primum quidem ea, quae cum saltatione canebantur, deinde alia, quae voce pronunciarum atq; cantari solebant: cujusmodi erant cantiones molentium in pistrino, tetrinarum, lanas tractantium, nutricum lactantium, missorum, mercenariorum in agro, ad opus commeantium, balneatorum, pinsentium fruges, eorum, qui pecora ducebant ad pabula, funerum & rerum aduersarum, nuptiarum, rerum felicium & laetarum.

Sed ut ad Deorum hymnos redeamus, eos, in epulis potissimum, quae post sacrificia agitabatur, & quidem in mensis plerumq; secundis in eorum honorem decantare solebant, quibus, antea sacra fecerant. Ejus exemplum illustre extat apud Homerum *Iliad.* i. post Hecatombem, a Chryse Apollini factum in epulo, quod sacrificium illud fuit consecutum:

Οἱ ἢ πανημέριοι μολπήθ' ἑδὼν ἰλάσκοντο
Καλὸν αἰεὶ δόντες παθήονα κέεροι Ἀχαιῶν
Μέλποντες ἐκέρρον, ὅδε φρον' ἐτέρπετο ἀκούων
Hi autem totam diem cantu Deum (Apollinem) placabant
Latum canentes Paana pueri Achivorum
Canentes longè operantem: is autem mentem delectabatur audiens.

In hujus cantionis sacrae epularisq; descriptione & cantores, nempe κούεροι, id est, pueri, Achivorum, & ἑτέροι, πανημέριοι, id est, tota die, & Deus, in cujus honore cantabatur (is fuit Apollo;) & cantionis genus atq; subiectum, nempe Paan, canentes longè operantem; et finis, ἑδὼν ἰλάσκοντο.

Variae voces affines voci ὄλολυξαι.

De hymnis, cuiq; Deo dicatis.

Hymni exemplum ex Homero.

Spondanus de hymnis Deorum.

ὄμοιοι, id est, Deum placabant; & effectus, at ille mentem delectabatur, exprimitur. Spondanus in illa verba Homeri sic commentatus est: Variæ sunt, inquit, cantilenarum species, quas Eustathius & post eum Rhodiginus enumerant: attingit etiam Epitome Athenæi libro primo. Alia igitur est ὄμοιοι, qualis est variis illius, quem Clytemnestra reliquit discedens Agamemnon, qui primam mulierum laudes percurrens, desiderium quoddam honoris, gloriæ, probitatisq; in ejus animo impressit: unde Aegysthus non prius Clytemnestra potitus est, quam dicitur in insula deserta obtruncari. Alia est ἑκαμύασις, qua virorum præstantium laudes recinebantur, ut de Achille aliquando, Homerus dicit. Alia ὄμοιοι: quam etiam Philostratus Achilli tribuit his verbis: Ἡδὲ δὲ, inquit, τοὺς ἀρχαίους ἠλικας τὴν Τάκτιν δὸν, καὶ τὴν Νάρκισσον, & εἰς τὴν Ἀδὼνιδον. Πεσοφάτων ἡ ὄμοιοι τῆς ἑκαμύασις, & ἄλλῃ ἢ ὄμοιοι ἑκαμύασις. ὅμοιοι ἐστὶν ἡ ὄμοιοι ἑκαμύασις, τὸν ἡ αἰ τὴν Διουήδην ἐκ τῆς ἀίσαντο, καὶ ἀδελφὸν τῶν τῶν ἡδὲ. Alia est ὄμοιοι, qualis illa Demodoci apud Homerum, ad quam juvenes pubescentes saltabant atq; in armis. Deniq; cantilena est ὄμοιοι, qualis est hoc loco, quæ proprie dicata est Apollini. Hactenus Spondanus.

Hymni exemplum ex Apollonio.

Simile exemplum habemus apud Apollonium nostrum in Argonautici istius sacrificii, & quod sacrificium illud fuit consecutum, epuli descriptione: in quo Orpheus citharædus cecinisse dicitur. Fuit etiam eodem in epulo mentio saltationis. Sed de hac & aliorum hymnorum decantatione, & choreis, saltationibus atq; tripudiis, quæ in epulis non tantum profanis, sed etiam sacris, si ve sacrificialibus celebrari a Gentilibus consueverunt, copiose admodum in meo Antiquitatum Conyriualium opere differui. Illuc itaq; Lectorem benevolum remitto.

De clamoribus Gentilium in sacr. fi. iis.

Veruntamen mentio muliebris istius ὄμοιοι, id est, precationis, si ve orationis & acclamationis, nobis quadam cum de clamoribus & vociferationibus plerunque insans, tum corporibus quoque, moribus, gestibus, seu gestulationibus potius incompotis & ridiculis, quibus Gentiles in quibusdā suis sacris & sacrificiis usi fuerunt, scribendi occasione, meo judicio, satis opportunam atq; commodam præbit.

Quantum igitur ad prius attinet, tametsi plerumq; Gentiles in sacris seu sacrificiis suis silentio fuerint usi summo, eoq; sibi necessario utendum esse censuerunt; de quo supra plurib. tamē nonnunquam & sacerdotes & reliqui, qui adstabant sacrificiisq; intererant verba nonnunquam, & voces quasdā, sacris suis aptas & accommodatas ediderunt. Hujusmodi fuit exempli gratia, vox illa Victimarii, AGONE? Ac in precibus præcipue & supplicationibus suis sacrificialibus usi fuerunt verbis voceq; clara & sonora.

Ac omnino ut in omnibus actionibus, ita in sacrificia ista actione tempus erat tacendi: tempus etiam erat fandi & loquendi. Sic enim, exempli gratia, inter cæsa & porrecta fari licebat: ac vero, quando exta vel cedebant, vel porriciebant, fari non licebat. Hinc intercisi dies sunt, inquit Varro, per quos manē & vesperi est nefas (id est, quibus fari non licet): medio tempore inter hostiam cæsam & exta porrecta fas: id est, fari licet: a quo quod fas tum intercedit, intercisi dies, aut quod tum intercisum, nefas.

Sed observandum præterea hæc quadam Gentilium sacra non nisi in sacris furiosisq; clamoribus atq; vociferationibus, partim lætis, partim tristibus & gemebundis fuisse celebrata: cujusmodi fuerunt illa sacra Baalutica, sacra Corybantum, Saliorum: itē Lupercalia, Bacchanalia, Orgia Panos, & alia id generis.

De vario corporis motu apud Gentiles in sacrificiis.

Quod dico de clamoribus & vociferationibus, idem intelligendum de vario multipliciq; corporis, vel totius, vel singularum ejus partium sita, motu, atq; gestu, quo in sacrificiis & supplicationibus suis usi fuerunt. Nam modo sedere (qui corporis situs Gentilibus; maxime adorantibus & supplicantibus videbatur conveniens, de quo supra) modo stare, modo cubare, humiq; jacere, modo spaciari, modo currere, modo saltare, modo corpora sua nunc in hanc, nunc in aliam partem versare, plurimos deniq; motus incompotis & ridiculos (quos enumerare omnes difficile limum foret) edere consueverunt: de quibus supra in loco precationum & supplicationum non pauca fuerunt commemorata. Servius in illa Virgilio Aeneidos tertio:

Ante ora Deum (simulacrorum) pingues spatiatur ad aras, (id est, pinguis hostiis plenas) Matrōna enim, inquit, sacrificaturæ circa aras, saculas tenentes, ferebatur quasi cū quodā gestu. Huc etiā pertinent illa ejusdē Poëtæ, Georgic. Terq;

Terq; novas circum felix eat hostia fruges
Addit de Cereris sacrificio:

Omnis quam chorus & socii comitantur oꝝantes
Et Cererem clamore vocent in tecta: neq; ante
Falcem maturis quisquam supponat aristas,
Quam Cereri torta redimitus tempora quercū
Det motus incompotis & carmina dicat.

Hujusmodi motus incompotis falsè perstringit Arnobius septimo adversus Gentiles, his verbis: jam vero si viderint in femineas molliuudines eneruantes se viros vociferari hos frustra sine causa alios cursitare, amicitiarum fide salva contunderè se alios, & crudis mutilare se cæstibus, certare hos spiritu, buccas vento distendere, votisq; inanibus concrepare, manus ad cælum tollit, redus admirabilibus moti prosiliunt, exclamant, in gratiam cum hominibus redeunt. Hæc si Diis immortalibus oblivionem afferunt simultatum, si ex comædiis, atellanis, mimis, ducunt lætissimas voluptates, quid moramini, quid cessatis, quin & ipsos dicatis Deos ludere, lascivire, saltare, obscenas compingere cantiones, & clunibus fluctuare crispatis? Quid enim differt aut inserest, faciant ne hæc ipsi, an ab iis fieri in amoribus atq; in deliriis ducant? Hæc Arnobius.

Arnobius ad versus motus incompotis Gentilium.

Porro quid dicam, quod in illis suis sacris, præsertim nocturnis; nonnunquam supra, adulteria, cades, homicidia, furta aliq; scelera atque flagitia turpia & scdâ perpetrarunt atq; designarunt? De sacris illis Bona, seu Mala potius Dea nocturnis, Chodii stupro violatis, quid crebrius quaeso apud Ciceronem legitur? Quid? Antiquissima illa, & omnibus ferè gentibus familiarissima sacrificia humana, quid fuerunt aliud, nisi homicidia, seu parricidia potius tetra; dira & immania?

In sacris Gentilium omnis generis flagitia olim commissa.

Apud Samios, quando Mercurio χερειδότη, id est, Munifico, sacrificabant, permissum erat furari, & aliorum vestes suffurari, ut testatur Plutarchus Quaestionum Græcarū questione quinquagesima quinta. Ejus Plutarchus hanc rationem reddit, quod nimirum Samii, quando oraculum secuti ex insula in Mycalen migrarunt, decem annos vixerūt e latrocinio, quibus finit cum rursus in insulam suam navigassent, hostes suos devicerunt. Theodoretus sermone septimo ad Græcos infideles de sacrificiis: Εν τῶν τῶν, τὸ δὲ οὐκ ἔστιν, πᾶν εἶδος ἀκολασίας ἀδελφῶς ἐπολεμάτο. Καὶ τὸ αἰ τελεῖται, & τὰ ὄργανα τῶν ἐργῶν αἰνιγματικά. τὸ κτενὰ μὲν ἡ ἐλδύσις, καὶ φαλαγγίαι ἢ τὸ φαλλόν. ἀτὰρ δὴ καὶ διὰ τῶν αἰνιγματικῶν, τὰ παρὰ τῶν ὀργασῶν δρώμενα, εἰς πᾶν εἶδος ἀσελείας τοὺς ὀρθῶς ἠρέδιζε, hoc est. In ejusmodi autem conventiculis & omne flagitiorum genus patrabatur. Initia enim Cereris, & Liberi Patris Orgia, eorum scelerum involucria quadam prætendebant. E leuis namq; pectinem ostentabat. Vererum autem Phallagogia Libero dedicata. Sed enim circa anigmatum hæc involucria, ipsa quoque Orgia, quæ a celebrantibus fieri cernebantur, ad omne flagitiorum genus spectantes facile incitabant.

In sacris Samiorum furari olim licitum.

Theodoretus adversus Nestorium huc Gentilium morem.

Atq; hæc quidem de victima percussione, & de iis, quæ eam fuerunt comitata, ac de tibiarum aliorumq; instrumentorum musicorum in sacrificiis usi sint dicta.
PORRO victimam prostratam humiq; jacentem, apud Homerum quidem, ex terra dicitur sustulisse. Verba Poëtæ hæc sunt:

De sublacione victima percussa ex terra:

Οἱ μὲν ἐπειτ' ἀελόντες ἀπο χθονὸς ἐρειοδ εἶνε
Εχον.—
Hæc quidem deinde corripientes a terra spatiosa
Tenebant, &c.

Vocat terram spatiosam, quam Veteres μεγαλάμορον dixerunt.

Αναλόντες Eustathius ἀναεσάσσοντες, sarsum ferentes si ve portantes interpretatur: cui contrarium καθελόντες, id est, dejicientes, seu prosternentes. Hostiam igitur percussam, quæq; ceciderat, e terra sublata manibus tenebant. Verisimile autem est, ipsos hostiam istam deinde reposuisse in mensa sacrificiali: in qua illam deinde jugulare, excoriare ac dissecare solebant. Apud Guiliel-

num de Choul Victimarii victimam mactatam humeris suis bajulantis picturam videre licet. Mensa autem, in qua hostia & mactari, seu jugulari, & excoriari, & dissecari seu diffindi, extra educi ac inspici solebant, Latine Anclabris dicta est, ministerii divini apta, ab ancilando, hoc est, ministrando. Unde vasa quoque aenea, quibus sacerdotes utebantur, Anclabria fuerunt appellata.

De jugulatione victimae.

POSTquam vero bestia siue hostia (quarum similiter vocum notanda obiter affinitas est & similitudo) percussa, caesa, icta, ac in terram dejecta fuit, consecuta statim fuit σφαγή, id est, jugulatio siue mactatio: cujus post percussione[m] apud Homerum, Apollonium, ut etiam apud alios auctores in sacrificiorum descriptionibus fit mentio.

Homerus de hac jugulatione.

Ac apud Homerum quidem in Nestorei istius sacrificii descriptione haec actio his verbis exprimitur:

Ατὰρ σφάζειν Πεισίστρατον ὄρχαμον ἀνδρῶν
Τῆς δ' ἐπεὶ οὐ μέλαρ ἀμφοτέρων, λίπε δ' ὄσσε θυμὸς,

At vero (at & attamen, forsitan a Graeco ἀτὰρ) jugulavit (siue mactavit) Pistratus dux (Graece ὄρχαμος, quasi praesultor, siue praesul) virorum:

Ex illa (scilicet hostia jugulata) postquam niger fluxit sanguis, reliquit ossa animus.

Apud eundem Poetam praeinitur aliquando verbum ἀνερπύειν, ut Iliad. d.

Αἰερίσαν ἰδὺν ἀνερπύει, καὶ σφάζει:

Apollonius.

Sed de hoc verbo ἀνερπύειν postea.

Apollonius in Argonautici sacrificii descriptione eandem actionem his verbis explicat.

Τὸς δ' ἐτάραξε σφάζωντα βοῶντα (scilicet tauros prostratos humi, jacentes, vel e terra forsitan statim sublato & in mensa aliqua collocatos) socii confestim, quasi dicas cursim, curriculo, ut Plautus loquitur (nam βοῶντα & βέειν id est, currere est derivatum) jugulantes. His consimilia ferè sunt illa Virgiliana de eadem actione:

Supponunt alii cultros, tepiduram, cruorem

Succipiunt pateris. —

D. Halicarnassensis.

Dionysius Halicarnassensis in ejusdem cerimonia descriptione primo quidem generaliore verbo θύειν usus, inquit: οὐράλας τε παιονίας τὰ μέτωπα τῶν ἱερῶν, & τὰ πρὸντα θύοντας, hoc est Vestibus ferientes hostias (scilicet Homerus introducit) & collapsas humi, jacetes sacrificantes. Et paullo antea: Ministrorum siue victimariorum alii quidem stantem etiamnum hostiam rectè feriebant in tempora: alii, ὠπλοντ & ὑπὸ τῆσιν τὰς σφαγίδας, id est, cadenti hostiae cultros supponebant, qua dicendi phrasi etiam Virgilius usus est, ut paullo ante dictum in versu:

Supponunt alii cultros, &c.

Ex locorum istorum diligenti consideratione atque collatione colligi facile intelligi potest, quae jugulationis mactationisve istius ritus fuerit atque modus. Non minus enim studiosè atque accuratè, quam reliqua, actio quoque isthaec sacrificialis, atque cerimonia fieri & observari fuit solita.

Varia nomina phrasive, ad jugulationem.

Primum igitur ipsa verba dicendi, phrasae diligenter nobis expendenda sunt, quae nos ad ipsam rei atque moris istius faciliorem notitiam intelligentiamque, deducunt. Videntur igitur ferè verbo σφάζειν siue σφάζειν, cujus προπύονον est τὸ σφάζειν, unde σφάζω, & per pleonasmum σ, σφάζω, ut a μικρὸν, σμικρὸν, a μέγδα, σιμέγδα, a μάσμοσ. Porro hujus verbi ejusque derivatorum quasi sinu atque complexu omnia ferè, quae ad actionem illam pertinent, summam comprehenduntur. Id vero jugulare, trucidare, mactare significat. Nam & ipsa actio, id est, mactatio seu jugulatio σφαγή καὶ σφαγιασμός dicitur: & hostia seu victima σφάγιον (ut hostia Latine ab hostire, id est, ferire: & victima, quasi viicta: & Graece θυμια, ἀπὸ τῆς θύειν:) & σφαγὴς vel ὄπισσφαγὴς, mactator seu victimarius: & σφάδεα mactatrix seu sacrificula: et σφακίον, tributi genus, quod pro mactata hostia persoluebatur (de quo Pollux: τέλει δὲ νομοῦ ἡ ἐπὶ τῆς κατὰ βαλλομένης ὑπὲρ τῆς θυμωδίας) & σφαγή, jugulum seu pars colli, qua feriebatur, item concavitas illa sub pectus: & σφαγίον vel σφάγειον, vas, quo jugulatae pecudis sanguis excipitur: & σφάγιον, locus, quo excipitur sanguis pecudum: & σφασφαγία, sanguis ipse, qui colligitur, vasculo supposito pecudi jugulatae: & σφάγαρον, siue σφαγίς & σφαγίδιον, ensis, vel culter quo jugulatio illa per-

agitur, secundum illud Virgilius: Ense ferit, &c. & σφαγία, ἢ ἰεραγία, ἢ νύερα, dies, quo sacra fiunt mactatis jugulatisque victimis: & σφαγίτις φλέψ, jugularis vena, aliaque similia apud Hesychium, Pollucem, Suidam, Eustathium & alios.

Ceterum illud σφάζειν, cujus antea metio facta, Eustathius in Odyss. μ. vult idem significare, quod φονεύω, id est, occido, per paragonem, siue pleonasmum litterae σ. φάω autem siue φάω & λέγειν ἢ λαλεῖν, id est, dicere, & facere. & φαίειν, id est, lucere, & φονεύειν, id est, necare atque occidere significat, nimirum a φάω (quod derivatur ab Hebraeo פא, Or) quae vox lucē siue lumen significat, cujus maximus est usus planeque necessarius ad dicendum agendumque. Idem autem verbum occidere significat per antiphrasim, quasi lucē, id est, vitam adimere, eripere, extinguere: ut nos quoque vernacula nostra lingua loquimur, Vinem das licht außlöschten, id est, lucem alicujus extinguere, pro, vitā alicuius privare. Alibi verbum hoc deducit Eustathius a φάζειν, id est, lucere, apparere, (unde fax dicta) & occidere, addita littera σ. Idem loco ante citato plurima recenset secundum triplicem hujus verbi significationem ejusdem derivata, quae non est ἀγείν, ut ipse loquitur, id est, injucundum legere atque cognoscere, Sed nos hic de una tantum ejus significatione loquimur, quae est φονεύειν, occidere, jugulare, necare, unde φάω, teste Eustathio, idem, quod φείω, id est, corrumpo, perdo, & φάζω, & additā litterā σ, σφάζω: unde ἀρνιφατῶ, id est, in praelio occisus, & ἐπισφατῶ, id est, ὀλέθριος & perniciosus, & πεφασμῶ & ταύρῶ apud Lycophronem, id est, taurus mactatus, & πέφασται id est, ἐφονεύθησαν, occisi sunt.

Ασφατίζω porro siue σφάζω fiunt composita ἀποσφάζω, seu ὀπισσφατίζω, idem quod σφάζω: Composita: ὀπισσφάζω, jugulare seu mactare super ὀπισσφάζω, mactare ante: κατὰσφάζω, idem quod σφάζω: varia a τῆν: δισσφάζω, jugulum dissecare seu aperire: unde δισσφαστήρ, δισσφαστή, δισσφάξ, ὀπισσφάξ, σφάξτερον: τῆν: subtus jugulare, jugulum succidere. Inde fiunt quoque σφαγιάζω, σφαγιάζειν, & ejus composita varia. Quid si ασφαγιάζειν, vel σφαγιάζω ablata litterā σ, φαγείν, id est, comedere, per contractionem sit derivatum: quoniam pecudes nisi mactatae & necatae prius fuerint, non possunt comedi, & haec praecipua sunt hominum esus atque cibus. Denique hic quoque differentia inter σφάζω & θύειν notanda, quam Ammonius affert his velis: Θύειν inquit, τὸ σφάζειν δὲ σφάζω. Θύειν μὲν γὰρ ἔστιν ἐπὶ πηλῆ θύει καὶ τὸ μαντεύειν ἐπὶ πηλῆ δὲ σφάζω ἀλάργων θύειν φαμῶ, σφάζειν δὲ τὸ δι' ἡμῶν ἐν αἰτίαν φονεύειν, & τὸ μὲν ἐπ' ἀλόγε, τὸ δ' ἐπ' ἀνθρώπων τὰ τέλει, hoc est, θύειν, (sacrificare vulgo) differt a σφάζειν, id est, mactare: quod istud quidem fit in honorem Dei: itemque significat futura praedicere in ejus honorem per exta. Mactare vero, occidere est ob quamvis aliam causam. Et illud quidem de irrationali; hoc vero de rationali accipitur victima. Sed, pace Ammonii dixerim, ipsum quoque θύειν vel θύειν de profanis usurpatur mactationibus: nec tam victimarum humanarum, quam etiam brutarum: id quod cum ex aliis tum ex duobus illis sacrae scripturae locis colligere promptum est. Prior habetur Matthaei vigesimo secundo, versu quarto: ἰδὲ τὸ ἀεὶσὸν μου ἠτίμασται, οἱ ταύροι μὲν καὶ τὰ στίγα τε θυμῶν. Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia mactata sunt. Alter habetur Lucae decimoquinto versu vigesimo tertio, septimo & trigesimo: ὅθι θύειν verbum, etsi proprie de sacrificiis dicatur, secundum Ammonii sententiam tamen ad alias etiam, nempe profanas mactationes tractum, ter expresse reperitur. Haec de solenni isto verbo σφάζειν, vel σφάζω.

Hanc ipsam autem actionem tristem, & cruentam, id est, pecudum jugulationem & necationem, in sacrificiis, κατ' εὐφημισμὸν, boni ominis ergo, lenioribus verbis designarunt Graeci. Nam primū ipsi non tam verbo φονεύειν (quo tamē Lucianus utitur, sed per contemptum & ironiam pro more suo) aut κτᾶσται, & hisce similibus, quam σφάζειν & σφαγιάζειν, seu σφαγιάζειν, sunt usi: nec non verbo θύειν, de quo modo dictum, & quo Dionysius Halicarnassensis, usus est. Vbi sunt etiam hac dicendi phrasi, ὀπισσφάγειν τὰς σφραγίδας: cui respondet illa Virgiliana, Supponere cultros.

Latini similiter ad hanc actionem exprimendam usi sunt verbo Mactandi, de quo supra pluribus, quod proprie magis augere, siue auctare significat: itē verbo Immolandi, quod proprie molam falam est victimam aspergere. Item, Supponere cultros, idem est, quod cadere. Unde Servius illa Virgiliana:

Supponunt alii cultros, &c.

sic interpretatur, Victimae cadunt. Est autem, inquit, sacrorum, in quibus mali omnis verba vitantur. Hinc est, quod & mactare dicunt, id quod magis augere siue auctare significat. Idem Poeta Georgicorum tertio, eandem repetens phrasin, inquit:

At vix suppositi tinguntur sanguine cultri.

Similis huic phrasi videtur esse illa ejusdem Poetae dicendi forma, Falces supponere aristas, pro eas demetere, in illis versibus:

Et Cererem clamore vocent in tecta, neq. ante
Falcem maturis quisquam supponat aristas,
Quam Cereri, &c.

Huc quoq. videtur pertinere illud ejusdem Poetae, Juguli demittere cruorem, quod est jugulationis periphrasis.

In jugulatione
victimae consi-
derentur.
1. Personae ju-
gulantes.

In hac ipsa autem jugulationis cerimonia, ut ab Homero & Apollonio hic describitur, haec fo-
re sunt consideranda. Primum personae, qualis fuit apud Homerum Pisisstratus: apud Apollonium
socii navigationis Argonauticae. Hoc ipsum autem populum, victimariorum & cultrariorum
opus munusq. fuit: & ut Cultrarius a cultro; ita σφαγέτης Graece δὸν τὸ σφαγίδ & vel σφαγί-
να, id est, ense vel cultro, seu instrumento, dictus fuit.

2. Jugulanda
victimae dispo-
silio.

Deinde consideranda certa hostiae bestiae de jugulanda atq. mactanda dispositio, quae verbo αἰ-
ρούειν designatur. Sic enim Homerus Iliad. a.

Αἰρούσαν μὲν ὀρούτα, καὶ ἔσφαξαν.
Prius sursum traxerunt, & mactarunt.

Est enim, Eustachio interprete, τὸ αἰρούειν quasi αἰώ ἐρούειν, sursum trahere. Ac τὸ ὀρούειν τὰ
δυσόμματα τόπον δὴ τοῦ πῶς ὄν ἀπονεύει τὰ τὸ δυσίας. Idem ἐρούειν interpretatur ἔλκεν, trahere,
liberare, eruere ex malo. Et eodem loco Iliad. a. εἰ μὲν, inquit, τῶν αἰώ ἐρούων ἀναλαβὰ τὸ τῶ ἱερείῳ
ἔαχλον, ὡς ἀφορᾶν ὡς εἰς ἕρανόν. Hoc dicebatur ἐρούειν, ἢ ἀνερούειν, id est, ὀπίσσω ἔλκεν, καὶ ἀνα-
φύρειν ἐν τῶ ἀναλαβῶν. ὃ δὲ ἐρούειν ἔλκεν δὸν καὶ Σοφοκλῆς, ἐν τῶ ἀνα ἔσφαξαν ἔσφαξαν, ἢ ἀν μὲν τοῖς
ἕρανόν ἢ ὄλως τοῖς κατοιχόμενοις ἐρούων, καὶ τὰ τὸ ἱερείον δὸν ἔλκεν ἔσφαξαν. Quando, inquit,
Superis sacrificabant, victimae collum reflectere solebant trahendo illud retrorsum, ita ut quasi
caelum contueretur: id quod Sophocles videtur interpretari, cum inquit, Sursum flectendo macta-
vit. Nam quando Heroibus, aut prorsus vita functis sacrificabant, cum victima deorsum respi-
ciens mactabatur. Ad modum hunc duplicem mactandi videtur alludere etiam Apollonii Scho-
liastes in illa de tumulo Dolopis:

Καὶ μὲν κυδ αἰνούτης ὑπὸ κνήφας εἰ τιμα μῆλων,
Κεῖαν, &c.

Ἐντομα inquit, τὰ σφαγία κυρίως τὰ τοῖς νεκροῖς ἐναγίζουσα δὲ τὸ ἐν τῇ γῆ ἀνωτῆ δὸν τῶν δὲ
πᾶς κεφαλῆς. Ἔτω γὰρ θύκοις τοῖς χθονίοις. τοῖς ἢ ἕρανίοις ἀνω ἀνασφραγίτες τὸν ἔαχλον σφα-
γέων. Ἄλλοι ἢ ἐντομα φασὶν τοῖς τεθνεώσιν ἐναγίζον ὡς ἀλὸν τοῖς ἀγρόν, τοῖς ἢ ἕρανίοις θεοῖς
ἐσφαγίαν, hoc est, Castratas victimas potissimum mortuis sacrificant, eo quod in terra ipsa-
rum amputentur capita. Sic enim sacrificat terrestribus: caelestibus verò sursum reflexo collo ma-
ctant. Alii dicunt, castratas mortuis offerri, seu steriles sterilibus & infecundis.

3. Instrumen-
tum: quo victi-
ma jugulata.

Tertio considerandum instrumentum, quod σφαγίς a Graecis, & σφαγίδιον: item σφαγέων,
δὸν τὸ σφαγίς est dictum, Latinis culter, vel ensis, Festo Clunadum, hoc est culter sanguina-
rius, vel quia clunes hostiarum dividit, (in dividendis enim & secandis hostiis: quo ex ritu Gra-
cum ὀρθοτομεῖν natum, certis utebantur cultris) vel quia ad clunes dependet. Inde autem Cul-
trarius, qui eo cultro vel ense hostiam jugulabat & ferierat: sicut, qui victimas mactabat, Vi-
ctimarius, βεθύμεν Graece, est dictus: cujus quidem cultri sacrificialis seu mactatorii picturam,
una cum ejus vagina siue theca videre licet & apud Guilielmum de Choil, libro illo citato, &
apud Bartolomaeum Marlianum: quorum hic de vagina ita scribit: Vagina, adeo nota signi-
ficationis est, ut nulla prorsus alia indigeat declaratione, nisi dixerimus fuisse thecam gladiatorii,
quam (ut in Secepsita diximus) bullis aeneis auratis, aut etiam argenteis ornata fuisse existi-
mandum

mandum est, in qua cultri omnes, nempe dolabrum, secepsita, & alii omnes cultri ad varios usus
sacrificiorum recondabantur, peractis sacrificiis, quam unus e victimariis, seu sacrificulis de xo-
na pendentem gestabat, ut patet in arcu insculptum, superius citato, in quo ordo ipse penè totus
sacrificantium more antiquo; ibiq. simulacra L. Septimii, Severi Imper. ac Iuliae Augusta uxo-
ris, Antoniiq. seu Getae eorum filiorum insculpta videntur.

Quartum in hac hostiarum jugulatione inprimis animadvertendum dignum, fuit hostiae san- 4. Victimae ju-
guis, tanquam res vel maxime sancta & sacra. Et certe a sanguine vox sancti & sancire vide-
tur esse deducta, propterea quod sanguine res quae vis sanctificari atque sanciri putabantur. San-
guis, qui, ut Servius ait in Virgilium, vita sedes est, vel, ut alii volunt, vita ipsa, & quibusdam
anima, Hebraice דם Dam appellatur: unde homo videtur dictus אדם Adam, partim ab
אדמה Adamah, id est, terra, siue humo: unde ortus est secundum corpus, & quo tandem re-
dit, ut Homo Latine ab humo: partim a דם Dam, id est, sanguine, quia vita ejus consistit in
sanguine: ad quod etymon ipse Spiritus Sanctus pulchrè elegantiq. & quidem gemina, parono-
masia videtur alludere his verbis, Genesis nono capite, sexto versu: וְהָיָה דָמָם הַאֲדָמָה וְהָיָה
שִׁבְיָהּ שְׂחֹפְהֶק דָּאֵם הָאָדָם בָּאָדָם, דָּאֵם אִשְׁחָפְהֶק, Qui effuderit sanguinem ho-
minis in homine, sanguis ejus effundetur. Ac ab eadem quidem Hebraea voce דם Dam, siue
Chaldaea דָּאֵם Dama, vox Graeca αἷμα videtur deducta. Nam ablata littera א fit ama,
& interjecta jota cum aspiratione & accentu αἷμα.

Porro in hoc sanguine sacrificiali hostiarum tria sunt consideranda. Primo ejus effluxus at-
que color. Secundo ejus excipiendi suscipiendi ve modus. Tercio ejusdem effundendi super altare
aspergendiq. mos ac consuetudo.

In sanguine sac-
rificiali tria
consideranda.

Primo igitur ex hostia jugulata sanguis effluebat, secundum illa Homeri verba:

Τῆς δὲ ἐκ μέλαν αἷμα πύην,

Ex illa autem (hostia jugulata) sanguis niger (Virgilius etiam atrum vocat)

Sanguinis
effluxus.

erumpibat seu prorumpibat.

Non utitur verbo ῥέειν, id est, fluere, sed ῥύειν (quod verbum de sacrificiis proprie efferrit Pau-
sanias ait) quod violentiam significat, & cum impetu quodam prorumpere: unde ῥύσασθαι, ῥύσασθαι,
& ῥύσασθαι, violo. Odyss. π. Hic observandum, Veteres mali omnis loco duxisse, si victima ju-
gulata non copiose distulisset sanguine: vel si inter jugulandum triste quid infaustumq. as-
tantium oculis auribus ve occurrisset; quale istud fuit, quod ante mortem Sergii Galbae, quum oppi-
datim victima caderentur, taurus securis ictu consternatus, rupto vinculo, effudum ejus in vasti,
& totum cruore perfudit. Contra fausti latiq. omnis ac propitii Dei testimonium esse existi-
mabant, quando hostia confossa, copiosum spirantemq. & cum impetu stridoreq. prorumpentem ef-
fundebat cruorem.

Nota.

Dubium etiam non est, quin sanguinis quoq. colorem, quem Homerus hic nigrum appellat,
diligenter observarint: & inde vel leta & jucunda; vel tristia & funesta conjetarint.

Hunc autem hostiarum sanguinem effluentem, seu potius prorumpentem, seu rem sacram, 2. Sanguinis ex
vasculis quibusdam ad id destinatis diligentissime suscipiebant, secundum illa Vergiliana, 2. Sanguinis ex
nidos sexto:

Supponunt alii cultros, tepidumq. cruorem

Suscipiunt pateris, &c.

Suscipiunt: Antiquum hoc, inquit Servius. Modò, suscipiunt, dicimus, ut supra:

Suscepitq. ignem foliis, &c.

Donatus addit, Ne consecratus sanguis funderetur in terram, hanc pateris suscipiebant.

Vas porro, quo sanguinem istam suscipiebant, Graece dictum fuit αἷμιον, quod Perseus di-
citur manibus tenuisse; nimirum ad sanguinem e bove mactato profluentem excipiendum. Eust.
in hanc vocem sic commentatur: Αἷμιον, inquit, ut ajunt, est τὸ τὸ αἷμα τὸ, ὃ ἔστ τὸ δὸν σφαγίμα
τὸ δὸν σφαγίμα ἀγγέιον, id est, vas aptum ad recipiendum mactatae bestiae sanguine, sic dictum, quasi
αἷμιον τὸν, hoc est, mactatae robotis, id est, sanguinis σερπυλίων. Cretenes autē αἷμιον dicunt esse
vas eis ὃ τὸ αἷμα τὸ ἱερείων ἔδιδον, in quod excipiebant hostiarum sanguine: sic dictumq. αἷμιον τὸ

Vas, quo sano
guis excipitur.
Graece αἷμιον

ov, id est, sanguineum, δωτὸ τὸ αἷμα, sanguine nimirum Persius Hierapyrenius testatur hanc vocem adhuc esse in usu apud Hierapyrenios & αἷμιον dici δωτὸ τὸ αἷμα. Apollodorus existimat verisimile esse, ab Homero similiter illam vocem prolatam esse: jota autem a nonnullis fuisse ademptum. Nicander & Theodorides δάμιον vocant, παρὰ τὸ δάμιον τὸ σφαζόμενον ζῷον, id est, quod occisum animal domabatur. Attici verò huiusmodi vas ἀγγεῖον appellant, εἰς ὃ ἀπὸ τῶν αἰμῶν δαχόιδροι τὰ βωμῶν ἐπέχεον, id est, in quod primum sanguinem excipientes illum aræ infundebant. Hoc autem nomen semel ajunt apud Poëtam reperiri, si ve αἷμιον, si ve δάμιον, si ve δάμιον sit legendum. Sanguinem autem illum & Eustathius loco paullo ante citato, & Lucianus libro de sacrificiis, testantur aræ fuisse infusum, seu circumfusum. Ad hunc morem alludit Virg. Eglog. 1.

Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

Imbuet, id est, perfundet seu madefaciet.

Homerus hoc in loco, postquam inquit Pisistratuseam jugulavit, addit:

Τῆς δ' ἐπεὶ εἰς μέλαν αἷμα βύνη, λίπε δ' ὀσέα θυμῶς.

Sanguis quidem sit mentio, qui effluxerit. Subintelligo ergo reliqua: hunc nimirum sanguinem fuisse vase exceptum, illoq; altaria conspersa si ve perfusa.

Latine verò vas hoc Patera dictum fuit: unde Virgilius loco citato:

— paterisq; cruorem
Suscipiunt tepidam, &c.

Idem:

Sanguinis & sacri pateras, &c.

Festus: Pateram per plo vere in sacris cum dicerent, significabant pertusam esse. Idem: Patera, vasa picata parva, sacrificiis faciendis apta. Marlianus hujus quoque vasis picturam & descriptionem posuit. Descriptio est talis: Patera fuit poculi genus latum ac patens, de quo Virg. Aeneid.

— Impiger hausit.

Spumantem pateram, &c.

Cic. 6. Verrinâ ait: Patera, quâ mulieres ad res divinas uterentur. Macrobius verò Saturnal. libro quinto, capite vigesimo primo, de poculorum generibus loquens, cum de Carchesium loquutus fuisset, sic infert de patera: Sed Plautus insuerum nomen reliquit, aitq; in fabula Amphitrione pateram datam, cum longè verrinâ poculi figura diversa sit. Patera enim, ut et ipsum nomen indicio est, planum ac patens est, Carchesium verò procerum, & circa mediam partem compressum, ansatum mediocriter, ansis a summo ad infimum pertingentibus, & prosequitur. Asclepiades autem inter Græcos apprime doctus, ac diligens, Carchesia a navali re existimat dicta. Ait enim navalis veli partem inferissem, Pateram vocari: At circa mediam fermè partem, Τραχήλον, dici: summam verò partem Carchesium nominari, & inde diffundi in urrumq; veli latus, eaque cornua vocantur, &c. Virgilius autem ostendens pateris libare lovi solitum, sic infert:

Tum pateras libate lovi, &c.

Sed hætenus de patera.

Hunc postremò sanguinem effundebant super altaria, atque ita Divis eum offerebant ac consecrabant. Unde Virgilius:

— Illius aram

Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.

Lucianus irridens Gentilium sacrificia: Ο δ' ἱερὸς ἀντὶς ἐς νεκρὸν ἡμαρ μὲν, καὶ εἰς ἕρδαν κλωστικῶν ἀνατίμων, καὶ τὰ ἔργα τὰ εὐαίεον & καρδιστικόν. Ἐτὶ αἷμα τὰ βωμῶν ἐπέχεων. Ἐτὶ γὰρ ἐκ εὐσεβείας ἐπιτελών: id est, At qui sacrificus, inquit ipse sanguine fœdatus, neque aliter, quam cyclops ille pecudem incidit, intestina educit, cor re vellit, cruorem aræ circumfundit. Et quid tandem non abiens, peragensq; quod ad pietatem sacrorumq; ritum pertineat?

Addit Homerus, post sanguinis effluxum animam reliquisse ossa, id est, corpus hostia. Unde rursus colligi potest, vitam esse in sanguine. Periphrasis est Mortis, quæ est discessus, migratio, separatio animæ a corpore. Corpus synecdochicè obis in nomine hæc intelligitur. Ossa pro corpore,

corpore, quia sunt corporis quasi columnæ fulcra atque robur: unde חַרְצֻמִּים Hartzumim ab Hebræis, a חַרְצָם Hartzam, id est, robore, quasi robur corporis dicuntur.

Postremò in hac actione observatione quoque est digna particula δοῶτε, id est, celeriter, cursum: ex qua colligimus, in sacris peragendis summam alacritatem, agilitatem celeritatemq; a Gentilibus fuisse adhibitam, ne diuturniore mora & cunctatione, sinistra quædam minusq; læta acciderent, quo minus litari possit. Idem autem ex aliis quoq; ad verbum celeritatem significantibus, ut ἀντιγὰρ, καρπολίμως, αἰψά (quibus Homerus in sacrificii huius descriptione utitur) colligi potest. Unde festa ipsa a festinatione videntur dicta, quod in iis erat festinandum, festinanterq; res divina faciendæ. Inde quoq; Confestim videtur dictum, id est, celeriter, e vestigio, exemplò, quasi dicas, cum festo, si ve cum festinatione: non post festum, ut est in proverbio, hoc est, minus tardè atque serò.

Atque hæc quidem de hostiarum τεσσάρων, id est, mactatione & jugulatione, ejus modo, instrumentis, de sanguinis ex hostis effluxu, signis, susceptione & asperione super aram sint dicta.

Nunc progrediamur ad alias actiones atque ceremonias, quæ hostiarum jugulationem cademq; fuerunt consecuta: inter quas prima apud Homerum & Apollonium occurrit bestia hostiæ jugulata atque mactata excoriatio, hoc est, corii, tergoris, pellis cutis ve detractio, cujus etsi Homerus hoc in loco non meminit: crebram tamen ejus passim in aliis sacrificiorum descriptionibus mentionem facit, hæc ferè tria, nempe ἀνρύειν, σφαιτεῖν & δέπειν, si ve ἐκδέπειν, conjungens, ut Iliad. α.

Ἀνρύειν μὲν ἀπὸ τῶν καὶ ἐσφαιτεῖν καὶ ἐδέπειν:

Primum quidem sursum traxerunt, tum mactarunt, & excoriarunt.

Sic Iliad. η.

— Τὸν βοῦν ἀρτεία, πενταέτηρον

Δέπειν, ἀμυθὶ ἐπὸν, καὶ μὴν δέχων ἀπὸ τῶν:

Bovem masculum, quinquennem

Excoriarunt, &c. Loquitur de Bove, quem Rex virorum Agamemnon Apollonium sunt obvia. Sic Apollonius:

Τὸς δ' ἐταροὶ σφάζαντε δοῶτε δέπειν τε βοείας.

Illos autem (tauros) socii mactarunt celeriter, & pelles detraxerunt.

His similia sunt illa Virgilii, seu periphrasis excoriationis:

Tergora diripiunt costis, & viscera nudant.

Servius: Tergus tergoris. Unde & tergora, corium significat: tergum verò tergi dorsum.

Græcè δέπειν & ἐκδέπειν, excoriare seu pellem detrudere significat. Inde δέπειν, βοείας, δέπειν, Nominis phrasim sive Græcæ, ad excoriationem. δέπειν γροῦθαλλον, vellus aureum Suidas dixit. Eustathius tamè hic distinguere videtur Iliad. β. inquit: δέπειν τὸ ἀπὸ τῶν ἐκδέπειν: καὶ αὐτὸν si ve καὶ ἐκδέπειν τὸν ἡ κομῆται δωτὸ τὸ κῶ; a quo verbo Eustathio καὶ ἡ κομῆται, καὶ ἡ κομῆται, καὶ ἡ κομῆται, καὶ ἡ κομῆται, id est, φλυαρός (qui etiā κομῆται & βωμολόχος appellatur) nugator, homo garrulus & loquax videtur deducere. Δοῶτε Polluci & Hesychio culter est, excoriationi destinatus, Latine Dolabra: de quo instrumento supra dictum est satis, cum in genere de omnibus instrumentis, ad percussione & similes ceremonias adhiberi solitis, ageretur.

Latina deinde nomina sunt, Pellis, Tergus, Corium, Cutis. Pellis (unde forsitan nostrum fell, litterâ mediâ in densam mutatâ) a pellendo est dicta, quod externas injurias tegendo pellat. Pellicula, diminutivum. Pellex postquam concinnata est ad calceos & cætera faciendâ aluta dicitur. Inde alutamen, si ve alutamentum Veteres dixerunt opus ex concinnatis pellibus factum. Item Alutarii si ve Coriarii, hoc est, pellium, si ve coriorum concinnatores. Proprie tan e Alutarii tenuiorum pellium dicuntur: Coriarii crassiorum. A pelle fit pelliceum, quod ex pelle est, Germanicè Beltz: pellarius vel pellio, qui pelles conficit & concinnat: versipellis, idem, qui fallax & inconstans. Suppelles etiam inde dicta: item pellex, id est, concubina, quæ cum eo rem habet, qui habet uxorem: unde pellicatus, pellicere, quod Servio interprete, est blandiendo elicere vel decipere: & pellax, per blanditias decipiens, quales revera sunt pellices.

Θοῶς, partitio cæli solennis sacris iorum consideranda.

De excoriatione vict. mæ.

Homerus quid de hac excoriatione.

Apollonius quid.

Nominis phrasim sive Græcæ, ad excoriationem.

Nominis phrasim sive Latine ad excoriationem.

Patera.

3. Sanguinis effundendi super aras consuetudo.

Corium. Corium proprie animalium est, praesertim eorum, quae crassiores pellem habent ac duriores, quod Scortum dicitur. Inde excorio, id est, corium detraho, sicut a cortice decortico, id est, detraho corticem. Inde etiam excoriatio & decorticiatio.

Scortum. Scortum etiam dicitur pellis crassior & densior. Unde Scorta appellata sunt meretrices, vel quod sicut pelliculae subigantur (unde etiam pellices dictae) cum solum calciamentum omnibus subjectum sit; vel quod in grabatulis pellitis stratas tenere consueverunt. Et Scorteum; quicquid ex pelle est, & Scortor, meretricor, & Scortea arietinorum testium pelles. Scortum alii tamen a Graeco σκῆτ & deducunt, quod pellem significat, & inde Scutum, vel Scutum, quod non sine pellibus sit. Inde Scutula quoque dicta, quasi parva scuta & scutulata vestis, & Scutra, vasis genus, quod & Scutula dicitur: & Scutulum tenue ac macrum; in quo tamen exilis pellicula cernitur.

Tergus. Tergus idem, quod corium, tergum, dorsum. Inde Tergiversari & Tergiversatio.

Cutis. Cutis (unde nostrum vernaculum huius vel hant) idem quod pellis, & corium, a Graeco σκῆτ &.

Pellis nomen Hebraicum. Hebraice חַוִּי Hhor (unde forsitan Latinum, Corium, deductum est) pellem siue cutim significat, siue illa a corpore sit detracta, siue non: & tam de hominis, quam animalium pelle dicitur, nomenque habere videtur a pilis.

Pellium genera. Sunt autem pellium tot genera, quot sunt animalia: unde etiam denominantur: ut apud Eustathium exempli gratia, sic legimus Iliad. γ. Deinceps, inquit, etiam alios Heroas legimus pellibus animalium fuisse amictos. Alium quidem λεοντῶν, id est, Leonina: alium λύκων, id est, lupinā. Est etiam ἀπὸ δαλῆν δόρα, pellis pardae, ut λεοντῆν leonis, λύκων lupi, τετραγῆν hirci, siue capri, ἀθηροειν, pellis humana, ταυρεῖν taurina, αἰεῖν caprina, κύνων canina. Desinunt haec voces apud Graecos in εἶν, vel ἐν. Pellis agnina Graece etiam ἀρναικῆς ἰλῶδς et αἰὲν pellis ovium dicitur, Eust. καὶ δῖον, ὡς Hermippo. καὶ ἄν. Ἀπολ. κύνων, ἔκαστον & eidem: item ποσειδωνῆος pellis suilla, νεφελεῖς pellis suilla. Sed infinitum esset omnia genera enumerare. Nota est Elisai pellis pilosa, qua indutus fuit, & Iohannis Baptista vestis ex pilis camelinis & zona δερματίνης, id est, pellicea. Apostolus item ad Hebraeos disertè testatur. Patriarchas illos prisci seculi ἐν μὴλωταῖς, ἐν αἰγείοις δερμασίν, id est, ovillis & caprinis pellibus indutos oberrasse.

Pellium usus. Porro pellium usus varius olim ac multiplex fuit cum sacer, tum profanus. Sed nos de sacro potissimum, qualis quidem erat apud Gentiles, dicemus: unde excoriationis huius hostiarum ratio atque causa tanto facilius intelligi poterit.

Ad vestitum pertinebant pelles. Primo igitur istis hostiarum mactatarum pellibus tanquam sacris, ipsos sacerdotes eorumque ministros legimus vestiri fuisse solitos. Quemadmodum igitur victum sic vestitum quoque habitumque corporis sumebant a victimis istis siue hostiis, quoniam nimirum sanctiores augustioresque haberentur. Hic autem primus & antiquissimus est pellium usus, qui jam inde a Mundi exordio extitit, ut sacra testantur litterae. Nam cum primi illi nostri parentes post turpem, nefariam, capitalemque illam suam apostasiam, pudendam ignominiosamque suam nuditatem ficulneis foliis tegere frustra fuissent conati, Deus pro immensa ac infinita sua misericordia ipsorum miseratus, חַוִּי Hhor חַוִּי Cothenoth (unde forsitan Graecum χιτων, & inde tunica Latinum nomen, & Gallicum atque Germanicum Hoqueton, derivatum est) hoc est, tunicas pelles siue pelliceas, ex pellibus mortuorum animalium, confecisse dicitur, ad ipsos vestiendos.

Vestitus cur ex istis pellibus confectus. His autem bestiarum mortuorum pellibus recentibus, & adhuc fetidis maleque olentibus, quibus, tanquam sepulchro quodam erant involuti, eos procul dubio admonere voluit, partim pecunie beluinaeque suae naturae, in qua, amissa illa Dei imagine, degenerarint (unde etiam peccare mihi a pecore siue pecude videtur dictum, propterea quod peccando homo, exuta quasi ratione naturaque humana pecori fit similis) partim mortalis suae conditionis atque mortis, quam peccato illo suo promoverant. (Nam peccati stipendium mors) admonere atque ita ad humilitatem ac poenitentiam salutare invitare voluit.

Pelles itaque illae mortuorum animalium cum peccati, tum etiam mortis fuerunt symbola atque testimonia: unde vestis, Latinum vel ἱδὸς Graecum, a quo Latinum descendit sicut ab Esica fit Vesta, seu peccati poena, ideo fleid Germanis ablata littera ē. leid! id est, luctus, vel tanquam pestis est dicta. Sed iisdem simul, tanquam munimentis quibusdam, ipsos adversus caeli tempestatumque

statumque inclementiam atque injurias, quibus propter peccatum erant obnoxii, rectos esse voluit.

Haec autem pelles nequaquam novae, vel ex nihilo, vel ex terra creavit, sed ex animalibus mortuis & occisis (siue id ἀπὸ σῶος & per se, siue per Angelos beatos fecerit, in dubio aliis iudicandum relinquo) detraxit, hisque exuvias recentibus, omnino fetidis ac putidis, ut paullo antea quoque attingi, cum peccati, tum mortis factorem, atque putorem ipsum, ut ita loquar, naribus objecit & exprobarit.

Non igitur vestibus ex arborum foliis, ut ficus, vel palma Christi, quae vocatur Cucurbita terrestris (qualem vestem Hieronymus libro primo Epistolarum, Epistola de vita Pauli Eremitae, Paulum illum Monachum gestasse scribit) sed ex animalium pellibus primos illos nostros parentes vestivit, propter causas iam commemoratas, & quod haec vestium materia adversus caeli injurias robustior est ac diuturnior. His addi potest, Deum hoc ipso facto significare voluisse, licitum esse atque concessum hominibus, ipsius nimirum bonitate atque beneficio, animalibus brutis & ad vestitum & ad victum uti.

Hinc etiam verisimile videtur, Ethnicorum sacerdotes, quoniam de hac antiquissima historia aliquid audiverant, tanto libentius hisce mactatorum jugulatorumque animalium pellibus indui atque vestiri voluisse. Iulius Caesar libro sexto Commentariorum de bello Gallico, hujusmodi rude & impositum vestis pelliceae genus, quod ex pellibus animalium, nondum concinnatis & expolitis, & pilo nudatis, tegebatur, Rhenois Germanica voce Belta, a pelle, ut supra dictum appellat, qualis Iohannis Baptista Zona pellicea, hoc est, vestis ex pilis fuisse creditur.

Secundus pellium istarum, quae mactatis bestiis detrahebantur, usus fuit cubitorius, cubicularis, ad cubandum. Pausanias de Amphiarao verba faciens, illum vult interpretandorum somniorum arte excelluisse, & in Deos relatum, eandem artem posteris tradidisse. Ad cuius oraculum, inquit, qui pergit, eum purgari prius oportet. Purgatio autem est, ut Deo res sacra peragatur: cui, ut omnibus, quorum nomina in ara sculpta sunt, sacrificant. His peractis mactari arietis pellem substerni, atque ita solitos dormire, captantes somniorum significationes. Sic Lacedaemonii in fano Pasithea somnandi causa excubabant: & quoniam Esculapium unum videre somnia credebant: ideo ejus templum frequens Graecia adiit atque coluit. Sic Calabria quoque Podalyrium, Aesculapii filium, consulturi, ad ejus sepulchrum agnitis instratum pellibus ipsi quoque cooperti decumbebant. De his sic Caecilius Rhodiginus libro vigesimo septimo, capite decimo quarto: Legimus item Davanis vel Calabria in more fuisse pellibus incubare: quas melotas dicunt, id est, ovillas, in Podalirii sepulchro: sicque per quietem oraculis instrui. His addit: Traditum illud quoque, eosdem in Alibano amne propinquo, cum pecoribus lotos ab vulneribus persanari Podolirio (ὀλίγος λήσων) unde datum fluvio nomen, quia ἀλθαίειν mederi est (forsitan quasi ἀλθῶς ἐγυῖαιεν) sicut vituligines curat Alpheus & Cycinns, pedibus item agros.

Ad hunc autem pellibus animalium in Deorum templis atque sepulchris incubandi, dormiendi ac pernoctandi somniaque tanquam rerum futurarum praenuncia explorandi morem atque consuetudinem Virgilius manifestè alludit, cum ita canit:

Hinc Italiae gentes omnisque Oenotria tellus (Servius, Proprie Sabinorum tra-
Ena, ab Oenotrio Rege.)
In dubiis responsa petunt: huc dona sacerdos
Quum tulit & caesarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque perivit
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fructibusque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur avernus,
Hic & tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentes,
Atque harum effultus tergo, stratisque jacebat
Velleribus: subito ex alto vox reddit a lupo est.

Ad incubandum pertinebant pelles.

Virgilius de more pellibus incubandi.

Seruius in illud, Incubuit: Incubare, inquit, proprie dicuntur hi, qui dormiunt ad accipiendam re-

Plautus.

Ad horum explicationem melioremq, intelligentiam mirifice conducunt illa Plautina in Cur-

CAP. Hac nocte in somnis visus sum tuerier Procul sedere longe a me Aesculapium, Neque eum ad me adire, neque me magnipendere

CAP. Siquidem incubare velint qui peiura verint, Locus non praeberi potis est in Capitolio.

COQ. Hoc animum ad vorte, pacem ab Aesculapio Petas, ne forte tibi eueniat magnum malum, Quod in quiete tibi portentum st. CAP. bene facis. Ibo atque orabo. COQ. que res male vortat tibi.

Hinc colligi potest, egrotos olim in fano Aesculapii solitos esse pernoctare, ut etiam ex praecedentibus eiusdem lenonis verbis liquet:

Migrare certum st jam nunc e fano foras Quando Aesculapii ita sentio sententiam: Ut qui me nihil faciat, nec saluom velit. Valetudo decrescit, accrescit labor. Nam jam quasi zona liene cinctus ambulo. Ideo fit, quia hic leno egrotus incubat In Aesculapii fano.

In qua verba Lambinus sic commentatur:

Lambinus.

Qui a Diis aliquid petere cogitabant, cubabant in eorum Deorum, quorum ope egebant, fanis aut templis, tanquam responsa ab iis vel vigilantes, vel in somnis accepturi. Notat Seruius ad illud Vergil. Aeneid. 7. & casarum ovium sub nocte silenti Pellibus incubuit stratis, somnosq, petiuit. M. Fullius lib. 1. de Divinat. Atque etiam qui praerant Lacedaemonis non contenti vigilantiibus curis, in Pasiphae fano, quod est in agro propter urbem, somniandi causa excubabant, alias incubabant, quia vera quietis oracula ducebant. Eodem pertinent illa Strabonis, lib. 16. ubi de Mose loquitur, Αλλ' εεν Δειν πασαν Λαονομιαν, και ταυτα & αποεισαντας, και σηκον αζιολορον πιαν ειδες χωρις, εγχοιμασθ η και αυτες υπερ εαυτην τε, και υπερ ην άλλων άλλους τους ευορειους, και εροσδοκων Δειν πασα τα θεα η δωρον αειτι, και σημειον τους σωφρονως ζωντας, και μετα δικαιολωνης, τους η άλλους μη εροσδοκων. Id est, sed docebat ille, omnem statuarum fabricationem omitttere oportere, & fano, ac templo Augusto certis finibus circumscripto quod Deo consecraretur, eum Deum colendum: & in eo templo pro se quemq, vel alios, qui essent ad bene somniandum apti natura, pro aliis, incubare oportere: & iis, qui temperanter, & iuste vivunt a Deo donum aliquod, aut signum esse expectandum: aliis vero nihil tale expectandum, &c. Sic igitur agri in templis Aesculapii incubabant, ut saltem in somniis moniti, aliquod morbi laxamentum, aut levamentum, ab eo consequerentur.

Arnobius.

Sed eandem morem ex Arnobio quoque cognoscere licet, cuius haec sunt verba: Et quoniam beneficia salutis dat a aliorum Numinum comparatis, & Christi: quot millia vultis a nobis debilium vobis ostendi, quot tabificis affectos morbis, nulla omnino retulisse medicinam, cum per omnia

omnia supplices irent templa? Cum Deorum ante ora prostrati, limina ipsa converterent osculis? Cum Aesculapium ipsum datorem, ut praedicant sanitatis, quoad illis superfuit vita, & precibus fatigaret, & miserrimis votis invitarent? Nonne alios scimus malis suis commortuos? Cruciatibus alios consenuisse morborum? Perniciosius alios sese habere cepisse, postquam dies non desq, in continuis precibus & sanitatis expectatione triverunt? Quid ergo prodesse ostendere, unum, aut alterum fortasse curatos, cum tot millibus subvenerit nemo, & plena sint omnia miserrorum infeliciumq, delubra?

Ad hunc Gentilium in sepulchris atque templis Deorum pernoctandi, & per somnia rerum futurarum praesagia aucupandi morem atque consuetudinem Esaias quoque alludit, eamque suae atatis idololatriae exprobrat.

Non alienum autem forsitan a proposito & instituto hoc nostro fuerit, hic quaedam de bellico Pellium usu ac militari pellium usu antiquo dicere. Nam quoniam & tentoriorum operimenta, & militum vestitus, cubilia atq, strata, atq, etiam omnis generis arma atq, organa pellibus constabant, idcirco sub pellibus esse & vivere milites dicebantur. Tacitus Annalium quarto scribit Phrisis in Germania tributum injunctum a Druso pro angustia rerum, ut in usus militares coria boum penderent, non intenta cujusquam cura, quae firmitudo, aut quae mensura. Cicero quaestionum Academicarum secundo: Ut non multum, inquit, Imperatori sub ipsis pellibus otii relinquatur. Livius libro quinto: Militem Romanum in labore ac opere pruinisq, obrutum sub pellibus durare. Idem libro trigesimo septimo: Aut sub pellibus habendo milites. Sub pellibus, metonymice, id est, tentoriorum, quae pellibus obtegebantur: tametsi vestitus quoq, atq, strata possunt intelligi. Porphyrio illa Horatii Sermonum primo:

Quoniam in propria non pelle quiescam, Inde sumptum, inquit, quod ductores in pellibus dormirent. Arrianus libro primo de gestis rebus Alexandri: Pelles sub quibus milites hybernabant, levi & sicca herba complevit. Idem ferme legitur libro tertio.

Hinc autem Supellestilem nonnulli volunt dictam. Celsus Iurisconsultus Digestis de Supellestili legata: Labeo, inquit, originem fuisse supellestilis putat, quod olim iis, qui in legionem proficiscerentur, locari solerent, quae sub pellibus usui forent: alii tamen a supplendo: alii a suppetendo supellestilem volunt dictam. Sed prior etymologia mihi videtur probabilior, quippe cum utensilia atque supellex cum bellica, tum pacis maxima ex parte pellibus atque coriis constet. Sed de pellibus, de tentoriis, de iis, quae remigibus fuerunt substrata, de pellibus hircinis, ovillis, aliisque, vide plura apud Caelium Rhodiginum libro 27. capite 14.

Sed ut ad sacrum pellium usum redeamus, observandum simulacra quoq, Gentilium nonnulla pellibus, animalium nimirum immolatorum, recta atq, induta fuisse. Cicero de Natura Deorum Sospita Dea cum pelle caprina, hasta & scutulo. Huc referenda alia quoq, sacrorum vasa, organa atq, instrumenta, quae ex pellibus atq, coriis confici fuerunt solita: quo pertinent pelles arietum taxorumq, rubricatae, quibus tabernaculum illud vere sacrum, apud Iudaeos Dei jussu fuit reatum, de quo Exodi 25. & 26.

Denique pelles illae, animalibus mactatis detractae, erant anathemata quaedam, quae Gentiles in Deorum suorum templis suspendere solebant, tanquam dona quaedam atq, munera, ipsis gratissima. Huc referendus commemorations sane dignissimus clypeus ille ligneus, bovis mactati pelle obductus, qui Romae in templo Fidi, tanquam perpetuum monumentum isti inter Romanos & Gabinos foederis, fuerat suspensus: de quo sic scribit Dionysius Halicarnassensis: και ινα μηδεν τοις Ταβινοις Δειμοι περι τ' υπερχη χρονη, μηδ' ενδοιαζωσι, βεβαια η ταυτη σφισι Δαμνη, και λιας Ταρκω, & εφ' ος ετοιη δικαιοις φιλοι, τα μη τετων ορκια σωεταλεσεν επι τ' εκκλησιας Αραχημα, & διωμοσατο κατα ην σφαγιων. Τουτων εστι ην ορκων μνημειον εν Ρωμη κειμενον εν ιερω Διοι Πισις, ον Ρωμαιοι Σαρκτον καλοουσιν, ααπις Ευληνη Βυρση βοεια εστιαν & σφαγιασεν επι ην ορκων τότε βοδς, και μαμασιν αρχαιοις επι γεραιμην τας γινομεναις αυτοις ομολογιας. Ex quibus verbis apparet, ad ipsa usq, Dionysii tempora Foederis inter Romanos, & Gabinos isti monumentum, in templo Dei Fidi, quem Sanctum Roma-

X

ni vocant, servatum esse, clypeo ligneo bovis, qui tum in confirmationem foederis mactatus est, corio intecto, antiquis etiam in scriptis litteris, quae leges foederis indicarent, inter ipsos iurati.

Pellium observatio religiosa apud Scythas.

Sed minime hinc silentio est praeterenda religiosa illa pellium apud Scythas observatio: quibus pellis iurisjurandi sacrosancti loco erat. Mos vero talis fuit. Quando quis injuria a quodam erat affectus, cui ulciscendo se nequaquam videbat esse parem, immolato bove carnes quidem coquebat aqua: pellem vero extendens, in ea ipse condebat, manibus vero adductis, ut ex eis unus, qui cubitis colligantur. Hic vero modus est, illis gentibus supplicandi maximus. Adjacentibus igitur hostiae carnibus adeunt domestici, familiaresque primum, deinde cui collibuerit. Accepta vero carnis portione, dextroque super corium illato pede, pollicetur pro virili, unus quidem aiotrous & auidous, id est, nullis cibariis, nullaque item mercede: nonnulli gravis armatura milites: qui egentissimus est, offert se ipsum, fitque ad eum modum haud contemnenda in bovis corium aggregatio, estque ea tum firmissima, tum hosti prorsus inexpugnabilis, ut quae iurejurando sit obstricta. Inde autem saepe legitur in historia exercitum ex corio esse constatum.

In pelle considere solita nova nupta.

His addendum est illud, novam nuptam apud Romanos in lanea pelle considerare solitam, vel ob vetustum morem, quod antiquitus homines pellibus consopirentur, vel ut attestarentur sacrificium se praestituras viro.

Pellibus induti olim lugentes.

Lugentes quoque diebus luctus in pellibus erant. Unde M. Tullius in Pisonem: Ecquid recordaris, cum omni totius provinciae pecore compulso pellium nomine, omnem questum illum domesticum paternumque renovasti. Et Festus: Pellem habere Hercules fingitur, ut homines cultus antiqui admonerentur: lugentes quoque diebus luctus in pellibus sunt.

Varia proverbialia, ex usu pellium nata.

Ex hoc ipso autem cum sacro, cum profano, & quidem antiquo & per vulgato pellium usu, multa in omnibus ferè linguis nata sunt pro verbis, quorum inter innumera haec ferè sunt precipua, haüten/ein gute bant/haut vnd belg dran setzen/auff der haut berumb werffen/auff anderen heüten oder leder riemen schneiden: Alieno ludere corio, pellem assumere Leonis, Vulpis, &c. Sen balg selbs zum Kürßner tragen. Quiescere in propria pelle, id est, contentam esse sua sorte, nec quicquam supra vires tentare. Horatius.

Vel merito, propria quoniam sub pelle quiescet.

Sic, pellem caninam rodere, pelle praereferre, nisi non dicas, pro verbaliter Latini dixerunt.

Et haec quidem de excoriatione hostiarum in sacrificiis & pellium hostis detractarum usque sacro apud Gentiles sint dicta.

Pelles cum victimis aliquando in igne coniectae.

Sed postremo observandum, nonnunquam hostias siue bestias mactatas una cum pellibus in ignem fuisse coniectas, quoque concrematas, ut in holocaustis fieri consuevit. Lucianus libro de sacrificiis: Post incenso, inquit, igni, capram ipsam pariter cum pelle deportatam imponit (sacerdos) ipsam item cum lanis ovem.

De dissectione victimarum excoriatarum.

Post excoriationem autem sequitur apud Homerum & Apollonium hostiarum bestiarumve excoriatarum διατομή, ut ita loquar, id est, dissectio, quam Homerus quidem hoc in loco, usque etiam multis aliis in locis, verbo διαχέω exprimit, quod factorum videtur fuisse proprium.

Nota.

Αἴψα δ' ἀεγμὴν διαχέω: ἀφ' ἧς ἀμνηστία τελευτῶν.

Hic primum ad αἴψα, id est, statim, continuo, confestim, ut etiam aliis, idem significantibus, αὐτίκα, καρπαλίμως, significat summam in ceremoniis istis omnibus peragendis dexteritatem simul & celeritatem fuisse adhibitam. Verbum autem διαχέω, Eustathius interpretatur εἰς μέλη ἀπὸ τῶν βοῶν διατρυπῶν ἰδίω σωματὶ ἕσθαι, id est, in membra seu frustra crassa bovem secabant adhuc integram. Idem Poeta Iliad. n. in descriptione sacrificii similiter ex bove, quod Agamemnon Apollini fecerat, eodem utitur verbo διαχέω:

Ἐμὴν διαχέω ἀπαντα,

Et singula quidem dissecuerunt.

Verborum διαχέω & μισύλλω quod discernimen.

Quod Eustathius sic distinguit a verbo μισύλλω, de quo postea: διαχέω ἰδίω τὸ μέλι: μισύλλω ἢ εἰς μέλη μισέλλω κόπτω, καὶ ὡς εἰ καὶ εἰς εἰπεῖν, σμικελῶν, Hoc est, Διαχέω est membratum, siue in membra dividere, siue, ut alibi quoque fuit explicatum, in parvas partes seu particulas considere, & quasi imminuerere, id est, minutim considere. Idem Eustath. Odys. Z. eandem verbis

verbi utriusque differentiam sic definit: Διαχέω τὸ ἰερεῖον, ἀδελφωμένως: μισύλλω ἢ εἰς βραχέα τὰ, Hostia dicitur διαχέωσθαι, quando in partes seu membra crassiora & majora: μισύλλωσθαι autem, quando in partes breves & minutas secatur. Item Odys. Z. in illa Homeri:

Αἴψα δ' ἐμὴν διαχέω, idem Scholiastes interpretatur, κατὰ μέρη διατρυπῶν, ἐμείσθαι, in partes dividerunt, dissecuerunt: & vult metaphoram ductam esse ἀπὸ τῶν ὑγρῶν, id est, humidis seu liquidis, quae diffundi atque ita dissipari solent.

Eandem actionem Apollonius his verbis expressit:

Κόπτω δαιτεύοντες, ἰερά μὴρ' ἐτάμωντο
Καὶ δὲ ἀμυδὶς τὰ γὰ πᾶντα καλὴ φαντες πύκα δημῶ
Καίον ἐπὶ χιζήσιν.

Apollonius quid dissectionem.

Apollonius hic pro verbo διαχέω duobus utitur, nempe κόπτω & δαιτεύω, quae cadere, secare, dividere significant. Eustathius in illa supra: βοῶν ἐπικόπων, id est, ἐπίνω ἢ ἐπαχέως πηξῶν, ὅθεν καὶ ἐπικόπων παρὰ τοῖς παλαιοῖς τὸ ἐπιξέω, quod proprie ἐπιχέωμιν dicitur. A verbo igitur κόπτω, siue ἐπικόπτω, id est, cadere, incidere, secare vult derivari nomen ἐπικόπων, id est, truncum siue mensam, in qua carnes secantur, quae etiam ἐπιξέω, siue ἐπιχέω, & proprie ἐπιχέωμιν sit dicta, Germanicè ein metzgerbant.

Homeri & Apollonii descriptionibus similia sunt illa Dionysii Halicarnassei: Καὶ μετὰ τὸ τὸ δαιεῖσθαι τε καὶ μαλίστ' αἴψα, Hoc est, Post id, jugulationem videlicet, excoriatam concidebant membratim. Quod igitur Homero est διαχέωσθαι, Apollonio κόπτωσθαι, δαιτεύωσθαι, id Dionysio est μαλίστ' αἴψα, interprete Eustathio, εἰς μέλη ἀπὸ διατρυπῶν, in membra crassiora secare. Lucianus item de sacrificiorum ritu: Pecudem, inquit, ἀνατέμνων, καὶ τὰ ἔγκαια διαίεσθαι, καὶ καρδελικῶν, id est, incidit, intestina educit, cor revellit, &c.

Hac porro hostiarum victimarumve, siue in majores & crassiores, siue in minores & tenuiores partes dissectione, dextrè, solertè, ritè accurateq; fiebat: unde saepe apud Homerum illa particula ἐπιχέωμιν, id est, scienter, ἀειδέμενος, id est, consultò siue consideratè, & κατὰ μέτρον, id est, ritè & decenter adduntur. Atque ad hanc ipsam diligentem, solertem, artificiosam accuratamq; hostiarum cum in Iudaeorum, tum etiam Gentilium sacrificiis usitatum dissectionem atque divisionem Sanctum Paullum volunt alludere illo verbo ὁρδοτομαῖν ἢ λόρον τῶν θεῶν, id est, rectè ritèq; secare atq; dividere, id est, aptè & accommodatè personis, locis & temporibus predicare, explicare & interpretari verbum Dei.

Dissectio ritè fieri solita. Nota.

Hac ipsa porro hostiarum bestiarumve dissectio fuit duplex: prior quidem in partes seu membra ἀδελφωμένως, ut saepe Eustathius loquitur, id est, majora & crassiora, quam idem interpretis verbo διαχέωσθαι, Homero familiarissimo, proprie vult esse intelligendam. Posterior, quae in partes, seu particulas potius, minores, breviores & tenuiores facta est, quam verbo μισύλλωσθαι, quo & ipso Homerus in omnibus ferè sacrificiorum descriptionibus utitur, Eustathius vult exprimi, de quo postea pluribus. Hostiarum igitur partes primò secundum quantitatem sic dividi possunt, quod illarum aliae fuerunt majores & crassiores: aliae minores & tenuiores.

Dissectio victimarum triplex.

Deinde secundum situm, quod aliae fuerunt externae, aliae internae, ut intestina, viscera, exta, &c. de quibus postea, possunt dividi.

2. Secundum situm.

Tertio illarum divisio est secundum usum, quod nimirum illarum quaedam in aram focumve fuerunt porrectae, id est, projectae, igniq; concrematae, atq; ita Divi reddita, consecratae & oblatae: aliae vero reservatae ad epulum, quas sacrificantes comederunt.

3. Secundum usum.

Sed quoniam apud Homerum non in hujusce tantum Nestorei, sed in omnium sacrificiorum Coxarum in descriptionibus, & apud Apollonium in Argonautici hujus sacrificii narratione, praeter ceteris hostiarum immolatarum partibus omnibus, coxarum in primis, seu femorum tam clara & illustris sit mentio, idcirco de istis, iusta de causa primo loco mihi videtur esse dicendum. Incipiam autem pro more meo primum ab ipsis nominibus.

Dissectione potissima sit mentio.

Ac nomen quidem Graecum, quo pars siue membrum istud, de quo nunc agimus, insignitur, Μνῆς, siue est μνῆς, siue μνῶν, & μῆλον (quod in genere neutro plerumque, & quidem in plurali numero apud Homerum legitur) quod Latini & costam, & coxendicem, & femur, & femur, & crus eorum vertunt ac interpretantur. Est quoque alia vox Graeca, quae costam seu femur significat.

nempe ἰχθυόων. Μνησ, autem, siue μνησ, siue μνησ, quod nomen in sacrificiis potissimum usurpatur, videtur dici quasi μνησ, siue μνησ, hoc est, pars κατ' ἴξο χλω, propterea quod ista animalis pars eximia, selecta, & in primis sacra Diis que gratas fuit habita: unde ἰερα μνησ, id est, costæ, seu femora sacra hinc ab Apollonio appellantur. Hinc μνησ, seu femur cadere, & μνησ, seu μνησ, seu femur cadens, fodiens, effodiens & καλλιμνησ, seu femoribus pulchris præditus, & Lacanæ φαινομένη, seu nuncupata, quod incessu partem hanc retegerent, teste Catio Rhodigino libro 4. capite 10. Ibidem ἰερα μνησ, vult dici femora inter coxas, & μνησ, quod coxas interjacet.

Vocem autem Græcam μνησ, siue μνησ, alii, ut modo dixi, coxam, alii coxendicem, alii femur, alii crus, nonnulli etiam inguina reddunt.

Coxa siue coxendix.

Ac coxa quidem & coxendix pro eodem accipiuntur, quam nonnulli volunt dictam a cogendo, quod ibi femur cum superiore parte cogatur ac coarctetur. Sunt autem coxæ siue coxendices ossa duo, sacro ossi utrinque adstricta, eaque quaedam habentia acceptacula, quibus ossium femoris capitula inseruntur. Græcè ἰχθυόων appellantur. Unde Ischiadicus morbus, qui coxendices infestat: & Ischiadici dicuntur, a coxendicibus laborantes. Plinius libro vigesimo quinto, coxendicibus articulis omnibus cum axungia utilissima. Cato incantamentum docet ad sanandas coxendices luxas, hoc est, loco suo moras. Suetonius de Augusto, Coxendice, & femore & crure sinistro non perinde valebat: ut sepe etiam inde claudicaret. Plinius in Epistola: Hunc dum sequitur colligitque per lævæ & lubricum pavimentum, fallente vestigio cecidit, coxamque fregit, quæ parum aptè collocata, reluctante etate, malè colit.

Incoxare.

A coxa fit verbum incoxare, id est, coxam, quasi incoxim, siue in coxam sedere. Pacuvius. Adeo incoxante mihi pes obstupuit.

Femur, siue femen.

Sub coxa femur est ad genu usque deductum, & ex lato in angustum desinens. Pes autem totum dicitur, quod est a femore ad calcem & dividitur in coxam, siue coxendicem, femur, femem & genu. Femur femoris, & femem feminis, inquit Festus, dici potest, ut fenero & feneror. Et si verò utrumque nomen, in eadem ferè significatione sit: tamen a nonnullis ita distinguuntur, & quidem bifariam: vel quod femur pars dicatur exterior sub coxendice; femem interior: vel quod femem pars sit posterior & crassior; femur anterior. Femur autem siue femem a ferendo volunt dici, quod ut præcipue partibus sustineatur animal atque feratur. Hinc femoralia dicta subligacula, quibus partes pudende teguntur. A femoris item siue feminis mollitie nonnulli feminam volunt nomen suum traxisse: quod quidem etymon ab ipsis sacris litteris non videtur abhorrere, in quibus primam feminam siue mulierem, Evam postea nominatam, ex Adami, viri ac mariti sui dormientis, costarum unâ a Deo fuisse adificatam (Hebræa dicendi forma) hoc est, fictam & formatam legimus: unde Adamus illam vitæ suæ adjutricem atque sociam ad se a Deo adductam, sibi que connubio stabili junctam propriamque dicatam אִשָּׁה אֶחָדָה, id est, Virissam, siue Viram ac viraginem, & os ex ossibus, atque carnem ex carne sua di vino instinctu afflatuque appellavit. Costa ibi צֶלֶח Tzelahh, appellatur, quæ vox & costam siue latus, & claudicationem siue lapsum significat: eo quod claudicatio siue lapsus in alterum fit latus. Costa & coxa magnam inter se habent affinitatem. Quid si igitur coxæ dictæ sint quasi costæ, quæ corporis totius sunt quasi columnæ quaedam?

Femoralia. Femina.

Denique hinc inter nomina coxæ siue coxendicis referri debent, etiam Hebræa: quorum duo ferè sunt. Primum est יָרֵחַ jarech, propriè quidem coxam, siue femur significans: translate verò ad multa pro latere cuiuslibet rei transfertur; quia videlicet femur est in latere, ut supra quoque dictum. Exemplum posterioris significationis illustre exstat Exodi quadagesimo capite, versu trigesimo, ubi יָרֵחַ הַמִּשְׁכָּן jarech hammischcan, femur tabernaculi, latus ejus appellatur. Alterum nomen, quo coxam insigniunt, est שֹׁקֶט Schók, ut Proverbiorum vigesimo sexto capite, versu septimo dicitur: Elevate שֹׁקֶטֶיכֶם Schokim, id est, coxas a claudo. Vocis hujus etymon ignoratur: quidam tamen voci שֹׁקֶט Schuk, affinem faciunt, quæ vicium, plateam significat, quod excurrat coxa a corpore, sicut vicus e platea. Galli ab hac Hebræa voce שֹׁקֶט Schok vel שֹׁקֶט Schuk, mutuati sunt vocem Choquer, quæ femoribus siue coxis collidere significat.

Nomina Hebræa coxarum

1. jarech.

2. Schók.

Et hæc

Et hæc de nominibus.

Nunc, quod attinet ad coxarum siue femorum istorum sacrificium, quod diligenter accuratè sequè ab Homero describitur, in eo hæc ferè sunt observanda, secundum ipsius Homeri & aliorum descriptionem. Horum primum est ipsa τομή, id est, sectio seu amputatio illorum, quod Græci uno verbo composito μνησ, exprimunt. Homerus:

Homerus de hæc sectione.

Ἀφ' ἧς δὲ καὶ μνησ τὰ μνησ πάντα κατὰ μνησ,

Statim autem (nota rursus celeritatem & agilitatem, quæ fuit adhibita) coxas exciderunt, omnia ritè.

Illud πάντα Eustathius interpretatur ὅλα seu ὅλα μνησ, id est, tota, integra, solida. Alioquin enim (addit) μνησ πάντα esset supervacanea, cum due tantum sint costæ siue femora. Mihi particula illa πάντα videtur generaliter ad totam actionem esse referenda, ut significetur, omnia hæc κατὰ μνησ, ut addit, hoc est, ritè atque legitime fuisse peracta. Iliad. α. μνησ τὴν ἴξο μνησ. Scholiastes Homeri reddit ἴξο μνησ.

Apollonius quoque hujus exsectionis meminit:

Apollonius.

— ἰερα μνησ ἰερα μνησ :

Et sacra femora excidebantur.

Verbo hoc ἐπιμνησ, quo Homerus & Apollonius utuntur, non simpliciter costarum femorum, que exsectione, abscissio & amputatio, sed præstantia simul eorundem videtur intelligenda, quæ verbo Græco cum ἐπι, & Latino cum ex sepe designatur: ut sensus sit, illas potissimum partes primò omnium, tanquam eximias, selectas, Diis in primis gratas & acceptas, fuisse amputatas, siue abscissas, quæ primæ Diis offerrentur: unde ἀγλα, id est, splendida ab Hesiodo appellantur:

Nota.

Ἐπεὶ δ' ἀγλα μνησ καί μνησ :

Postea autem splendida femora siue coxas adurito, adoleto.

Secundo coxas siue femora ista adipe siue pinguedine operierunt, siue obduserunt.

II. Coxarum obductio: quæ adipe facta.

Homerus:

— κατὰ τὴν κνίωσιν ἀλά μνησ,

Insuper omento operierunt.

Apollonius:

Καὶ δὲ ἀμνησ τὰ μνησ κατὰ μνησ πύρα δνιμω

Simulq; hæc omnia (ἰερα μνησ, sacra femora) operientes siue regentes, videlicet ornate, affabre, prudenter, (id enim sibi vult nomen πύρα) densâ pinguedine.

Apollonii Scholiastes δνιμω interpretatur, τὰ δνιμω εἰς τὰ ἰερα, ἵνα ἐυκαίρετα ὡσι, id est, omento involvunt hostias, ut facillimè ex ardescant atque conflagrent. Homeri Scholiastes δνιμω vertit τὰ λῆπει. Est autem δνιμω populus, & δνιμω, pinguedo. Eustathius Iliad. α. τὰς ἡ μνησ κνίωσιν τὸ μνησ, inquit, πινυλὴ καλὸν πονταῖ ἐκαίον: coxas autem siue femur, pinguedine cooperta, comburunt. Ibidem indicat, pro κνίωσιν hodie vocem κνίωσιν usurpari.

Apollonius de obductione ista

Vox κνίωσιν autem siue κνίωσιν, per simplex σ. ἀπό τὸ κνίω, id est, κνίω, duo apud Homerum significat, Eustathio auctore, nempe & λῆπει, id est, pinguedinem, & τὸ δνιμω κνίωσιν ἀλά μνησ, id est, evaporationem, fumum, nidorem ex carnibus assatis, Eustathius in Iliad. α. Item, κνίωσιν ἢ τῆς πινυλῆς ἀλά μνησ, id est, pinguedinis evaporatione. Idem Odys. p. ἢ κατ' ὄλιγον ἀπό τῆς ὀπωμῆος ἀναφορὰ τῆς ὀσφρῆος. Sic Arnobius sæpe Cnissæ voce Græca pro vapore atque nidore utitur. Hoc in loco κνίωσιν δνιμω, λῆπει, siue πινυλῆ, id est, omentum, adipem siue pinguedinem significat, quæ coxas siue femur obduci atque involvi solebant, quæ & major inde flammæ, vapor atque nidor excitarentur, & illa tanto facilius conflagrarent: id quod auspiciatum & boni omnis loco habebatur. Et hoc ipsum quidem summo studio, ritèque fieri consuevisse particula illa πύρα, quæ Apollonius utitur, satis ostendit.

III. Coxarum duplicatio.

Eodem ferè pertinet tertium membrum, cuius Homerus in omnibus ferè sacrificiis meminit: διπύχα ποιούτες, id est, duplicia, siue bifariam facientes, scilicet femora siue coxas. Quid autem sit, τα μικρά διπύχα ποιείν, malo ipsius Eustathii verba proferre, ex quibus constat, cum ipsorum femorum, siue coxarum binarum, cum adipis siue pinguedinis, quibus coxæ obducebantur, duplicationem, quæ utraque in sacrificiis usitata erant, ista dicendi forma intelligi. Eustathii verba Odysseæ, hæc sunt: Διπύχα παρὰ τὸ πύχον λέγεται, καὶ ὅτι διπύχα καλεῖν λέγεται τὸ τὰ κνίσση διπλά θέσθαι, ἢ αὐτὸ τῶν μικρῶν καὶ τὸ κνίσσας. Item: Διπύχα ποιεῖν τὸ διπλωμα ποιεῖν τῆς ὄψης ἀλλήλων ἐπιθέσει μικρῶν, Iliad. α. id est, Duplicia siue duplicata dicuntur applicando, seu complicando, atque ita duplicia facere significat vel pinguedinis unam partem supra femora, alteram sub illis ponere. Vel ea duplicare unum supra alterum collocando. Idem Eustathius Odysseæ, Γ. τὸ διπύχα ποιήσαι, λέγεται μὲν καὶ ἄλλως. Ἀρτίως δὲ τοῖς παλαιῶσι μέλισσα, νοεῖν αὐτὴ τὴν κνίσση πρὸς διπλωθέντες, ἢ ἀνοῖ τῶν μικρῶν, καὶ ἢ κνίσσας, ἢ ὅτι ὡμοθετοῦν, τῶν λοιπῶν μερῶν ἀπαρχοῦντο. Hoc est, Duplicia siue duplicata facere etiam aliam significationem habet: sed Veteribus maxime placet hac dicendi formam significari pinguedinis duplicationem, cuius una pars supra femora, altera infra ponatur. Sed copiosius adhuc et planius idem Scholiastes duplicem istius phraseos significationem atque sensum, ac duplicem proinde consuetudinem his verbis exprimit Iliad. α. Ἐκαὶ οὖν διὰ διπύχα ποιούσας, ἢ ἡμεῖς διπλωμα τῆς ὄψης ἀλλήλων ἐπιθέσει τῶν μικρῶν, ἢ μέλισσα διπλωθέντες ἐν αὐτοῖς τὴν κνίσσαν. Ἡ γὰρ ἀνοῖ δὲ ὄλοκαυτὰ θύει τὰς μικρὰς λαμπαρῶν καταφλεθύνοντας πυρὶ, ὡς ἦν καὶ τοῦτο ἀπέβαινε, ἀπαίσιον ἢ τοῖς ἔλλησι τὸ γινόμενον; καὶ ἐκ ἐλόκαυ καλλιερῆν ἀπλοῖκα κατὰ τὴν ἔσση δὲ οἱ μικρὰ καταρῦνεις, καλυπῆς ἔξέκειντο πιμελής, Hoc est, Duplicia facientes, vel duplicationem, coxas siue femora alia super alia ponentes: vel potius pinguedinem illorum duplicantes. Id enim omni studio elaborabant, ut femora claro luculentoque conflagrantia igni tota absumerentur: quoniam id nisi fieret inauspicatum Græcis esse videbatur: nec se putabant litare, quando terrore aliquo religionis injecto, coxæ seu femora ex pinguedine, qua erant involuta, exciderant.

IV. Cruda particula impostio femoribus. Eustathius de hoc ritu.

Quartum huiusce coxarum siue femorum holocausti membrum fuit, quod cruda particula ex omnibus reliquis hostiæ membris profecta duplicatis illis femoribus imponebantur, atque ita simul cum illis in ignem porriciebantur et adolebantur. Hoc autem Homerus exprimit verbo ὡμοθετεῖν, quod de verbo ad verbum significat crudum imponere: de quo Eustathius differit Odysseæ, Γ. τῶν δὲ λοιπῶν τῶν ζῴων μελῶν, μικρὰ πνα ἐπιπέποντες, οἷον πνας ἀπαρχὰς τῶν ὄλων ζώων, ἐπιπέπον αὐτὰ τοῖς διπύχοις, καὶ τοῦτο ὡμοθετεῖν ἐκάλουν τὸ τοῖς μικροῖς ὡμοθετεῖν πάντοθεν ἀπερρηκίοντας κρεάτων ἐπιπέπον τμήματα: ὡς δοκεῖ κατὰ τοὺς παλαιούς, ὅλα οὕτω τὰ μέρη τῆς ἱερείου καρποῦσθαι πνας μὲν τοῖς ὡμοθετεῖν ἄλλως εἶπον, ὡς δὲ τοῦ ὡμοθετεῖν καὶ ἀπὸ τῆς λέξεως εὐρηται οὕτως: ὡμοθετεῖν, τὸ ἀφ' ἐκείνου μέλους τοῦ ἱερέου ἀπέτεμναι καὶ ἀπὸ τῆς ἀπὸ ὡμοθετεῖν, καὶ ἐνέβαλον εἰς τὰ μικρὰ κατὰ τὴν θυσίαν, καὶ οὕτω μὲν πῶς ὡμοθετεῖν θυοῦτες, Hoc est, Ex reliquis animalis siue hostiæ membris parva quadam refecantes, tanquam primitias quasdam totius hostiæ, ea imponebant duplicatis illis femoribus, et id appellabant ὡμοθετεῖν, hoc est, coxis siue femoribus crudas imponere carni, undique ex hostiæ refecatarum, particulas, cum Veteres sibi persuaderent, se hoc pacto tota hostia frui. Nonnulli verò verbum hoc ὡμοθετεῖν aliter interpretantur, ὡς τὸ ὡμοθετεῖν, id est, humero. Sic enim in libro Rhetorico legitur: ὡμοθετεῖν, hoc est, ab uno quoquo hostiæ membro, quod refecabant, initio ducto ab humero, idque in sacrificio, conjiciebant in femora siue coxas, et sic aliquo modo sacrificantes ὡμοθετεῖν, id est, humerum ponebant.

Scholiastes Homeri.

His penè similia sunt illa Scholiastis in Homerum Iliados α. in illa: ἐπ' αὐτῶν δὲ ὡμοθετεῖν, ἀπ' αὐτῶν δὲ ὡμῶν τῶν ἱερέων ἀπαρχὰς ἀμφοτέρωθεν μικρὸν δὲ πάντοθεν μέγαν, καὶ ἐπέθηκεν ἐπὶ τὰ μικρὰ, ὡς δοκεῖν ὅλα τὰ μέρη τῆς ἱερείου καρποῦσθαι, Hoc est, Ab ipsis autem hostiæ crudis incipientes parvam quandam ex omnibus earum membris partem abscindebant, eamque coxis imponebant, ita ut totius hostiæ membris sibi viderentur frui.

His

His consentanea sunt illa Hesychii: ὡμοθετεῖν, inquit, ὅτι τὸ ἀφ' ἐκείνου μέλους τῆς ἱερείου Hesychius. ὡμῶν ἱερείου ἀφαίρειν, ἐπ' ὡμοθετεῖν, καὶ ἐπιπέπον ἐπὶ τῆς θυσίαν, Hoc est, ὡμοθετεῖν est ab unoquoque hostiæ macerata membro adhuc crudo aliquid decerpere, et id sacrificio imponere. Nec Homerus. ὡμοθετεῖν tantum, sed etiam ὡμοθετεῖν dicitur, ut Odysseæ.

Αἰετὰ δὲ μὴν διέχουσαν: ὃ ὡμοθετεῖτο συβώτης. Πάντοθεν ἀρχοῦντο μελέων ἐς πίονα δημόν, Καὶ τὰ μὲν ἐν πυρὶ βάλλει παλλύνας ἀλφίτου ἀκτῆ. Statim autem ipsum (porcum nimirum maceratum et ustulatum) diviserunt: cruda autem posuit subulcus Undique initio facta a membris in pinguem adipem, Et partim quidem in ignem jecit, ubi commiscuisset farina flore Vel, ut ea canine eleganti reddidit Fredericus Sylburgius: Crudaque de cunctis delibans frustula membris Pingui convestit: mox omnia polline puro. Conspersit flammisq; adolenda voracibus indit

Hic Scholiastes ὡμοθετεῖν exponit ὡμῶν ὄντων τῶν κρεῶν ἀπὸ τῶν τοῖς θεοῖς, id est, cum cruda essent carnes, primitias Diis offerebat. Recte. Ex omnibus enim membris primitias Diis crudas apponebant, quæ postea in ignem conjecta adolerentur. Eustathius in hunc locum, διέχουσαν, inquit, καὶ ὡμοθετεῖν καὶ ὡμοθετεῖν dicitur, ut ex hoc loco apparet: ὃ ὡμοθετεῖτο συβώτης. ὅπερ καὶ ἀπαρχὴς ἐστὶ τῶν τοῦ ἱερέου μελῶν δηλοῖτο, πάντοθεν ἀρχοῦντο μελέων καὶ μετ' ὀλίγα ἀρχοῦντα θύσει θεοῖς, Initiationes seu primitias sacrificavit Diis.

Ad hæc postremo magis illustranda apprimè conferunt illa Dionysii Halicarnassei libro septimo: καὶ μὲν τοῦτο δεικνύσας τε καὶ μελίσαντες, ἀπαρχὰς ἐλάμβανον ἐξ ἐκείνων ἀπὸ ἀρχῶν, ἢ πάντοθεν ἀρχοῦντο, ὡς ἀλφίτου ζεῆς ἀναδέυσαντες, ὡς σέβρον θυκῶν ἐπὶ κανῶν. Οἷον ἐπὶ τοῖς βωμοῖς ἐπιπέποντες ἢ ἡσπῆον, καὶ ὡμοθετεῖν οἶνον καὶ τῶν ἀρχοῦντων, Ac mox excoriatam (hostiam) concidebant membratim (διέχουσαν Homero) delibatasque, ex singulis visceribus siue ex eis aliisq; membris primitias (hoc est ὡμοθετεῖν) farrea farina imbuebant (secundum illa Homeri: παλλύνας ἀλφίτου ἀκτῆ) et in canistris offerebant sacrificantibus: qui aris impositas succendebant, et vinum inter adolendum affundebant. Idem paullo post, exempli gratia, in medio adducto illo Eumæi subulci sacrificio suillo, cuius descriptionem Homericam paullo antea citavi, addit: ἀπαρχὰς τε δὲ τῶν ἀπὸ ἀρχῶν λαμβάνοντα, καὶ δὲ τῶν ἀλλῶν μελῶν, ἢ ταῦτα ἀλφίτου δέουσας καὶ καδαιγίοντας ἐπὶ τῶν βωμῶν, Hoc est, Primitias item extorum aliorumq; membrorum desumentes, easque farinis imbutas super aris adolentes (subintellige, Poëta) introducit.

Postquam verò coxas siue femora et excorierunt, et excoriatam omento, adipe siue pinguedine operuerunt ac involuerunt, et eo, quo dictum est, modo duplicarunt, et denique crudas illas particulas ex omnibus hostiæ membris refectas et farre involutas, tanquam primitias quasdam coxis seu femoribus imposuerunt, tandem hæc omnia in ignem conjecta adoluerunt, Diisq; suis, tanquam holocaustum ipsis gratum et jucundum obtulerunt. Hinc Homerus:

Καίε (Scholiastes, ἐκαίε) ἢ ἐπὶ χίχης (idem ἐπὶ χίχης) ὁ γέρον: Adolebat ea super ligna senex, id est, Nestor.

Apollonius:

Καίον δὲ ἐπὶ χίχης: Adoluerunt super lignis cui similiter subjungit meri effusionem.

Sic Homerus de Eumæi sacrificio:

Καὶ τὰ μὲν ἐν πυρὶ βάλλει: Et hæc in ignem conjecit.

Scholiastes Homeri.

Eustathius.

D. Halicarnasseus.

Femora in ignem conjicere solita.

Homerus quid de hoc ritu.

Apollonius.

Finis consecra-
tionis femorū
quis olim.

NUNC postremo, antequam ulterius progrediar, dicendum aliquid est de fine, cur Græci illi veteres tanto studio, atq. ceremonia coxas in primis siue femora bestiarum Diis suis consecrarint, & in illorum honorem concremarint. Eius rationem hanc reddit Eustathius Iliad. a. hisce ver- bis: Ἐπεὶ μὲν τοὺς μῦθοις ὡς πὶ τιμιόν ὠλοκαύτω, ἔχει οὐ πῶς ἀπὸ τῶν ἄλλων τοῦ ζώου μερῶν, διὰ τὸ σωτέλει τοῖς ζωοῖς εἰς βλάβην τε καὶ εἰς γένεσιν τῆς ἀρετῆς τοῦ ἀνθρώπου. Hoc est, Et hoc quidem modo rituq. coxas siue femora tota in solidum concremabant, ea tanquam preciosum quid ex reliquis hostiæ membris deligentes, propterea quod ea conferunt atq. conducunt ad anima- lium & ingressum atq. incessum, & generatione ejectione feminis. Ex his Eustathii verbis con- stat, Ethnicos, qui non nisi eximia, selecta ac pretiosa Diis suis offerenda sibi atq. consecranda es- se putabant; idcirco hæc quoque potissimum animalium membra ipsis, tanquam munera preciosissi- ma sacrasse & adolevisse. Duplicem autem & quidem maximum istarum partium usum esse do- cet. Unus est, quod totius corporis sunt quasi columina atq. fulcra ad illud sustentandum, & ad illius motū incessumq. omnino sunt necessaria. Alter earum de usus cernitur in generatione: unde femina quasifemina dicta; unde etiã femina, id est, mulier videtur denominata. Huc referenda vetus iuramenti forma, qua soliti sunt illi, qui se iuramento obligabant, manus ejus femori, cui se obligabant, subicere, Genesis 24. & 28. Hanc jurandi consuetudinem sunt, qui inde profectam pu- tant, quod ex femore sit procreatio; unde Genesis 46. capite, anima dicuntur progressæ de femore Iacob. Sed de hoc partium istarum, ut etiam aliarum omnium, usu consulendi sunt Physici atque Medici.

Consecratio
femorū a-
pud Gentis
les nata ex
κακοζήλια.

Præter hanc verò rationem, quam Eustathius adfert, verisimile est Ethnicos, superstitionis hujus suæ circa coxas siue femora hostiarum occasionem partim ex illa Evæ ex Adami sopiti co- sta factæ a Deo atque formatæ historia, partim ex altera illa historia de coxæ siue femoris Iacobi Patriarchæ, in admirabili illa cum Angelo lucta, luxatione. & qua illam consecuta fuit, claudi- catione arripuisse. Et quoniam, ut sacris litteris proditum est, Iudæi in rei illius memoriam abstinerunt ab esu nervi contractionis, qui est in pula femoris: sic probabile est, Gentiles quoq. κακοζήλια quadam, ut etiam in aliis fecerunt, in sacrificiis suis hostiarum coxas atque femo- ra Diis suis maluisse adolere, & in illorum honorem concremare, quam ea comedere. Alias ta- men in profanis epulis, ut videri, id est, dorsa, siue terga, sic quoq. ungues, id est, femora, Eustathius Odys. θ. docet fuisse, ut ipse loquitur, ἀειπαύτου δασυ, id est, magnopere expedita: idq. Posidonii testimonio comprobatur, qui in epulis publicis optimum & fortissimum quemq. unguem, id est, femo- ris portione fuisse honoratum testatur: de qua parte monomachia nonnunquam atq. duella inter conuivas existerint. Et hæc de coxis siue femoribus sunt dicta, quorum in sacrificiis, ut ex Home- ro & aliis scriptoribus constat, tam diligens superstitionisq. in sacrificiis a Gentilibus habita fuit ratio & observatio, ut pluribus fuit explicatum.

Aliæ partes
hostiarū, præ-
ter femora,
consecrata.

CONSEQUENS nunc videtur esse, ut de aliis quoq. hostiarum partibus, earumq. in Genti- lium sacrificiis usu, seu abusu potius supersticiosissimo dicamus. Quemadmodum igitur Gentiles coxas atq. femora hostiarum suarum, que motus generationisq. animalis sunt instrumenta, Diis suis potissimum sacrificarunt: sic capita quoque atq. linguas immolarum bestiarum iisdem con- secrarunt.

1. Capita.

Ac quantum ad capita attinet, quæ principem inter corporis membra locum obtinent, tauro- rum & arietum capita, detractis carnibus, cum ornatu cultuq. illo suo sacrificiali in templis affi- gi atq. suspendi fuisse solita legimus, tanquam testimonia atq. monumenta ipsorum religionis atq. pietatis erga suos Deos. Illorum quoq. picturæ & imagines ibidem visebantur, ut in picturis an- tiquis, quas Guilielmus de Choul in libro suo ponit, cernere licet. Aegyptiorum mos mirus hic non est tacendus. Illi hostiæ caput diris deprecabant, & cum precatio, seu imprecatione potius so- lenni in flumen deiciebant, ut, si quid aduersi accideret, in caput illud redundaret.

2. Lingue.

Linguarum autem, quæ peractis sacrificiis in epulo sacrificiali ante conuivarum discessum in focum coniectæ comburebantur, frequentissima apud Homerum & alios scriptores fit mentio, cum qua linguarum concrematione conjungebatur libatio, de quibus vide mea Conuivialia. Athenæus libro primo. Post cænam, inquit, cum jam cætus dissolueretur, libabant antiqui Mer- curio, nō ut posteritas Iovi Teleo (τέλεον Hesychius τελεσιόρρον, καὶ δολκλήρον exponit, id est, sacrorum

perfectum & integrum, quoniam Mercurius somno præest. Libabant & eidem a cæna discessuri ob linguæ commercii. Mercurio namq. sacræ linguæ sunt ob eloquentiã & orationis perspicuitatē.

Cælius Rhodiginus Lectionum antiquarum lib. 13. cap. 5. Ionum vel Atticorum hunc morem Cur linguæ
fuisse ait, rationesq. hujus rei affert varias, vel quia inter membra reliqua bonitate lingua præ- consecrata &
stet: optima verò Diis reddi par sit: vel quod linguæ & verbis partant somnum petentes: vel quia crematis.
in conuiviis prolata, silentio sint obruenda (ante est illud, μετὰ μὲν μὲν σὺν σιποταῖν, Odi memo- rem compotorem) vel quoniam linguas amburendo (amburi autem solebant, juxta illud Home- ri Odys. γ. γλώσσας δ' ἐν πυρὶ βάλλον) perperam dictorum labes expurgarent. Addit Sponda- nus, hoc fieri solitum in fine conuiviū, quia post multas confubulationes significabatur, tunc illis esse finem imponendum: nec poterat melius ullum silentii symbolum usurpari, quàm ista linguarum adustio, cum lingua sit orationis instrumentū. Sed & apud Aristophanem in Pluto adhæc verba, γλώσσα τὸ κήρυκί τε τῶν τέμενται, Interpres refert, Callistracum tradere, olim in sacrificiis lin- guam exsectam præconibus dari solitam. Unde forsân colligi possit, linguam Mercurio, ob illius præconium, quo Diis inserui, deberi. Vide de hac re etiam Erasmus in Adag. Chil. 3. Cent. 7. a- dag. 42. Theophrastus de Characteribus ἀεὶ δ' ἀμειβομένης scribit Diana quoq. libationes illas fieri solitas. Sed de linguarum immolatione in epulo sacrificii, in quo illa fieri fuit solita, proprius est dicendi locus, cuius & Homerus & Apollonius in his duobus sacrificiorū exemplis aperit me- minerunt. Græcos de casis victimis, capite & ventre retentis, cætera dedisse Diis, linguas præco- nibus, testis est Peucerus de Divinatione. Suprà quoq. in loco de materia sacrificiorum non pau- ca de singulis hostiarum partibus fuerunt dicta.

NUNC verò ab externis hostiarum partibus progrediamur ad partes atq. membra interna, 3. viscera, siue
quæ a Græcis σπλάγχνα generantur, a Latinis viscera & exta appellantur, quorum in sacrificiis exta.
gentilium maximus usus fuit. Eustathius Iliad. a. explicata coxarum seu femorū ceremoniã sub- Eustathius de
jungit: κατὰ καθήκον δ' ἐπὶ μέρων τότε δὴ πρὸ τῆς φαγεῖν, εὐμελεῖ ζῶντο ἑαυτοῖς εἰς βρωσίην, τὰ
τῶν ἀλλήλων παρεσθιμῆμεθα σπλάγχνα, τὰ τετὰ τὰ ἐπιτοσθία ἀπὸ τῆς καρδίας, ἢ πύλον. τὸ τοῦ
δηλοῖ τὰ σπλάγχνα ἐπὶ τῶν ἀπὸ τῆς καρδίας ἐπιτοσθίας ἐπιτοσθίας ἐπιτοσθίας ἐπιτοσθίας. Ἐπὶ δ' ἐπιτοσθίας
τὸ γὰρ σπλάγχνα εἰς τὴν ἀπὸ τῆς καρδίας ἐπιτοσθίας ἐπιτοσθίας ἐπιτοσθίας. Hoc est, Concrematis autē co-
xis seu femoribus, tunc antequam cibum caperent sibi ipsis ad cibum dividebat σπλάγχνα, quæ vo-
ci σπλάγχνα sunt cognomina, hoc est, intestina: cuiusmodi est splen, pulmo, epas, siue jecur. Id enim sibi
volunt illa Homeri σπλάγχνα ἐπὶ τῶν ἀπὸ τῆς καρδίας ἐπιτοσθίας ἐπιτοσθίας ἐπιτοσθίας. Est autem ἐπιτοσθίας idem, quod γαστήρ, id est, gustare, unde ἀπαιστος, ἐπι-
τόσθιος idem est, quod ἀγαστος & jejunus, qui cibum non gustavit. His Eustathii verbis præmissis,
de visceribus & extis nunc dicemus initio facta a nominibus.

Viscera Hebraice קרבים Kerabim appellatur a singulari קרב Karab, quod intimū, inte- Nomina He-
stinum, mediū significat, a קרב Karab, appropinquavit, adjunxit sese, quia sunt intima corporis braa viscerū.
membra. Eandē ob causam etiam מעים Mehim, & in duali Meahim, appellantur: qua voce
Rabbi David Kimhi in Psal. 22. docet intelligi קרבים הַמֵּיִם קַרְבֵּי הַמֵּיִם cal haaperim hapeni-
nim, omnia mēbra interiora. Hinc Psal. 46. dicitur: Lex tua est in medio viscerum meorū, id est,
in corde meo, quod inter viscera principatū tenet. Idē Kimhi מֵיִם קַרְבֵּי הַמֵּיִם Mehoth, lapillos arenae vo-
cat Isa. 48. quasi inter arenam latentes, vel ex arena natos. Alii pisces, quasi maris viscera &
interanea intelligunt. Germani eingeweid appellant, forsân ab inguine siue inguinibus.

Generalis deinde & cōmunis vox apud Græcos, qua viscera, exta seu intestina appellantur est Nomina Græ-
σπλάγχνον, quæ, ut hoc ipso in loco & alibi Eustathius sæpe docet, derivatur a voce σπλάγ, Do- ca viscerū.
ricæ σπλάγ, hoc est, splene, quæ viscerum pars est. Hinc σπλάγγειν, & σπλάγγειν ἐξ ἑστῆς in
manus sumere & atrectare, quod fiebat a conjuratis, quod Dion de Carilina narrat, jurejurando
& religione arctissimē se adstringentibus. Significat item extorū & viscerationis fieri participē,
nec non augurari per exta. Inde & σπλάγγου, viscerum sector dicitur, qui viscera hostiæ
mactata cultro resoluit & eximit. Eustathius viscerum tria genera enumerans, nempe splen, cor,
& jecur, ea ἐπιτοσθίας (scribuntur etiam ἐπιτόσθια, & ἐπιτόσθια) id est, interanea vocat, quia
sunt intra corpus, in corpore latent: quo nomine a Græcis etiam ἐγκατα, ut a Luciano, & ἐντεα, 2. ἐπιτοσθίας
ἐνδία, ἐγκατα, nimirum a situ seu loco appellantur. 3. ἐπιτοσθίας

4. Χορδαί. Dicuntur etiam χορδαί, item τομία δὸν τὸν α̅ sectione, in qua significatione Demosthe-
5. Τομία. nes quoq; & Aeschines hoc nomine τομίον utuntur, quasi dicas secta, sive resecta, exsecta, prose-
cta: quia sectione e victima eximebantur, super qua exsecta manus imponere, vel etiam stare, atq;
ita jurare solebant, ut docet Dionysius Halicarnassens, libro septimo: de qua jurandi consuetudi-
ne postea. Possunt tamen voce τομίον etiam alia partes, quae ex victimis recidebantur intelligi.

6. ΕΥΤΟΜΩ. ΕΥΤΟΜΩ etiam dicuntur & exta, sive etiam alia victima partes, & foedera (quae sacrificiis in-
terpositis & adhibitis fiebant) & expiationes Hesychio. Nam εὐτέμνειν & incidere, & casus
seu maculas hostias immolare atq; sacrificare significat. Thucydides libro quinto, οὐκ ἠρώϊε
εὐτέμνεισι, καὶ πρὸς δὲ δὸκασι, id est, tanquam Heroi cadunt victimas sive sacrificant, & hono-
res tribuerunt: unde εὐτομὴ & incisuram sive incisionem, & sacrificium, quod cesa seu incisa sit
victima, significat.

Σπλάγγνον
pro miseratione
& intimo
affectu.

Non est hic silentio praetereundum, σπλάγγνον, de quo modo dictum, praeter propriam signifi-
cationem, capi sapissime in sacris & profanis litteris, ut etiam viscera apud Latinos, pro amore,
misericordia, & alio affectu intimo, maximo & flagrantissimo: quoniam σπλάγγνα, seu viscera
membra sunt corporis intima, corporis ipsius penetralia (unde etiam in omnibus ferè linguis suum
nomen habent) maxime vitalia, mollia, tenera, quibus cibi digeruntur, utilia retinentur, superflua
emittuntur: quoniam item affectuum sunt sedes & instrumenta: unde per metonymiam saepe pro
ipsis affectibus sumuntur. Et sic apud Eurypidem in Medea vox σπλάγγνον misericordiam si-
gnificat. Unde verbum σπλάγγνιζεσθαι in sacris praesertim litteris, Veteris & Novi Testamen-
ti sapissime accipitur pro, Ex intimis visceribus et medullis misericordia affici atq; moveri, quod
Deo creberrime atque Christo Θεωθρόπω tribuitur & hominibus: ut Lucae primo σπλάγγνα
ἐλέους, viscera misericordiae, p qua Deus exiens ex alto nos visita vit. Sic 2. Corinth. 7. σπλάγγ-
να αὐτοῦ (Tui) πλεονεξέως εἰς ὑμᾶς ἔστιν, viscera ejus abundantius erga vos sunt, id est,
tanto vos magis ex animo, ex intimis animi visceribus amat. Sic Philipp. 1. μαρτυρῶ γὰρ μοι ὅτι
ὁ θεός, ὡς ἐπιποθεῖ ὑμᾶς, ἐν σπλάγγνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ, Deus enim mihi est testis, quod
vehementer omnes vos desidero in visceribus Iesu Christi, Hoc est, me ex intimis plantis Chri-
stiano affectu per & propter Christum maximo vestrum flagrare desiderio. Et capite secundo:
Εἰ τίνα σπλάγγνα, καὶ οἰκτιρμοὶ, siquidem viscera et miserationes: ubi οἰκτιρμοὶ adduntur ἐξ ἡ-
τικᾶς. Pauli gravis obtestatio: si quis est animorum vestrorum erga me affectus, amor, miseri-
cordia, &c. Sic Coloss. 3. ἐν δὲ ὑσαθεῖ σπλάγγνα οἰκτιρῶν, induite viscera miserationum, id est,
studete sincero erga fratres vestros amoris & misericordiae, dato operam, ut ornati sitis & instructi
vero, sincero & ardente amore atq; misericordia erga fratres vestros. In epistola ejusdem Apo-
stoli ad Philemonem ter σπλάγγνων, id est, viscerum fit mentio. Primò dicit σπλάγγνα, id est,
viscera sanctorum per Philemonem fuisse refocillata. Secundò: Refocilla, inquit, τὰ σπλάγγνα,
viscera mea. Tertiò: Tu autem eum (Onesimum) τὰ ἑμὰ σπλάγγνα, mea viscera suscipe: ubi
ipsum Onesimum vocat sua viscera (ut Titus amor & delicia gentis fuit appellatus) id est, sibi
carissimum: Sic Penelope apud Homerum: τὰ σπλάγγνα, id est, viscera nostra, tuae dilaniantur
opes, id est, quae sunt, tanquam viscera nostra, quibus alimur & sustentamur quaeq; nobis sunt ca-
rissima. Τὰ σπλάγγνα porro claudere ab aliquo, est, Nulla erga ipsum misericordia tangi, quo
sensu 1. Iohan. 3. prohibemur viscera claudere a fratre egente, hoc est, nulla commiseratione affi-
ci ad ejus inopiam sublevandam ac sustentandam: quod idem, ac esse δὲ σπλάγγνον, seu ἀσπλάγγ-
νον, ut Graeci loquuntur, immitem, immisericordem esse: cui opponitur εὐσπλάγγνῳ, humanus,
mitis, misericors, benignus, & πολὺ σπλάγγνῳ, qui valde est misericors. Aliquando εὐσπλάγγ-
νον etiam animosus dicitur, ut Ephesiorum 4. & εὐσπλάγγνία, animositas, animi praesantia,
animus ad miserandum promptus, Sophoclis interpreti. Et haec de nominibus Graecis.

Nomina Latina
Viscerum.

Latine Viscera interiora omnia dicuntur, ut jecur, cor, pulmo, renes, ilia & reliqua, quae pelle
teguntur, quae etiam intestina & interanea dicuntur, quibus respondent nomina Graeca, paullo
ante commemorata: quae Plinius uno nomine Praecordia vocat, quia cordi praetenduntur. Servius
in illa Virgilio:

Illi se praedae accingunt dapibusq; futuris
Tergora diripiunt costis & viscera nudant;

Viscera,

Viscera, inquit, non tantum intestina dicimus, sed quicquid sub corio est. Ut in Albano Latine
visceratio dabatur, id est, caro. Visceratio enim carnis trada distributio fuit, quae fieri solebat
vel in solenni festivitate & praecipue in funere excellentis alicujus personae. Hinc viscerari, car-
nem populo distribuere. Idem Servius in illa Virgilii Aeneidos sexto:

Et solida imponit taurorum viscera flammis:

Non exta dicit, sed carnem. Nam viscera sunt, quicquid inter ossa & cutem est: unde etiam visce-
ratio dicitur cōvivium de carnibus factum. Ergo solida viscera holocaustum significat, quod detractis
extis ara super imponebatur, quae nonnunquam ablata: elixa etiā ipsa reddebantur. Unde infert:

Pingue superq; oleum fundens ardentibus extis.

Quamquam alii pro arte totum velint, ut per exta totum animal intelligatur. Viscus videtur di-
ci quasi vescum (ut Vescumq; papa ver) a descendendo, quia hominibus visceribus vescuntur, tan-
quam cibi delicatis: vel quia visci instar tenacis atq; sequacis corpori adherent & quasi agglu-
tinata sunt. Hinc vox viscerum metaphorice saepe pro re quavis abdita, abstrusa, penitus infixae
& inhaerente accipitur: ut Ciceroni in quaestionib. Tuscul. Haeret in visceribus id malum. Item:
Periculum autem residebit & erit inclusum penitus in venis atq; visceribus Reipublicae. Ite: Sed
noli me putare, ἐπεὶ λέλοσμαι illa tua abjecisse, quae mihi in visceribus haerent. Item de Oratore:
Haec non extrinsecus alicunde querendo, sed ex ipsis visceribus causa sumenda sunt, in medullis
& visceribus. Viscera tamen etiam a vivendo dicta: seu vitalia corporis membra.

Extā porro proprie fuerunt dicta, quae ex visceribus Divis sacrificabantur, & in quibus haru-
spices futura praenoscant, sic dicta, quod ad hunc usum profecarentur, quodq; exstante & emine-
rent, propterea quod cor olim non solebat inter exta numerari: postea pinguitudo illa, quae in sum-
mo corde est, lata exta fecit. Extā igitur quasi exsecta, & exstantia, vel quasi extra dicta.

HIS PRAEMISSIS nunc ad viscerum istorum, sive ut in sacrificiis proprie appellata fue-
runt, extorum usum seu abusum potius idololatricum, qui Gentilibus valde fuit familiaris, expli-
candum accedamus: cujus crebra frequensq; in omnibus ferè Gentilium sacrificiis fit mentio. Sic
enim sapissime apud profanos auctores exta inspici, consulti, coqui, profecari, porrici, reddi, como-
di quoq; fuisse solita legimus; de quibus singulis dicemus orāme.

PRIMO igitur dicamus de usu μαρτυρῶν, seu divinatorio; qui primus ferè & praecipuus isto-
rum viscerum sive extorum sacrificiorum usus apud Gentiles fuit. Ex illorum enim inspectione
res & eventus futurus sive bonos sive malos praenoscere atq; praedicere consueverunt. Divinatio
nem, a Divis, teste Cicerone, dictam, quam Graeci μαρτυρῶν a furore appellat, Cicero definit ea-
rum rerum, quae fortuita putantur, praedictionem atq; praesensionem. Eandem ex Chrysippo defi-
nit his verbis: Vim cognoscentem & videntem, & explicantē signa, quae a Divis hominibus por-
tenduntur. Officium autem ejus esse, praenoscere Divi erga homines qua mente sint, quidq; signifi-
cent. Idem Divinationem facit duplicem: Aliam naturalem, quae arte caret: aliam artificiosam,
quae artis sit particeps, ut est divinatio extorum, fulgurum, ostentorum signorumq; caelestium. Di-
vinatione igitur per exta Cicero fecit artificiosam. Sic enim idē lib. 2. de Divinatione, artificiosa
divinationis illa ferè genera ponebat, Extispiciū, eorumq; qui ex fulguribus ostentisq; praedixerūt.

Haec divinatio a Graecis σπλάγγνοσκοπία, seu σπλάγγνομαγεία, extorū inspectio, et per ex-
ta divinatio: quo pertinet σπλάγγνοτομία, extorum sectio: nec non ἠπατοσκοπία, id est, epatis in-
spectio, fuit appellata. Hanc autem Graeci per Synecdochen ideò sic nominarunt, quod, quamquam
explorarent ea omnia, quae viscerum nomine continentur, ut epas, lien, cor, renes & caetera: jecur
tamen vaticinationis istius sedem & quasi fontē constituebāt: quo recte constituto & optime tem-
perato pro victima natura lata promitti, eo autem vitiatō aut mutilato ad versa portendi opina-
rentur, sive refragarentur caetera, sive consentirent: & quod inde initium inspectionis considera-
tionis de istius fiebat. Latine divinatio ista vis extalis, seu extaris: nec non extispicina, & ha-
ruspicina dicta fuit.

Ipsi vero extorum inspectores & estimatores, qui caesā victimā exta inspiciebant, & ex
eorum colore aut qualitate futura conjiciebant & praedicebant Graeci & σπλάγγνοσκοποι, quo
nominē & juppiter fuit dictus, teste Athenaeo, ab extorum sectione seu incisione, qui viscera
hostiae mactata cultro resoluebant & eximebant; qualem Eustathius dicit nullum in Cypro
huisse.

Viscus unctū
dictum.

DE extorum
usu in sacri-
ficiis.

Visus exto-
rum primò
uocatus
seu divinatori-
us.

Divinatio per
exta Graecè
ut dicta.

fuisse cultum & ἀλασχοσκοποι, ab eorum inspectione, & specialius ἡπατοσκοποι, jecinerum inspectores (causam nominis antea attigi) & generatim θυοσκοποι, & iεσοσκοποι sacrificiorum inspectores (quia non extra tantum, sed etiam alia in sacrificiis obseruabant, & ex iis futura prædicebant) a Latinis extispices & haruspices, a victimis in ara inspiciendis, fuerunt appellati. Hesychius τοὺς ἀπὸ ἀλάσχων ἢ θυμῶν μαντιδομοδύμους τὸ μέλλον δηλοῦντας, eos, qui per viscera vel sacrificia vaticinantur, & futura indicant: item τοὺς δι' ἐμπύρον ἱερῶν τὰ σημαινόμενα νοῦντας, qui ea, quæ ex ignitis sacris, siue hostiis, igni impositis, significantur, prænoscent, appellat: itera θυοσκοπίας παρὰ τὸ θύειν, id est, sacrificia, thymiamata & κοεῖν, id est, νοεῖν, intelligere. Idem etiam ἐμπυροσκοποὶ dicti teste Eustathio Iliad. ultimo.

Plutarchus quid de extispicio. Cicero.

De hoc autem Divinationis genere ex extis fit in genere Plutarchus in li. de Orat. Pyth. αἱ ἐπι τῷ ἀλάσχων μορφαί, & ποιότητες ἐπεδηλοῦσιν ἀνθρώποις τὸ μέλλον, Hoc est, Viscerum siue extorum forma & qualitates hominibus futura significant. Cicero de Divinatione libro primo: Democritus autem, inquit, censet, sapienter instituisse Veteres, ut hostiarum immolatarum inspicerentur exta: quorum ex habitu atq; colore tum salubritatis, tum pestilentia signa perspicere nonnunquam etiam, quæ sit vel sterilitas agrorum, vel fertilitas futura.

Extispicii a etio quibus verbis expressa.

Verba, quibus divinationis istius actio atq; munus exponitur sunt, ἀλάσχοδομεῖν, ἀλάσχοσκοπεῖν, ἡπατοσκοπεῖν, (Hinc Extispicina a Græcis ἡπατοσκοπία nominatur, quod quancumq; explorarentur omnia, quæ viscere nomine continentur, ut epar, lien, cor, renes & cetera: jecur tamen vaticinii hujus fontem esse existimabant, & ab illius contemplatione exordiebantur) θυοσκοπεῖν, vel θυοσκοπεῖν, ἐμπυροσκοπεῖν, item φυλάττειν τὰ ἀλάσχα apud Aeschinem in Ctesiphonte, id est, observare exta, quid significant, quidve portendant.

Latini his ferè verbis utuntur: Viscera aperire. Ovidius Fastorum primo:

Hic qui nunc aperit percussi viscera tauri
In sacris multum culter habebat opus.

Item, Nudare viscera. Virgilius:

— Et viscera nudant
Cultris. His respondet Græcum ἀλάσχοδομεῖν.

Item, Viscera inspiciere: quò alludit festi vè ille apud Plautum in Aulularia:

Qui ossa atq; pelle totus est, ita cura macet.
Quin exta inspiciere in Sole etiam viro licet.
Ita enim pellucet, quasi laterna Punica.

Item, Viscera consulere. Virgilius Aeneidos tertio:

Instauratq; diem donis, pecudumq; recluso
Pectoribus, inhians spirantia consulit exta
Heu vatum ignare mentes, quid vota furentem,
Quid delubra juvant?

Donatus in illa: Spirantia consulit exta, idem sunt, inquit, ac quærebat futura in interioribus pectorum: sic posuit quasi exta possent revocare responsum: sed videntur respondere, dum consulenti vè visibus signa commissa consultationis ostendunt. Servius, Auspicalem, inquit, artem intelligit.

Certa mensa ad extispicium olim destinata.

Mensa huic actioni, hoc est, hostiarum partim dissectioni, partim inspectioni destinata, Latine Anclabris fuit dicta, teste Festo, de qua supra. Sacerdos igitur siue haruspex cultro, ad id destinato, viscera siue exta ex immolata hostia corpore evellebat, eaq; diligenter attenteq; explorabatur ac rimabatur, quomodo singula essent affecta, & nunquid deesset: indeq; vel bona vel mala significabant, perlitatum ne esset, nec ne? Erat is culter ferreus & oblongus, manubrio eburneo, clavis aeneis, ere Cyprio & capulo argenteo ornatus. Non enim licebat manibus contrectare viscera, ne qua offensa pollutis sacris intercideret. Sed de his cultris & aliis victimariorum instrumentis, quibus victimæ cædi, percuti, jugulari, mactari, dissecari ac dividi solebant, supra dictum est.

Certus culter ad extispicium.

Sacrificia extra appellata.

Secundum has ergo divinationes et extorum inspectiones sacrificia et extra alia appellabatur donum, Latine Muta, in quibus nulla inerant signa: alia Arguta, quæ conspicuas & illustres notas exhibebant

bebant: alia Regalia, apud Festum, quæ potentibus insperatum honorem pollicentur: privata & Muta. humilioribus hereditates, filio familiae dominationem: alia lustralia, quæ præpinguia fuerant, eò Arguta. quòd lustralis, id est, quinquennalis bos dicitur esse perfecta ætatis; de quibus Poeta: Regalia. Lustralia.

Flexæ, cervice greges lustraliaq; exta.

Alia item piacularia: alia clivia: alia pestifera auspicia secundum illam divinationem appellabant. Piacularia quidem, quæ sacrificantibus tristia portendebant. Clivia, quæ aliquid fieri prohibebant. Omnia enim difficilia clivia vocabant. Unde & clivi loca ardua difficilia aditu. Pestifera deniq; cum cor in extis, aut caput in jecinore non fuisset; quo modo pestiferum fulgur dicebatur, quo mors exiliumve significari solebat, Festo teste.

Piacularia. Clivia. Pestifera.

Et tanti quidem faciebant has divinationes Romani, ut & libris describi rationem consulendi, eosq; instar oraculorum custodiri publice, & in ea disciplina suos exerceri a teneris curarint liberos: nihilq; ceperint aut moverint, nisi sacrificiis diligenter perlustratis & examinatis. Affici enim victimas, notisq; monitricibus eventorum subito ceu consignari ab iis Numinibus, quæ adessent, coram vocata, & ritus spectarent, per sua sissimum habebant.

Extispicina magna facta olim.

Hi autem a Romulo primum fuerunt instituti, ut auctor est Dionysius Halicarnassensis libro secundo. Primum autem haruspices omnes Hetrusci fuerunt, in quorum patria hæc disciplina maxime viguit. Unde Cicero libro secundo de Legibus: Prodigia, portenta ad Hetruscos & Haruspices, si Senatus jus sit, deferunt. Et secundo de Divinatione: Vt reat inquit, in extis totam Hetruriam desinere.

Extispices a Romulo instituti.

Postea vero Senatus decrevit, ut Principum filii sex singulis Hetruriae populis in disciplina traderentur, teste Cicerone libro primo de Divinatione: id quod & Valerius Maximus libro primo, capite primo confirmat, qui tamen non sex docet, verum decem Principum filios mitti solitos in Hetruriam. Verba ejus hæc sunt: Tantum autem studium Antiquis non solum observandæ, sed etiam amplificandæ, religionis fuit, ut e florentissima, tum etiam opulentissima civitate decem Principum filii Senatus consulo singulis Hetruriae populis percipiendæ sacrorum disciplinæ causa traderentur. Hoc in loco, ut & apud Ciceronem, non sex vel decem, sed duodecim, Glareanus legendum censet: ut, cum duodecim Hetruriae populi fuerint, singulis unus fuerit traditus. Hæc Lex illa Ciceronis pertinet: Hetruriae principes disciplinam doceto.

Extispices erant diendi traditi Hetruscis.

Haruspicum igitur munus erat victimas in ara inspiciere considerare, & ex iis futura, arte Deæ Extispicium munus. earum, postquam dissectæ erant, exta; de quo officio hoc in loco agimus: aut flammam, quæ ex incensis & ardentibus evolatat victimis, atq; etiam fumum: aut farinam & farinæ materiam, ex quibus liba pinsebantur & mola: aut thus, quod adolebatur, aut vina & aquas. Hæc in genere.

NUNC speciatim de extorum inspectione & divinatione, quæ quidem hujus loci propria est, Extorum divinatione quodam addamus ex Peucero, qui cum in genere de omnibus Divinationum generibus, tum de Extispicio & extispicum divinatione sic scripsit: In dissectis jam victimis ex signis salubribus, olim comparatis noxiisq; ex habitu coloreq; extorum & fibrarum, defectu aliquarum particularum in præcipuis organis, aut præter naturam adnatis, collectis ve ex humorum affluxu abscessibus sumebant conjecturas de eventuum conditione, & in quam partem Numen, cui fiebat sacrificium, inclinatum esset ac propenderet: ut quando exta, aut etiam quidvis aliud e manibus exciderat, id τεράσιον & triste videbatur. Unde Plutarchus in Crasso: τὰ ἀλάσχων τὰ μαντιῶν ἀντιῶν ἐπεδιδόθη & ἐξέβαλε τῶν χειρῶν. Hæc sunt, quæ Romani caduca auspicia vocabant. Festus: Caduca auspicia dicunt, cum aliquid in templo excidit, veluti virga e manu: ut virga Flamini Commentaculum dicta.

Inter viscera autem siue exta, quoniam præcipuum illis videbatur Epar, ab eorum extorum contemplationem inchoabant: unde etiam univèrsa extorum inspectio & divinatio ἡπατοσκοπία fuit appellata.

Si illud grata et nativa purpura ruberet nullaq; esset contaminatum labe vel si caput jecinoris autem duplicatum ve aut geminum jecur reperiretur: vel si extremæ fibræ, versis interiora, replicata, ac convoluta viserentur hæc eximia felicitatis argumenta certissima dare & magnas accessiones potentia amplificationem, prolationem finem, triumphos, summa dignitatu fastigia, de-

signare augurabatur: Cōstitutis etiam in epate geminis capitibus, unum hosti, alterū illi, in ca-

Quodq; nefas nullis impune apparuit exitis:

Ecce videt capiti fibrarum increfcere molens

Alterius capitis pars agra & marcida pendet

Pars micat, & celeri venas movet improba pulsu

Si verò aut oblitum vlcerebus pustulisve aut livore deforme aut duritie contractū corrugatum-

Inspectio cor-

A jecinore Cor inspiciebant: id si palpitaret, aut exiliret aut staccet, aut minus justo appa-

Inspectio fel-

Corde explorato ad fellis, lienis, pulmonum, & membranarū viscera ambientū consideratio-

Si contra in dextrum lien vergeret, aut antrorsum propenderet, aut reperet deorsum, aut no-

De capdo-

Pulmones bifidi incisq; moras adferebant rebus et cunctationes simplices, & solidi, mora rupta

mentan-

mentantibus, potueritne sine ullo viscere hostia vivere, an ad tēpus admiserit? Idē lib. 28. cap. 25

NEC verò animalium tantum brutorum, sed hominum quoq; mactatorum maximē captivo-

His adde populorum Indiæ Occidentalis, qui Caribes appellantur, immanem consuetudinem.

Nunc ut ad extorum inspectionem redeamus, adjungam hīc quaedā ex Ciceronis libris de Di-

Porro & de eadem extispicina Cicero agit his quodque verbis: Ad hostiam deligen-

dam potest dux esse vis quaedam sentiens, quae est toto confusa mundo: et tum ipsam cum im-

molare velis, extorum fieri mutatio potest, ut aut absit aliquid, aut supersit: parvis enim

Divinatio fā-
ta etiam ex
hominū extis.

Nota.
Immanis consue-
tudo Are-
latensium.

Indorū consue-
tudo.

Cicero de extis-
ispicina.

Extispicium
Ciceronis etā-
te celebre.

Extispiciū mā-
ximē cultū ab
Etruscis.

In extis mutas-
tio potest fieri.

riantur, sine quibus victima illa vivere nequisset: intelligendum est, in ipso temporis immolatione eas partes, quæ absint interisse. Hactenus Cicero. Idem porro & contra extispicinam, & alia divinacionum naturalium & artificiosarum genera copiose differit lib. 2. de Divinatione: cujus verba quia huic loco convenientissima sunt, eumq; summo opere illustrant, quippe ab augure ipso, & in disciplina hæc exercitatisimo Cicerone videlicet profecta, integra inserere placuit. Ut igitur ordiar, inquit, ab haruspicina, quam ego Reipub. causa, communisq; religionis colendam esse cen-
 seo: sed soli sumus: licet verum exquirere sine invidia, mihi præsertim de plerisque dubitanti: inspi-
 ciamus, si placet, exta primùm. Persuaderi igitur cuiquæ potest, ea quæ significari dicuntur extis, cognita esse ab haruspibus observatione diuturna? ecquam diuturna ista fuit? aut quam longinquo tempore observari potuit? aut quomodo est collata inter ipsos, quæ pars inimici, quæ pars familiaris esset, quod fissum periculum, quod commodum aliquod ostenderet? An hæc inter se haruspibus Etrusci, Elii, Aegyptii, Pæni contulerunt? Alios enim alio more videmus exta interpre-
 tari, nec esse unam omnium disciplinam. Et certe, si est in extis aliqua vis, quæ delectet futura: necesse est, eam aut cum rerum natura esse conjunctam, aut conformari quodam modo numeni deo-
 rum. At qui divina cum rerum natura tanta, tamq; præclara in omnes partes, motusq; diffusa, quid habere potest commune, non dicam gallinaceum fel (sunt enim, qui hæc argutissima exta esse di-
 cant) sed tauri optimi jecur, aut cor, aut pulmo, quid habet naturæ, quod declarare possit, quid fu-
 turum sit?

Haruspicum
observatio neu-
tiq;am diutur-
na.

Extorum inter-
pretatio va-
ria.

Arguta exta
quæ.

Democritus
quid de extis.

Democritus tamen non in scite nugatur, ut Physicus: quo genere nihil arrogantius: Quod est ante pedes, nemo spectat: cæli scrutantur plagas. Verum is tamen habitu extorum, & colore de-
 clarari censet, hoc duntaxat, pabuli genus, & earum rerum, quas terra procreet, vel vbertatè vel tenuitatem: salubritatem etiam aut pestilentiam extis significari putat. O mortalem beatum! cui certo scio ludum nunquam defuisse. Hucine hominem tantis delectatum esse nugis, ut non videret, tum futurum id verisimile, si omnium pecudum exta eodem tempore in eundem habitum se, coloremq; converterent? Sed si eadem hora aliæ pecudis iecur nitidum, atq; plenum est, aliæ horridum exile: quid est quod declarari possit habitu extorum, & colere? an hoc ejusdem modi est, quale Pherecydeum illud, quod est ante dictum? qui cum aquam vidisset ex puteo hausitam, terræ motum dixit futurum. Parum, credo, imprudenter, quod cum factus essent motus, dicere audent quæ vis id effecerit: etiamne, futurum esse, aquæ iugis colore presentunt? multa istiusmodi dicuntur in scholis: sed credere omnia vide, ne non sit necesse.

Democritus
refutat.

Verum sint sane ista Democritea vera. Quando nos ea extis exquirimus? aut quædo aliquid ejusmodi ab haruspibus inspectis extis audivimus ab aqua, aut ab igne pericula monent: tum hæc ditates, tum damna denuntiant, fissum familiare, & vitale tractant: caput jecoris ex omni parte diligentissimè considerant: si verò id non est inventum, nihil putant accidere potuisse tristius. Hæc observari certe non potuerunt, ut supra docui.

Rerum cognatio est naturalis quædam.

Sunt igitur artis inventa, non vetustatis, si est ars ulla rerum incognitarum. Cum rerum autem natura quam cognationem habent? quæ ut uno consensu juncta sit, & continens, quod video Physicis placuisse, eorumq; maximè qui omni, quod esset, unum esse dixerunt: quid habere mundus potest cum thesauri inventionem conjunctum? Si enim extis pecuniæ amplificatio mihi ostenditur, idq; fit natura: primò exta sunt conjuncta mundo, deinde meum lacram natura rerum continetur. Nonne pudet physicos hæc dicere? ut enim jam sit aliqua in natura rerum cognatio, quam esse cædo: multa enim Stoici colligunt: nam & musculorum jecuscuta bruma dicuntur augeri, & pulcillum aridum florescere ipso brumali die, & inflatas rumpi vesiculas, & semina matorum, quæ in his mediis inclusa sint, in contrarias partes se vertere: jam neruæ in fidibus aliis pulsas, resonare alios: ostreisq; & conchiliis omnibus contingere, ut cum luna crescant pariter, pariterq; decrecant, arboresq; ut hyemali tempore, cum luna simul senescentes, quia tum exsiccatae sint, tempestivè cædi putentur. Quid de fretis, aut de marinis æstibus plura dicam? quorsum accessus & recessus lunæ motu gubernantur. Sexcenta licet ejusmodi proferri, ut distantium rerum cognatio naturalis appareat. Demus hoc: nihil enim huic disputationi ad versatur.

Num etiam, si fissum cujusdammodi fuerit in jecore, lucrum ostenditur? quæ ex cognatione naturæ, & quasi concentu, atq; consensu, quam cum præterea Græcè appellant, convenire potest aut fissum

fissum jecoris cum lucello meo, aut mens quæsticulus cum cælo, terra, rerumq; natura? concedat hoc ipsum, si vis, etsi magnam iacturam causæ fecero, si ullâ esse convenientiam cum extis naturæ, concessero: sed tamen eo concesso, qui evenit, ut is, qui impetire velit, convenientem hostiam rebus suis immolent? hoc erat quod ego non rebar posse dissolvi.

At quæm festivè dissolvitur. Pudet me non tui quidem, cujus etiam memoriam admiror, sed Chryssippi, Antipatri, Posidonii, qui idem istuc quidem dicunt, quod est dictum a te, ad hostiam diligendum ducem esse vim quandam sentientem atq; divinam, quæ toto confusa mundo sit. Illud vero multò etiam melius, quod & a te usurpatum est, & dicitur ab illis: cum immolare quispiam velit, tum fieri extorum mutationem, ut aut absit aliquid, aut supersit: Deorum enim numini parere omnia. Hæc mihi iam crede, ne anicula quidem existimant. An censet, eundem vitulum si alius delegerit, sine capite jecur in veterum, si alius, cum capite? hæc decessio capitis, aut accessio subito nesciri potest, ut se exta ad immolantis fortunam accommodent? non perspicitis aleam quandam inesse hostiis deligendis, præsertim cum res ipsa doceat? cum enim tristissima exta sine capite fuerunt, quibus nihil videtur esse dirius: proxima hostia sepe litatur pulcherrimè. Vbi illæ minæ superiorum extorum? aut quæ tam subito deorum tanta facta est placatio? Sed affers, in tauri optimi extis immolante Casare cor non fuisse: id quia non potuerit accidere, ut sine corde victima illa viveret, judicandum esse tum interisse cor, cum immolaretur. Qui fit, ut alterum intelligas, sine corde non potuisse bovem vivere: alterum non videas, cor subito non potuisse nescio quò a volare? Ego enim possum vel nescire, quæ vis sit cordis ad vivendum, vel suspicari, contactu aliquo morbo boves exire, & exiguum & vietum cor, & dissimile cordis fuisse. Tu verò quid habes, quare putas, si paullo ante cor fuerit in tauro opimo, subito id in ipsa immolatione interisse? an, quod aspexit vestitu purpureo, ex cordem Casarem, ipse corde privatus est? urbem philosophiæ, mihi crede, proditis, dum castella defenditis. Nam dum haruspicinam veram esse vultis, physiologiam totam pervertitis. Caput est in jecore, cor in extis: jam abscedet, simul ac molam, & vinum inasperis. Deus id eripiet, vis aliqua consciet, aut exedet. Non ergò omnium interitus atq; obitus natura consciet: & erit aliquid, quod aut ex nihilo oriatur, aut in nihilum subito occidat. Quis hoc physicus dixit unquam? haruspices dicunt. His igitur, quæm physicis, potius credendum existimas? quid, cum pluribus. Diis immolatur, qui tandè e venit, ut literur aliis, aliis non literur? quæ autem inconstantia Deorum est, ut primis mimentur extis, bene promittant secundis? aut tanta inter eos dissensio, sepe etiam inter proximos, ut Apollonis exta bona sint, Dianæ non bona? quid est tam perspicuum, quæm, cum fortuito hostiæ adducantur, talia cuiq; exta esse, qualis cuiq; obigerit hostia? at enim id ipsum habet aliquid divini, quæ cuiq; hostia obingat, tanquam in sortibus quæ cui ducatur.

Mox de sortibus. Quanquam tu quidè non hostiarum casum confirmas sortium similitudine, sed infirmas sortes, collatione hostiarum. An, cum in Aequimelum misimus qui afferat agnum, quem immolemus, is mihi agnus affertur, qui habet exta rebus accommodata, & ad eum agnum non casu, sed duce Deo servus deducitur? Nam si casum quoq; in eo dicit esse, quasi sortem quandam cum Deorum voluntate conjunctam: doleo tantam Stoicos nostros Epicurei irridendi sui facultatem dedisse, non enim ignoras, quæm ista derideant. Et quidem illi facilius facere possunt: Deos enim ipsos jocandi causa induxit Epicurus perlucidos, & perflabiles, & habitantes, tanquam inter duos lucos, sic inter duos mūdōs, ppter metū ruinarum: eosq; habere putat eadè mēbra, quæ nos, nec ullū usum habere membrorum. Ergo is circuitione quadam deos tollens, recte non dubitat divinacionem tollere. Sed non, ut hic sibi constat, item Stoici: illius enim Deus nihil habens nec sui, nec alieni negotii, non potest hominibus divinacionem impertire: vester autem Deus non potest impertire, ut nihilo minus mundum regat, & hominibus consulat. Cur igitur vos inducitis in eas captiones, quas nonnunquam explicetis? ita enim, cum magis properant, concludere solent. Si Diis sunt, est divinatio. Sunt autem Diis: est ergo Divinatio. Multo est probabilius: non est autem divinatio, non sunt ergo Diis. Vide, quæm temerè committant, ut, si nulla sit divinatio, nulli sint Diis: divinatio enim perspicue tollitur, Deos esse retinendum est. Atq; hæc extispicum divinacione sublata, omnis haruspicina sublata est, ostenta enim sequuntur, & fulgura. Hactenus Cicero.

Atq; hæc sint dicta de divinatorio extorum in sacrificiis usu, quibus addi potest alius eorum-
 Extorum usus in juramentis

Demus in iuramentis & fœderibus publicis, cuius Dionysius Halicarnassens semel atq; iterum manifestam facit mentionem, ut lib. 5. ...

Extâ coqui quoq; solita.

PORRO ut exta cœdi, aperiri, nudari, evelli, inspici, cōsuli, ita coqui quoq; solebant, idq; bifariam. Alia enim veru assabantur: alia vero, ut arietis non veru assari, sed in olla elixari solebant.

Ut rediit, verubus stridentia detrahit exta.

Et Virgilio secundo Aeneidos:

Pinguiâq; in verubus torrebimus exta columnis, id est, Corylo factis, ut Servius interpretatur.

Extâ aulicoqua.

Quæ autem exta in ollis coqui & elixari consueverant, ea Aulicoqua, siue Aulicocia, teste Festo, fuerunt dicta. Aulas, inquit, Antiqui dicebant, quas nunc dicimus Ollas, quia nullam litteram geminabant.

Non hercle, adolescens, jam hos dies complusculos Quenquam istic vidi sacrificare, neq; potest Clam me esse, si qui sacrificant, semper petunt Aquam hinc, aut ignem, aut vascula, aut cultrum, aut veru, Aut aulam extarem (in qua exta coquebatur) aut aliquid: quid verbis opus est? Veneri paravi vasa, & puteum, non mihi, &c.

Natum est hinc proverbium, Cocta numerabimus exta, de quo vide Erasmus in Adagiis. Ac olla istius sacrificialis picturam videre licet in eodẽ Guilielmi de Choul libro, quẽ sapius citavi.

Extâ non semper percocta, sed semicruda reddita.

Velitris tamẽ, quod hęc quoq; notandũ, Marti semicruda reddi consueverunt: quoniam ibi, ut scribit Suetonius, cum Octavius Marti rē divinã faceret, nunciata repete hostis incurfione, semicruda exta profecuit. Quãobrem publico decreto Velitris cautũ est, ut in posterũ simili modo Marti exta redderetur.

Extâ profecari solita unde profecata dicta.

Extâ porro cocta profecabant, ex quo exta dicta, teste Festo, quod ea Diis profecatur, quæ maximè exstant eminentq;. Inde etiam profecata dicta. Livius lib. 5. Insuper huic loco fabula, Immolante Rege, Vejentium vocem haruspiciis dicentis, qui ejus hostiæ exta profecisset, ei victoriam dari, exauditam. Ovidius:

Sic ubi libavit profecata sub æthere ponit.

Plautus in Phœnulo:

Quoniam litare nequeo, abii illinc illico Iratus verti exta proficariet, Neq; ea spicere (inspicere) volui, quoniam illa non bona, Haruspex dixit.

Et paullo post:

Condignè haruspex, non homo triobuli, Omnibus in extis ajebat portendi mihi Malum damnumq;, & Deos esse iratos mihi:

Lambinus de profepis.

In quæ verba sic Lambinus: Extâ cocta profecabant Veteres, ex quo profecata dicta. Nonius profecata exta, quæ aris dantur ex fibris pecudum dissecta, generis neutri. Licinius Macer:

Vulcani

—Vulcani tosta vapore

Cum virgis profecata ferunt.

Fam. Lucil. lib. 14. Cenam, inquit, nullam neq; Divo profecatum ullam. Varro lib. 11. rerum divinarum Proficium extorum vel in mensam porricere. Festus: Proficium, quod profectum projicitur, aliàs porricitur. Varro lib. 4. de lingua Latina: Inficia ab eo, quod infecta caro, ut in Carmine Saliorum est: quod in extis datur, nunc profectum. Suetonius in Augusto: Semicruda exta foco profecuit. Hęc ille.

De hoc autem profecandi verbo sacrificiorum proprio, simul atq; consuetudine (unde particula illa minuta, in quas fiebat illa sectio, seu divisio, profecata & Præficia dicta) supra nonnulla diximus, quando de sacrificiorum materia egimus. Huic profecandi verbo videtur respondere Græcum illud verbum μυσούλειν, Homero familiarissimum, quod Eustathius sæpe a verbo δειχέειν seu δειχέειν distinguens docet propriè significare τὰ μελεῖσι τμηθεῖσθαι εἰς μῆσα, τετρασεμικρόμητα τέμνειν, hoc est, Membratim secta in minores particulas secare, siue δειχέειν εἰς μελεῖδας μικροῦς, quod Atticis sit μισούλειν Odyss. Γ. Item εἰς μικροῦς μελεῖδας κόπτειν, Iliad. η. Cujusmodi particulas Eustathius etiam τμηθεῖσθαι & τοῦτα vocat, sicut τομαῖν instrumentum, quo aliquid scindi aut dissecari potest: quo nomine apud Homerum forcipem vocari ait Galenus. Istud verò Apuleio est minutatim (unde minuta, & minuendi verbũ, quod ex Græco μειοῦν dictũ putat Festus) frustratim, frustulatim, tessellatim, siue p frustula & tessellas, carnes, siue alia membra concidere, sicut Fleinen riemẽ zerbawen/quibus dicendi modis autor ille sæpe utitur.

Extâ deniq; ista profecata, hoc est, minutatim siue frustulatim concisa in aram focumve profeciebantur & igni in Deorum honorẽ concremabantur, quod illi reddere Diis & Porricere appellabant. Hinc Statius lib. 4. Theb.

—Et adhuc spirantia reddit

Viscera.

Servius in illa Virgilio Georg. 2.

Lancibus & pandis fumantia reddimus exta.

Tunc exta, inquit, reddi dicebantur, cum probata aræ supponebantur. Hoc autẽ reddendi verbum, quo Ethnici, seu religioso utebantur, inde videtur natum, quod existimabant ea, quæ ab hominibus Diis dari, siue donari, offerri, consecrariq; solebant, non tam dari propriè, quàm reddi, quippe cum ea prius a Diis acceperint, illorũ sint dona atq; munera, illis accepta sint referenda. Id si de uno solo & vero Deo intellexissent, non malè sensissent. Nam solius Dei proprium est dare (unde etiam Deus nonnullis videtur dictus:) hominum autem & reliquarum creaturarum est accipere: secundum illa Pauli, Quis dedit ei prior, & reddetur ei? Item, Quid habes, quod non acceperis? Quando igitur homines Deo aliquid dant, non dare propriè, sed reddere id, quod prius acceperunt, dicuntur; quod ipsum tamen non possunt sine Dei gratia: ut nec accipere quidem sibi a Deo data & oblata munera sine ejusdem gratia possunt.

Alterum verbũ, Porricere, ut inquit Macrobius lib. 3. Sat. cap. 2. similiter ex Haruspicum disciplina & ex præcepto Pontificũ solenne erat sacrificantib. Hinc Veranius ex 1. lib. Pictoris ita dissertationem hujus verbi exsecutus est: Extâ porriciunt, Diis dant, in altaria aramve, focumve, eo ve, quo exta dari debeant. Porricere ergo, non projicere, proprium sacrificii verbum est. Hęc ille.

In maritimis autem sacrificiis, hoc est, quæ in mari, siue juxta mare fiebant, exta, non in aram focumve, sed in mare, siue maris fluctus porrici, hoc est, projici solebant. Hinc Scipio, apud Livium Decade tertia, libro nono, cum ante navigationem, quam erat suscepturus, rem prius divinam, ubi illuxerat, fecisset, præmissis e prætoria navi, silentio per præconem facto, precibus, secundum eas preces cruda exta, casâ victimâ, uti mos, in mare projecit, tubaq; signum dedit proficiscendi. Meminit quoque hujus moris Statius Poëta:

Hic spumante salo jaciens tumida exta profatur.

Et Silius libro decimo septimo:

—Porricit in fluctus Cui Numen pelagi placaverat hostia Taurus,

Mυσούλειν idem quod profecare.

Extâ profecata Diis reddi solita.

Reddere extâ quid sit.

Extâ etiam porrici solita.

Porrici solita extâ in mare aliquando.

Statius.

Silius.

Iactaq; ceruleis innabant fluctibus exta.

Virgilius. Sic Virgilius:

Dii, quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro,
Vobis latus ego hoc candentem in littore taurum
Constituam ante aram, voti reus, extaq; salsos
Porriciam in fluctus, &c.

Macrobius.

Macrobius in hos versus: Et quia dixit Veranius in aram focumve, eo ve, quo exta dari debebant, nunc pro ara, & pro foco mare accipiendum est, cum sacrificium Dii maris dicitur. Servius in eadem Virgilio verba: Exta, inquit, porriciuntur, id est, porriguntur: nisi forte dicamus, etiam fluctibus maris offerri. Quod si est, Porriciam, id est, porro faciam, legendum est. Hinc illa trita & usitata, quasiq; pro verbialis dicendi forma, Inter casa & porrecta: quasi significabatur illud temporis intervallum, quod intercedebat inter extorum exsectionem & eorundem porrectionem, seu projectionem in aram, in focum, in mare atq; fluctus: aut quo ea dari, reddi, porrici, id est, propici oportebat. Varr. lib. 5. Vinalia a vino. Hic dies Iovis, non Veneris. Huius rei cura non levis in Latio. Nam aliquot locis primum a Sacerdotibus publice fiebant, ut Romæ etiam nunc. Nam Flamen Dialis auspicatur vindemiam, & ut jusit vinum legere, agnæ Iovi facit, id est, sacrificat: inter cuius (agnæ) exta casa & porrecta Flamen vinum profus legit. In Tusculaneis sacris est: Vinum novum ne vehatur in urbem, antequam Vinalia kalentur. Idem: Intercisi dies, per quos mane & vesperi est nefas (fari:) medio tempore inter hostiam casam & exta porrecta fas (fari licet.) Idem de porricere, Pollurum, quod a porriciendo est factum. Cum enim ex mercibus libamenta porrecta sunt Herculi in ara, tum pollutum est.

Varrus.

His succedit alius extorum usus, qui etiam aliarum partium sacrificialium usus fuit, quod nimirum unâ illorum parte, sicuti jam dictum, cum aliis hostiæ partibus, Diis consecratâ, reliqua reservabatur ad epulum sacrificiale, quod sacrificii erat appendix, quem usum Homerus sæpe exprimit illis verbis: σπλάγχνα τε ἐπέσασθε, id est, ἐπέσασθε, ut Homeri interpretes explicant, hoc est, degustabant.

Extorum usus ad epulum.

Atque hæc quidem satis sint dicta de hostiarum victimarumve ἀνατομή si ve ἐκτομή, incisiona seu dissectione in partes majores & minores, interiores & exteriores: & vario multipliciq; illarum omnium in sacrificiis usu. Quædam enim illarum dabantur & offerebantur Diis, quæ aris focusve imposita, igni absumebantur: cuiusmodi sacrificium holocaustum, si ve holocaustoma, hoc est, totum incensum, teste Iosepho Antiquitatum lib. 3. fuit appellatum. Aliæ vero cedebant in usum sacrificantium: ex quibus dissectis in minores partes atque coctis epulum, re peracta divina, adornari atq; celebrari consueverat, ut apud Homerum & Apollonium sequitur. Hoc secundum sacrificii genus intelligitur ab Octavio fuisse celebratum, qui exta nondum porrecta rapuit e foco, ubi scilicet ignis sacrificii causâ fiebat, & profecit, id est, partem reddidit Marti, cui sacrificabat, partem ad vescendum reservavit. Persæ tamen, ut Eustathius refert ex Geografo, sacrificantes in loco excelso, & cælum existimantes esse Iovem si ve Deum, hostiarum carnibus divinis (δεδόμενον) Diis nihil dabant ἀπέμεινον, cum dicerent Deum hostiæ anima indigere, nihilq; aliud, nisi parum quid ἔπιπλες, id est, omenti, igni imponunt. Quando vero hostia tota in solidum igni concremabatur, Protervia, quasi propter viam, illud sacrificii genus fuit appellatum: cuiusmodi Vulcano atque etiam Herculi, aut Sanco si ve Sango, aliisq; Diis factum est. Propter viam, inquit Festus, fit sacrificium, quod est proficiscendi gratia Herculi aut Sancio, qui scilicet viarum est Deus. Profecturi enim viam Herculi aut Sanco sacrificabant: quo loco Festi Propter viam recte legi admonet Antonius Augustinus, non ut vulgo Protervia.

Protervia quid.

De libatione.

PORRO vel hostiis integris & solidis, vel illarum partibus aræ focusve impositis & in ignem coniectis e vestigio partium liquores quosdam, ut vinum atq; oleum super infundebant, partim aromata herbisq; odoriferas addebant.

Homerus.

Quantum ad prius attinet; sic Homerus in Nestoris sacrificii descriptione, femoribus in ignem coniectis addit:

— Ἐπι δ' αἰδοπα οἶνον
λεῖβει.

Super

Super autem (femoribus) vinum nigrum
Libavit, scilicet Nestor senex.

Apollonius:

— δὲ ἀκείρας χεῖρας
Ἀισονίδης γήθη δ' ἑλάσας θυδύδου ἰδμῶν:
At vero meras fudit libationes

Apollonius.

Aesonides (id est, Iason:) latatur autem conspecta flamma Idmon.

Virgilius Aeneidos quinto:

Virgilius.

— Extaq; salsos
Porriciam in fluctus, & vina liquentia fundam.

Item Georgicorum quarto:

Ter liquido ardentem perfudit nectare flammam,
Ter flamma ad summum tecti subjecta relucet, id est, interprete Servio, in ignem
vinum purissimum fudit: post quod quia magis flamma convaluit, bonum
omen ostendit.

Idem Aeneidos sexto:

Et solida imponit taurorum viscera flammis
Pingue superq; oleum fundens ardentibus extis.

Donatus in hæc verba: Oleum vero non dubitatur, inquit, idcirco infusum, ut aris imposita facilius exsurerentur.

Hic rursus Libationis, id est, effusionis vini super altari, si ve igni fit mentio, ut supra facta est mentio effusionis vini super fronte, si ve inter cornua hostiæ stantis ad aram. Fieri etiam solita fuit Libatio in epulo sacrificiali, quod peractis sacrificiis celebrari consuevit, sub ejus nimirum finem. Quoniam igitur libationum maximus & frequentissimus, in omnibus sacrificiis atq; epulis apud Gentiles usus fuit, & idcirco creberrima illarum passim apud Scriptores fit mentio, atq; adeo Libationes istæ non modo pars sacrificiorum necessaria (quibus nullum ferè sacrificium apud Veteres caruit) verum etiam sacrificia antiquitus Gentilium sola fuerant. (Vino enim tantum atq; thure olim sacrificatum quoq; Diis fuisse legimus) operæ pretium, nihilq; a candidi Lectoris voluntate alieni me facturum putavi, si illam meam generalem Libationum descriptionem, quæ exstat in meis Convinialibus hæc (cum huius loci atq; instituti mei sit propria) insererem. Is igitur libro 2. capite 37. sic se habet:

Libationum maximus usus in sacrificiis.

Ad precatones porrò videntur referendæ Ethnicorum veterum ἀπαρχαί, hoc est, primitiæ, Ἀπαρχαί & ἀπονδαί, si ve λοιβαί, hoc est, libationes, quibus illi in Deorum suorum honorem ante, & post σπονδαί, si ve convinium uti consueverunt. Athen. lib. 4. καὶ ὅθεν τὸ δοῖν ἄρα ἢ δὲ ποιῆν ἡμᾶς διδῶν καὶ παλιν ἔμνεθ' ἀπαρχαί τῶν βρωμάτων νέμειν τοῖς θεοῖς, id est, Homerus præterea quæ ante convinia nobis sint faciendæ docet, Diis nempe primitias ciborum esse persolvendas, exempla passim occurrunt. Hæc Plato quoq; in convinio, ut idem Athenæus monet, observavit. καὶ ὅθεν τὸ ἀπνήσασθαι ἀπονδᾶς τὴν φησὶ ποιῆσαι, καὶ τὸ θεὸν παρῶν ται τοῖς ἰομυλοῦσι γέροντι, hoc est, post cœnam & libamina Diis offeruntur, & carmine Deum statutis honoribus celebrant, id quod a Xenoph. quoq; traditur. Apud Epicurum autem ἡ ἀπονδαί, ἢ ἀπαρχὴ τοῖς θεοῖς, hoc est, neque libatio, neq; primitiæ Diis offeruntur: sed, ut Simonides inquit, de muliere ἀπόσμε, ὅθεν τὰ θ' ἱερὰ πολλαῖς κατεδίει, hoc est, illibata sæpe sacra devorat. Turnebus in suis Adversariis in illa Flacci, Ante lærem proprium viscos, vernasq; procaces,
Pasce libatis, dapibus, &c.

Ethnicorum veterum.

Hæc annotat: Ego hoc crediderim referendum ad antiquorum pietatem, qui partem cœnæ lari Diisq; donabant, ea in focum mittebant lari sacrum, ut constat, id enim erat libare dapes. Ex ea consuetudine, ut arbitror, scribit Varro, ut a Marcello citatur: Quocirca oportet bonum civem legibus parere, & Deos colere, in patellam dare μικρὸν κρέας. Et Cicero de Finibus: Atqui repemus Afotos primum ita non religiosos, ut edant de patella, id est, ut edant ea, quæ Diis e cœna libata sunt. Sed ritus ille optimè intelligitur e Plutarcho, ita in libello de Fortuna Rom. scribente: Ocrestiam virginem, inquit, identidem primitias, & libationes a regia mensa accipere, & ea ad

Libare dapes quid.

focum perferre consueviffe, cumq; aliquando pro more ea in ignem injiceret, &c. Ad hunc itaque morem alludens, ea se castitate, & sanctimonia ruri dicit cenare Horatius: ut dapibus, nisi ante Deo pie libatis, vesci non soleat. Inde & Dii patellarii a Plauto festivo iocante sunt dicti, quibus in patella libabatur, non magna sacrificia fiebant, Tales Dii erant in larario domestici penates, & lares. Hec ille.

De libationibus Verum operæpretium erit hic de libationibus, quæ cum in sacrificiis, tum in fœderibus, tum in convivio adhiberi olim consueverunt, paullo copiosius scribere. Libationes partim religiosas & in sacris, partim prophanas, & prophanis in epulis adhiberi fuisse solitas, Macrobius testatur lib. 3. Saturnalium cap. 11. Verum ut ordine procedat hæc nostra tractatio, primò de nominibus agemus.

I.

Libationum nomina Græca.

Σωειδίζω.

Σωειδέω.

Εσωειδός.

GRÆCI duo habent vocabula, quibus actionem hanc exprimunt. Ea sunt σωειδίζω, & σωειδέω, quæ secundum nonnullos videntur a se invicem differre: cum tamen apud Homerum & alios auctores sæpius confundantur. Ac σωειδίζω quidē (cujus prototypum secundum Heraclidem, teste Eustathio, est σωειδίζω, unde Futurum σωεισίζω, & σωεισαι) Hesychius exponit εὐχῆσαι, προσεβήκαι, θησαι θεῶ, hoc est, effundere, offerre, sacrificare Deo: & apud eundem σωειδέω πασιμ pro θύεσθαι. Sic εσωειδός a Suida exponitur pro τεθουκός. Paulus 2. Philippen. ἀλλ' ἡ καὶ σωειδουαίεω τῆ θυσία, & λέταργία τ' αἰσιεως ὑμῶν, hoc est, etiam si pro libamento offerat super hostia, sacrificioq; fidei vestra. Alludit Paulus ad morem vinum libandi, hoc est, effundendi super victimam, ut significet se paratum esse similiter suum sanguinem libare, si ve profunderet pro illorum fide, quæ sit optimum sacrificium, si ve pro Christo, qui sit hostia illa verè piacularis, quam illi fide apprehenderint, atq; colant. Idem verbum præsertim in passivo, sæpe pro fœderis contractu usurpatur, quod sacrificiis, & libationibus intercedentibus fieri consuevit. Hinc σωειδίζω, libatio, sæpe etiam pro fœdere usurpatur: & σωειδίζω ποιεῖν, si ve ποιεῖσθαι, & libare, & fœdus inire significat. σωειδίζω θεοῖς ποιεῖσθαι, Xenoph. Pedag. 4. & ποιεῖν, Platoni idem quod σωειδίζω εἰν τοῖς θεοῖς. Et ἀσωειδίζω, fœderis expers, ἀσωειδίζω, a fœdere exclusus, ἀσωειδίζω, confœderatus, παράσωειδίζω, fœdis fragus. σωειδίζω aliquando non tam libationem, quàm libamen, aut libamentum, id est, vinum, quod libatur, significat.

Alterum est λείβειν, si ve λείβω, si ve λοιβεῖσθαι. Hesychius, σπεινδίζω, & λοιβεῖν. Galenus scribit propriè sacrificare τὸ σπεινδίζω, id est, stillare. Vnde λοιβεῖν θυσία οἶνε, ut Hesychius exponit, δὲ ὑγρῶν θυσία, hoc est, sacrificium quod fit per humida. Eustathius Iliad. n. in illa Homeri,

Οἶνοι δ' ἐν δειπῶν χειμάδης χέρον,

Poeta, inquit, interpretatur λείβω, quasi idem sit ἐπὶ σπεινδίζω λείβω, & χέρον: unde etiam νεκρὴν χὴρον. λοιβεῖν apud Sophoclem dicitur in illis verbis, τὸ μὲν λοιβεῖσθαι σέψω. Idem O. 1. γ. λείβω idem esse, quod σπεινδίζω illud indicat, quod statim subiungit,

Ἀὐτὰρ ἔπει σπείσαντ' ἐπιόνθ' ὄσον ἠδελὲ θυμὸς,

Id quod portionis justæ, atq; sufficientis est indicium. Constat etiam passim idem esse λείβω, καὶ ἠέβω, & Ionicum, atq; Aeolicum esse τὸ εἰβω, derivatum a λείβω, ut vox αἰβητός a λαμβνός, ἐκ τῆς εἰβῆς, εἰβησθῶ ὑσέζων. Hæc duo porro verba libationem Græci significantia licet, ut Eustath. annotat in illa Homeri verba,

Ἐπεὶ δ' αἰδοπα οἶνον λείβε, Super autem (femoribus) vinum libavi.

Λοιβάτιον et quomodo differant.

Idem videantur significare: tamen illorum denominatiua nonnihil a se invicem differunt. Nam λοιβάτιον, quod a λείβω: & σπεινδίζω, quod a σπεινδίζω derivatur, ita secundum nonnullos differunt, quod λοιβάτιον quidem de olei: σπεινδίζω autem de vini libatione propriè dicatur. Esse quoq; aliquam inter λείβω, & σωειδέω differentiam hinc constat, quod λοιβεῖσθαι de lacrymis dicitur: & nonnunquam etiam de aquis: unde τὰ λείβω, hoc est, & λοιβήσιοι τοπικὸν est: ac σωειδέω in illa significatione nonnunquam usurpatur. Præterea σπεινδίζω τὶς ἐπὶ φιλία, hoc est, libat quis amicitiæ ergo, at non dicitur λείβεσθαι. A λείβειν porro derivatur λοιβεῖν, quasi χελεῖν παρὰ τὸ χεῖν λοιβεῖν εἰς αὐτὸ, si ve, ut alii volunt, ἀπὸ τῆς χεῖν, & λοιβεῖν secundum illud, σέψω τὸ καλεῖσθαι, Idem in O. 1. M. in illa verba,

ἐδὲ εἶχον μῖθον λείβαι ἐπ' αἰδοπα οἶος ἰεργῶν
Αλλ' ὕδατι σωειδίζωτες.

Poeta, inquit, σωειδέω & λείβειν idem esse: pro σωειδέω autem dictum esse σωειδίζω. Idem in Iliad. duo hæc verba docet idem significare.

Hebraicè נָסַף Nafak, ut Græcum λείβειν & σωειδέω, & fundere & libare significat. Vnde Libationum nomina Hebrææ de נָסַף Nafak, & נָסַף, נָסַף מִמְסַף Mimsak commixtionem, effusionem, atque libationem si ve libamen significat. 70. interpretes σωειδέω vertunt. Vt autem Mincha propriè aridorum: sic Nisech liquidorum sacrificium fuit. Sacrorum libaminum, quæ e vino & sicera erant, fit mentio Exodus. 25. Num. 28. & 29. 2: Reg. 23. & alibi.

Libare Latinis, ut voluit Grammatici, propriè est leviter degustare & quasi primis labris attingere: dictum, ut quidem putant, a labis, quasi labiare. Virg. Purpureosq; metunt flores, & flumina libant.

Per Metaphoram aliquando pro leviter attingere usurpatur, Virg. Oscula libavit nata, dehinc talia fatur.

Deniq; libare (id quod ad propositum nostrum facit) Isidorus vult propriè idem esse quod fundere, voce deducta a Libero quodam, qui in Græcia nymus reperit vitis. Idem, Libatio, inquit, tantummodo calicis oblatio est. Hinc illud.

— Et libavit de sanguine uræ.

Sic est secularium quidam Poëtarum, Nunc, inquit, pateras libate lovi. Ovid. quod 3. Fast. Libationem a Libero vult dictam,

Nomine ab auctoris ducunt libamina nomen.
Libaq; quod sanctus pars datur inde focus.

Varro lib. 4. Liba (quod fuerunt placenta ex farre & melle Deorum sacrificiis aptæ: unde forsan Germanicum **Läbſuchen**) ideo dicta vult esse, quod libandi causa fierent, vel quod libarentur priusquam essent cocta. Horat. Epist. ad Pisonem: Vix Sacerdotis fugitivus, liba recuso; Pane ego jam mellitis potiore placentis.

Hinc constat libum esse placentam mellitam. Athenæus tamen libro tertio significat libum si ve placentam ex lacte & sumine & melle componi. Mibi & libare, & libatio, & libamen seu libamentum & libum a Græca voce λείβειν & λοιβεῖν videntur derivari.

Vinum quoque dare Latinis auctoribus idem quod libare. Caro de re Rustica, cap. 124. Poëta Cereri exta, & vinum date, id est, libate. Nam vinum, quod libabant, quasi Diis dabant ac propinabant. Notandum porro ut Nafak Hebraicum, ita libare Latinum nonnunquam etiam de aridis usurpari.

Erat enim apud Ethnicos omnino duplex libatio, quæ cum in sacrificiis, tum in epulis uti consueverant. Vna erat dapum atq; ciborum, quorum partem aliquam decerpentes, illam in ignem focum ve conjicere, atq; ita Diis suis religiose suæ erga illos gratitudinis testificanda gratia, consecrare solebant, de quo paullo antea. Altera fuit potus atq; liquorum, de qua nunc agemus. Illa autem Hebraicè נָסַף Nafak, Græcè σωειδέω & λοιβεῖν, Latinè libatio dicta, nihil aliud erat, quàm vini, sicera, aqua, lactis, olei, aut alterius alicujus liquoris ex vase effusio, vel in aram, seu victimas, vel in terram, certis adhibitis ceremoniis atq; precibus in Dei, Deorum ve honorem olim facta. Latini vinum, ut dixi, dare Diis, pro libare usurpant. Sic multibiba illa lena apud Plautum in Curcull. vini quiddam defundens, inquit:

Venis de paulo paululum hoc tibi dabo lubenter:
Nam tibi amantes propinantes vinum dant,
Mibi haud sæpe tales hereditate veniunt.

Sic vinum fundere, item vergere, & in vergere pro libare apud Latinos ponitur. Statius lib. 3. Vinum fundere bro sexto Theb.

Spumantesq; mero pateræ verguntur, & attri

Sanguinis, & rapti gratissima cymbia lactis. Anus apud Plantum in Curculione,

Ipsum expeto tangere, in vergere in me liquorem, Hoc est, Infundere. Virg. lib. 6.

Invergit vina Sacerdos. Lucret. lib. 5.

Illi imprudentes ipsi sibi saepe venenam

Vergebant, nunc dant alius solertiis ipsi.

Vnde constat verbum hoc proprium sacrum, saepe transferri ad profanum usum. Quam autem Servius interfundere, & in vergere differentiam statuatur, postea explicabitur. Iudaei habuerunt olim sanctas & religiosas suas libationes, ut ex Num. 28. & aliis ex locis constat, quae in Dei honorem celebrabantur. Osee 9. Non libabunt Domino vinum. Has libationes, ut alios quoque Iudaeorum ritus atque ceremonias Ethnici κακοζηλία quadam fuerunt imitati. Primo autem de libationum Ethnicarum materia, deinde forma atque modo, ritibus, siue ceremoniis agemus.

II. Libationum materia.

QUO AD materiam, observandum est primo id, quod Eustath. l. A. annotat, τὰς αὐωνοῦς ἐν ἀλλοτε, καὶ ἀλλῶ ὕδατι γινόμενα, αὐτὰς τὰς καὶ τὰς, hoc est, alio atque alio humore, siue liquore pro temporum ratione fieri solitas fuisse. Apud Hebraeos libamina fiebant ex aqua & sicera, ut constat ex 28. & 29. c. Num. Apud Ethnicos in plerisque licet sacrificiis vino libare moris esset: tamen erant quaedam sacra, in quibus non erat fas vino libare. Hinc alia sacra dicta sunt οἶνοσπονδα, nempe in quibus fas erat vinum libare: alia δὲ οἶνα, siue ὑπόλια (quae abstemia apud Gell. lib. 3. cap. 29. appellantur) in quibus vini nullus erat usus. Ac vinum quidem apud Ethnicos (ut etiam apud Hebraeos) in plerisque sacris, seu sacrificiis libatum fuisse, ejusque simul causam Eustathius loco ante citato, his verbis explicat: Vinum etsi non una cum molis salsis sumebatur, tamen utile erat in libationibus post molas salsas. Non minus enim illius, quam hordei inventio ad civilem, & mansuetam vitam pertinet: sero enim fuit inventum. His verbis rationem reddit, cur libatio, id est, vini effusio in sacrificiis fuerit usitata.

Sacra οἶνοσπονδα.

Sacra οἶνα.

Vinum apud Ethnicos in plerisque sacrificiis libatum.

Non quodvis vinum in sacris adhibitum.

Vini spurcum.

Vino meraco veteres in libationibus usi.

χαλῖς.

χαλκράτων quid.

Notandum autem non quodvis vinum in sacris potuisse adhiberi. Nam ex Graeca, & amputata vite, seu fulmine tacta, aut quae vulneratis pedibus calcata, aut immunditie polluta fuerat, aut juxta quam homo laqueo pependerit, quaeque circumcisis vinaceis profluxerat, vinum Diis libare infansum erat. Pythagoreorum quoque symbolum fuit, ne Diis libarent ex amputatis vitibus. Hinc Spurcum vinum dicebatur, quod sacris adhiberi non poterat, ut ait Labeo Antistius libro 10. Commentarii juris Pontificii, cui aqua admixta est, defrutum ve, aut igne tactum est, mustum ve antequam deferrescat.

Observandum praeterea, veteres omnino mero, seu meraco vino in libationibus usos fuisse: de quo sic Eustathius l. A. λ. πένταξι, οἱ παλαιὸι ἀκράτω ἰσπονοῦν, καὶ τὸ αὐωνοῦν ἀκρητοί, hoc est: Omnino veteres vino meraco in libationibus utebantur, secundum illud. Libationesque meracae. Idem l. β. in hac ipsa Homeri verba: αὐωνοῦν ἀκρητοί, hoc est, libationes meracae: ἀκράτως, inquit, id est, meracas dixit libationes propterea, quod mero libabant: quo innuebant, τὸ τῆς γυναικὸς ἀμύγας ψεύδει, καὶ ἀδολοῦ, id est, mentis sinceritatem expertem fraudis atque doli (sic contra vino aqua mixto doli atque superstitiones in sacris adumbrabantur) quod si quando autem cratero vinum dicuntur miscuisse, non aquae atque vini, sed duorum vinorum commixtio ibi intelligenda, Idem in illud Hom. l. A. Γ.

— κρητῆρι δὲ οἶον Μίσρον.

ἀλλῶς δὲ γὰρ ἐμεμυγμένα, ἀλλ' ἀκρητοί ἐλείβοντο αἰσπονοῦναι. Idem Od. Γ. ἢ ἐπὶ Διονυσίῳ αὐωνοῦν ἰσπονοῦν ἰσπονοῦν (κακράτωρον in exemplari) οἶνον ὕδατι εἶρον, hoc est, Vinum Dionysio libari solitum, aequali aqua fuit permixtum, secundum Comicum, ut alibi explicatum est, quae libatio diversa fuit ab Homericis libationibus, quas ἀκρητῆς, siue ἀκράτως appellat.

Apulejus libro quarto: Post istum sermonis terminum poculis aureis memoriae defunctorum commilitonum vinum mero libantes: dehinc cannicis quibusdam Marti Deo blanditi, paululum conquiescunt. Hinc nefas erat libare vino Graecum, quoniam aquam habeat, Nota hic simul morem hymnum canendi post cenam. Apud Aeschylum quoque sunt αὐωνοῦν καὶ χαλκράτω, ubi Eustathius ait, se dubitare, num ibi libationes ἀκρητοί sint intelligendae, hoc est, pure siue

ra siue meraco, ἐπὶ τῷ Διονυσίῳ κακράτω. Nam χαλῖν ajunt esse Dionysium, ex quo vinum meracum, unde etiam χαλκράτως mulier dicitur veteribus ἢ ἀπὸ μέθης χαλκράτω τὸ σῶμα. Hesy-chius, χαλκράτων ἢ εὐκράτων, hoc est, merum, siue meracum exponit, ut Suidas quoque χαλκράτων, προμὴ κακράτωρον in quodam Epigrammate. Scholiastes Apollonii Rhodii, χαλκράτων μίθου, exponit non modo ἀκράτων, verum etiam χαλῖν τὰς φένας, subjungens Atheniensibus χαλῖν dici τὸ ἀκράτων. Apollonius χαλκράτων postea vocat ζορῶν: libro primo Argonaut. Stephano videtur χαλκράτων significare vinum meracum, alio meraco mixtum ut aqua misceri solet, a κακράτω, hoc est, miscendo, & χαλῖς voce significante ἀκράτων. Sic, ut paullo antea dictum est, Eustathius, quoties in libationibus fit mentio mixtionis vini, vult vinum alio vino, non autem aqua mixtum esse intelligendum. Aristophanis Scholiastes in illa Pluti,

Οἶμοι δὲ κύλιαι ἰσπονοῦντο κακράτω.

Addit, οἶνου ἢ ὕδατος, hoc est, vino & aqua. ζωρότερον γὰρ τὸ τοῦτο κρῶμα. Alludit ad caur ponas. Queritur autem, cur aliis Diis detur ἀκράτω σπονοῦν, libatio meraca: Mercurio autem κακράτω, id est, mixta? Respondemus id fieri, quoniam Mercurius & vivis & mortuis τὸ σπονοῦν κακράτω, & ab utriusque honores accipit.

Observandum hic quoque, Veteres ex vino consecrato ad libationes, augurari solitos fuisse, quod divinatiois genus οἶνομαντία dictum est, ut Peucerus testatur. Homerus saepe meminit vini ἀκράτω in libationibus, de qua voce alibi. Atque illos quidem optimo suavissimoque vino in libationibus usos fuisse, vel ex epithetis illis, quibus passim Homerus utitur, apparet: cujusmodi sunt, οἶνον ὕδατος, καλῖν φέρον, καλῖν δῶν, &c. Hac de libationibus, quae vino fieri consueverunt.

Nunc de iis dicendum, in quibus non vinum, sed alii liquores, ut mulsum, aqua, mel, lac, oleum adhibebantur. Hujusmodi autem libationes atque sacrificia a Graecis ὑπόλια, οἶνα, ἀμύγας, speciatim ὑπόσπονδα, καλῖν σπονδα, χαλκράτω σπονδα fuerunt dicta. ὑπόσπονδα, hoc est, libationes aquae fuerunt illae sociorum Vlyssis, quarum mentio fit Od. μ. Nam cum vino fissent destituti, aquam Soli libarunt, de quo sic Homerus,

Οὐδ' εἶρον μέθυ λαίλαγι ἐπ' αἰδομένοισι ἰερόσιν

Ἄλλ' ὕδατι σπονοῦντες ἐπ' ὀπίων ἐρχάτα πάντα.

Hinc Eustathius pro hordeis dicit usos fuisse quercus foliis: pro vino aqua, αὐτὸς ἀνδμνοσιν δὲ παλαιῶντο ζορῶν, hoc est, ad recordationem pristini victus, qui constabat glandibus & aqua. Idem l. Z. Omnino libationes antiquitus mero celebrabantur: fit tamen quarundam libationum mentio, quae plane fuerunt οἶνοι, hoc est, vini expertes, ut libatio, quae Soli fiebat melle. Idem Od. κ. ex Athenaeo docet, Graecos Soli sacrificantes, solitos fuisse mel libare, vinum non inferentes altaribus: ἄσιν λέγοντες ἢ πάντα ἀειπολεῖται καὶ σπυροῦντα ἀλλοθῖον εἶν μέθης. Plutarchus Sympos. 4. ὑπόλια ταῦτα ἢ καλῖν σπονδα θύεσσι, id est, sacra sobria, & quae mellis libamenta habent. Idem in libro ἀεὶ ἀοργησῖας: ἀμύγας, καὶ οἶνους ἀσπυροῦν εἰν ὡσπερ ὑπόλια, ἢ καλῖν σπονδα θύοντες, Hinc ὑπόλιαι ἢ ὑπόλιαι, Polluci & Hesychio est ejusmodi sacris uti. Hujusmodi erant Cereris sacra, de quibus primo in libro. In sacris similiter Dea Ruminiae inferre vinum expiatione dignum fuit: quippe illi sacrum facientes hostiae lac, non vinum inspergebant. Et in sacris Bonae Deae, cum vinum libabant, lac esse dicebant. Vesta quoque non vino, sed de Numico flumine, ut ait Servius, libabant, quibus diebus mense Junio mola frumentaria & asini fertis & pane coronabantur. Proditum quoque memoriae est, Romulum nunquam vino in sacris, sed lacte libasse.

Quin etiam Athenienses Mnemosynae, Aurorae, Soli, Lunae, Uraniae, Nymphis non vino, sed aqua, melle diluta, sacrificarunt, teste Suida. Pausanias tamen ait, Eleos thure cum tritico melle subacta, additis oleae ramis, aras suffire solitos et uti vino. Solis autem Nymphis, & τὰς δεσποῖνας, id est, Cereri & Proserpinae vinum minimè libare consuevisse, nec ad aram omnium Deorum. Sunt & qui hoc sacrum Dionysio interdum, & Erechthei filiiabus exhibitum tradunt, ut testatur Philochorus. Plutarchus in libro de Sanitate: ἀπὸ τῷ Διονυσίῳ πολλαὶς ὑπόλια θύομεν, εἰ ζομενοὶ καλῶς ἐν ζῆτειν αἰετῶ ἀκράτω. Silius Italicus lib. 13. Punic.

Z

Δέπας quid. Δέπας Hesych. ποτήριον, παρὰ τὸ δέχεσθαι τὸ πόμα. Et Athen. lib. 11. Δέπας idem significat, Athen. lib. 9. inde δέπας, hoc est, πῖνον. Homerus quoque nominat ἀλφειὸν poculum libatorium, Od. θ.

Ω (Vlybi) ἐγὼ (Alcinous) τὸ δ' ἀλεισον ἐμὸν ὄψαλλας ὀπίσσω. Χρῆστον, ὅφρ' ἐμέθεν μεμνημένῳ ἕματ' ἀπαίῃ. Σπώνδην ἐνὶ μεγάροισι τε ἀλλοιοῖσι τε θεοῖς.

Ἄλφειος quid. Ἄλφειος Suidae ποτήριον, Hesychio poculum torno factum. Eustathio ὄψαλλας, hoc est, rotundum seu circularē. Omnino autem vasa huiusmodi, quorum in libationibus olim usus erat, a Graecis generali vocabulo dicta sunt αὐονδία, ut Athen. lib. 11. ex Clearcho & Nicandro probat: ab Antimacho Colephonio, dicit, λαιβάδας vocari, libatoria nonnulli vertunt. Item λαιβείον, & λαιβάσιον vas libatorium appellatur, quo tamen, ut & Pollux libro 10. & Athen. libro 11. & Eustath. specialiter vas illud, quo oleum Diis libabatur, significari volunt. Suidas λαιβείον exponit θύμα, hoc est, ipsum libamen. Latini libatoria huiusmodi vasa crateras, pateras, sympurvia, &c. appellant.

Patera unde dicta. Patera, inquit Varro, dicta, quod pateant: quibus etiam nunc in publico convivio antiquitatis retinenda causa, cum magistri sunt, potio circumfertur: & in sacrificando de eis hoc poculo magistratus dat Deo vinum, hoc est, libat. Etiam patella dicta, Iuvenal. Satyr. 6.

Et Vaticano fragiles de monte patellas. Arnobius similiter de libationibus verba faciens: Date, quae so, inquit per Ironiam, Diis immortalibus ut bibant, scyphos, brias, sympurvia, deponite. Sympurvium quod etiam sympulum fuit vocatum, quid sit diximus supra. Ejus Cicero quoque meminit lib. 3. de Legibus, & Plin. lib. 35. cap. 12. In sacris non murrinis, crystallinis ve inquit, sed fictilibus Sympulis prolibabatur innocentius. Sunt autem Sympula calices fictiles, et vascula quibus utebantur in sacrificiis. Apuleius & Catinum sic sacrificiis liquidis, id est, libationibus, adhiberi solitum ostendit in Apologetico, sic scribens: Paupertas populo Rom. imperium a primordio fundavit: pro quo, eo in hodiernum Diis immortalibus sympulo, & catino fictili sacrificat. Sergius Galba, teste Suetonio, quum exercitus luce prima ad expandendum somnium, praemisisset qui rem divinam apparerent, Tusculum excurrisset, nihil invenit, praeter tepidam in ara favillam, atratumque iuxta senem in catino vitreo thus tenentem, & in calice fictili merum: hoc fuit praesagium ejus mortis. Idem vas etiam Sympurvium fuit vocatum. Hinc Iuvenal.

Sympurvium ridere Numae, nigrumque catinum. Sed hoc quoque supra dictum. Varro inter vasa vinaria olim in sacris adhibita Depestam (forasan a δέπας Graeco) numerat, ut etiam Guttum, a guttis dictum, quo vinum dabant, & minutatim fundebant, & quo sumebant minutatim, a sumendo Sympulum nominaverunt. In Sympuli locum, addit ibidem, in convivio e Graecia successisse Epichysin, & Cyathum: in sacrificiis remansisse Guttum & Sympulum. Hinc Sympultrices mulieres sacris dedita, ut ait Festus. Haec de vasis libatoris, quae σπώνδης a Graecis appellantur.

Libationis praecultor. Porro libationis unus quidem quasi praecultor videtur fuisse, qui deinceps singulis ex ordine pocula dedit plena vini ad libandum atque bibendum: id quod ex quibusdam Homeri locis videtur posse colligi, ut Od. Γ. ferè ab initio:

Αὐτὰρ ἐπὶ πῶσσις τε καὶ εὐξεία, ἢ θέμις ἔσσι, Δὸς κ' ἐτέρῳ ἐπεισὶ Δέπας μελίησι & οἶνε. Σπώσας. —

His Pisistratus jubet Telemachum, postquam ipse libarit, alteri quoque poculum tradere, ut similiter libet. Vel etiam famuli singuli pocula vini plena dederunt, ex quibus libarent. Hinc saepe illud occurrit apud Homerum:

Νώμισαν δ' (διδόμεσαν Hesychio) ἀρα πᾶσιν ἐπαρξάμενοι δέπας αἰν. Sic Od. θ. Alcinous ad Pontonon, Ποντόνοιο κρητῆρα κερασάμενον μάθου νέμον, Πᾶσιν αἶα μέγαρον, ἵνα καὶ δῖι τερπικεραύνη Σπώσομαν. —

Et paullo

Et paullo post Potonons hoc illius mandatum sic dicitur fuisse executus:

Ποντόνοιο ἢ μαλίφρονα οἶνον ἐκίρνα Νώμισαν δ' ἀρα πᾶσιν.

Notabis verbum κεραυνώδην, si ve κίρναν, significare non modo miscere, sed etiam infunderè vinum, ut multis in locis Eustath. annotat.

Vinum porro antequam fundebat sacerdos in sacris (αὐονδίας inde huiusmodi sacerdotes vocabantur, οἱ τὰς αὐονδίας χέοντες, Hesychius) prius simpulo ligneo propinabat, vel fictili, quod etiam sympurvium vocatum est. Portio si ve gutta vini aut cujuscunque alterius liquoris, quae inter libandum e pateris fundebatur, a Graecis αὐονδῆτις σαγών, hoc est, stilla libatoria dicta est.

Haec ipsa autem effusio varia fuit & multiplex. Et ut olim in veteri Testamento, quemadmodum constat ex 25. & 30. Exod. Num. 28. vinum libari, hoc est, effundi consuevit super omnes victimas: ita Ethnici quoque in suis sacrificiis huiusmodi vini super victimas effusionibus plerumque usi fuerunt. Ac primo quidem vinum inter cornua hostiae, antequam illa esset mactata, spargere solebant. Unde Virg. lib. 4. Aeneid.

Ipsa tenens dextra pateram pulcherrima Dido, Candentis vacca media inter cornua fundit.

Ibi Servius: Non est, inquit, sacrificium, sed hostiae exploratio, utrum apta sit. Item Aeneid. 6.

Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos Constituit, frontibus in vergit vina sacerdos.

Servius in illum locum, in Quarto ait:

— Media inter cornua fundit,

Et fundere est supina manu libare: quod fit in sacris supernis: Vergere autem est conversa in sinistra parte manu ita fundere, ut patera convertatur, quod in infernis fit. (Nota hic diversos libandi gestus.) Haec autem pertinent ad victimarum explorationem, ut si non stupuerint, aptae probentur. Plutarchus de Defectu Oracul. ἀδὲ γὰρ ἀποδομένοι καὶ κατὰ σέφους ἱερέσια, καὶ κατὰ σέφους, hoc est, neque verò ante sacrificando (mole falsa in perisionem significat, preces, pilorum evulsionem & concremationem, quae ab Eustathio saepe ἀεθύματα appellantur) neque infulis, vittisq; victimas coronando, neque hostiae vinum infundendo, contra rationem istam facimus. Rursum Plutarchus eodem in libro: Nisi, inquit, bestia toto corpore, dum libamentis mactatur, si ve libamentis profunditur, ab imis usque articulis succutiat & contremiscat. Hinc κατὰ σέφους perfusio huiusmodi dicta est, qua hostia solebat perfundi. Plutarchus de defectu oracul. ἀεθύματα κατὰ σέφους ἀπαθὲς, καὶ ἀκίνητον, hoc est, nihil affici neque moveri, dum humor in vergitur. Ex his ergo colligitur, hostiam primo fuisse vino aliove liquore perfusam, ut probaretur. His adde Ovid. testimonia Fastor. lib. 1.

Rode caper vitem, tamen hinc cum stabis ad aram, In tua quod spargi cornua possit, erit. Vera fides sequitur, noxa est tibi deditus hostis, Spargit ad effuso cornua Bacche mero.

Deinde super exta aliasve partes hostiae in ignem coniectas, vina fundere consueverunt. Hinc Homerus Il. λ.

Σπένδων (Nestor) οἶνον, ἐπ' αἰδομύοις ἱερόσιν.

Et Od. μ. Οὐδ' εἶρον μέθυ λαΐφαι ἐπ' αἰδομύοις ἱερόσιν. Cui simile illud Virgilii de sacrificio:

Et solida imponit taurorum viscera flammis, Pingue super oleum fundens ardentibus extis.

Sic Apollon. lib. 1. Argo, ὃ ἄκρητας χέει λαιβάδας. Scilicet super femora, quae paullo ante dixerat fuisse concremata. Hinc Iohan. Grammat. in Hebraeo Libatio Iohann. Grammat. quid.

Alias extra, puta sacrificia, vinum in humum effundebant, secundum illud Homeri Iliaid. n. sub finem:

Σ 3

Oion d' en depeion xama dis xion, ede tis etli.
Pein piein, opin leia... Et Virg. Aeneid. lib. 5.
Hic duo rite mero libans carchestia Baccho, Fundit humi.

Vina porria eiuntur.

Apud Virgilium Aeneid. lib. 5. & extra, & vina in mare ejiciuntur:
Stans procul in puppi (Aeneas) pateram tenet, extraq; salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit. Item,
— Extraq; salsos Porriciam in fluctus, & vina liquentia fundam:
Apud eundem quoq; leniter vini aliquid ex patera defundebant in mensam: ut,
Dixit, & in mensa laticum libavit honores Item,
In mensam lati libant, Divosq; precantur.

Arnobius gentiliu libationes salse perstringit.

Sed operapretium erit Arnobii verba huc subijcere, qui festi ve hujusmodi libationes describit simul, & irridet: Merum, inquit, thuris est focium, quod explanari similiter poscimus, cur id superfundatur incensionem? Si enim ratio, cur fiat, non ostendetur, nec habebit sui expostam causam, non istud jam errori objiciendam est ludicro, sed (ut dicatur expressus) insanie, demencie, cecitati. Ut enim jam sepius dictum est, debet omne, quod geritur, causam sui habere perspicuam, nec caliginis alicujus obscuritate contectam. Si ergo fuditis factis, aperite, monstrate, liquor iste cur detur, id est, vinum superfundatur altaribus. Nunquid enim Numinum corpora sitim sentiunt aridam, & eorum necesse est siccitates humore aliquo temperari? Nunquid nobis, ut mortalibus, mos est cenis intermiscere potiones: pari etiam more post solitos victus liborum, & pulvium, hostiarumq; casarum, quo putrefiat facilis, & percoquatur cibus, frequentissimo irrigant, accipiuntq; se vino? Date queso immortalibus Diis ut bibant, scyphos, brias, pateras, symponiaque depromite: & quoniam tauris, pinguibusq; se dapibus, atq; optimis inferciunt escis, ne quod in stomachi tramite male transvolutum substitere viscus, poperat, & vi Optimo, Maximo merum, ne praefocetur, date: cupit eructare, nec potis est, at in illa labatur, & dissolvatur obstructio, periculum maximum est, ne oblitus interrumpatur spiritus, ut viduatum remaneat sine suis administratoribus caelum. Sed frustra, inquit, inequitas nobis: non enim nos superis ob eas profundimus merum causas, tanquam illos existimemus aut sitire, aut bibere, aut suavitatis ejus affectione letari. Honoris ergo eis datur, quo fiat illorum elatior, amplior, angustiorq; sublimitas, altaria super ipsa libamus, & venerabiles cmissas carbonibus excitamus extinctis. Et quae gravior infligi contumelia Diis potest, quam si eos credas accepto mero propitios fieri: ut honorem existimes his habitum magnum, si modo vini exigui rorem super vididam jeceris, atq; instilla veris prunam? Et paullo post: Nimirum quia apud nos plus valet nullam habens consuetudo rationem, quam rerum inspecta natura, veritatis examinatione ponderata. Quid est enim Deo cum vino? aut in ejus materia vis qualis aut quantae est, quod cum effusum fuerit, sublimitas ejus augetur, & honorata existimetur auctoritas? Quid, inquam, Deo cum vino est, Veneris re proxima, ner vos omnium debilitante virtutum, verecundia, pudoris & castitatis inimica? quod in insanias & furores mentes sepius precipitavit excitas, ipsosq; illos Deos maledictis compulit exauctorare dementibus? Ita ne istud non nefas, & plenum sacrilegii crimen est, honori hoc dare, quod si tu avidius sumpseris, quid facias, nescias: quid loquaris, ignores, ad extremum temulenti, luxuriosi ac perditu convivium, calumniarumq; merearis.

IV. Libationum usus multiplex.

Nunc postremo addamus quaedam de vario & multiplici libationum usu. Primo itaq; illis usi sunt in omnibus sacrificiis, quemadmodum supra explicatum est. Prima sacrificii pars erat libare: secunda, immolare: tertia, reddere: quarta, litare, Alexander ab Alexand. libro quarto, capite 17.

apud d' & foedus & libamen significat.

Deinde libationes fuerunt usitatissima in foederibus: unde etiam apud Graecos una & eadem vox apud d' & foedus, si ve inducias, & libamen significat, propterea quod ut sacrificiis, ita libamentibus quoq; intercedentibus illa olim contrahi, atq; sanciri consueverunt: ut I. B.
Σπονδαι τ' ἀκρητοι, καὶ δεξιὰ αἰς ἐπιτηδεύ,
Id est, Sacramenta libatione meri sancita, & dextrae data. Xenophon Hellen. 3. ἐπιτηδεύ εἰς ἐφανωμένους ἑὺο κήρυκα ὑποφείγοντας σπονδαίς: & apud Pollucem, σπονδαίς ἐπενεσκεῖν pro libamentis, quae sancientis foederibus adhibentur, accipiendum existimatur. Hinc σπονδαίς σπονδαίς

σπονδαίς Luciano idem, quod σπονδαίς ποιεῖται foedus inire, seu inducias pacisci.
Sic in sponsalibus quoq; quae & ipsa mutua quaedam sunt viri & uxoris foedera, libationes fieri solitas vel inde patet, quod Festus dicit, sponsum & sponsam ex Graeco dicta esse, quod ii σπονδαίς, interpositis rebus divinis, faciant.

In exequiis quoq; libationes multiplices adhibitas fuisse libro primo ostensum est in tit. de Conviviis funeralibus.

Deniq; in conviviiis cum sacrificiis, hoc est, iis quae sacrificia statim fuerunt consecuta, tum etiam in aliis omnibus libationes usitatissimas fuisse, passim ex auctoribus colligitur. Prae caeteris exemplum libationis illustre extat apud Arrianum lib. 8. de Alexandro magno, & Macedonibus. Nam Alexander M. discordia, quae inter Perjas & Macedones exarserat, composita, Convivium quo Diis gratias ageret, sacrificio facto, convivium populare instituit, in quo primi circa ipsum concordiae faciendae causa, aut dignitate, aut virtute praestabant. Tum crater, quo Rex biberat, ad eos qui circa ipsum discubuerant circumlato, vota suscepta sunt, incipientibus Graecis Vatibus, & Magis, tum alia exercitui, Regiq; prospera, tum maxime aeternam Macedonum ac Persarum concordiam, & communis imperii societatem precantibus. Novem millia virorum huic convivio interfuisse fama est, eosq; omnes ex eodem cratere bibisse. Apud Homerum certe in omnibus ferè epulis τὸ σπονδαῖν καὶ λωβῶν, hoc est, libationum fit mentio. Nec verò bibebant, nisi libatione prius Diis facta: id quod colligitur ex illo loco Homeri I. n. sub finem:

Oion d' en depeion xama dis xion, ede tis etli.
Pein piein, opin leia...

Apud Homerum etiam proci,
Σποισί Σπέισαντες μεγάροισι πίων μελινδέα οἶνον
Et Achilles priusquam biberet,
Λεῖβε δὲ οἶνον
ἔρανον εἰσαυιδῶν. Δία δ' ἔλαβε τερπικεράωνον.
Vnde apud Virgilium Dido
Dixit, & in mensa laticum libavit honorem. Et alibi,
In mensa lati libant, Divosq; precantur.

Servasse hoc privatim Romanos legimus apud Dionem Cassium, qui inter alios honores Augusto delatos, hunc quoq; commemorat, quod decretum fuit, ut per Genium ejus vulgo jurarent, & in conviviiis omnibus pro salute eius libarent. Ethnici, ut ex hoc & aliis testimoniis scriptorū prophanorum constat, nefas ducebant, nisi sacrificiis prius, atq; libationibus factis, cibo ac potui indulgere: pudeat ergo nos Christianos neglectis precibus (quae quidem vera sunt Christianorum libationes atq; sacrificia) ad cibum, potumq; capiendum plerumq; prorumpere. Optandum quodq; esset, ut quemadmodum Ethnici olim in falsorum suorum Deorum honorem aliquem cibi potusq; portionem in hostias, in focum atq; humum profundeabant: sic nos Christiani in Christi vicarios, hoc est, in pauperes, & inopes cibi potusq; nostri portionem profunderemus: qui quidem gratissimus Deo est cultus atq; honor.

Observandum porro, veteres post epulas, antequam cubitum irent, maxime libationibus operari solitos fuisse: id quod ex multis Homeri locis constat. Sed praeter caeteris locum habes illustrem Od. Δ.

Αλλ' ἄγε (inquit Μινέρτα ad Νεστόρεμ) τέμνετε μὲν γλώσσας κεράαδες δὲ οἶνον.
Ορφα ποσειδάωνι, καὶ ἄλλοις ἀθανάτοισι
Σπέισαντες, κοίτους μεδόμεθα: τοῖο γδ ἄρη
Ἡδὴ γδ φάσ' ὄϊνεθ' ὑπὸ ζῶφον, ἐδὲ εἴνεκε
Δηθὰ θεῶν ἐν δ' αὖτις θαλασσέμεθ, ἀλλ' νείεσθαι
Ἡεὶ διὸς θυγάτηρ, τοῖ δ' ἐκ λυον ἀυδησάσης
Τοῖσι ἢ κήρυκες μὲν ὕδαρ ἔπι χεῖρας ἔβαλλον

V. Libationum tempus, quo potissimum celebratur.

Κοῦροι ἢ κρητῆρας ἐπέσειπαντο ποτοῖο.
Νώμισαν δ' ἄρα πᾶσι ἐπαρξάμενοι δ' ἐπέλασιν
Γλώσσας δ' ἐν πυρὶ βάλλον, ἀνίσταμενοι δ' ἐπέλασιν, id est:
Sed agite diuidite quidem linguas, miscete vinum,
Vt Neptuno & aliis immortalibus
Vbi libaverimus, lectum curemus: ejus enim hora adest,
jam enim lumen irvit sub occasum, neq; decet
Diu Deorum in epulo sedere, sed redire
Dixit sané jovis filia, hi vero audi verunt locutam.
His quidem pracones aquam manibus infuderunt,
juvenes autem crateres coronarunt vino.
Diviserunt autem omnibus, initium sumentes a poculis.
Linguas in ignem conjecerunt, surgentesq; libarunt.

In libationibus etiam linguae libari solite.

Hinc Athenaeus lib. 1. Libabant enim e caenis discedentes, quae libationes Mercurio fiebant, non autem, ut postea, Iovi τελευτώ perfecto, si ve adulto. Mercurius enim, ὕπνυς παρὰ τῆς εἰνας, id est, somno videtur praesse. Libant etiam eidē linguas a caena discedentes, eo quod lingua illi, cen Deorum, hominumq; interpreti atq; internuntio tribuuntur. Eustathius eadem de re in versu illos Homeri paulo ante allegatos, eleganter sané hunc in modum differit: quae quia vitilia simul sunt, & jucunda lectu, subjiciam: His verbis,

Diuidite linguas, miscete vinum, &c.

Homerus antiquam consuetudinem indicat. Veteres enim post sacrificium cubitum se recepturi victimarum prius linguas sacrificabant, illas in ignem conjicientes: idq; de Ionum, si ve Atticorum more. Haec Eustathius. Cur autem illas dederint atq; consecrarent Diis, copiose supra dictū est ex eodem: quibus adde quod ea quoq; de causa sacrificabantur linguas, ut in lingua seruetur id solū, quod in illa est optimum, ne de illa, ceu ἐπαμφοτερεῖς, hoc est, in bonam & malam partem inclinante, propter multorum hominum ἀμφοτερόγλωσσον, is qui de illius vi duplici sententiam tulit, gloriari merito possit. Is autem fuit, qui interrogatus, quod nam esset in victimis pulcherrimum, linguam misit: deinde rursus interrogatus, quod nam in victimis esset deterrimū, iterum linguam misit. Hoc significare voluit, multos lingua & prodesse & obesse, quod quidem opus est calumniā δίσπορον ἢ οἰόντε ἕξιν ἢ γλώσσα, hoc est: Est namq; lingua veluti gladius anceps, contrariorum vim habens, nimirum & nocendi si ve laedendi, & commodandi. (His similia sunt, quae Iacobus scribit in sua Epist. cap. 3.) Adhuc Diis linguas consecrabant sub vesperam, ut supra quoq; dictum, ceu iam tacituri, & linguam, ceu depositū custodituri: & idcirco illas Mercurio dedicabant, ceu λόγου δοτήρι hoc est, datori sermonis. Foran etiam, ut omni λογοδάρρεια, id est, loquacitate, seu garrulitate liberarentur ἑαπε ζῶρητορες ὄντες, quemadmodum conuuantibus accidunt. Veteres porro linguas Mercurio ultimo libasse, ut memor esset cubilis, Homerus quoq; indicat. Et forsan talis erat apud posteros ὁ πότις & ἐρμῆς, Mercurius potabilis, de quo Dipnosophista, qui dicit ἐρμῆς esse εἶδ' & πόσις, hoc est, genus potionis apud Stratidem. Et paullo post: Praeter haec sciendum consecratas fuisse linguas, ut bona audirent, quibus proferent diis lingua subseruit. Mercurio autem illas sacrificabant, ὡς τῆς λόγου ἐφόρου, ceu sermonis praesidi. Vnde Comicus Mercurio δυσφωναί, infausta quaedam dicente, exprobrat, id ei inquiring τῆς κήρυκι τοῦ τῶν γίνεσθαι, quod perinde est, ac si diceret, Frustra lingua sacrificantur talium praconi. Aristophanes in Pace,

ἢ γλώττα χῶρις τέμνεσθαι, Id est,
Lingua ipsa seorsim inciditur.

Interpres admonet pro verbaliter dictum. Sumptum autem ex Homero Od. γ.

Ἄλλ' ἄγε τέμνετε μὲν γλώττας, Id est,
Eia age jam linguas incidite.

Eiusq; sententia Callistratum citat auctorem. Rursum in Plauto, ἢ γλώττα τῆς κήρυκι τοῦ τῶν τέμνεσθαι, id est, Praconibus horum praecidi solet. Callistratus: ut citat interpres, tradit olim in sacrificiis linguam excoctam praconibus dari solitam. Nam alioquin sunt qui dicant, ex victimis Mercurio deberi linguam. Est autem in Aristophanis verbis ἀμφιβολία non infaceta, qual lingua utrolibet referri potest, vel ad boves, vel pracones. Interpres admonet allusum esse ad proverbiale dictum, ἢ γλώττα τῆς κήρυκι, Lingua praconi. Quo recte videbimur usuri, cum praemii nonnihil debere significabimus, qui in conficiendo negotio pro sua virili adiumento fuit, aut ἐναργέλιον dandum laeta nuntiandi. Sic enim vocat Homerus mercedulam, quae dari consuevit latum adferentibus nuntium. Apud Plutarchum Antipater, cum incidisset mentio de Demade iam senio imbecilli fractoq; Velut, inquit, ex immolata victima, solus venter & lingua superest. Apparet linguam, ceu prophanum membrum sacris adhiberi non solere. Et Putacus Amasidi regi mittit e victima linguam, ut membrum pessimum & idem optimum. Pracones autem linguam habent venalem, & in sacrificiis admovebant populum; ut linguis fauerent. Plautus in Prologo Penuli,

Exerce vocem, per quam vivis, & colis.
Nam nisi clamabis, statim te obrepet famēs.

Haec Erasmus in Adagiis. Addit autem Eustathius: In vetusto Commentario scribitur, symbolic hoc dici consuevisse, ἄλλ' ἄγε τέμνετε μὲν γλώσσας, hoc est, aedum, diuidite linguas, quod idem valet, quod age sileamus, parentes nocti. Stultum enim ajunt esse dicere, τέμνετε τῆς λόγους. Vnde ex hoc linguas diuidendi more id innuit. Idem scholium testatur, in solo Nestoris sacrificio Poëtam moris istius meminisse, qui quidē sit Atticus hinc profectus. Possit etiam fortasse quis festiue inter sermones conuiviales hoc usurpare: ἄλλ' ἄγε τέμνετε μὲν γλώσσας, κέερα δὲ ζῶνον, quando linguae sale conditae jubenur apponi. τέμνετε autem γλώσσας Ionica dialecto, pro βύετε, id est, sacrificato, accipitur. Illas porro linguas cum libamine concremari fuisse solitas, illa verba indicant, γλώσσας δ' ἐν πυρὶ βάλλον, ὅ ἐστι ἐπιθεῖν, hoc est, linguas in ignem conjiciebant: surgentes autem libabant.

Pittacus nimirum.

Observandum etiam praeter libationem potionemq; quae super lingua fieri consuevit, fuisse etiam poculum boni poculum, ut Aelius Dionysius tradit, ἀγαθὸν δαίμονος, hoc est, boni Daemonis appellatum, quod demonis in libationibus us olim fieri consueverunt, Horatius,

Et venerata Ceres, ut culmo surgeret alto,
Explicuit vino contracta seria frontis.

In quae verba Turnebus in suis Adversariis, significari libationem puto, qua antiqui post epulas uti solebant. Nam pateram tenentes, ex ea aliquid in honorem Dei, ut hic rusticus in honorem Cereris, venerantes precantesq; fundebant, deinde bibebant. Hic ergo colonus ait, se cum suis conuivis veneratum Cererem, vinum post caenam bibisse, & contracta frontis rugas vino explicuisse. Apollon. in Argonaut. lib. 1.

Οὐδ' ἐπι δ' ἠὲ μετ' ἐπειτα κερύσασσάμενοι δὴ λοιβάς
(Ἡ θέμις ἐστὶ) θέως ἐπι τε γλώσσῃσι χενοῦται
Αἰδοῦμαι, ὕπνυς δ' ἐ δ' ἄγε κνέφας ἐμῶσαντο.

De Argonautis conuivium sacrorum Apollinis celebrantibus. De his sic Scholiastes, ἢ θέμις, hoc est, si fas est. Quoniam, inquit, mos erat veterum, ut dormituri craterem miscerent, & hostiarum linguas Mercurio sacrificarent, vinumq; libarent, idque forsan naturali quadam ratione ducti. Nam quoniam Mercurius sermo esse dicitur, illius autem instrumentum est lingua, quae somno irruente quiescit, idcirco merito illam Mercurio immolant. Direchidas autem in Megaris talia litteris memoriaq; prodidit. Alcathus Pelopis filius, ob Chryssippi eadem, Megara pulsus in exilium, in aliam quandam urbem sese recepit. Is cum incidisset in leonem quandam, qui Megaram depopulabatur, aduersus quem etiam alii a rege Megarensum missi fuerant, il-

lum prostermit, eiusq; lingua supra rogam posita, Megaram rediit. Cum vero illi, qui ad venandum missi fuerant, a se prostratam illam feram esse dicerent, allata pera illos mendacii coarguit. Quamobrem rex Diis sacra faciens, postremo linguam altari imposuit: unde mos ille Megara semper permansit. Philochorus autem in lib. de Sacrificiis hanc affert causam, quod lingua optima sit & princeps pars corporis: & Homerus, ἀλλ' ἀγε τάρμετε γλώσσας, pro πάντες τοὺς λόγους, dixit Hesiodus:

Ἀλλοτε δ' ἠσπονδήσι θυέεσσι τε ἰλάσκεισθε
Ἡ μὲν οὐτ' εὐνάζη, καὶ ὅταν φάσθ' ἱερὸν ἔλθῃ.

Terq; duplex libationu. n.

Observabis hic cum tempus duplex, quo libationibus atq; sacrificiis operam dabant, matutinum nimirum atq; vespertinum: tum finem, qui erat, ut Deos placarent, sibiq; propitios redderent. Scholiastes in vocem σπονδήσι addit, Hic erat alter modus cultus, & ille quotidianus, libationibus constans in convivii & comotationibus. Eustathius in illa Homeri Od. η. ὁ πικρὸν πένθος, ὡς ὄνειροπομπῆς ἔπυροδότη δεινὰ ἑσπινδοντῶν καὶ τα κερῶ. Plutarchus in Sympos. 7. sapientum: Σπείσαντες ἐν μουσαίς, ἢ ποσιδῶνι δελύμεν (εἰδοκαί) τὸ συμπόσιον. Idem 7. Sympos. Probl. citans versum illum Homeri,

Σπένδοντες δὲ πείσαν ἐυσκόπων ἀργειόβητη
Ὀπυμάτω σπένδον ὅτε μνηστῆρα κοίτῃ.

—Vlamo.

Mercurio libant cum iam dare corpora somno

Est animus. —

Nonne conjungunt, inquit, cum vino rationem, quando ut presenti, ἢ σωμασκοποῦντι τὸ φρονιμώτατα βεῶν, & una dispendenti prudentissimo Deo vota faciunt (θεοσέβοντες) iam discessuri. Athenæus libro decimo quinto. Cum consurrexissent atque libassent, reliquum quod erat meri, dederunt famulo, qui illis poculum porrexeat exhauriendum. Aristophan. πρῶτον ἀγαθὸν δαίμονα, scilicet κατ' ἤθερα, pro τῷ μὲν τὰς τετραπέζας ἀκρατον πρῶτον, quum videlicet bono genio libatur, ut prosperam mittat fortunam. Verum de hoc poculo Demonis, alio in loco plura dicentur.

Notandum quoq; quod Eustathius scribit ἰλ. Α. de libationum usu: τῆς ἡλείων, inquit, οἶνον κερῶς οὐ μόνον καὶ τὰς θυσίας, ἀλλὰ καὶ ἀρχὴν ὀδοπορίας, ἢ ἀπόπλε, ἢ ὑπνε, ἢ ξενίας ἔδουται αὐτὰ.

Mos quoq; fuit veterum Roman. ut vinum novum libarent Diis immortalibus, priusquam ipse gustarent: cuius rei exemplum habet in Od. 31. lib. 1.

—Quid orat, de patera novum Fundens liquorem?

Et Odys. 5. lib. 4.

Te multa prece, te prosequitur mero Defuso pateris.

Ad eundem modum idem Poeta alludit, lib. 2. Satyr. 2.

Ac nisi mutatum parcat defundere vinum:

Vbi codices alii, ut vulgati, habent diffundere: alii defundere, quæ scriptura Lambino verior videtur, ut sit sensus: Tantum abest ut hic Avidienus vinum novum Diis libaret, deinde ipse biberet, ut non nisi corruptum & acidum defunderet, &c.

Dii postremo, quibus convivantes libare solebant, a Græcis dicti sunt Dii παρασπονδῖος, ut erant Mercurius, bonus Dæmon, &c. Pisida, teste Nicolao de mor. gent. convivantes parentibus, ut alii Diis paraspōndiis, ἀπάρχων, id est, primitias libare solebant.

Atq; hæc quidem dicta sunt in genere de Libationibus, quas propriè ac uno verbo liquidorum sacrificia possis appellare: quæ quidem varia fuerunt, ut dictum, etiam Porphyrio teste, qui libro secundo

Secundo de sacrificiis sic scribit: Τὰ μὲν ἀρχαῖα τῶν ἱερῶν ἐννοήματα παρὰ πολλοῖς τῶν. Νηφάλια δ' ὄντι τὰ ὑπόσπονδα: τὰ δ' ἢ μὲν ταῦτα μελίσπονδα: εἴτ' ἐλαϊσπονδα: τέλα δ' ἐπὶ πάντων τὰ ὑπερὸν γερύοντα, οἷνῶσπονδα, id est, Antiqua sacra erant sobria apud plerosq;. Sobria autem erant, in quibus aqua libabatur: deinde in quibus mel: postea, in quibus oleum: deniq; ea, in quibus vinum.

POST QVAM vero, ut institutum hoc nostrum persequamur et ad finem perducamus, partim animalia, prius caesa & mactata, eaq; vel tota & integra, vel certas illorum partes atq; membra, si ve exteriora, si ve interiora, in aram focum ve projecta igniq; tradita fuerunt, vel Apulejo teste, in superfluctus libarunt intritum, id est, ut Beroaldus explicat, ad instar intriti minutatim: partim vero vinum, thuris, oleum, omnis generis liquores, herba atq; planta similiter super fuerunt infusa atq; imposita: inde excitata fuerunt flammæ, fumi, nidores, vapores, odores cum bene, tum male olentes, deniq; cineres atq; pulveres: quæ quidem omnium illorum sacrificiorum, victimarum, hostiarum, libationumq; fuerunt quasi effectus. Verisimè itaq; possumus dicere omnia Gentilium vel augustissima, magnificentissima, sumtuosissimaq; sacrificia tandem in flammæ, in fumos, in nidores atq; odores terros ac putidos, deniq; in favillas atq; cineres vilissimos & abjectissimos abiisse.

De his ipsis igitur, de quibus supra pauca quædam attigimus, leviterq; perstrinximus, consequens nunc videtur esse, & instituto nostro ordinèq; conveniens, ut fusius quædam & copiosius distimati Diis grati & iucundi, &c. camus. Nam hos ipsos, ut inde ordiar, fumos, suffumigia, seu suffimenta; hosce nidores, odores, odoramenta atq; aromata, existimantur res esse Diis suis valde gratas atq; iucundas, quibus illi gaudeant, magnoq; opere delectentur, quibus placati reddantur atq; propitii, quibus deniq; res quæ vis polluta & contaminata expientur, atq; lustrentur. Quamobrem suffitignum istud ac suffumigationum, incensorum atq; thymiamatum creberrima apud scriptores profanos presentio, ita ut proram & puppim, ut ita loquar, cultus divini atq; religionis sue in illis collocasse videantur. Id autem ex ipsis primùm nominibus apertum est atq; manifestum, a quorum explicatio ne incipiemus.

Nam primùm Fumi nomen non tam a furno vel a furvo, ut Grammatici volunt, quam a τῷ βωμῷ, voce Græca videtur derivari, quæ aram si ve altare significat: unde ara seu altaria sumus. a Poëtis Latinis fumida, fumosa, fumantia, fumifera, remidentia, vapora dicuntur. Sic enim Ovidius tertio Tristium:

Fumida cingatur florentibus ara coronis.

Et secundo Elegiarum:

Ipse ego thura dabo fumosis candidus aris.

Sic Faustus: Qualia fumantes fragrant pia thura per aras.

Idem alibi:

Et dabo fumiferas fragrantia thura per aras.

Sic Statius libro primo Theb.

Thure vaporatis lucent altaribus ignes.

Et libro quarto:

Thurea nec supra volante altaria fumos.

Quoniam igitur fumi res habitæ fuerunt sacræ & divinæ, rei divinæ arisq; convenientes; idcirco Fumus a τῷ βωμῷ (fumus & βωμός, voces sunt sibi in vicem affines) rectè videtur deduci. Hinc frequentissimè etiam ara ab Homero θνήεις, id est, odoræ si ve odorata fuerit dicta, de qua voce postea pluribus. Virgilius in Aetna:

Surgit odoratis sublimis fumus ab aris.

A Fumo sit fumosus, fumiger, fumo, infumo, fumigo, id est, suffio & fumigatio, id est, suffio. Variæ conjugata sumi.

Fumosa igitur re vera fuerunt Gentilium & altaria & templa, & sacerdotes, & simulacra, & omnia deniq; illorum sacra fumi atq; fuci fuerunt plenissima.

Αρωματῖς, herba sic dicta, quod myrrhe odorè habeat) a qua voce ara Latine videatur dicta, unde dicta.

(Possunt enim unius & ejusdem vocis plures etymologia afferri probabiles, quae deinde lectoribus doctis dijudicandae relinquantur) propterea quod aromata odores, siue odoramenta super altaria creberrime incendi fuerunt solita. Quoniam igitur aris aromata fuerunt potissimum destinata, inde verisimile est, aras fuisse appellatas. Αρώματα autem Graece videntur dicta ἀπό τῆς αἰρεῖς, id est, tollendo, propterea quod odores tolluntur in altum, ac superiora petunt. Cicero: Omnis odor ad superiora fertur: unde etiam nares sursum sunt. Fortasse ἀρώμα, sic dicitur ab ἀρῆ seu ἀεῖ, particula intensiva, & ῥω, seu ῥδ ὑν, unde et a Suida exponitur εἰς ἄνω μα μωγεῖν ἢ ἄνω ἀρωματίζω, aromaticus odoratus: ἀρωματίζω δὲ aromata redolens, odoratus: ἀρωματίζω, aromata resipere, aromatis seu odoramentis imbuerē. Apulejus lib. 11. Tunc cuncti populi, tam religiosi, quam profani, varios onustos aromatis & huiusmodi supplicis certatim congerunt: supplicis, id est, sacrificis, juxta illud Festi: Supplicio Veteres quaedam sacrificia a supplicando vocabant.

Odor unde dictus.

Veniamus nunc ad ipsum odoris nomen, ex quo similiter ad institutum nostrum pertinentia colligi possunt. Non dubium est, quin illud derivetur a Graeco ὄζειν, id est, olere, unde ὄζειν & ὄζειον vel ὄζωδον, olus, inde ὄδ μν, & Latine odos siue odor ut nidos, siue nidor, &c. Ab odore fit odorari, odorarii, odorator, odoratus, odoratum (unde odorata canum vis, apud Virgilium, & odorata ara, ut supra) odorificus, odorabilis, id est, odorem reddens, & odoramentum, quod odoris gratia tenemus, ut unguentum, quod unguenti causa: odorares, odorisequus, quod est canum epitheton: quamvis etiam gulosis hominibus possit accommodari.

Adorandi verbum a verbo odorandi.

Et si igitur adorandi & adorationis nomen, ut plerique Grammaticorum non male sentiunt, ab ore videtur dictum: tamen non aliquid plane, sed vero simile videtur esse, adorare quasi odorari, & adorationem quasi odorationem esse dictam (unde Ador etiam videtur appellatum) propterea quod Veteres adorationis maximam ferē partem in odorum siue odoramentorum incensionibus posuerunt.

Olere.

Huc quoque pertinent verbum olere & ejus composita. Olere plerisque Grammaticorum videtur derivatum a Graeco ἔλαιον, Latine oleum: quoniam olei maximus & praestantissimus est odor, sua visissimeque olet. ἔλαιον autem non absque ratione dixerunt ab Hebraea voce עָלַם, id est, Dei, derivari, propterea quod oleum habita fuit res sacra et divina, & in omnibus sacrificiis frequentissime fuit adhibita. Oleo tamen nonnulli non ab Oleum deductum volunt, sed ἀπό τῆς ὄζειν, quod olere significat, a quo & odor videtur dictum, ut supra. Oleo autem, pro quo Veteres etiam Olo dixerunt, significat bonum & malum odorem emittere: unde Redoleo, quod in bonam ferē semper partem accipitur: Oletica, mali odoris loca: Olidum, quod odorem habet: Oletum, pro stercore humano, quod male olet. Inde olfacio, quod & olifacio Veteres dixerunt, & olfactus.

Adolere.

Sed verbum Adolere hic imprimis consideratione dignum, quod modo significat accrescere: quia crescentes pueri, cum primum puberes fiunt, olere hircum (quod Graecis est Ἡρμιόειν) incipiunt, unde Hircuitali sunt appellati: & inde adolescens, adolescentior, adolescentulus, adolescentia, adultus. Idem verbum quando de sacris dicitur, & odores incendere, adurere, & in genere sacrificare atque colere significat. Virgilius:

Verbenasque adole (id est, incende, ure) pinguis & mascula thura.

Idem Aeneid. 1.

Quinquaginta intus famulae, quibus ordine longo Cura penum struere & flammis adolere Penates.

Servius: Adolere, id est, Colere. Sed adolere proprie est augere. In sacris quidem Adolere per bonum omen dicitur. Nam & in aris non adolentur aliqua, sed cremantur. Ergo ex hoc quoque verbo Adolere colligitur odores in aris incendi Veterum consuetudo: unde adolere pro urere accipitur. Varro. Cum intestina (Nota hic rursus intestinorum extorumque in sacrificiis usum) adolevissent partem Diis obtulerunt, partem ipsi consumpserunt. Virgilius:

Adolescunt (id est, accenduntur, ardent) ignibus arae.

Fio.

Sed verbum quoque Fio huc pertinet, & ejus composita. Fio a facio videtur dici per syneresin. Nam sublatis litteris a & c ex Facio, fit Fio, passivum. Ut igitur Facere Latine κατ' ἐξολω sacrificare significat, sacrisque operam dare (cui respondet Graecum πέζειν in eadem significatione) ut etiam

ut etiam operari, propterea quod nullum factum operatiove est praestantior, quam res divina: sic Fieri quoque, ea potissimum & proprie dicuntur, quae fiunt in Dei honorem.

A Fio autem suffio componitur, quod est suffumigo, quasi sursum fumum ago. Plinius: Hippocrates rutae vulgarum causa naturam suffire debet. Idem: Alii carnem recente haedorum pilo suffiunt, eodemque nidore fugant serpentes. Idem: Quidam contenti sunt fumo huius mistura suffire vineas secundo flatu continuo triduo. Virgilius: At sufficit thymis, &c. Hinc suffitum dicimus Suffitum. suffumigatum. Plinius: Anisum dolorem capitis levigat, suffitum naribus. Quarta declinatione suffitum, quemadmodum suffimentum, Plinius dixit: Et vulgarum conventionem suffitum excitant. Idem: Quod & suffimentis quibusdam facere consueverunt. Idem: Ob has causas equidem crediderim honorem lauro habitum in triumphis potius, quam quia suffimentum sit caedis hostium & purgatio.

Suffitio etiam aliquando dicitur. Plinius: Orpheus & Hesiodus suffitiones commendaverunt. Suffitio.

Suffitor autem dicitur, qui buccis insufflat ignem. Plinius: Lycius & ipse pinxit suffitorem. Suffitor. Idem: Lycius Myronis discipulus, qui fecit dignum praepotore discipulum sufflantem languidos ignes.

Suffimenta etiam a veteribus dicta sunt, quae fieri solebant ex faba, milioque molito, mola sparso. Haec Diis eo tempore dabantur, quo vna calcata pilo imprimebantur: testis est Festus.

A Fio etiam fit Exsio, quod est purgo, a quo Exsitus, id est, purgatus. Exsio Veteres pro purgamento posuerunt. Festus: Exsio purgamentum: unde adhuc manet suffitio.

Exsio, exsitus;

His postremo adde Fimi nomen. Fimus siue fumum in neutro genere, proprie latamen significat & excrementa animalium, quibus agri stercorantur. Graece κόπρος, ἀπο τῶν μύα, οὐδὲν ἔστιν.

exfir.

Fimus.

Qvis Germanice, a mistura, vel a fumo videtur derivari, quia fimi fumant, siue fumum edunt: vel a fio. Cui autem dubium, quin in Gentilium sacrificiis multitudine atque copia huiusmodi fimo atque fumorum fuerit: unde templa illorum fimea atque sterquilinia merito potuerunt appellari.

Et haec dicta sunt de nominibus Latinis ex quibus ipsis frequentissimus istorum fumorum, suffumigationum, suffimentorum, odorum, atque odoramentorum in sacris usus facile possit colligi.

Idem ex nominibus Graecis clarius adhuc patet. Suffimentum enim siue suffitum, suffitio, & quod idem significat, suffumigium seu suffumigatio, id est, odorum siue odoramentorum exsiccatio, Graece θυμιαμα, ἀναθυμίαμα, ἐπιθυμίαμα, siue θυμιατῆς, ἀναθυμίασις appellatur ἀπό τῆς θυμιάω, siue θυμιάω, ἀναθυμιάω, ἐπιθυμιάω, ἀποθυμιάω, id est, suffire, vaporare, evaporare, exhalare, suffitum emittere, odores incendere, seu adolere: unde θυμιατῆριον, acerra, siue thuribulum, ἀποθυμιάω, sarta florida, quae collo appendebantur, sic dicta, quod cerebrum suam fragrantiam quasi suffiunt & refocillant: Plutarchus sympos. lib. 3. cap. 1. Ea etiam εἰσφάτοι ἀποθύμιοι eandem ob causam appellantur.

Nomina Graeca odorum omnium generis.

θυμιάμα

θυμιάω, &c.

Hoc vero verbum θυμιάω derivatur παρὰ τὸ θύω, quod verbum, ut Eustathius pluribus in locis ostendit, duo significat, nempe idem quod θυμιάω, id est, suffire, suffumigare, suffimentum, suffumigium edere, odores siue odoramenta Diis incendere. Deinde idem verbum sacrificare, mactare, immolare, cadere siue occidere significat. Sic θύω eos, siue θύω, ut multis in locis Eustathius apud Homerum docet, partim θυμιαμα, id est, suffitum, seu suffimentum, partim θυμιαμα, siue θυσία, seu ἱερεῖον, id est, victimam, hostiam siue bestiam sacrificiis destinata significat: unde & θυσία Porphyrius & Grammatici sacrificium volunt dictum, quod primi mortaliū ex combustis arboribus siue plantis, earumque partibus & fructibus θυμιασιν, id est, suffimentum siue suffitum Diis impennerint, ita ut ἀπό τῆς θυμιασῶς θυσία sit appellata. Is lib. 2. in quo multa de sacrificiis disserit: Ex ἡ τῆς θυμιασῶς, inquit, τὸ ἀπό τῆς θυμιατῆριον ἐκάλειν τὸ θύειν, ἢ θυσίας: ἀ δὴ ἡμεῖς ὡς τὸ ὑσῆραν πλημμέλειαν ἐκαλεῖν τῶν ἐκ τῶν θυμιατῆριον ἢ τῶν θυμιασῶν θυμιασῶν, καλεῖται θυσία. Τὸ δὲ τὸ ἢ τῶν παλαιῶν τῶ μὴ παρὰ τὸ ἀεὶ τὸ εἰ μὲν ὡς καὶ τὸ ἐκάλειν τὸ ἀρχαῖον, ἐπεισαζόντων ἢ ἔτερον, ἀρασομῶδες, ἀραμῶδες τὰ θυμιατῆριον νῦν προσαρρῶσαι. Idem eodem lib. τὸ ἢ παλαιῶν δὲ ποπαίων ἢ καρπῶν ἢ ὄδων καὶ θυμιασῶν, ἢ θυμιασῶν, καὶ θυμιασῶν ἐκαλεῖται: αὐτὸ τὸ θύειν τῆς θυμιασῶν εἶδος, ἢ τῶν παρὰ ἡμῶν λεγομῶν ἐπιθύειν ὅρα ἡμεῖς νῦν θύειν λέγομεν, ἢ εἰν ἔλεγον, id est, Veteris mos Deos colendi fiebat per placentas siue liba (a voce ποπαίων forsan Ποπέ dicti) & fructus. Unde sacrificia illa θυσία, θυνλαὶ & θυμιασῶν dicta, & verbum θύειν id est, quod θυμιασῶν, id est, suffire, quod nunc appellamus ἐπι-

θύον, id est, sacrificiis addere. Quod autem nunc appellamus θύον, id vocabant ἑρδύον. Eustathius Odysseae in illa ἀργυράτα θύσε, interpretatur ἀπαρχαίς ἑθυσε θεοῖς, qua primitias Divi sacrificavit: addit, Si ve secundum Veteres ἑθυμίον, id est, sufficit, suffimenta fecit. Nusquam enim apud Poetam verbum θύσαι legi pro σφάζει τὸ ἱερεῖον, id est, mactare victimam. His suffragatur is, qui scripsit σφάζει μὲν τὸ ἱεραγῆσαι ζῶον, θύσαι δὲ τὸ θυμιάσαι: θύον δὲ τὰ θυμιάματα, Hoc est, Verbum σφάζει significat mactare animal: θύσαι autem idē, quod suffumigare. Nam θύον sunt thymiamata si ve suffimenta. Ibidem, Theocriti quoque testimonio probat, verbum θύειν pro θυμιάει, id est, suffire accipi. Hinc νέφος θύει καὶ κλάπεται θύειν, id est, nubes odorata, & sinus odorifer, si ve odorem exhalans. Idem Ilia. ο. θύει, inquit, unde θύον, non solum θυμιάματα, id est, suffimentum, seu incensum (unde θυμιατήρια dicta) sed etiā θύμα, id est, hostiam seu victimam significat. Idem Iliad. λ. Τέμερον θύειν ἱερὸς τόπος ἀποτέμμερον, ἢ τὸ πέριξ, ἢ μέγιστον βωμόν, ἢ τὸ θύον ἑκατον. Διὸ θύειος λέγεται: ἕρδύον θύειν τὸ θύον, id est, Τέμερον, autem hoc in loco appellatur locus abscissus & separatus a locis circum circa jacentibus, cujus pars est altare: in quo sacrificata comburebant: unde etiam θύειος appellatur: quoniam θύος appellatur id, quod sacrificatur. Idem Odysseae. ο. θύοσκόος appellatur ὁ δὲ τὰ θυμιάματα, ἢ ἱερεῖον μαντιδόμειρον, hoc est, Qui per suffitum, vel, qui per hostia mactationem vaticinatur. Composita enim est vox ex θύειν, quod θυμιάσαι si ve ἱερεῖον, vel θυμιάματα, id est, victimam, hostiam ve, si ve suffimentum significat, & σκοεῖν, quod idem est, quod νοεῖν, id est, nosse seu intelligere. θύοσκόος igitur, ὁ δὲ θύων κοῶν ἢ τοι κοῶν τὰ μέλλοντα, id est, qui per incensa si ve hostias novit futura. Hinc etiam θύοσκόος idem, qui θύει: ὁ τὰ θύον κέων. Διὸ τὰ κέων. Idē Iliad. ω. θύοσκόοι, inquit, secundum Veteres sunt, οἱ δὲ τὰ θύον θυμιαμένων μαντιδόμειροι, hoc est, qui per suffimenta vaticinantur: qui etiā ἐμπυροσκοποῖ & λιθανουάντης appellatur, id est, incensorum inspectores & per thura vaticinantes. At ἱερεῖς appellatur οἱ δὲ ἀσπλάγχων μαντιδόμειροι, id est, qui per viscera, si ve exta vaticinantur. θύον μὲν γὰρ ὁμοίως τὰ θυμιατά, ἢ ἐξ ἧ τὰ ἀσπλάγχνα, id est, θύον enim ajunt significare thymiamata, seu suffimenta: ἐξ ἧ autem viscera si ve exta. Haec in illum Homeri versum:

θύος.

Hoi μαντιές εἰσι, θύοσκόοι ἢ ἱερεῖς. Μαντίας nomen vult esse generale. His adde, quod θύειν est facere odorari, adolere, adorare & odorari: θύειν mactare, sacrificare, sacra facere, suffire: θύειν ἢ θύον victimam, hostiam, suffimentum, genus item arboris si ve herbae odoriferae seu odoratae, teste Eustathio Odysseae. κ. Κέρον θύον κυπέρας & εὐώδης, in illa Homeri:

θύον.

— Τὴν δὲ δ' ὀδμή
Κέρον τ' εὐκεία τοιοῦθ' ἀνὰ νῆσον ὀδῶδη
Δαιόμενων.
Sic θυμιάματα sunt simul farina melle imbuta & suffimenta, qua in aris adolebantur: vel farina vino & oleo aspersa in sacrificium, apud Aristophanem in Pace. Sic θύειος vel, θυμίας τιμειν & βωμόστε apud Homerum Iliad. θ. templum & ara, in qua sacra fiunt, vel suffimentis, qua in ea adolentur, redolent ve. Unde Eustathius ὡς θυσιῶν γινόμενων ἐν τοῖς ὑψυλοῖς, ἢ καὶ ὡς εὐώδης τοῦ τόπου ὄντος, παρὰ τὸ θύος, ἔξ ἧ καὶ νέφος θύειν. Porro & θύειος & inde dicitur Herodoto, id est, potus ex aromatis confectus, & θυμιάμα suffimentum odorans Hippocrati. θυμιάμα & ἐξ ἑσπικίον seu ἀρυσπικίον Eustathius & sacrificίον Hesychius interpretatur. Suidas θυμιάμα proprie vult esse saccos, in quos suffimenta conjiciuntur, & primitias sacrorum seu libamēta, & θύμα & vas, si ve θυοδόνον, in quod conjiciuntur & reconduuntur suffimenta, θύσαν, θύσχος, acerra, thuribulum. Haec de Graecis nominibus odorum.

θυμιάματα.

Odores alii bene: alii male olentes.

Odores porro isti sacri si ve sacrificiales generatim primò dividendi possunt, quod alii illorum fuerunt suaves, jucundi, bene & suave olentes: alii insuaves, injucundi, terri, fatidi, putidi: quo modo & Theophrasto alia sunt εὐοσμία, ἢ εὐώδη id est, bene olentia: alia κακοσμία, ἢ κακώδη ἢ δυσώδη, id est, male gra viterq; olentia.

Odores fragrantis unde Fraga.

Odores boni & jucundi fragrantis quoq; appellantur: unde Fraga nonnulli volūt dicta quasi fragrantia, id est, bene sua viterq; olentia: tamen si ea a frangendo quoq; videntur appellata, quasi fragilia. Fragrare autē etsi in bonā plerunq; partē accipitur pro, odorem bonū reddere, ut Virg. Redolens

— Redolent thymo fragrantia mella.

Catullo: Domus Assyrio odore fragrat: Tamen in malam quoque partem nonnunquam accipitur, pro, odorem malum emittere, ut Martiali: Ne gravis hesternio fragres Fescennia vino.

Et Valerio Argonaut. quarto: Odor fragrat aerbus.

A fragrare fit Fragrans, quod odorem emittit: Fragrantia, odoris emissio, si ve odor ipse. Verbum autem fragrare Servius vult a frangendo dictum, quod specie fracta odor redditur major. Forsan derivatum est ab ὄσφραϊναι, vel ὄσφραϊναι, id est, odorari, per syneresin. ὄσφραϊναι autem videtur dictum, quasi ὄσφραϊναι, id est, odorem sentire, si ve percipere, vel δῶν τοῦ ὄσφραϊναι, id est, odore delectari & recreari. Non etiam a vero ratione, videtur abhorre, si verbum fragrare mutatione unius tantum litterae dicamus a flagrare, id est, ardere, quoniam ex rerum flagratione seu conflagratione fragrantia existit. Nam ignis atq; calor odoris causa est efficiens. Flagro autem, id est, ardeo, & conflagro, id est, ardendo consumor a Flamma videtur nomen suum trahere: flammam autem δῶν τοῦ φλεγγῆν, id est, ardere: unde φλόξ, id est, flamma.

Fragrans & unde dictum fragrare.

Odores vero mali & tetri generatim fetores & putores appellantur, quorum species multae sunt, ut pador, rancor, murcor, situs & similia. Fetor autem dicitur a faeteo, id est, male oleo: unde fatidum male olens. Faeteo autem a faeto, quoniam mulieres faetendo, id est, faetum emittendo multis modis polluuntur & inquinantur: unde Faedo verbum, id est, polluo, inquino, & Faedum nomen; quod deforme & crudele significat. Sunt qui Faedus inde dictum volūt a porca Faede, id est, crudeliter caesa & interfecta. Alioquin & sus conseta dicta a Veteribus quae cum omni faetu adhibebatur ad sacrificium, teste Festo.

Odorum species varie. Fetor.

Pador squalorem proprie significat atq; omnem immundiciem.

Pador.

Lucanus: Longusq; in corpore pador. Cicero Padores muliebres dixit. Item barbam padore horrida: unde padicosum, quod mali est odoris a padore si ve pediculo, faedo illo capitis animalculo. Hinc etiam Pado verbum, quod est crepitum ventris emitto quod ut facere in convivio liceat, Claudius Princeps edicto statuit, quod periculatum quendaq; pra pudore & continentia repererat. Inde & Padicosus deducitur, id est, squalidus: quod a pedibus deductum scribitur cum e simplici, ut apud Festum, qui ita: Pedes dicuntur, quos diminutive dicimus pediculos. Ab his pedicosi appellantur, ut est illud: Pedicosus squalidus ubi me videt, caput scabit, pedes legit.

Putor porro idem, quod fetor, a Puteo, quod fetere est. Inde Putidum, Putulentum, quod est Putor, & eius odoris mali, a pus, puris, quod est sanies, & quicumq; humor, in putredinem versus. Unde Putulentum: plenum sanie, locus Putulentus, in quem factus est humorum malorum concursus: qui si in sanie vertitur maturari & maturescere dicitur, sin minus, discuti si ve resolvi. Hinc Putreo, Putresco, quod in purem vertitur, & Putredo Putrefactio, id est, corruptio. Putridum itē, quod corruptum. Quin & Purgo a pure dictum, quasi purem ago, id est, extraho, promeo. Sic a putore Puteus: quia putet, id est, fetet, quando cavatur.

Putor, & eius conjugata.

Deinde odores isti sacri atque sacrificiales dividendi possunt secundum materiam sacrificiorum duplicem, de qua supra. Ea fuerunt partim animalia, partim plantae omnis generis & utrorumq; partes & effecta. Ex utroq; autem horum genera odores exhalantur partim graves, terri atq; fatidi, partim suaves, jucundi & fragrantis. Vtriusq; autē miseri isti idololatra Deos illos suos alienos seu demones potius (id est, illorum ipsorum suggestione, monitis atq; oraculis) delectari atque placari putarunt.

Odores secundum materiam quomodo dividantur.

Quantum ad animalia attinet, ex illorum primum adhuc vivorum, postquam in templa & aras adducta fuerunt, percussione, jugulatione, mactatione, excoriatione atque dissectione, stercorebus deniq; & excrementis, cui dubium, quin multi graves, odiosi, fatidici in templis (ut in macellis atq; lanienis videre est) odores existerint & sacrificantium oculis fuerint objecti.

Odores ex animalibus intergris.

Deinde vero ex iisdem animalibus si ve integris, si ve eorum partibus membris ve, iisdem cum intertis, ut sanguinibus, intestinis, visceribus, praecordiis, extis, cum externis, ut carnibus pellibus, tergotibus, femoribus, caudis, testiculis, pilis, & his omnibus vel adustis & ustulatis, vel coctis,

Odores e partibus animalium.

vel combustis & concrematis, quales quantosq; fumos atq; nidores extitisse, in aërem ascendisse ac longè lateq; templa, in quibus sacrificabatur, locaq; vicina omnia complevisse existimandū est? Hujusmodi autem fumi atq; nidores Græcè *κίοςαι*, si ve *κίοςαι*, Latine Nidores appellantur. De voce *κίοςαι* (que partim pinguedinem si ve adipem & omentū, partim nidore significat) supra fuit explicatum.

1. Nidor sua-
vis. Nidor autem propriè carnis, ut cujuscunq; alterius edulii cocti vel etiã rei adustæ odorem propriè significat. Est & alius quidem Nidor sua vis & jucundus, qui hominū naves ita verberat, ut appetitum quandoq; excitet secundum illud Catullianum:

Quodcum olfacies, Deos rogabis,
Totum ut te faciant, Fabulle, nasum.

2. Nidor foetis-
dus. Alius verò est nidor carniū aliarumq; rerum adustarum reter ac foetidus, ut apud Virgilium:
Occupat & flammæ, illi ingens barba relaxit,
Nidoremq; ambusta dedit.

Nidor unde
dictus. Nidorem autem, quoniam propriè dicitur odor carnis, aut cujuscunq; rei adustæ Grammatici vulgo volunt dictum a nitore ignis, vel quasi nimius odor: unde & Nidere & Renidere aliquando odorem, aliquando fulgorem significant emittere. Cicero: Paulisper steterimus in illo ganearum tuarum nidore atque fumo. Iuvenalis:

Captum te nidore suæ putat esse culinæ.

Martialis:

Pascereis & nigra solo nidore culinæ.

Mantuanus ad Martialis imitationem:

Fumificæ motus crasso nidore culinæ.

Idem alibi Nidores fumiferos vocat. Plautus: Tota renidet domus.

Nidus oïum
& nidore. Sunt qui Nidum dictum volunt a nidore, quod foedi & mali odoris sint arinum cubiliã. Mihi quidem nidor videtur deduci a Græco *κίοςαι* si ve *κίοςαι*, cum ejusdem ferè sint significationis Ablatâ enim litterâ prima, videlicet *κίοςαι* si ve *κίοςαι*, & inde Nidor. Et hinc quod Arnobius crebro voce *Cnissæ*, tanquã Latina, pro nidore utitur. Finxerunt igitur Græci Deos suos *κίοςαι* (quos Germani *Braten* & *Braten* appellant) hoc est vulgè deditos, qui carniū aliorumq; eduliorum coctorum nidoribus atq; fumis capiuntur. Hinc salsè Arnobius illos perstringit libro septimo his verbis: Nisi forte hostiarum Deus animas devorat, aut ex aris ardentibus nidorem confectatur & fumos, pasciturq; de cuisis, quas evomunt ardentia viscera, adhuc uda de sanguine, & prioribus humecta de sacris. Idem: Quod est honoris genus signa cum struibus incensis cælum fumo subtexere & effigies Numinum nigrore offuscare?

II.
Odores ex plan-
tis. VENIO ad odores, odoramenta, suffitus, seu suffumigia ex omni plantarū & e terra nascentium genere fieri solita. Atq; hæc quidem Genriles putarunt antiquissima & prima fuisse sacrificia (de quo paullo antea) ut Porphyrius pluribus docet libro secundo de non necandis & mandandis animalibus. Eodem in libro, antiquitus herbas simplices, domesticas, patrias ad sacros illos suffitus conficiendos adhibitas fuisse docet, qui postea ex thure, ex myrrha, ex costo, ex croco & cinnamomo & aliis hujusmodi aromatibus preciosis et transmarinis, e longinquis advectis fieri sint soliti. Ei suffragatur Ovidius libro primo Fastorum his versibus:

Nondum portabant lacrymatas cortice myrrhas

Acta per æquoreas hospita navis aquas:

Thura nec Euphrates, nec miserat India costum:

Nec fuerant nobis cognita fila croci.

Ara dabat fumos, herbis contenta Sabinis,

Et non exiguo laurus adusta sono.

Plinius. Huc referenda illa Plinii, sui seculi luxum atq; luxuriam reprehendentis, verba lib. 22. cap. 74. Nos nec Indicarum Arabicarumq; mercium aut externi orbis attingimus medicinas. Non placent remediis tam longè nascentia. Non nobis gignuntur, immo ne illis quidem: alioquin nõ venderent odorum causâ unguentorumq; & deliciarum, si placet etiam superstitionis gratia emanant, quoniam thure supplicamus & costo. De costo & nardo vide eundem scriptorem lib. 12. cap. 3.

Ovidius

Ovidius inter herbas in sacris antiquitus suffiri & incendi solitas numerat atq; nominat herbas Sabinas atque laurum. Propertius similiter verbenarum herbaq; Sabina his verbis meminit: Propertius.

Flore sacella te go, verbenis compita velo,

Et crepat ad veteres herba Sabina focos.

Hic observandum, Verbenarum & herbarum Sabinarum nomen bifariam apud auctores profanos usurpari: Aliquãdo pro certo herbarū genere, quæ in sacrificiis fuerunt adhibita: aliquãdo verò pro quibusvis herbis, quarum in sacris usus fuit creber & frequens. Verbenæ bifariam usurpata.

Quantum ad verbenas attinet, de iis jam supra fuit dictum, quibus hæc adjungam. Verbenæ verbenarum varia nomina Græcæ. multis nominibus a Medicis solet insigniri: duobus quidem a Græcis, *ἰεροβοτάνη* cōjunctim, vel *ἰεροβοτάνη*, id est, herba sacra, quod in sacris & lustrationibus adhiberetur, ideoq; ab Apuleio Lustrago vertitur: qua jovis mensa, id est, ara verrebatur, domus purgabatur, convivæ exhilarantur, legati deniq; mitrebantur clarigatum, id est indictū hostibus bellum. De hac vide plura apud Plinium lib. 22. cap. 2. & lib. 25. ca. 9. Περὶ ἰεροβοτάνης quod, dicitur, quod columbis sit familiaris, vel *ἰεροβοτάνης*, de qua lege Dioscoridem. lib. 4. cap. 10.

A Latinis his nominibus appellatur Cinnamalis Saguntalis, Betonica, Licinia, Columbina, Latina. Militaris, Verbenaca, Verripedium, postremo etiam ab Aetio Herba Veneris. Horatius lib. 1. Odarum oda decima nona hujus mentionem faciens herba, sic canit:

Hæc vivum mihi cessitem, hæc

Verbenas pueri ponite, thuraq;

Bimi cum patera meri.

Maestata veniet lenior hostia.

Et hinc Veneris herba dicta, eamq; ob rem ejus in hac ode ab Horatio fit mentio, ut in Pharmaceutria, ad Glyceram, ab se alienatam, revocandam; quod ea herba crederetur vim habere concupita & petita impetrandi. Unde apud Virgilium:

Verbenasq; adole pinguis & mascula tura.

Apulejus: Ex in gaudio delibuti populares, tales verbenas corollas ferentes exosculati vestigiis Deæ, &c. Verbenarum fasciculi teste Festo, Deorum capita fuerunt appellati. Ex quo ipso constat, quod his herbis Veteres in Sacris fecerint.

Verbenas porrò nonnulli volunt dictas, quasi Herbenas, quoniam generatim significatur illo vocabulo omnes herba frondesq; sacra, & festæ, quibus vel aræ (unde Donatus eas ararum redimicula vocat) vel sacrificantes, vel etiam simulacra redimi atq; coronari solebāt: ex quibus etiam incensis suffitus fiebant, secundum illa Virgilii in Bucolicis, quæ modò citata: Verbenasq; adole, &c. Verbenæ etiam sagmina dicta, de quibus supra. Servius in illa Virgilio Aeneidos 12.

— Fontemq; ignemq; ferebant,

Velati lino & verbenæ tempora vincti:

Verbenæ, inquit, propriè est herba sacra, sumta de loco sacro Capitolii, qua coronabantur Fœcialis & Pater patratus, fœdera facturi vel bella indicturi. Abusi ve tamen etiam verbenas vocamus, omnes frondes sacratas, ut est laurus, oli va, & myrtus. Terentius:

Ex ara hinc verbenas desume.

Nam myrtum fuisse Menander testatur, de quo Terentius transtulit.

Et autem verbenarum, sic Sabinarum similiter nomine cum certa herba species, tum quævis herba Sabina herba frondesq; sacrae intelliguntur, ut illæ, de quibus jam dixi, olea, laurus & alia id generis, quæ de quibus paullo post. De Sabina herba & ejus usu in suffitu sic scribit Plinius lib. 24. ca. 11. Herba Sabina, brathy appellata a Græcis, duorum generum est. Altera tamaricæ similis folio est, herba altera cupresso. Qua ex re quidam Creticam cupressum dixerunt. A multis in suffitibus pro thure assumitur. In medicamentis verò duplicato pondere eisdem effectus habere quod cinnamum traditur. Collectiones minuit, & nomas compescit. Illa ulcera purgat. Partus emortuos apposita extrahit & suffitu. Illinitur igni sacro & carbunculis. Cum melle & vino pota, regio morbo medetur. Gallinacæ generis pituitas fumo eius herba sanari tradunt. Similis huic herba Sabina est.

Selago appellata. Legitur sine ferro dextra manu per tunicam qua sinistra exiit, velut a furas...

Sabina herba unde dicta.

Sabina herba quia in sacris adhibita nonnullis videtur... unde dicitur Sabaeos & Sabinos populos...

De lauro.

Quonia autem cum Verbenarum, tum Sabinarum herbarum nominibus laurus, myrtus, olea & aliae herbae sacratae in sacris ad suffitum usurari solent...

Plutarchus. Cassaubonus.

Solam quidem laurum suffiri solitam apud Delphos scribit Plutarchus. Cassaubonus, vir doctissimus, in doctissimo suo Commentariolo in Theophrasti characteres in illum locum de superstitione...

Plinius.

Cur vero ad ignem sempiternum de omnibus lignis sola uratur abies, cur sola laurus suffiatur Plutarchus rationem reddit in Commentariis de Ei inscripto foribus templi Delphici...

Idem lib. 16. cap. 32. Circa Bosphorum Cimmericum in Panticapea urbe, omni modo laboravit Mithridates Rex, ut caeteri incolae, sacrorum certe causa laurum myrtumque haberent...

De myrta

De myrto idem scriptor libro 15. cap. 29. inter alia, quae ad institutum nostrum faciunt, sic De myrto scribit: Quippe ita traditur, Myrtea verberna Romanos Sabinosque cum propter raptas virgines...

De olea idem libro 15. capite ultimo, de quo antea.

Nidor porro etsi proprie rei adusta odor nonnullis videtur dictus a nitore ignis, si ve a nido odore, si ve a Græco κνισα seu κνισα: tamen de odore etiam plantarum vocabulum hoc usur...

Verum de herbis antiquis & odoramentis ex herbis odoriferis earumque differentiis in genere vide eundem Plinium libro vigesimo primo, capite septimo, ubi loton, crocon, hyacinthum...

Ficus quoque pro ture olim in sacris adoleri solitas; manifeste illa Iuliani Imp. testantur in epistola ad Sarapionem, quae ficuum pariter atque numeri centenarii egregiam laudationem continent...

His addantur tædæ atque sulphuris suffimenta, olim usitata ad quasvis res purgandas seu purificandas: Tædæ Virgilius meminit in Buccolicis:

Hic focus, & pinguis tædæ: hic plurimus ignis.

Ovidius primo Fastorum:

Exspectat pueros pinea tædæ dies.

Idem Virgilius Aeneidos septimo:

Præterea castis adolet dum altaria tædis. Castis, id est, piis, interprete Servio.

Sed & tædæ cum sulphure sæpe conjunguntur, ut apud Satyrographum illo versu:

Cuperent lustrari, si quæ darentur

Sulphura cum tædis.

Sic Plinius libro 16. cap. 10. inter arbores, quæ resinam ferunt, ponit & tædam, quam flammis ac luminibus sacrorum dicit esse gratam, & libro 35. cap. 15. Habet, inquit, & in religionibus locum...

Terq; senem Flamma, ter Aqua, ter Sulphure lustrat.

Sed ovis quoque lustrationes purgationesque fieri olim solitas fuisse, non tantum illa Apulei, sed & Iuvenalis testatur: Nisi se centum lustraverit ovis.

Tædæ cum sulphure coniungi solite.

De ovis in lustrationibus adhibitis.

Et Ovidius de arte amandi:

Et veniat, quae lustret anus, lectumque locumque,
Refferat & tremulâ sulphur ovumque manu.

Lucianus in Dialogo, cui titulus, κατὰ λουτροῦ ἢ τυχευνοῦ, τὰ ἐν τῷ καθαρῶν ὄνα, id est, purgationum οὐνα vocat, quo ostendit οὐνα esse lustralia & purgatoria. Sic legimus apud Macrobius, initiatos sacris Liberi patris magna cum ratione ovum coluisse, Mundi simulacrum vocantes. De ovis vide Plinium libro 10. cap. 13. & de angariis eorum (ὠμογετεία dicta) capite 55. Ergo purificationes illae Veterum, & aqua, & igni, & tædâ, & sulphure, & ovo fiebant.

De Sulphure.

Vt ad sulphur redeam, Proclus nobilis Platonius scribit, sacerdotes in purificationibus, uti solitos sulphure atque asphalto, id est, bitumine aquâ marinâ aspergentes, quoniam, ut ille inquit, purificat sulphur propter odoris acumen, aqua verò marina propter igneam portionem.

Sulphur cur dictum θείον.

Quoniam igitur sulphur res habitata fuit sacra & divina, magnaque ei quævis purificandi vis tributa, Græci illud θεῖον, quasi dicas divinum & Latini sulphur, a suffiundo (ut videtur) appellarunt: unde Exfir, purgamentum Festo teste appellatum.

Casaubonus de consuetudine lustrandi.

Denique hinc referenda est duplex illa Veterum consuetudo expiandi lustrandiq; se, cujus meminit idem Casaubonus eodem Commentario in Theophrasti characteres. Verba ejus adhuc Theophrasti σκιάλη ἢ σκύλακι καλεῖσθαι αὐτὸν ἀεικαθάρασι, sunt ista: Tangit duplicem Veterum consuetudinem explicandi lustrandiq; se. Altera erat circumacta circa corpus scilla: altera catulo similiter circa corpus ducto. Hoc enim significat ἀεικαθαράει. De scilla, quod expiandi vim crederetur habere, notum vel ex Plinio, & medicorum libris. Artemidorus Evodias, ἢ σίλλα καθάρσιος ἢ νερόμισα. Lucianus ἐπιμοισκοῦντες. Εὐχάρης τὸ μετὰ ἀπέμυξαι, καὶ ἀεικαθαράει δ' αὖτις καὶ σκιάλη & ἀλλοῖς πλείοσι. Vide amplius Theophrasti Scholiasten Thalyssin. De catulo, res minus vulgò, ut videtur, nota: quare etiam ejus ritus ignoratione interpretes miris modis hunc locum depravarunt: in quo nihil erat prorsus mutandum. Nam verum est quod diximus, veteres catulo solitos lustrare se eum circumferentes circa corpus: eamq; lustrationem vocabant ἀεικυλακισμὸν. Plutarchus in κεφαλαίοις Romanorum institutorum. Τῶν ἢ κινὴ πάντες, ὡς ἔπειθ' εἰπεῖν, Ἕλληνας ἐχρώντο, καὶ χρώνται γὰρ μέγιστον νόμον ἰσοφαρῶς πρὸς τοὺς καθαρμούς. & ἀεικαθαροῖσι τοὺς ἀγασμοῦ δρομίους, ἀεικυλακισμὸν τὸ ποῖτον γὰρ τῆς καθαρμῶν καλῶντες. Idem repetit in Romulo. Fuerunt & alii tum Scilla, tum catulorum in februationibus usus, quos prudens omitto.

Idem, αὐτὸν ἀεικαθαράει significat hoc verbum applicare aliquid corpori expiandi causa, idq; in orbem ducere: quod & ἀειμάσαι dicitur: Latinis circumferre. Vergilius: Idem ter socios pura circumtulit unda. Servius, circumtulit, purgavit. Antiquum verbum est: Plautus, Pro larvato te circumferam: id est, purgabo. Nam lustratio a circumlatione dicta est vel tædâ vel sulphurâ. Juvenalis: Si qua darentur sulphura cum tædis. Rectè exprimit Servius circumlationem illam, quæ in lustrationibus fieri solebat. Similiter & urbes, & agri lustrabantur, hostiis in orbem circumlatis. Polybius libro quarto de Mantinensibus, καὶ καθαρμὸν ἐποίησαντο, καὶ σφάγια ἀεὶνεγκαν τῆς τε πόλεως κύκλῳ καὶ τῆς χώρας πέριος. Ideò Latinis ea Sacra ambarualia dicta. Atque hinc est, quod τὸ ἀειφέρεῖν in vocibus eò pertinentibus reperitur: ut in ἀειμάσαι, ἀειθύειν, ἀειγυρίζειν, ἀειθεῖν, & ἀειθείωσις, etsi Homerus ἀειθεῖν dixit. Sic & ἀειβάλλειν καὶ ἀειβάλλειν apud Aristotelem in sexto Historiarum, de lustratione galinarum, quæ ἀεικαρπίσμος Plutarcho nuncupatur. Sed & ἀπομάττειν eo sensu usurparunt, ut Demosthenes pro corona καθαιρεῖν τὰς τελευτῶνας, καὶ ἀπομάττειν τὴν πηλὴν καὶ τοὺς πύργους. Sic accipiendum & in illo Callimachi ut puto, versiculo, initio Athenæi.

Τοῖς ἢ ἀπομαξαμένοισι θεοὶ δίδασιν αὐεῖνον.

Quem locum Erasmus & alii non rectè conati sunt trahere, cum ex hoc ritu sit explicandus. Hinc dictæ sunt muliercula ille, quarum hic Theophrastus meminit, ἀπομαξίαι, ut est, apud Pollucem vel ἀειμάσαι, ut vocat eas Plutarchus, de superstitione. Latinis piatrices, & simulatrices, vel potius simpulatrices, vide Festum. Talem fuisse ait Demosthenes Glaucotheam sive Empusam Æschini matrem. Hactenus Casaubonus.

Quem-

Quem admodum igitur suffimentorum ac suffitionum istarum, quæ ex omni rerum genere fieri solent, maximus est in medicina usus, ut docent Medici, ut docet ipsa ratio & experientia quotidiana: sic Ethnici quoque in sacris suis maximam iisdem purgandi, purificandi, lustrandi, expiandi vim tribuerunt, ut passim in auctorum libris licet legere. Iamblichus de mysteriis Aegyptiorum, segmento 3. ca. 24. Suffumigationes, inquit, adhibita affinitate & cognationem habent cum Deo ipso, cui offeruntur, non cum anima videntis. Idem segmento 5. cap. 1. Ajunt, inquit, Hypophetas sacrificulos abstinere debere ab animalibus, ne Divi fanis exhalantibus ex mactatione animalium inficiantur. Sed huic sententia repugnat fama communis, & vox omnium dicentium, Numina nidoribus maxime delectari, capi q; inescata. Hanc questionem solvit, capitibus etiam sequentibus. Cicero quoq; horum suffimentorum meminit de Legibus, inquiens: Nam etiam sine illius suffimentis expiati sumus.

Porphyrus in libris, qui sunt quattuor, ἀπὸ τῶν ἢ ἀπομαξίαι, id est, abstinentia ab animalibus, si ve de non necandis ad epula veterum animalibus, libris duobus pluribus disputat, Herbarum quidem & plantarum sacrificia ac suffimenta antiquitus fieri solita Divi esse grata & accepta: at animalium sacrificia, & quæ ex eis fiunt, suffumigia seu suffimenta, atq; etiam vaticinia non item. Lucianus in Dialogo, qui inscribitur Prometheus si ve Caucasus, hanc Gentiliū in sacrificiis odores incendendi & suffitus omnis generis faciendi consuetudinem manifestè indicat, falsèq; simul irridet atq; perstringit, sub Promethei sese de igne surrepto excusantis persona. Ejus verba hæc sunt: Οἱ ἢ ἀνθρώποι καὶ εἰς τὰ ἄλλα μὲν ἀναγκαίως χρώνται τὸ πρὸς μάστιγα ἢ εἰς τὰς δυσίας, ὅπως ἔροιν καὶ τὰς ἀγῶνας καὶ τὰ λιβανωτῶν θυμῶν, καὶ τὰ κινεῖα καλεῖν ἐπὶ τῷ βωμῷ. ὁρῶ ἢ ὑμᾶς μάστιγα χαίροντας τὸ καπνῶν, & τὸ ὑπὸ χιτῶν παύειν ἢ ἰσχυροῦς οἰομένους ὁπότεν εἰς τὸ ἐρατὸν ἢ κνίσα ὄρνιθα ἐλίσσομεν ἀεὶ καπνῶν: hoc est, Verum hominibus cum ad alia necessaria igni opus, tum maxime ad sacrificia, quo videlicet in bivio nidorem vobis parent, thura incendunt, & pecudum coxas adoleant in aris. Verum cum ingentem lætitiā vobis pariat fumus iste, epulas has suavissimas putantes, ubi nidor simul cum fumo volutatus in cælum usq; tollitur. Idè de sacrificiis: ἢ ἢ κνίσα δὲ πρὸς τὸ καπνῶν, καὶ εἰς αὐτὸν τὸν ἐρατὸν ὄρνιθα ἔλατται ἢ ἡμάς, id est, Nidor autem ille sacer atq; divinus sursum fertur, &c.

Sed non opus est in re nota ad modum & manifesta plura proferre testimonia, quæ passim apud Poetas aliosq; scriptores profanos sunt obvia. In libro quoq; Sapientie & illa Jeremia si ve Baruchi epistola de Babyloniorum aliarumq; gentium idololatria fumorum istorum ac suffimentorum fit mentio, quibus significant idola ipsorum atq; simulacra fumis istis infici ac denigrari fuisse solita, ad idololatrarum ipsorum stultitiam demonstrandum.

Nec tamen mirum est, Gentiles odoribus suffimentisq; istis in illis suis sacris usos fuisse, iisq; tantam res quas vis purificandi, Deosq; suos propitiandi vim tribuisse, cum odores, si vim illorum atq; naturam in genere spectemus, vel ipsa ratione experientiaq; teste locupletissima, res sint maxime tenues, subtiles, ignis ac spiritus naturam habentes, teste etiam Plutarcho in commentario de Eiferibus templi Delphici inscripto: unde celerrimè sursum feruntur, longè lateq; diffunduntur, hominum animaliumq; cerebrum penetrandi, & variè afficiendi vel lædendi, vel recreandi & reficiendi maximam vim habent.

Atq; hæc quidem illorum vis subtilis ac spiritualis magis adhuc patet, si cum reliquorum sensuum objectis conferantur: cuiusmodi sunt colores, soni, saporis, & tactiles qualitates, quæ crassa magis & corporea sunt substantia. Ipsa quoq; flandi seu efflandi, halandi seu exhalandi, spirandi verba, quæ odoribus sæpe tribuuntur, ipsos significant flatus, halitus & spiritus quosdam esse. Quamobrem Deorum si ve Dæmonum, potius illorum suorum naturæ odores, suffimenta q; ista sua maxime convenire, & idcirco plurimum illis placere, maximam illos placandi vim habere arbitrabantur.

His cōcinnant atq; congruunt illa Plutarchi in libro de Iside & Osyride, ubi significat, Gentiles illis suis suffimentis sacris non pietatis tantum, sed etiā sanitatis rationem habuisse. Verba ejus sunt ista: Quod si est, sicuti in me receperā aliquid, etiā dicendū de iis, quæ quotidie adolentur: illud primò cogitandū videtur, viros istos studium rerū ad sanitatem conducentium nunquā non fecisse maximi: in sacrificiis autē, castimonis ac vitæ quotidianæ usu nō minorē pietatis duxisse quam

Suffimentorum usus. Iamblichus de hoc usu.

Porphyrus. Lucianus.

Plutarchus.

sanitatis rationem sentiebant videlicet neq; corporibus neq; animis morbi suspectis aut vitii recte coli eam, posse naturam, quae undiquaq; pura in polluta, atq; illaesa est. Ergo quoniam aer quo assiduò utimur, inq; eo degimus, non eodem semper affectus, temperatusq; esse modo: sed noctu densatur, corpus comprimit, animamq; compellit ad maesticiam quandam & solitudinem vel uti caliginem ei quadam & gravitudine inducta: statim ut a somno surrexere, resinas adolent rescientes aerem & secretionem purgantes, spiritumq; qui concretus cum corpore languorem contraxit resuscitantes, habet enim odor resinae vehementiam quandam & vim percellendi. Rursum meridie sentientes Solem e terra attrahentem vi sua admodum multum ac gravem vaporem, & aeri admiscentem myrrham suffiunt, nam calor dissolvit atq; dissipat turbulètas facies quae in aere coeunt. Etenim medici censent adversus pestem remedio esse copiosam flammam, utpote quae aerem attenuet, hoc autem fit rectius, si odorata ligna urantur, ut cupressi, iuniperi piceae & acro medicus Achenis tempore magnae pestis gloriam sibi paravit iubendo ignem pone egrotantes accendi: nam juvit non paucos. Aristoteles etiam affirmat unguentorum, florum, pratorumq; suaves fragrantias non minus ad sanitatem facere quam ad voluptatem: quod eae cerebrum natura frigidum & ad concretionem proclive sensim suo calore levitate relaxent. Id quoq; ad rationem causae reddendae non nullum adfert testimonium, quod myrrham Aegyptii Bal, nominant quae vox si interpretetur de liberationis significat amolitionem. Kypri porro mixtura est sedecim rerum in unum compositarum, mellis, vini, urae passae, cyperi resinae, myrrhae, asphalti seselidis, iunci odorati bituminis, folii ficulni rumicis, juniperi utriusq; (duas enim nominant maiorem, ac minorem) cardamoni, & calami. Has autem species non temere componunt, sed seplasiari scura isthaec miscet, sacra recitantur litera. Ipse numerus aliquid videtur habere, quod nimirum, quadratus esse a quadrato procreatus, solus talium pariter par, & aerae quantitatem cum ambitus numero eandem. Sed ad hoc conducunt plurima eorum quae miscentur, aromaticis praedita facultatibus. Itaq; Kypri suam emittit utilemq; exhalationem, quae aer mutatus spiritu suo etiam corpus efficit temperiemq; blandam adipiscitur & molestiam ac vehementiam diurnarum curarum quasi vincula quaedam animi citra ebrietatem relaxat: facultatemq; animi imaginatricem & somniorum capacem levigat instar speculi, purioremq; reddit non minus id quidem efficaciter, quam lyrae strepidus quibus ante somnum Pythagorei utebantur brutam motibusq; subitis obnoxiam animae partem ea ratione excantantes atq; sedantes. Odores enim saepe sensum deficientem revocant saepe etiam contra hebetant ac sopiunt, diffusis ob levitatem, per corpus exhalationibus, sicut medicorum nonnulli somnum oboriri ajunt, quando alimenti vapor veluti serpens leniter circum iustina & ea contrectans titillationem quandam inducit. Kypri porro Aegyptiis etiam ad bibendum temperatur, potum enim videtur ob vim molliendi suam interiora purgare praeter haec, resina. Solis est opus: & myrrha lacrima esse ad lunam a stirpibus edita. Eorum porro quae in Kypri componuntur, sunt quae nocte magis gaudent ut quae spiritibus frigidis, umbris, rore & humoribus aluntur. Nam dici lux una est, & simplex & Solem Pindarus cerni ait per vacuum aetherem. Nocturnus autem aer mixtus temperatusq; est e variis luminibus atq; facultatibus quae veluti semen in unum ab omnibus stellis confluent. Ergo non abs re illa ut simplicia & a sole procreata, interdum haec & mixta & omnigenis qualitatibus praedita se d veniente nocte adolent. Haecenus Plutarchus.

Præterea ex iisdem fumis & suffumigiis, tanquam praesentiae & voluntatis Deorum suorum signis atq; symbolis miseri homines alios quasi fumos, hoc esse, res eventusq; futuros praescendi praedicendiq; occasionem captabant. Et huc referenda καπνομαντεία, λιγνομαντεία, οἰνομαντεία, χειρομαντεία, ἀλδρομαντεία, & ipsa in genere πνευματεία, de qua addere placet ea, quae de hac Peucerus adnotavit libro suo de divinatione: πνευματεία, inquit, factitant, pice, quae ex tædis colligitur, comminuta impulverem, & hoc in ignem coniecto. Quod si exardescens inde flamma coit, nec dispergitur, fausta si dividitur, aut dissilit, infausta designare creditur. Sic pugnantem, diductura, in diversa procumbentem in focum, crepitantem, agris malum, evanescentem, iisdem mortem minitari immo & simulacra formare, eruptione agitationeq; lucentis flammæ, sed non conspicitur, nisi ab impollutis, falso persuadet credulis Pyromantum genus.

Καπνομαντεία instituitur granulis papaveris aut sesami, projectis in candentes prunas, & fumo, qui inde nascitur observato. Sed has praestigias omitto.

λιγνομαντεία ex incensio ture, divinabat. Si ignis mox illud arreptum dissolutumq; verteret in fumum & suffitum ciceret gratum, lata: Si refugeret, aut odorem exprimeret inde factum, & natura turis diversum, abominanda ostendi putabantur.

Meminit loci cuiusdam Dion, in historia Romana, quem Nymphæum appellat, in quo, hoc modo, ex suffito thure, praescita de omnibus rebus petita fuerunt, praeterquam de morte, & coniugio.

οἰνομαντεία ex vini consecrati ad libationes, ὕδρομαντεία, ex sacra aqua, qua abluebantur & decoquebantur victimae, coloribus, sapore, motu, strepitu, subitis mutationibus argumenta eventuum colligebat. Vtriusq; meminit Virgilius in historia Didonis:

Vidit thuricremis cum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros
Fusaq; in obscenum, se vertere vina cruorem.

Κεκομαντεία & ἀλδρομαντεία molas & libamenta & praecipue materia eorum, ut hordeum, Κεκομαντεία, & inde confectas farinas, quibus victimae conspergebantur, scrutabantur, & expendebant. τεία. Haecenus Peucerus.

Atq; haec quidem de nidoribus, odoribus, fumis, suffumigiis & suffimentis istis sacris & sacrificiabilibus sint dicta.

De cineribus quoq; de quibus supra, nunc rursus esset dicendi locus, ad quos tandem Gentilium sacrificia fuerunt redacta. Unde Arnobius: Aut si aliquod viscum aris fuerit traditum, ratione ardescit pari, & dissolutum in cinerem labitur. Haec Arnobii verba ad sacrificiorum istorum Gentilium contemptum spectant, dum significat, omnem illorum pompam & magnificentiam, tandem in fumos, in favillas atq; cineres abiisse.

His ipsis autem cineribus, tanquam sacris, dubium non est, quin Gentiles multifariam ad idolatriam & ad divinationem (quae τερομαντεία, si ve αροδομαντεία, si ve etiam νοιομαντεία Graecè appellari potuit) abusi fuerint: ac, quemadmodum, ut de fumis paullo ante, atq; suffimentis dixi, in medicina cinerum maxima esse vis & facultas, de qua consulendi Medicum: ita cineribus quoq; istis sacris maximam vim lustrandi, purgandi Deosq; suos placandi tribuerint.

Adde, quod cineres in sacris & profanis litteris fragilitatis mortalitatisq; sunt symbola: quos spectat antiqua illa Iudaeorum & Gentilium cineres capiti vestimentisq; aspergendi, vel etiam in cineribus volutiandi consuetudo: cuius passim in sacris & profanis litterarum monumentis fit mentio; ut meminissent se esse cinerem, pulvisculum, in cinerem & pulverem reverteruros, secundum illud Persianum:

— Cinis & manes & fabula fies.

Et illud Horatianum: Pulvis & umbra sumus.

His igitur cineribus & pulveribus, ad quos vel maxima, robustissima, magnificentissimaq; hostia rationales & irrationales temporis momento redigebantur, cinerea, si ve cinerosa (quo verbo Apulejus utitur) hoc est, fragilis, caduca, ac mortalis hominum rerumq; humanarum omnium natura admoneri poterant. Sed eo ipso Deus illis sacrificiorum ipsorum & deviarum exprobrare & demonstrare voluit, ut intelligerent, quae vis illorum vel magnificentissima sacrificia nihil esse aliud, quam fumos, quam cineres, atq; pulveres vanissimos & vilissimos.

Atq; haec quidem, de qua adhuc verba fecimus, fuit communis, trita & vulgata inter omnes ferè gentes sacrificandi ratio, ritus, modus, atq; methodus, qualis ab Homero, ab Apollonio, a Luciano, a Dionysio Halicarnasseo & ab aliis antiquis scriptoribus litteris memoriae est prodita. Interea tamen si singularia & particularia spectemus, non est diffitendum, tam varios, multiplices, diversos ac dispares, pro Deorum, locorum, temporum, personarum, atq; gentium diversitate, fuisse sacrificandi ritus atq; ceremonias, ut ipsas enumerare omnes infiniti operis atq; laboris esse videatur, immò planè ἀδύνατον. Sic etenim, exempli gratia, ut ex innumeris unum atq; alterum profetam, etsi secundum communem & per vulgatam Graecorum, Romanorum, aliarumq; gentium consuetudinem, hostia seu victima post maestationem vel tota, vel integra (quae quidem teste Festo idcirco Protervia, Prodigia, Graecè Holocausta seu Holocaustomata fuerunt appellata) vel certa illarum partes igni fuerunt traditae, eorumq; consumptae, reliquae ad epulandum & ad sacrificantium usum fuerunt reservatae: tamen, ut Lucianus, postquam communem Gentilium sacrifi-

Πυρομαντεία.

Καπνομαντεία.

Sacrificandi apud Ethnicos ritus varii diversi.

eandem morem descripsit, simul atq; derisit, subjungit sub finem illius sui libelli de sacrificiis, peculiarem hunc Aegyptiorum: Sacrorum, inquit, peragendorum idem ferme apud illos (Aegyptios) ritus, nisi quod hostiam lucta prosequuntur: jamq; mactata ejus circumfusi membra leniant. Sunt qui sepeliunt duntaxat, posteaquam occiderunt. Eiusdem auctoris libellus exstat de Syria Dea, quam Atergatin vocant, quae etiam Gatis dicta Syrorum Regina fuit, ac post mortem pro Dea habita atq; culta, quam Graeci Der. eto appellant, de qua vide Athenaeum lib. 9. In illo libro Deae istius templum, signa, statuas, sacerdotes, sacra, ritus atq; caerimonias, quibus culta fuit, lacum deniq; et pisces sacros commemorat atq; describit. Sub finem autem illius libelli hos recenset singula res sacrificandi ritus. Haec, inquit, ab is, qui solennes ad caetus veniunt, factitantur. Is, qui in civitatem Sacram abit (hanc Assyriorum urbem, in Caelosyria sitam, Stephanus Hierani, id est, Sacram, Strabo & Plinius Hierapolim vocant, quae Bambyre quoq; & Elessa, & Magoga a Syris fuit appellata, ut iidem auctores testantur) caput ille quidem & supercilia tondere solet, postea autem mactata oves caetera quidem in frustra concidit & convariatur. Vellus autem humi sternerens, super hoc in genua procumbit. Pedes autem & caput animantis suo ipsius capiti imponit & simul precando, postulat ut praesens sacrificium acceptum sit, majusq; aliud in posterum pollicetur. His ita peractis, caput suum corona induit eandemq; aliorum omnium, qui eandem cum ipso viam proficiscuntur, atq; ita attollens se ex terra sua proficiscitur, utens & frigidis aquis, lavandi causa pariter & potus, & omnino humi quoq; dormiens. Neq; enim fas illi est conscendere lectum, donec iter illud peregerit domumq; suam reuersus iterum fuerit. In Sacra autem civitate recipit ipsum publicus hospes ignotum. Certi enim uniuscujusq; civitatis hospites ibi sunt, & quod ex patria cuiusq; venit id denuo apud se recipit. Appellatur autem ab Assiris isti doctores, quoniam ipsis omnia exponunt, & enarrant. Sacrificant autem non in ipso templo, sed postquam adduxit ad altae hostiam libatione in super facta rursus eandem domum ducit. Deinde vero ubi rediit, secum ipse domi sacrificat & precatur. Est autem & alius quidam sacrificandi ritus talis. Postquam animalia immolationi destinata coronarunt ex vestibulis templi ea demittant: illa vero praecipitata, ex casu moriuntur. Quidam autem, & pueros suos ex eodem loco admittunt, non tamen eodem modo, quo pecudes, sed in peram siue saccum inclusos manu deducunt. Simul autem & acerbe increpantes illos dicendoq; non pueri, sed boves sint. Certis autem notis compunguntur omnes, alii quidam in vola manus, alii autem in ceruice. Et inde est, quod cuncti Assyrii notas iniustas habent. Faciunt autem & aliud quiddam, in quo cum solis Graecorum Traezenis consentiunt. Dicant autem etiam, quae illi faciunt. Traezeni virginibus et adolescentibus legem statuerunt, ne quis ipsorum conubio sese illigaret, priusquam Hyppolito comas rotondissent faciuntq; hoc pacto. Idem igitur & in Sacra civitate fit. Ac adolescentes quidem barbas suas consecrant. Iuuenibus autem capillos sacros a natiuitate usq; consecratos demittunt, quos postquam in templo sunt, resecant, & in vasa deposita alii quidem argentea, multi vero etiam aurea in ade affigunt atq; abeunt in scripto uniuscujusq; nomine. Atq; hoc ego quoq; cum juvenis adhuc essem, feci, & in templo meus capillus adhuc meumq; nomen restat. Haec Lucianus.

Eustathius de more sacrificandi apud Persas.

Eustathius similiter ex Strabone in Homerum Iliad. a. descriptionem illam suam ritus morisq; communis sacrificandi concludit commemoratione ritus atq; caerimoniae peculiaris Persarum, quae talis fuit: Persae, inquit, nec statuas, nec aras erigunt, sacrificant in loco excelso. Caelum locum putant, colunt Solem, quem Mithram vocant. Item Lunam, & Venerem, & Ignem, & Tellurem, & Ventos, & Aquam. Sacrificant in loco mundo natumque, id est, cum imprecationibus, & coronatam hostiam statuunt. Vbi autem Magus, qui sacrificiis praest, hostiae carnes in portiones distribuit, sua quisq; accepta parte abeunt, nulla parte Diis relicta. Dicunt enim Deum nihil velle, praeter hostiae animam. Quidam tamen ut fertur, omenti partem igni imponunt. Praecipue Igne & Aqua sacrificant: Igne quidem ligna arida imponentes, adempto cortice, & anima (πυρλω) superimecta: deinde infuso oleo succendunt, non inspirantes, sed ventilantes. Si quis inspirat, aut mortuum quid caenumve in ignem injicit, morte privatur. Aqua sacra peraguntur hoc modo. In lacum, vel flumen, vel fontem venientes, scrobem faciunt, ibiq; hostiam iugulant (σφραγισσονται) cautione summa adhibita, ne quid proximae aquae sanguine contingatur: sic enim omnia pollutum iri. Postea carnibus myrto lauroq; impositis, eas Magi gracilibus vir-

gis com-

gis comburunt, & factis imprecationibus quibusdam oleum lacte & melle mixtum inspergunt, (δποσένδουσι) non in ignem, nec in aquam, sed in terram. Imprecationes diu faciunt (επρωδης ποιοῦνται) fasciculum virgarum myricinarum tenuium manibus tenentes. In Capoadacia (etenim maxima ibi est Magorum multitudo, qui Pyrothi vocantur, & multa Persicorum Deorum templa) non cultero, sed stipite (κορυβή) mactant (θύουσι) tanquam malleo (ὕπερ) ferientes. Sunt & Pyraetheia (πυραυθεία) septa (σηκοί) quaedam ingentia, in quorum medio ara est. In ea Magi & cinerem (αποδόν) multum & ignem perennem servant, & eo quotidie ingressi, imprecationes faciunt per horam ferè ante ignem virgarum fasciculum tenentes, pileis infusis velati (πᾶσι δεικνύμενοι πλωτῆς) ex utraque parte dependentibus, adeo ut vitulae labia contegant ac malas. Haec in Anaitidis & Omani delubris sunt. Nam & horum ibi delubra sunt, & Omani statua in pompa ducitur. Ista nos vidimus: haec sequuntur historici memoriae mandaverunt. In fluvium Persae non immerunt, nec lavant, nec abluuntur, nec cada ver injiciunt, nec alia, quae immunda esse videntur. Cuiusq; Deo sacrificent, primum igni imprecationem faciunt (εὐχονται.)

PORRO, ut huic meo de trito & usitato ferè apud omnes gentes sacrificandi more, ritu, Quae ratio di- forma atque ordine explicationi finem imponam: quem admodum ad sacrificia illa conveniendi, scedendi a sa- ad illa sese preparandi, ad illa homines convocandi, illa inchoandi celebrandiq; sic quoq; ab illis sacrificiis apud discedendi, illa deniq; finiendi terminandiq; certa fuit ratio atq; caerimonia. Veteres.

Sacrificiis itaq; peractis atq; confectis, quasi receptui per sacerdotes siue praecones certis vocibus dicendiq; formulis canebatur, ac populus dimittebatur, eiq; discedendi venia dabatur. Ac apud Graecos quidem usitata erat haec dicendi forma: λαοῖς ἀφ᾽εσῆς, id est, populis missio: cujus Apulejus libro 11. meminit his verbis: Tunc ex his (sacerdotibus) unus, quem cuncti Gramma- Apulejum. tea (Scribam) dicebant pro foribus assistens, caeterum Pastophorum (quod sacrosancti collegii nomen est) velut in concionem vocato, indidem de sublimi suggestu, de libro, de litteris fausta vota praefatus, principi magno Senatuique & equiti totiq; Romano populo nauticis navibus quaeque sub Imperio Mundi nostratis reguntur, renunciat sermone ritumque Graecensi (Graecanico more & lingua) λαοῖς ἀφ᾽εσῆς, id est, populis missio. Quam vocem feliciter cunctis evenire signavit populi clamor infecutus. Exin gaudio delibuti populares, talos, verbenas, corollas ferentes, ex osculatis vestigiis Deae, ad suos descendunt Lares. Haec Apulejus, quibus adde, quod Festus ait: Dici mos erat Romanis in omnibus sacrificiis precibusque POPULO ROMANO QVIRITIBVS Q. quod est Curensibus, quae civitas Sabinorum potentissima fuit.

Redeo ad Missionem populus. Hic subintellige, est, vel datur; ut tum demum omnibus abire fas sit. Inde ἀφ᾽εσῆς Graeci dicti carceres, unde equi emittuntur ad cursum, alio nomine θύρα ἐπὶ προδρόμῳ, id est, janua Hippodromis. Sunt autem ἀφ᾽εσῆς, teste Suida, ὄργανα πολιων- τικῶν, id est, instrumenta ad urbes expugnandas accommodata, cuiusmodi sunt illa, quae Petrus Gallicè a petendo, vel impetendo appellantur. Populus igitur, qui sacris siue sacrificiis intererat, quasi septis atq; carceribus quibusdam contineri atque coerceri consueverat, donec illa finita essent & absoluta, cum ante discedere nefas duceretur.

Vox praeterea Latina, quae vel per sacerdotes ipsos, vel per praecones iis, qui sacris interant licet. abeundi signum ac potestas dabatur, fuit ILCET, id est, Ire licet: cuiusmodi erant antiqua illa verba, Ite, Missa est; quibus significabatur, tempus esse abeundi. Eadem vox in iudiciis quoque & in exsequiis fuit usitatissima. Haec enim per praconem pronunciata iudices de Concilio dimittebantur. In exsequiis & iustis omnibus perfectis Praefica similiter nominis illud verbum, licet, pronunciabat. Quo dicto, qui funus comitari erant, domum abituri, extremum alta voce pronunciabant hoc modo: Vale, Vale, Vale. Nos te ordine, quo Natura permiserit, prosequemur. Varro scribit, ideo mortuo Vale & Salve dici: non quod Valere, aut Salvi esse possint, sed quod ab his recedamus, eos nunquam revisuri. Servius in illum Virgilii versum:

Ilicet obruimur numero, primusq; Choroebus:

Ilicet, inquit, ubicunq; ponitur, extrema omnia accidere vel accidisse significat. Idem in hunc versum Virg.

Ilicet ignis edax summa ad vestigia venit:

Sumptum, inquit, a more iudicium. Nam cum actus suos explessent, hac voce per praconem uteban-

Bb

ur, ut dicerent, Ilicet, hoc est, ire licet, ut omnes, qui aderant, observatione sollicitudine solverentur. Idem in illa Virg. Aneid. 6. Idem ter socios pura circumtulit unda

Spargens rore levi, & ramo felicis olive,
Lustra vitæ, viros dixitq; no vissima verba:

Id est, Ilicet. Nam Vale dicebatur post tumuli peracta solennia.

Quoniam igitur & in sacrificiis, & in iudiciis, & in exsequiis atq; iustis vox hæc Ilicet usurpari fuit solita: idcirco illa dicendi forma Ilicet, actum seu conclamatum est, de desperatis deploratisq; quibusvis rebus pro verbaliter usurpatur.

Est autem, ut supra quoq; attigi vox hæc Ilicet composita ex I. hoc est, ito, seu abi, & Licet: hoc est, quia licet tibi jam abire sacris, iudiciis si ve exsequiis, jam peractis, quod antea non licebat, non concessum erat, sed illicitum. Sic Videlicet quoq; & Scilicet voces sunt compositæ ex Vi- de & Licet, quasi videre licet, & Scilicet, Scire licet: quibus respondet Italicum Cioe, & Gallicum Cestascavoir vel, per maniere de dire, quæ idem sunt ac Germanicum Nemlich / vel Namlich / hoc est, percipere licet, vel nominare: quando rei alicujus planius & disertius explicande & confirmandæ adhibentur.

Extemplo.

Huic vero voci solenni in sacris respondet vox sacra & auguralis EXTEMPLO, quæ idem significat, quod ilico, e vestigio, confestim, continuo, quasi re divina peracta & absoluta tum demum confestim extemplo esse discedendū: vel quod homines rei divine jam peracti, (Nam rerum divinarum facile eos statimq; tædium capit) properè, magna celeritate a templo sese proripiunt, domumq; vel aliò ad res negociarum sua necessaria properant. De hoc verbo si ve adverbio sic scribit Varro: Extemplo est continuo, quod omne templum debet esse circa septum, nec plus, quam unum introitum habere: si ve quod post templi factum illico captantur auguria: seu quod augures statim visis auspiciis vel a templo cæli oculos avertebant, vel e templo terra discedebant. Quidam tamen inter Ilicet & extemplo discrimen statuunt, ut Ilicet non nisi iudiciorum sit: hoc sacrorum verbum. Ut enim illud dimisso Senatu, sic hoc sacrificio patrato a præcone pronuntiatum fuisse volunt: sed utrunq; sacrorum esse vocem, supra a nobis est ostensum.

Confestim.

Huc quoq; videtur accommodari posse ad verbiū CONFESTIM, id est, statim, quasi cum festo: si ve quod festo jam confecto atq; peracto statim discedebatur. Huic opponitur, Post festum: ut, Venire post festum, quod pro verbi loco dicitur de cuncta abundis, nimiamq; moram trahentibus, quiq; moræ et cunctatione sua magnas quarumvis rerū gerendarū agendarumve occasiones amittunt.

De epulo sacrificiali.

POSTREMO quoniam plerumq; sacrificiorum, præsertim solenniū & publicorū quasi confecta via, corollaria, colophones si ve appendices fuerunt epulæ atq; convivii, quæ sacrificantes peractis sacrificiis, eo ipso in loco, in quo sacra fecerunt, in Deorum, quibus sacrificaverant, honorem, agitare inter se consueverunt: idcirco de his, quoq; nobis quedam sunt dicenda. Horum conviviorum sacrificialium Homerus in omnibus ferè sacrificiorum descriptionibus luculentam facit mentionem, quæ quidem sacrificia statim fuerunt consecuta. Sic Apollonius quoque noster in hac ipsa Argonautici sacrificii descriptione postremo subjungit prolixam admodum epulæ, quod Argonautæ læti atque hilares peracta re divina inter se celebrarunt, descriptionem.

His ipsis autem epulis atque convivii partim Deos suos colendi atq; venerandi, partim ex rerum, quibus operati fuerant, divinarum seriarumq; (quales ipsis visæ fuerant) meditationibus et actionibus animos suos reficiendi recreandiq; gratia usi fuerunt. Harū epularū Paulus quoq; in epist. prior ad Cor. meminit et ab illarū cōmunionē Christianos sedulo serioq; avocat ac deterrēt.

Illarum autē crebra, diligens, accurataq; descriptio apud Homerum his ferè membris constat, quæ paucis percurrā. Primum est illarū APPARATUS, quem Græci ἱερασια & δεσποδλυ appellānt, Homerus πόνον, id est, laborem: quem his ferè verbis exprimit:

Αὐτὰρ ἐπεὶ πῶς αὐτὸ πόνον, τετυκόντες δ' αἶψα:

Postquam cessarunt a labore (scilicet, carnes coquendi & cuncta ad convivium necessaria preparandi) & adornarunt epulum.

Idem ἐπυώμεται δ' αἶψα, id est, instruere, parare, adornare epulum.

Hic ipse autem epularū istarum sacrificialium apparatus in his ferè consistebat. Primum carnes, quæ scilicet sacrificiorum fuerant reliquæ, quæque sacrificantibus datæ & ad vescendum reservatæ

servata fuerant, in partes minores secuerunt, quod Homerus voce μισύλλειν, α μείω (unde mica dicta, id est, frustra, de quibus Virgilius: Pars in frustra secant) creberrimè exprimit. Hæc ipsæ autem carnes Diis quoq; antea oblatae et consecratae fuerunt. Unde Paulus illas εἰδωλόθυτα, id est, idolis sacrificata vocat. Homerus quidem Od. 2. hujusmodi sectionis meminit his verbis:

— ἐρύσαντό τε πάντα,

Βάλλον δ' ἐν ἱεροῖσιν πολλὰ αὐτῆς σὺβώτης
Ἰσατο δαιμόδιων (αὐτῆς γὰρ φρεσὶν αἰσιμα ἦδη)
Καὶ τὰ μὲν ἴπια πάντα διαιριεῖτο δαίμων.
Τὴν μὲν ἴκον Νύμφησιν καὶ Ἑρμῆ Μαῖαδος ἔει
Θῆκεν ἐπὶ δὲ ξέμενος, τὰς δ' ἄλλας νεῖμαν ἰκίσει
Νάτοισιν δὲ ὁ δούσι δὲ λυεῖσσι γέγειρεν.

— extraxeruntq; omnia.

Posuerant autem in discis simul omnia, subulcus vero Surrexit in quadram dividendens (valde enim mentibus æqua sciebat) Atque quidem septifariam omnia partitus est dividendens, Partem quidem unam Nymphis, & Mercurio Maja filio Posuit apprecatus, alias distribuit singulis, Dorsis autem Ulysem integris honoravit.

Deinde carnes illas minutas dissectas veribus affigebant, quæ ὀβολοὶ & πεμπόβολα ab illo appellabantur, cuiusmodi verua antiquorum erant, instar craticulæ, quasi cuspides plures connexæ, quibus carnes affigebantur, & a flamma adurebantur. Spis Germanicè, ab ultima Cuspis. De hoc actu sic Homerus:

— καὶ ἀμφοτέρωθεν ἐπεῖραν,

aliaq; veribus transfixerunt.

Tertiò, carnes illas veribus affixas ἀεφεγάδιω, ut Homerus sæpe loquitur, id est, summa cura diligenterq; assabant. Sic autem ille:

Ἄπλων δ', ἀεφ' ὀβέου ὀβελός ἐν χερσὶν ἔχοντες:

Assarunt autem acuta verua in manibus tenentes.

Quartò, postquam satis assatæ fuerant, eas veribus detractas ἑλεῖσι, id est, mensis culinariis, ad id paratis ac destinatis imposuerunt, ibiq; in certas portiones singulis deinde convivis distribuendas dividerunt: unde dicit dicta δὲ τὸ δαίσειν, a dividendo, dilaniando, discerpendo. Et hac de apparatus.

Secundum membrum, cuius in conviviorum istorum sacrificialium fit mentio fuit certa CONVIVARVM COLLOCATIO, & ipsa Convivarum consessio seu accubatio.

Tertium membrum & ferè præcipuum fuit ipsa MANDUCATIO atque POTATIO, cibi potusq; sumptio.

Quartum membrum fuerunt Convivarum SERMOCINATIONES atque colloquia, quæ cibi potusq; sumptionem, postquam nimirum ex eo expleti satiatiq; fuerant, consequi, sicut alia, quæ sequuntur membra, solebant.

Quintū CANTVS atq; Carmina, Musica partim vocalis, partim organica seu instrumentalis.

Sextū fuerūt TRIPVDIA, saltationes et alii ludi, quorū Homerus aliq; frequenter meminet.

Septimum LIBATIONES, quæ in ipsis sacrificiis & in epulis fuerunt usitatissimæ.

Octavum fuit LINGVARVM, quæ ex hostiis immolatis excisa fuerunt in Mercurii honorem

CONCREMATIO.

Nonum, PRECES, quæ sacrificia atque epulas & antecedere & consequi fuerunt solitæ.

Decimum fuit LAVATIO & aquarum aspersio, quæ similiter & in principio & in fine sacrificiorum epularumq; sacrificialium fuit celebrata.

Undecimum fuit ipse conviviarum discessus atque SOMNVS.

Sed de his omnib; quoniā fusiſsimè copiosissimèq; partim in Convivialib; meis, partim supra in hoc ipso tractatu sacrificiali egi, ne actum agere videar, illuc æquū bene volumq; Lectorē remitto.

Hactenus de sacrorum sacrificiorumq; Gentilium & obiecto & subiecto si ve materia, & tem-

- II. Convivarum Collocatio.
- III. Manducatio.
- IV. Colloquia.
- V. Cantus.
- VI. Tripudia.
- VII. Libationes.
- VIII. Linguarum concrematio.
- IX. Preces.
- X. Lavatio.
- XI. Somnus.

De sacrificiorum fine.

poro, & loco, & personis, & modo, ritu atq; ordine fuit explicatum: restat nunc ultimum huius nostri tractatus membrum explicandum, nempe FINIS, quem Gentiles in hisce suis sacris seu sacrificiis spectarunt, qui quidem in omnibus Actionibus potissimum spectari considerariq; solet, ut pote ad quem omnes actiones referuntur & accommodantur.

In utroq; igitur hoc sacrificio & Nestoris & Argonautarum Homerus & Apollonius utriusq; finem nequaquam silentio pratermiserunt, sed disertis verbis expresserunt.

Homerus de fine sacrificiorum. quod susceperat, finem sic exprimit:

Ὅφρα ἰλασόμεαι,
Ὡς ἵλασται, &c.

Sensus est, Nimirum sacrificare statui, ejus nimirum placandae gratia. Idem finis & iisdem verbis exprimitur in descriptione Hecatombes, quae Apollini fuit oblata, Iliad. a.

— φοῖβος ἢ ἰσάων ἑκατόμβην
Ῥέξαι ὑπερ δαναῶν, ὄφρα ἰλασόμεθα ἀνακτα
Ὅς νῦν ἀργείοισι πολύσωνα κῆδος ἀφῆκεν:

Et Apollini sacram Hecatombem
Facere pro Danais, ut placemus Regem (Apollinem)
Qui nunc Argivis lugubria valde immisit funera.

Apollonius de fine sacrificiorum. Qui autem Nestorei, idem Argonautici quoque sacrificii finis fuit, quem Apollonius his verbis exprimit:

— ὁμοιχθεῖν ἐπέδελτο,
Σημανεῖν δ' εἰσεῖν τε πρόρους ἀλὸς ἐν κελυθῆλαις:
Ut nobis in his sacrificiis monstrat viam per mare.

Hic primum exprimitur finis μαντικὸς. Nam vox θυῆλη & sacrificium, si ve primitias, & arculam; in qua odoramenta reconduntur, & denique, teste Eustathio, τὴν δὲ θυσιῶν μάστιγα, id est, divinationem, quae fit per sacrificia, significat. Deinde finis quoque alter, nempe ἰλαστικός, exprimitur his verbis: Νῦν γὰρ ἡδὴ φοῖσον ἀρεσάμενοι θύεσσι, δ' αὖτ' ἐντονώμεθα παρθενίδου. Hoc est, ut Apollini sacrificiis nostris placato convinivum ilico paremus.

Utitur hęc verbo ἀρεσκέμεθα, quod significat gratiam ab aliquo inire, gratiam alicujus capta re: unde ἀρεσκῆ & dicitur, gratia captator & aucupator, qui omnibus vult placere, apud omnes cupit esse gratiofus, in omnium gratiam sese conatur insinuare, qualem Aristoteles definit 4. Ethicorum, quib; a Paulo ἀνθεσπίαρος appellatur. Hinc etiam certum sacrificii si ve libi genus, ἀρεσκῆ, & ἀρεσῆριον a Græcis est dictum, quod Etymologicus definit, εἶδος πλανουῶτος τοῖς θεοῖς ἀφιερωμένον τὸ τοῖς θεοῖς ἀρεσκόν, id est, placenta genus Divi dicatum, quod Divi placet. Sic in genere placenta & libum omne videatur dictum, quod Divi placeat, & allubescat. Eustathius Iliad. γ. πέμματι ἰσάων, id est, libum quoddam sacrum vocat. Et Iliad. τ. δὲ οὐ δηλαδὴ ἔστι πᾶσι τὸ θεῖον ἀρεσκέμεθα, id est, per quod Numini divino quis potest placere. Deniq; ab eodem ἀρεσκῆ & derivatur quoq; εὐαρες εἰδῆ, pro placari, Heb. 13. τῆς ἡ ἐνοποιίας καὶ κοινωνίας μὴ ἔπιλανθάνεσθε. Τοιαύτως γὰρ θυσιῶν εὐαρες εἶται ὁ θεός, Beneficentiæ & communicationis ne obliviscamini. Hujusmodi enim sacrificiis Deus placatur, ejusq; gratia conciliatur.

Finis sacrificio. His præmissis nunc generatim & aliquantulo copiosius de fine, quem Gentiles sibi in suis sacris, seu quadruplex. sacrificiis atque religionibus in unum verum proposuerunt dicamus. Is autem ferè fuit triplex, vel etiam quadruplex, nempe ἰλαστικός, id est, placatorius si ve propitiatorius, κατάρτικὸς si ve ἀγνιστικός, id est, expiatorius si ve lustratorius, εὐχαριστικός, gratitudinè spectans, et μαντικός si ve μάστιγος, id est, divinatorius si ve vaticinatorius. Secundum quadruplicè hunc finem sacrificia apud Gentiles alia dicuntur ἰλαστικά, id est, propitiatoria: alia κατάρτικὰ si ve καθαρτικά, id est, lustratoria seu expiatoria: alia εὐχαριστικά, si ve εὐχαριστήρια, gratitudinis testificandae gratia facta: alia denique μαντικὰ, id est, vaticinatoria. Nam sacra si ve sacrificia illa sua Divi suis factitarunt partim illos iratos placandi, & pacis, gratia atque venie ipsorum impetrandae, partim peccata sua, quibus eos offenderant, expiandi & res atque personas pollutas lustrandi purgandique gratia, partim ipsos de rebus futuris, & de iis, quae sibi agenda, aut non

aut non agenda essent, consulendi, partim denique gratias ipsis pro acceptis beneficiis agendi, atque ita gratitudinis testificandae gratia. Etsi verò omnes hi quattuor fines in omnibus vel plerisque certe sacrificiis atque ceremoniis Gentilium simul fuerunt propostii; tamen seorsim separatimq; de singulis verba faciemus.

Quantum igitur ad primum finem attinet, qui propitiatorius, placatorius, pacatorius, si ve pacificatorius est dictus, & institutus ideo ut Deos placarent, sibi propitios redderent, eorum gratiam, pacem, veniam consequerentur, sibiq; conciliarent; illius, ut apud Homerus & Apollonium, sic apud reliquos auctores profanos creberrima fit mentio, et apud Græcos ἰλασόμεθα si ve ἰλασμοῦ nominibus ferè exprimitur, quae quidem ab ἰλάω deducta sunt, quod est propitium esse, & Eustathio dictum δὲ τὸ ἰεμεῖν, quod idem ac ἐφιέμεν, id est, cupio, & ἰλαεῖν, quid est, videre: quod ii, qui sunt propitii, libenter eos videant, quibus sunt propitii, qui precibus aliquid petiturum accedunt. ἰλάω & ἰλασόμεθα est propitium reddere: item expiare. Inde ἰλασμός, propitiatio, placatio, ἰλασῆ & ἰλασῆ & ἰλασῆ propitius, unde ἰλασῆ & ἰλασῆ, μισσην, gratia & misericordia: item ἰλαρός, hilaris: quoniam qui propitii sunt hilares: contra irati & insensi verbis vultuq; tristitiam pra se ferunt, de qua voce ἰλαρός, ἰλασῆ, ἰλασῆ vide pulchra apud Schabotum in epistolarum Horatii librum.

Latini hunc finem expriment multis verbis, cujusmodi sunt placare, propitiare, pacare, placare, &c. Placare est mitem & placidum facere, unde Ovidius:

Est honos & tumulis animas placare paternas.

Et: Munera (crede mihi) placant hominesq; Deosq;
Placatur donis Iuppiter ipse datus.

Hinc placamina & placamenta appellabantur vel sacrificia, ut supplicamenta Apulejo, vel animalia: quibus Deos suos placare se posse existimabant. Livius 7. ab Urbe: Ludi quoq; scenici, non va res bellicoso populo, inter alia caelestis irae placamina instituti dicuntur. Plinius lib. 20. cap. 7. Hoc veluti placamento terrae blandiuntur. Idem libro 8. cap. 47. Magna & pecori gratia vel in placamentis Deorum, vel in usu vellerum. Tacitus lib. 15. Non largitionibus Principis aut Deum placamentis decedebat infamia.

Sed & Placere a placandi verbo videtur derivari: quae quidem duae voces magnam inter se habent cognationem, ita ut una ab altera videatur esse derivata. Nam & ea, quae vel Deo, vel hominibus placent, ea utrosq; placant; & vicissim ea, quae vel Deum vel homines placant, ea vel Deo, vel hominibus placeant necesse est. Inde & Placenta dicta, libum farinaceum, ex farina, caseo, melle, vel quod nobis placeat, vel quod ea solerent Deos placare, eaque Divi placeret: nisi malimus a Græco πλακῆς, idem significante derivare. Sic Placatio ab eodem deducta. Cicero de Divinatione: Nunquam civitas nostra sine placatione Deorum immortalium tanta esse potuisset. Idem & Placatum dixit. Divi, inquit, vel placati jam, vel etiam satiati esse debent. Et in officiis: Deos placatos pietas efficit. Item: Tu Deciorum devotionibus placatos esse Deos censes, Placatores quoq; ab eodem verbo sunt dicti. Plinius lib. 12. cap. 18. Nec minus propitii erunt Divi mola salsa supplicantibus: immò verò, ut palam est, placatores.

Hoc ipsum placandi verbum magnam cum verbo pacandi affinitatem habet. Placare enim unius tantum litterae l interpositione a pacare differt; significatione est cum eo idem. Placare est, pacare, hoc est, pacificare, pacem dare vel impetrare: quod ipsum a Virgilio hac periphrasi est expressum:

Hic Helenus caesis primum de more juvencis
Exorat pacem Divum vittasq; resolvit.

Servius: Orare est petere, exorare est impetrare.
Sed & idem verbum saepe ad Deos refertur, ut apud Tibullum libro 4. Elegia 10

Parvaq; caelestes pacavit mica, nec illis
Semper inaurato taurus cadit hostia cornu.

Seneca: Sed tu domitor magne ferarum
Orbisq; simul pacator ades.

Sic Pax pro venia, gratia, & propitiacione Deorum. Virgilius quarto Aeneidos:
— pacemque per aras

Exposcunt.

Bb 3

Pacator.
Pax.

Et 3. Aeneid. Sed votis precibusq; iubent exposcere pacem.

Cicero pro Rabirio: Ab love pacem & veniam peto. Idem in Officiis: Peccavit igitur pace vel Quirini vel Romuli dixerim.

Propitius.

Propitiandi verbum in eadem significatione & ad eundem sacrorum finem saepe a profanis scriptoribus usurpatur. Propitius, id est, placidus, placatus, si ve pacatus nonnullis videtur dicitur a Prope & ito, itas, & c. eo quod is, qui nobis fauet, prope nos ire consuevit: vel quod prope ad illum audemus accedere. Vel dicitur Propitius aut prorsus pius, aut porro, id est, valde pius, auctore Nonnio. Plautus in Merc. Tam propitium reddam, quam cum propitia est Iuno. Idem in Amph. Et tibi, & tuis omnibus propitius caeli cultor advenit. Cicero pro Caetio: Huic homini ego, fortasse & pauci Deos propitios: plerique autem iratos putabant. Idem in epistola ad Octavianum: Perque Fortunam populi Romani, qua postquam nobis infesta est, fuit aliquando propitia. Idem in Pisonem: Quid est, Caesar, quod te supplicationes toties decretae tot dierum tantopere delectent: in quibus homines errore ducuntur, quos Diu negligunt: qui, ut noster ille diuinus dixit Epicurus, neque propitii cuiquam esse solent, neque irati. Idem in Verrem Actione prima: Ita Deos mihi velim propitios, ut cum illius temporis mihi venit in mentem, & c. Plautus Menach. in Prologo. Salutem primum jam a principio propitiam.

Mihi atque vobis Spectatores nuntio.

Idem in Pseudolo:

AD. Egone in adem Veneris? AG. Quid eo? AD. Ut Venerem Propitiam. AG. Ebd, anirata est? AD. Propitia hercle est.

Idem in Penulo:

Diu illum infelicitent omnes, qui post hunc diem Leno illam Veneri unquam immolavit hostiam: Qui ve illum turis granum sacrificaverit. Nam ego hodie infelix, Diis meis iratissimis Sex agnos immolavi: nec potui tamen Propitiam Venerem facere, ut esset mihi, Quoniam licere nequeo abii illinc illico.

Nota. Litare hic idem quod

εὐχόμεν, sacrificando a Diis, quod volo impetrare.

Apud eundem Charmides senex ad Neptunum:

Atque ego, Neprune, tibi ante alios Deos gratias ago atq; habeo summas. Nam pol placido te & clementi, meo usque modo, ut volui, usus sum.

Et paullo post: Nisi tua pax propitia foret praesto.

Piandi quoq; verbum huic sacrificiorum fini est accommodatum, quatenus videlicet idem est, quod placare si ve propitiare. Horatius:

Tellurem porco, Sylvanum lacte piabant, id est, placabant.

Propitiare.

Propitiare est idem, quod placare, placatum reddere, conciliare. Suetonius in Othone: Per omnia piaculorum genera manes Galba, a quo deturbari expelliq; se viderat, propitiare tentat. Curtius lib. 4. Ille capite velato, verbenas manu praeferebat precos Regis, love Minervaq; victoriam propitiante. Propitiabilis inquit Nonius, est pronus ad propitiandum. Ennius: Animus huic est propitiabilis hostia, id est, apta propitiatiioni.

Propitiabilis.

II. De sine lustratorio.

Sequitur secundus sacrificiorum ceremoniarumq; Gentilium finis, videlicet lustratorius, purgatorius, expiatorius, seu februatorius, qui primum magna affinitate attingit, & ad illum refertur. Nam quoniam vel personis, vel rebus, quocumq; modo pollutis & contaminatis credebant Deos sibi adversos esse, infensos & infestos: idcirco contra personarum rerumve lustratione & purgatione eosdem rursus sibi placari ac propitios reddi, ac in gratiam secum redire arbitrabantur. Erant etiam sacrificia atque ceremonie huiusmodi lustratoriae & purificatoriae quasi preparatio quaedam ad majora sollemioraq; sacrificia, qua non, nisi praemissa huiusmodi rerum personarumve lustratione, rite celebrari a se posse existimabant. Hic finis secundus a Latinis his verbis exprimitur: Piare si ve Expiare, Lustrare, Purgare, Purificare, Februare.

Piare.

Piare significat etiam idem quod purgare, expiare, & ποιεῖν ἀγνίαν. Virg. 2. Aeneid.

Et

Et culpam miserorum morte piabant.

Cicero: Antiqui si quid a se in Deos peccatum vel admissum arbitrarentur, facti religione piabant, vel expiabant delictum. Et pro Domo sua: Si quid tibi piandum, aut instituendum fuisset religio ne domestica. Idem de Legibus: Hetruria Principes fulgura atq; ostenta piando.

Aliquando significat pie amare. Navius apud Nonium: Nemo est, qui magis suos piet liberos. Aliquando in genere colere significat. Plautus in Asinaria:

Vbi piem pietatem, si isto more morata tibi postulem placere.

Hinc ergo Pius & Pietas: cui opponitur Impius & Impietas. Quandoq; idem verbum contaminare, polluere contraria significatione est, quod & Impiare dicitur: ut Sacrum etiam pro exsecrabili ponitur.

Hinc sacrificia, cultus & quicquid agitur seu prabetur pro satisfactione peccati Piaculum dicitur: unde sacrificium piaculare & auspicium piaculare, quod sacrificantibus tristitia portebat, cum aut hostia ab ara profugisset, aut percussa mugitum dedisset, & c. Virgilius sexto Aeneidos: — ea prima piacula sunt.

Horat. lib. 2. Carminum:

Tes piacula nulla resolvent, hoc est, nullis hostiis te expiabis.

Plautus:

Me ne piaculum oportet fieri propter stultitiam tuam,

Ut meum tergum stultitia tua subdat succidaneum: id est, oportet ne tuam stultitiam mea poena expiari?

Interdum etiam ponitur pro ipso peccato, crimine & flagitio: unde idem Virgilius eodem sexto Aeneidos:

Distulit in seram commissa piacula mortem. Vbi Servius crimina, propter qua piacula debentur, interpretatur.

Et Plautus: Piaculum est misereri nos hominum, male rem gerentium, id est, crimen, flagitium est.

Sic apud Hebraeos vox נִחַם, Chattá, cum peccatum, tum sacrificium pro peccato, ejus expiandi causa oblatum significat: ut apud Hoseam Prophetam: Comedunt peccata populi mei. Sic Paulus Christum vocat peccatum, id est, hostiam pro peccato. Sed de hoc verbo & ejus compositis vide supra.

Piabile porro id, quod expiari & purgari potest. Ovidius:

Cui Deae nimum terrere piabile fulmen, Est ait & se vi flectitur ira Dei.

Piabile.

Idem Expiabile, de quo infra: cuius contrarium Inexpiabile: ut, inexpiabile bellum apud Cicero nem, quod Graeci πολέμων ἀνοικτον & ἀκατάλαστον, pulchre dixerunt.

Poeticé Piamen quoq; & Piamentum dicitur idem, quod Expiatio, vel actus expiandi: vel id ipsum, quo ad expiationem utimur. Sunt autem, teste Festo, dictiones magis Poeticae, quam Oratoriae. Ovidius secundo Fastorum:

Februa Romani dixeré piamina patres.

Plinius lib. 25. cap. 4. Hac evulsa scrobem repleti vario genere frugum religio est, & terra piamentum. Apuleius: Tandem pererratis plateis omnibus & in modum eorum, qui lustralibus piamentis minas portentorum hostiis circumforaneis expiant. Circumforanea hostie dicuntur, quae circum agros & urbes in ambarvali amburbali ve sacrificio circumducuntur, seu circumaguntur, a circumferendo dictae. Inde Piamenta lustralia dicta eidem Apulejo, quibus urbes agros ve lustrantur.

Expiare porro est procurare, placare, vel mactare, purgare, purum facere. Accipitur etiam pro punire: ut, expiare scelera. Cicero ad Atticum: Quae violata sunt, expiabuntur. Idem: Mari omnia, quae violata sunt, expiari putantur. Idem: Cereris Numen istius supplicio expiari volebant. Livius, itaq; ut caedes manifesta aliquo piaculo lueretur, imperatum est patri, ut filium expiaret pecunia publica. Plinius lib. 33. cap. 11. Eadem quoq; ratione luxum populi expiare solent bella.

Expiabile, quod expiari potest, vel quod in expiatione positum est, vel, quod ad expiationem pertinet. Inexpiabile contra. Cicero Tuscul. 2. Itaq; unum illud erat in unum priscis illis, quos Cascos ap-

Expiabile.

pellat Ennius, esse in morte sensum, neq; excessu vitæ sic deleri hominē, ut funditus interiret: idq; cum multis aliis rebus, tum e Pontificio iure & ceremoniis sepulcrorū intelligi licet: quas maximis ingenis præditi nec tanta curâ coluissent, nec violatas tam expiabili religione sanxissent. nisi hæssisset in eorum mentibus mortem non interitū esse omnia tollentem atq; delentem, sed quandam quasi migrationem, commutationemq; vitæ.

Expiatio & Expiamentum. Caterum & Expiatio & Expiamentum inde composita. Cicero: Diis violatis expiatio debetur. Et de Legibus. Scelerum in homines atq; impietatum nulla expiatio est.

Purificare. His addenda purificandi, lustrandi, luendi, februandi verba, quibus similiter sacrorū sacrificiorumq; finē Ethnici expresserūt. Purgandi verbo non tam usi sunt Veteres in sacris, quam verbo purificandi. Purificare igitur est mundū seu purum facere. Plinius lib. 10. cap. 41. Villaribus gallinis & religio inest: inborrescunt edito ovo, excutiuntq; se, & circumacta purificant ac festuca aliqua sese & ova lustrant. Idem lib. 8. cap. 1. de elephantis: Auctores sunt, inquit, in Mauritania saltibus ad quendam amnem, cui nomen est Amilio, nitescente Luna nova greges eorū descendere, ibiq; se purificantes solemniter aqua circumspergi, atq; ita salutato sidere in sylvas reverti.

Purificatio. Hinc Purificatio, id est, Purgatio, καθαρισμός, ἀγνισμός. Plinius lib. 15. cap. 30. de lauro loquitur: Eadem & purificationibus inquit, adhibetur. Ibidem, Lauro, quam paciferam & gratam Apollini vocat, in profanis quoq; usibus ut & oleam pollui fas non fuisse: ita ut ne propitiandis quidem Numinibus accendi ex his altaria aræve debuerint.

Lustrare. Lustrandi deinde verbū in sacris magis fuit usitatū pro, Purgare, Purificare, Expiare: quod vel ἁγιάζειν dictū, id est, lavare, eluere, abluere, diluere: vel a λυέω, Varroni, id est, solvendo; unde λυτέον & ἀντιλυτέον: & ideo, quod quinto quoq; anno vectigalia tributaq; exigebantur Lustrum a Latinis dictum est; de quo ita Varro: Lustrum nominatū tempus quinquennale a luendo, hoc est, solvendo, quod quinto quoq; anno vectigalia & tributa per Censores persolvebantur. Tēpus huiusmodi fuerūt apud Græcos Olympiades, quæ similiter erant quinquennales. De hoc autē lustrandi verbo sic Virgilius. in Bucolicis:

— Et cum sollemnia verba
Reddemus Nymphis & cum lustrabimus agros. Et 6. Aeneid.

Idem ter socios pura circumtulit unda
Spargens rore levi & ramo felicis olivæ
Lustravitq; viros dixitq; novissima verba. Idem secundo:
Lustramurq; Iovi votisq; incendimus aras. Vbi Servius:

Aut lustramur, inquit, id est, purgamur, ut Sacra faciamus, aut certe lustramur Iovi, id est, expiamur.

Sic Ovidius: Ego lustror ab illis
Et purgante nefas novies mihi carmine dicto,
Pectora fluminibus jubent supponere centum.

Idem decimo: — magico lustrabere ritu.
Lustratum at purgatum Capitolium dixit Livius lib. 2. ab Vrbe, & lustratum corpus di vino odore idem Ovid. 12. Metamorph. Et Martialis in præfatione libri 8. meminit nan nisi religionis purificatione lustratos accedere ad templa debere.

Lustramen, Lustramentum, Lustratio. Hinc & Lustramē Flacco, & Lustramentū ac Lustratio dicta: & Lustratio quidē velut expiatio: qua quid solvitur ac liberatur: unde & λυτέον dictū & λύσεως, id est, solutione auri, inquit Festus. Columella lib. 2. cap. 27. Hoc loco certū habeo, quosdā, quum sollemnia festorū percensuerim, desideraturos, lustrationū, ceterorumq; sacrificiorū, quæ pro frugibus sunt, morē priscis usurpatum.

Erat autē mos apud Romanos sollemnis exercitiū aut populū lustrandi. Cicero de Divinatione: Cum Impator exercitiū, Censor populū lustraret, qui hostias ducerent, eligebantur: id est, Cum vel Populū Censores, vel Imperatores exercitiū lustraret, certis & statis quibusdā ceremoniis omen omne aut a populo, aut ab exercitu deprecarentur & in hunc modū populū vel exercitiū expiarent. Hinc Festus: Lustrum, inquit, significat nunc tempus: nunc populū lustrationem. Et Livius lib. 3. Omnes Centuriæ & equites in campum Martium convocati, sue, ove, tauro caesis immolantur, quod Lustrum est dictum, sicq; a sacrificio illo census obtinuit nomen lustrum.

Dictum

Dictum hinc fuit Tubilustrū, & Armilustrum: illud quidē, quod eo die in atrio sutorio sacrorū tubæ lustrantur: hoc vero, quod in armilustris armati sacra faciebant: nisi locus potius dictus ab heis, sed quod de heis prius id ab ludēdo aut lustrō id est, quod circūbant ludētes ancilibus armati.

Sed & sacrificium lustrale hinc dictum, quod lustrationis, id est, expiatiois causā fiebat. Livius lib. 1. Sacrificium lustrale in diem posterum parat. Sic Lustralia exta apud Virgiliū dicta, id est, pinguis, interprete Festo: quoniam moris fuerat completo lustrō, id est, quinquennali tempore victimas sacrificari, id est, perfectæ ætatis; & idcirco pingues. Hinc & Lustrici dies in tantū dicti, quibus pueri lustrarentur, & nomina eis imponeretur inquit Macrobius, & Tranquillus: Eiusdem futuræ in felicitatis signum evidēs die lustrico extitit. Qui infantes lustrabant Lustratores; fæminæ lustratrices fuerunt appellatæ. Festus: Lustrici dies infantium appellantur puellarum octavus, puerorum nonus: quia his lustrantur atq; nomina eis imponuntur: cuiusmodi dies secundum religionem Christianam sunt dies Baptismales.

His adde, quod verbum lustrari & nomen Lustrum aliquando malam in partē accipitur. Lustrare propriè quidem pro In lustris agere, id est, scortari. Plautus Lustrantur, luxantur, comedunt. Idē: Nihil est, ubi lustratur, ubi bibatur.

Lustra ergo dicuntur lupanaria, luparum, id est, meretricum latibula. Festus Lustra, inquit, significant lacunas lutosas, quæ sunt in sylvis, aprorum cubilia, a qua similitudine, qui in locis abditis & sordidis ventri & desidie operam dant, dicuntur in lustris agere.

His postremò addendum Februandi verbum antiquum, quod ipsum quoq; lustrationem significat; de quo sic Festus: Februarius, inquit, mensis dictus, quod tum, id est, extremo mense anni populus februaretur, id est, lustraretur ac purgaretur: vel q; lunone Februata, quam alii Februalem, Romani Februlum vocant, quod eo ipso mense sacra fiebat, e jusq; feriæ erant Lupercalia, quo die mulieres februabantur a lupercis amiculo Iunonis, id est, pelle caprina: quam ob causam is quoq; dies Februatus appellabatur. Quæcumq; deniq; purgamenti causâ in quibusq; sacrificiis adhibentur Februa appellatur. Id vero quod purgatur dicitur Februatum. Varro: Rex cum ferias menstruas Nonis Februariis edicit, hunc diem Februatū appellat. Februum Sabini purgamentum, & id in sacris nostris verbum. Nam & Lupercalis Februatio, ut in antiquitatum libris demonstravi. Idem lib. 5. Posterior, ut videm dicunt scriptores, ab Deis inferis Februarius appellatus, quod tum heis parentur. Ego magis arbitror Februariū a die februato, dici quod tum februatur populus, id est, lupercis nudeis lustratur.

Februo autem, verbum Sabinum, id est, lustrō, purgo sunt, qui volunt dictum a Ferreo, propterea quod hoc adolendo & flammis ferventibus fieri solebat.

Februus dictus est hinc Pluto, vel Dis pater, Inferorum Deus; quod ei mense Februario sacrificaretur: Vide Macrobiū lib. 2. Et Februa eorum, dicebantur quæcumq; purgamenti causâ in quibuscumq; sacrificiis, ut modo dictum, adhibebantur, Græcè ἁγιστήρια. Plinius: Vulgata priscis temporibus opinio obtinuit, Februa esse omnia, quibus malefactorum conscientie purgarentur, delerenturq; peccata, aut manes defunctorum placidi redderentur accensis videlicet circa sepulchra facibus cereisq;. Ovidius secundo Fast.

Februa Romani dixerunt piamina patres:
Nunc quoq; dant verbo plurima signa fidem. Et paullo post:
Deniq; quodcumq; est, quo carmina nostra piantur,
Hoc apud intonsos nomen habebat avos.

Sed & Februatio idē, quod purgatio. Plutarchus q. Rom. 68. An quia Lupercalia urbis sunt Februatio, lustratio & sunt mense Februario, an ab expiando nomē, ipsorumq; dies Februatus dicitur, cum Februatio purgamentum significet? Hæc de nominibus Latinis.

Verba Græca, quibus idem finis exprimitur sunt ἁγιάζειν & ἁγίζειν, sanctificare, consecrare, ἀγιστεύειν, item sanctificare, & peragere, quæ ad sacrificium pertinent: ἀγιάζειν, purificare, lustrare, expiare, adolere: ἀγιάζειν purificari, expiari: ἀγισμένος purificatus, expiatus: ἀγισμός, expiatio, purificatio, lustratio: ἀγισμός, idem: ἀγισμὸν expiandi seu lustrandi vim habens: ἀπαγιάζειν, καὶ ἀγιάζειν purificare, expiare: καθάρσειν, purgare, mundare, expiare, lustrare: καθάρσειν, purgari, expiari: καθαρίσμα, purgamentum, piamen-

Tubilustrum, Armilustrum. Lustrale sacrificia. Lustrici dies. Lustrum pro lupanari.

Lustrum pro lupanari.

Februare.

Februatum.

Februare unde dictum.

Februus & Februa.

Verba & nomina Græca ad finem lustratorum.

zum: καθάρσις, purgatio, expiatio: καθάρσις, purgatorius, vel purgativus, purgandi vim habes, expiatorius, ut καθάρσις ὕδωρ, lustralis aqua: καθάρσιος θυσία, lustralis victima: καθάρσις & καθάρσις, expiatio, lustratio, piaculum: καθάρσις sacra expiatoria, piacula Luciano, Plutarcho, Pausania: καθάρσις, purgator, expiator, lustrator, Sophocli & Plutarcho: καθάρσις, purgativus: καθάρσις, idem quod καθάρσιος, purgativus: καθάρσις, purgare, mundare, purificare: καθάρσις, purificatio, purgatio, expiamentum, piaculum, pro καθάρσιος Luciano: καθάρσις, idem quod simplex καθάρσις, idem quod καθάρσις, piaculum, piamentum: καθάρσις, purgatio.

Similia ferè sunt ὄσιον, ἱερόσιον, καθάρσιον, ἀφοσιον, piare, expiare, lustrare, sanctum & purum sceleris reddere, consecrare sacrificare: unde ὄσιον, qui hostia immolabat apud Delphos. Plutarch.

His addi potest verbum λούειν, λούειν, unde Latinum Lavo, eluo, & inde frequentativum, Lustratio, quod quidè ipsum λούειν, vel ἀλούκος, lux, ignis, videtur derivari. Duo enim præcipua, quibus lustrandi vis tributa, Aqua fuerunt & Ignis: & aqua imprimis marina: ad ignem refertur cada, et sulphur: quæ ignem facillimè excipiunt. Hoc ipso ergo verbo λούειν, unde luere, & lustrare, aliâq; conjugata quasi fasce præcipuus lustrationis modus atq; materia comprehenditur. Atq; hæc etiam de nominibus vel verbis apud Græcos.

Veteres Deorum iram quomodo placare sint soliti. ex Livio.

Porro ad duos hosce priores fines, Propitiatorium nimirum & lustratorium illustrandos, antequam ad tertium & quartum accedam, lubet exempla quadam atq; testimonia subungere. Romani, qui præ cæteris ferè gentibus omnibus, religiosissimi haberi atq; dici volebant, quando vel bellum aliquod, novum præsertim & periculosum suscipiebant, vel pestilentia, morbusq; epidemius, vel fame & annonæ caritate laborabant, vel alia gravi aliqua calamitate premebantur, vel etiâ prodigia, portenta, monstra, ostenta nunciabantur, quibus Divi iram suam, gravesq; calamitates portendere videbantur, nihil illis prius & antiquius erat, quam ut consulis prius libris oraculisq; divinis, et eorum interpretibus, sacrificiis, supplicationibus, lectisterniis, votis, jeuniis, donis, ludis, aris, templisq; novis, novandis, fabricandis, ac dedicandis Deos illos suos iratos placarent sibiq; reconciliarent. Hujusce moris atq; consuetudinis exempla quadam ex Livio deprompta, libet his subungere, quæ non solum ad huc sacrificiorum finem, sed ad ritus ceremoniasq; reliquas omnes, de quibus supra dictum illustrandas non parum conducunt.

Novendiale sacrum susceptum.

Tullo regnante, cum post devictos Sabinos Regi Patribusq; nunciatum esset in monte Albano lapidibus pluisse, & nisi etiâ essent audire vocem ingentem ex summi cacuminis luo, ut patrio ritu Albani sacra facerent, quæ velut Divis quoq; simul cum patria relictis, oblivione dederat: & aut Romana sacra susceperat, aut Fortunæ (ut sit) obirati cultum reliquerunt Deum. Romanis quoq; ab eodè prodigio (scilicet pluvia lapidea, et vocis audita, quæ fuerunt potestatum illarum aerearum præstigia atq; ludibria) Novendiale sacrum publice susceptum est: seu voci celesti (demoniacâ verius, seu diabolicâ dixeris) seu aruspicium monitu. Mansit certè solenne, ut quodcumq; idem prodigium nunciaretur, feria per novem dies agerentur. Hæc Livius lib. 1. Decadis primæ. Novendiale ergo hoc sacrum iræ Deum placandæ causâ (quam prodigium illud portendere videbatur) a Romanis susceptum fuit ac institutum.

Παθήματα μαθήματα.

Idem vero Rex Tullus, cum nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum (utinam non hodie quoq; principum quorundam Christianorum in veris Sacris eadè esset mens atq; sententia) morbo longinquo implicatus, quo fracti simul cum corpore spiritus illius erant feroces, repete omnibus, prævis magnisq; superstitionibus degere, religionibusq; etiam populam implere cepit, teste eodè Historico, eodè in loco. Notabis in hoc exemplo τὰ παθήματα esse μαθήματα, homines, præsertim illustri fortune vix posse tenere medium: quin aut sint ἀθεοί, aut superstitiosi: deniq; exemplis regum & principum populum trahi facillimè vel ad bona, vel ad mala, vel ad religionem veram, vel ad superstitionem.

Agris corporibus optimum remedium pax & venia Dei.

Sic cum eodem tempore morbus epidemius graviter fuisset laboratum, vulgo jam homines, eura statum rerum, qui sub Numa Rege fuerat (Hic Rex superstitionum Romanarum primus autor fuit & architectus) requirentes, unâ opem agris corporibus relictam, si pax veniaq; ab Divis impetrata esset (utinam sic de vero Deo sensisset) credebant. Testis idem Livius eodem in loco.

Iram Dei sollicitat prævaricatio.

Ipsam etiam Regem Tullum tradunt, inquit Livius, volentem commentarios Numæ (scilicet de religione: utinam tanto studio hodie nostri reges, & principes atq; magistratus volumè illud, ve-

lud veteris & novi Testamenti volverent atq; revolverent) cum ibi quædam occulta solennia sacrificia Iovi Elicio facta invenisset operatum his sacris se abdidisse: sed non ritè inritum aut curatum id sacrum esse, nec solum nullam ei oblatam celestium specie, sed ira Iovis sollicitati, prævaria religione, fulmine ipsum cum domo conflagrasse. Fuit hæc Protervia, si ve Holocaustum tetrum, funestum, & horrendum, quod miser ille Rex fecit.

Hujus Regis successor, Ancus Martius, Numæ ex filia nepos, cum aut neglectis religionibus aut prævariculis, regnum, quod susceperat, minus esset prosperum, antiquissimum ritus sacra publica, ut ab Numa instituta fuerant, facere: omnia ea ex Commentariis Regis (Numæ) Pontificem maximum in album relata proponere in publico jubet.

Sacra publica instituta quando ab Ancus Martio.

Hoc exemplum principes & magistratus Christiani sibi, quoad verum Dei cultum, ad imitationem proponant, ut neglecta, vel prævariculis religione, nihil illis prius sit & antiquius, quam dare operam ut sacra non a Numa, aut hominibus sed ab ipso Deo instituta ritè fiant ac celebrentur, & omnia, quæ ad religionem veram pertinent, ex sacrosanctis illius Regis regum commentariis per sacrorum antistites publice populo proponantur ac inculcentur.

Romæ T. Aemilio, & Q. Fabio Consulibus anno urbis conditæ 285, cum ut testis est Livius Decade prima, lib. 3. & socii magnam cladem accepissent, & non minor hominum strages morbo epidemio fieret, inops senatus auxilium humani, ad Deos populum ac vota vertit. Iussi cum coniugibus ac liberis supplicatum ire, pacemq; exposcere deum, ad id quod sua quemq; mala cogebant, auctoritate publica evocatur, omnia delubra implent, strata passim matres crimibus tepla verrentes veniam irarum celestium sinemq; pesti exposcunt. Inde paulatim seu pace Deum impetrata, seu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora salubriora esse cepere.

Tempore cladis Divi supplicatum olim.

Hoc autem illustrius adhuc exemplum, extat apud eundem autorem Decade prima, lib. 5. Cum anno urbis conditæ 355, tristem hyemem, si ve ex intemperie celi raptim mutatione in contrarium facta, si ve alia qua de causa, gravis pestilensq; omnibus animalibus æstas excepit. Cuius insanaibili pernicie, quando nec causa, nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto adiri sunt duum viri sacris faciundis, lectisternio tunc primum in urbe Romana facta, per dies octo Apollinem Latonamq; Dianam, Herculem, Mercurium atq; Neptunum tribus quam amplissime tum apparari poterat, stratis lectis placuere: priuatim quoq; id sacrum celebratum est, tota urbe patentibus ianuis promiscuoq; usu rerum omnium in propatulo posito, notos, ignotosq; passim advenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoq; benigne ac comiter sermones habitos, iurgis ac litibus temperatum: vinculis quoq; depra in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem diu tulissent vinciri.

Libri Sybillini aditi quando.

Sic anno Urbis conditæ 357, prodigia multa nunciata, quorum pleraq; & quia singuli autores erant, parum credita spectataq; & quia hostibus Etruscis, per quos ea procurarunt, aruspices non erant. In unum omnium cura versa sunt, quod lacus in Albano nemore sine ullis celestibus aquis, causa ve qua alia, quem rem miraculo eximeret, in altitudine insolitam crevit. Quidam eo Divi portenderent prodigio, missi sciscitatum Oratores ad Delphicum oraculum. Interea quidam Vejenis, dolo captus, patriciantis in modum cecinit, prius: quam ex lacu Albano aqua emissa foret, nunquam potiturum Vejis Romanis. Romani autem jam desperata ope humana, fata & Deos spectabant, cum legati ab Delphis venerunt sortem oraculi afferentes, congruentem responso captivi patris: Romanæ aquam Albanam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine sinas: emissam per agnos rigabis, dissipatamq; rivis extingues: tum tu insiste audax hostium muris, memor quam per tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatiis victoriam dari. Hæc idem Livius Decade prima, lib. 5.

Desperata ope humana fata & Deos spectabant.

Præterea anno urbis conditæ 537. Cn. Servilio, & C. Flamini Cos. Romæ & circa urbem ea hyeme prodigia facta: aut (quod evenire solet, motis semel in religionem animis) multa nunciata & temerè credita sunt. His commemoratis subiungit Livius eorum procurationem his verbis: Ob cætera prodigia libros adire decem viri iussi. Quod autem lapidibus pluisse in Piceno, novendiale sacrum edictum: & sub inde aliis procurandis propè tota civitas operata fuit. Iam primum omnium urbs lustrata est: hostiaq; maiores, quibus edictum est, dis casæ: & domum ex auri pondore XL. Lanuvium Iunoni portatum est: & signum aneum matronæ Iunoni in Aventino edificaverunt: & lectisternum Cære, ubi sortes extenuata erant, imperatum: & supplicatio fortuna in Algido:

Procuratio prodigiorum que apud Romanos.

Romæ quoque, & lectisternium inventū, & supplicatio ad adē Herculis, nominatim deinde universo populo, circa omnia pulvinaria indicta: & Genio majores hostia caesa quinque; et C. Attilius Seranus prætor vota suscipere iussus, Si in decem annos R. P. eodem sterisset statu. Hæc procurata vota, ex libris Sibyllinis magna ex parte leuaverant animum religione.

Quæ porro sacra a Coss. Romæ consulatum ineuntibus fieri sint solita, ex his Patrum verbis patet, quibus C. Flaminius novum Consulem insectati sunt, qui sacris ceremoniis, illis neglectis in Provinciam profectus fuerat, nō cum senatu modo, sed cum Divis immortalibus C. Flaminius bellum gerere consulem ante inauspicato factum, re vocantibus ex ipsa acie diis atq; hominibus nō paruisse: & nunc comitia prætorum & capitolium & solennem votorum nuncupationem fugisse: ne die iniri magistratus lovis Optim. max. templum adiret: ne senatum in visus ipse, et sibi uni in visum, videret consuleretq;: ne Latinas indiceret, Iovi, Latiali solenne sacrum in monte Albano faceret: ne auspiciato profectus in Capitolium ad vota nuncupanda, paludatus inde ad provinciam iret. Lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quàm si exsili causa solum vertisset: magis pro maiestate videlicet imperii Arimini, quàm Romæ magistratum initurum, & in diversorio hospitali, quam apud penates suos præ extam sumpiturum.

Et paullo post: Paucos post dies magistratū iniri, (C. Flaminius in provincia) immolantiq; ei vitulus iam ictus a manibus sacrificiarum sese cum proripisset, multos circumstantes cruore resperxit. Fuga procul etiam major apud ignaros quid trepidaretur, & concursusio fuit: id a plarisq; in omne magni terroris acceptum.

Per idem tempus Cn. Servilius Consul Romæ Idib. Martiis magistratū iniri. Ibi cum de Repub. retulisset, redintegrata in C. Flaminiū (eius collegam) invidia est. Duos se consules creasse unum habere. Quod enim illi iustum imperium, quod auspiciū esset magistratus: id a domo, publicis privatisq; penatibus Latini feris actis, sacrificio in mote perfecto, votis ritē in Capitolio nuncupatis, secum ferre. Nec privatam auspiciā sequi: nec sine auspiciis profectum in externo eo solo no va atq; integra concipere posse. Augebant metum prodigia, ex pluribus simul locis nunciata.

Deinde is, sicut erant nunciata, expositis, autoribusq; in Curiam introductis, Cōsul de religione patres consuluit. Decretum, ut ea prodigia partim majoribus hostiis, partim lactentibus procurarentur: & uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria haberetur. Cætera cum decem viri libros inspexissent, ut ita fierent, quemadmodum cordi esse civi carminibus, prædarentur, id decem virorum monitu decretū est: lovi primū donum fulmen aureum pondo quinquaginta fieret, Iunoni, Mineræq; ex argēto daretur, & Iunoni reginæ in Aventino, Iunoniq; Sospitæ Lanurii majoribus hostiis sacrificaretur, matronæq; pecunia collata, quantum conferre cuiq; commodum esset, donum Iunoni Reginæ in Aventinum ferrent, lectisterniumq; fieret: quin & libertina, & ipsæ, unde Feroniæ donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent. Hæc ubi facta, decem viri Ardeæ in foro majoribus hostiis sacrificarūt. Postremo ex libris Decembrijam mense ad adem Saturni Romæ immolatum est, lectisterniumq; imperatum; (& eum lectum senatores straverunt) & convivium publicum ac per urbem Saturnalia die ac nocte clamatum, populusq; eum diem festum habere, ac servare in perpetuum iussus. Dum consul placandis Romæ diis, habendoq; delectu dat operam. Annibal profectus ex hybernis.

Post Cannensem autē illā Romanorū cladem, valde insignē & funestam, supplicationes privata quoq; p domos vulgatae sunt, adeoq; totā urbē opplevit luctus, ut sacrum anni versarium Cerevix intermissum sit: qā nec lugētib. id facere est fas, nec ulla in tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaq; ne ob eandem causam alia quoq; sacra publica aut privata desererentur; senatus consulto luctus triginta diebus finitus est. Livius Decade 3. lib. 2. Ac paullo post: Territi etiā super tantas clades, cum cæteris prodigiis: tum quod duæ Vestales eo anno, Opimia & Florenia, stupri compertæ: & altera sub terram, ut mos est ad portam Collinam necata fuerat: altera sibi met ipsa mortem consciverat. L. Cantilius scriba Pontificum, quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Florenia stuprum fecerat, a Pont. max. eo usq; virgis in comitio caesus erat, ut inter verbera exspiraret: Hoc nefas cum inter tot, ut fit, clades in prodigiū versum esset, decem viri libros adire iussi sunt. Et Q. Fabius pætor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus supplicationibusq; deos posset placare, & quānā futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatilibus libris

Sacrum Cerevix anniversarium quando intermissum.

libris sacrificia aliquot extraordinaria facta: inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca in foro Boario sub terca vivi demissi sunt in locum saxo conseptum, ibi antē hostiis humanis minime Romano sacro imbutum. Placatis satis, ut rebantur, Deis.

Anno quinto secūdi belli Punici, Q. Fabio Maximo quartū, M. Claudio tertium Coss. prodigia multa nunciata sunt, quæ quō magis credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nunciabantur. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata sunt ex aruspicum responsis, & supplicatio omnibus Divis, quorum pulvinaria Romæ sunt, indicta est. Perperatis quæ ad pacē Deūm pertinebant, de Rep. belloq; gerendo, & quantum copiarum & ubi quæq; essent, Coss. ad Senatum retulerunt. Idem Livius Decade 3. lib. 4. Observatione dignum Coss. primū de religione ad senatum retulisse, & perpetratis primū iis, quæ ad pacem Deūm pertinebant, tum demum de Repub. & bello gerendo retulisse. Quanto magis igitur Christiani principes atq; magistratus ea, quæ ad religionem veram pertinent, quæ ad verum Deum placandum spectant, prius curare debēt, quàm ea tractent, quæ ad res bellicas, & ad Remp. pertinent. Id si fieret, multo felicior profectū domi, militia, rerum & publicarum & privatarum esset status.

Simile ferē superiori exemplum Livius refert Decade tertia lib. 7. Q. Fabio Maximo quintū, Q. Fulvio Flacco quartū Coss. Prodigia, inquit Livius, priusquam ab Vrbe Coss. proficisceretur, procurari placuit. Enumeratis deinde istis prodigiis, ea dicit hostiis majoribus fuisse procurata, & supplicationem circa omnia pulvinaria, & obsecrationē in unum diem indictā: & decretū: ut, C. Hostilius, Prætor, ludos Apollinis, sicut his annis voti facti erant, voveret faceretq;.

M. Marcello, & T. Quintio Crispino Coss. ut testatur Livius Decade 3. lib. 7. Consules illos religio tenebat, quod prodigiis aliquot nunciatis, non facile litabant. Per dies aliquot hostiæ majores sine litatione caesa, diūq; non impetrata pax Deūm, in capita consulum Repub. incolūm exsecrabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinaris Q. Fulvio, Ap. Claudio cons. a P. Cornelio Sulla prætores urbis primū facti erant inde omnes deinceps prætores urbani fecerant, sed in unum annum vovebant, diūq; incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit per urbem, & rosq; quæ tamen magis in longos morbos, quàm in perniciosas evasit. Eius pestilentia causa & supplicatum per compita tota urbe est, & P. Licinius Varus prætor urb. legem ferre ad populū iussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem moverentur. Itaq; ipse primis ita morvit, fecitq; ad III. Nonas Quintiles. Is dies deinde solennis servatus.

Item C. Claudio Nerone & M. Licinio iterum Coss. priusquā Coss. proficiscerentur, Novendiale sacrū fuit, quia Vejis de cælo lapida verat. Sub unius prodigiū (ut fit) mentionē, alia quoq; nunciata: Et paullo post: Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, & supplicatio diem unum fuit ex decreto Pontificum: inde iterum Novendiale instauratum, quod in armilistro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turba vit rursus nunciatū, Frustrone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quàm quod is quoq; ut Sinvesse biennio ante, incertus mas an femina esset, natus erat. Id verō aruspices ex Hetruria accitū fœdū ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano procul terræ contactu alto mergēdum. Virum in arcam condidere, pro vectumq; in mare proiecerunt. Decree vere item pontifices, ut virgines ter novenæ per urbem euntes carnem canerent. Id cum in Iovis Statoris aede discerent conditum ab Livio poeta carmen, tacta de cælo aedes in Aventino Iunonis Reginæ, prodigiumq; id ad matronas pertinere aruspices cum respondissent, donoq; divinam placandam esse, ædiliū currulium edicto in Capitolium convocata, quibus in urbe Roma, intraq; decimum lapidem ad urbe domicilia essent, ipsæ inter se quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. Inde donum pelvis aurea facta, lataq; in Aventinum pureq; & caste a matronis sacrificatū. Confestim ad aliud sacrificium eidem divinæ ab decem viris edicta dies, cuius ordo talis fuit. Ab aede Apollinis boves fœminæ albæ duæ portā Carmentali in urbem ductæ. Post eas duo signa cupressæ Iunonis reginæ portabantur. Tum septem & viginti virgines longam induta vestem carmen in Iunonem reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens & inconditum, si referatur.

L. Veturio, Q. Cæcilio Coss. (quia M. Livio dictatore creati fuerāt) in civitate tanto discrimine belli sollicita, cum omnium secundorū ad verformā causas in Deos verterent, multa pro-

digia nunciabantur. Et post illorum enumerationem prodigia illa Consules majoribus hostiis procurare iussi, & supplicationem unum diem habere. Ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nunciatis peregre, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum ignis in aede Vestæ extinctus. Ob quam causam casa flagro est Vestalis, cujus custodia noctis eius fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id quanquam nihil portendentibus deis, ceterum negligentia humana acciderat, tamen & hostiis majoribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit.

Vocatio aruspici cum in senatu ob prodigia.

L. Cornelio Lentulo, P. Villio Tappulo Coss. Prodigiorum, que nunciata fuerunt causa senatus censuit, ut Consul majoribus hostiis, quibus Diis videretur, sacrificaret: ob hoc unum prodigium aruspices in senatum vocati, atq; ex responso eorum supplicatio populo in diem unum edita, & ad omnia pulvinaria res divina facta. Livius Decade 4. lib. 2. Hic etiam observatione dignum, iisdem Coss. edilem curulem creatum, C. Valerium Flaccum, qui quia Flamæ Dialis erat, jurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui jurasset in leges, non licebat gerere. Tandem datus, qui juraret pro fratre L. Valerius Flaccus, Prætor designatus, Tribuni ad plebem tulerunt, plebsq; sciuit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis jurasset. Hinc patet, quanta jurisjurandi apud Romanos religio fuerit.

Supplicatio habitata ob prodigia.

Coss. creatis Sexto Aelio Pæto, & T. Quintio Flamini, T. Quintium habito delectu, propterantem in provinciam, prodigia nunciata, atq; eorum procurata Romæ retinuerunt. Eorum prodigiorum causa supplicatio unum diem habita, & Consules rebus divinis operam dederunt placatisq; Diis profecti in provinciam sunt. Livius eadem Decade & libro.

Procurata prodigia antequam velin bellum, vel in provinciam itum.

Cn. Cornelio Cethego & Q. Minutio Rufo Coss. creatis, priusquam Coss. Prætorq; in provincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit, Livius Decade 4. lib. 2. Sic L. Furio Purpurio & M. Claudio Marcello Coss. creatis, priusquam Prætores ad bellum prope novum proficiscerentur, aut ipsi Coss. ab urbe moverent, procurari, ut assolet, prodigia, que nunciabantur, iussi. Livius Decad. 4. lib. 3.

Jejunium Cereræ institutum ob prodigia.

P. Cornelio Scipione Africano iterum, & T. Sempronio Longo Coss. creatis prodigia visa & nunciata Romæ ex Pontificum decreto procurata, & sacrificium Novendiale factum, quod Adriani nunciaverant, in agro suo lapidibus pluisse. Livius Decade 4. lib. 4.

M. Acilio & P. Cornelio Coss. prodigiorum causa libros Sybillinos ex S. C. Decemviri cum adissent, renunciarunt jejunium instituendum Cereri esse, & id quinto quoque anno servandum: & quoniam Tarracina & Amiterni nunciatum est aliquoties lapidibus pluisse, novendiale sacrificium fieret, & unum diem supplicatio esset, coronati supplicarunt: & Coss. P. Cornelius, quibus Diis quibusq; hostiis edidissent, decemviris sacrificant. Placatis Diis cum votis ritè solvendis, tam prodigiis expiandis (procurandis) in provinciam proficiscitur Consul.

L. Cornelio Scipione, & C. Lælio Coss. creatis, priusquam Coss. in provincias proficiscerentur, prodigia per Pontifices procurari placuit. Ea procurata, Latinaq; instaurata, quod Laurentibus carnes, que dari deberet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum religionum causa fuit, quibus Diis Decemviri, ex libris, ut fieret, ediderunt, Decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimiq; ad id sacrificium adhibiti, & decem viri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. Livius lib. 7. Decad. 4.

Q. Martio et Q. Servilio Coss. publicorum prodigiorum causa, libri a Decemviris aditi, XL. majoribus hostiis, quibus Diis Coss. sacrificarent: & addiderunt, ut supplicatio fieret, cunctiq; magistratus circa omnia pulvinaria victimis majoribus sacrificarent, populusq; coronatus esset, orna, ut Decemviri præierunt facta. Livius Decade 5. lib. 5.

Deniq; quanta cura atq; religione Romani prodigia procurare, Deumq; suorum iras, que illis portendi videbantur, placare studuerint, satis patet ex illa Ciceronis oratione de Aruspicum responsis, cujus hæc sunt verba ultima: Quod eodem ferè tempore factus in agro Piceno potentie nunciatur terræmotus horribilis cum quibusdam multis metuendisq; rebus: hæc eadem profecto que futura prospicimus, impendentia pertimescetes, etenim hæc deorum immortalium vox, hæc pene oratio judicanda est, cum ipse mundus, cum agri terræmotu quodam modo contremiscens, & invisitato aliquid sono incredibiliq; prædicunt, in quo constituenda nobis quidem sunt procurationes & obsecratio, quemadmodum monemur: sed faciles sunt preces apud eos, qui ultro nobis viam sal-

lutis

intis ostendunt: nostra nobis sunt inter nos iræ, discordiaq; placenda. Et paullo antè: Exauditus in agro propinquo & suburbano est strepitus quidam reconditus, & horribilis fremitus armorum, quis est ex gigantibus illis, quos poeta ferunt bellum diis immortalibus intulisse, tam impius, qui hoc tam novo tantoq; metu non magnam aliquid deas populo R. præmonstrare, & præcinere fateatur? de ea re scriptum est, postulationes decretas esse Iovi, Saturno, Nepruno, Telluri, diis cælestibus, audio, quibus diis violatis expiatio debeatur.

Flura his similia leguntur apud Livium, ut de aliis scriptoribus tactam, prodigiorum portento rumq; exempla, quib. Dæmones Dei permisso, Romanis ut etiã aliis mortalib. fucū fecerunt, eosq; fascinatos jam antea & excacatos, terrisq; erroribus imbutos majori indies superstitionum amore atq; studio inflammavunt. Quibus autè ritibus atq; cerimoniis illa, que iræ Deorum ac proinde magnarum cladum calamitatumq; illis videbuntur esse præfagia, procurare & expiare fuerint soliti ex Livio satis intelligitur. Vtinam verò nos Christiani tanto studio atq; zelo, prodigia, signa, ostenta, monstra illa ferè quotidiana in cælo, in terra, in mari, in cunctis deniq; creaturis apparatus quibus Deus justissimam nobis suam iram atq; furorem, propter effrenem & indomitam nostram peccandi libidinem, portendit, significat, monstrat & ostendat assidue, verã seriãq; penitentia expiare, & iram illam divinam placare studeremus!

Atq; hæc quidem de duplici fine prioris sacrorum & sacrificiorum.

NUNC duos reliquos fines, quos Gentiles in sacris illis suis & sacrificiis spectarunt, paucis persequamur.

TERTIVS ergo finis fuit *εὐχαισμός*: unde sacrificia propter illum finem suscepta & facta *εὐχαισμοῦ* & *εὐχαισμοῦ* fuerunt appellata; que pro acceptis beneficiis, voti alicujus sui facti compotes, & victoriã, aut aliis rebus speratis & optatis ponti Diis, quib. ea accepta ferebant, gratitudinis suæ erga ipsos testificandæ gratiæ faciebant. Ob hunc finem & victima dictæ fuerunt *εὐχαισμοῦ*. Hinc Dionysius Halicarnassensis: *εὐχαισμοῦ*, inquit, *δ' ἀνα δειοῦ εὐχαισμοῦ ἐστὶν ἡ εὐχαισμοῦ δ' ἡμῶν δ' εὐχαισμοῦ*, victimas Diis offerre, quib. illis agerentur gratiæ pro reconciliatone plebis. Idè: *εὐχαισμοῦ* τε *εὐχαισμοῦ* τοῖς θεοῖς ἐπισηνῶν, καὶ σὺν λαῶν ἐναθῆσαι τὰς νεώς, καὶ τὰς ἀγορὰς ἐνοεῖν, ἔστιν ἀεὶ ἐν ἑορταῖς & ἐν ἐθνεύταις, sacrificia ad Diis agendas gratias faciebant, templa forasq; sua suspensis ornabant hostiū spoliis, vacantes epulis & hilaritatib. Idè: Romani post victoriam de Volscis reportatã totisq; *εὐχαισμοῦ* ἐπισηνῶν τοῖς θεοῖς, ad Diis agendas gratias sacrificia decreverunt. Sic lib. 10. ejusdè finis idem meminisse: Romani peste liberati *εὐχαισμοῦ* τῶν θεῶν ἐπισηνῶν τὸν θεοῖς ἀναθῆναι τὸν θεοῖς, ad agendas Diis gratias publicè peracta sacrificia. Idem factum post reportatam victoriam. Hinc idem Dionysius: Post trigeminorum pugnam Romani in castris *εὐχαισμοῦ* τὰ ἐπισηνῶν τοῖς θεοῖς ἐν παθεύταις ἡσυχῶν, mactatis pro victoriã hostiū, genio epulisq; indulgebant. Hæc de fine tertio.

Prodigiorum exemplis Dæmones fascinare homines soliti olim.

III. De fine Eucharistico.

QUARTVS finis fuit *εὐχαισμοῦ*, id est, divinatory. Ethnici enim ex victimarum rerumq; sacrificiarum, extorum præsertim, variis qualitatib. & circumstantiis Deorum suorum mentem ac voluntatem ac res eventusq; futuros cognoscendi occasione venabantur. Huc pertinet tota Haruspicina, quam Cicero Reipub. communisq; religionis causa colendam esse censuit lib. 1. de Nat. Deorum: de qua satis dictum supra.

IV. De fine divinatorio.

Præter quatuor autè illos generales ac principes omnium sacrificiorum fines, alii quodq; fuerunt fines particulares, ferè infiniti ac diversi, pro Deorum, rerum, locorum, temporum, personarumq; diversitate, quos enumerare immensa esset opera ac laboris. Ac sacerdotum quidè seu sacrificulorum plarumq; dubium non est, quin, id quod ex antiquis historiis est manifestum, in illis sacris ac religionib. suis, sua potissimum privata comoda atq; emolumenta, ut dignitates, honores, opes ac divitias, delicias & voluptates, pro ambitione, avaritia & libidine sua, religionis specie atq; simulatione quæsierint. Fuerunt itaq; hæc illorum sacra atq; sacrificia nihil ferè aliud, quam gratiæ et favoris, gloriæ & dignitatis, pecuniæ atq; divitiarum deniq; deliciarum, voluptatumq; aucupia.

Præter 4. fines principes, fuerunt alii particulares.

Porro quando fines hosce suos sibi visi fuerunt consecuti, & sacrificia ipsi bene & ex animi sententia successerunt, hoc est, Deos placarunt, sibiq; propitios reddiderunt, tunc Latine Litasse, & Impetri visse seu Impetrasse: Græcè verò *εὐχαισμοῦ* dicebantur: de quibus verbis & dicendi formis operæ præterit fuerit quædam hic attingere.

De finis consecutione.

Litare quid. Quantum ad prius, Litare nimirum, nihil aliud id olim fuit quam ritè sacrificio facto Deos placare, votumq; impetrare. Macrobius 3. Saturnal. in illud Virgilii:

—animasq; litandum Argolica, &c.

Litare, inquit, est sacrificio facto placare Numen, legimusq; quod litare non potest sola oratio, nisi is, qui Deos precatur, etiam aras manibus apprehendat. Suetonius in Galba: Ante paucos quàm periret menses, attendit & extispicio, nec unquam litavit, id est, nunquam placata exta, sed dira semper observavit. Plautus in Pœnulo: Si, Hercule, istud unquam factum est, tunc me Iuppiter faciat ut semper sacrificem, neq; unquam litem. Sacrificiorum enim finis erat propitiatio seu placatio Numinum, quo qui erant potiti litare dicebantur. Inter litare igitur & sacrificare hoc discrimen Nonius esse significat, quod illud significet veniam petere, hoc verò propitiare, & votum impetrare. Plinius in Trajani Panegyri: Ergo ista quidem ærea, & pauca manent, manebuntq; quandim templum ipsum. Illæ autem (scilicet statua) aureæ & innumerabiles, strage & ruina publico gaudio litaverunt. Ibi Interpretes, Lita verum, id est, satisfecerunt. Nā non omnis, inquit, qui sacrificat, litat: cum sacrificare sit veniam petere: litare verò propitiare & veniam impetrare. Dicitur autem Lito te, & Lito tibi. Lucanus:

—Neq; enim tibi summe litavi, Iuppiter, &c.

Discrimen inter Litare & sacrificare.

Litare aliquem & litare alicui.

Cicero Div. 2. Cum pluribus Diis immolatur, qui tandem evenit, ut litetur aliis, aliis non litetur (id est, satis fiat?) Plinius de viris illustribus: Dum Numam Pompilium sacrificiis imitatur, Iovi Elicio litare non potuit. Apulejus lib. 2. Solennis dies a primis cunabulis hujus urbis conditæ crastinus advenit, quo die soli mortalium sanctissimum Deum Risum hilaro atq; gaudiali ritu propitiamus. Hunc tua presentia nobis efficiet gratiorem. Atq; utinam aliquid de proprio lepore latificum honorando Deo comminiscaris: quo magna pleniusq; tanto Deo litemus, id est, Risum Deum propitiemus, placemus. Idem: Tunc illa: Et tu Fortuna, inquit, durior jam se vivere desine: sat tibi miseris istis civitatibus meis litatum est. Sic dicitur Lito Deos extis, sacrificiis, & hostiis: non, lito exta, vel sacrificia, vel hostias. Deos enim placabant Gentiles, non exta: sed extis Diis placabantur, ut Galeotus Martius notavit. Cicero eodem illo libro: Cum tristissima exta sine capite fuerint, quibus nihil videtur esse dirius, proximam hostiam litatur sepe pulcherrime. Suetonius in Casare: Dein pluribus cæsis quam litare (id est, extis Deos placare) non posset, introiit Curiam. Hic Beroaldus: Mos fuit, inquit, Principibus Senatui ingredientibus ab ingressu statim sacrificare: quem morem cum usurparet Casar, nec tamen litare posset, ingressus est Senatui, dictitans illud celebratum: Necessè est, quod necessè est, e venire Casari. Addit L. Florus quia centum victimis perlitare non potuit.

Litans.

Ab hoc Litandi verbo dicimus Litans, Litatum, Litatio, Litato & Perlito: ut Litans sacrificium apud Suetonium in Augusto: Circo Perusiano, sacrificio non litante, id est, non placante Numen constitit inter Aruspices, &c. Beroaldus in hæc verba: Moris erat, inquit, ut prima hostia non litante altera, dein tertia pluresve adhiberentur, & ita numerus hostiarum augeretur, donec litatum foret. Hinc legimus P. Aemilium olim sacrificantem non litasse usq; ad vigesimam hostiam: in vigesima verò prima apparuisse signa, victoriam promittentia.

Litatum.

Sic Litatum, teste Festo, vel solum est, vel deditum Deo, quasi luitatum: quod tamè alii ex Græco deducunt a precibus, quas illi Litatis dicunt: quas quidem maximam arbitrabantur Deos placandi vim habere. Quid si Litatum, ut & ipsum verbum Litare a lite sit dictum, quod sit litem & inimicitiam inter Deos & homines tollere, Deorumq; gratiam hominibus conciliare. Virgilius:

Tu modo posce Deos veniam sacrisque litatis, id est, ritè factis, veniam per sacrificia impetratam, vel felicem eventum promittente victima:

Indulge hospitio, &c.

Litatio.

Litatio porro est voti per casam victimam impetratio, vel victima, lata promittentis mactatio. Plautus in Pœnulo: Vt hodie ad litationem huic suppetat satias (satietas) Iovi: Livius lib. 7. de bello Punico: Per dies aliquot hostia sine litatione casarum, non impetrata pax Deum.

Litatio.

Dicunt Latini & Litatio, id est, addicentibus victimis, sicut auspiciatio, id est, addicentibus avibus, hoc est, latum rei instituta exitum promittentibus. Livius quinto ab Urbe: Non Deorum saltem, si non hominum memores, nec auspiciatio, nec litatio instruunt aciem diductam in cornua.

Comp.

Compositum hinc est Perlito, quod est perfectè Lito. Gellius: Si hæres divina factæ, ritèq; perlitare, perlitata essent, auspices dixerunt, omnia ex sententia processura esse.

Impetrare quoq; verbum antiquum ex Hætruscorum disciplina, id est, quod Litare, & significat impetrare seu obtinere id, quod petimus. Cicero de Divinatione: Vt nunc extis (quantum id ipsum aliquantò minus, quam olim) sic tunc avibus magna res impetrari, id est, impetrari solebant. Idem: Qui evenit, ut is, qui impetrit verit, con veniente hostiam rebus suis immolet? Plautus in Amphitr. Impetratum (id est, impetratum, interprete Festo) inauguratum est, quo vis admittunt aves: Vnde Admissiva aves, teste Festo, ab Auguribus dicta, quæ consultantem juvarent, seu juberent.

Græcis porro ἀλλοτρεῖν est idem, quod Latinis Litare, & ἀλλοτρεῖν, sacrificium ritè peractum, quod ipsi aliter τὰ καλὰ ἰεῖα appellant. Xenophon lib. 6. de Cyri minoris expeditione: Θουοιδροῖς ἡ ἐπὶ τῆ ἐφόδῳ, ἐκ ἐγὶνυτο τὰ ἰεῖα καλὰ. Et paullo post: Θουοιδρῶν ἡ πάλιν εἰς τρεῖς ἐπὶ τῆ ἀφόδῳ ἐκ ἐγὶνυτο τὰ ἰεῖα καλὰ. Et lib. 4. rerum Græcarum: εὐθὺς ταῖς ἰεῖα καλὰ ἰεῖα εἶναι. Et hæc de finis consecutione.

Arnobius lib. 7. adversus Gentes pluribus docens, nullam esse causam aut rationem, cur Diis sit sacrificandum, & fines, quos ipsi prætendebant, in suis sacrificiis refellens, tandem illos per anacephalæos in uno quasi fasciculo his verbis complectitur: Satis igitur, inquit, ut opinor, ostendimus frustra Diis immortalibus hostias cum consequentibus admoventi, quod neq; his alantur, aut pascantur, neq; ullam inde percipiant voluptatem (quam eleganter corporis quasi adulationem vocat) neq; ut iras aut animos ponant: neque ut tribuant fausta, neq; ut abigant, a verruncentq; contraria. Addit his sextam causam finalem, eamq; similiter nullam esse docet, nempe dum ajunt, se illa honoris ergo Diis facere, & hoc facto Numinum potentias, ut Arnobius loquitur, auctitate, si ve auctificare.

Idem ab initio libri 7. Varronis hanc sententiam de sacrificiis proponit: Quid ergo dixerit quispiam, sacrificia censetis nulla esse omnino facienda? Vt vobis non nostra, sed Varronis vestri sententia respondeamus nulla. Quid ita? Quia, inquit, Diis veri neq; desiderant ea, neq; deposcunt: ex ære autem facti, testâ gypsum, vel marmore multo minus hæc curant. Carent enim sensu, neque ulla contrahitur, si ea non feceris, culpa: neque ulla, si feceris, gratia: Hæc Varro. Addit Arnobius: Sententia reperiri nulla potest integrior, quam qui vis possit, quam vis ille sit servus & difficillimus, occupare. Quis enim est pectoris tam obtusus, qui aut reb. nullū habentibus, sensum hostias cadat & victimas, aut eis existimet dadas, qui sunt ab his lōge naturâ & beatitudine disjugati.

Præter Lucianum autem, qui peculiari libro Gentilium sacrificia irrisit, Porphyrius quoque libro de sacrificiis & alii inter Ethnicos ea contempserunt: de quibus præter Arnobium libro citato, vide Eusebium lib. 2. & 4. Præparat. Evangelicæ, Augustinum lib. 8. de Civitate Dei cap. 13. & 14. Theodoretum itè adversus gentes, & Cyrillum, qui ex eo Demonas colligit impuros esse infestos & crudeles, quod sacrificiis delebantur.

De superioribus verò istis finibus quatuor, atq; etiâ aliis (nam unius ejusdemq; rei plures possunt esse fines) Iamblichus in libro de Aegyptiorum religione copiosè admodum differit. Ac segmento quidem tertio de fine sacrificiorum vaticinatorio, & in genere de divinationibus & vaticinationibus agit pluribus. Primo segmento, cap. 11. eodem teste, Heraclitus sacrificia medicamenta vocavit, quæ medeantur morbis, quæq; animos reddant immunes. Segmento autem quinto, ubi de reliquis tribus sacrificiorum finibus, & in genere de sacrificiorum Gentilium origine, præstantia dignitate, vi & efficacia, malo, sine usu & utilitate multiplici multa verba facit, inter alia sacrificii perfectione docet in eo consistere, ut omnibus Numinibus litetur, omnesq; Diis propitii reddantur, & cap. 23. docet sacra unire & ligare: & cap. 24. sacrificia sacra lustrare, purgare, defæcere, perficere, ponere in ordine, solvere vincula. Cap. 25. docet, gratia cuiq; Deorum munera, opera atq; sacra secundum locorum præfecturas & distributionem esse tribuenda. Et cap. 26. sacra docet non esse hominum commenta, sed habere auctores, duces, spectatores Deos, Angelos, Genios. Quamobrem in sacris admodum cõsidendum summamq; adhibendam cautionem, ne quid superis indignum, ne quid minus proprium minusq; gratum litetur. Capite ultimo de precum & supplicationum vi, virtute atq; energia disputat.

